

ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKASI ХОКУҚНИ МУХОФАЗА ҚИЛИШ
АКАДЕМИЯСИ

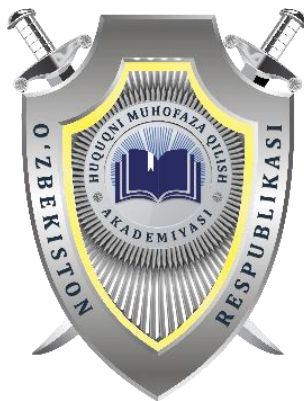
“ҚОНУН УСТУВОР – ЖАЗО МУҚАРРАР”

мавзусидаги республика илмий-амалий
конференция материаллари

ТЎПЛАМИ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ҲУҚУҚНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ АКАДЕМИЯСИ

“ҚОНУН УСТУВОР – ЖАЗО МУҚАРРАР”
мавзусидаги республика илмий-амалий конференция материаллари
ТЎПЛАМИ

Тошкент – 2024

ББК: 67.4

УДК: 34

“Қонун устувор – жазо муқаррар” мавзусидаги республика илмий-амалий конференция материаллари тўплами. – Т.: “Lesson Press” нашриёти, 2024 й. – 444 б.

Мазкур тўплам Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси Кенгашининг 2024 йил 21 октябрдаги 11-сонли қарори билан нашрга тавсия қилинган.

Масъул муҳаррир: ю.ф.д., проф. **М.М.Мамасиддиқов**
ю.ф.ф.д., доц. **Ш.И.Шайзаков**

Нашрга тайёрловчилар: ю.ф.ф.д., доцент **Ш.И.Шайзаков**,
Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси таянч докторанти **Ш.А.Мажидов**,
Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси таянч докторанти **Ш.Б.Жумаев**

Тўпламда қонун устуворлигини таъминлашда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг вазифаларини такомиллаштиришга қаратилган замонавий ғоя ва таклифларни ишлаб чиқиш, ҳуқуқни муҳофаза қилувчига органлар фаолиятида “Инсон қадри учун” деган эзгу ғояни тўлиқ рўёбга чиқариш, жиноятларни ўз вақтида фош этишни ташкил этиш, қонун устуворлигини ва қилмиш учун жазо муқаррарлигини таъминлаш тамойили асосида тергов органларининг фаолиятини такомиллаштиришга қаратилган илмий ва амалий тажриба, фикрлар алмашинувини ўз ичига олади.

Тўплам фан ва таълим соҳасини бошқаришга ваколатли давлат органлари, юридик фан ва ҳуқуқни қўллаш амалиёти билан боғлиқ мутасадди ташкилотлар ходимлари, ҳуқуқшунослик йўналишидаги олий ўқув юртлари профессор-ўқитувчилари, докторантлар, мустақил изланувчилар, магистрлар ҳамда ушбу масалаларга қизиқувчи мутахассислар ва кенг жамоатчилик учун мўлжалланган.

Мазкур тўпламга киритилган материалларнинг мазмуни, ундаги статистик ва бошқа маълумотлар, меъёрий ҳужжатлар санасининг тўғрилигига ҳамда танқидий фикр-мулоҳазаларга муаллифларнинг шахсан ўзлари масъулдирлар.

ISBN 978-9910-0000-0-3

© Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси, 2024

УЗАКОВ ШУХРАТ ШАРАПОВИЧ

Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси
Ҳарбий ва жисмоний тайёргарлик кафедраси бошлиғи, мустақил
изланувчи

КЕЧИКТИРИБ БЎЛМАС ТЕРГОВ ҲАРАКАТЛАРИНИ ЎТКАЗИШДА ЖАБРЛАНУВЧИНИНГ ҲУҚУҚ ВА ҚОНУНИЙ МАНФААТЛАРИ ПРОКУРОР ТОМОНИДАН ТАЪМИНЛАНИШИ

Шуни айтиш жойизки қотилликларни, айниқса “буюртма” қотилликларни тергов қилишнинг дастлабки этапи, одатда, содир бўлган жиноятнинг аниқланиши ва исботланишига оид энг муҳим бўлган маълумотларни етишмаслиги билан боғлиқ. Ахборотнинг “анқовнинг уруғи”га ўхшаб етишмаслиги буюртмачилар ким, воситачилар ким ва буюртма қотилликларнинг бажарувчилари ким эканлиги билан боғлиқ маълумотларнинг йўқлиги терговни мушкуллаштиради. Мазкур маълумотларни тўлдириш учун терговчи ва у билан ҳамкорликда ишловчи ва иш бўйича жабрланувчи ва гувоҳ сифатида иштирок этувчи шахслар ҳар хил криминалистик маълумотларнинг манбаларига мурожаат қиладилар, чунончи жиноятнинг аломатларига, унинг содир этиш шароитлари ва вақтига, бундай қотилликларни содир этиш усулларига, чунончи аниқланиши лозим бўлган ҳолларга. Бу ерда албатта тегишли тергов тусмоллари тузилади ва уларни тузиш масаласи албатта ҳодиса содир бўлган жойни муфассал кўздан кечириш тергов ҳаракатидан сўнг амалга оширса мақсадга мувофиқ бўлади.

Кечиктириб бўлмас тергов ҳаракатлари ичида муайян жиноятни тергов қилишдаги тергов ҳаракатлардан кўп учрайдигани(албатта оғир ва ўта оғир жиноятлар содир этилса) албатта ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш ҳаракати бўлади ва бу ҳолларда терговга қадар текширув ўтказилмасдан бу ҳаракатларни бевосита терговчи амалга оширади. Масалан, қотиллик содир бўлганда албатта прокуратура терговчиси ҳодиса содир бўлган жойга чиқади.

Албатта жиноятдан жабрланган шахс ҳодиса содир бўлган жойда вафот этганлиги (халок бўлиши), мазкур тергов ҳаракатнинг умумий кўринишларидан энг муҳим далилий маълумотдир. Бунинг ўзи жиноят ишини қўзғатилиши учун асос бўлади. Бундай ҳаракатлар ЖПКнинг 136, 137 ва 138 моддаларнинг талаблари асосида амалга оширилади.

Мазкур жиноят иши бўйича жабрланувчининг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини бевосита унинг яқин қариндошларидан бири қонуний вакил сифатида ижро этиб, прокурор унинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини қўйидаги йўналишларда таъминланишини назорат қилади, яъни:

Суд-тиббиёт йўналиши жиҳатидан суд-тиббиёт эксперти бевосита ўлим қачон юзага келганлигининг аниқ вақтини аниқлаб беради, чунки бу маълумот тирик одам қачон, муайян қайси вақтда жон берганини аниқлаш жиноятни очилиши учун муҳим аҳамият касб этади¹.

Албатта ҳодиса содир бўлган жойга етиб келган терговчи суд-тиббиёт экспертига ўлим қачон юз бергани билан боғлиқ саволни ечиш бўйича топшириқни беради, ҳақиқаттан ҳам ўлим юз берганми? Бунинг учун мутахассис ўлимни юзага келганлигини аниқ белгиларини аниқлаши керак: мурдада бўлган доғларни, мурдани қотиб қолишини, ўлимга олиб келган жароҳатларнинг борлигини ва ҳоказо. Агарда бундай белгилар бўлмаса, бу ҳолда жабрланувчига зудлик билан тиббий ёрдам бериш керак ва уни дарҳол касалхонага олиб борилишини ташкил қилиш керак бўлади.

Суд-тиббиёт эксперти ўлим юзага келганини тасдиқласа, бу ҳолларда жасадни кўздан кечириш мақсадга мувофиқ бўлади. Мурдани кўздан кечириш икки этапдан иборат бўлади: олдин умумий кўздан кечириш амалга оширилади, ундан сўнг детал равишда кўздан кечириш ижро этилади.

Мурдани умумий кўздан кечириш пайтида қўйидагиларга эътибор қаратиш лозим:

Мурда жойлашган жойи ва ҳодиса содир бўлган жойдаги нарсаларга нисбатан жойлашуви аниқланади;

Ҳодиса содир бўлган жойдаги излар ва бошқа муҳим объектларга нисбатан мурданинг ётган жойи солиштирилади ва кўздан кечирилади(жиноят қуроллари, қон излари, соч толалари, сигарета қолдиқлари ва ҳоказо); 3) жасаднинг позаси (гавданинг туриши), бош, қўл ва оёқларнинг ҳолати, жасад устида ва унинг тагида бўлган ҳар хил излар ва предметларнинг борлиги, жасад ётган жойнинг ҳолати.

Мурдани ва унинг атрофидаги жойлашуви зарурий манба бўлади, айниқса мурданинг қандай ҳолатда қотиб қолган гавдаси воқеа механизми тўғрисида хабар беради. Шунинг учун нима

¹ Қаранг: Килин В.В. Установление давности наступления смерти определением коэффициента теплопроводности кожи в области трупного пятна: Автореф....дисс.на соискан. Уч.степени канд. Мед. Наук.-М.,2007.-24 с.

бўлишидан қатъи назар, мурдани текшириш билан боғлиқ ҳаракатларга эътибор қаратиш лозим (қандай бурилганлиги, қандай ҳаракат қилгани ва бошқалар). Мурдани суд-тиббиёт қоидаларига мувофи сураётган олиш керак, аммо бу ҳаракатларни мурдани детал равишда кўздан кечиришдан аввал қилиниши керак.

Албатта ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш пайтида қотиллик бўлганми ёки одам ўзини ўзи ўлдирганми? – деган саволга тиббиёт эксперти жавоб бериши мумкин¹.

Суд-тиббиёт эксперти қуйидаги ҳаракатларни амалга оширади:
Мурдани ташқи жиҳатдан кўздан кечирилади ва бу ҳаракатлар қуйидагилардан иборат бўлади:

Қандай кийимда бўлгани, уни тўлиқ тавсифи баённомага туширилади, шунингдек қандай пойафзалда бўлгани ва унинг олдида бўлган предметларга эътибор қаратилади;

Мурданинг биологик таърифига эътибор берилади;

Агар мурда таниб олинмаган бўлса, у ҳолда ташқи қиёфа (портрет) усули орқали ташқи қиёфа белгилари тавсиф этилади;

Қандай шикастлар борлиги тадқиқ этилади; зарурий ҳолларда фотога ва видеога олинади ва одамнинг жисмларига оид контурли схемаларда шикастлар белгиланади (расмга туширилади);

Лаборатория тадқиқотларини ўтказиш учун мазоклар, тер, йиғиринг, фасодлар ва бошқа объектлар жасаднинг ташқи кўриниш ҳолатида ва устки кийимида аниқланган бошқа объектлар олинади;

Экспертнинг бошқа ҳаракатлари ҳам амалга оширилади муайян вазиятнинг ўзига хос хусусиятларига қараб, шунингдек жасад тагидаги жойга ҳам эътибор қаратилади ва у ерда бўлган барча биологик объектлар олинади.

¹ Турк тадқиқотчилари Камил Хокан Доган, Серафитдин Демирчи ва Идрис Денизнинг маълумотларига кўра оламда ўз ўзини осиб ўлдириш суицидал хатти-ҳаракатларнинг энг тарқалган усули сифатида тан олинган, кўпгина жамоат жойлари тегишли восита ва имокониятларни бунинг учун яратади. 4452 нафар ўлган одамларнинг баданини тиббий жиҳатдан ёриб очганда ўз жонига қасд қилганларнинг сони 378 (8,5%) нафар эди, шулардан 185 (48,9%) нафари ўз жонига ўзини осиб ўлдиришни раво кўрди. Уларнинг 20-таси (10,8%) дарахт шоҳини дор сифатида ишлатди. Ҳодиса содир бўлган жой сифатида 9-та ҳолатда жабрланувчининг боғи бўлган, 7-ти ҳолларда эса – ўрмон дараси бўлган. Ўз ўзини жонига қасд қилиш ҳаракатлари руҳий касалликлар билан боғлиқ эди – 9-та ҳолларда, иқтисодий ва молиявий муаммолар ва оилавий можаролар 6-та ҳолларда қайд этилди. Мазкур тадқиқотларнинг таҳлили шуни кўрсатмоқдаки эркаклар ичида суицидни амалга оширишда улар кўпинча дарахтга осилиб ўлишни танлаганлар, асосий мотиви эса уларда ҳар хил бўлиши мумкин. Шунингдек бу ўз ўзини осиб ўлиш ҳам кундузи, ҳам кечаси содир бўлиши кузатилган. Қаранг: Камил Хокан Доган, Серафитдин Демирчи, Идрис Дениз. Почему люди вешаются на деревья? Оценка суицидальных повешений на деревьях в Конье, Турция, в период с 2001 по 2008 год. // январь 2015 г. Журнал криминалистики 60 (Приложение 1): S87-92, DOI: 10.1111 / 1556-4029.12589

Шуни ҳам инobatга олиш зарурки мурдаларни тадқиқ этганда суд-молекуляр-генетик тадқиқотларни ўтказилиши ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Техник-криминалистик жиҳатдан эса криминалистика фанида муҳим бир ўзгаришлар юз берди. Россиялик криминалистларнинг устози Р.С.Белкин криминалистика фани билимларига табиий ва техника фанларини (махсус билимлар шаклида) “кириб келиши” уларни криминалистик трансформацияга учраши тўғрисидаги қонуннинг кашф этилгани тўғрисида хабар қилди¹.

Қонунни таҳрир қилиш жараёнида Р.С.Белкин иккита россиялик криминалистлар Е.Ф.Буринский ва А.И.Винберг томонидан аниқланган ва уларнинг тадқиқот ишларида қайд қонуниятларга таянганлиги муносабати фойдаланиши эвазига жиноятларни очиш ва уларни тергов қилиш фани сифатида қаралган эди. У юридик фан бўла туриб, ҳозирги замон криминалистикаси ўзида гуманитар, табиий ва техник фанларнинг билимларини бирлаштирган. XX асрнинг бошида, фотографик техникаси пайдо бўлиб, Е.Ф.Буринский уни криминалистика фанига янги техник воситаларни киритганлиги сабабли суд фотографияси юзага келди. Шундай қилиб, у криминалистикада “криминалистик техника”нинг назарий асосларини ишлаб чиқди ва бу асослар криминалистиканинг асосий бўлимига айланди ҳамда у - суд экспертизаси деб номланган янги илмий соҳанинг асосларини шакллантирди.

Криминалистикага техник воситаларни татбиқ этилишининг “иккинчи тўлқини” XX асрнинг ўрталарида илмий-техник революцияни таъсири асосида юзага келган. Айнан шу вақтда А.И.Винберг, Е.Ф.Буринскийнинг ғояларини нақадар аҳамиятли эканини намойиш қилиб, криминалистика трансформацияси тўғрисидаги қонуннинг таърифини ишлаб чиқди.

Криминалистика фанидаги техник воситаларнинг учинчи “тўлқин” сифатида кириб келиши XX асрнинг охирларида электрон ҳисоблаш техникаси пайдо бўлиши муносабати билан юзага келди. Криминалистикада Н.С.Полевой томонидан аталган янги йўналиш “Криминалистик кибернетика” юзага келди.

Криминалистиканинг криминалистик-техника бўлимининг доимий такомиллашуви шароитида криминалистика тактикаси ва услубиёти бўлимлари муаммоларига жуда кам тадқиқотлар бағишланган. Воқеа содир бўлган жойни кўздан кечириш тактикаси нуқтаи назаридан шундай вазият юзага келмоқдаки терговчидан –

¹ Қаранг: Белкин, Р.С. Курс криминалистики / Р.С. Белкин. - М., 2001. - С. 169.

мутахассисларга техник-криминалистик воситаларни ўтиши оқибатида, терговчини тергов-тезкор гуруҳи раҳбари сифатида эмас, унинг ўзига хос фаолияти жиҳатидан қарасак у ҳеч қандай техник воситаларга эга бўлмай қолмоқда. Шу муносабат билан терговчи фаолиятидан тергов-тезкор гуруҳини бошқариш функциялари чиқариб ташланганидан кейин терговчининг ўз фаолияти бўйича Г.Гросс (криминалистика фанининг асосчиси) даврида қандай ҳолат бўлган бўлса, худди шундай ҳолатда қолмоқда. Криминалистиканинг ривожланишидаги биринчи кўринишда парадоксал ривожланиш билан боғлиқ қонуниятни таърифлаймиз: техника-криминалистика воситаларнинг ривожланиши аввал ягона бўлган криминалистик фаолиятни сифат бўйича бир биридан фарқ қилувчи фаолиятга бўлиб ташлаган – бу мутахассис фаолияти ва терговчининг фаолияти. Криминалистика фанини натижаларини биринчи ўринга қўйиб, асосий эътибор эндигина юзага келган ихтисослаштирилган фаолиятга қаратилмоқда, у эса ниҳоятда зўр криминалистик воситалар билан қуролланган. Юқори даражада ихтисослашган ва тегишли воситаларга эга фаолият аввал мутахассисга берилмоқда, шундан сўнг тезда эксперт фаолиятига айланмоқда: натижада янги турдаги суд экспертизаларнинг турлари вужудга келмоқда.

Аммо, бундан ўпкалаш ёки тушкунлик ҳолатига тушиш керак эмас, чунки терговчининг фаолияти ҳам тобора қуролланиб бормоқда ва бунда асосий ўринни эндигина тергов фаолиятига киритилаётган smart-техникалар ўйнамоқда, яъни овозни электрон матнга айлантирувчи гаджет пайдо бўлиб, унинг ёрдамида терговчи худди диктофонга диктант ўқиб, тегишли қарорнинг ёки айблов хулосасининг матнини бемалол расмийлаштириш имкониятига эга. Таржимонни тегишли бир тилдан ўзга тилга таржима қилувчи воситалар алмаштирмоқда. Видеоконференциялар асосида ўзоқ масофада бўлган гувоҳ ёки жабрланувчини сўроқ қилиш имконияти юзага келган. Ҳодиса содир бўлган жойда масофани ўлчашда бемалол лазерли масофани ўлчаш мосламасидан тезда фойдаланиб, кўздан кечириш майдонини аниқ билган ҳолда терговчи уни ўзининг планшетига киритиш имкониятига эга бўлмоқда. Тўғри бу ҳозирги замон техникаси ҳар бир терговчининг ихтиёрида эмас, аммо бу техникани пайдо бўлиши келажакда ҳар бир терговчи ахборот-коммуникация технологияларнинг мевасидан тотиб кўриш имкониятига эга бўлади ва тергов фаолияти тубдан ўзгаради.

Рақамлаштириш даври бошланган пайтда жабрланувчининг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини прокурор томонидан таъминлаш масаласи мазкур жараёни ҳам инобатга олиши зарур. Шунинг учун қотиллик содир бўлган вақтда техник-криминалистик таъминлов қуйидаги воситаларни қўллашни тақозо этади, яъни:

Расм 1.

Ультрабинафша ёритғич (Расм 1.)– қон изларини топишда жуда зарур восита ҳисобланади, агарда жиноятчи хона юзалигини нам латта билан артган бўлган ҳолда ҳам пол юзида бўлган қон изларини мазкур аппарат топиш имкониятига эга. Бундан ташқари тер, сперма изларини ҳам бемалол топаолади;

Расм 2.

Дактилоскопик лупа (Расм 2). Унинг ёрдамида юзаликларда бўлган одамнинг бармоқ изларини бемалол аниқлаш имкониятини яратади. Бундан ташқари уларни ёритиш мумкин. Натижада кўздан кечирилаётган юзаликда бармоқ изларини аниқлаш жуда осон бўлади. Лупадан ташқари микроскоплар ҳам қўлланилади, аммо улар стационар криминалистик экспертизани ўтказишда қўлланилади. Жасаднинг киймини ҳам бу лупа орқали кўздан кечириб, тергов учун зарур бўлган биологик объектларни: соч, қон, сперма ва бошқа майда кўз билан яхши кўринмас, аммо жиноятни очиш учун муҳим бўлган изларни олишда ёрдам беради.

Расм 3.

Ўзи билан олиб юриладиган индуктив мина-қидирувчи (ИМП-2) (Расм3.). Мазкур қурол қора ва рангли металлдан ташкил топган объектларни қидиришда ишлатилади. Мисолан, жиноятчиларнинг қимматбаҳо металлари ёки ўқ отар қуролларини яширган жойларини аниқлашда ёрдам беради. Жасадларни ҳам қидириб топишда айнан шу воситадан фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Расм 4.

Портатив металлқидирувчи (Расм 4.) ҳам тергов ҳаракатларини ўтказганда ёрдам беради. У билан металлдан ишланган объектлар топилади (ўқ-отар қуроллар, совуқ қуроллар, ўқ-дорилар, ўқлар ва гильзалар, портлаш моддасининг таркибий жисмлари, эшик қулфларини бузувчи мосламалар ва ҳоказо). Масалан металл предметларни далада топиш учун армия учун тайёрланган “Ирис”, “ИМП” русумидаги металлқидирувчилар ўзини самарали қидирув воситаси сифатида намоён қилганлар. Одамларнинг кўлидаги юкларни, кийимини, нарсаларни, юмшоқ мебелларни ичида металлларни топишда портатив “МИП-3”, “МИП-6” русумидаги минақидирувчилар фойда келтиради. Хожатхоналар ичида жойлаштирилган металлдан ишланган нарсаларни топишда магнит қўтаргичлар ишлатилади. Улар ёрдамида чуқур ўраларда ётган жасадни ҳам аниқлаш мумкин бўлади.

Одамларнинг жасадлари, мурданинг жисмлари, агарда улар ерга кўмилган бўлса тепловизорлар, газли анализаторлар, механик

шуплар, қўл пармалари асосида аниқланади. Агарда жасад чўқтирилган бўлса ҳар хил траллардан фойдаланилади.

Расм 5.

Мазкур криминалистик жомадонлар (Расм 5.) ҳам ҳодиса содир бўлган жойда далилларни аниқлашга ёрдам беради.

Расм 6.

Тез юрар криминалистик лабораториялар (Расм 6.) эса эксперт-криминалистнинг ҳодиса содир бўлган жойда зарурий қуролидир, чунки бу лабораторияларда жиноят иши бўйича топилиши лозим бўлган ҳар қандай объектни излаб топиш, уни тадқиқ этиш, терговчи учун зарурий криминалистик маълумотни жиноятни очишда етказиш имкониятини яратиб беради. Ўзбекистон Республикасида ҳам айнан шундай криминалистик воситалар кўп бўлса, шунчалик жиноятларни очилиши кўтарилади ва оқибатда бундан жабрланувчиларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатлари прокурор ёрдамида таъминланади. Диссертациянинг ҳажми бу воситаларни барчасини тавсифлаш имкониятига эга эмас, аммо шуни таъкидлаш лозимки бу воситалар ёрдамида жабрланувчининг техник-криминалистик жиҳатдан ҳуқуқ ва

қонуний манфаатлари прокурор томонидан таъминланади, чунки улар ёрдамида жиноятни очилиши учун жиноят иши бўйича муҳим далиллар қўлга киритилади.

Қисқача жабрланувчининг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини таъминлаш борасида криминалистик тактика жиҳатидан мазкур таъминловчи амалга ошириш йўналиши ҳам мавжуддир. Унинг ёрдамида алоҳида тергов ва суд ҳаракатларини ўтказишда мўлжал қилиб олинган – иш бўйича муҳим аҳамиятга эга бўлган далилларни йиғиш ва уларни тадқиқ этишга қаратилади. Жабрланувчи учун айбланувчини айбини фош этувчи далиллар қанча кўп бўлса, шунчалик улар орасида жабрланувчига тегишли бўлган мулк ҳам топилади ва мулкни таниб олиш тергов ҳаракатида жабрланувчининг наинки таниб олганлиги билан боғлиқ мамнуният, балки унга келтирилган зарарни қоплаш истиқболи реал воқеликка айланишидан далолат бўла олади. Мазкур мақсадга етишиш учун терговчи криминалистик тактиканинг талаблари ва вазиятларини инобатга олган ҳолда етишади.

Ҳар бир ўтказиладиган тергов ҳаракати айнан шу криминалистик тактикаси ишлаб чиққан тавсияларни инобатга олган ҳолда қўлланилишини тақозо қилади ва шундагина терговчи олдида турган мақсад айбланувчининг айбини фош қилиш ва изланаётган далилларни тўла топиш мақсадига эришилади.

Шундай қилиб, кечиктириб бўлмас тергов ҳаракатларини ўтказиш даврида уларнинг энг асосий мақсади –қотилликни содир этган шахсни аниқлаш ва уни ЖПКнинг 221 моддасида мавжуд бўлган бирон бир асосга таянган ҳолда ушлаб туришдан иборат. Айнан шу вақтда *inquisitio generalis inquisition specialis* шаклига ўтади, яъни умумий тергов махсус терговга айланади.

Агарда жиноятни содир этган шахс аниқланмаса, у ҳолда жабрланувчининг ҳолати иккинчи виктимизация ҳолатига учрайди ва бу прокурор назоратининг камчиликларидан бири сифатида тан олиш зарур. Бу ҳолда ЖПКнинг 364 моддаси I бандига асосан жиноят ишини юритуви - иш бўйича айбланувчи тариқасида иштирок этишга жалб қилиниши лозим бўлган шахс аниқланмаганлиги учун иш юритувдан тўхтатилади. Бунини биз тергов этапларининг узилиши деб тан оламиз.

Ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш пайтида қуйидаги амалиётда учрайдиган ҳатолар юзага келади, яъни:

Мулкка қарши жиноятлар бўйича мазкур кечиктириб бўлмас тергов ҳаракатларининг ўтказилиши жиноятни қайси бир шахс

содир этиши билан бирга ўғрилган мулкни қаерда сақланишини ҳам аниқлаш мазкур кечиктириб бўлмас тергов ҳаракатларининг мақсадига киради. Шунини айтиш жойизки бу этапда тегишли тезкор-қидирув тадбирлар ҳам ўтказилади Ўзбекистон Республикасининг “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги Қонун¹ асосида ва мазкур қонунда қайд этилган усуллар орқали яширилган мулкни топиш мақсадига етилади. Бу эса жабрланувчининг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини прокурор орқали таъминланишига олиб келади.

Шунини айтиш жойизки, кечиктириб бўлмас тергов ҳаракатларини ўтказилиши ЖПКнинг 87-моддасида қайд этилган ва тегишли тергов вазиятида ўтказилиши зарур бўлган тергов ҳаракати ишга туширилади, яъни: гувоҳни, жабрланувчини, экспертни сўроқ қилиш; юзлаштириш; таниб олиш учун кўрсатиш; кўрсатувни ҳодиса рўй берган жойда текшириш; олиб қўйиш; тинтув; кўздан кечириш; гувоҳлантириш; мурдани эксгумация қилиш; эксперимент ўтказиш; экспертиза тадқиқотларини ўтказиш учун намуналар олиш; экспертиза ва тафтиш тайинлаш; тақдим этилган ашёлар ва ҳужжатларни қабул қилиш; телефонлар ва бошқа сўзлашув қурилмалари орқали олиб борилган сўзлашувларни эшитиш, шунингдек тезкор-қидирув тадбирларини ўтказиш амалга оширилади.

Прокурор мазкур этапда кечиктириб бўлмас тергов ҳаракатлари барча ишлаб чиқилган тусмоллар бўйича ўтказилган ўтказилмаганлиги, қандай натижалар олинганлигини, қайси бир тусмолни ўчириш мумкинлигини, қайси тусмол бўйича терговни жадаллаштириш лозимлигини, шунингдек ишда гумон қилинувчи аниқландими ёки йўқлигини билиш учун иш материаллари билан ЖПКнинг 382-моддасида кўрсатилган ваколатлардан фойдаланиб, аynи пайтда жабрланувчининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини таъминлашга ҳаракат қилади, зарур бўлса у билан яна суҳбат қуриши ва унинг терговга оид фикрини билишга ҳаракат қилади. Керак бўлса шунга ўхшаш жиноят иш материаллари билан танишиб, қайси тергов йўналишида узилишлар борлигини аниқлаб, айнан шу масалалар бўйича ҳаракат қилади, иш бўйича жиноятчининг шахси аниқланмагунга

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги 2012 йил 25 декабрдаги №ЎРҚ-344-сон Қонуни // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2012 й., 52-сон, 585-модда; 2016 й., 17-сон, 173-модда; 2017 й., 36-сон, 943-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 16.01.2019 й., 03 / 19 / 516 / 2484-сон, 2019 й., 2-сон, 47-модда, 05.09.2019 й., 03 / 19 / 564 / 3690-сон, 25.12.2019 й., 03 / 19 / 597 / 4193-сон; 01.12.2020 й., 03 / 20 / 651 / 1577-сон; Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 21.04.2021 й., 03 / 21 / 683 / 0375-сон; 29.06.2021 й., 03 / 21 / 697 / 0607-сон;

қадар. Аниқланган ҳолда уни зудлик билан ушлаб туриш тадбири кўрилади. Аммо бу бошқа тергов этапига етганлигидан далолат бўлади.

Ўзи амалиётда қотилликларни очилишининг энг кўп маротаба синовдан ўтказилган алгоритми – “жабрланувчидан айбдорга қараб силжиш” бундай усул жуда муҳим аҳамият касб этади. Шунинг учун ўлдирилганнинг шахси тўғрисида, унинг ҳаёт тарзи тўғрисида, алоқалари, шу жумладан хуфя алоқалари, яқин ва узоқдаги танишлари тўғрисидаги маълумотлар терговнинг оптимал тергов қилиш йўналишини белгилаши мумкин ва шу асосда тергов тусмолларини тез ва муваффақиятли ишлаб чиқишга имкон яратади. Жабрланувчини йўқ қилиш билан боғлиқ манфаатга эга бўлган субъектларнинг доираси катта бўлиши мумкин, шунинг учун тусмолларни бундай текшируви юзаки бўлмаслиги даркор.

Буюртма қотилликларни очилиши яна шундан иборат бўладики, марҳум жабрланувчининг алоқаларини хусусиятлари терговни тўғридан тўғри криминал тузилмаларга бориб тақалишини тақозо этади. Жабрланувчилар панадаги иқтисодиётда ёки жиноий ёхуд яримжиноий бўлган соҳаларда фаол ҳаракат қилиб, ўзларининг алоқалари ва манфаатларини ниҳоятда кам даражада атрофдагиларга намоён қиладилар. Ушбу барча ҳолатларни аниқланиши буюртма қотилликнинг асосий сабабини аниқлашга ёрдам беради ва “жабрланувчидан – қотилликнинг мотивига, ундан сўнг буюртмачига, ҳамда жиноятнинг бошқа иштирокчиларига” чиқиш имкониятини яратади.

КАРИМОВ САРДОР РАВШАНБЕКОВИЧ

Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси бошқарма бошлиғи,
мустақил изланувчи

ИЖТИМОЙ ҲИМОЯГА МУҲТОЖ БОЛАЛАРНИНГ ТУРАР ЖОЙГА БЎЛГАН ҲУҚУҚЛАРИНИНГ КАФОЛАТИ

Аннотация: мақолада вояга етмаганларнинг конституциявий ҳуқуқлари ва эркинларини таъминлаш, айниқса ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларнинг турар жойга бўлган ҳуқуқлари кафолатлари, уларни уй-жой билан таъминлаш борасида қабул қилинган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар, уларнинг мазмуни, прокуратура органлари томонидан амалга оширилган ишлар мушоҳада қилинган.

Калит сўзлар: Конституция, қарор, вояга етмаган, етим болалар ва ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болалар, ҳуқуқ ва эркинликни таъминлаш, прокурор назорати, тақдимнома, огоҳлантирув, жинойт иши

Ўзбекистон Республикаси Конституциясида давлат ва жамият етим болаларни ҳамда ота-онасининг васийлигидан маҳрум бўлган болаларни боқишни, тарбиялашни, уларнинг таълим олишини, соғлом, тўлақонли ва ҳар томонлама камол топишини таъминлаши, шу мақсадда хайрия фаолиятини рағбатлантириши (77-модда), шунингдек ҳар ким уй-жойли бўлиш ҳуқуқига эга бўлиши, аҳолининг ижтимоий жиҳатдан эҳтиёжманд тоифаларини уй-жой билан таъминлаш тартиби қонун билан белгиланиши (47-модда) мустаҳкамланган¹. Бу эса, етим болалар ва ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларнинг манфаатлари давлат ҳимоясида эканлигини кўрсатади.

Шу боис, вояга етмаганларнинг ҳуқуқ ва эркинларини таъминланиши давлат сиёсатининг муҳим йўналишларидан бири ҳисобланади. Сўнгги йилларда мамлакатимизда вояга етмаганларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш билан боғлиқ ислохотлар амалга оширилмоқда ва бу халқаро ҳамжамият томонидан ҳам муносиб баҳоланмоқда.

Айниқса етим болалар ва ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларнинг ҳуқуқ ҳамда эркинликларини рўёбга чиқариш, ижтимоий ҳимоясини кучайтириш, уларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш механизмларини янада такомиллаштириш,

¹ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Электрон манба: <http://lex.uz/uz/docs/6445145> Қаралган вақти: 28.08.2024 й.

ижтимоий мослашуви учун кенг имкониятлар яратишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бу борада биринчи марта ҳуқуқий асослар шакллантирилиб, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди.

Жумладан, Ўзбекистон Республикаси 2008 йил 7 январь “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги 139-сонли¹ Қонунинг 26-моддасига асосан етим болалар ва ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болалар, тўлиқ давлат таъминотида турган ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасаларини битирган ёки жазони ўташ муассасаларидан озод қилинган болалар, шунингдек ижтимоий ҳимояга муҳтож бўлган бошқа тоифадаги болалар ўзлари илгари яшаган турар жой майдонига эга бўлиш ёки қонунчиликка мувофиқ турар жой олиш ҳуқуқига эга.

Юқоридаги Конституция ва Қонуннинг амалдаги ижроси сифатида биринчи мартаба 9 август 2021 йилдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Етим болалар ва ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг янги тизимини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 5216-сонли Қарори² ва бу борада 15 октябрь 2021 йилда Вазирлар Маҳкамасининг “Етим болалар ва ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни ижтимоий қўллаб-қувватлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 656-сонли Қарори ва унга илова қилинган Низом³ асосида етим болалар ва ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни уй-жой билан таъминлаш, ижтимоий мослашувининг тартиб-таомили, янги механизмлари жорий қилинди.

Қарорда етим бола ва ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларнинг уй-жойга бўлган ҳуқуқини таъминлаш ҳамда ҳисобини юритиш, улар учун уй-жойлар ажратиш ва харид қилиш тартиби, етим болалар ва ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларнинг уй-жойга муҳтожлиги “Ижтимоий ҳимоя ягона реестри” ахборот тизими орқали аниқлаш, уларни фарзандликка, васийликка (ҳомийликка, патронатга) олиш “Васийлик ва ҳомийлик” электрон платформаси орқали онлайн муурожаатга

¹ 2008 йил 7 январь “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги 139-сонли Қонуни. Электрон манба: <http://lex.uz/uz/docs/5569689> Қаралган вақти: 18.08.2024 й.

² 09.08.2021 йилдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Етим болалар ва ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг янги тизимини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида” 5216 –сонли Қарори. Электрон манба: <http://lex.uz/uz/docs/5569689> Қаралган вақти: 18.08.2024 й.

³ 15.10.2021 йилда Вазирлар Маҳкамасининг “Етим болалар ва ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни ижтимоий қўллаб-қувватлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 656-сонли Қарорлари: Электрон манба: <http://lex.uz/uz/docs/5695154> Қаралган вақти: 18.08.2024 й.

асосан амалга ошириш ва бошқа шу каби масалалар назарда тутилган.

Ўзбекистон Республикаси “Прокуратура тўғрисида”ги Қонунда прокуратура органларининг асосий вазифалари қонун устуворлигини таъминлаш, қонунийликни мустаҳкамлаш, фуқароларнинг ҳуқуқ ҳамда эркинликларини, жамият ва давлатнинг қонун билан қўриқланадиган манфаатларини, Ўзбекистон Республикаси конституциявий тузумини ҳимоя қилиш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва профилактика қилишдан иборат эканлиги қайд этилган¹.

Шу жумладан, вояга етмаганларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинларини таъминланишини прокуратура органларининг устувор вазифаларидан бири сифатида белгиланган. Шу боис, прокуратура органларида вояга етмаганлар ҳақидаги қонунчилик ижроси устидан соҳавий йўналиш назорати йўлга қўйилган.

Юқорида қайд этилган Қарорларни ижросини самарали ташкил этиш ҳамда уй-жой билан таъминлаш жараёни устидан тизимли назорат ўрнатиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг Фармойиши қабул қилинган ҳамда ушбу фармойиш билан Республика ва ҳудудий прокуратура ходимларидан иборат ишчи гуруҳлар тузилган.

Бунинг натижасида прокуратура органларининг аралашуви билан 2021-2024 йилнинг сентябрь ҳолатига республика бўйича 2369 нафар уй жойга муҳтож етим болалар ва ота-она қармоғидан маҳрум бўлган болаларнинг 2124 нафари уй-жой билан таъминланди.

Мазкур уй-жойларни болаларнинг номига расмийлаштиришда республика бўйича 400 дан ортиқ аниқланган муаммоли ҳолатлар, хусусан ҳокимият балансида қолган 29 та, бошқа шахслар номида 17 та, қурувчи номида 40 та, сотиб юборилган 7 та ва бошқа шу каби ҳолатлар бартараф этилиб, уларнинг номига расмийлаштирилиши таъминланди.

Бундан ташқари, ўрганишлар давомида 110 нафар болалар уй - жойга муҳтож сифатида “онлайн - навбат” ахборот тизимига, 132 нафарининг ота - онаси вафот этганлиги ёки ота - оналик ҳуқуқидан маҳрум этилганлиги тўғрисидаги маълумотлар (*судни қарори ва бошқа*) ФХДЁнинг электрон базасига киритилиши, 2021 -

¹ Ўзбекистон Республикаси “Прокуратура тўғрисида”ги Қонунда:м Электрон манба: <http://lex.uz/uz/docs/106197> Қаралган вақти: 20.08.2024 й.

2023 йилларда берилган 145 та уй - жойларнинг тўлиқ жиҳозланиши таъминланди.

Шу билан бирга, бевосита прокуратура органлари аралашуви билан 8,2 млрд. сўм маблағ ҳисобидан республика бўйича 60 нафар болаларга уй - жойлар олиб берилди.

Шунингдек, прокуратура органлари томонидан ўтказилган текширишларда аниқланган қонун бузилишлар ва уларнинг келиб чиқиш сабаблари ҳамда бунга имконият яратиб бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш тўғрисида тегишли идораларга тақдимнома, мансабдор шахсларга қонун бузилишига йўл қўймаслик ҳақида огоҳлантирув ҳамда қўпол қонун бузилиши ҳолатлари юзасидан жиноят ишлари қўзғатилди.

Масалан, текширишда туман ҳокимлиги мансабдор шахслари томонидан 2023 йилда туман бўйича жами 13 нафар етим болага уй - жой харид қилинмаганлиги юзасидан туман прокуратураси томонидан ЖКнинг 207 - моддаси 2 - қисми билан жиноят иши қўзғатилган ҳамда тергов ҳаракатлари олиб борилиб, жазо муқаррарлиги таъминланди¹.

Вояга етмаганларнинг, етим болалар ва ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш, уларни ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, турмуш тарзини яхшилаш борасида олиб борилаётган ишлар юзасидан прокуратура органлари томонидан доимий назорат ўрнатилган ва ушбу йўналишда қонунийлик аҳволини янада мустаҳкамлашга қаратилган зарур чора-тадбирларни амалга ошириш давом эттирилади.

Хулоса ўрнида, вояга етмаганларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини таъминлаш, унинг ҳаёти ва соғлиғини муҳофаза қилиш, камситилишига йўл қўймаслик, шаъни ва қадр-қимматини ҳимоя қилиш, ҳуқуқлари ва имкониятларининг тенглигини таъминлаш, ҳуқуқлари кафолатларининг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш, ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини шакллантиришга барчамиз бирдек масъулмиз. Чунки, жисмоний соғлом, маънавий ва ахлоқий жиҳатдан етук авлодни вояга етказиш ва тарбиялаш юртимиз келажагининг гаровидир.

¹ Бош прокуратура маълумотномаси 2021-2024 йиллар давомида амалга оширилган ишлар умумлашмаси.

ДОВУДОВА ДИЛЗОДА СУЛАЙМАНОВНА

Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси бошқарма
прокурори, юридик фанлар доктори (DSc), доцент

ЖИНОЯТ ПРОЦЕССИНИНГ СУД МУҲОКАМАСИДА ПРОКУРОР ФАОЛИЯТИНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ ВА ПРИНЦИПЛАРИ

Аннотация: мақолада суд муҳокамасида прокурорнинг иштироки ва уни такомиллаштиришга қаратилган ислохотлар, унинг аҳамияти, жиноят процессида прокурор иштирокига доир ҳуқуқий асослар, жиноят процессининг суд муҳокамасида прокурор фаолияти принциплари тушунчаси, моҳияти, назарий жиҳатлари ҳамда ушбу принципларни инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашда ўрни мушоҳада қилинган.

Аннотация: в статье рассмотрено участие прокурора в судебном процессе и реформы, направленные на его совершенствование, его важность, понятие о принципах деятельности прокурора в уголовном судопроизводстве, сущность, теоретические аспекты и роль этих принципов в обеспечении прав и свобод человека..

Abstract: in the article the participation of the prosecutor in the judicial process and reforms aimed at its improvement, its importance, concept of the principles of the prosecutor's activities in criminal proceedings, essence, theoretical aspects and the role of these principles in ensuring human rights and freedoms.

Калит сўзлар: ҳуқуқий асос, прокуратура, жиноят процесси, принцип, шахс ҳуқуқ ва эркинликлари, прокурор, судья.

Ключевые слова: законное основание, прокуратура, уголовное процесс, принцип, права и свободы человека, прокурор, судья.

Key words: legal basis, prosecutor's office, criminal procedure, principle, human rights and freedoms, prosecutor, judge.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг кўламли ислохотлар, авваламбор, қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш, бунда жиноятчиликка қарши курашиш ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш тизими самарадорлигини ошириш, судда ишларни юритишда тортишув тамойилининг тўлақонли татбиқ этилиши учун шарт-шароитлар яратишга қаратилган.

Хусусан, бу борада Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 21 октябрдаги “Суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 4850-сонли Фармони¹ фикримизнинг исботидир. Унда фуқароларнинг одил судловга эришиш даражасини ошириш, суд ҳокимиятининг чинакам мустақиллигини таъминлаш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтириш суд-ҳуқуқ соҳасидаги ислохотларнинг асосий йўналишлари этиб белгиланганди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 2 мартдаги Фармони билан қабул қилинган 2017 – 2021 йилларда Ўзб.Рес. ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили”да амалга оширишга оид давлат дастурининг 52-бандида “Судлар фаолиятида прокурор иштирокини такомиллаштириш” масалалари белгиланган². Унга кўра, давлат айбловчиси фаолиятини халқаро стандартлар ва илғор хорижий тажрибага мувофиқлаштириш юзасидан қонун лойиҳасини тайёрлаш назарда тутилган эди.

“2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 60-сонли Фармонида (1-илоvasи) қайд этилган 17-мақсадга кўра, “бугунги кунда қонунийликни қатъий таъминловчи, очиқ ва адолатли прокуратура фаолиятининг мустаҳкам ҳуқуқий асосларини яратиш ҳамда “Қонун – устувор, жазо – муқаррар” тамойилини бош мезонга айлантириш, фуқароларнинг кадр-қиммати ва эркинлигини самарали ҳимоя қилишнинг таъсирчан механизмларини жорий этиш бугунги кундаги ислохотларнинг устувор вазифаларидан бири эканлиги кўрсатиб ўтилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 16 январь кунидаги “Одил судлов фаолиятини амалга оширишни самарали ташкил этиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 12-сонли Фармонининг 1-бандида одил судловни амалга оширишга

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 21 октябрдаги ПФ-4850-сон “Суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2016 й., 43-сон, 497-модда.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 02.03.2020 йилдаги 5953-сонли Фармони билан қабул қилинган 2017 – 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили”да амалга оширишга оид давлат дастури 52-банди. [электрон кутубхона], қаралган вақти 26.06.2020 й. <https://lex.uz/docs/4751561>

кўмаклашиш бўйича ихтисослашган прокурорлар корпуси фаолиятида 2023 йил 1 сентябрга қадар “Судларда прокурор иштироки” ахборот тизимини яратилиб, дастлаб синов тарзида ишга тушириш ҳамда 2024 йилдан амалиётга тўлиқ жорий этиш белгиланди¹.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 16 январдаги “Одил судловга эришиш имкониятларини янада кенгайтириш ва судлар фаолияти самарадорлигини оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 11-сонли ва 12-сонли Фармонларида 2022 – 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида бир қатор вазифалар белгиланган бўлиб, жумладан, “Ихтисослаштирилган прокурорлар корпуси” ташкил қилиш ва унга “Прокуратура тўғрисида”ги Қонун ҳамда процессуал қонунчиликда белгиланган тартибда судларда ишларни кўришда прокурор ваколатини таъминлаш, суд процессининг бошқа иштирокчилари билан тенг ҳуқуқлардан фойдаланган ҳолда одил судлов фаолиятининг самарали амалга оширилишига кўмаклашиш, жиноят ишлари бўйича судларда давлат айбловини фақат қонунга асосланиб, ҳолисликни сақлаган ҳолда сифатли қўллаб-қувватлаш, фуқаролар ва юридик шахсларнинг ҳуқуқлари ҳамда қонуний манфаатлари суд йўли билан самарали ҳимоя қилинишига эришиш, суд амалиётидан келиб чиққан ҳолда суриштирув ва тергов органлари ходимларининг амалий кўникмалари ҳамда малакасини ошириш ишларига кўмаклашиш вазифалар юклатилган.

“Ихтисослашган прокурорлар корпуси” ходимида судларда кўрилаётган ишлар бўйича айбловни (фуқаровий даъвони) қўллаб-қувватлаш, ўзгартириш ёки ундан воз кечиш, шу жумладан Жиноят кодекси нормаларини қўллаш, жазо тури ва меъёрини белгилаш масалалари юзасидан фикрини судга баён қилишда мустақил бўлиб, қонун талабларига ва ишнинг барча ҳолатларидан келиб чиққан ҳолда ўз ишончига асосланиши белгиланган².

Мазкур Фармонларни ижросини самарали ташкил этиш мақсадида Бош прокурорнинг 2023 йил 20 январдаги фармойиши асосида ишчи гуруҳ тузилган ва назорат режаси ишлаб чиқилган³. Шу билан бирга, 2023 йил 25 январда Бош прокурорнинг “Одил судловни амалга оширишга кўмаклашиш бўйича ихтисослашган

¹ Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 18.01.2023 й., 06 / 23 / 12 / 0034-сон.

² Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 18.01.2023 й., 06 / 23 / 11 / 0033-сон.

³ Бош прокурорнинг 20.01.2023 йилдаги №2-Ф-сонли фармойиши. ХДФУ

прокурорлар корпуси фаолиятини ташкил этишга доир чоратадбирлар тўғрисида”ги буйруғи қабул қилинган¹.

Юқоридаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатлардан кўринадикки, суд-ҳуқуқ ислохотларида судлар фаолиятида прокурор иштирокини такомиллаштириш алоҳида аҳамият касб этади. Чунки, жиноий суд ишларини юритишда прокурорлар давлат вакили² сифатида намоён бўлади. Унинг билим-савияси, ўзини тутиши, процессга тайёрлиги, далилларни текширишдаги иштироки, зийраклиги иш бўйича қандай қарор қабул қилинишига ўз таъсирини кўрсатади.

Ўзбекистоннинг халқаро рейтинг ва индексларда муносиб кўрсаткичларга эга бўлишини таъминлаш масаласи ҳукумат даражасида тизимли сиёсатни амалга оширилмоқда. Жумладан, бевосита мавзуга боғлиқ бўлган “Қонун устуворлиги” индекси ((*The Rule of Law Index*) 2010 йилда ишлаб чиқилган, дунё мамлакатларида қонун устуворлигининг таъминланганлик кўрсаткичини аниқловчи глобал тадқиқот ҳисобланади. Ушбу индекс ҳар икки йилда бир марта Жаҳон Адлия лойиҳаси (*World Justice Project*) халқаро ноҳукумат ташкилоти томонидан аниқланиб, экспертлар ўртасида кенг қамровли сўров ўтказиш натижалари ва статистик маълумотларга асосланади)³ бўйича “Фуқаролик, жиноий одил судлов” индикаторлари мавжуд бўлиб, жиноят масалаларида одил судлов индикаторини ижобий баҳоланишида юқорида қайд этилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва суд муҳокамасида сифатли прокурор иштирокини таъминлаш муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганидек, “Прокуратура ходимлари юқори касбий малака ва юксак инсоний фазилатлари билан давлат органлари хизматчиларига ўрнак бўлиши, ҳамиша адолат ва қонунийлик ҳимоясида туриши лозим”⁴.

¹ Бош прокурорнинг 25.01.2023 йилдаги №4-Б-сонли буйруқ.

² Давлат – жамиятнинг олий сиёсий институти бўлиб, шу жамият яшаётган мамлакат фуқаролари манфаатини ҳимоя қилиш учун ўрнатилади. Прокуратура эса давлат номидан унинг вазифа ва функцияларини амалга оширади ҳамда энг асосий вазифаси қонун устуворлигини таъминлаш, қонунийликни мустаҳкамлаш, фуқароларнинг ҳуқуқ ҳамда эркинликларини, жамият ва давлат манфаатлари ҳимоя қилиш ва бошқалардан иборат. Шу сабабли, жиноят процессининг суд муҳокамасида прокурор давлат вакили сифатида намоён бўлади.

³ Арипов Д.У. Суд ҳокимияти мустақиллигини ташкилий-ҳуқуқий такомиллаштиришнинг замонавий тенденциялари. Юридик фанлар бўйича фан доктори (DSc) диссертация иши. Бош прокуратура Академияси. 2022 й. 209 Б.

⁴ ЎЗА. <http://uza.uz/ru/politics/>. 31.01.2018 й.

Прокуратура органлари хорижий давлатларда суд (Болгария, Испания, Латвия, Грузия ва бошқа) ва ижро ҳокимияти (масалан: Дания, Мексика, Швеция, Норвегия ва бошқа) тизимига киради. Ғарб давлатларида прокуратура айблов органи (Франция, Германия, Словения, Белгия ва бошқа) ҳисоблансада, прокуратура ва қонунда асосий принцип мавжуд бўлиб, инсон ва фуқаро ҳуқуқларини таъминлашдир¹.

Масалан, Францияда прокуратуранинг ҳуқуқий мақоми 1958 йилда қабул қилинган Конституция, Франция Жиноят-процессуал Кодекси ва № 58-1270-сонли “Суд ташкилоти ва Ординариси” номли Кодекс билан белгиланади. Франция прокуратураси адлия тизимига кирганлиги сабабли, прокуратура ижро ва ишни судда кўришни таъминловчи позицияга эга ҳисобланади. Эътиборли жиҳати шундаки, Францияда прокуратура ва судьялар бир хил процессуал мақомга эга². Франция прокуратурасининг асосий вазифаси судгача бўлган босқичда терговни назорат қилиш ва судда давлат айбловини қўллаб-қувватлашдир.

Худди шу каби, Испания³ ва Болгария⁴ давлатлари Конституциясида прокуратура органларининг ҳуқуқий мақоми, тизими, функцияси ва бошқа масалалар ўз ифодасини топган.

Мамлакатимиз Конституциясининг (янги таҳрирдаги) XXV бобида прокуратура органларининг конституциявий мақоми, фаолиятига бағишланган бўлиб, унга мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида қонунларнинг аниқ ва бир хилда бажарилиши устидан назоратни Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори ва унга бўйсунувчи прокурорлар амалга ошириши қайд этилган⁵. Мазкур норма прокуратура органлари фаолиятининг асосий раҳбарий қондаси ва функцияси ҳисобланади.

Судда иш юритишга нисбатан прокурорлар учун норматив-ҳуқуқий аҳамият касб этмасада, халқора майдонда тавсиявий ҳамда мажбурий характерга ҳужжатлар мавжуд.

Хусусан, прокурорларнинг профессионал ҳуққи ва масъулияти соҳасида халқаро ҳужжатлар мавжуд бўлиб, бунда энг аввало Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 1948 йил

¹ Поторыкина Е.Ю. Уголовно-процессуальный статус прокурора в судопроизводстве европейских государств. Социально-экономические явления и процессы. Т. 10, № 12, 2015. 132-135 С.

² Тюнина И.И.. Конституционно-правовой статус прокуратуры в России и зарубежных странах. Поступила в редакцию 13 сентября 2021 г. С 20.

³ <https://www.boe.es/legislacion/documentos/ConstitucionINGLES>

⁴ <https://www.parliament.bg/en/const>

⁵ Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 01.05.2023 й., 03 / 23 / 837 / 0241-сон.

10 декабрда қабул қилинган Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларациясини¹ айтиб ўтиш жоиздир. Мазкур Декларация Бирлашган Миллатлар Ташкилотига аъзо давлатлар ҳурмат қилиши ва риоя этиши лозим бўлган бўлган принципал қоидаларни ифодалайди².

Бундан ташқари, БМТ Бош Ассамблеясининг “Прокуратура органларининг ҳалоллиги ва поклигини амалга ошириш ва салоҳиятини ривожлантириш орқали қонунийликни мустаҳкамлаш” деб номланган 17/2 резолюциясида жиноий ишни кўришдаги прокурорнинг роли хусусидаги қоидалар қайд этилган³.

Халқаро прокурорлар ассоциацияси 1995 йилда Венада жойлашган БМТнинг ваколатхонасида ташкил этилган ва унга бугунги кунда 180 давлат аъзо бўлиб, у дунёнинг кўп мамлакатлари прокуратура органлари орасида профессионал алоқаларни ўрнатиш учун муҳим платформа ҳисобланади. Мазкур ассоциация томонидан ишлаб чиқилган “Прокурорларнинг профессионал масъулият стандартлари, асосий мажбуриятлари ва ҳуқуқлари Стандартлари” прокурорлар хулқ-атвори ва суд таъқиби хизматчиларининг халқаро стандарти сифатида хизмат қиладиган ҳужжат ҳисобланади⁴.

Европа Кенгашига аъзо давлатларга Вазирлар Қўмитасининг “Жиноий судлов тизимида давлат айбловчисининг ўрни” ҳақидаги тавсияномаси R(2000) 19 Европа Кенгаши ҳужжати⁵ мавжуд бўлиб, унда давлат айбловчисининг функциялари, уларга юклатилган функцияларни бажаришда кафолатлари, қонун чиқарувчи ва ижроия ҳокимият, судьялар, полиция билан давлат айбловчиси ўртасидаги муносабат, фуқароларга бўлган муносабатда давлат айбловчисининг мажбуриятлари, халқаро ҳамкорлик масалалари ўрин олган. Бироқ мазкур ҳужжат тавсиявий характерга эга ҳисобланади.

Судда жиноят ишларини юритишда прокурор ваколатини таъминлаш фаолияти борасида Ўзбекистон Республикасининг

¹ Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 1948 йил 10 декабрда қабул Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларацияси. <http://constitution.uz/uz/pages/humanrights>

² Прокурорларнинг профессионал масъулияти, асосий мажбуриятлари ва ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро ва миллий стандартлар (ўқув қўлланма). Т.: “Fan va texnologiya”, 2011, - 8Б.

³ Ўша ўқув қўлланма. Т.: “Fan va texnologiya”, 2011, - 19-26 Б.

⁴ Ўша ўқув қўлланма. Т.: “Fan va texnologiya”, 2011, - 26-35 Б.

⁵ Европа Кенгашига аъзо давлатларга Вазирлар Қўмитасининг “Жиноий судлов тизимида давлат айбловчисининг ўрни” ҳақидаги тавсияномаси R(2000) 19 Европа Кенгаши ҳужжати <http://docs.cntd.ru/document/90199642>

“Прокуратура тўғрисида”ги Қонунида¹ умумий ва асосий нормалар мустаҳкамланган.

Унда, прокуратура органларини ташкил этиш ва уларнинг фаолият юритиш тартиби, шунингдек уларнинг ваколатлари қайд этилган. Айнан “Судларда ишларни кўришда прокурорнинг ваколатлари” деб номланган тўртинчи бўлимида судда иштирок этаётган прокурорнинг ваколатлари белгиланган.

Судда жиноят ишларини юритишда прокурор ваколатининг таъминлашнинг ягона ва мажбурий ҳуқуқий асоси – бу Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодекси (кейинги ўринларда “ЖПК”). Амалдаги ЖПКда терговга қадар текширув, суриштирув, дастлабки тергов, суд, суд қарорларини ижроси билан боғлиқ босқичларида прокурор ваколатлари ва уларни амалга ошириш механизмлари белгиланган.

Шунингдек, прокуратура органларининг жиноят ишларини юритишда прокурор ваколатини таъминлаш фаолиятининг ташкилий ва амалий жиҳатлари Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг 2015 йил 27 ноябрдаги “Жиноят ишлари бўйича судларда ишлар кўрилишида прокурор иштирокининг самарадорлигини янада ошириш тўғрисида”ги 126-сонли буйруғи (кейинги ўринда Бош прокурорнинг соҳавий буйруғи ёки соҳавий буйруқ) билан тартибга солинади.

Бош прокурорнинг соҳавий буйруғида жиноят ишлари бўйича судларда ишлар кўрилишида прокурор ваколатлари, соҳадаги прокурор фаолиятини баҳолашнинг асосий мезонлари, давлат айбловчисининг фикрига қўйилган талаблар, алоҳида тоифадаги ишларни кўришда ва суд қарорларига баҳо беришда эътибор қаратилиши лозим бўлган ҳолатлар, мурожаатларни ҳал этиш, мурожаатлар асосида жиноят ишларини ўрганиш масалалари ва бошқалар ёритилган.

Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикаси “Судлар тўғрисида”ги Қонуннинг 25-моддасига асосан қонунчиликни қўллаш масалалари бўйича Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг тушунтиришлари судлар, ушбу тушунтириш берилган қонунчиликни қўллаётган давлат органлари ва бошқа органлар, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ва мансabdор шахслар учун мажбурийдир². Шунга кўра, Олий суди Пленуми

¹ Ўзбекистон Республикасининг “Прокуратура тўғрисида”ги Қонуни. 29.08.2001 й. 257-II-сон [электрон ресурс], қаралган вақти 14.10.19 й. <http://www.lex.uz/acts>

² Ўзбекистон Республикаси “Судлар тўғрисида”ги Қонуннинг 25-модда. [электрон ресурс], қаралган вақти 14.08.23 й. <http://www.lex.uz/acts>

қарорлари ягона амалиётни шакллантиришга қаратилган бўлиб, прокурорлар учун ҳам мажбурий аҳамият касб этади.

Юқоридагилардан хулоса ўрнида, фикримизча прокурорнинг соҳа фаолиятини тартибга солишнинг ҳуқуқий асосларни шартли бир неча гуруҳларга таснифлаш мумкин:

а) халқаро умумэътироф этилган ҳужжатлар (Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларацияси ва бошқа бир қатор ҳужжатлар);

б) умумий қоидаларни белгиловчи раҳбарий ҳужжатлар (Ўзбекистон Республикаси Конституцияси);

в) бевосита соҳани, процессуал, ташкилий ва амалий жиҳатлари тартибга солишга қаратилган ҳужжатлар (“Прокуратура тўғрисида”ги Қонун, ЖПК, Бош прокурорнинг соҳавий буйруғи, Олий суд Пленум қарорлари ва бошқа);

г) фаолиятни такомиллаштиришга қаратилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар (Президент қарор ва фармонлари, давлат органларининг қўшма қарорлари ва б).

Жиноят ишларини суд муҳокамасида кўрилишида прокурор иштирокини таъминлаш ҳуқуқий асосларга таянади. Ҳуқуқий асослар прокурорнинг функция, ваколатлари белгилаб беради.

Ҳар бир ҳуқуқ соҳаси унинг моҳияти ва мазмуни акс эттирувчи принципларга эга. Мазкур ҳуқуқ соҳасининг принциплари унинг мавжуд бўлиши, муайян тартибни белгилаши, ривожланиши учун асосий ўринни эгаллайди.

Принциплар – бу жамиятдаги ҳуқуқнинг мазмуни, ечими ва мақсадини тавсифловчи раҳбарий қоидалардир¹. Принциплар ҳуқуқнинг ҳар қандай соҳасига хосдир, нормаларда мавжуд ва унинг асосий ҳуқуқий қоидаларни ташкил этади.

Баъзи бир манбаларда принцип марказий тушунча, тизимнинг асоси, ҳодисаларини умумлаштириш ва тақсимлаш, асос, қоида, илмий ёки ахлоқий тамойил деб таърифланади². Бошқа бир манбаларда - баъзи бир назария, таълимот, дунёқарашнинг асосий, бошланғич позицияси сифатида; ёки эътиқод, бирор нарсага қараш; бирор нарсанинг қурилмасидаги асосий хусусият сифатида келтирилади³.

Юридик манбаларда “*prinsip*” сўзи латинча “*principium*” сўзидан келиб чиқиб, унинг маъноси “асос”, “асосий омил” каби

¹ Теория государства и права: Учеб. / Под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. М.: Норма, 2000. С. 242.

² Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. Т. 3. М., 1982. С. 431.

³ Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений. 4-е изд., доп. М.: Азбуковник, 1997. С. 595-596.

тушунчаларни англатади¹. “Принцип” сўзи лотинча “принципиум” сўзидан олинган бўлиб, ўзбек тилида “асос”, “қоида”, “негиз” деган маъноларни англатади².

Ҳуқуқ назариясида ҳуқуқ принципларини уч гуруҳга, яъни умумҳуқуқий, соҳалараро ва соҳавий принципларга ажратиш кенг тарқалган. Умумҳуқуқий принциплар барча ҳуқуқ соҳалари учун умумхарактерга эга бўлганлигини билан изоҳланади. Соҳалараро принциплар ҳуқуқ соҳасини тартибга солувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган принциплар, бошқа ҳуқуқ соҳаси учун ҳам амал қилади. Соҳавий принциплар ҳар бир ҳуқуқ соҳасининг ўзига хос хусусиятидан келиб чиқиб татбиқ этиладиган принципларни назарда тутати³.

П.А.Лупинскийнинг таъкидлашича, жиноят процесси принциплари жамиятда ҳукм сураётган сиёсий, ҳуқуқий ва ахлоқий ғояларни акс эттирувчи объектив ҳуқуқий категориялар сифатида белгиланади⁴. Суд ишларини юритишда принциплар муҳим ўринга эга. М.С.Строгович принциплар жиноят процесси қурадиган энг муҳим ва белгиловчи ҳуқуқий қоидалар деб ҳисоблаш лозимлиги таъкидлайди⁵. Аксарият олимларнинг фикрича, принциплар институт босқичларини, шаклларини, мазмунини белгилайди ва инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг реал кафолатларини, процессуал таъсир субъекти ва усулининг энг муҳим белгиларини тавсифлайди. Демак, принциплар жиноят-процессуал ҳуқуқининг моҳияти ва мазмунини белгилайди⁶.

Б.А.Тугутовнинг фикрича, жиноят процесси ўз мазмунига кўра жиноят процесси мақсадларига эришиш учун танланган принциплар ва уларни амалга ошириш шартлари асосида шакллантирилган, мувофиқлаштирилган, ўзаро боғланган ва ягона тизимга бирлаштирилган унинг иштирокчилари ролларининг мажмуидир⁷.

¹ Jinoyat-protsessual huquqi. Umumiy qism. Darslik. // Mualliflar jamoasi. / yu.f.d., dots. G.Z.To'laganova va yu.f.n., dots. S.M.Raxmonovalarning umumiy tahriri ostida –Toshkent: TDYU nashriyoti, 2016. – 44 b.

² Русча-ўзбекча луғат. 2-том.Ўзбек совет энциклопедияси бош редакцияси. Тошкент.; 1984. – Б.215.; Гражданский процесс. Кол. Автор. –М: Спарк.1999. –С.25.

³ Фуқаролик процессуал ҳуқуқи. Дарслик. Муаллиф жамоаси // Маъсул муҳаррирлар: ю.ф.д., проф. М.М.Мамасиддиқов, ю.ф.н., проф. Д.Ю.Хабибуллаев. – Тошкент. “Lesson press” нашриёти. 2020. – 36-37 б.

⁴ Уголовно-процессуальное право Российской Федерации / Отв. ред. П. А. Лупинская. – М., 2004. – С. 174.

⁵ Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса: В 3т. Т.1. –М., 1968. С.124.

⁶ Белоносов В.О., Колесников Е.В. Принцип законности при производстве по уголовному делу и его интерпретации КС РФ // Журнал российского права. 2004. № 5. С.51

⁷ Функции прокурора на судебных стадиях уголовного процесса: дис.канд.наук. М., 2014. –С 22

Бизнинг фикримизча *жиноят процесси принциплари* – бу Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонун ҳужжатларида назарда тутилган умумий принциплар қоидаларидан келиб чиқувчи жиноят ишларини юритишнинг хусусиятлари, характери ва мазмун-моҳиятини белгиловчи ҳамда процесс босқичларини кўриб чиқиш ва ҳал қилиш билан боғлиқ жиноят-процессуал муносабатларни тартибга солувчи, фундаментал ҳарактерга эга бўлган ҳамда ушбу босқичларга жалб этилган фуқароларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини амалда таъминлашга, процесс мақсад ҳамда вазифаларига эришишга хизмат қилувчи асосий ҳуқуқий қоидалардир.

Фикримизча, жиноят ишларини юритишда жиноят-процессуал принципларни ҳам ҳуқуқий, соҳалараро ва соҳавий принципларга ажратиш мумкин. Масалан, қонунийлик, шахснинг шаъни ва қадр-қимматини ҳурмат қилиш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини муҳофаза қилиш умумҳуқуқий, одил судловни фақат суд томонидан амалга оширилиши, судда жиноят ишларини ошкора кўрилиши, иш юритиладиган тил соҳалараро, жиноят иши кўзғатишнинг муқаррарлиги, ҳақиқатни аниқлаш, айбсизлик презумцияси, гумон қилинувчи, айбланувчи ва судланувчини ҳимояланиш ҳуқуқи билан таъминлаш соҳавий принципларга киради десак муболаға бўлмайди.

Барча принциплар бир-бири билан узвий боғланган бўлиб¹, улар одил судлов мақсадларига эришиш учун тенг муҳим бўлган ҳуқуқий асосларнинг яхлит мажмуини яратадилар².

Олимларнинг фикрича, бу принциплар нафақат ягона мақсад учун хизмат қилишда ёки одил судлов олдидаги вазифаларга эришишда, балки ҳар қандай принципнинг умумий процессуал шакллари доираларида амал қилишда ҳам намоён бўлади³.

Жиноят процессида суд ишларини юритиш фаолиятининг асосий йўналишларини ва моҳиятини белгиловчи фундаментал ҳарактерга эга бўлган қоидалар принцип дейиш мумкин.

У.А.Тухташева фикрича, жиноят процессуал қонунчилигидаги принципларга суд-тергов ишининг қонунийлиги ва асосли ҳал

¹Жиноят процесси (Умумий қисм): Юридик институт ва факультетлари талабалари учун дарслик (Иноғомжонова З.Ф.нинг умумий таҳрири остида). –Т.: ТДЮИ нашриёти, 2008. 82-бет.

² Jinoyat-protsessual huquqi. Umumiy qism. Darslik. // Mualliflar jamoasi. / yu.f.d., dots. G.Z.To'laganova va yu.f.n., dots. S.M.Raxmonovalarning umumiy tahriri ostida –Toshkent: TDYU nashriyoti, 2016. – 44 b.

³ O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Harbiy-texnik instituti Kengashida ma'qullangan. 2020 yil 8 sentabrdagi 1-sonli bayonnoma. Jinoyat-protsessual huquqi [Matn]: darslik. - Toshkent: Complex Print, 2020. – 33-34 betlar.

этилишини муҳим кафолати сифатида қаралишини таъкидлаган¹. Ф.М.Мухитдиновнинг қайд этишича, жиноят процессуал қонунчилигида белгилаб қўйилган асосий принциплардан ҳар қандай чекиниш, одил судловга қарши бузилиш деб ҳисобланади².

Замонавий жиноят-процессуал ҳуқуқи назариясида принциплар тизимини ташкил қилиш масаласида икки умумий йўналиш шаклланган. Биринчи йўналишнинг марказидан жиноят процесси принциплари чегарасини қисқартириш ғояси ўрин олган. Жумладан россиялик олим И.А.Пикалов жиноят процессида фақат қонунийлик ва тортишув принципини сақлаб қолишни таклиф этади. Унинг ёзишича: қайд этилган принциплардан ташқари бошқа принциплар жиноят-судлов ишларини юритишнинг асос ва шартларини ўрнатувчи процессуал-ҳуқуқий тартибни белгиловчи мақомга эга бўлиши лозим³.

Иккинчи йўналишда, аксинча жиноят процессини бошқа принципларни яратиш орқали унинг тизимини кенгайтириш зарур деб ҳисобланади⁴.

Биз иккинчи йўналишни қўллаб қувватлаган ҳолда, муқаддам олиб борган тадқиқот ишларимизда амалдаги жиноят-процессуал қонунчиликка “адолатли иш юритиш принципи”ни киритиш мақсадга мувофиқлиги, у нафақат суд ҳукмига, балки судда ишларни юритишга ҳам тааллуқли ҳисобланиши, бу эса ЖПКда белгиланган суд ҳукмининг адолатлилиги ҳақидаги талабини яна мустаҳкамлашга, жиноят процесси иштирокчилари, шу жумладан, прокурорнинг фаолиятининг муҳим шарти бўлиб ҳам хизмат қилиши ҳақида хулоса қилган эдик⁵.

Мазкур тадқиқот ишда муқаддам тадқиқ этган ишни қўллаб қувватлаб, уни давомида сифатида суд муҳокамасида иштирок этаётган прокурорнинг фаолиятига тегишли бўлган принциплар хусусида тўхталмоқчимиз.

¹ Уголовный процесс: Общая часть. Учебное пособие / Автор-составитель к.ю.н. У.А. Тухташева. – Т.: Издательство ТГЮИ, 2007. – 513 с. С. 21.

² Мухитдинов Ф.М. Жиноят-процессуал шакл: назарий ва методологик муаммолар юрид. фан. докт. автореферати. –Т., 2005. – 38 Б.

³ Пикалов И.А. Состязательность в системе принципов уголовного процесса и ее реализация стороной защиты на досудебных стадиях: автореф. дисс...канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2006. -С.8.

⁴ Зинатуллин З.З. Основные вопросы современного российского процесса и их решение // Вестник Омского университета. Серия Право. №1 (4). Омск, 2008. -С.101. Мухитдинов Ф.М. Жиноят-процессуал шакл: назарий ва методологик муаммолар юрид. фан. докт. автореферати. –Т., 2005. – 38 Б.

⁵ Довудова Д.С. Биринчи инстанция судларида жиноят ишларини юритишда прокурор ваколатини такомиллаштириш масалалари. / юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун тайёрланган дисс. – Тошкент.: 2020.

Жиноят ишларини суд муҳокамасида кўрилишида прокурор фаолияти принципларга асосланади. Принциплар жиноий суд ишларини юритишнинг моҳиятини ва йўналишларининг асосини белгилаб берувчи раҳбарий қоидалардир. Мазкур раҳбарий қоидалар Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, ЖПКнинг 2-бобида алоҳида шаклда мустаҳкамланган, шунингдек, процессуал шартлар билан матнда ёки нормада белгиланмаган бўлсада, қонуннинг тегишли қоидаларининг маъносида мужассамлашган.

Шу билан бирга, фикримизча *принциплар* прокурорни ушбу йўналишда муайян ҳаракатни амалга ошириши учун асос бўладиган ҳуқуқий нормаларни ва қоидаларни белгилайди, прокурор иштирокининг фаолият мазмунини тавсифлайди, прокурорнинг бошқа фаолият йўналишларидан фарқли ва ўзига хос жиҳатларини очиб беради.

ЖПКда белгиланган принциплар жиноят процессининг барча босқичларида прокурор ва процесснинг бошқа иштирокчилари учун мажбурий аҳамият касб этади. Масалан, қонунийлик (ЖПКнинг 11-м), шахснинг шаъни ва қадр-қимматини ҳурмат қилиш (ЖПКнинг 17-м), фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини муҳофаза қилиш (ЖПКнинг 18-м), ҳақиқатни аниқлаш (ЖПКнинг 22-м), айбсизлик презумцияси (ЖПКнинг 23-м), судда ишларни юритишда тортишув (ЖПКнинг 25-м) ва ҳок.

Прокуратура фаолиятининг энг муҳим принципларидан бири бу қонунийлик бўлиб, бу бир томондан унинг фаолиятининг бошқа барча принципларини амалга ошириш учун зарурий шартдир, бошқа томондан эса давлатчилиқни мустаҳкамлаш ва ривожлантиришнинг энг муҳим воситасидир. Шу сингари, ЖПКда белгиланган барча принципларни таъминланишига прокурор жавобгар субъект ҳисобланади.

Бироқ, мазкур умумий принциплар суд муҳокамасидаги прокурорнинг процессуал ҳолатининг хусусиятларини ва ўзига хос жиҳатларини тўлиқ очиб бермайди.

Е.Р.Ергашев жиноят ишларини судда кўришда иштирок этаётган прокурор фаолиятини хусусиятларини белгилаб берувчи куйидаги принципларга ажратган: - одил судловни амалга оширишга прокурор кўмаклашиши принципи – судларда жиноят ишларни тез кўриб чиқиш чоралари кўриш, судда далилларни тўлиқ ва холисона текшириш, давлат айбловини малакали таъминлаш, судга қонуний қарор қабул қилишни тарғиб қилиш, агар суд томонидан ноқонуний қарор қабул қилинганда, уни протест келтириш прокурор мажбуриятларидан ҳисобланади. Бу

фаолиятнинг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, мазкур қайд этилган прокурор ваколатлари нафақат ҳуқуқ, балки давлат вакили сифатида мажбурияти ўзида мужассамлаштиради; - ихтиёрийлик принципи - унга кўра, прокурорнинг судда жиноят ишларини кўришда амалга ошираётган фаолияти судлар учун мажбурий характер касб этмайди; - судда жиноят ишларини кўришда иштирок этаётган прокурор ҳаракатлари билвосита амалга ошириш принципи – ишни кўришда иштирок этаётган прокурорнинг барча ҳаракатлари суднинг рухсати билан амалга оширилади; - жиноят ишларини кўрилишида прокурор иштирокининг мажбурийлиги принципи – прокурорнинг судда барча жиноят ишларини кўрилиши иштирок этиши мажбурийдир. Бундан ташқари, ноқонуний ва асоссиз суд қарорларига прокурор протест келтириш чоралари кўриш мажбурдир¹.

Л.А.Курочкина судда прокурорнинг фаолиятига асос бўладиган бир қанча принципларни ажратади, қонунийлик, ошкоралик, адолатлилик, шахснинг шаъни ва қадр-қимматини ҳурмат қилиш, инсон ва фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини муҳофаза қилиш, айбсизлик презумцияси, тортишув ва тарафлар тенг ҳуқуқлиги, процессуал мустақиллик, объектив ва холисоналик принципларини кўрсатган².

Н.В.Буланова ҳам Е.Р.Ергашев, Л.А.Курочкинани фикрларини қўллаб қувватлаб, прокурорнинг суд муҳокамасидаги иштирокининг принципларини қуйидагича кўрсатади:

1) жиноят ишларини суд муҳокамасида кўрилишида прокурор иштирокининг мажбурийлиги;

2) ошкоралик принципи;

3) судда жиноят ишларини кўришда иштирок этаётган прокурор ҳаракатлари билвосита амалга ошириш принципи;

4) одил судловни амалга оширишга прокурор кўмаклашиши принципи;

5) процессуал мустақиллик принципи.

Шу билан бирга, Н.В.Буланова фикрича, прокурорнинг суд муҳокамасидаги иштирокини кўрсатувчи принциплар қаторига ошкоралик принципи киритиш мақсадга мувофиқлигини илгари сурган. Мазкур принципга кўра, прокурор давлат номидан айбловнинг қонуний ва асослилигини таъминлайди, жамоат

¹Ергашев Е.Р. Принципы прокурорского надзорно-охранительного права и его институтов: автореферат. дис. ... д-ра юрид. наук. Екатеринбург, 2008. С. 32-35.

²Курочкина Л.А. Проблемы обеспечения прокурором прав участников судебного разбирательства: дис. ...канд. юрид. наук. М., 2003. С. 10.

манфаатларида - жамият ва давлат манфаатларида ҳаракат қилади, жиноий таъқиб ва айбдор шахсларга адолатли жазо тайинланиши, шу билан бирга, айбсиз шахсларни айбловидан воз кечиш, жазодан озод қилиш, ноқонуний айбдор деб топилган шахсларни реабилитация қилиш жамоат манфаатига ҳисобланади. Бу суд тергови натижасида шахснинг далиллар билан ўз исботини топганмаган тақдирда прокурорнинг айбловдан қисман ёки тўлиқ воз кечишида намоён бўлишини қайд этади.

Процессуал мустақиллик принципи – прокурорнинг далилларни текширишда иштирок этишида, жиноий ҳолат юзасидан хусусан, жиноят қонунчилиги ва судланувчига жазони қўллаш юзасидан судга ўз фикрини билдиришида намоён бўлиши ҳақида ўз нуқтаи назарини баён этган¹.

Бизнинг фикримизча, олимлар Н.В.Буланова ва Е.Р.Ергашев прокурорнинг бевосита фаолиятини очиб берувчи принциплар ҳақидаги фикрларни илгари сурган, Л.А.Курочкина эса жиноят-процессуал кодексида белгиланган барча иштирокчи учун мажбурий бўлган принципларни прокурор фаолиятида таҳлил қилган.

Шу билан бирга, халқаро прокурорлар ассоциациясининг прокурорлар учун кўрсатмаларида, шахс ёки фуқаро, жамият ва давлат манфаатларида мустақил ҳамда холис ҳаракат қилиши, айбланувчиларга нисбатан адолатли ҳаракат қилиш, одил судловни ўз вақтида ва самарали амалга оширишга кўмаклашиши, ҳолатларга нисбатан қонунни тўғри қўллаш учун судга тегишли қонун ҳужжатларини, далилларни тақдим этиш, энг юқори ахлоқий ва профессионал стандартларга риоя қилиш, ҳалоллик ва эҳтиёткорлик билан ҳаракат қилиш ва бошқалар асосий принциплар деб белгиланган².

Биз процессуалист олимларни фикрларини қувватлаймиз, чунки прокурор суд процесси иштирокчиси бўлганлиги сабабли ЖПКда алоҳида принцип белгилаш имкони бўлмасада, бироқ у бошқа иштирокчилардан фарқ қилишини инобатга олиб, процессуал қонунчилик мазмуни унинг фаолиятини хусусиятини очиб беришга қаратилган муайян принциплал қоидаларни келтириш мумкин.

¹Буланова Н.В. Участие прокурора в рассмотрении уголовных дел судами: монография / Академия Генеральной Российской Федерации. –Москва: Проспект, 2018.- 192 с.

²Prosecution Guidelines. Chapter 2. The role of the prosecutor. Published 29 March 2021. <https://www.odpp.nsw.gov.au/prosecution-guidance/prosecution-guidelines/chapter-2>

Шунга кўра, жиноят-процессуал нормаларнинг мазмунида акс этувчи, умумий принципларнинг қоидалари зид бўлмаган куйидаги, яъни прокурор иштирокининг мажбурийлиги, одил судловни амалга оширишга кўмаклашиш, ошкоралик, адолатлилик, процессуал мустақиллик принципларини бевосита прокурор фаолияти хусусиятини очиб берувчи принципларга киритиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Жиноят ишини кўришда прокурор иштирокининг мажбурийлик принципи – жиноят-процессуал кодексига нормалари жиноят ишларини барча босқичда судда кўрилишида прокурор иштирок этиши шарт эканлиги ҳақидаги қондани келтириб чиқаради.

Биринчи инстанция судининг суд мажлисида, шунингдек ишлар юқори судларда кўриляётганда иш юритиш тарафларнинг ўзаро тортишуви асосида амалга оширилиши, иш судда кўриляётганда айбланиш, ҳимоя қилиш ва ишни ҳал қилиш вазифалари бир-биридан алоҳида бажарилиб, айнан бир орган ёки айнан бир мансабдор шахс зиммасига юклатилиши мумкин эмас деб белгиланган принципга асосланади (ЖПКнинг 25-моддаси).

Мазкур қоида жиноят ишларини кўрилишида фақат бир томон иштирок этишини инкор этиб, давлат вакили сифатида прокурор иштирокини қувватлайди. Бу эса, ЖПКнинг махсус нормаларида ўзининг ифодасини топади.

Хусусан, прокурор суд муҳокамасида қатнашиб, ЖПКнинг 409-моддасида назарда тутилган ваколатларни амалга оширади. Шунингдек, прокурор биринчи инстанция, апелляция, кассация инстанция судларида, ҳукмни ижро этиш билан боғлиқ масалаларни ҳал этишда иштирок этади. Прокурор суд мажлисида келмай қолган тақдирда жиноят ишини муҳокама қилиш кейинга қолдирилади (ЖПК 35, 409, 412-моддалари). Мазкур ҳолат жиноят-процессуал кодексига белгиланибгина қолмай, амалиётда ҳам ёрқин ўз ифодасини топган.

Масалан, биргина 2021 йилда республика бўйича биринчи инстанция судларида 47657 та иш, апелляция инстанция судларида 8311 та иш, кассация инстанция судларида 7004 та ишлар¹ кўрилган бўлса, мазкур ишларнинг барчасида прокурор иштироки таъминланган.

Шу билан бирга, прокурор (ёки унинг ўринбосари) ноқонуний, асоссиз ва адолатсиз суд қарорларига протест (ёки хусусий протест)

¹ 03.06.2022 й, 30 / 5-56350 / 22-сонли хат асосида олинган Ўзбекистон Республикаси Олий суд статистик маълумотлари (05.07.2022 й, 07 / 13-7623-213-сонли хат)

келтириш орқали ҳам бевосита иштирок этади. Бунинг эса унинг мажбурияти ҳисобланади. Чунки, ҳар қандай ноқонуний, асоссиз ва адолатсиз суд қарорларининг замирида инсон ҳаёти, тақдири ётади (ЖПКнинг 497², 497¹¹, 499, 504², 512, 524).

Мазкур принципни ҳақида фикр билдирган Е.Р.Ергашев ҳам бизнинг фикримизга монанд уни икки шаклга ажратган: биринчиси прокурорнинг давлат айбловчиси сифатида суд муҳокамасида бевосита иштирок этиши; иккинчиси эса, прокурорнинг ноқонуний суд қарорларини қонунда белгиланган тартибда протест келтиришда иштироки¹.

Шу билан бирга, ҳимоячини ЖПКнинг 51-моддасида белгиланган жиноят ишларини кўрилишида иштирок этиши шарт бўлиб, қолган ҳолларда унинг иштироки тарафнинг ихтиёрига боғлиқ бўлади. Прокурор иштирок эса қонун билан белгиланган бўлиб, бирон бир субъектнинг ихтиёрига боғлиқ эмас.

Одил судловни амалга оширишга кўмаклашиши принципи – Ўзбекистон Республикаси Конституциясига мувофиқ, жиноят ишлари бўйича одил судловни фақат суд амалга оширади (ЖПК 12-м). Жиноят ишини юритишда масъул бўлган давлат органи ва мансабдор шахслар ўз функцияси доирасида судга одил судловни амалга оширишга кўмаклашади.

Прокурор жиноят процессининг жиноят ишини юритишда масъул бўлган давлат органи ва мансабдор шахси сифатида иштирок этади. Кўринадикки, у давлат вакили сифатида намоён бўлади. Давлат эса, ўз вакилларига жиноятларни тез ва тўла очиш, жиноят содир этган ҳар бир шахсга адолатли жазо берилиши ҳамда айби бўлмаган ҳеч бир шахс жавобгарликка тортилмаслиги ва ҳукм қилинмаслиги учун айбдорларни фош этишдан ҳамда қонуннинг тўғри татбиқ этилишини таъминлашдан иборат вазифа юклайди (ЖПК 2-м). Қайд этилган вазифаларни бажариш ваколат доирасида ҳар бир жиноят ишини юритишга масъул бўлган давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг мажбуриятидир.

Бу борада тадқиқот олиб борган Е.Р.Ергашев ҳам судда иштирок этаётган прокурорлар учун одил судловни амалга оширишга кўмаклашиш принципи ҳақида фикрларни илгари сўриб, суд ва прокуратура органларининг ҳамкорлиги мақсади ва вазифа процессуал қонунчиликда белгиланганлиги, прокурорнинг фуқаро, жамият ва давлат манфатларини амалга оширишда ҳаракат

¹Ергашев Е.Р. Принципы прокурорского надзорно-охранительного права и его институтов: автореферат. дис. ... д-ра юрид. наук. Екатеринбург, 2008. С. 32-35.

қилиши одил судловга кўмаклашишида намоён бўлиши ҳақида фикр юритади¹.

Шу сабабли, судга ҳолат юзасидан ҳақиқатни аниқланишига, моддий-процессуал нормаларни тўғри қўлланилишига прокурор давлат вакили сифатида қонунда белгиланган ваколати доирасида айбловнинг қонунийлиги ва асослилигини таъминлаш орқали кўмаклашиши шарт.

Ошкоралик принципи – прокурорнинг иштироки суд муҳокамасида қатнашаётган фақатгина тарафларнинг хоҳишига боғлиқ эмас (рад этиш ҳолатлари бундан мустасно). Шу билан бирга, прокурор ҳам тарафларнинг илтимоси бўлмаса ҳам шахснинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган процессуал ҳаракатларни амалга оширишдан бош тортишга ҳақли эмас.

Процессуал қонунчиликка мувофиқ, прокурор ўзининг ваколати доирасида суд муҳокамасида процессуал ҳаракатлари, билдириладиган фикрлари ошкора амалга оширилади. Прокурор суд билан алоҳида маслаҳатхонага кирмайди, илтимосномани, музокара нутқини ошкора эълон қилади. Бу эса, барча судларда жиноят ишлари ошкора кўрилиши ҳақидаги принципни руёбга чиқаришга хизмат қилади.

Адолатлилик принципи - давлат айбловини қонунийлиги ва асослилигини таъминлаш, айбловни ўзгартириш ёки айбловдан воз кечиш ваколатларини амалда руёбга чиқаришида намоён бўлади.

Шу билан бирга, олимлар Н.В.Буланова ва Е.Р.Ергашев адолатлилик принципи ҳақида фикр билдирмаган бўлсада, Л.А.Курочкина прокурор фаолияти принципларига адолатлилик принципини қўшган. Қайд этилган олимнинг фикрларини қўллаб қувватлаб, принциплар қаторига прокурорнинг адолатлилик принципини киритиш лозим. Мантиқан ўйлаб қаралганда, миллий қонунчиликдаги принциплар қонунга таянган ҳолда адолатни қарор топтиришга хизмат қилиши лозим.

“Албатта, Аллоҳ адолатга, эҳсонга, қариндошларга яхшилик қилишга амр этадир ва фаҳшу мункар ҳамда зулмкорликдан қайтарур (Наҳл, 90)”².

Амир Темурнинг “Куч адолатда”, “ҳар мамлакатда давлат эшигини очдим, зулму ситам йўлини тўсдим”, “Адоват эмас, адолат енгади”, “Бир кунлик адолат юз кунлик тоат-ибодатдан афзал”,

¹Ергашев Е.Р. Принципы прокурорского надзорно-охранительного права и его институтов: автореферат. дис. ... д-ра юрид. наук. Екатеринбург, 2008. С. 32-35.

² Адолат мулкнинг асосидир. <https://islom.uz/maqola/1530>

“Адолат билан иш юритиб, жабр-зулмдан узоқроқ бўлишга интилдим” деган ҳикматлари давлат бошқарувида адолатнинг устуворлигига бирламчи вазифа сифатида қаралганлигини кўрсатади¹.

1948 йил 10 декабрдаги Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларациясининг 10-моддасида ҳар бир инсон ҳуқуқ ва бурчларини белгилаш ва унга қўйилган жиноий айбнинг қанчалик даражада асосли эканлигини аниқлаши учун тўлиқ тенглик асосида унинг иши ошкора ва адолат талабларига риоя қилинган ҳолда мустақил ва холис суд томонидан кўриб чиқиши ҳуқуқига эга эканлиги белгиланган.

Европа давлатлари Бош прокурорларининг 2005 йил 31 майдаги конференцияси томонидан қабул қилинган “Прокурорлар этикаси ва ҳуққ атвори бўйича Европа раҳбарий принциплари” прокурорлар зиммасига Европа конвенциясининг 6-моддасида белгиланган адолатли суд муҳокамасига бўлган ҳуқуқ принципини қувватлаш ва судлар томонидан адолатли суд ҳужжатлари қабул қилинишида уларга ҳар тарафлама кўмаклашиш, тарафларнинг тенглиги принципини ҳамда жабрланувчи ва гувоҳлар манфаатларини ҳимоя қилиш каби ва бошқа мажбуриятларни юклайди².

Муҳтарам Президентимиз Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганидек, суд оstonасига қадам қўйган ҳар бир инсон Ўзбекистонда адолат ҳукм сураётганига тўла ишонч ҳосил қилиши керак.

Акс ҳолда, буюк немис файласуфи Иммунаил Кант айтганидек, Адолат йўқолган пайтда, ҳаётнинг қадрини белгилайдиган бошқа ҳеч нарса қолмайди. Одил судлов – адолатдан воз кечиши мумкин эмас, адолат эса фақат жазо чораларини қонуний қўллашдангина иборат эмас³.

Жиноятчилик билан кураш, жамиятнинг мутлақ манфаатини ифода этсада, аммо бу фаолиятнинг туб илдизида, инсон тақдири ётади, унинг тақдирини эса ҳақиқат ва адолат тушунчаларисиз ҳал этиш мумкин эмас⁴.

ЖПКда ҳар бир жиноят иши бўйича ҳақиқатни ўрнатиш лозим эканлиги эътироф этилиб, у принцип даражасига кўтарилган экан

¹ Темур тузуклари. -Т., Ғ.Ғулом номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси, 1991, 64 Б.

² Европа давлатлари Бош прокурорларининг 2005 йил 31 майдаги конференция томонидан қабул қилинган “Прокурорлар этикаси ва ҳуққ-атвори бўйича Европа раҳбарий принциплари”. // Электрон манба: <https://rm.coe.int/>

³ Кони А.Ф. Собр соч. М., 1967, С.51

⁴ Мухитдинов Ф.М. Жиноят-процессуал шакл: назарий ва методологик муаммолар юрид. фан. докт. автореферати. -Т., 2005. -38 Б.

(22-м), шу сабабли, ҳақиқатга эриштирувчи йўл ва унинг натижаси ўлароқ адолат ҳам, жиноят процессининг принципи сифатида тан олиниши лозим. Чунки, ҳар иккиси ҳам бир-бирига боғлиқ ва бир-бирини тақозо этувчи тушунчалардир. Шундан келиб чиқиб айтадиган бўлсак, ҳақиқат аниқлансагина – адолат ўрнатилиши, адолатли процессуал шаклларгина – ҳақиқатга эриштириши мумкин¹. Арманистон Республика жиноят ишларини адолатли кўриш принципи мавжуд бўлиб, адолатли иш юритиш билан боғлиқ қоидалар белгиланган (ЖПК 17-м)².

А.Л.Курочкинанинг фикрича, адолат принципи жиноят содир этишда айбдор шахсга жазо тайинлаш билан боғлиқ³. Фикримизча, А.Л.Курочкинанинг фикри бир томонга яъни, моддий ҳуқуқ нормасига қаратилган, бироқ жиноий суд ишларини юритишда ҳам адолатлилик принципи процессуал тартибни қўллашда ҳам намоён бўлади.

Биринчидан, адолатлилик принципи жазо чорасини сўрашда намоён бўлса, яъни, прокурор жиноят содир этган шахсга нисбатан жазо чорасини сўрашда фақатгина оғирлаштирувчи ҳолатларга эмас, балки енгиллаштирувчи ҳолатларни ҳам инобатга олиши, шу билан бирга, шахснинг ҳаракатларини айбловда назарда тутилгандан оғир ёки енгил ёхуд бошқа моддага ўзгартиришни ёхуд шахснинг ҳаракатларида реабилитация қилиш учун асослар аниқланган тақдирда айбловдан воз кечиш ваколатларидан фойдаланиши лозим.

Иккинчидан, шуни алоҳида қайд этиш лозимки, судда жиноят ишларини юритиш процессуал қоидалар асосида, тўлиқ текширилиб, ҳақиқий ҳолат аниқланган тақдирдагина иш адолатли якун топади. Демак, адолатлилик принципи жиноят ишларини юритишда ҳам ўз ифодасини топади, яъни жиноят ишлари бўйича одил судлов фуқароларнинг, жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахсий ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун ва суд олдида тенглиги асосида амалга оширилиши, ҳақиқатни аниқлашда, айбсизлик презумпцияси ҳақидаги принципни руёбга чиқаришга хизмат қилади. Шунга кўра, прокурор ҳар бир процессуал қонун

¹ Мухитдинов Ф.М. Жиноят-процессуал шакл: назарий ва методологик муаммолар юрид. фан. докт. автореферати. –Т., 2005. –Б.41.

² Уголовно-процессуальный кодекс Армении Республики от 01.09.1998 №3Р-248, принят Национальным Собранием Республики Армения от 01.07.1998 ИГ, URL: <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=82645> (Қаралган вақти 10.09.2023 й)

³ Курочкина Л.А. Проблемы обеспечения прокурором прав участников судебного разбирательства: дис. ...канд. юрид. наук. М., 2003. С. 40.

талабларини барча учун бир хил қўлланилиши жавобгар бўлиб, татбиқ этилмаган тақдирда ўз ваколат доирасида суд муҳокамасида ёки суд қарорларини муносабат билдириши лозим.

Фикримизча, прокурорга суд муҳокамасида адолатлилик принципини киритиш мақсадга мувофиқ бўлиб, у прокурорнинг судда жиноят содир этган ҳар бир шахсга адолатли жазо берилиши ҳамда айби бўлмаган ҳеч бир шахс жавобгарликка тортилмаслиги ва ҳукм қилинмаслиги учун айбдорларни фош этиш чораларини кўришдаги фаолиятида ҳамда жиноят ишларини юритишда процессуал талабларни барча учун бир хилда қўлланилишида ҳам намоён бўлади.

Бу эса, давлат ўз фаолиятини инсон ва жамият фаровонлигини кўзлаб, ижтимоий адолат ва қонунийлик принциплари асосида амалга ошириши ҳақидаги конституцион принципнинг амалдаги ифодасини кўрсатади.

Процессуал мустақиллик принципи – ЖПКнинг 409-моддасига асосан прокурор ЖПК, Ўзбекистон Республикаси бошқа қонунларининг талабларига ва ишнинг барча ҳолатларини қараб чиқишга асосланган ўз ишончига амал қилиши белгиланган. Шу билан бирга, ПтҚда прокуратура фаолият йўналишлари принципларидан бири мустақилликдир.

З.С.Ибрагимов деярли барча мамлакатларнинг қонунларида, прокуратуранинг мақоми қандай бўлишидан қатъий назар, судда прокурорнинг (давлат айбловчисининг) мустақиллиги таъкидланганлиги қайд этган¹. Н.В.Буланова ўз тадқиқот ишида процессуал мустақиллик принципини далилларга мустақил баҳо бериш принципи билан боғлаган бўлиб, прокурор – давлат айбловчиси далилларни тақдим этиш ва текширишда, иш ҳолати бўйича фикр билдиришда, судланувчига жиноят кодекси нормалари ва жазо тайинлашда намоён бўлиши билан ифодалайди².

Шу билан бирга, ЖПК нормалари прокурорга муайян ваколатларни бериш орқали процессуал мустақиллигини мустаҳкамлайди. Қонун томонидан прокурорга юклатилган ваколатлардан жиноят процессининг бошқа иштирокчилари маҳрум этолмайди. Масалан, жиноят ишларидан иштирок этиш,

¹ Ибрагимов.З.С. Давлат ҳокимияти тизимида прокуратуранинг ўрни ва роли (қийосий-ҳуқуқий таҳлил). юридик фанлар доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. Д-355.Тошкент-2010. Б.127.

² Буланова Н.В. Участие прокурор в рассмотрении уголовных дел судами: монография / Академия Генеральной прокуратуры Российской Федерации. –Москва: Проспект, 2018. – С 8.

протест келтириш, суд муҳокамасида давомиди ва натижасида фикр билдириш ва ҳоказо.

Бундан ташқари, прокурор давлат айбловини қувватлашга мажбур бўлмай, суд муҳокамаси натижаси бўйича шахсга қўйилган айблов ўз тасдиғини топмаса, у айбловдан воз кечиши шарт.

Хулоса ўрнида, фикримизча, юқоридагилардан келиб чиқиб, прокурорнинг жиноят процессининг суд муҳокамасида фаолиятида қўллайдиган принципларни умумий ва махсусга ажратиш мумкин.

Умумий принциплар – бу Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонун ҳужжатларида назарда тутилган умумий принциплар қоидаларидан келиб чиқувчи жиноят ишларини юритишнинг хусусиятлари, характери ва мазмун-моҳиятини белгиловчи ҳамда процесс босқичларини кўриб чиқиш ва ҳал қилиш билан боғлиқ жиноят-процессуал муносабатларни тартибга солувчи, фундаментал ҳарактерга эга бўлган ҳамда ушбу босқичларга жалб этилган фуқароларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини амалда таъминлашга, процесс мақсад ҳамда вазифаларига эришишга хизмат қилувчи асосий ҳуқуқий қоидалардир.

Умумий принциплар бу ЖПКда назарда тутилган жиноят суд ишларини юритиш билан боғлиқ принципларни ўз ичига қамраб олган, процесс иштирокчиларининг барчасига тааллуқли бўлган, иш юритишда ҳал қилувчи аҳамият касб этган, асосий раҳбарий қоидалар йиғиндисидир. Мазкур ЖПКда белгиланган барча принципларни таъминланишига прокурор қонун вакили сифатида жавобгар субъект ҳисобланади.

Махсус принциплар эса, бу судда жиноят ишларини юритишда процесс иштирокчиси сифатида прокурор фаолиятига тегишли бўлган, раҳбарий принцип қоидаларига зид бўлмаган, жиноят-процессуал қонунчилик нормалари мазмунидан келиб чиққан ҳамда прокурорнинг процессуал фаолиятининг ўзига хос хусусиятлари ва жиҳатларини ажратиб берувчи принциплардир.

Шу билан бирга, фикримизча, суд муҳокамасида прокурорнинг иш юритиш билан боғлиқ принциплари сифатида қуйидагиларни белгилаш мақсадга мувофиқ:

- **Жиноят ишини кўришда прокурор иштирокининг мажбурийлик принципи** - ЖПКда мувофиқ, жиноят ишларини судда барча тоифадаги ишларда ва босқичларда кўрилишида прокурор иштироки мажбурийдир, бу эса тортишув принципи қоидаларини амалдаги ифодаси ҳисобланади. Бундан ташқари,

ноқонуний, асоссиз ва адолатсиз суд қарорларига прокурор протест келтиришга мажбур ҳисобланади,

- **одил судловни амалга оширишга кўмаклашиши принципи** – прокурорнинг қонунни тўғри қўлланилиши юзасидан ўз ваколатларини судда амалга ошириши нафақат ҳуқуқини балки уни давлат вакили сифатида мажбуриятини ўзида мужассамлаштиради;

- **ошкоралик принципи** - судда ишларни кўрилишида прокурорнинг барча процессуал ҳаракатлари, билдирадиган фикрлари ошкора амалга оширилади;

- **адолатлилиқ принципи**- давлат айбловини қонунийлиги ва асослигини таъминлаш орқали адолатни қарор топиши, айбловни ўзгартириш ёки айбловдан воз кечиш ваколатларини амалда рўёбга чиқариши, жиноят процессуал талабларни барча процесс иштирокчиси учун бир хилда қўлланилишини таъминланишида намоён бўлади;

- **процессуал мустақиллик принципи**- прокурор ЖПК, Ўзбекистон Республикасибошқа қонунларининг талабларига ва ишнинг барча ҳолатларини қараб чиқишга асосланган ўз ишончига амал қилишида ифодаланади.

Судда қонун устуворлиги, уни аниқ ва бир хилда қўлланилиши, шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиниши, жамият ва давлат манфаатларини таъминланишида прокурор фаолиятининг ҳуқуқий асослари ва принциплари муҳим аҳамият касб этади. Шу нуқтаи назардан прокурор суд муҳокамасида умумий ва махсус приципларга қатъий риоя қилиши, уларни қўллаш орқали суд қарорларини қонуний, асосли ва адолатли бўлишига кўмаклашиши лозим. Прокурорнинг қонунга асосланган принципиал позицияси прокуратура органларини нуфузини оширишга хизмат қилади.

ИСМАИЛОВ БАХОДИР ИСЛОМОВИЧ

д.ю.н., профессор заведующий сектором
Института Законодательства и правовой политики при Президенте
Республике Узбекистан

РАСУЛОВА ГУЛБАХОР АБИДЖАНОВНА

базовый докторант Правоохранительной
академии Республики Узбекистан

УКРЕПЛЕНИЕ СТАНДАРТОВ АКАДЕМИЧЕСКОЙ ДОБРОПОРЯДОЧНОСТИ КАК ИНСТРУМЕНТ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ В НАУЧНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СФЕРЕ

Аннотация: В статье автор исследует обеспечение академической честности в высшем образовании, укрепление стандартов академической честности в соответствии с зарубежным опытом, правильное использование искусственного интеллекта в научном процессе. Автор также подчеркивает, что ценность и польза исследований зависят от того, насколько честно они проводятся, и что существуют различия в организации и проведении исследований, обусловленные национальным и отраслевым контекстом. Обосновывается, что некоторые принципы и профессиональные обязательства имеют фундаментальное значение для обеспечения честности в исследованиях, независимо от места их проведения.

Ключевые слова: высшее образование, академическая честность, система образования, стандарт, исследование, честность, плагиат, научная работа, закон, проблема.

Аннотация: Мақолада муаллиф олий таълимда академик ҳалолликни таъминлаш, хорижий тажрибага кўра академик ҳалоллик стандартларини мустаҳкамлаш, илмий жараёнда сунъий интеллектдан тўғри мақсадларда фойдаланишни тадқиқ этган. Шунингдек, тадқиқотларнинг қиймати ва фойдаси уларнинг қанчалик ҳалоллик билан амалга оширилишига боғлиқлигини, миллий ва соҳавий контекст билан белгиланадиган тадқиқотларни ташкил этиш ва ўтказишда фарқлар бўлиши мумкинлиги ва амалда учрашни ёритиб берган. Баъзи тамойиллар ва касбий мажбуриятлар, улар қаерда ўтказилишидан қатъи назар, тадқиқотлардаги ҳалоллик учун фундаментал аҳамиятга эга эканлигини асослаб берган.

Калит сўзлар: олий таълим, академик ҳалоллик, таълим тизими, стандарт, тадқиқот, ҳалоллик, плагиат, илмий иш, қонун, муаммо.

Abstract: In the article, the author investigates the provision of academic honesty in higher education, the strengthening of academic honesty standards in accordance with foreign experience, the correct use of artificial intelligence in the scientific process. The author also emphasizes that the value and benefit of research depends on how honestly it is conducted, and that there are differences in the organization and conduct of research due to the national and sectoral context. It is substantiated that certain principles and professional obligations are fundamental for ensuring honesty in research, regardless of the place of their conduct.

Keywords: higher education, academic honesty, education system, standard, research, honesty, plagiarism, scientific work, law, problem.

Бурное развитие науки и повышение престижности научной деятельности в современном обществе в значительной мере обуславливаются её ориентацией на получение научного знания, существенно влияющего на решение практических задач в той или иной сфере деятельности.

Выраженная прагматичность и утилитарность большей части научных исследований, постоянно возрастающая их престижность и связь с карьерными перспективами и материальными соображениями учёных не могла не привести и привела к обострению проблемы академической добросовестности, увеличению количества нарушений базовых принципов этики в образовательной сфере и научных исследованиях¹.

В последние годы тема академической добропорядочности стала одной из основных в разговорах о высшем образовании и науке, причем независимо от того, на каком уровне и с чьим участием такие дискуссии ведутся. Политики и ученые, общественные активисты и студенты – это неполный перечень тех, кто в той или иной степени поднимает этот вопрос².

К сожалению, как полагают эксперты плагиат, мошенничество и коррупция в системе образования, а также научной среде достигли беспрецедентных масштабов по всему миру³.

¹ Sharma OP. Ethics in Science. Indian J Microbiol. 2015;55(3):341-344. doi: 10.1007 / s12088-015-0532-x.

² Мельник Р. О борьбе за академическую добропорядочность // [https:// ru.osvita.ua / vnz / 74950 /](https://ru.osvita.ua/vnz/74950/)

³ Smaldino P, McElreath R. The natural selection of bad science. Royal society open sci. 2016; Sept 21. DOI: 10.1098 / rsos.160384., Muller R. Postdoctoral life scientists and supervision work in

Это ставит под угрозу и качество образования, и перспективу развития науки, и профессионализм выпускников.

К примеру, если взять только проблему распространенности проблемы плагиата (в различных его формах) среди студентов, исследователей и аспирантов то она зависит от методологии изучения данного вопроса, при этом многие исследователи используют так называемую методику самоотчета, т.е. внутривузовского контроля научных работ на предмет плагиата.

Используя эту методику, исследователи получили абсолютно различные данные о распространенности плагиата в научных работах студентов США, Австралии, а также ряда стран Западной Европы. Так, согласно результатам исследования McCabe с соавт., 19% дипломных работ студентов технологического университета содержали плагиат¹.

D. Pecorari в своем наблюдении наглядно продемонстрировал, что 76% выпускников американских университетов, для которых английский язык не является родным, при написании итогового эссе некорректно заимствуют до 70% исходного текста, т.е. цитируют авторов различных работ без указания ссылок на последних².

Недаром в **Дорожной карте ЮНЕСКО по развитию высшего образования до 2030 г.** в качестве одного из ключевых принципов указаны **честность и этика**.³ В соответствии с ним университеты должны уделять большое внимание этическим ценностям, чтобы способствовать развитию в обществе честности, терпимости и солидарности⁴.

В **Сингапурском заявлении «О добросовестности в исследованиях» Всемирной конференцией по вопросам добросовестности в научных исследованиях (Сингапур, 22-24 июля 2010 г.)** особо отмечается, что «Ценность и польза исследований целиком зависят от того, насколько добросовестно

contemporary university: A

case study of changes in cultural norms of science. Minerva. 2014;52(3):329-349., Park R. Fraud in science 11 Social research: An international quarterly. Baltimore, 2008;75(4):1135-1150.

¹ McCabe D. L., Feghali T., Abdallah H. 2008. Academic Dishonesty in the Middle East: Individual and Contextual Factors. Research in Higher Education. 49 (5): 451–467.

² D. Pecorari, Academic writing and plagiarism: a linguistic analysis September 2010 Australian Review of Applied Linguistics 33(2):23.1-23.4

³<https://cdn.eventscase.com/www.whec2022.org/uploads/users/699058/uploads/69c2df623079c3845e236c56ba2d7a8aa21b3d75489e28c7910226f24f7989aec7aae05a23f31fae4587aeb4be088f99dccd.6282b2a95281d.pdf>

⁴ Приняты на Всемирной конференции ЮНЕСКО по высшему образованию 2022 года, которая проходила 18–20 мая в Барселоне (Испания).

они выполняются. И хотя различия в организации и проведении исследований, определяемые национальным и дисциплинарным контекстом, вполне возможны и встречаются на практике, некоторые принципы и профессиональные обязательства имеют фундаментальное значение для добросовестности в исследованиях, где бы те ни проводились»¹.

Как видно вопросы обеспечения академической добропорядочности указываются как наиболее важные составляющие современного, качественного и конкурентоспособного высшего образования.

Не смотря на различные подходы к терминологии (используются термины -академическая добропорядочность, добросовестность, добродетельность, честность и др.) общим является то, что академическая добропорядочность включает в себя совокупность духовных ценностей, таких как честность, справедливость, доверие, уважение и ответственность, а также идеалов, которые должны соблюдаться всеми участниками научно-образовательного процесса.

С правовой точки зрения эксперты и специалисты полагают, что Академическая добропорядочность включает в себя набор принципов и ценностей, которыми руководствуются студенты, преподаватели и учебные заведения в процессе обучения и научной деятельности. Она включает в себя соблюдение честности, этического поведения и уважения к интеллектуальной собственности².

Проблематика обеспечения академической добропорядочности и преодоление коррупционных практик, которые наносят ей вред, среди которых, наверное, наибольшее распространение получил плагиат, находятся в компетенции права и соответствующих юридических процедур. Учитывая это, юридическое регулирование процессов борьбы за академическую добропорядочность приобретает первоочередную важность и значение.

Эксперты полагают, что наиболее распространенными видами нарушения академической добропорядочности являются действия, которые подрывают принципы честности и интеллектуальной целостности в академической сфере. К ним относят:

¹ [https:// repository.globethics.net / handle / 20.500.12424 / 209905](https://repository.globethics.net/handle/20.500.12424/209905)

² Segerstrale U. The mark border land between scientific intuition and fraud. J. appl. Philosophy. N.Y., 1990;5(1):11-20.

Плагат - одно из самых распространенных нарушений, подразумевающее выдачу чужой работы или идеи за свою без должной похвалы или указания авторства.

Сговор - подразумевает несанкционированное сотрудничество или совместную работу отдельных людей над индивидуальной работой.

Неправомерное использование языковых сервисов искусственного интеллекта типа ChatGPT, Copilot и др. для написания научных работ проявляющаяся в несанкционированном автоматизированном написании научных работ, компиляции текстов и др.

Протекционизм - проявляющийся в форме неформальной поддержки отдельных сотрудников, преподавателей на основании знакомства, родства, протекции и др.

Списывание - распространенное нарушение, которое происходит, когда используются несанкционированные ресурсы, а также когда во время экзаменов слушателям оказывается помощь из вне.

Фабрикация - подразумевает фальсификацию или выдумывание данных, источников или информации, искажая правду и вводя в заблуждение других.

Неформальные отношения в научной и образовательной сферах – проявляющееся в групповщине, местничестве, панибратстве, клановости и др.

Принудительное соавторство - проявляется в форме включения в авторские публикации, исследования соавторов, соисполнителей «рекомендованных руководством», принуждение подчиненных к написанию научных, исследовательских работ и др.

Возмездное предоставление положительных экспертных оценок, заключений, рекомендаций – проявляющееся в игнорировании принципов справедливости, фальсификации полученных данных в исследованиях, предоставлении эксклюзивных прав и полномочий.

Взятничество в научных исследованиях - проявляющееся в форме мздоимства при получении исследовательских грантов, актов внедрения научных результатов на практике и др.

Мошенничество на экзаменах или итоговых аттестациях - проявляющееся в форме передачи экзаменационных вопросов, тестовых заданий, замена тестовых заданий, изменения протоколов аттестационных комиссий и др.

Поборы – проявляющиеся в форме выставления положительных оценок на экзаменах, конкурсах, номинациях, защитах научных работ, отчетов о реализации грантов и др.

Коммерциализация научной деятельности - написание научных работ на возмездной основе, одаривание научных руководителей, экспертов, рецензентов, оппонентов и др.¹

Эти различные виды нарушений академической добросовестности подрывают принципы справедливости, подлинности и личной ответственности, которые являются основополагающими для стремления к знаниям и интеллектуальному росту.

Специалисты в качестве преимуществ обеспечения академической честности указывают на то, что она:

воспитывает культуру доверия, справедливости и уважения среди студентов и преподавателей;

поощряет критическое мышление, творческий подход и оригинальность в учебной работе;

минимизирует риски коррупции и неформальных отношений между должностными лицами и сотрудниками образовательных и научных учреждений;

способствует личностному росту, этическому развитию и моральному мышлению;

содействует созданию благоприятной учебной среды, способствующей сотрудничеству и обмену знаниями;

укрепляет доверие и репутацию отдельных лиц и учреждений;

готовит студентов к принятию этических решений в их будущей профессиональной карьере и др.²

Эксперты и специалисты в качестве проблем достижения академической честности указывают на:

¹ Kisamore J., Stone T., Jawahar I. 2007. Academic Integrity: The Relationship between Individual and Situational Factors on Misconduct Contemplations. *Journal of Business Ethics*. 75: 381–394., Kuntz J. R., Butler C. 2014. Exploring Individual and Contextual Antecedents of Attitudes Toward the Acceptability of Cheating and Plagiarism. *Ethics & Behavior*. 24 (6): 478–494., Magnus J. et al. 2002. Tolerance of Cheating: an Analysis a Countries. *Journal of Economic Education*. 33 (2): 125–135, Marsden H., Carroll M., Neill J. T. 2005. Who Cheats at University? A Self-Report Study of Dishonest Academic Behaviours in a Sample of Australian University Students. *Australian Journal of Psychology*. 57 (1): 1–10.

² Аббадия Д. Столпы академической честности: Определение, преимущества и стратегии // [https:// mindthegraph.com / blog / ru / academic-integrity / academicintegrity.org](https://mindthegraph.com/blog/ru/academic-integrity/academicintegrity.org) [Internet]. International Center for Academic Integrity, Fundamental Values Project [cited 2017 Jul 9]. Available from: [http:// www.academicintegrity.org / icai / resources-2.php](http://www.academicintegrity.org/icai/resources-2.php).

3. Anderson MS, Shaw MA, Steneck NH, et al. Research integrity and misconduct in the academic profession. In: Paulsen MB, editor. *Higher education: handbook of theory and research*. New York: McGraw-Hill; 2013. p. 217-261.

усиление требования к успеваемости и конкуренции между студентами;

наличие онлайн-ресурсов, которые могут способствовать плагиату и списыванию;

культурные различия и разное понимание академической этики;

ограниченная осведомленность и понимание политики и ожиданий в отношении академической добросовестности;

необходимость постоянного мониторинга и обновления политики и превентивных мер;

различные точки зрения на академическую добросовестность и др¹.

Соответственно для минимизации указанных проблем на международном и национальном уровне стали формироваться правовые основы в указанной сфере.

Если вопросы обеспечения академической добропорядочности в странах ОЭСР появился в 90-х.г. прошлого века. То пионером в указанной сфере среди постсоветских стран стала Украина. Термин «академическая добропорядочность» наряду с видами её нарушений появился в законодательстве об образовании и о высшем образовании Украины 5 сентября 2017 года, вследствие принятия в новой редакции Закона Украины «Об образовании» и внесении изменений в Закон Украины «О высшем образовании»².

Национальное агентство по обеспечению качества высшего образования Украины было определено в качестве центрального органа уполномоченным на уровне государства противодействовать нарушениям академической добропорядочности, отмены решений диссертационных советов о присуждении ученых степеней.

В соответствии с **Постановлением Кабинета Министров Украины от 15 апреля 2015 года № 244** (с последующими изменениями и дополнениями) Национальное агентство правомочно к лицам, (педагогическим, научно-педагогическим и научным работникам учебных заведений), которые допустили нарушения академической добропорядочности, применить такие меры академической ответственности как:

отказ в присвоении ученой степени или присвоении ученого звания;

¹ Josien L., Broderick B. 2013. Cheating in Higher Education: the Case of Multi-Methods Cheaters. Academy of Educational Leadership Journal. 17 (3): 93–105.

² <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/83-2015-%D0%BF#Text>

лишение присвоенной научной (образовательно-творческой) степени или присвоенного ученого звания;

отказ в присвоении или лишении присвоенного педагогического звания, квалификационной категории;

лишение права участвовать в работе определенных законом органов или занимать определенные законом должности¹.

Введенные в действие Закона Украины «Об образовании» санкции (наказания), которые могут быть применены к нарушителям академической добропорядочности, ознаменовали собой «рождение» нового вида юридической ответственности - академической ответственности, а это, в свою очередь, означает, что при реализации должны быть соблюдены все требования и стандарты, которые сопровождают применение других видов юридической ответственности, прежде всего уголовной, административной или дисциплинарной.

В зарубежной практике стратегии поощрения академической честности предполагают ряд мер, в числе которых наиболее важными являются:

разработка кодексов академической добропорядочности;

вовлечение академического сообщества, студентов, исследователей, родителей;

демонстрации надлежащего академического поведения и этических норм;

проведение антикоррупционного обучения и тренингов по соблюдению кодексов академической добропорядочности;

обучение порядку цитирования, ссылок, совместной работы и использования внешних источников;

предоставление подробных инструкций по заданиям, экзаменам и проектам, чтобы избежать двусмысленности и обеспечить понимание студентами параметров академической добросовестности;

развитие культуры уважения и доверия среди студентов и преподавателей;

поддержание открытых и инклюзивных каналов коммуникации между студентами и преподавателями;

создание программ наставничества или сети поддержки сверстников, чтобы способствовать позитивному взаимодействию и взаимной поддержке;

¹ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/83-2015-%D0%BF#Text>

внедрение онлайн-прокторинга или программного обеспечения для обнаружения плагиата, чтобы предотвратить и выявить случаи списывания или плагиата.

содействие групповым дискуссиям и дебатам, способствующим критическому мышлению и изучению этических проблем и др¹.

Дисциплинарные санкции за нарушение академической добросовестности зависят от политики учебного заведения и могут включать в себя:

Порицания: официальное предупреждение профессорско-преподавательскому составу о недостойном поведении.

Устные или письменные предупреждения: выдвигаются за незначительные нарушения или при первом нарушении.

Академические взыскания: могут включать снижение оценки, пересдачу заданий или пропуск курса.

Дисциплинарный испытательный срок: помещение студента на испытательный срок на определенный период, в течение которого любое дальнейшее нарушение может привести к более серьезным последствиям.

Отстранение: временное отстранение студента от академических занятий и курсов на определенный период.

Исключение: постоянное исключение студента из учебного заведения из-за неоднократных или серьезных нарушений.

6 июня 2024 года Верховная Рада приняла в первом чтении за основу **проект Закона № 10392 «Об академической добропорядочности»²**.

Разработчики отмечают, что принятие Закона станет историческим шагом, поскольку аналогов ему не существует ни в одном государстве европейского пространства. Закон будет обеспечивать возможность поднять на более высокий, соответствующий европейским стандартам, уровень культуры во всех заведениях образования и научных учреждениях, утвердить

¹ Mayhew M. J. et al. 2009. Using Structural Equation Modeling to Validate the Theory of Planned Behavior as

a Model for Predicting Student Cheating. Review of Higher Education. 32 (4): 441–468., McCabe D. L., Butterfield K. D., Trevino L. K. 2006. Academic Dishonesty in Graduate Business Programs: Prevalence, Causes, and Proposed Action. Academy of Management Learning & Education. 5 (3):294–305., Ogilvie J., Stewart A. 2010. The Integration of Rational Choice and Self-Efficacy Theories: A Situational Analysis of Student Misconduct. The Australian and New Zealand Journal of Criminology. 43 (1): 130–155.

²https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/228295_akademicheskaya-dobroporyadochnost-zakonoproekt-proshel-pervoe-chtenie,

ценности академической добропорядочности, как в академической среде, так и в обществе в целом¹.

Закон «Об академической добропорядочности» призван:

обеспечить правовую определенность в вопросе содержания академической добропорядочности, раскрыв его через конкретные, определенные мировым академическим сообществом, базовые ценности: честность, доверие, уважение, справедливость, ответственность, стойкость, решительность;

определить основные принципы и основные правила академической добропорядочности, которых должны придерживаться все участники образовательного процесса на всех уровнях образования, все ученые при осуществлении научной деятельности, а также поступающие;

очертить основные пути обеспечения академической добропорядочности;

определить содержание и основные виды нарушений академической добропорядочности, содержание и основные вопросы академической ответственности, в том числе основные виды санкций за такие нарушения;

урегулировать основные процедуры реагирования на нарушение академической добропорядочности, определив особенности реагирования на нарушение академической добропорядочности получателем образования, особенности привлечения к академической ответственности руководителей заведений образования, научных учреждений и особенности и последствия лишения присужденной научной степени, степени высшего образования или присвоенного ученого звания;

предусмотреть в заключительных и переходных положениях проекта Закона изменения в другие законы для системного и сбалансированного внедрения академической добропорядочности на всех уровнях образования, в научной деятельности и т. п.;

четко развести вопрос защиты академической добропорядочности и вопрос защиты авторских прав и смежных прав (у них разные объекты защиты и это разные общественные отношения);

прекратить практику написания учебных и научных работ на заказ, включительно с соответствующей рекламой и т.п.²

¹https://ips.ligazakon.net/document/JI10516I?utm_source=jurliga.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=jl03&ga=2.23941308.785533876.1728713498-898253240.1728713498#_gl=1*bxq8ur*_gcl_au*NjQ5NDA2MDMwLjE3Mjg3MTM0OTg.

² Политика академической честности: опыт университетов США // <https://kpi.ua/ru/code-info>

Украинские эксперты полагают, что формирование культуры академической добропорядочности в заведениях образования должно привести к:

1) повышению доверия к результатам обучения получателей образования;

2) повышению качества полученного образования (получатели образования должны научиться писать сами, придерживаясь авторских прав и уважая труд других, и предоставлять для оценивания собственные результаты обучения, а не результаты обучения и интеллектуального труда одноклассников / одноклассников);

3) повышению качества и честности в научных исследованиях (те, кто способны писать и пишут научные труды, должны писать их под своим именем, а те, кто не способен и не пишет, должны заниматься другим общественно полезным делом);

4) повышению добропорядочности граждан (выпускников школ и университетов) в общественной жизни: на государственной службе, в судах, правоохранительных органах, в бизнесе и т. п.

Исходя из этого полагаем, что принятие аналогичного закона в Республике Узбекистан является крайне востребованным так как укрепление стандартов академической добропорядочности является важным инструментом противодействия коррупции в научно-образовательной сфере.

В заключение подчеркнём, что борьба с академической недобропорядочностью должна стать одним из приоритетных направлений государственной политики в сфере науки и образования. Однако в такой борьбе на первое место должны быть поставлены права, свободы и законные интересы ученых, по тем или иным причинам (в том числе и из-за зависти со стороны коллег) могут быть «втянуты» в разного рода неформальные противоправные взаимоотношения. Очевидно, что как ученым, так и государству в этой сфере нужны прозрачные, четкие и понятные процедуры, ведь без этого ученые потеряют веру в государство, а государство, как следствие, потеряет свой научный потенциал.

ҚУДРАТОВ БУНЁД БАХТИЁРОВИЧ

Рақамли криминалистика илмий-тадқиқот интитути Рақамли
терговга кўмаклашиш бўлими бошлиғи

РАҚАМЛИ ДАЛИЛЛАРНИНГ АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИЯ СОҲАСИДАГИ ЗАМОНАВИЙ ЖИНОЯТЛАРНИ ТЕРГОВ ҚИЛИШ ВА ФОШ ЭТИШДАГИ ЎРНИ

Аннотация: мақолада ахборот-коммуникация технологиялари соҳасида содир этилган жиноятларни тергов қилишда рақамли далилларнинг аҳамияти таҳлил қилинган. Рақамли далиллар – қурилмалардан олинган ва жиноятларни исботлаш, жиноятчиларни аниқлаш ёки айбсизликни тасдиқлаш учун қўлланиладиган маълумотлардир. Тергов жараёнида тизим логлари, тармоқ трафиги, электрон почта ва файл тизимларидан олинган маълумотлар муҳим аҳамиятга эга. Муаллиф рақамли далиллар билан ишлашдаги ҳуқуқий ва техник муаммоларни кўриб чиқиб, сунъий интеллект ва блокчейн технологияларининг аҳамиятини таъкидлаган.

Калит сўзлар: рақамли далил, тармоқ трафиги, электрон почта, тизим логи.

Ахборот технологияларининг жадал ривожланиши ва кенг тарқалиши билан бирга, бу соҳада содир этиладиган жиноятлар сони ҳам ортиб бормоқда.

Бундай жиноятларни самарали тергов қилиш ва фош этиш учун рақамли далиллардан фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади.

Хусусан, ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, улар асосан виртуал муҳитда содир этилади, трансчегаравий хусусиятга эга, тез ўзгарувчан ва юқори даражадаги анонимлик билан ажралиб туради. Бу хусусиятлар уларни аниқлаш ва исботлашни мураккаблаштиради.

Рақамли далиллар - бу рақамли қурилмаларда сақланадиган, қайта ишланадиган ёки узатиладиган ва суд жараёнида фойдаланиш мумкин бўлган ҳар қандай маълумотлар. Бу маълумотлар жиноят содир этилганлигини исботлаш, айбдорни аниқлаш ёки айбсизликни тасдиқлаш учун ишлатилиши мумкин. Рақамли далиллар кенг қамровли бўлиб, улар компьютерлар, смартфонлар, тармоқ қурилмалари, булутли хизматлар ва бошқа рақамли технологиялардан олинishi мумкин.

Рақамли далиллар бу турдаги жиноятларни тергов қилиш ва фош этишда муҳим рол ўйнайди. Улар жиноят изларини сақлаш, жиноятчининг шахсини аниқлаш, жиноят механизмини тушуниш ҳамда жиноят вақти ва жойини аниқлашда ёрдам беради. Рақамли далилларнинг асосий турларига тизим логлари, тармоқ трафики, электрон почта ва мессенжер хабарлари, файл тизими маълумотлари киради.

Тизим логлари фойдаланувчиларнинг тизимга кириш ва чиқиш вақтлари, бажарилган амаллар, хатто хабарлар ва тизим конфигурациясидаги ўзгаришлар ҳақида маълумот беради. Бу маълумотлар жиноятчининг ҳаракатларини кузатиш ва жиноят вақтини аниқлашда муҳим рол ўйнайди.

Тармоқ трафики эса IP-манзиллар, порт рақамлари, протоколлар ва маълумотлар пакетларини ўз ичига олади. Бу маълумотлар жиноятчининг жойлашувини аниқлаш ва унинг бошқа шахслар билан алоқаларини ўрнатишда ёрдам беради.

Электрон почта ва мессенджер хабарлари хабарлар мазмуни, жўнатувчи ва қабул қилувчи манзиллари, жўнатиш вақти ва санаси, иловаларни ўз ичига олади. Бу маълумотлар жиноятчиларнинг ўзаро алоқаларини ва жиноят режаларини аниқлашда муҳим аҳамиятга эга. Файл тизими маълумотлари эса файлларнинг мазмуни, файл метамаълумотлари ва ўчирилган файлларни ўз ичига олади. Бу маълумотлар жиноят далилларини топиш ва жиноятчининг ҳаракатларини реконструкция қилишда ёрдам беради.

Рақамли далилларни тўплаш ва таҳлил қилиш жараёни бир неча босқичдан иборат.

Биринчи босқичда далиллар аниқланади ва сақланади. Бунда потенциал далил бўлиши мумкин бўлган рақамли қурилмалар аниқланади, хавфсиз олиб қўйилади ва далилларнинг бутунлигини таъминлаш учун чоралар кўрилади.

Иккинчи босқичда далиллар тўпланади. Бу жараёнда рақамли қурилмаларнинг нусхалари яратилади, тармоқ трафики қайд этилади ва булутли хизматлардан маълумотлар олинади.

Учинчи босқичда далиллар таҳлил қилинади. Таҳлил жараёни маълумотларни қидириш ва филтрлаш, шифрланган маълумотларни очиш, ўчирилган файлларни тиклаш, хронологик таҳлил ўтказиш ва маълумотлар ўртасидаги боғлиқликларни аниқлашни ўз ичига олади. Сўнгги босқичда эса таҳлил натижалари

асосида ҳисобот тайёрланади. Бу ҳисобот топилган далилларнинг батафсил тавсифи, таҳлил усуллари ва қўлланилган воситаларнинг тавсифи, хулосалар ва тавсияларни ўз ичига олади.

Рақамли далиллар билан ишлашда бир қатор муаммолар юзага келади. Техник муаммолар орасида шифрлаш технологиялари, маълумотларнинг катта ҳажми ва тез ўзгарувчан технологиялар билан боғлиқ қийинчиликлар мавжуд. Ҳуқуқий муаммолар эса далилларнинг мақбуллиги масаласи, шахсий ҳаёт дахлсизлиги ҳуқуқи ва трансчегаравий ҳуқуқий масалаларни ўз ичига олади. Бундан ташқари, малакали мутахассисларнинг етишмаслиги ва махсус жиҳозлар ҳамда дастурий таъминотнинг қимматлиги каби ресурс билан боғлиқ муаммолар ҳам мавжуд.

Келажакда рақамли далиллар билан ишлаш самарадорлигини ошириш учун бир қатор истиқболли йўналишлар мавжуд. Булар орасида сунъий интеллект ва машинавий ўқитиш технологияларининг қўлланилиши алоҳида ўрин тутди. Бу технологиялар катта ҳажмдаги маълумотларни тезроқ ва самаралироқ таҳлил қилиш, аномалияларни автоматик равишда аниқлаш ва мураккаб алоқаларни топиш имконини беради.

Блокчейн технологиясининг қўлланилиши ҳам истиқболли йўналишлардан бири ҳисобланади. Бу технология далилларнинг бутунлигини таъминлаш, далилларнинг келиб чиқиш манбасини кузатиш имконияти ва рақамли далилларнинг ишончлилигини ошириш каби афзалликларга эга.

Булутли ҳисоблаш технологияларининг ривожланиши эса катта ҳажмдаги маълумотларни сақлаш ва қайта ишлаш, масофадан туриб далилларни таҳлил қилиш ҳамда халқаро ҳамкорликни осонлаштириш имконини беради.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, рақамли далиллар замонавий жинойтларни тергов қилиш ва фош этишда муҳим рол ўйнайди. Улар турли хил манбалардан олиниши мумкин ва кенг қамровли маълумотларни ўз ичига олади. Рақамли далиллар билан ишлаш махсус билим ва кўникмаларни, шунингдек махсус дастурий ва аппарат воситаларидан фойдаланишни талаб қилади. Бундан ташқари, рақамли далилларни тўплаш ва таҳлил қилиш жараёнида ҳуқуқий ва этик меъёрларга қатъий риоя қилиш зарур. Рақамли технологияларнинг ривожланиши билан бирга, рақамли далилларнинг аҳамияти ва уларни тўплаш ҳамда таҳлил қилиш усуллари ҳам доимий равишда такомиллашиб бормоқда.

КОНАВАЛОВ ИЛЬЯ БОРИСОВИЧ

Старший прокурор специализированного цифрового научно-исследовательского центра цифровой криминалистики Научно-исследовательского института Академии, магистрант

ЦИФРОВЫЕ ДОКАЗАТЕЛЬСТВА В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ: ПРАВОВЫЕ ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

***Аннотация:** В данном тезисе рассматриваются актуальные проблемы использования цифровых доказательств в уголовном судопроизводстве. Анализируются особенности цифровых доказательств, проблемы их правового регулирования и пути совершенствования законодательства в этой сфере. Особое внимание уделяется вопросам защиты прав граждан и международного сотрудничества в области цифровых доказательств.*

***Ключевые слова:** цифровые доказательства, уголовный процесс, информационные технологии, правовое регулирование, защита прав граждан.*

В эпоху стремительной цифровизации общества все большее значение в уголовном процессе приобретают цифровые доказательства. Их использование открывает новые возможности для расследования преступлений, но одновременно создает ряд правовых и технических проблем. [1] Настоящее исследование направлено на анализ актуальных вопросов, связанных с применением цифровых доказательств в уголовном судопроизводстве, и выработку рекомендаций по совершенствованию правового регулирования в данной сфере.

Цифровые доказательства представляют собой информацию, хранящуюся или передаваемую в цифровой форме, которая имеет доказательственное значение для уголовного дела. К ним относятся электронные документы, базы данных, электронная переписка, информация из социальных сетей, метаданные и другие виды цифровой информации. Особенности цифровых доказательств заключаются в их легкости модификации и уничтожения, необходимости специальных знаний и технических средств для их обнаружения, фиксации и исследования, сложности установления авторства и аутентичности, а также трансграничном характере хранения и передачи информации.

Современное уголовно-процессуальное законодательство не в полной мере учитывает специфику цифровых доказательств, что создает ряд проблем в правоприменительной практике. Отсутствие единого подхода к определению цифровых доказательств в законодательстве приводит к неоднозначности их правового статуса. Недостаточная регламентация процедур сбора, фиксации и исследования цифровых доказательств создает риски их недопустимости в суде. Кроме того, возникают сложности в обеспечении баланса между эффективностью расследования и соблюдением прав граждан на неприкосновенность частной жизни при получении цифровых доказательств.

Для решения этих проблем необходимо совершенствование правового регулирования в сфере использования цифровых доказательств. Прежде всего, требуется введение в уголовно-процессуальное законодательство понятия "цифровое доказательство" и определение его правового статуса. Это позволит создать единую правовую основу для работы с такими доказательствами на всех стадиях уголовного процесса.

Важным направлением совершенствования законодательства является разработка и закрепление в законе специальных процедур сбора, фиксации и исследования цифровых доказательств. Эти процедуры должны учитывать технические особенности цифровой информации и обеспечивать сохранение ее целостности и аутентичности. Одновременно необходимо установить четкие критерии допустимости цифровых доказательств, что позволит повысить эффективность их использования в суде.

Особое внимание следует уделить вопросам защиты прав граждан при получении цифровых доказательств. Необходимо разработать механизмы, обеспечивающие соблюдение конституционных прав на неприкосновенность частной жизни, тайну переписки и телефонных переговоров в условиях цифровой среды. [2] Это может включать установление дополнительных гарантий при получении доступа к личной информации в электронных устройствах и онлайн-сервисах.

Важным аспектом развития системы цифровых доказательств является совершенствование института специальных знаний в области цифровых технологий. Это предполагает не только подготовку квалифицированных специалистов в области компьютерно-технической экспертизы, но и повышение уровня цифровой грамотности следователей, прокуроров и судей. Кроме того, целесообразно создание системы сертификации

программного обеспечения, используемого для работы с цифровыми доказательствами, что повысит доверие к результатам их исследования.

Учитывая трансграничный характер цифровой информации, важное значение приобретает международное сотрудничество в сфере цифровых доказательств. Необходима гармонизация законодательства в этой области на международном уровне, развитие механизмов трансграничного получения цифровых доказательств и создание международных стандартов работы с ними. Это позволит повысить эффективность расследования преступлений, совершаемых с использованием информационных технологий, и обеспечить неотвратимость наказания вне зависимости от географического местонахождения преступника или цифровых следов преступления.

В заключение следует отметить, что использование цифровых доказательств в уголовном процессе является неизбежным следствием развития информационного общества. Для эффективного применения цифровых доказательств необходимо комплексное совершенствование правового регулирования, развитие технических средств и методик работы с цифровой информацией, а также повышение квалификации всех участников уголовного судопроизводства в области информационных технологий.

Предложенные в данном исследовании направления совершенствования правового регулирования призваны создать сбалансированную систему использования цифровых доказательств, обеспечивающую как эффективность уголовного преследования, так и защиту прав и свобод граждан. Дальнейшее развитие законодательства и правоприменительной практики в этой области должно осуществляться с учетом динамичного характера информационных технологий и международного опыта, что позволит правосудию адекватно отвечать на вызовы цифровой эпохи.

ДЖАББАРОВ ЭЛЁР АБДУКАРИМОВИЧ

Конимех туман прокурори

КУЧЛИ ТАЪСИР ҚИЛУВЧИ МОДДАЛАРНИНГ УСТИДАН ДАВЛАТ НАЗОРАТИ

Сўнги йилларда муҳим мавзу сифатида илгари сурилаётган кучли таъсир қилувчи дори воситаларини муомаласи билан боғлиқ масалалар давлат томонидан тартибга солиниши жуда муҳим ҳисобланади. Аксар ҳолларда бу муносабатлар қонунчилик даражасида тартибга солинса, айрим ҳолларда эса идоравий ҳужжатлар билан тартибга олинган. Муҳими мазкур соҳа қатъий давлат назоратига олиниши лозим.

Бугунги кунда анъанавий гиёҳвандлик савдоси ўз долзарблигини йўқотиб бориши ортидан, ушбу фаолият билан шуғулланувчилар ўз эътиборларини бошқа йўналишларга қаратишга ёки замонавий техника ва усуллардан фойдаланишга мажбур бўлишмоқда. Бунинг таъсирида дори воситаларининг, айниқса кучли таъсир қилувчи моддаларнинг ноқонуний савдоси ривожланиб бормоқда. Бу йўналиш фақатгина гиёҳвандлик билан ноқонуний шуғулланиб келаётган шахсларнигина эмас, балки айрим “дорихоналар”ни ва фуқароларни ўзига жалб қилиб, жиноят содир этаётган шахслар доирасини кенгайтирмоқда.

Кучли таъсир қилувчи дори воситаларнинг савдоси ривожланишига сабаб бўлаётган қуйидаги омилларни кўрсатиб ўтиш мумкин:

биринчидан, кучли таъсир қилувчи моддаларни ишлаб чиқариш кўп жой ёки маълум бир вақт (мавсум) талаб қилмаслиги, яъни кучли таъсир қилувчи моддаларни кичик лабораторияларда ҳамда йилнинг исталган вақтида тайёрлаш имкони мавжуд;

иккинчидан, кам харажат эвазига каттагина даромад олиш мумкинлиги, бунда кичик ҳажмдаги кимёвий унсурлардан катта партиядаги кучли таъсир қилувчи моддаларни олса бўлади;

учинчидан, кучли таъсир қилувчи моддаларнинг савдосига қўйилган тақиқлардан доимо айланиб ўтиш йўллари мавжудлиги. Хусусан, жиноятчилар ўзларини “тадбиркор” ниқоби остида ҳимоялашади ёки кучли таъсир қилувчи моддаларнинг кимёвий таркибини ўзгартириш орқали уни эркин муомалага чиқаришади.

Эркин муомаласи тақиқланган кучли таъсир қилувчи дори воситаларини сотишда “**контактсиз**” сотиш усулидан ҳам

(интернет майдони, электрон тўлов тизимлари ҳамда почта жўнатмаларидан) тобора кўпроқ фойдаланилмоқда.

БМТнинг Наркотик ва жиноятлар бўйича бошқармаси маълумотларига кўра, интернет фойдаланувчилари томонидан “**даркнет**” орқали наркотик моддаларини сотиб олиш салмоғи 2014-2019 йилларда 5 фоиздан 11 фоизгача ошган.

Шу боис, мазкур йўналиш бўйича махсус давлат назорати ўрнатилиши талаб этилади.

Дори воситаларининг ноқонуний айланиши ва уларнинг суиистеъмол қилинишига йўл қўймаслик, кучли таъсир қилувчи моддалар айланишини тартибга солиш мақсадида:

- 2019 йилнинг 6 сентябрь куни Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Дори воситалари ноқонуний айланишининг олдини олиш чораларини кучайтириш тўғрисида”ги ПҚ-4438-сонли қарори;

- 2019 йилнинг 27 сентябрь куни Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикасида кучли таъсир қилувчи моддалар муомаласини тартибга солиш тўғрисида”ги 818-сонли қарори қабул қилинди.

Мазкур қарорлар билан қонунчиликка қуйидагилар киритилди:

- кучли таъсир қилувчи моддалар рўйхати шакллантирилди ва тасдиқланди.

- уларнинг айримлари (*залеплон, прегабалин, тропикамид, циклопентолат*) чакана реализацияси (сотилиши) фақат ижтимоий дорихоналар ҳамда гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларни сақлаш, реализация қилиш (бериш) фаолиятига лицензияси мавжуд бўлган дорихоналар томонидан рецепт асосида амалга ошириш жорий қилинди;

- кундан-кун илм-фан ривожланиб бориш натижасида инсон организмига кучли таъсир қилувчи моддаларнинг янги (рўйхатга киритилмаган) турлари муомалага киритилишини олдини олиш мақсадида “кучли таъсир қилувчи моддалар рўйхати”га ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш бўйича таклифларни тайёрлаш бўйича Эксперт гуруҳи ташкил этилди.

Кучли таъсир қилувчи моддаларга нисбатан миллий қонунчилигимизда аниқ таъриф берилмаган, бироқ уларнинг қатъий рўйхати юқорида қайд этилган Вазирлар Маҳкамасининг 27.09.2019 йилдаги 818-сонли қарори билан тасдиқланган рўйхатда келтирилган.

Кучли таъсир қилувчи моддалар бу – инсон организмига таъсир қиладиган ва турли касалликларни даволашда қўлланиладиган дорилардир. Улар соғлиқни сақлаш соҳасида муҳим аҳамиятга эга бўлгани ҳамда уни белгиланган мақсадлардан ташқари мақсадларга қўллаш мумкинлиги сабабли, бу моддаларнинг муомаласи устидан қатъий давлат назорати амалга оширилиши зарур.

Кучли таъсир қилувчи моддалар одатда юқори биологик фаолликка эга бўлиб, уларнинг дозаси ва ишлатилиш соҳага қараб фарқ қилади. Бундай моддаларнинг нотўғри ишлатилиши нафақат инсон соғлиғига зарар етказиши, балки жамият учун ҳам хавф туғдириши мумкин.

Шу боис, кучли таъсир қилувчи моддалар устидан давлат назоратининг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат бўлиши лозим:

Биринчиси, лицензиялаш ва рўйхатдан ўтказиш. Кучли таъсир қилувчи моддаларни ишлаб чиқариш, импорт ва экспорт қилиш, шунингдек, уларни тиббиёт муассасалари ва дорихоналарда тарқатиш учун махсус лицензия талабларини жорий қилиш.

Иккинчиси, назорат қилиш ва ҳисобот юритиш. Кучли таъсир қилувчи моддаларнинг ишлаб чиқаришдан тортиб, истеъмолчига етказилишининг барча босқичларида уларнинг ҳисобини юритиш ва назорат қилиш. Мазкур босқични онлайн автоматлаштирилган кузатиб бориш тизимига ўтказиш ўзини ижобий таъсирини кўрсатади.

Учинчиси, қонунчиликка мувофиқлаштириш. Кучли таъсир қилувчи моддалар билан боғлиқ бўлган қонун ва қоидаларнинг янгиланиши ва амалдаги талабларга мувофиқ равишда ривожлантирилиши мақсадга мувофиқ.

Кучли таъсир қилувчи моддаларнинг муомаласини **назорат қилиш механизми** рўйхатдан ўтказиш, лицензиялаш, мониторинг ҳамда ҳуқуқий баҳо бериш босқичлардан иборат бўлиши керакли натижаларга эришишга ёрдам беради.

Хусусан, рўйхатдан ўтказишда барча кучли таъсир қилувчи моддалар рўйхатга олиниши ҳамда улар маълумотлар базасига доимий равишда киритиб борилиши керак.

Кучли таъсир қилувчи моддаларнинг ишлаб чиқарилиши ҳамда уларни тарқатилиши ҳам махсус рухсат асосида тегишли субъектлар томонидан амалга оширилиши мақсадга мувофиқ.

Кучли таъсир қилувчи моддалар билан ишлаётган ташкилотлар ва муассасаларнинг фаолиятини мунтазам равишда

назорат қилиб борилиш зарур, бунда мониторинг қилувчи субъектлар доираси ҳамда уларнинг назорат функциялари аниқ қилиб белгилаб берилиши лозим.

Ушбу босқичда аниқланган қонунбузилиши ҳолатлар юзасидан тегишли ҳуқуқий таъсир чоралар қўлланилади.

Хулоса ўрнида шуни айтиш жоизки, кучли таъсир қилувчи моддаларнинг муомаласи устидан давлат назорати жамиятнинг соғлиғини муҳофаза қилиш ва хавфсизликни таъминлашда муҳим аҳамиятга эга. Бу назорат механизмлари самарали ишлаши учун қонунчилик базаси мустаҳкам бўлиши ва назорат органларининг вазифалари аниқ ташкил қилинган бўлиши зарур.

БАҲРОМБЕКОВ БУНЁДБЕК БАХРОМ ЎҒЛИ

Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси
Коррупцияга қарши курашиш илмий-таълим маркази прокурори,
мустақил изланувчи

ЖИНОЯТ ПРОЦЕССИДА ПРОКУРОРНИНГ ДАВЛАТ АЙБЛОВИДАН ВОЗ КЕЧИШИ ВА УНИНГ ҲУҚУҚИЙ ОҚИБАТЛАРИ

***Аннотация:** Ушбу мақолада прокурорнинг жиноят ишлари бўйича давлат айбловидан воз кечишининг ҳуқуқий асослари, шартлари, тартиби ва ҳуқуқий оқибатлари муҳокама қилинган. Прокурорнинг айбловдан воз кечиши жараёнидаги ҳуқуқий муаммолар ҳамда ушбу муаммоларни бартараф этиш бўйича аниқ таклифлар берилган.*

***Калит сўзлар:** давлат айблови, суд, прокурор, айбловдан воз кечиш, жиноят процесси.*

Суд муҳокамаси жиноят процессининг асосий ва марказий қисми ҳисобланади. Давлат айбловини қувватлаш ва иш бўйича шахснинг айбдорлигини исботлаш жараёнида прокурор фаолияти муҳим аҳамият касб этади. Аммо баъзи ҳолларда прокурор айбловдан воз кечиши мумкин. Шахснинг айбдорлигини асословчи далиллар етарли бўлмаган ҳолларда прокурорнинг айбловдан воз кечиши жиноят ишини қонуний ва асосли тугатиш учун муҳим восита ҳисобланади. Шу сабабли, ушбу институтнинг ҳуқуқий асослари, қонунчиликдаги мавжуд муаммолари ва уларни бартараф этиш йўллари таҳлил қилиш муҳимдир.

Прокурорнинг давлат айбловидан воз кечиши жиноят процессида муҳим ҳуқуқий институт бўлиб, қонунийлик ва

адолатни таъминлашда муҳим аҳамиятга эга. Айбловдан воз кечиш нафақат прокурорнинг ҳуқуқи, балки унинг жиноят иши бўйича адолатли қарор қабул қилишга қаратилган вазифаси ҳамдир. Ушбу институт жиноят ишларини судда кўриш жараёнида адолатни таъминлаш, шахснинг ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилишда алоҳида ўрин тутди.

Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодексида айбловдан воз кечиш механизми ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солинган. ЖПКнинг 409-моддасига кўра, суд муҳокамаси натижасида прокурор суд тергови маълумотлари судланувчининг айбсизлигидан далолат беради деган ишончга келса, у айбловдан воз кечиши ва воз кечиш сабабларини судга баён қилиши шартлиги, прокурорнинг айбловдан воз кечиши суд томонидан жиноят ишини реабилитация асосларига кўра тугатишга сабаб бўлади.¹ Бу норманинг жорий этилиши суд жараёнида тортишув принципининг янада самарали амалга оширилишини таъминлайди.

Миллий қонунчиликнинг мазкур нормаси Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 30 июнда одил судловни таъминлаш ва коррупцияга қарши курашиш масалалари муҳокамасига бағишланган видеоселектор йиғилишида берган топшириғи асосида қабул қилинган. Унда давлат раҳбари суд муҳокамасида аниқланган далиллар асосида прокурор суднинг тугашини кутиб ўтирмасдан, ўз ташаббуси билан айбловдан воз кечиши кераклигини таъкидлаган эди.²

Хорижий давлатларда ҳам прокурорнинг айбловдан воз кечиши жиноят процессида муҳим ўрин тутди. Масалан, Россия Федерациясининг Жиноят-процессуал кодексида ҳам прокурорга суд жараёнида айбловдан воз кечиш ҳуқуқи берилган. Россия Федерацияси ЖПКнинг 246-моддасида, агар прокурор суд тергови натижаларига кўра судланувчининг айбсизлигига ишонч ҳосил қилса ёки айблов далиллар билан тасдиқланмаган бўлса, у айбловдан воз кечиши мумкинлиги белгиланган.³ Бу норманинг асосий мақсади қонунийликни таъминлаш ва шахснинг ҳуқуқларини ҳимоя қилишдир.

Германияда ҳам прокурорнинг айбловдан воз кечиши мумкинлиги қонунчиликда мустаҳкамланган. Германиянинг

¹ Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодекси, 409-модда

² <https://uza.uz/uz/posts/odil-sudlovni-taminlash-va-korrupsiyaga-arshi-kurash-mu-oka-30-06-2020>

³ Россия Федерацияси Жиноят-процессуал кодекси, 246-модда

Жиноят-процессуал кодексига мувофиқ, агар прокурор айбдорлик далилларининг етарли эмаслигига ишонч ҳосил қилса ёки қонуний асосларда айбловдан воз кечиши керак деб ҳисобласа, у суд муҳокамасининг ҳар қандай босқичида айбловдан воз кечиши мумкин.¹

Прокурорнинг айбловдан воз кечиши ҳақида кўплаб етук миллий ва хорижий олимлар ўз фикрларини билдирганлар. Миллий олимлардан бири Д.Довудова таъкидлашича, прокурор судда давлатнинг вакили сифатида айбловни қувватлаб, ўзига юклатилган вазифалардан келиб чиқиб, қонунда белгиланган ваколатлар орқали суд қарорларининг қонуний, асосли ва адолатли бўлишига кўмаклашади ҳамда қонунийликни мустаҳкамлаш, қонун устуворлигини, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари, жамият ва давлатнинг қонун билан қўриқланадиган манфаатларини ҳимоя қилинишини таъминлайди.²

Хорижий олимлардан Э.Галимовнинг фикрича, давлат айбловчиси факатгина шахснинг унга эълон килинган айблов бўйича айбдорлигига ишончи комил бўлгандагина давлат айбловини қўллаб қувватлаши керак. Судланувчининг айбсизлигига ишонч пайдо бўлган ҳолатда давлат айбловчиси давлат айбловини қувватламаслиги ва бундан воз кечиши лозим.³

Прокурорнинг айбловдан воз кечиши институт сифатида жиноят процессида қонунийлик ва адолатни таъминлашда муҳим ўрин тутати. Ушбу институт қуйидаги муҳим йўналишларда ўз аҳамиятига эга:

- қонунийликни таъминлаш: айбловдан воз кечиш орқали прокурорлар асоссиз ёки далиллар етарли бўлмаган ҳолатларда шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилишга ва қонунийликни таъминлашга ёрдам беради;

- жамиятда адолатни тиклаш: прокурорнинг айбловдан воз кечиши адолатли суд жараёнининг ажралмас қисми бўлиб, жиноят ишларини адолатли кўриб чиқиш ва ноқонуний суд қарорларининг чиқарилишини олдини олишга хизмат қилади;

¹ Германия Жиноят-процессуал кодекси, §153-параграф

² Д.Довудова. Биринчи инстанция судларида жиноят ишларини юритишда прокурор ваколати тушунчаси, юридик табиати. Мақола. Ўзбекистон Республикаси Бош Прокуратураси Академияси Ахборотномаси. №4 (40) 2019. 65-6.

³ Галимов Э.Р. Процессуальное положение государственного обвинителя в суде первой инстанции по уголовным делам Автореф. на соис. уч. степ канд. юр. наук. Челябинск, 2008, с. 7.

- судьяларнинг мустақиллигини таъминлаш: прокурор айбловдан воз кечганида ҳам, суд ишни мустақил равишда кўриб чиқиши ва адолатли қарор қабул қилиши керак. Бу судьяларнинг мустақиллиги ва адолатни таъминлашдаги ролига салбий таъсир кўрсатмаслиги керак.

- жабрланувчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш: айбловдан воз кечиш институтидан жабрланувчиларнинг манфаатларини инобатга олган ҳолда фойдаланиш лозим. Жабрланувчиларнинг ўз айбловларини мустақил қувватлаш ҳуқуқини таъминлаш, уларнинг суддаги манфаатларини ҳимоя қилиш зарур.

Шу ўринда, айбловдан воз кечишнинг ҳуқуқий оқибатлари нафақат суд жараёнининг яқунланишида, балки судланувчи ва жабрланувчилар учун ҳам муҳим аҳамиятга эканлигини унутмаслик лозим.

Айбловдан воз кечишнинг асосий ҳуқуқий оқибати жиноят ишининг реабилитация асосларида тугатилиши ва судланувчининг оқланишидир. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодексига мувофиқ, агар прокурор айбловдан воз кечса ва суд уни қўллаб-қувватласа, суд айбдорлик бўйича ишни тугатади ва судланувчини оқлайди. Бу ҳолатда судланувчининг ҳуқуқлари тикланади ва у барча қонуний оқибатлардан озод этилади.¹

Айбловдан воз кечиш амалиётда кам учрайдиган процессуал ҳаракат бўлиб, у асосан дастлабки терговининг тўлиқ эмаслиги ёки бир ёқлама олиб борилганлиги, ЖПК нормаларининг нотўғри қўлланилганлиги билан боғлиқдир.

Прокурорнинг айбловдан воз кечиш ҳақидаги норма Бош прокурорнинг соҳавий буйруғи билан тартибга солинган. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг 27.11.2015 йилдаги “Жиноят ишлари бўйича судларда ишлар кўрилишида прокурор иштирокининг самарадорлигини янада ошириш тўғрисида”ги 126-сон буйруғи 7.4-бандида, суд муҳокамасида текширилган далиллар асосида судланувчининг айбсизлиги исботланган ва давлат айбловини қувватлаётган прокурор бунга ишонч ҳосил қилган тақдирда, айбловдан воз кечиш тўғрисидаги қонун талабларига сўзсиз амал қилиши кўрсатилган.

Айбловдан воз кечиш ва унинг ҳуқуқий оқибатларига оид қонунчилик нормалари жиноят процессининг муҳим қисми бўлиб, қонунийлик ва адолатни таъминлашда ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Бироқ, қонунчиликдаги айрим муаммолар айбловдан воз кечиш институтининг самарали фаолият юритишига тўсқинлик қилади.

¹ Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодекси, 409-модда

Хусусан, биринчидан жиноят-процессуал қонунчилигида айбловдан воз кечишнинг ҳуқуқий асослари кўрсатилган бўлса-да, унинг амалий қўлланилишида қонун нормалари ўртасида зиддиятлар мавжуд. ЖПКнинг 409-моддаси прокурорга айбловдан воз кечиш ҳуқуқини беради, аммо 421-моддада ишни тугатиш учун қўшимча шартлар белгиланган. Зеро, мазкур моддада агар суд мажлисида ЖПКнинг 83-моддаси ва 84-моддаси биринчи қисмининг 1, 2, 3 ва 8-бандларида назарда тутилган асослар аниқланса, суд ишни кўришни давом эттиради ҳамда 83-моддада назарда тутилган асослар бўйича оқлов ҳукми, 84-модда биринчи қисмининг 1, 2, 3 ва 8-бандларида назарда тутилган асослар бўйича эса айбдор шахсга жазо тайинламай, айблов ҳукми чиқариши кўрсатилган.

Бу зиддият судьяларнинг мустақиллигига ва айбловдан воз кечиш жараёнига таъсир кўрсатиши мумкин. Судьялар ишни мустақил равишда ҳал этишлари керак бўлган ҳолларда прокурорнинг айбловдан воз кечиш қарори уларга таъсир қилиши мумкин.

Фикримизча, қонунчиликда айбловдан воз кечиш ва оқлов ҳукмини чиқариш асослари ўртасида ўзаро мантиқий алоқадорлик бўлиши лозим. Чунки, айбловнинг асосий мазмуни муайян шахснинг айбдорлигини тасдиқлашга қаратилган бўлса, айбловдан воз кечиш жиноят қонунчилигида белгиланган ижтимоий хавфли қилмишнинг тўлиқ инкор қилинишига асосланади.

Амалдаги ЖПКнинг 83-моддасида шахсни реабилитация қилиш учун асослар белгиланган бўлиб, унга кўра, иш бўйича жиноий ҳодиса юз бермаса, шахснинг қилмишида жиноят таркиби бўлмаса ёки унинг содир этилган жиноятга дахли бўлмаса гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи айбсиз деб топилади ва реабилитация этилади.

Шу ўринда, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 23.05.2014 йилдаги “Суд ҳукми тўғрисида”ги 7-сон қарорида шахсни ЖПКнинг 83-моддаси 2-банди билан оқлов ҳукми чиқариш учун асослар кенгайтирилганлигини таъкидлаш ўринли бўлади. Хусусан, мазкур Қарорнинг 9-бандида жиноят сифатида назарда тутилган қилмишнинг аломатлари мавжуд бўлсада, ўзининг кам аҳамиятлилиги туфайли ижтимоий хавфли бўлмаса (ЖК 36-модда); қилмиш зарурий мудофаа ёки охирги зарурат ҳолатида содир этилган бўлса (ЖК 37, 38-модда); қилмиш судланувчи томонидан содир этилган бўлсада, бироқ жиноят қонуни билан жиноят деб топилмайди (зарар ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсни

ушлаш вақтида етказилса (ЖК 39-модда), буйруқ ёки бошқа вазифани ижро этиш (ЖК 40-модда), касб ёки хўжалик фаолиятига боғлиқ асосли таваккалчилик (ЖК 41-модда), жисмоний ёки руҳий мажбурлаш ёхуд қўрқитиш (ЖК 411-модда); шахс жиноят содир этишдан ихтиёрий қайтганда (ЖК 26-модда) ва ҳоказо ҳолларда қилмишда жиноят таркиби бўлмаганлиги сабабли (ЖПК 83-модда 2-банди) оқлов ҳукми чиқарилиши белгиланган.

Жиноят иши судда кўрилишида Олий суд Пленумининг юқорида кўрсатилган ҳолатлари аниқланган ҳолларда прокурор шахснинг ҳаракатларида жиноят сифатида назарда тутилган қилмишнинг аломатлари мавжудлигини инобатга олиб, Жиноят кодекси 10-моддасида белгиланган жавобгарликнинг муқаррарлиги принциpidан келиб чиққан ҳолда айбловдан воз кечмасдан, давлат айбловини қувватлаши ва ўз фикрида айбдор шахсни жавобгарликка тортиш юзасидан таклиф бериши лозим бўлади.

Иккинчидан, айбловдан воз кечилган ҳолларда жабрланувчининг манфаатлари етарли даражада ҳимояланмайди. Жабрланувчи ўзини жабрланган деб ҳисобласа-да, прокурорнинг айбловдан воз кечиши унинг қонуний манфаатларини чеклаб қўйиши мумкин. Қонунчиликда жабрланувчига айбловни мустақил қувватлаш ҳуқуқи берилишини таъминлайдиган аниқ нормалар мавжуд эмас.

Жабрланувчининг ҳуқуқ ва манфаатларини тўлиқ ҳимоя қилиш таъминланмаса, жиноят процессида адолат ва қонунийликка шубҳа туғилиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 20-моддасига кўра, Ўзбекистон Республикаси фуқароси ва давлат бир-бирига нисбатан ўзаро ҳуқуқ ва мажбуриятлар билан боғлиқдир. Инсоннинг Конституция ва қонунларда мустаҳкамлаб қўйилган ҳуқуқ ва эркинликлари дахлсиздир ҳамда улардан суд қарорисиз маҳрум этишга ёки уларни чеклаб қўйишга ҳеч ким ҳақли эмас.¹

Прокурор айбловдан воз кечган ҳолатларда жабрланувчи ўз манфаатларини ҳимоя қилиш имкониятидан маҳрум бўлиши мумкин. Қонунчиликда жабрланувчига айбловни мустақил равишда қувватлаш имкониятини бериш механизми мавжуд эмас ёки етарли даражада ривожланмаган. Натижада, жабрланувчи судда ўз фикрини тўлиқ ифодалаш ва унинг манфаатларини ҳимоя қилиш имкониятидан маҳрум бўлади. Бу ҳолат жиноят ишини кўриб чиқишда одил судловни таъминлашга тўсқинлик қилади.

¹ Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 20-моддаси

Айбловдан воз кечиш жабрланувчида жиноят содир этган шахс айбсиз қолиб кетиши мумкинлиги ҳақида шубҳа туғилишига сабаб бўлади. Жабрланувчи учун жиноят содир этган шахснинг жазоланиши адолатнинг тикланиши бўлса, айбловдан воз кечиш бу ҳисни сусайтиради. Жабрланувчига нисбатан адолатсизлик содир бўлиши мумкинлиги эҳтимоли унинг суд-ҳуқуқ тизимига бўлган ишончини сусайтириши мумкин.

Айбловдан воз кечиш натижасида жиноят иши тугатилган ҳолларда, жабрланувчи ўз ҳуқуқларини тиклаш ва зарарни қоплаш учун фуқаролик даъво қилиш имкониятидан маҳрум бўлиши мумкин. Жабрланувчининг манфаатларини ҳимоя қилиш учун қонуний асослар мавжуд бўлиши керак, аммо айбловдан воз кечилганда, бу асослар йўқотилиши мумкин.

Прокурорнинг айбловдан воз кечиш қарорини қабул қилишдаги шаффофлик етишмовчилиги жабрланувчининг қонуний манфаатларига зарар етказиши мумкин. Агар прокурорнинг қарори етарли асосларсиз қабул қилинган бўлса, жабрланувчи бу қарорни адолатсиз деб ҳисоблаши мумкин. Шунинг учун, айбловдан воз кечиш жараёнида жабрланувчига таъсир этувчи омиллар ва асослар очиқ ва шаффоф бўлиши керак.

Мазкур муаммоларни бартараф этиш учун жабрланувчиларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш учун қонунчиликка ўзгартишлар киритиш зарур. Жабрланувчига судда айбловни мустақил қувватлаш ҳуқуқи бериш механизмини жорий этиш, шунингдек жабрланувчига прокурорнинг айбловдан воз кечиш қарори устидан шикоят қилиш ҳуқуқини бериш зарур. Бу ҳуқуқ жабрланувчининг манфаатларини ҳимоя қилиш имкониятини оширади ҳамда суд-ҳуқуқ тизимида адолатни таъминлашга ёрдам бериши мумкин.

Шу билан бир қаторда, прокурорнинг айбловдан воз кечиш қарори етарли асослар ва далиллар билан тўлиқ асосланган бўлиши керак. Жабрланувчи ва бошқа манфаатдор томонлар учун қарорнинг асослари очиқ бўлиши, уларнинг ҳуқуқ ва манфаатларига нисбатан адолатли ва ҳаққоний қараш шаклланиши учун зарурдир.

Айбловдан воз кечилган ҳолатларда жабрланувчиларнинг фуқаролик даъво қилиш ҳуқуқи чекланмаслиги керак. Жабрланувчиларга зарарни қоплаш учун фуқаролик даъволарини қўзғатиш имконияти берилиши лозим.

Айбловдан воз кечиш жабрланувчиларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш нуқтаи назаридан етарли даражада ривожланмаган.

Қонунчиликдаги бўшлиқлар ва ҳуқуқий нормаларнинг аниқ эмаслиги жабрланувчиларнинг адолатли ҳимоясига тўсқинлик қилади. Шундай экан, жабрланувчиларнинг манфаатларини таъминлаш учун қонунчиликни такомиллаштириш, уларга айбловни қувватлаш ва шикоят қилиш ҳуқуқини бериш, шунингдек, прокурорларнинг қарор қабул қилиш жараёнида шаффофликни ошириш зарур. Бу чора-тадбирлар жиноят процессида қонунийлик ва адолатни таъминлашга ҳисса қўшади.

Учинчидан, қонунчиликда прокурорнинг айбловдан воз кечиши учун қандай асослар ва шартлар мавжудлиги тўлиқ аниқланган эмас. Жиноят-процессуал кодексда прокурорнинг айбловдан воз кечишига йўл қўйиладиган ҳолатлар кўрсатилган бўлса-да, уларнинг аниқ ва аниқлаштирилган тавсифи йўқ. Масалан, “айбдорликни тасдиқловчи далиллар етарли эмас” деган тушунча юридик жиҳатдан аниқ изоҳланмаган ва бу субъектив қарор қабул қилишга олиб келиши мумкин.

Бундай ноаниқлик прокурорларнинг айбловдан воз кечиши жараёнида қарор қабул қилишда субъективликка йўл қўйиши мумкин. Натижада, суд адолатини таъминлашда ёки адолатсиз қарорлар чиқариш эҳтимоли ортиши мумкин.

Фикримизча, прокурорнинг айбловдан воз кечиши учун зарур бўлган аниқ шартлар ва асосларни қонунчиликда аниқ кўрсатиш зарур. Бу, айбловдан воз кечиш жараёнида субъективликни камайтириш ва ягона стандартларга амал қилишга ёрдам беради.

Тўртинчидан, прокурорнинг айбловдан воз кечиши қарори қандай қабул қилиниши, унга қандай далиллар асос бўлиши ва бу қарорнинг суд томонидан қандай баҳоланиши лозимлиги қонунчиликда аниқлаштирилмаган. Шунинг учун прокурорнинг қарори жабрланувчилар, судьялар ва бошқа манфаатдор томонлар учун тушунарсиз бўлиши мумкин. Бу ҳолатларда жабрланувчилар ва жамоатчилик прокуратуранинг қарорига нисбатан ишончсизликка тушишлари мумкин.

Қарор қабул қилиш жараёнида шаффофлик йўқлиги жамоатчиликнинг прокуратура органлари ва суд-ҳуқуқ тизимига ишончини камайтиради. Бу эса давлатнинг суд-ҳуқуқ тизимининг барқарорлигига таъсир кўрсатади.

Прокурорнинг айбловдан воз кечиши тўғрисидаги қарорларини асослантириш ва уларни барча манфаатдор томонлар учун очиқ қилиш лозим. Бу жараёнда жабрланувчилар ва бошқа манфаатдор томонларнинг ҳуқуқ ва манфаатлари инобатга олинганлигига ишонч ҳосил қилиш керак.

Бешинчидан, қонунчиликда прокурорнинг айбловдан воз кечиш тўғрисидаги қарор қабул қилишда қандай стандартлар ва мезонларга амал қилиш кераклиги тўғрисида аниқ кўрсатмалар йўқ. Бундай ҳолатда, прокурорлар айбловдан воз кечиш жараёнида ўзларининг шахсий қарашлари ва фикрларига асосланиши мумкин, бу эса ягона ҳуқуқий қоидаларга амал қилинмаслигига олиб келиши мумкин.

Айбловдан воз кечиш жараёнида ягона стандартларнинг мавжуд эмаслиги суд-ҳуқуқ амалиётида турлича ёндашувларнинг юзага келишига олиб келади ва бу ҳолис қарор қабул қилишга салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

Прокурорларнинг айбловдан воз кечиши тўғрисида қарор қабул қилишда қўллашлари керак бўлган аниқ стандартлар ва мезонларни ишлаб чиқиш зарур. Бу ҳолда, прокурорларнинг қарорлари ҳолис, адолатли ва қонуний асосланган бўлиши таъминланади.

Прокурорнинг давлат айбловидан воз кечиши муҳим ҳуқуқий институт бўлиб, унинг тўғри ва адолатли қўлланилиши суд-ҳуқуқ тизимининг самарадорлигига таъсир қилади. Давлат айбловчисининг айбловдан воз кечиш тўғрисидаги қарор қабул қилиш механизмининг аниқ эмаслиги жиноят процессининг адолатли ва самарали бўлишини таъминлашда жиддий тўсиқлар яратади. Шу сабабли, қонунчиликни такомиллаштириш, шаффофликни ошириш, назорат механизмларини кучайтириш ва қарор қабул қилиш стандартларини ишлаб чиқиш орқали мазкур муаммоларни бартараф этиш зарур. Бу чоралар жиноят процессида қонунийлик, адолат ва фуқароларнинг ҳуқуқларини тўлиқ ҳимоя қилишга хизмат қилади.

РАЖАБОВ БЕКЗОД ХАЛИМОВИЧ

Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси
катта ўқитувчиси, мустақил изланувчи

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ПРОКУРАТУРА ОРГАНЛАРИДА ПРОКУРОР-КРИМИНАЛИСТЛАР ИНСТИТУТИНИНГ ЗАМОНАВИЙ ҲОЛАТИ ВА РИВОЖЛАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ

Аннотация: Мазкур мақолада прокурор-криминалистлар институтининг ривожланиши борасида амалга оширилаётган ислохотлар ва жорий ҳолат таҳлил қилинган.

Шунингдек, норматив – ҳуқуқий ҳужжатларда прокурор-криминалистнинг ҳуқуқий мақомига доир айрим муаммолар таҳлили келтирилиб, келгусида прокурор-криминалистлар фаолиятини тўғри йўлга қўйиш мақсадида унинг ҳуқуқий мақомини такомиллаштиришга доир айрим таклиф ва мулоҳазалар илгари сурилган.

Калит сўзлар: кибержиноятлар, ахборот технологиялари воситасида содир этиладиган жиноятлар, экспертиза, эксперт, эксперт-криминалист прокурор-криминалист.

Аннотация: В данной статье анализируются реформы и текущая ситуация в развитии института прокуроров-криминалистов.

Также в нормативных правовых актах был проведен анализ некоторых проблем, связанных с правовым статусом прокурора-криминалиста, и в дальнейшем были выдвинуты некоторые предложения и соображения, касающиеся правильного осуществления деятельности прокуроров-криминалистов, улучшения их правового статуса.

Ключовые слова: киберпреступления, преступления совершаемые с использованием информационных технологий, экспертиза, эксперт, эксперт-криминалист, прокурор-криминалист.

Abstract: This article analyzes the reforms and the current situation in the development of the institute of forensic-prosecutors. Also, in the regulatory legal acts, an analysis of some problems related to the legal status of the forensic-prosecutor was carried out and subsequently some proposals and considerations were put forward regarding the correct implementation of the activities of forensic-prosecutors and improving their legal status.

Key word: cybercrimes, crimes committed using information technologies, examination, expert, forensic expert, forensic prosecutor.

Жиноятлар содир этилиши борасидаги халқаро экспертлар таҳлилига кўра, ер юзида тахминан ҳар бир соатда 200 мингга яқин жиноятлар содир этилади”¹.

Кибержиноятлар XXI асрнинг энг муҳим жиноятларидан бири бўлиб, ушбу жиноятларни тергов қилиш самарадорлиги эса, атиги 0,05%ни ташкил қилмоқда².

¹ [https:// www.newsru.com / crime](https://www.newsru.com/crime).

² Борба с киберпреступностью – что происходит с законом, когда закон не может быть приведен в исполнение? артислес / борба-с-киберпреступностью-что-происходит-с-законом-когда-закон-не-мозжет-бйт-приведен-в-исполнении.

Ушбу кўрсаткичлар таҳлили тергов соҳасини фан ва технологияларнинг янги замонавий ютуқлари билан қуроллантириб бориш лозимлигини тақозо қилмоқда.

Мамлакатимизда сўнгги йилларда суд-тергов фаолиятини янада яхшилаш, тергов сифатини ошириш, суд-тергов фаолиятида шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш кафолатларини янада кучайтиришга қаратилган бир қатор ислохотлар амалга ошириб келинмоқда.

Жумладан, 2020 йил 10 августдаги “Суд-тергов фаолиятида шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш кафолатларини янада кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 6041-сонли Фармонида, суд-тергов фаолиятини янада такомиллаштиришнинг асосий йўналиши сифатида процессуал ҳаракатларнинг сифатини ошириш, жиноят процессида далилларни тўплаш ва мустаҳкамлаш, уларга баҳо бериш тизимини илғор хорижий тажрибада кенг қўлланиладиган исботлаш стандартларини инобатга олган ҳолда қайта кўриб чиқиш белгиланган¹.

Шунингдек, Фармон билан прокуратура органларининг белгиланган штат бирлиги доирасида, Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси, Қорақалпоғистон Республикаси, вилоят ва Тошкент шаҳар прокуратуралари тизимида прокурор-криминалист лавозимини жорий этиш ва Давлат бюджети параметрларида прокуратура органлари учун ажратилган маблағлар доирасида ва бюджетдан ташқари маблағлари ҳисобидан прокурор-криминалистларни замонавий махсус жиҳозлар билан таъминлаш чораларини кўриш назарда тутилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги “Ўзбекистон - 2030” Стратегияси тўғрисида”ги ПФ-158-сонли Фармони билан тасдиқланган “Ўзбекистон-2030” Стратегиясининг 87-мақсадида, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг фаолиятини инсон манфаатлари, кадр-қиммати, ҳуқуқларини ҳимоя қилишга йўналтириш назарда тутилган.

2030 йилгача “Далилларни тўплаш ва мустаҳкамлаш фаолиятини замонавий технологиялар ва сўнгги илмий ютуқларни жорий қилиш орқали тўлиқ рақамлаштириш” 87-мақсадни амалга оширишнинг самарадорлик кўрсаткичи сифатида белгиланди.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 10 августдаги “Суд-тергов фаолиятида шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш кафолатларини янада кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 6041-сонли Фармони // <https://lex.uz/docs/4939467>

Ушбу юксак мақсадларга эришиш ҳамда мамлакатимизда тергов сифатини оширишга қаратилган янги механизмларни жорий қилиш, жинойт ишлари бўйича судга қадар бўлган босқичда ечимини кутаётган процессуал муаммоларни ўрганиш ва қонунчиликдаги мавжуд муаммоларни ҳал қилиш, тергов органлари фаолиятида ўзига хос ўринга эга бўлган прокуратура органлари тизимида фаолият юритаётган прокурор-криминалистларнинг тергов сифатини оширишдаги ролини янада кучайтириш орқали мазкур мақсадларга эришиш мумкин.

Сўнги йилларда ахборот технологиялари соҳасида кўплаб жинойтлар содир этилаётганлиги, кибермаконда содир этилаётган жинойтларни фош этиш, тергов қилиш амалиёти прокурор – криминалистларни рақамли далиллар билан ишлаш кўникмаларини шакллантириб уларни мунтазам равишда ошириб боришни тақозо қилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 21 июндаги “Рақамли криминалистика соҳасида илмий тадқиқот фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-229-сонли Қарори қабул қилиниши прокурор – криминалистлар институтининг тарихий ривожланишида янги босқични бошлаб берди.

Мазкур қарор асосида, Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси Рақамли криминалистика илмий-услубий маркази негизида, Рақамли криминалистика илмий - тадқиқот институти ташкил этилиб, “Ихтисослаштирилган рақамли тадқиқот маркази”, “Рақамли терговга кўмаклашиш бўлими”, “Услубий ёрдам кўрсатиш бўлими” ва “Рақамли криминалистика лабораторияси” фаолияти йўлга қўйилди.

Институт таркибидаги марказ, бўлим, лабораторияда фаолият юритадиган янги прокурор-криминалистлар лавозимини жорий қилинди.

Уларнинг ваколатлари доирасига, рақамли криминалистика ва кибержинойтчиликка қарши курашиш соҳасига оид норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар, Бош прокуратура ҳайъати қарорлари, Бош прокурорнинг буйруқ, фармойиш ва кўрсатмалари, Академия бошлиғининг буйруқлари талабларини сўзсиз ижро этиш, рақамли криминалистика ва кибержинойтчиликка қарши курашиш соҳасига доир ўқув-услубий мажмуа ишлаб чиқиш, рақамли криминалистика ва кибержинойтчиликка қарши курашиш соҳасига доир ўқув-амалий машғулотларни сифатли ўтказилишини таъминлаш, рақамли криминалистика ва кибержинойтчиликка қарши курашиш

соҳасига доир ўқув-услубий, илмий-амалий қўлланмалари, монографиялар ва диссертацияларга тақризлар бериш, фуқароларни қабул қилиш, жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатларини кўриб чиқиш ва қонунчиликни тарғиб қилишда иштирок этиш, рақамли криминалистика ва кибержиноятчиликка қарши курашиш фаолиятини такомиллаштириш жараёнига оид ҳисобот лойиҳаларини тайёрлаш, рақамли криминалистика соҳасида тадқиқотлар ўтказиш ва экспертиза хулосаларини тайёрлаш, тергов ҳаракатларида иштирок этиб, рақамли далилларни аниқлаш, олиб қўйиш, сақлаш ва тадқиқ қилиш бўйича тергов органларига амалий ёрдам кўрсатиш, рақамли далилларни йиғиш, таҳлил қилиш ва визуаллаштириш учун махсус дастурий воситаларни яратиш ва мавжудларини такомиллаштириш, рақамли далилларнинг яхлитлигини таъминлаш ва уларни сақлаш учун махсус воситаларни ишлаб чиқиш ва бошқа вазифаларни бажариш юклатилди¹.

Энди прокурор-криминалистлар ананавий криминалистикага оид махсус билимларни пухта эгаллашидан ташқари, ахборот технологиялари, кибер маконда содир этиладиган жиноятларни фош этишга доир махсус билимларни эгаллашлари талаб этилади.

Кибержиноятларни, ахборот технологиялари воситалари билан содир этилаётган жиноятларни фош этишда, уларни аниқлашда, тергов ва тезкор-қидирув тадбирларини ташкиллаштиришда, экспертизалар тайинлаш ва ўтказишда прокурор-криминалистлар алоҳида ўринга эга бўлмоқда.

Ҳозирги кунда прокурор-криминалистлар фаолиятини тартибга солувчи норматив - ҳуқуқий ҳужжатларни таҳлил қиладиган бўлсак, уларнинг фаолияти Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг 2021 йил 12 июлдаги 243-сонли буйруғи билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратурасининг Прокуратура органлари тергов тармоқлари фаолияти устидан назорат бошқармаси тўғрисида”ги Низом² ва “Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш Академияси бошлиғининг 2024 йил 1 августдаги 59-Т-сонли буйруғи билан

¹ Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси бошлиғининг 01.08.2024 йилдаги

59-Т-сонли буйруғи билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академиясининг Рақамли криминалистика илмий-тадқиқот институти тўғрисида”ги НИЗОМнинг 23-банди.

² Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг 2021 йил 12 июлдаги “Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратурасининг Прокуратура органлари тергов тармоқлари фаолияти устидан назорат бошқармаси тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 243-сонли буйруғи.

тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академиясининг Рақамли криминалистика илмий-тадқиқот институти тўғрисида”ги Низом билан тартибга солинган.

Бироқ, ушбу ҳужжатларни бир-бирига мос равишда мувофиқлаштириш, Институтда фаолият кўрсатаётган прокурор-криминалист билан Бош прокуратуранинг Прокуратура органлари тергов тармоқлари фаолияти устидан назорат тармоғида (қуйи турувчи прокуратураларда) фаолият кўрсатаётган прокурор-криминалистларнинг фаолияти бўйича айрим мунозарали ҳолатни юзага келтирмоқда.

Бош прокурорнинг 243-сонли буйруғининг 15-бандида, бошқарма катта прокурор-криминалистика – тергов амалиётига илғор криминалистика–техника воситаларини, замонавий ахборот технологияларини, шунингдек, илмий ва экспертлик тадқиқотлари натижалари ҳамда хорижий тажрибани жорий қилиш юзасидан таклифлар тайёрлаши, терговда криминалистик техника воситаларидан, тергов ўтказишнинг илғор услублари ва илм-фан ютуқларидан самарали фойдаланилишини таъминлаши, мазкур соҳада мавжуд тизимли муаммоларни аниқлаш, бунга имкон берган шарт-шароитларни бартараф этиш чораларини кўриши, раҳбарият кўрсатмасига кўра оғир ва ўта оғир жиноятлар бўйича тезкор-тергов гуруҳлари таркибида иштирок этиши, жиноятларни фош этишга қаратилган кечиктириб бўлмас тезкор-тергов тадбирларини ўтказиши, жумладан ҳодиса жойини кўздан кечириш ҳамда далилларни аниқлаш ва олишда бевосита қатнашиши, прокуратура органларида мавжуд криминалистик-техника воситаларини ҳисобини юритиши, уларнинг бутлиги ва созлигини, шунингдек, улардан самарали фойдаланишни назорат қилиши, хизматда фойдаланиш учун зарур бўлган замонавий криминалистик техника воситаларига эҳтиёжини ўрганиб, тегишли таклифлар киритиши, қуйи прокуратуралар прокурор-криминалистларнинг фаолиятини мувофиқлаштириб бориши, уларга амалий ёрдам кўрсатиб, назорат қилиб боришни таъминлаш вазифалари юклатилган.

Фикримизча, Академияда янги ташкил этилган Инститит прокурор - криминалистлари ваколатлари билан прокуратура органлари тергов тармоқлари фаолияти устидан назорат тармоғи прокурор-криминалистлари ваколатларини бир-бирига мос тарзда мувофиқлаштириш, прокурор-криминалистга хос бўлмаган айрим ваколатларни чиқариш мақсадга мувофиқ.

Жумладан, прокурор-криминалистлар экспертиза ўтказиш ваколатига эга бўлиши унинг ҳуқуқий мақоми нуқтаи назардан тўғри келмайди.

Чунки, экспертизани шахсан эксперт мақомини олган, экспертлик вазифани амалга ошириш учун махсус малака ва рухсатномага эга бўлган муайян соҳа мутахассиси экспертиза ўтказиши мумкин.

Прокурор-криминалистга экспертиза ваколатини бериш фикримизча ноўрин бўлади деб ҳисоблаймиз. Прокурор-криминалист ҳам терговда иштирок этиб, ҳам экспертизани ўзи ўтказиши ишнинг келгусида холисона олиб борилишига тўсқинлик қилишига, келгусида ўтказилган экспертиза тадқиқоти натижасида олинган далиллар бўйича суд томонидан ҳуқуқий баҳо берилишида айрим муаммолар келтириб чиқариши мумкин.

Келгусида, экспертиза ўтказиш ҳуқуқини марказнинг бошқа ходимларига ёки прокурор-криминалист экспертиза ўтказиш ваколатига эга бўлган штатида фаолият кўрсатаётган ходимнинг лавозимни эксперт-криминалистга ўзгартириш ва прокурор-криминалист ваколатидан экспертиза ўтказиш ваколатини чиқариш таклиф қилинади.

Келгусида, бундай номувофиқликларни турли талқинларни олдини олиш мақсадида, прокурор-криминалистнинг процессуал ва криминалистик фаолияти бўйича уларнинг ҳуқуқий мақомини аниқ тартибга солишни назарда тутувчи нормаларни Ўзбекистон Республикаси “Прокуратура тўғрисида”ги Қонунига, амалдаги Жиноят-процессуал кодексида қатъий белгилаш таклиф қилинади.

Шу билан бирга, прокурор-криминалистларнинг фаолиятини тартибга солувчи алоҳида Бош прокурорнинг янги буйруғини қабул қилишни лозим бўлади.

Прокурор-криминалистлар институтининг ривожланиш тенденцияларини амалга ошириш ва замонавий ҳолатини янги босқичга янада кўтариш учун мамлакатимиз томонидан қабул қилиниши кўзда тутилган янги Жиноят-процессуал кодексида унинг ҳуқуқий мақомини белгилаш, жиноят ишларини сифатли тергов қилинишини таъминлашда уни жиноят процессининг мустақил иштирокчиси сифатида қонунан мустаҳкамлашни лозим деб ҳисоблаймиз.

Ҳозирги кунда Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратурасининг прокуратура органлари тергов тармоқлари фаолияти устидан назорат бошқармасининг асосий фаолияти йўналишларидан бири бўлган криминалистик фаолият бўйича

алоҳида штат ташкил қилиниши лозим бўлсада, 2020 йилда 28 сентябрдан бошқармадаги катта прокурор лавозими бошқарма катта прокурор-криминалистикага ўзгартирилиб, ушбу штатга яна қўшимча иш ҳажми юклатилган. Оқибатда прокурор-криминалистикага юклатилган муҳим вазифалар ижросида муаммолар кузатилаётганлиги маълум бўлган.

Мазкур муаммоларни бартараф қилиш мақсадида, Бош прокуратурада Прокурор-криминалистлардан иборат гуруҳ фаолияти юритиши учун ихтисослаштирилган “Криминалистика маркази”ни ташкил қилиш таклиф этилади.

Марказда замонавий криминалистика лабораторияси, терговнинг илғор техника ва технологияларидан иборат бўлган илмий-техник воситалар, терговчи, прокурор-криминалистлар жиноятларни фош этишда фойдаланиши учун янги замонавий техник жиҳозлари бўлган чемоданлар, рақамли далиллар қатнашган жиноят ишларининг фош этилиш ва терговига оид компьютер техника воситалар билан тўлиқ ҳажмда жиҳозлаш таклиф қилинади. Зеро, сифатли терговни ташкил этиш орқали фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари таъминланади, жиноят ҳақиқатининг адолатли таъминланишига хизмат қилади.

ЯРАШЕВ БАХРОМБЕК РУСТАМОВИЧ

Преподаватель Правоохранительной академии Республики
Узбекистан

УЧАСТИЕ ПРОКУРОРА В ОСВИДЕТЕЛЬСТВОВАНИЕ В СУДЕБНОМ СЛЕДСТВЕ

«Каждый, кто приходит в здание суда, должен уходить с уверенностью в том, что в Узбекистане торжествует справедливость. Это требование Президента!»¹ Это концептуальное требование главы государства имеет значение для всей деятельности правоохранительных органов, в том числе и для следственного действия освидетельствования в суде.

Освидетельствование, так же как и другие следственные действия, включено в уже давним давно. Он как «старый следственное действие» было нашло свое отражение и в Уставе

¹ Из речи Президента Республики Узбекистан видеоселекторного совещания, по вопросам обеспечения правосудия и противодействия коррупции, состоявшегося 30.06.2020 года

уголовного судопроизводства 1864 года, и во всех кодексах Узбекистана (1926, 1959 годов).

Осуществление освидетельствования происходит в соответствии со ст. ст. 142-147, 445 УПК Республики Узбекистан.

В суде к освидетельствованию прибегают редко. Объясняется это рядом причин. Как известно, освидетельствование проводится с целью установления на теле и одежде человека особых примет, следов преступления, телесных повреждений, выявления состояния опьянения или иных свойств и признаков, имеющих значение для уголовного дела. При этом освидетельствование проводится в тех случаях, когда не требуется производства экспертизы.

Конечно, суду может потребоваться освидетельствование, например, свидетеля, чтобы установить, не находится ли он в состоянии алкогольного или наркотического опьянения, но, наверное, это не такие уж частые случаи, ради которых потребовалось вводить в судебное следствие данную статью.

Что касается установления на теле человека следов преступления и телесных повреждений, то здесь тоже не все так просто, применительно к освидетельствованию в суде. Установить наличие следов, предположительно от преступления, возможно во время предварительного следствия или дознания, когда они являются «свежими» и их характер, локализация, происхождение могут априори, до экспертного исследования указывать на возможность их происхождения от преступных действий (борьба, самооборона, нападение и т.п.).

К судебному разбирательству подобные следы заживают, могут превращаться в шрамы, рубцы и т.п. телесные повреждения. Однако их изучение требует уже экспертного судебно-медицинского исследования, чтобы установить время возникновения повреждений, причину их возникновения и придти к выводу о том, что они возникли в связи с совершенным преступлением.

Таким образом, из всего перечня объектов, цель обнаружения которых преследуется при освидетельствовании, остаются особые приметы. Они действительно могут быть реально установлены при освидетельствовании в суде. Произойти это может в тех случаях, когда при опознании опознающий называет приметы лица, о которых ему известно, но которые скрыты одеждой. Именно скрыты, так как если они находятся на видимых частях тела, не закрытых одеждой (или волосами головы, бороды, усов), они могут

быть восприняты всеми участниками предъявления для опознания.

Возможен и другой вариант, когда опознание не производится, но свидетель (потерпевший) утверждает, что ему известно о наличии особой приметы (примет) на теле подсудимого. И в этом случае, скорее всего, речь идет о приметах на скрытых частях тела. Хотя, конечно, возможно, что примета находится на открытых частях тела (татуировка, шрам, родимое пятно и т.п.).

Логичность подобных рассуждений подкрепляется самим фактом введения законодателем ст. ст. 142 и 143 УПК Республики Узбекистан. Освидетельствование (в отличие от осмотра) затрагивает право гражданина на неприкосновенность и личную свободу. Это действие связано с возможностью разглашения интимных обстоятельств жизни лица. Это необходимо учитывать государственному обвинителю, когда он ходатайствует о проведении освидетельствования или участвует в обсуждении вопроса о проведении освидетельствования по инициативе другой стороны.

В любых случаях при решении вопроса о проведении освидетельствования необходимо исходить из следующих обязательных условий:

1. Имеется показание о наличии у определенного лица на теле особой приметы (следов преступления, телесных повреждений).
2. Достоверное установление этого факта имеет значение для уголовного дела.
3. Факт наличия приметы на теле (следов преступления, телесных повреждений) может быть установлен освидетельствованием.
4. Для установления этого факта не требуется производства судебной экспертизы.

Государственный обвинитель должен принять меры к тому, чтобы все эти условия были соблюдены. Тот факт, что освидетельствование осуществляется без необходимости производства экспертизы, свидетельствует о том, что его назначение - только зафиксировать сам факт нахождения на теле человека особых примет (следов преступления, телесных повреждений). В тех случаях, когда при наличии повреждений, следов возникают вопросы, требующие специальных познаний (определение механизма образования следов, повреждений, установление факта неизгладимого обезображивания лица,

определения степени тяжести телесных повреждений и т.п.), должна назначаться экспертиза.

К особым приметам на теле могут быть отнесены дефекты телосложения, татуировки, родимые пятна, рубцы, шрамы, следы перенесенных операций и т.п.

Суд может освидетельствовать подсудимого, потерпевшего, свидетеля. Однако для освидетельствования свидетеля требуется его согласие. Исключением может считаться ситуация, когда освидетельствование свидетеля необходимо для оценки достоверности его показаний.

Государственный обвинитель должен обратить внимание на то, чтобы суд, приняв решение о проведении освидетельствования, вынес об этом определение (совещаясь на месте или другом порядке). Такое определение является обязательным для освидетельствуемого лица. В случае отказа лица от добровольного освидетельствования суд вправе применить такую меру процессуального принуждения, как привод, и провести принудительное освидетельствование. Однако с учетом гласности процесса такие действия были бы крайне нежелательны. По-видимому, суду и государственному обвинителю лучше добиваться добровольного согласия свидетеля или потерпевшего на их освидетельствование. Что касается подсудимого, его освидетельствования, то оно может быть проведено в условиях его содержания под стражей медицинским персоналом учреждения.

Статья 445 УПК РУз. допускает и требует привлечение специалиста к освидетельствованию. Участие специалиста способствует более квалифицированному его проведению, тщательному осмотру тела и одежды, правильному наименованию обнаруженных примет, следов, повреждений. Наиболее желательно привлечение специалиста в области судебной медицины, а при невозможности - врача иной специальности (патологоанатома, хирурга и др.).

Государственный обвинитель должен обратить внимание на то, чтобы привлеченный к освидетельствованию врач не делал каких-либо выводов, так как при освидетельствовании он не проводит каких-либо исследований.

При освидетельствовании могут быть осмотрены как части тела, так и все тело целиком. Если освидетельствование связано с обнажением тела, то суд в освидетельствовании непосредственно не участвует. Освидетельствование лица, сопровождаемое обнажением тела, производится не в зале заседания, а в отдельном

помещении. Такое освидетельствование осуществляет по определению суда врач или иной специалист. По результатам освидетельствования он составляет акт, который он оглашает в присутствии суда и сторон. После оглашения акта ему могут быть заданы вопросы сторонами и судом. Акт освидетельствования приобщается к материалам уголовного дела.

Присутствие понятых при производстве освидетельствования обязательно на предварительном следствии, и на в суде, когда производится освидетельствование, сопровождающееся обнажением тела. Известно дознавателю, следователю, прокурору, судье и иным лицам, кроме врачей, участвующих в деле в качестве специалистов или экспертов, запрещается присутствовать при обнажении лица другого пола в связи с выполнением следственного или судебного действия (часть 3 статьи 88 УПК Республики Узбекистан).

Как вопрос об участии понятых являет дискуссионным, так и «обнажение тела» или «состояние обнажённого тела» имеет немаловажное значение и для решения современные проблемы процессуального права по судебным следствия и его практики.

Вероятно, с 1950-х годов, не было много проблем с освидетельствованием, требующих участия понятых того же пола. Сегодня убеждения и общественные мнения меняются. Практика показывает, что, иногда показание области локтей и запястий также считаются обнаженными или требуют относиться к ним как к таковым. Поэтому этот вопрос необходимо изучать с глубоким анализом, делая научные выводы, определяя строгий предел и разрабатывать предложения по законодательству.

ИБРОХИМОВ БАХТИЁР ТОЙИРЖОНОВИЧ

Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси
мустақил изланувчиси

ТЕРГОВ СУДЬЯСИ ИНСТИТУТИ ҲАҚИДА БАЪЗИ МУЛОҲАЗАЛАР

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 10 июндаги “Тезкор-қидирув ҳамда тергов фаолиятида шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини янада кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-89-сонли Фармонида¹ жиноят ишини судга қадар босқичда инсон ва

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Тезкор-қидирув ҳамда тергов фаолиятида шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини янада

фуқароларни ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоясини мустаҳкамлаш мақсадида исботлаш субъектларининг процессуал қарорларга санкцияни бериш тергов судьяси томонидан кўриб чиқишни назарда тутувчи тартибини жорий этиш белгиланди.

Судьянинг Ўзбекистон Республикаси жиноят процессуал кодекси (кейинги ўринларда ЖПК деб аталади) 29-моддасида кўрсатилган айрим санкция ва мажбурлов чораларини қўллашга оид ваколатларни тергов судьясига ўтказиш назарда тутилган.

Ҳақиқатдан ҳам, сўнгги пайтларда ЖПКга киритилган бир қатор ўзгартиш ва қўшимчалар жиноят процессуал ҳуқуқининг асосий институтларига таъсир қилмоқда ва асосий ҳуқуқий муносабатларнинг мазмунига сезиларли таъсир кўрсатди. Жиноят процессуал қонунчилигини ислоҳ қилишда судгача бўлган иш юритишни тартибга солувчи қоидаларга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Ислохотлар замирида терговга қадар текширув, дастлабки тергов органлари фаолияти устидан прокурорнинг қуйидаги ваколатлари судга ўтказилди: жиноят содир этишда гумон қилинаётган ёки айбланаётган шахсларни қамоққа олиш тарзидаги эҳтиёт чорасини қўллаш ёки қамоқда сақлаш муддатини узайтириш масалалари (2008 йил); судга қадар иш юритиш босқичида айбланувчини лавозимидан четлатиш ва шахсни тиббий муассасага жойлаштириш тарзидаги процессуал мажбурлов чоралари фақат судьянинг санкцияси асосида амалга ошириши тартиби (2012 йил); эҳтиёт чораларининг янги тури, яъни уй қамоғи жорий қилинди (2014 йил); почта-телеграф жўнатмаларини хатлаб қўйиш ва эксгумация қилишга санкция бериш (2017 йил); ва телефонлар ва бошқа телекоммуникация қурилмалари орқали олиб бориладиган сўзлашувларни эшитиб туриш, улар орқали узатиладиган ахборотни олиш (2020 йил).

Дарҳақиқат, сўнги йиллардаги ислохотлар самараси ўлароқ, Ўзбекистон Республикасида терговга қадар текширув, дастлабки терговнинг қонунийлигини таъминлашга қаратилган суд назорати институтини амалга ошириш учун ҳуқуқий асос яратилди.

Хусусан, янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 27-28-моддаларида жиноят процессуал мажбурлов чораларини, яъни ҳибсга олишга, қамоққа олишга, қамоқда сақлашга, ҳар ким ёзишмалари, телефон орқали сўзлашувлари, почта, электрон ва бошқа масалалари суднинг қарорига асосан йўл қўйилади деган қоида мустаҳкамлаб қўйилди ва шу билан

прокурор ваколатларидан чиқариб ташланди, чунки прокуратуранинг ваколати суд ҳокимияти функцияси билан боғлиқ бўлмаганлиги сабабли истисно қилинади.¹

Бугунги кунда МДХ давлатлари жиноят процессуал қонунчилигида “тергов судьяси” ёки “суд терговчиси” институтини жорий қилиниши процессуалист олимлар доирасида диққат марказига айланиб, кенг муҳокама қилишга сабаб бўлмоқда ва алоҳида аҳамият касб этмоқда. Жумладан, тергов судьяси институти бир қатор хорижий давлатларнинг жиноят процессида фаол ва муваффақиятли қўлланилиб келинмоқда (мисол учун, Франция, Германия, Қозоғистон, Қирғизистон, Эстония, Грузия, Украина, Латвия, Литва, Нидерландия, Молдова каби мамлакатларда). Дунёдаги ана шу ўзгаришлар жиноят процессуал доктринада жуда кескин пайдо бўлган “тергов судьяси” ёки “суд терговчиси” институтини миллий жиноят процессуал қонунчилигига жорий этиш зарурлиги ҳақидаги мунозарага сабаб бўлди, хусусан миллий ҳуқуқшунос олимлардан Г.Тўлаганова,² Ф.Муҳитдинов, Б.Мўминов,³ Д.Миразов, Д.Чориева,⁴ А.Юлдошбеков,⁵ Л.Югай⁶, Б.Ш.Қобулов⁷ каби олимлар ўз асарларида таъкидлаб ўтганларини кўришимиз мумкин.

Жумладан, судья фаолиятида ва жиноий таъқиб ўртасида мутоносибликни таъминлаш бўйича Л.Югайнинг таъкидлашича, суд томонидан қабул қилинган қарорларни холислигини таъминлаш ва жиноят ишини юритиш босқичида суд назоратини кучайтириш масалаларни миллий қонунчиликда акс эттирилиши лозим. Чунки, суд назорати институти аллақачон, ривожланган мамлакатларда жумладан, АҚШ, Германия, Италия, Испания, Австрия, Буюк Британия, Португалия, Германия, Австрия, Италия, Бельгия, Голландия, Латвия, Литва, Қозоғистон, Қирғизистон ва

¹ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2023.

² Тўлаганова Г.З. Жиноят процессида эҳтиёт чораларининг қўлланиши муаммолари: –Т.: Адолат, 2005. –Б.7.

³ Мўминов Б.А. Жиноят ишларини судга қадар юритиш устидан суд назорати. Юр.ф.доктори ... диссер. Тошкент. 2020. Б. 249.

⁴ Чориева Д. Тергов судьяси: у ким ва унинг ҳимоячи процессуал мақомини оширишдаги ўрни қандай? <https://kun.uz/kr/46113262>. 24.04.2020.

⁵ Юлдошбеков А.А. Жиноят процессида ҳимоя институтини такомиллаштириш масалалари. Магистрлик диссертация иши. – Т.: 2022.

⁶ Югай Л. «Суд назорати институти»: янгиланаётган Конституциядаги бу тушунча нимани англатади? <https://www.xabar.uz/mahalliy/sud-nazorati-instituti-yangilanayotgan-konstituciya-dagi>.

⁷ Қобулов Б. Франция жиноят-процессуал қонунчилигида судга қадар иш юритувида шахс ҳуқуқларини чеклашнинг тартибга солиниши. Замонавий дунёда инновацион тадқиқотларю Назария ва амалиёт номли илмий, масофавий, онлайн конференция. – Б. 66-70.

бошқа мамлакатлар Конституцияси нормаларида акс этган. Шу боис, тергов ҳаракатлари ва эҳтиёт чораларига рухсат берувчи махсус тергов судьяси лавозими жорий этиш лозим. Мазкур тамойилнинг жорий этилиши жараён иштирокчиларининг ҳуқуқлари амалга оширилишини таъминлайди, уларни мансабдор шахслар ва жиноий таъқиб қилиш функциясини бажарадиган органларнинг ноқонуний ҳаракатларидан ҳимоя қилади. Суд назорати институтининг кенгайиши жиноят процессида шахс ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг умумэътироф этилган халқаро стандартларини жорий этиш имконини беради.¹

Бундан ташқари, А.В.Смирновнинг фикрича, “судьяга бунда ваколатларни берилиши худди (суриштурувчи, терговчи каби) жиноий таъқиб функциясини амалга ошираётгандек дахлдорлик билан боғланиб қолмоқда. Негаки, судга Конституция ва қонунлар одил судловни амалга ошириш функцияси юклатилган, шунинг учун суд ушбу функцияни бевосита давом эттира олмайди”.²

Бошқа манбаларда “Бундай вазиятда судьяни икки маънода тушунилиши мумкин бўлган процессуал ҳолатга келмоқда, чунки у тезкор суд назоратини ҳам таъминлай олмайди, биринчи инстанция судида ҳам объектив ҳакам бўла олмайди”.³ Шунга ўхшаш фикрларни С.Адилов ҳам ўз тадқиқотларида таъкидлаб ўтган.⁴

И.Ф.Демидовнинг фикрича, “агар янги тергов судьяси институти жорий этиладиган бўлса, бунда умумий юрисдикция судлари тизимидан ташкилий-функционал жиҳатдан тўлиқ ажратилиши ва одил судловни амалга ошириш ваколатидан озод қилиниши керак деган ғояни илгари суради”.⁵

Г.Тўлаганова, “замонавий юридик фани айни вақтгача жиноят судлов ишларини юритишнинг оптимал шакли ҳақида, жумладан жиноят процессининг тортишув модели, маслаҳат судини жорий этиш, тергов судлари институтининг имкониятларини баҳолаш ва бошқалар юзасидан етарли тақиқ қилинмаган. Бундан ташқари,

¹ Югай Л. «Суд назорати институти»: янгиланаётган Конституциядаги бу тушунча нимани англатади? [https:// www.xabar.uz / mahalliy / sud-nazorati-instituti-yangilanayotgan-konstituciya-dagi](https://www.xabar.uz/mahalliy/sud-nazorati-instituti-yangilanayotgan-konstituciya-dagi).

² Смирнов А.В. Модели уголовного процесса. СПб., 2000. 3-11 с.

³ Муратова Н.Г. Система судебного контроля в уголовном судопроизводстве: вопросы теории, законодательного регулирования и практики: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Екатеринбург, 2004.

⁴ Адилов С.А. Правовое положение следственного судьи в уголовном процессе Республики Казахстан. Дисс. ... канд. юрид. наук. Москва. 2018. С. 166.

⁵ Демидов И.Ф. Судебная реформа и новые проблемы науки уголовного процесса // Вопросы укрепления законности в уголовном судопроизводстве в свете правовой реформы: матер. конф. М., 1995.

дастлабки тергов органлари устидан суд назоратини ўрнатиш (масалан, қамоққа олиш тарзидаги эҳтиёт чораси юзасидан судга шикоят қилиш, қамоқда сақлаш муддатини узайтириш) ҳақидаги етарли эътибор бериш лозим деб ҳисоблайди”.¹

Маълумки, мазкур суднинг функциялари конституциявий-ҳуқуқий мақоми билан мустаҳкамланиши лозим, бир томондан, инсон ва фуқароларни ҳуқуқ ва эркинликларини муҳофаза қилиш кафолати бўлиб хизмат қилиши мумкин, бошқа томондан эса, ягона суд органи барча ҳуқуқий низоларни якуний ҳал қилиш воситаси бўлиши билан боғлиқ бўлади.² Тергов судьясига юкланган суд назорати функциясини жиноят процессининг асосий функцияларига ёрдамчи, яъни судгача бўлган иш юритиш бўйича суд фаолиятининг мустақил йўналиши сифатида кўриб чиқиш мумкин.³ Ҳақиқатан ҳам, бизнингча жиноят процессида иштирок этаётган шахсларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини сезиларли даражада бузувчи ёки чекловчи жиноий процессуал мажбурлов чораларини қўллаш имконияти жиноят тўғрисидаги хабарни қабул қилиш рад этилган пайтдан бошлаб, суд томонидан ҳимояланиш ҳуқуқини амалга ошириш имконини бериши лозим.

Б.Мўминов таъкидлашича, “тергов судьяси томонидан суд назоратининг амалга оширилиши, ишни судга қадар юритишда ҳақиқий тортишув муҳитини яратади, сабаби, ҳимоячининг илтимосномасини энди ишни судга қадар юритувчи органлар (таъқиб органлар) ҳал қилмайди, балки бу орқали кучлар мувозанати яратилади. Бу ўз навбатида, жиноят процессида ҳимоячининг мавқеи ошишига, унинг исботлаш жараёнида қатнашиш ҳуқуқини реал таъминлашга хизмат қилади. Сабаби, далилларни топиш ва мустаҳкамлаш юзасидан асосли илтимосномаси рад қилинган ҳолларда, тергов судьяси унга мазкур ҳуқуқидан фойдаланиш имконини кафолатлайди, шу билан бирга унинг кейинчалик ишни мазмунан кўриш мажбуриятидан халос этилиши унинг ички мустақиллигини таъминлайди, яъни унинг қабул қилган қарорига келгусида боғланиб қолишининг олди олинади”.⁴

¹ Тўлаганова Г.З. Жиноят процессида эҳтиёт чораларининг қўлланиши муаммолари: –Т.: Адолат, 2005. –Б.7.

² Головки Л.В. Новая роль судьи при производстве полицейского расследования в уголовном процессе постсоветских государств // Зангер. Вестник права Республики Казахстан. 2010. № 1 (102).

³ Азаров В.А., Таричко И.Ю. Функция судебного контроля в истории, теории и практике уголовного процесса России. Омск, 2004.

⁴ Мўминов Б.А. Жиноят ишларини судга қадар юритиш устидан суд назорати. Юр.ф.доктори ... диссер. Тошкент. 2020. Б. 249.

А.А.Юлдошбеков фикрича, “тергов судьяси далилларни бир ёклама тўплаш амалиётига барҳам беради, далиллар тортишув муҳотида тўпланиб, уларнинг ҳаққонийлиги ва ишончлилиги таъминланади, бу эса ҳақиқатни аниқлашга хизмат қилади”.¹

Ҳақиқатдан ҳам, юқорида айтиб ўтилган Ўзбекистоннинг янги тараққиёт стратегиясида ҳамда жиноят процессуал қонунчилигининг асосий устувор вазифалардан келиб чиқиб, кафолатлар алоҳида муҳим ўрин тутди. Процессуал кафолатлар жиноят ишида иштирок этаётган шахсларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини таъминлаш зарурлиги нуқтаи назаридан ҳам амалга оширилади. Бундан ташқари, жиноят иши юритишда қонунийлик принципига риоя қилишлик таъминланади.

Н.Н.Ковтун тўғри таъкидлаганидек, тезкор суд назоратининг амалдаги модели, судьянинг на мақсадига ва на унга юкланган вазифаларга мос келмаслигига ишонч ҳосил қилиш мумкин. Тергов судьяси институтининг жорий этилиши жиноят процессуал муносабатларни ҳуқуқий тартибга солиш бўйича янги тизимининг зарур бўғинига айланади.²

В.М.Биков ва Н.С.Мановлар юқоридаги позицияни қўллаб-қувватламайдилар. Аксинча, бундай институтни жорий қилишга қарши фикрдалар, уларнинг таъкидлашларича, таклиф этилаётган институт бўйича яхлит ишлаб чиқилган концепция ва стратегия мавжуд эмас, бундан ташқари тергов судьяси институтини жорий қилиниши худдики терговчининг процессуал ваколатларини такрорланишига олиб келмоқда. Шу билан бирга, таклиф этилаётган моделда прокурорнинг мақоми тўлиқ аниқланмаган ва бу эса, ўз навбатида жиноят процессида қўшимча қоғозбозлик ва бюрократлаштиришга йўл қўйилган бўлинади холос.³

Бу фикрга, О.В.Рябков қўйидагича ёндашади, яъни суд назорати прокурор ёки идоравий назоратни алмаштирмайди ёки такрорламайди, балки улар билан бир қаторда шахс, фуқаронинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига риоя этилишини таъминлайди, жиноят ишига сезиларни таъсир қилган ҳолда,

¹ А.А.Юлдошбеков. Жиноят процессида ҳимоя институтини такомиллаштириш масалалари. Магистрлик диссертация иши. – Т.: 2022. – Б.: 35.

² Ковтун Н. Н. Следственный судья в уголовном судопроизводстве: за и против // Российская юстиция. 2010. № 9. С. 41–44.

³ Быков В. М., Манова Н. С. Нужен ли уголовному судопроизводству России следственный судья? // Законность. 2015. № 6 (968). С. 44–46.

терговнинг тўлиқлиги, сифати ва тергов хатоларини ўз вақтида аниқлашга ёрдам беради деган фикрни билдиради.¹

Бизнинг фикримизча, тергов судьяси суриштирувни, дастлабки терговни амалга оширмайди, у жиноят иши бўйича судгача бўлган иш юритиш босқичида суд назоратини амалга оширади. Назоратнинг бу турининг мазмун-моҳияти терговга қадар текширувни олиб боровчи мансабдор шахс, суриштирувчи, терговчи, прокурор томонидан қўлланилган мажбурлов чораларини қўллашнинг қонунийлиги ва асослилигини (филтрлаш) текшириш билан боғлиқдир.

Баъзи олимлар, яъни А.Р.Белкин қарши фикр билдириб, тергов судьялари институтини жорий этишнинг салбий оқибатларини дастлабки терговни амалга оширувчи шахсларнинг мустақиллиги ва автономлигини янада йўқотилишига олиб келади. Олим фикри давомида, ҳар бир қабул қилинган қарор ёки ҳаракат учун терговчи тергов судьясига мурожаат қилиш керак бўлади, бу эса ўз навбатида жиноятларни тергов қилишнинг давомийлигини сезиларли ортишига олиб келади.²

О.А.Мядзелец тергов судьяси институтини жорий қилиниши кадрлар (давлат учун молиявий муаммоларни келтириб чиқаради, бир таркибли судларда бу муаммо қанақа амалга оширилади) билан боғлиқ муаммолар юзага келиши мумкинлигини таъкидлаган.³

Назаримизда, тергов судьяси суд ҳокимиятининг ажралмас қисми бўлиб, инсон ва фуқароларни ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш, терговга қадар текширув орган мансабдор шахс, суриштирувчи, терговчи томонидан ноқонуний ва асоссиз қарорлар (чеклашлар) қабул қилишни олдини олиш субъекти сифатида фаолият юритади.

Шу нуқтаи назардан хулоса сифатида қуйидагиларни таъкидлаш лозим:

биринчидан, тергов судьясининг асосий вазифалари қуйидаги элементларда номоён бўлади:

1) *жиноят процессида қонун устуворлиги принципини таъминлаш;*

¹ Рябкова О.В. Судебный контроль на стадии возбуждения уголовного дела и предварительного расследования // Автореф. дис. ... канд. юр. наук. - Екатеринбург, 2003. - С. 13.

² Белкин А. Р. Следственный СУДЬЯ или СЛЕДСТВЕННЫЙ судья? // Уголовное судопроизводство. 2015. № 3. С. 16–27.

³ Мядзелец О. А. Следственный судья в уголовном процессе России: за и против // Российская юстиция. 2008. № 6. С. 39–41.

2) инсон ва фуқароларни конституциявий ҳуқуқ ва эркинликлари ҳимоя қилиш, ҳурмат қилиш ва таъминлаш;

3) судгача бўлган иш юритишда тортишувчанликни, тенгликни (тортишувчанлик ва тенгликни далилларни тўплаш ва текшириш учун ҳимоячи (адвокат)нинг имкониятларидан келиб чиқиб, конституциявий ҳуқуқларини тергов судьяси орқали ҳимоя қилиш назарда тутилади) рўёбга чиқариш;

4) самарали суд назоратини ташкил этилади;

5) ушбу функцияни жорий қилиш оқибатида судьяда жиноий таъқиб манфаатдорлигидан воз кечилади.

иккинчидан, тергов судьясининг ваколатлари нафақат жиноят процессуал мажбурлов чораларини қўллашга рухсат бериш ва узайтириш учун асослар мавжудлиги ва қонунийлигини текширади, балки тезкор-қидирув фаолияти, суриштирув, дастлабки тергов иштирокчилари ўртасида юзага келадиган ҳуқуқий низоларни ҳал қилиш масалаларини, шунингдек, жиноят ишларда далилларни тақдимга этиш, тўплаш ва текшириш масалаларни ҳам қамраб олади.

учинчидан, жиноят процессининг судгача бўлган босқичида тергов судьяси институти Ўзбекистонда суд назорати институтини ривожлантириш билан бирга, суд ҳокимиятининг нуфузи ва мустақиллигини ошириш ҳамда инсон ва фуқароларнинг Конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини муҳофаза қилишга олиб келади.

АБДУЛЛАЕВ АКМАЛЖОН ЙЎЛЧИБОВЕВИЧ

Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси
Дастлабки тергов ва суриштирув кафедраси ўқитувчиси

ЁЛҒОН КЎРСАТУВ БЕРИШ ЖИНОЯТИНИНГ КРИМИНАЛИСТИК ТАВСИФИ: ТУШУНЧАСИ, МАЗМУНИ ВА ТАРКИБИЙ ЭЛЕМЕНТЛАРИ

Аннотация: Мазкур мақолада криминалистик тавсиф тушунчаси, унинг мазмун-моҳияти ва таркибий элементлари чуқур таҳлил қилиниб, гувоҳнинг ёки жабрланувчининг била туриб ёлғон кўрсатув бериши жиноятининг криминалистик тавсифи ва унинг таркиби қандай элементлардан ташкил топиши ҳақида фикр юритилади.

Калит сўзлар: гувоҳ, жабрланувчи, ёлғон кўрсатув, криминалистик тавсиф.

Аннотация: В данной статье глубоко анализируется понятие криминалистической характеристики, ее содержание и составные элементы. Также рассматривается криминалистическая характеристика преступления дачи заведомо ложных показаний свидетелем или потерпевшим и из каких элементов состоит ее структура.

Ключевые слова: свидетель, потерпевший, ложные показания, криминалистическая характеристика.

Annotation: This article provides an in-depth analysis of the concept of criminalistic characteristics, its content, and its structural elements. The article also discusses the criminalistic characteristics of the crime of knowingly giving false testimony by a witness or victim, and the elements that make up its structure.

Keywords: witness, victim, false testimony, criminalistic characteristics.

Барчамизга маълумки, сўнгги йилларда мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг қамровли суд-ҳуқуқ соҳасидаги ислохотлардан кўзланган асосий мақсад суд ва бошқа ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар томонидан инсон ҳуқуқ ва эркинликларини амалда таъминлаш, давлат ва жамият манфаатларини ҳимоя қилиш борасидаги масъулиятини оширишдан иборатдир. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январидagi “2022 – 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида” ПФ-60-сон Фармонида амалга оширилиши лозим бўлган устувор йўналишлардан бири мамлакатимизда адолат ва қонун устуворлигини тараққиётнинг энг асосий ва зарур шартига айлантириш эканлиги кўрсатиб ўтилганлиги ҳам ушбу фикримизни нечоғлик муҳим эканлигини тасдиқлаб турибди¹.

Жамиятимизда адолат ва қонун устуворлигини тўлиқ қарор топтириш масаласи одил судловни қай даражада таъминланганлиги билан чамбарчас боғлиқ. Бироқ одил судловни муваффақиятли амалга оширилиши нафақат ваколатли органлар томонидан ҳуқуқ нормаларига риоя этилишига, балки гувоҳлар, шунингдек, одил судлов фаолиятига жалб этилган бошқа

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2022 йил 28 январдаги “2022 – 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ 60-сон Фармони // URL: <https://lex.uz/docs/5841063> (Электрон манбага мурожаат қилинган сана: 04.10.2022 й)

шахсларнинг фуқаролик бурчини беғараз ва холис бажаришига ҳам кўп жиҳатдан боғлиқ¹.

Сир эмаски, гувоҳ ва жабрланувчиларнинг кўрсатмалари содир этилган жиноий ҳодисанинг ҳолатини қайтадан тиклаши мумкин бўлган энг муҳим далилдир. Улар барча муҳим фактларни бири-бирига боғлайди ва исботланиши лозим бўлган ҳолатларни тўлиқ аниқлаш имконини беради. Шунинг учун ҳам гувоҳнинг ёки жабрланувчининг била туриб ёлғон кўрсатув бериши фуқаролик, жиноят ва иқтисодий ишлар бўйича ҳақиқатни аниқлашни мураккаблаштиради, суд-тергов органларини чалғитади ҳамда қонуний, адолатли ва асосли қарор қабул қилишга тўсқинлик қилади. Аксарият ҳолатларда жиноят содир этган шахснинг оқланишига ва аксинча, айбсиз шахснинг асоссиз равишда жиноий жавобгарликка тортишга олиб келади.

Шундай экан ушбу турдаги жиноятларни тергов қилишда исботланиши лозим бўлган барча ҳолатлар синчковлик билан, ҳар томонлама, тўла ва холисона текшириб чиқирилиши², криминалистика фани бўйича ишлаб чиқилган, илмий асосланган услубий тавсиялар, айниқса, жиноятларнинг криминалистик тавсифи жуда муҳим саналади³.

Гувоҳнинг ёки жабрланувчининг била туриб ёлғон кўрсатув бериши жиноятини самарали тергов қилинишида унинг криминалистик тавсифини англаб етиш, бошқа жиноятларга қараганда муҳимроқ ҳисобланади. Чунки, аксарият содир этилган жиноятлар ўзидан моддий изларни⁴ қолдирса, мазкур жиноятлар ўзидан фақатгина идеал изларни⁵ қолдиради холос. Бироқ, кўпчилик амалиётчи ходимлар тергов қилишда жиноятларнинг криминалистик тавсифи унчалик муҳим эмаслигини, фақат назарияга хизмат қилишини таъкидлашади. Бироқ, улар криминалистик тавсифни ўзи нима эканлигини тушунмасдан, ҳар куни, ҳар бир жиноят ишини тергов қилишда ундан фойдаланишларини англаб етмайдилар.

Алалхусус, биз ушбу омилларни ҳисобга олган ҳолда, гувоҳнинг ёки жабрланувчининг била туриб ёлғон кўрсатув бериши

¹ Тошпўлатов А.И. Ёлғон гувоҳлик (жиноят ҳуқуқий ва криминологик жиҳатлар) –Т.: ЎЗР ФА И.Мўминов номидаги Фалсафа ва ҳуқуқ институти, 2009. – 4 б.

² Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси // <https://lex.uz/docs/111460> (Электрон манбага мурожаат қилинган сана: 10.03.2022 й)

³ Есимбетова Б.Е. Қасддан баданга шикаст етказиш жиноятларини тергов қилишни такомиллаштириш. Ю.ф.б.ф.док(PhD) дис. – Т., 2022. – 38 б.

⁴ Домбровский Р. Г. Следы преступления и информация // Правоведение. 1988. № 3. С. 75.

⁵ Белкин Р.С. Курс криминалистики. В 3 т. Т. 2: Частные криминалистические теории. М., 1997.

жиноятининг криминалистик тавсифини, ундан аввал эса криминалистикага оид кўплаб илмий адабиётлар, журналлар, мақолалар ва анжуманларда тилга олинадиган, лекин кўп ҳолларда назария ва амалиёт ўртасида узвий боғлиқлик бўлмагани боис, аксарият амалиётчи ходимлар нима эканлигини тушунмайдиган криминалистик тавсиф ҳақида фикр юритсак.

Зеро, “Барча инсонлар билмасликлари туфайли англашга ҳаракат қиладилар”¹. Жон Локк ўзининг “Инсон тушунчаси ҳақида очерк” асарида таъкидлаганидек, “Нарсаларнинг табиати ва хусусиятларини тушуниш учун уларнинг пайдо бўлиш сабаблари ва усулларини ўрганиш керак”².

Тадқиқотимиз давомида асосан рус олимларига мурожаат қиламиз. Бунинг сабаби, мамлакатимизнинг ҳозирги сарҳадлари VIII асрда араблар томонидан истило қилиниб, ислом дини кириб келганидан кейин жамиятимиздаги барча ижтимоий муносабатлар шариат асосида иш кўрадиган қозиликлар томонидан ҳал қилинган. И.И.Бекмирзаевнинг таъбири билан айтганда, ўрта асрларга келиб Мовароуннаҳрда таълиф этилган фикҳий асарларда исломдаги қозилик фаолиятининг илк ривожланиш босқичи Муҳаммад (с.а)нинг пайғамбарлик даври билан боғланади. Ривожланишнинг кейинги босқичлари сифатида ал-Хулафои ар-рошидун (тўғри йўлдан борган ҳалифалар), Уммавийлар ва Аббосийлар даври белгиланади³. Ушбу жараён то Ўрта Осиё ҳудудлари Россия империяси томонидан босиб олиниб, кейинчалик 1924 йилдаги миллий-ҳудудий чегараланиш доирасида янги Ўзбекистон Совет Социалистик Республикалари тузилиб, совет қонунчилиги асосидаги суд тизими жорий этилгунга қадар давом этган.

Ғарбий Европа мамлакатлари, АҚШ ва Канадада эса “жиноятларнинг криминалистик тавсифи” тушунчаси мавжуд эмас. Уларда “профиллаш” ёки “тергов таҳлили” тушунчалари қўлланилади. Охирги атамалар икки жиҳатда кўриб чиқилади: психологик таҳлил ва илгари қайд этилган жиноятларнинг статистик таҳлили⁴. А. Бастрыкиннинг таъбири билан айтганда,

¹<https://ia802806.us.archive.org/30/items/aristotlesmetaph0001aris/aristotlesmetaph0001aris.pdf>

²<https://oll.libertyfund.org/titles/locke-the-works-vol-1-an-essay-concerning-human-understanding-part-1>

³ Бекмирзаев И.И. Мовароуннаҳрда қозилик ҳужжатлари: тарихий илдизлар ва таҳлилий ёндашувлар. Монография –Т.: Ислон университети, 2014. – 143 б.

⁴ Бессонов А.А. Исторические основы возникновения и развития института криминалистической характеристики преступлений // Актуальные проблемы российского права. 2014. №11 (48). С.2609

хорижда криминалистик техникалар соҳасидаги салмоқли ютуқлар фонида назарий муаммоларнинг чуқур илмий ишланмалари, жиноятларни тергов қилишнинг тактик ва услубий асослари етарли даражада ривожланмаганлигига эътибор қаратилмоқда¹.

Жиноятларнинг криминалистик тавсифлари тушунчаси 60 йилларда илмий муомалага киритилган. 1966 йилда Л.А.Сергеев номзодлик диссертациясининг авторефератида “талон-тарож қилишнинг криминалистик тавсифи” атамасини қўллаган². Номзодлик диссертациясининг биринчи боби “Қурилиш ишлари давомида содир этилган талон-тарож қилишнинг криминалистик тавсифи”³га бағишланган. Ушбу олим жиноятнинг ҳар бир тури доирасида криминалистик тавсиф жиноятларнинг алоҳида гуруҳлари ва турларига хос бўлган усуллар, излар ва жиноий алоқаларнинг белгиларини ажратиб кўрсатишини қайд этган⁴.

Бироқ, бунга қарши айрим манбаларга кўра, ушбу тушунчанинг илмий ривожланишининг бошланиши А.Н.Колесниченко томонидан қўйилган бўлиб, у 1967 йилда докторлик диссертациясининг авторефератида барча алоҳида усуллар учун муҳим бўлган энг аҳамиятли қоидалар қаторида “ушбу турдаги жиноятларнинг умумий криминалистик тавсифи” ва “жиноятларнинг ўзи ҳам криминалистик тавсифнинг умумий хусусиятларига эга” деб ёзган⁵. Шундан кейин ҳам кўплаб рус ва айрим ўзбек олимлари жиноятларнинг криминалистик тавсифи тушунчаси юзасидан илмий изланишлар олиб боришган бўлиб, уларнинг айримларига эътиборимизни қаратсак.

Хусусан, Л.Я. Драпкин эса жиноятларнинг криминалистик тавсифи ҳар қандай жиноятнинг муҳим томонлари ва хусусиятларини акс эттирувчи энг умумий ҳолатлар мажмуи бўлиб, улар жиноят ишини тергов қилиш ва судда кўриб чиқишда процессуал воситалар билан аниқланиши керак деб ҳисоблади⁶. Н.П. Яблоков эса криминалистик тавсифни жиноятларни очиш,

¹ Бастрыкин А. Криминалистика за рубежом (к истории вопроса) URL:<http://www.proza.ru/> (Электрон манбага мурожаат қилинган сана: 10.03.2022 й)

² <https://ru.wikipedia.org/> / Криминалистическая характеристика преступлений

³ Расследование и предупреждение преступлений совершаемых при производстве строительных работ. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Сергеев Л.А. - Москва, 1966. - 16 с

⁴ Дубинин Л.Г. Методика расследования заведомо ложных показаний свидетеля и потерпевшего: дис... канд. юрид. наук. М., 2010. С. 21;

⁵ <https://ru.wikipedia.org/> / Криминалистическая характеристика преступлений

⁶ Драпкин Л. Я. Проблемы общей теории раскрытия преступлений и криминалистическая тактика // Теоретические проблемы криминалистической тактики. <https://www.dissercat.com/content/problemu-teorii-i-praktika-rassledovaniya-prestuplenii-sopryazhennykh-s-otchuzhdeniem-zhilya> (Электрон манбага мурожаат қилинган вақт: 25.05.2022).

тергов қилиш ва олдини олишни таъминлаш мақсадида жиноятларнинг криминалистик аҳамиятга эга бўлган белгилари тавсифининг тизими деб баҳолайди¹. Р.С.Белкиннинг фикрича эса, аниқ жиноятнинг криминалистик тавсифи криминалистик методиканинг бир элементи сифатида эга бўлган вазифаларни бажара олмайди ва амалда унинг умуман кераги ҳам йўқ².

Таҳлил қиладиган бўлсак, айрим олимлар (Р.С. Белкин, Н.П.Яблоков, А.Н. Васильев ва бошқалар)³ жиноятларнинг криминалистик тавсифини элементлари, бошқалари (Н.А.Селиванов, А.Н.Колесниченко, В.Е.Коновалова ва бошқалар)⁴ белгилари билан тавсифлашади.

Ўзбек олимларининг бу ҳақдаги фикр-мулоҳазаларига мурожаат қиладиган бўлсак, таниқли ўзбек криминалист олими Ғ.А.Абдумажидовнинг бу борадаги қарашлари таҳсинга сазовор бўлиб, у жиноятларнинг криминалистик тавсифига “кўриб чиқиладиган жиноят турларининг энг муҳим томонлари тўғрисидаги умумлаштирилган далилий маълумотлар ҳамда уларга асосланган илмий хулосалар ва тавсиялар тизими⁵” деб таъриф берган.

Р.А.Алимова ва А.Н.Норбоевлар эса, криминалистик тавсиф тушунчаси таркибига муайян жиноятларнинг далилий аҳамиятга эга бўлган энг муҳим белгиларидан ташқари уларга асосланган ҳолда ишлаб чиқиладиган илмий хулоса ва тавсияларни ҳам киритиш лозим⁶.

Бундан ташқари бир қатор хилма-хил қарашларга эга криминалист олимларнинг жиноятларнинг криминалистик тавсифи бўйича энг кенг тарқалган мулоҳазаларини тизимлаштирдик. Унга кўра: айрим турдаги жиноятлар белгилари ўртасидаги сабабий боғланишларни акс эттирувчи⁷; жиноятни фош

¹ Яблоков Н.П. Понятие криминалистической характеристики преступлений <http://lawlibrary.ru/article1099001.html> (Электрон манбага мурожаат қилинган вақт: 18.04.2022).

² Белкин Р.С. Курс криминалистики. Т. 3. ~ С. 318.

³ Белкин Р.С. Курс криминалистики. В. 3 т. Т3: Криминалистические средства приемы и рекомендации. – М.: Юристъ, 1997. С. 27; Васильев А.Н. О криминалистической классификации преступлений // Методика расследования преступлений. М., Госюриздат, 1976. С. 18. Васильев А.И., Яблоков Н.П. Предмет система и теоретические основы криминалистики. М.: Госюриздат, 1984. С. 116 - 117.

⁴ Селиванов НА. Советская криминалистика: система понятий, М.: Юридическая литература, 1982. С. 129; Колесниченко А.Н., Коновалова В.Е. Криминалистическая характеристика. Харьков: Изд-во Харьковского университета, 1985. С. 16 - 20.

⁵ Абдумажидов.Ғ.А. Криминалистика:Дарслик.-Т.,2003.-Б.219

⁶ Алимова Р.А., Норбоев А.Н.. Жиноятларни тергов қилиш усуллари: Ўқув қўлланма. – Т.: ТДЮИ нашриёти, 2007. –12-б.

⁷ Грибунов О.П., Назырова Н.А. Эволюция взглядов на понятие и структуру криминалистической характеристики преступлений <https://cyberleninka.ru/article/>

этилишига кўмаклашувчи¹; ахборот модели²; назарий ахборот модели³; ишда исботланиши лозим бўлган ҳолатлар рўйхати⁴ ва жиноят ҳақидаги билимларни моддий ва идеал излар орқали акс эттириш⁵.

Юқоридаги олимларни жиноятларнинг криминалистик тавсифи ҳақидаги қарашларини таҳлил қилиб, уларни қайсидир бирини рад қилишдан йироқмиз. Чунки барча илмий қарашлар мантиқан тизимли равишда бир-бирини тўлдирган. Бироқ уларни ичидан энг мукаммалини эътироф этишимиз мумкин. Биз криминалистик тавсиф бизга ҳар бир кўриб чиқиладиган жиноят тури бўйича асосланган илмий хулосалар ва тавсиялар тизимини шакллантиришга асос бўлиши ҳақидаги Л.А.Сергеев, Л.Я. Драпкин ва Ғ.А. Абдумажидовларни фикрларини тўлиқ қўллаб-қувватлаймиз. Айниқса Л.А.Сергеевнинг жиноятнинг ҳар бир тури доирасида криминалистик тавсиф жиноятларнинг алоҳида гуруҳлари ва турларига хос бўлган усуллар, излар ва жиной алоқаларнинг белгиларини ажратиб кўрсатишини⁶ қайд этганлиги таҳсинга лойиқ. Чунки ҳақиқатдан ҳам криминалистик тавсиф ҳар бир жиноят тури бўйича ўзига хос бўлади. Мисол учун, гувоҳнинг ёки жабрланувчининг била туриб ёлғон кўрсатув бериши жиноятининг криминалистик тавсифи бошқа жиноятлардан кескин фарқ қилади.

Шу билан бирга биз Р.С.Белкиннинг фикрини биринчи қисмига тўлиқ қўшилган ҳолда, иккинчи қисмини қўллаб-қувватламаймиз. Назаримизда ҳар бир жиноят юқорида айтиб ўтганимиз каби ўзига хос криминалистик хусусиятларга эга бўлади.

Таҳлиллардан кўриниб турибдики, олимлар томонидан шу вақтгача криминалистик тавсиф деганда айнан нимани тушуниш лозимлиги юзасидан ягона тўхтамга келингани йўқ. Шу нуқтайи назардан жиноятнинг криминалистик тавсифи тушунчасига муаллифлик таърифи ишлаб чиқишни жоиз деб топмадик. Бироқ, юқорида баён этилган олимларнинг илмий қарашларидан келиб

¹ Криминалистика: учебник / под ред. И.Ф. Пантелеева, Н.А. Селиванова. М.: Юридическая литература, 1984. 366 с

² Бессонов А.А. О сущности криминалистической характеристики преступлений // Вестник Поволжской академии государственной службы. 2014. № 6 (45). С. 50.

³ Комаров И.М. Криминалистические операции и следственные ситуации в системе криминалистической характеристики расследования преступлений // Вестник московского университета. Сер.11. Право. 2014. № 4. С.53.

⁴ Криминалистика: учебник / под ред. Т.А. Седовой, А.А. Эксархопуло. СПб: Лань, 2001. 99 с.

⁵ Лаврухин С.В. Проблема криминалистического исследования преступления // Вестник криминалистики. 2000. № 2 (4). С. 33.

⁶ Сергеев Л.А. Сущность и значение криминалистической характеристики преступлений: руководство для следователей. М.: Госиздат, 1971. С. 12.

чиқиб, гувоҳнинг ёки жабрланувчининг била туриб ёлғон кўрсатув бериши жиноятининг криминалистик тавсифи тушунчасига қуйидаги муаллифлик таърифини таклиф қиламиз:

Гувоҳнинг ёки жабрланувчининг била туриб ёлғон кўрсатув бериши жиноятининг криминалистик тавсифи бу ушбу тоифадаги жиноятларнинг энг кенг тарқалган хусусиятлари тўғрисидаги криминалистик жиҳатдан аҳамиятга эга маълумотлар тизимини акс эттирувчи, терговни тўғри режалаштириш ва тергов тусмолларини илгари суришга хизмат қиладиган ахборот моделидир.

Жиноятларнинг криминалистик тавсифи ҳақида тўлиқ тасаввурга эга бўлганимиздан кейин назаримизда гувоҳнинг ёки жабрланувчининг била туриб ёлғон кўрсатув бериши жиноятининг криминалистик тавсифи таркиби қандай элементлардан ташкил топиши юзасидан мушоҳада қилишимиз ўринли бўлади. Бунда бу борадаги олимларнинг қарашларидан фойдаланамиз.

А.Ф. Облаковнинг фикрича, жиноятларнинг криминалистик тавсифининг мазмуни айнан қуйидаги элементлардан иборат бўлади: 1) жиноятни содир этиш ва яшириш усули;

2) жиноят содир этилган вазият ва шарт-шароитларнинг хусусиятлари;

3) гумондор шахснинг шахси, жиноятнинг мотивлари ва мақсадлари тўғрисидаги маълумотлар;

4) жабрланувчининг шахси тўғрисидаги маълумотлар;

5) дастлабки маълумотларнинг хусусиятлари;

6) жиноятнинг муайян турига хос бўлган сабаблар ва уни содир этилишига имкон берган шарт-шароитлар тўғрисидаги маълумотлар.

А.Г.Филиппов эса жиноятларнинг криминалистик тавсифининг мазмуни қуйидаги элементлардан иборат деб ҳисоблайди:

1) жиноятнинг бевосита предмети;

2) жиноятни содир этиш ва яшириш усули;

3) жиноят қайси шароитда тайёрланган ва содир этилганлиги;

4) жиноятчилар қолдирган изларнинг хусусиятлари (из ҳосил қилиш механизми);

5) жиноятчи ва жабрланувчининг шахси.

Р.С.Белкин, И.Е.Быховский ва А.В.Дуловлар эса жиноятларнинг криминалистик тавсифи таркибидаги қуйидаги энг муҳим элементларни ажратиб кўрсатишган:

1) жиноят ҳақидаги дастлабки маълумотларнинг хусусиятлари;

2) жиноятни содир этиш ва яшириш усули ва ундан фойдаланишнинг типик оқибатлари тўғрисидаги маълумотлар тизими;

3) жиноятчи шахсининг хусусиятлари, жиноят мотивлари ва мақсадлари;

4) жиноятнинг эҳтимолий жабрланувчиси шахсининг хусусиятлари;

5) жиноят содир этилган асосий ҳолатларнинг белгилари (жой, вақт, ҳолат).

Жиноятларнинг криминалистик тавсифи тузилиши бўйича мавжуд фикрлар доирасига қарамасдан, бугунги кунда кўпчилик муаллифлар унинг элементлари жиноятни аниқлаш, тергов қилиш ва очиш учун одатий муҳим маълумотларни ўз ичига олиши керак деб ҳисоблайдилар ва улар қуйидагиларни ўз ичига олади:

1) жиноятни содир этиш усули;

2) из ҳосил қилиш механизми;

3) жиноят содир этиш ҳолатлари;

4) жиноят субъектлари ва жабрланувчининг шахси тўғрисидаги маълумотлар;

5) жиний тажовуз предмети¹.

Шундай қилиб, кўриб чиқилган назарий тамойилларга асосланиб, гувоҳнинг ёки жабрланувчининг била туриб ёлғон кўрсатув бериши жиноятининг криминалистик тавсифи таркиби қуйидаги элементлардан иборат деб ҳисоблаймиз:

1) жиноятни содир этиш усули (ёлғон кўрсатув оғзаки, ёзма, огоҳлантирилиб ёки огоҳлантирилмасдан берилганлиги) ва воситаси (ёлғон кўрсатувини қўллаб-қувватлаш учун фойдаланилган сохталаштирилган ҳужжатлар ва бошқалар);

2) жиноятни содир этиш ҳолатлари (ёлғон кўрсатув берилган жой ва вақт: судда, сўроқ вақтида; шароит: ёлғон гувоҳлик таҳдид, пора, бошқа шахсларнинг босими остида берилганлиги);

3) гувоҳ ёки жабрланувчи қолдирган изларнинг хусусиятлари (кўрсатув асосини ташкил этувчи сўзларнинг кенг маъносида ёлғонни ташкил этувчи изларнинг ҳосил бўлиш механизми);

4) гувоҳнинг ёки жабрланувчининг ёлғон кўрсатув бериш мақсади, сабаблари (ўзини ёки бошқа шахсни ҳимоя қилиш истаги, зарар этказиш истаги, моддий фойда олиш ва бошқалар) ва унга имкон берган шарт-шароитлар;

¹ Грибунов О.П., Назырова Н.А. Эволюция взглядов на понятие и структуру криминалистической характеристики преступлений [https:// cyberleninka.ru / article /](https://cyberleninka.ru/article/)

5) жиноят содир этган шахс ва жабрланувчининг шахси тўғрисидаги маълумотлар;

6) жиноятнинг оқибатлари (ҳуқуқий оқибатлар: ёлғон гувоҳлик натижасида адолатсиз қарорлар қабул қилиш; ижтимоий оқибатлар: суд тизимида бўлган ишончга, ишда иштирок этаётган шахсларнинг обрўсига таъсири).

Хулоса ўрнида шуни таъкидлашимиз лозимки, бизнинг юқоридаги фикр-мулоҳазаларимиз ҳуқуқни қўллаш амалиётида суриштирувчи ва терговчилар томонидан ҳар қандай турдаги жиноятларни тергов қилишда тўғри тактика танлашларига, гувоҳнинг ёки жабрланувчининг била туриб ёлғон кўрсатув беришини ўз вақтида фош этишлари ва зарарсизлантиришларига хизмат қилади деб ўйлаймиз.

ЕСЕМУРАТОВ АЛИШЕР ИЗБАСАРОВИЧ

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси, Халқаро ҳуқуқ ва инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш кафедраси катта ўқитувчиси

“МИГРАЦИЯ” ВА “МИГРАНТ” АТАМАЛАРИНИНГ ЮРИДИК ТАБИАТИ

Халқаро ва миллий ҳуқуқ тизимида миграция соҳасидаги тадқиқотлар муҳим рол ўйнайди. Бундай жараёнларда “миграция” ва “мигрант” атамаларининг моҳияти муҳим аҳамият касб этади.

Олимларни миграция ва мигрантларни таснифлашга ундаган бир нечта таърифлар мавжуд бўлиб, бу борада ҳам турли фикрлар билдирган. Айрим тадқиқотчилар уларни уч гуруҳга бўлишни таклиф этади¹. Биринчи гуруҳга аҳоли ҳаракатининг турли кўринишлари ва уларнинг оқибатларини ҳисобга олишга асосланган таърифлар киради. Миграция деганда аҳоли ҳаракатининг бир шакли тушунилади, унда яшаш жойининг сезиларли масофа ва вақтга ўзгариши ижтимоий аҳамиятга эга иқтисодий, демографик ва бошқа оқибатлар билан бирга келади². М.Л.Тюркин миграцияни шахсий, жамоат ва давлат манфаатларини амалга ошириш билан одамларнинг ҳудудий ҳаракати, қоида тариқасида, уларнинг янги ҳуқуқий мақомга эга бўлишига олиб

¹ Рыбаковский Л. Л. Миграция населения: (вопросы теории). М., 2003. С. 19.

² Моисеенко В. М. Миграция как объект комплексного исследования // Народонаселение: современное состояние и перспективы развития научного знания. М., 1997. С. 24.

келадиган ҳуқуқий муносабатларнинг алоҳида тури деб ҳисоблайди¹.

Таърифларнинг иккинчи гуруҳи кўра, миграция таърифида, биринчи навбатда, ҳудудий ҳаракат устунлик қилади, унинг сабаблари ва мақсадлари муҳим эмас, аммо қўшимча хусусиятлар истисно қилинмаган. Бошқа бир олимлар миграцияни кенг ва тор маънода кўрган. Кенг маънода одамларнинг ҳудуддаги ҳар қандай ҳаракати тушунилган. Тор маънода, миграция аҳолининг яшаш жойининг ўзгариши билан боғлиқ бўлган ҳудудий ҳаракати сифатида талқин этилган².

Учинчи гуруҳнинг таърифлари аҳоли ҳаракати ҳақида эмас, балки ҳаракатга бўлган муайян маконда кўчиш ҳақида ҳисобланади³. Миграциянинг бу таърифлари принципиал жиҳатдан ўхшаш ва маълум хусусиятларни аниқлашда фарқланади.

Миграцияни ўрганишда социологик ва ҳуқуқий ёндашувларни фарқлаш лозим. Социологик ёндашувга кўра, миграция яхшироқ яшаш шароитларини излаш учун ҳудудий ҳаракатни тақозо этади.

Ҳуқуқий ёндашув миграцияни асосан одамларнинг яхшироқ яшаш шароитларини излаш ва кўп ҳолларда янги ҳуқуқий мақомга эга бўлиш учун ҳудудий ҳаракати сифатида тушунишни таклиф қилади⁴. Шундай қилиб, миграция кўчишга қаратилган ҳаракатлар жараёнида ривожланадиган ижтимоий муносабатлар мажмуидир⁵.

И.С.Иксанов миграцияни шундай таърифлайди: “аҳолининг доимий яшаш жойини ўзгартириш ёки маълум муддат давомида бошқа ҳудудда бўлиш мақсадида маъмурий-ҳудудий бирликларнинг ички ёки ташқи чегараларидан ўтиши натижасида вужудга келадиган ҳуқуқий муносабатлар тизими”⁶.

Миграциянинг моҳиятини тўлақонли тушуниш учун унинг турли йўналишларини кўрсатувчи таснифларни таҳлил қилиш керак. Миграцияни бир нечта мезонлар асосида таснифлаш мумкин:

- ҳуқуқий мақоми бўйича – қонуний ёки ноқонуний;

¹ Тюркин М. Л. Миграционная система России. М., 2005. С. 129.

² Бабаев М. М. Теоретические основы криминологического исследования социально-демографических процессов в СССР: дис. ...докт. юрид. наук. М., 1975. С. 380.

³ Переведенцев В. И. Методы изучения миграции населения. М., 1975. С. 9.

⁴ Баранов В. М. Незаконная миграция в современной России: понятие, виды, эффективность противодействия // Миграция, права человека и экономическая безопасность современной России: состояние, проблемы, эффективность защиты. Сборник статей. Н. Новгород, 2004. С. 44-49.

⁵ Коробеев В. А. Конституционно-правовые основы миграционной политики Российской Федерации: дис. ...канд. юрид. наук. М., 2008. С. 22.

⁶ Иксанов И. С. Понятие и сущность миграции // Российская юстиция. 2020. № 10. С. 7. 17

- ҳудудий жойлашувга кўра – халқаро ёки ички;
- сабабларига қараб – ихтиёрий (масалан, иқтисодий, касбий, оилавий сабабларга кўра) ёки мажбурий (қочоқлар ва мажбурий кўчирилганлар);
- вақт давомийлигига кўра – доимий ёки мавсумий;
- мақсадга қараб – бошпана излаш, қочоқ мақомини олиш, оилаларни бирлаштириш, экологик сабаблар, таълим ёки меҳнат миграцияси ва бошқалар.

Чегарани кесиб ўтиш хусусиятига кўра миграция халқаро ва ички турларга бўлинади.

Бу турларни алоҳида таҳлил қилиш мумкин. Хусусан, халқаро миграция бир давлатдан бошқасига аҳоли кўчишини англатади. Тор маънода эса, халқаро миграция турли давлатлар ўртасида доимий яшаш жойини ўзгартиришга сабаб бўлувчи кўчишларни англатади.¹

Шундай қилиб, халқаро миграция – бу мигрантларнинг бир давлатдан иккинчисига кўчиб ўтиши, ички миграция эса бир давлат ичидаги кўчишни англатади. Халқаро миграциянинг асосий жиҳати давлат чегарасини кесиб ўтиш ва қабул қилувчи давлат қонунчилиги ҳамда халқаро ҳуқуқ нормалари билан боғлиқ ҳолда мигрантнинг кейинги фаолиятини тартибга солишдир.

Адабиётларда "халқаро миграция" тушунчаси билан бирга "ташқи миграция" атамаси ҳам қўлланилади. В.А. Ионцевнинг фикрига кўра, бу икки тушунча бир хил эмас. Ташқи миграция ўзига хос миграция шакли бўлиб, у муайян шароитларда ички ва халқаро миграциянинг хусусиятларини ўзида мужассам этади ёки айрим ҳолатларда мустақил миграция шакли сифатида амалга ошиши мумкин, бу жараён этник миграция мисолида кўрилади. Халқаро миграциядан фарқли равишда, ташқи миграцияда давлатлараро ҳамжамият аъзолари бўлган давлатларнинг фуқаролари учун ёки визали бошқа давлатларнинг фуқаролари учун миллий чегаралар орқали ҳаракат қилиш устидан давлат назорати каби омиллар мавжуд эмас. Масалан, Европа Иттифоқида ҳаракат эркинлиги тамойилига асосланган миграция сиёсати шунга мисол бўла олади.

Демак, миграция мураккаб ижтимоий жараён сифатида бутун ижтимоий муносабатлар тизимини яратади, бу тизим яхлит ижтимоий ҳодисани ифодалайди. Бу ижтимоий муносабатларнинг асосий таркибий қисмлари аҳолининг ҳаракатлари ва давлат органларининг инсонларнинг кўчиши, давлат ёки маъмурий

¹ Мартыненко С. В., Рыбаковский О. Л. Миграция населения России. С. 12.

чегаралардан ўтиши ва доимий яшаш жойини ўзгартиришга оид чора-тадбирларидан иборат¹.

Бу жараён маълум ҳуқуқий қоидалар билан тартибга солинади ва турли сабабларга кўра, ушбу қоидалар бузилиши мумкин. Бу муносабатларни тартибга солувчи қонун ҳужжатларини бузган ҳолда аҳолининг ҳаракатланиши ноқонуний миграция деб ҳисобланади.

Олимларнинг турли қарашлари ноқонуний миграциянинг асосий элементларини тушунишда маълум бир ўхшашликка эга. Фарқи, асосан, у ёки бу муаллиф миграция жараёнининг қайси хусусиятларига биринчи даражали аҳамият беришига боғлиқ.

Ноқонуний миграция ва умуман миграциянинг турли таърифларида фуқароларнинг кириши ва ҳаракатланиши каби тушунчалар муҳим ўрин тутди. Масалан, Э.С. Красинецнинг фикрига кўра, "ноқонуний миграция" давлат ҳудудига чет эл фуқарolari ва фуқаролиги йўқ шахслар томонидан белгиланган тартибга зид равишда кириб келишини англатади². Г.С. Витковская эса ноқонуний миграцияни чет эл фуқарolari ва фуқаролиги йўқ шахсларнинг давлат чегарасини қонун бузган ҳолда кесиб ўтиши сохта ёки нотўғри ҳужжатлардан фойдаланиб кириш деб таърифлайди.

Миграциянинг яъна бир турларидан бири бу мажбурий миграция. Мажбурий миграциянинг сабабларига келсак, асосий омиллар фуқаролик урушлари, миллатларaro низолар, сиёсий ёки этник таъқиблар, ҳаёт учун хавфли вазиятлар, табиий офатлар кабилар ҳисобланади. Мажбурий мигрантлар қаторига асосан қочоқлар киради. Қочоқлар бу – ҳарбий можаролар, таъқиблар ёки бошқа ғавқулодда вазиятлар туфайли ўз яшаш жойларини ташлаб кетишга мажбур бўлган шахслардир. Қочоқларнинг ҳуқуқий мақомига оид тушунчанинг таърифи вақт ўтиши билан ўзгариб, янада мураккаблашган. Қочоқ тушунчасининг илк таърифлари 1922-1946 йиллар давомида қабул қилинган халқaro шартномаларда акс этган.

Шунингдек, халқaro ҳуқуқ бошпана сўраш ҳуқуқини тан олса-да, давлатларни уни мажбурий равишда беришга мажбур қилмайди. Давлатлар кўпинча катта миграция оқими билан тўқнашганда "вақтинчалик ҳимоя" амалиётидан фойдаланишади, бу эса одатий бошпана бериш жараёни вақтинча тўхтатилишига

¹ Рыбаковский Л. Л., Маевский Д. П., Кожевников Н. И. Миграционная подвижность населения и ее измерение // Народонаселение. 2019. № 2.С. 4. 23

² Красинец Е. С. Нелегальная миграция в Россию. М., 2000. С. 33.

сабаб бўлади. Бундай ҳолатларда одамлар хавфсиз давлатларга тезроқ қабул қилиниши мумкин, лекин доимий бошпана бериш кафолати берилмайди. "Қочоқ" ва "бошпана изловчи" тушунчалари кўпинча бир-бири билан аралаштирилади. Бошпана изловчи – бу аризаси кўриб чиқиляётган шахсдир. Бошпана беришга ваколатли миллий идоралар бошпана сўровчиларнинг халқаро ҳимояга лойиқлигини мустақил равишда баҳоляйди. Агар шахс "қочоқ" мақомини олишга ёки вақтинчалик ҳимояга лойиқ деб топилмаса, у ўз ватанига қайтарилиши мумкин¹.

Шуни ҳам таъкидлаш керакки, "бошпана изловчи" тоифаси жуда ноаниқ, чунки даъволар кўриб чиқиляётган бўлса-да, барча ариза берувчилар шунчаки "тахминий қочоқлар" ҳисобланади ва шунинг учун қайтариб юбормаслик принципи билан ҳимояланган. Ариза кўриб чиқилгандан сўнг, қочоқлик мақоми қатъиян рад этилган аризачилар тегишли мамлакатнинг оддий иммиграция қоидаларига бўйсуниларига тўғри келади.

Қочоқлардан ташқари, ҳозирги босқичда ёрдам ва халқаро ҳимояга муҳтож бўлган бошқа бир қатор тоифадаги шахслар ҳам мавжуд.

Шу билан бирга, кўчирилган шахслар муаммоси ҳам катта аҳамиятга эга. Ички кўчирилганлар, асосан, қуролли тўқнашувлар ёки кенг қамровли зўравонликлар натижасида ёки уларнинг таъсиридан қочиш мақсадида ўз уйини ёки доимий яшаш жойини тарк этишга мажбур бўлган ёки мажбурланган шахслар ёки гуруҳлардир².

Бундан ташқари, мигрантлар ичида репатриантлар категориясини ҳам алоҳида кўриб чиқиш зарур. Репатриантлар – бу ўз ватанига ёки келиб чиққан ҳудудига ўз хоҳиши ёки уюшган шаклда қайтган собиқ қочоқлар ёки ички кўчирилган шахслардир. Бу атама икки хил маънони ўз ичига олади:

1. 1946 йилдаги Халқаро Қочоқлар Ташкилоти низомига кўра, репатриантлар;

2. жаҳон уруши даврида немислар ва уларнинг иттифоқчилари томонидан мажбурий кўчирилган шахсларнинг муаммоларини ҳал қилиш мақсадида ишлатилган.

1951 йилги Қочоқлар тўғрисидаги конвенцияда "кўчирилганлар" атамасига учрамаймиз. Аммо уларни кўпинча "ички" қочоқларнинг айрим тоифаларига, яъни ўз мамлакати

¹ Управление Верховного Комиссара по делам беженцев <http://unhcr.ru/index.php?id=42>

²89 Руководящие принципы во вопрос о перемещении лиц внутри страны. 17 февраля 1998 г. // E / CN.4 / 1998 / 53 / Add.2. Пункт 2.

ичида бир ҳудуддан бошқасига кўчишга мажбур бўлган шахсларга нисбатан қўллаш амалиёти мавжуд. Бундай шахслар "мажбурий мигрантлар" деб аталади. Бу атама халқаро ҳуқуқда нисбатан янгилик бўлиб, 1993 йилда Қочоқлар ва ички кўчирилган шахсларга ёрдам бериш тўғрисидаги битим қабул қилинганидан сўнг халқаро майдонда мустаҳкамланган.

Келаси тасниф тури ихтиёрий миграциядир. Ихтиёрий миграция – бу шахсларнинг ўз хоҳишига кўра ҳаракатланиши. Бу турдаги миграция 1990 йилдаги “Барча меҳнаткаш мигрантлари ва уларнинг оила аъзоларининг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги халқаро конвенцияда ёритилган. Конвенцияда меҳнат миграциясининг аниқ таърифи ҳам келтирилган бўлиб, унга кўра, меҳнаткаш мигрант - бу ўз ватани бўлмаган давлатда даромад келтирадиган иш билан шуғулланаётган шахсдир.

Миграциянинг бу шакли иқтисодий ва бошқа омилларга асосланган ҳолда меҳнатга қобилиятли аҳолининг бир давлатдан бошқа давлатга кўчиб ўтиши билан боғлиқдир. Меҳнат миграцияси ишчи ресурсларининг қитъалар, минтақалар ва давлатлар бўйлаб тенгсиз тақсимланиши, шунингдек, одамларнинг енгилроқ иш шароити ва юқори даромад топиш истаги ёки ортиқча ишчи кучининг пайдо бўлиши туфайли вужудга келади.

Меҳнат миграциясининг асосий икки тури мавжуд: ривожланаётган мамлакатлардан ривожланган мамлакатларга паст малакали ишчиларнинг кўчиб ўтиши ва юқори малакали мутахассисларнинг миграцияси, бунга "ақл кўчиши" ёки профессионал миграция деб аталадиган жараён киради.

Шунингдек, оила миграцияси ҳам бор бўлиб, унинг мақсади оила аъзоларини бирлаштиришдан иборат. Бунда оиланинг бир аъзоси қонуний асосда миграциянинг турли шаклларида бири орқали бошқа давлатга кўчиб ўтган бўлса, қолган аъзолар унга қўшилиш учун миграция қилишади.

Таснифимизнинг кейинги тури бу экология билан боғлиқдир. Экологик миграция муаммоси айниқса Африка каби баъзи минтақалар учун долзарбдир. Шунинг учун уни ҳал қилишга уринишлар айнан шу минтақавий даражада амалга оширилди.

Д.В. Иванов ва Д.К. Бекашев “экологик мигрант” тушунчасининг таърифини кўриб чиқиб, унга кўра “экологик мигрантлар - бу атроф-муҳитга жиддий зарар етказганлиги сабабли (табiiй офатлар) вақтинча ёки номаълум муддатга одатдаги яшаш жойини

тарк этишга, уларнинг ҳаётига хавф туғдирадиган ёки уларнинг ҳаёт сифатига жиддий таъсир кўрсатади”¹.

Халқаро миграция бўйича ташкилот томонидан экологик мигрантларга берилган таърифга кўра, улар – бу табиий муҳитнинг кескин ёки аста-секин ўзгариши натижасида ўз яшаш ҳудудларини тарк этишга мажбур бўлган шахслардир. 2008 йилда Бонн шаҳрида ўтказилган экологик миграцияга бағишланган конференцияда қуйидаги турдаги мигрантлар ажратилди:

1. Экологик фавқулоддаги мигрантлар – атроф-муҳитдан келиб чиққан катта хавф ва таҳдидлардан қочиб, ўз ҳаётларини сақлаб қолишга уринаётганлар;

2. Экологик мажбурий мигрантлар – атроф-муҳитнинг жиддий ва тикланмайдиган зарарланишлари сабабли ўз доимий яшаш жойларини тарк этишга мажбур бўлганлар;

3. Экологик ғайратли мигрантлар – экологик шароитлар ёмонлашгани сабабли яхшироқ ҳаёт қидириб, уйларини тарк этаётган ва молиявий жиҳатдан буни амалга ошириш имкониятига эга бўлган шахслар.

Юқоридаги таҳлилларга асосан, мигрантларнинг турли тоифалари ва уларнинг ҳуқуқий мақомлари халқаро ҳужжатларда белгилаб қўйилган бўлса-да, миграцияни тартибга солиш борасидаги муаммолар ҳамон мавжуд. Бизнигча, миграция билан боғлиқ муаммоларни ечиш учун давлатлар самарали миграция сиёсати яратишга кўпроқ эътибор беришлари лозим. Сиёсий ҳуқуқ ва эркинликларнинг етишмаслиги, коррупция, шунингдек, шахсий эркинликка интилиш асосий омиллар ҳисобланади. Таъқиб қилинмаган ҳолатларда ҳам, шахсий эркинликнинг чеклангани одамларни ўз ватанларини тарк этишга мажбур қилади. Миграциянинг асосий сабаблари сиёсий ва иқтисодий омиллар бўлиб, кўпчилик яхшироқ имкониятлар, таълим олиш ва эркинликка эришиш учун демократик мамлакатларга кўчишни афзал кўради.

Шу билан бирга, иқтисодий миграция ишчи кучига бўлган талаб билан боғлиқ бўлиб, доимий жараён ҳисобланади. Айрим ҳолатларда, сиёсий сабаблар билан бирга иқтисодий омиллар ҳам миграцияни кучайтириши мумкин. "Иқтисодий миграция" атамаси фақат меҳнат мигрантларига эмас, балки уларнинг оила аъзоларига нисбатан ҳам қўлланилиши зарур.

¹ Иванов Д. В., Бекашев Д. К., Экологическая миграция населения: Международно-правовые аспекты: Научное издание / Д. В. Иванов, Д. К. Бекашев. – М.: Аспект Пресс, 2013. С.43

Шу ўринда, ноқонуний меҳнат миграциясининг келиб чиқиши сабабларини тадқиқ этиш мақсадга мувофиқ бўлади. Масалан, С.В. Рязанцев ноқонуний меҳнат миграциясининг пайдо бўлишининг бир қатор сабабларини, жумладан, қуйидагиларни белгилайди¹.

Биринчидан, бу глобаллашув тушунчасини ифода этади. Технологияларнинг тараққиёти ахборот тарқатиш жараёнини самарали ва осонроқ қилди, бу эса мобил телефонлардан фойдаланишнинг кенгайиши ва телекўрсатувлар сонининг ортишига сабаб бўлди. Натижада, узоқ масофаларга саёҳат қилиш олдингига нисбатан осонлашди. Глобаллашув саноати ривожланган мамлакатларда яшаш даражасининг яхшиланишига олиб келди, бироқ у халқаро ва миллий даражада тенгсизликнинг кучайиши билан ҳам узвий боғлиқдир. Шунингдек, глобаллашув халқаро савдо ва капитал оқими олдидаги тўсиқларни камайитиришга ёрдам берди.

Иккинчидан, ижтимоий-иқтисодий омиллар, яъни миграция тажрибасининг йўқлиги, фуқароларни ижтимоий ҳимоя қилишга оид қонунлар заифлашиши, миграция оқимини қонунийлаштириш чораларининг етишмаслиги ва давлатлараро келишувлар имзоланишининг камлиги.

Учинчидан, қабул қилувчи мамлакатлардаги ижтимоий-иқтисодий шароитлар қатор муаммоларни ўз ичига олади. Бу, жумладан, меҳнат стандартларини жорий этиш ва назорат қилишдаги етишмовчиликлар, қишлоқ хўжалиги ҳамда маиший хизматлар каби иқтисодиётнинг чекка соҳаларида иш ўринларининг мониторинг қилинмаслиги ва инвесторларнинг юқори даромад олишга бўлган катта қизиқиши киритилади².

Шу ўринда миграциянинг ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий жиҳатларини кўриб чиқиш ва ҳозирги босқичда миграция сиёсатини таҳлил қилиш жуда муҳимдир.

Миграция жараёни назариясида миграция жиҳатлари миграцияга оид муҳим қарорлар қабул қилинишига таъсир этувчи субъектив ҳамда объектив сабаблар мажмуидир. Миграция омилларини уларнинг миграция жараёнларига таъсирини тартибга солиш имкониятларига қараб ажратадиган тасниф энг кенг тарқалган.

¹ Рязанцев С.В. Мировой рынок труда и международная миграция: Учебное пособие. Москва, 2010. С.218

² Taran P.A., Chammartin G. M.-F. Perspectives on Labour Migration. Getting at the Roots: Stopping Exploitation of Migrant Workers by Organized Crime. Geneva: ILO, 2003.22 p., pg. 8. // http://www.crmsv.org/documentos/migrant_exploitation.pdf

1960-йилларнинг охирига келиб, миграция омилларини урта асосий гуруҳга ажратувчи тасниф яратилди: бошқариш имкони йўқ бўлган “доимий” омиллар, билвосита таъсир қилиб назорат қилиниши мумкин бўлган “вақтинчалик” омиллар; ва “ўзгарувчан” омиллар.

Тақдим этилган миграция омилларининг биринчи гуруҳига ҳудуднинг географик жойлашуви ва унинг табиий компонентлари, масалан, метеорологик, геологик ва бошқалар киради. Сув тошқинлари, зилзилалар, мавсумий ҳароратнинг юқори тафовути - буларнинг барчаси бошқа омилларга қараганда кўпроқ аҳолининг кўчиб кетишига ёрдам беради.

Омилларининг иккинчи гуруҳига аста-секин ўзгариб турадиган омиллар киради. Буларга ҳудудларнинг ривожланиш даражаси (ижтимоий ва ишлаб чиқариш инфратузилмасини яратиш) ва аҳолининг ёши, этник ва жинсий таркиби киради. Аҳолининг умр давомийлиги бўйича таркиби вақтинчалик омиллардан бири, аммо миграция жараёнларига энг кўп таъсир кўрсатадиган омиллардан биридир. Миграция ҳисобига аҳоли сони юқори суръатларда ўсиб бораётган ва шунга мос равишда мигрантлар салмоғи ортиб бораётган ҳудудларда, қоида тариқасида, оиладан ташқари, эркакларнинг салмоғи юқори. Бу аҳолининг юқори миграция ҳаракатчанлигига ёрдам беради.

Учинчи гуруҳ омилларига иш ҳақининг ошиши, давлат сиёсатининг ўзгариши, кадрлар сиёсати, маълум имтиёзларнинг ўрнатилиши ёки бекор қилиниши ва бошқалар киради.

Юқоридаги барча миграция омилларини етарлича объектив, деб ҳисоблаш мумкин. Шу билан бирга, шахслар миграциянинг мақсадга мувофиқлигини турлича баҳолайдилар. Худди шу шароитда қабул қилинган қарорларнинг фарқланишига олиб келадиган шахснинг ўзига хос хусусиятлари миграциянинг субъектив омиллари сифатида қаралиши мумкин.

АЗИЗОВ УЛУҒБЕК ГУЛЯМОВИЧ

Фуқаролик ишлари бўйича Андижон туманлараро судининг раиси,
Судьялар Олий мактаби мустақил изланувчиси

БОШҚА ШАХСНИНГ ХУҚУҚЛАРИНИ ҲИМОЯ ҚИЛАЁТГАН ДАВЛАТ БОШҚАРУВ ОРГАНЛАРИНИНГ ФУҚАРОЛИК ПРОЦЕССИДА ИШТИРОК ЭТИШ ШАКЛЛАРИ

Аннотация: Ушбу мақолада фуқаролик процессида бошқа шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилаётган давлат бошқаруви органлари фаолиятининг ҳуқуқий асослари, фуқаролик суд ишларини юритишдаги иштирокининг шакллари, процессуал ҳуқуқ ва мажбуриятлари ёритилган.

Калит сўзлар: фуқаролик процесси, бошқа шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилаётган давлат бошқаруви органлари, даъво ариза, давлат бож.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясига мувофиқ ҳар бир шахсга ўз ҳуқуқларини, эркинликларини ва қонуний манфаатларини суд орқали ҳимоя қилиш кафолатланади.

Ҳар қандай манфаатдор шахс бузилган ёки низолашитаётган ҳуқуқи ёхуд қонун билан қўриқланадиган манфаатини ҳимоя қилиш учун фуқаролик суд ишларини юритиш тўғрисидаги қонунчиликда белгиланган тартибда фуқаролик ишлари бўйича судга даъво ариза ёки ариза билан мурожаат қилишга ҳақли¹.

Фуқаролик ҳуқуқларини суд йўли билан ҳимоя қилиш фуқаролик ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг бошқа усуллари орасида алоҳида ўрин тутди. Бу усул низолашилаётган ёки бузилган ҳуқуқни тиклашга давлатнинг мажбурлов чоралари қўлланилишини кафолатлаганлиги учун юқори самарадорликни таъминлайди.

Конституциянинг 54-моддасига кўра, инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш давлатнинг олий мақсадидир.

Давлат инсон ҳамда фуқаронинг Конституция ва қонунларда мустаҳкамланган ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлайди².

Шундай экан, давлат ўзининг бошқарув органлари воситасида ҳар бир шахсга ўз ҳуқуқларини, эркинликларини ва қонуний манфаатларини суд орқали ҳимоя қилишда кўмаклашади.

Бунинг учун айрим давлат бошқаруви органлари зиммасига ўзининг соҳавий функцияларини бажаришдан ташқари фуқаролар

ва юридик шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш учун судларда иштирок этиш ваколати белгилаб қўйилади.

Давлат бошқаруви органларининг бошқа шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш учун судларга аризалар бериш ва судларда иштирок этиш ваколати қонунларда, Президент Фармон, қарорларида, Вазирлар Маҳкамаси қарорларида ва давлат бошқаруви органларининг Низомларида алоҳида кўрсатилади.

Давлат бошқаруви органларининг фуқаролик процессидаги иштироки, одатда, уларнинг қонунда белгилаб қўйилган вазифаларини бажариш билан ҳамда давлат бошқарувининг муайян соҳасидаги бошқарув ваколатларини амалга ошириш билан боғлиқ бўлади.

Фуқаролик процессида бошқа шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш институтининг асосий мақсади соғлигининг ҳолати, меҳнатга лаёқатсизлиги, ёши ёки бошқа ҳолатларга кўра ўз ҳуқуқларини мустақил амалга ошириш имкониятига эга бўлмаган шахсларга кўмаклашиш ҳисобланади.

Шунинг учун бу органлар фуқароларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиб, судларда иштирок этади.

Бошқа шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилаётган давлат бошқаруви органларининг фуқаролик суд ишларини юритишдаги иштироки икки хил шаклда амалга оширилади.

Биринчи шакл бу бошқа шахсларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиб судга даъво ариза ёки ариза билан мурожаат қилишдир.

Иккинчи шакл бу иш юзасидан бошқа шахсларнинг, жамият ва давлатнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш учун судга хулосалар беришдир.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал қодексининг 52-моддаси 1-қисмида давлат бошқаруви органлари қонунда назарда тутилган ҳолларда, бошқа шахсларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонун билан қўриқланадиган манфаатларини ҳимоя қилиш учун судга ариза билан мурожаат этиш ҳуқуқига эга эканлиги белгиланган³.

Ушбу қонун нормаси давлат бошқаруви органларига фуқаролик процессида ўзининг идоравий манфаатларини эмас, балки бошқа шахсларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадини назарда тутди.

Ҳар қандай давлат бошқаруви органи ҳам судга бошқа шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиб даъво ариза бера олмайди. Давлат бошқаруви органининг бошқа шахсларни ҳуқуқларини

ҳимоя қилиб даъво ариза бериш ҳуқуқи қонун ҳужжатларида белгиланади.

Масалан, оила ва хотин-қизлар қўмитаси ва унинг ҳудудий бўлинмаларининг хотин-қизларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини кўзлаб судларга аризалар (шикоятлар) ва даъволар бериш ваколати 02.09.2019 йилдаги “Хотин-қизлар ва эркеклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятлар кафолатлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг қонуни 12¹-моддасида қайд этилган⁴.

Ўзбекистон Республикасининг Васийлик ва ҳомийлик тўғрисидаги қонуни 11-моддасида васийлик ва ҳомийлик органлари зиммасига васийликдаги ва ҳомийликдаги ёки васийлик ва ҳомийлик белгиланишига муҳтож бўлган шахсларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш вазифаси юклатилган⁴.

Шунингдек, “Васийлик ва ҳомийлик тўғрисида”ги қонунда соғлиқни сақлаш бўлимлари, Меҳнат кодексида давлат меҳнат ҳуқуқ инспекцияси ва адлия органлари, “Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонунда рақобатни ривожлантириш ва истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш қўмитаси ва унинг ҳудудий органлари, Вазирлар Маҳкамасининг 12.07.2019 йилдаги “Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ хўжалиги вазирлиги ҳузуридаги Агросаноат мажмуи устидан назорат қилиш инспекцияси фаолиятини тартибга солувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тасдиқлаш тўғрисида”ги 575-сонли қарори билан тасдиқланган Низомда агросаноат мажмуи устидан назорат қилиш инспекцияси ва унинг ҳудудий бўлинмалари судларга бошқа шахсларнинг манфаатида ариза билан мурожаат қилиш ҳуқуқига эга эканлиги белгиланган.

Давлат бошқаруви органлари судларга бошқа шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиб берилган даъво аризалар бўйича кўзғатилган ишлар якуни бўйича моддий ёки номоддий манфаатдорликка эга бўлмайди, балки бошқа шахсларнинг манфаатида даъво ариза бериб давлатнинг Конституцияда белгиланган инсон ҳуқуқларини таъминланиш кафолатини рўёбга чиқаради.

Бошқа шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиб судга даъво ариза тайёрлаш учун, аввало, ҳуқуқи бузилган шахснинг ушбу давлат бошқаруви органига мурожаати бўлиши лозим. Рақобатни ривожлантириш ва истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш

қўмитаси ва унинг ҳудудий органлари номуайян доирадаги шахслар манфаатида ҳам судга даъво ариза бериши мумкин.

Ҳуқуқи бузилган шахс муомалага лаёқатсиз ёки муомала лаёқати чекланган шахс бўлса, давлат бошқаруви органи тўғридан тўғри даъво ариза билан судга мурожаат қилиши мумкин.

Бошқа шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилаётган давлат бошқаруви органлари, қоида тариқасида, судга даъво ариза берганлик учун давлат божи тўлашдан озод қилинади.

“Давлат божи тўғрисида”ги қонуннинг 8-моддаси 1-қисмининг 11, 26, 39-бандларида кўрсатилган давлат бошқаруви органлари бошқа шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш учун фуқаролик ишлари бўйича судларга ариза берганлик учун давлат божи тўлашдан озод қилинган⁶.

Бошқа шахсларнинг ҳуқуқларини судда ҳимоя қилишнинг иккинчи шакли давлат бошқаруви органининг бошқа шахсларни ҳуқуқларини ҳимоя қилиб судга хулосалар бериш ҳисобланади.

Бунда бошқа шахсларни ҳуқуқларини ҳимоя қилиш вазифаси юклатилган давлат бошқаруви органи ўз ташаббуси билан ёки суднинг ташаббуси билан судда кўрилаётган ишга кириб келади.

Фуқаролик процессуал кодексининг 52-моддаси 2-қисмида давлат бошқаруви органлари ўз зиммасига юклатилган вазифаларни бажариш, фуқаролар, жамият ва давлатнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонун билан кўриқланадиган манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида иш юзасидан хулосалар бериш учун суд томонидан суд процессида иштирок этишга жалб қилиниши ёки ўз ташаббуси билан ишга киришиши мумкинлиги белгиланган.

Айрим тоифа ишлар бўйича давлат бошқаруви ораганларининг иш юзасидан хулосасини олиш шартлиги қонунда тўғридан тўғри кўрсатилган.

Масалан, фарзандликка олиш, болалар тарбияси билан боғлиқ низолар, муомалага лаёқатсиз деб топиш ҳақидаги ишларни судда кўришда васийлик ва ҳомийлик органларининг иштироки мажбурийлиги процессуал қонунчиликда белгиланган.

Жумладан, Оила кодексининг 76-моддасида ота-она келиша олмаса, боладан алоҳида яшайдиган ота(она)нинг ота-оналик ҳуқуқларини амалга ошириш тартиби бўйича судда низо кўрилаётганда васийлик ва ҳомийлик органи иштирок этиши лозимлиги қайд этилган бўлиб, васийлик ва ҳомийлик органи боланинг манфаатларини ҳисобга олиб низо юзасидан ўзининг хулосасини судга тақдим қилади⁷.

Давлат бошқаруви органларининг судларда иштирок этишнинг икки шаклининг бир-биридан фарқланувчи яна бир жиҳати ҳимоя қилинаётган субъектлар таркибида ҳам ифодаланади.

Давлат бошқаруви органлари судларга даъво ариза беришда бошқа шахсларнинг манфаатларини ҳимоя қилишни назарда тутса, хулоса бериш шаклида нафақат бошқа шахслар, балки давлат ва жамиятнинг қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида ҳам хулосалар беришни кўзда тутди.

Хусусан, кадастр агентлиги ва унинг ҳудудий бўлинмалари ерга оид низолар бўйича давлат ва жамиятнинг манфаатини ифода этиб, судга хулоса бериши мумкин.

Бошқа шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилаётган давлат бошқаруви органлари Фуқаролик процессуал кодексининг 40-моддасида назарда тутилган ишда иштирок этувчи шахсларнинг процессуал ҳуқуқ ва мажбуриятларига эга бўлади.

Давлат бошқаруви органлари даъво ариза берган ҳолатлар бўйича ўзининг даъво талабларини тўлиқ ёки қисман қўллаб-қувватлаш, улардан воз кечиш ҳуқуқига эга. Мазкур органларнинг бошқа шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонун билан қўриқланадиган манфаатларини ҳимоя қилиш учун судга берган аризасидан воз кечиши ушбу шахсни ишни мазмунан кўриб чиқишни талаб қилиш ҳуқуқидан маҳрум қилмайди.

Бошқа шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилаётган давлат бошқаруви органларининг фуқаролик суд ишларини юритишдаги иштирокининг назарий-ҳуқуқий таҳлили қонунчиликка қатор ўзгартиришлар ва қўшимчалар киритишни тақозо этмоқда.

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 01.06.2023 йилдаги 82-сонли Фармони билан Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги “Ижтимоий ҳимоя миллий агентлиги”нинг ташкил этилиши, 2024 йил 1 январдан бошлаб маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари тизимидан вояга етмаганлар билан ишлаш секторлари вазифа ва функцияларининг унга ўтказилиши Ўзбекистон Республикасининг “Васийлик ва ҳомийлик тўғрисида”ги қонуни 12-моддасига ўзгартириш киритиш заруратини юзага келтирди.

Бизнинг фикримизча, қонуннинг 12-моддаси диспозициясидаги “Туманлар (шаҳарлар) ҳокимликлари болаларни ҳимоя қилиш шўъбаларининг васийлик ва ҳомийлик соҳасидаги ваколатлар” жумлалар “Туман(шаҳар)лар “Инсон” ижтимоий ижтимоий хизматлар марказларининг васийлик ва ҳомийлик соҳасидаги ваколатлари” деб ўзгартириш киритиш зарур.

ОБЛАКУЛОВ ДАВЛАТ ОЛТИНБОЕВИЧ

Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш Академияси
ўқитувчиси, мустақил изланувчи

ТИЖОРАТДА ПОРА ЭВАЗИГА ОҒДИРИБ ОЛИШ ЖИНОЯТИНИНГ ТУШУНЧАСИ

Маълум бир ҳодисани ўрганишга киришишдан аввал унинг моҳияти, тушунчасини билиб олиш муҳим аҳамият касб этади. Шунга кўра, тижоратда пора эвазига оғдириб олиш жиноятининг тушунчасига алоҳида тўхталиб ўтиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг ЖКнинг “Тижоратда пора эвазига оғдириб олиш” деб номланган 192⁹-моддасида бир-бирига яқин бўлган иккита жиноят тавсифи мавжуд:

1) нодавлат тижорат ташкилотининг ёки бошқа нодавлат ташкилотининг мансабдор шахсига мазкур мансабдор шахснинг ўз ваколатларидан фойдаланган ҳолда содир этиши лозим ёки мумкин бўлган муайян ҳаракатни уни пора эвазига ўзига оғдириб олаётган шахс манфаатларини кўзлаб бажариши ёки бажармаслиги эвазига қонунга хилоф эканлигини била туриб, моддий қимматликлар бериш ёки уни мулкӣ манфаатдор этишни ўз ичига олади (ЖКнинг 192⁹-моддаси 1-қисми).

2) нодавлат тижорат ташкилоти ёки бошқа нодавлат ташкилоти мансабдор шахсининг ўз ваколатларидан фойдаланган ҳолда содир этиши лозим ёки мумкин бўлган муайян ҳаракатни уни пора эвазига ўзига оғдириб олаётган шахс манфаатларини кўзлаб бажариши ёки бажармаслиги эвазига қонунга хилоф эканлигини била туриб, моддий қимматликлар олиши ёки мулкӣ манфаатдор бўлишида ифодаланади (ЖКнинг 192⁹-моддаси 2-қисми).

Даставвал, биз ЖКнинг 192⁹-моддаси номини “тижоратда пора эвазига оғдириб олиш” атамасини луғавий жиҳатдан таҳлил қилиб ўтишни жоиз деб билдик. “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да “**пора**” сўзи (форсчадан) (I) бўлак, лахтак, парча; ҳисса, улуш, йиртилган, кесилган; (II) майда пул, чақа; ҳайр садақа: ришва, пора маъносини англатиб, бирор- бир ишни биттириб бергани учун мансабдор шахсга бериладиган ёки берилган нарса ёки пул (пора бермоқ, пора олмоқ, пора емоқ) тарзида изоҳланади¹.

¹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати А. Мадвалиев таҳрири остида. “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти. 2008 й. Б.296 (П ҳарфи)

Шунингдек, ўзбек тилининг изоҳли луғатида **“ришва (т)”** сўзи пора; пора билан сотиб олиш, бирор бир ишни битириш учун манфаатдор киши томонидан амалдорга яширин ва ғайриқонуний равишда бериладиган пул ёки ашё; пора деб, **“ришва(т)хўр”**- ришва еювчи, порахўр” деб, **ришва(т)хўрлик** порахўрлик, **“ришватчи”** эса, порахўр деб изоҳланади¹.

Мазкур луғатга кўра, **“оғдирмоқ”, “оғмоқ”** сўзи эса, ўзи томонга оғдириб олиш маъносида, кам ҳолларда ҳайдамоқ, етакламоқ; **“оғма”, “оғмачи”** бир гапида турмайдиган ҳадеб айниверадиған иродасиз одам, иккиланувчи, иккиюзламачи; (II. Сиёс.) (1) бош йўлдан чекинувчи, четга чиқувчи, оғувчи; **“оғмоқ”** - бирор томонга ётиб, қия ҳолат олмоқ, қийшаймоқ, эргашмоқ, ёнбошламоқ; (2) бирор томонга пастга сирғаниб, осилиб тушмоқ; (3) тўғри тик йўлдан ёки белгили йўналишдан четга чиқмоқ; (4) бурилмоқ, четга чиқмоқ, бирон томонга силжимоқ; (5) бўлинмоқ, чалғимоқ; (6) тўғри йўлдан адашмоқ, четга чиқмоқ, тоймоқ, қайтмоқ; (7) бирон томонга йўналмоқ, қарамоқ ва ҳ.к. маъноларни билдиради².

Бизга маълумки, ЖКнинг рус тилидаги нашрида 192⁹-модда **“коммерческий подкуп”** деб номланган.

Русча-ўзбекча луғатда **“подкуп”** сўзи сотиб олиш, пора бериш, пора бериб ўзига оғдириб олиш, **“подкупить”** (1) пора бериш, пора бериб ўзига оғдириб олиш, (2) кўнглини топмоқ, ўзига қаратмоқ, ўзи томонга оғдирмоқ, ўзига тортмоқ, деган маъноларни англатиши ёзилган³.

Яна бир луғатда русчадаги **“подкуп”** - ўзбекчада - пора бериб сотиб олиш, порага учуриш, пора бериб ўзи томонга оғдириб олиш деб изоҳланган бўлса⁴, рус тилининг замонавий атамалар луғатида **“подкуп”** термини **“пора бериш”** феълни ифодалаб, **“пул, совғалар бериб ўзи томонга оғдириб олиш”** маъносини англатиши келтирилган⁵.

¹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. А.Мадвалиев таҳрири остида. Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти.2020.Б.296-297

² Изоҳ; яна қуйидаги маъноларни англатади (8) энг юқори нуқтадан зенитдан ўтмоқ (қуёш, ой, ва юлдузлар ҳақида); (9) маълум бир муддатдан, пайтдан ўтмоқ, ошмоқ; (10) кўчма бирор томонга ўтмоқ, унга мойил бўлмоқ ёки ён босмоқ; эси оғмоқ ва ҳ.к. // Ўзбек тилининг изоҳли луғати кўрсатилган иш Б.191-192 (II Ҷарфи)

³ Русско-узбекский словарь. Под ред. Р.Абдурахманова М.:1954 Б.575-576. Интернет манба: <https://n.ziyouz.com/books/lugatlar/Ruscha-o'zbekcha.pdf> Кириш санаси 29.05.2023 йил

⁴ Русча-ўзбекча луғат 2 томлик. 2 том Т.:1984. Б.90 Интернет манба: <https://n.ziyouz.com/books/lugatlar/Ruscha-o'zbekcha.pdf> Кириш санаси 29.05.2023 йил

⁵ Словар современных терминов русского языка. По ред. Н.Н. Толкунов М. 1995 г. С. 345.

Таниқли профессор С.И.Ожегов “*подкупить*” сўзини пора бериб ўзи томонга оғдириш, “*подкупной*” сўзини эса пора бериш деб изоҳлаган¹.

Шундай қилиб, луғатлардан “пора эвазига оғдириб олиш” сўзи пора берувчи сифати, яъни пора бериб ўзи томонга оғдирувчи маъноларини билдиришини англадик. Бироқ, юқорида қайд этиб ўтганимиздек, ЖКнинг 192⁹-моддасидаги “Тижоратда пора эвазига оғдириб олиш” фақатгина пора беришни эмас, балки умумий номи остида бир-бирига яқин бўлган иккита жиноят тавсифи, яъни нодавлат секторда пора бериш ва пора олишни ўзида қамраб олади. Шу сабабли мазкур модданинг “тижоратда пора эвазига оғдириб олиш” деб номланиши, фикримизча, биров мунозарали айни пайтда мазкур номи унинг мазмун моҳиятини тўлиқ қамраб олмаган.

Боз устига, “тижоратда пора эвазига оғдириб олиш” сўзи луғавий жиҳатдан гўёки, фақатгина тижоратини яхшилаш учун рақобатчиси ёки бошқа шахсни пора эвазига ўзига оғдириб олишни англатяпти, бу эса, ўз навбатида ЖКнинг 192⁹-моддаси объектини тижорат ва иқтисодиёт соҳасидаги муносабатлар билан чекланиб қолишига олиб келади. Ушбу модда фақат нодавлат тижорат ташкилоти мансабдор шахси эмас, балки нодавлат тижорат ва бошқа нодавлат ташкилот мансабдор шахсига пора бериш ёки улар томонидан пора олишни назарда тутади.

Жумладан, жиноят ишлари бўйича туман судининг ҳукмига кўра, туманидаги “ХХХ” оилавий нодавлат мактабгача таълим муассасаси раҳбари Ф.И.Ш. фуқаро Ф.И.Ш.ни МТМга ёрдамчи тарбиячи вазифасига ишга қабул қилиш эвазига ундан 300 АҚШ доллариға ҳисоблаб, 3.060.000 сўм нақд пулларни пора тариқасида олган. Суднинг ҳукмига кўра, судланувчи ЖКнинг 192⁹-моддасининг 2-қисми билан айбли деб топилган².

Юқоридагиларга кўра, ЖКнинг 192⁹-моддасининг амалдаги номини унинг диспозициясига мувофиқ эмас деган хулосага келиш мумкин.

Бу борада миллий олимларимиздан Е.В.Коленко нафақат тижорат, балки бошқа нодавлат нотижорат ташкилотлари (маданий-маърифий, спорт, диний ва бошқа нодавлат нотижорат ташкилотлари) субъектлари – мансабдор шахсларни қамраб олишни таъминлаш мақсадида ЖКнинг 192⁹-моддасини

¹ С.И.Ожегов, Н.Ю.Шведова Толковый словарь русского языка М., 1981.

² Ўзбекистон Республикаси Олий судининг 01.03.2024 йилдаги № 03-23-169-24-хатига асосан электрон вариантдаги (pdf) ҳукм

(“Тижоратда пора эвазига оғдириб олиш”) **“Нодавлат секторда пора эвазига оғдириб олиш”** деб номлашни таклиф қилади¹.

Юқорида биз “пора эвазига оғдириб олиш” сўзини пора берувчига яқин эканлигини луғутлардан англадик, шу боисдан Е.В.Коленко томонидан илгари сурилган фикрга қўшила олмаймиз.

МДХ давлатлар қонунчилигини ўрганиш давомида аниқландики, Россия Федерациясининг Жиноят кодексидаги 204-моддаси ҳам *“коммерческий подкуп”* деб номланган. Бу борада О.В.Кашиннинг фикрича, С.И.Ожегов томонидан тузилган луғатда русчадаги “подкуп” сўзи пора бериб оғдириб олишни англатиб, пора берувчининг ҳаракатларини билдиради, бироқ Россия Федерацияси Жиноят кодексидаги *“коммерческий подкуп”* деб номланган 204-моддасида нодавлат тижорат ва бошқа нодавлат ташкилотда пора бериш ва олиш учун жавобгарлик белгиланган. Бинобарин, “подкуп” атамасини қонун чиқарувчи томонидан пора берган ва пора олаётган шахсга асоссиз равишда кенгайтирган².

Бундай ёндашувни профессор А.В.Куликов ва О.А.Шелег³, Г.Н.Миронова⁴ ҳам билдирган. Жумладан, профессор А.В.Куликовнинг фикрига кўра, ЖКнинг битта моддасига бири-бирига қарама-қарши бўлган иккита элементни киритиш ноўрин кўринади. Шу сабабли, битта моддада пора олиш, бошқасида пора бериш учун алоҳида жавобгарликни мустақамлаш асосли ҳисобланади. Шунингдек, олим тижоратда пора эвазига оғдириб олиш бу пора беришни назарда тутаётганлигини билдирган.

Профессор П.В.Никонов эса ўзининг тадқиқот ишида ушбу моддани тижорада пора олишни назарда тутувчи *“Получение коммерческого подкупа”*, тижоратда пора беришни назарда тутувчи *“Дача коммерческого подкупа”* деб номланган иккита мустақил моддага ажратишни таклиф қилади⁵.

¹ Е.В.Коленко. “Пора олиш учун жавобгарлик: Ўзбекистон Республикаси жиноят қонунчилигини халқаростандартларни ҳисобга олган ҳолда такомиллаштириш истиқболлари” ю.ф.ф.д диссертацияси Автореф.-Т.:2023 Б.43

² О.В.Кашин. Подкуп как уголовно-правовой феномен: к постановке проблемы // Преступление – наказание – исправление // file: // / C: / Users / User / Downloads / podkup-kak-ugolovno-pravovo-y-fenomen-k-postanovke-problemy.pdf

³ А.В.Куликов, О.А.Шелег К вопросу расширения субъектного состава и предмета коммерческого подкупа (ст. 204 УК РФ) // Криминалист. 2024. № 1 (46). с. 56–62 • Criminalist. 2024;1(46):56-62

⁴ Ушбу олима Россия Федерацияси ЖКнинг 204² -моддаси кичик тижоратда пора эвазига оғдириб олиш деган моддаси юзасидан фикр билдирган. // Г.Н.Миронова уголовная ответственность за мелкий коммерческий подкуп (ст. 204.2 УК РФ) Дисс. к.ю.н. Омск 2019.

⁵ П.В.Никонов Теоретические основы уголовно-правового противодействия преступлениям, связанным с дачей и получением взятки и иными видами незаконного вознаграждения Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук Москва – 2024 568 с. С.540-546.

Назаримизда, бу борада профессор А.В.Куликов ва профессор П.В.Никоновлар ҳақ ва улар тўғри хулосага келган.

Боиси, маълум маънода “пора” ва “порахўрлик” тушунчалари универсал хусусиятга эга. “Айни вақтда улардан у ёки бу ижтимоий-ҳуқуқий маънода фойдаланиш жиноят чегараларини турлича белгилайди, муаммо жиҳатларини, шунингдек, тадқиқ қилиш доираси ва усулларини ўзгартириб юборади”- дейди профессор Р.А.Зуфаров¹.

“Порахўрлик” тор маънода - бу пора олиш жиноятини англатади. Кенг маънода “порахўрлик” тушунчаси учта жиноят таркибини: пора олиш, пора бериш ва пора олиш-беришда воситачилик қилишни қамраб олади.

Ўзбекистон юридик энциклопедияси муаллифлари порахўрлик – пора олиш, пора бериш ва пора олиш ва беришда воситачилик қилиш тушунчаларини қамраб олган тушунча деб қайд этади². Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодекси 8-бўлимида (“Атамаларнинг ҳуқуқий маъноси”) порахўрлик-пора олиш, пора бериш ёки бу жиноятларда воситачилик қилиш деб изоҳланган.

Профессор Б.В.Здравомыслов кўрсатилган тажовузлар турларининг ҳар бири ўзига хос бўлган ҳаракат тавсифи, қасднинг мазмуни ва субъект белгилари бўлган мустақил жиноятлар деб ҳисоблайди³. “Жиноят ҳуқуқи нуқтаи назаридан бундай фикр етарли даражада асосланган, чунки у нафақат қонунчилик лексикасига таянган, балки мазкур жиноятларнинг турли моҳияти, табиати ва хусусиятини ҳисобга олади”- деб ёзади профессор Р.А.Зуфаров⁴.

Бу борада Е.В.Коленко ҳам ўзининг тадқиқот ишида ЖКнинг 192⁹-моддасида икки қисмга ажратган ҳолатда мустақил жавобгарлик белгилаш зарурлигини асослайди⁵.

¹ Зуфаров Р.А. Порахўрлик учун жиноий жавобгарлик. // Масъул муҳаррир: ю.ф.д.профессор М.Х.Рустамбоев. - Т / .ТДЮИ., 2004. Б.15.; Р.А.Зуфаров Порахўрликка қарши курашнинг жиноят-ҳуқуқий ва криминологик жиҳатлари: назария ва амалиёт ю.ф.д илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси Т.:2005. Б.28.

² Ўзбекистон юридик энциклопедияси / Нашр учун масъул Р.А.Муҳитдинов ва бошқ.; масъул муҳаррир Н.Тўйчиев. – Т.: Адолат, 2010. – Б.368

³ Здравомыслов Б.В. Должностные преступления: Понятие и классификация М.1975.

⁴ Р.А.Зуфаров Порахўрликка қарши курашнинг жиноят-ҳуқуқий ва криминологик жиҳатлари: назария ва амалиёт ю.ф.д илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси Т.:2005. Б.29.

⁵ Е.В.Коленко Ответственность за получение взятки:перспективы совершенствования уголовного законодательства Республики Узбекистанс учетом международных стандартов Дисс.д.ф.ю.н. (Phd) Т.: – 2023

Биз ҳам профессор Р.А.Зуфаров ва профессор Б.В.Здравомыслов ҳамда Е.В.Коленкoning фикрларига қўшилган ҳолда, ЖКнинг 192⁹-моддасида назарда тутилган жиноятни иккита мустақил таркибдаги жиноятга ажратишни таклиф қиламиз ҳамда ЖКга янги ***“Нодавлат тижорат ташкилотининг ёки бошқа нодавлат ташкилотининг мансабдор шахсига пора бериш”*** ҳамда ***“Нодавлат тижорат ташкилотининг ёки бошқа нодавлат ташкилотининг мансабдор шахс томонидан пора олиш”*** деган моддани киритиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Бундай ёндашувга келишимизнинг бир қанча жиҳатларини санаб ўтишимиз мумкин:

Биринчидан, нодавлат секторда пора олувчи ва пора берувчиларнинг манфаатлари бир-бирларига мос бўлмаганлиги сабабли бу қилмишларни ягона жиноят таркибига бирлаштириш бизнингча тўғри эмас.

Иккинчидан, ЖКнинг 192⁹-моддасида кўрсатилган тижоратда пора эвазига оғдириб олиш жиноятига таркиби ва ҳуқуқий моҳияти бўйича энг яқин жиноят бу пора олиш ва пора бериш жинояти ҳисобланади. Ваҳоланки, қонун чиқарувчи Жиноят кодексида пора олиш ва пора бериш учун жавобгарликни алоҳида ажратган. Тижоратда пора эвазига оғдириб олиш жинояти учун жавобгарликни белгилашда худди шу йўлдан бориш мантиқан тўғри бўларди.

Учинчидан, тижоратда пора эвазига оғдириб олиш жинояти учун ЖКнинг 192⁹ – моддаси 1 ва 3 қисм учун жиноят субъекти ҳар қандай шахс бўлса, мазкур модданинг 2 ва 4 қисмлари учун жиноят субъекти махсус субъект нодавлат тижорат ташкилотининг ва бошқа нодавлат ташкилотининг мансабдор шахси ҳисобланади, бундан кўриниб турибдики, битта моддада икки хил хусусиятларга эга бўлган субъектларнинг мавжудлиги бизнингча нотўғри.

Бундан ташқари, бугунги кунда ЖКнинг 192⁹-моддасида назарда тутилган нодавлат секторда пора бериш ҳам пора олиш ҳам статистик маълумотларда битта жиноят таркиби бўйича юритилади, боз устига ЖКнинг 192⁹-моддаси 5-қисми иккала жиноят элементи учун умумий оғирлаштирувчи белги эканлигини инобатга олсак, масалан бир йил давомида нодавлат тижорат ташкилот ёки бошқа нодавлат ташкилотининг мансабдор шахси томонидан пора олиш ёки ушбу шахсларга пора бериш жиноятини содир этганлигини таҳлил қилишда қийинчилик юзага келиши мумкин. Шунга кўра, ушбу моддани алоҳида таркибда иккига

ажратилиши бу борадаги муаммони ҳам бартараф этишга хизмат қилади.

АНОРБОВ АМИРИДДИН УЛУҒБЕК ЎҒЛИ

Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети
мустақил изланувчиси, юридик фанлар фалсафа доктори (PhD)

ЖАМОАТ ХАВФСИЗЛИГИГА ҚАРШИ КИБЕРЖИНОЯТЛАР ТАСНИФИ

Амалдаги жиноят қонунчилигимизда кибержиноят тушунчаси белгиланмаган, бироқ Ўзбекистон Республикасининг “Киберхавфсизлик тўғрисида” 2022 йил 15 апрелдаги ЎРҚ–764-сон Қонунида кибержиноятчилик тушунчаси белгиланган бўлиб, унга кўра, кибержиноятчилик – ахборотни эгаллаш, уни ўзгартириш, йўқ қилиш ёки ахборот тизимлари ва ресурсларини ишдан чиқариш мақсадида кибермаконда дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда амалга ошириладиган жиноятлар йиғиндиси¹.

Демак, ахборотни эгаллаш, уни ўзгартириш, йўқ қилиш ёки ахборот тизимлари ва ресурсларини ишдан чиқариш мақсадида кибермаконда дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда амалга ошириладиган жиноят миллий қонунчилигимизга асосан кибержиноят саналади ва ушбу тушунчанинг энг самарали талқини биз томонимиздан илмий ишларимизда кўрсатилган бўлиб², уларда кибержиноятларнинг таснифи назарда тутилган ва улар орасида жамоат хавфсизлигига қарши кибержиноятлар ҳам бўлиб, бу жиноятлар миллий жиноят қонунчилигимизда аниқ тафсифланмаган ва илмий жиҳатдан ҳам ҳали ўрганилмаган, тадқиқ этилмаган, фақатгина умумий қилиб кибержиноятлар ва киберхавфсизлик масаласи бўйича олимлар ва мутахассислар фикр юритишган холос. Айнан бу параграфнинг ўзига хос жиҳати ҳам шундай, яъни ҳали ўрганилмаган ва тадқиқ қилинмаган киберхавфсизликнинг бир йўналиши ҳақида тўхталиб ўтамыз. Жиноят кодексининг олтинчи бўлими Жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига қарши жиноятлар деб номланади ва ушбу бўлимдаги қуйидаги моддалар бўйича кибержиноятлар бугунги

¹ “Киберхавфсизлик тўғрисида” 2022 йил 15 апрелдаги ЎРҚ–764-сон Қонуни // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

² А. Анорбоев. Кибержиноятчилик: жиноят-ҳуқуқий ва криминологик жиҳатлари. <https://lib.bimm.uz/items/9747>.

кунда амалга оширилиши мумкин, шунингдек, агарда технологиялар ривожу шу зайлда кетса, бошқа моддалар билан ҳам кибержиноятлар амалга оширилиши мумкинлигини унутмаслик керак:

243-модда. Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштириш;

244-модда. Оммавий тартибсизликлар;

244¹-модда. Жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига таҳдид соладиган материалларни тайёрлаш, сақлаш, тарқатиш ёки намоёниш этиш;

244²-модда. Диний экстремистик, сепаратистик, фундаменталистик ёки бошқа тақиқланган ташкилотлар тузиш, уларга раҳбарлик қилиш, уларда иштирок этиш;

244³-модда. Диний мазмундаги материалларни қонунга ҳилоф равишда тайёрлаш, сақлаш, олиб кириш ёки тарқатиш;

244⁵-модда. Карантинли ва инсон учун хавфли бўлган бошқа юқумли касалликлар тарқалиши ҳақида ҳақиқатга тўғри келмайдиган маълумотларни тарқатиш;

244⁶-модда. Ёлғон ахборот тарқатиш;

247-модда. Ўқотар қуролни, ўқ-дориларни, ўқотар қуролнинг асосий қисмларини, портловчи моддаларни, портлатиш воситаларини ёки портлатиш қурилмаларини қонунга ҳилоф равишда эгаллаш;

248-модда. Ўқотар қуролнинг, ўқ-дориларнинг, ўқотар қурол асосий қисмларининг, портловчи моддаларнинг, портлатиш воситаларининг ёки портлатиш қурилмаларининг қонунга ҳилоф муомаласи;

248¹-модда. Учувчисиз учадиган аппаратларни сақлаш ва улардан фойдаланиш тартибини бузиш;

250-модда. Портлаш хавфи бўлган моддалар ёки пиротехника буюмларидан фойдаланиш қоидаларини бузиш;

250¹-модда. Пиротехника буюмларининг қонунга ҳилоф муомаласи;

251-модда. Кучли таъсир қилувчи ёки заҳарли моддаларни қонунга ҳилоф равишда эгаллаш;

251¹-модда. Кучли таъсир қилувчи ёки заҳарли моддаларни қонунга ҳилоф равишда муомалага киритиш;

252-модда. Радиоактив материалларни қонунга ҳилоф равишда эгаллаш;

253-модда. Радиоактив материаллардан фойдаланиш қоидаларини бузиш;

254-модда. Радиоактив материаллардан қонунга ҳилоф равишда фойдаланиш;

255-модда. Ядро қурилмаларидан фойдаланиш қоидаларини бузиш;

255¹-модда. Бактериологик, кимёвий ва бошқа хил ялпи қирғин қуроллари турларини ишлаб чиқиш, ишлаб чиқариш, тўплаш, олиш, бировга ўтказиш, сақлаш, қонунга ҳилоф равишда эгаллаш ва улар билан бошқа ҳаракатларни содир этиш;

255²-модда. Нефть қувурларини, газ қувурларини, нефть ва газ маҳсулотлари қувурларини яроқсиз ҳолатга келтириш;

256-модда. Тадқиқот фаолиятини амалга оширишда хавфсизлик қоидаларини бузиш;

257-модда. Меҳнатни муҳофаза қилиш қоидаларини бузиш;

257¹-модда. Санитарияга оид қонунчиликни ёки эпидемияга қарши кураш қоидаларини бузиш;

258-модда. Тоғ-кон, қурилиш ёки портлатиш ишлари хавфсизлиги қоидаларини бузиш;

259-модда. Ёнғин хавфсизлиги қоидаларини бузиш;

259¹-модда. Ўта муҳим ва тоифаланган объектларнинг қўриқланишини таъминлашга доир мажбуриятларни бажармаслик;

260-модда. Темир йўл, денгиз, дарё ёки ҳаво транспортининг ҳаракати ёки улардан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларини бузиш;

260¹-модда. Ўзбекистон Республикасининг самовий ҳудудидан қонунга ҳилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш;

263-модда. Темир йўл, денгиз, дарё, ҳаво транспорти воситаси ёки алоқа йўллари яроқсиз ҳолатга келтириш;

263¹-модда. Ҳаво кемасидан фойдаланиш вақтида лазер нуруни йўналтириш орқали ҳалақит бериш;

264-модда. Темир йўлнинг ҳаракатланадиган таркибини, ҳаво, денгиз ёки дарё кемасини олиб қочиш ёки эгаллаб олиш;

265-модда. Халқаро учиш қоидаларини бузиш;

267-модда. Транспорт воситасини олиб қочиш;

271-модда. Гиёвандлик воситалари, уларнинг аналоглари ёки психотроп моддаларни қонунга ҳилоф равишда эгаллаш;

273-модда. Гиёвандлик воситалари, уларнинг аналоглари ёки психотроп моддаларни ўтказиш мақсадини кўзлаб қонунга ҳилоф равишда тайёрлаш, олиш, сақлаш ва бошқа ҳаракатлар қилиш, шунингдек уларни қонунга ҳилоф равишда ўтказиш;

274-модда. Гиёвандлик воситалари, уларнинг аналоглари ёки психотроп моддаларни истеъмол қилишга жалб этиш;

275-модда. Гиёвандлик воситалари, уларнинг аналоглари ёки психотроп моддалар ишлаб чиқариш ёки улардан фойдаланиш қоидаларини бузиш;

277-модда. Безорилик;

278-модда. Қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларни ташкил этиш ҳамда ўтказиш;

278¹-модда. Ахборотлаштириш қоидаларини бузиш;

278²-модда. Компьютер ахборотидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш;

278³-модда. Компьютер тизимидан, шунингдек телекоммуникация тармоқларидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш учун махсус воситаларни ўтказиш мақсадини кўзлаб тайёрлаш ёхуд ўтказиш ва тарқатиш;

278⁴-модда. Компьютер ахборотини модификациялаштириш;

278⁵-модда. Компьютер саботаж;

278⁶-модда. Зарар келтирувчи дастурларни яратиш, ишлатиш ёки тарқатиш;

278⁷-модда. Телекоммуникация тармоғидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш;

278⁸-модда. Кripto-активлар айланмаси соҳасидаги қонунчиликни бузиш;

278⁹-модда. Майнинг фаолиятини қонунга хилоф равишда амалга ошириш.

Мазкур жиноятлар тўлиқ кибержиноят сифатида ҳам содир этилишими мумкин ва шу билан бирга, бошқа қўйидаги жиноятлар ҳам борки бу жиноятлар ҳам фақатгина шахсга эмас, балки жамият тартибига қарши кибержиноят деб атасак бўлади, сабаби бу жиноятлар битта субъектга эмас, балки кенга аудиторияга қаратилганлиги боис, уларнинг салмоғи ва даражаси кенг ҳисобланади, хусусан Жиноят кодексининг қўйидаги моддаларида назарда тутилган жиноятларнинг объекти фақатгина битта шахсга қаратилмаган, балки жамиятга қаратилган бўлиши ҳам мумкин:

103-модда. Ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш;

103¹-модда. Ўзини ўзи ўлдиришга ундаш;

112-модда. Ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш;

115-модда. Аёлни ўз ҳомиласини сунъий равишда туширишга мажбурлаш;

115¹-модда. Инсонни ундан аъзоларини ва (ёки) тўқималарини трансплантация учун олишга розилик беришга мажбурлаш;

121-модда. Шахсни жинсий алоқа қилишга мажбур этиш;

125-модда. Фарзандликка олиш сирини ошкор қилиш;

- 126¹-модда. Оилавий (маиший) зўравонлик;
- 130-модда. Порнографик маҳсулотни тайёрлаш, олиб кириш, тарқатиш, реклама қилиш, намойиш этиш;
- 130¹-модда. Тазйиқни, зўравонликни ёки шафқатсизликни тарғиб қилувчи маҳсулотни тайёрлаш, олиб кириш, тарқатиш, реклама қилиш, намойиш этиш;
- 131-модда. Қўшмачилик қилиш ёки фоҳишахона сақлаш;
- 133¹-модда. Инсон аъзоларининг ва (ёки) тўқималарининг олди-сотдиси;
- 139-модда. Тухмат;
- 140-модда. Ҳақорат қилиш;
- 141-модда. Фуқароларнинг тенг ҳуқуқлилигини бузиш;
- 141¹-модда. Шахсий ҳаёт дахлсизлигини бузиш;
- 141²-модда. Шахсга доир маълумотлар тўғрисидаги қонунчиликни бузиш;
- 141³-модда. Шахснинг шаънини ва кадр-қимматини камситувчи ҳамда инсон ҳаётининг сир тутиладиган томонларини акс эттирувчи маълумотларни ошкор қилиш;
- 143-модда. Хат-ёзишмалар, телефонда сўзлашув, телеграф хабарлари ёки бошқа хабарларнинг сир сақланиши тартибини бузиш;
- 145-модда. Виждон эркинлигини бузиш;
- 146-модда. Сайлов ёки референдум ташкил қилиш, уларни ўтказиш тўғрисидаги қонунчиликни бузиш;
- 147-модда. Сайлов ҳуқуқининг ёки ишончли вакил ваколатларининг амалга оширилишига тўсқинлик қилиш;
- 150-модда. Урушни тарғиб қилиш;
- 151-модда. Агрессия;
- 152-модда. Урушнинг қонун ва удумларини бузиш;
- 155-модда. Терроризм;
- 155³-модда. Терроризмни молиялаштириш;
- 156-модда. Миллий, ирқий, этник ёки диний адоват қўзғатиш;
- 159-модда. Ўзбекистон Республикасининг конституциявий тузумига тажовуз қилиш;
- 161-модда. Қўпоровчилик;
- 162-модда. Давлат сирларини ошкор қилиш;
- 165-модда. Товламачилик;
- 167-модда. Ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилиш;
- 168-модда. Фирибгарлик;
- 169-модда. Ўғрилик;

171-модда. Жиноий йўл билан топилган мулкни олиш ёки ўтказиш;

173-модда. Мулкни қасддан nobуд қилиш ёки унга зарар етказиш;

185²-модда. Электр, иссиқлик энергияси, газ, водопроводдан фойдаланиш қоидаларини бузиш;

186-модда. Хавфсизлик талабларига жавоб бермайдиган товарларни ўтказиш мақсадини кўзлаб ишлаб чиқариш, сақлаш, ташиш ёхуд ўтказиш, ишлар бажариш ёки хизматлар кўрсатиш;

186³-модда. Сифатсиз ёки қалбакилаштирилган дори воситаларини ёхуд тиббий буюмларни ўтказиш мақсадида ишлаб чиқариш, тайёрлаш, олиш, сақлаш, ташиш ёки ўтказиш, дори воситаларини ёки тиббий буюмларни дорихоналардан ва уларнинг филиалларидан ташқарида реализация қилиш, шунингдек таркибида кучли таъсир қилувчи моддалар мавжуд бўлган дори воситаларини рецепт бўйича чакана реализация қилиш тартибини бузиш;

188-модда. Ноқонуний тадбиркорлик фаолияти;

188¹-модда. Пул маблағларини ва (ёки) бошқа мол-мулкни жалб этишга доир ноқонуний фаолият;

191-модда. Қонунга хилоф равишда ахборот тўплаш, уни ошкор қилиш ёки ундан фойдаланиш;

192-модда. Рақобатчини обрўсизлантириш;

193-модда. Экология хавфсизлигига оид нормалар ва талабларни бузиш;

197-модда. Ер, ер ости бойликларидан фойдаланиш шартларини ёки уларни муҳофаза қилиш талабларини бузиш;

201-модда. Зарарли кимёвий моддалар билан муомалада бўлиш қоидаларини бузиш;

203-модда. Сув ёки сув ҳавзаларидан фойдаланиш шартларини бузиш;

204-модда. Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудларнинг режимини бузиш;

215-модда. Давлат рамзларига ҳурматсизлик қилиш;

216¹-модда. Ғайриқонуний жамоат бирлашмалари ва диний ташкилотлар фаолиятида қатнашишга ундаш;

219-модда. Ҳокимият вакилига ёки фуқаровий бурчини бажараётган шахсга қаршилик кўрсатиш;

229-модда. Ўзбошимчалик.

Мазкур жиноятларни таснифлашда қуйидаги муҳим мезонларга эътибор қаратиш керак, яъни ушбу жиноятлар

кибержиноят сифатида амалга оширилаётган вақтда кибержиноятни амалга ошираётган субъект фақатгина мазкур жиноятни тартибга солувчи ижтимоий муносабатларни назарда тутувчи объектдан ташқари ахборот-коммуникация технологиялари соҳасини тартибга солувчи ижтимоий муносабатларга таҳдид солади ҳамда ўз жиноятини ахборот-коммуникация технологиялари орқали амалга оширади, шу билан бирга, жиноят шахсдан ташқари жамият манфаатларига қарши қаратилган бўлади ва жиноят кибермаконда содир этилади. Айнан мана шу тўртта мезон жиноятнинг жамоат хавфсизлигига нисбатан кибермаконда содир этилаётган кибержиноят эканлигини тасдиқлайди.

Шу жиҳатдан олиб қарасак, жамоат хавфсизлигига қарши кибержиноятларни қуйидаги гуруҳларга таснифлаш мумкин, жумладан:

жамиятда шахсларнинг ҳаёти ва соғлиғига таҳдид солувчи кибермаконда ахборот-коммуникация технологияларидан фойдашланиб телекоммуникация ва бутунжаҳон Интернет тармоғида содир этиладиган кибержиноятлар;

жамиятда шахсларнинг шаъни ва қадр-қимматига таҳдид солувчи кибермаконда ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб телекоммуникация ва бутунжаҳон Интернет тармоғида содир этиладиган кибержиноятлар;

жамиятда шахсларнинг шахсий, сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ҳуқуқ ва манфаатларига таҳдид солувчи кибермаконда ахборот-коммуникация технологияларидан фойдашланиб телекоммуникация ва бутунжаҳон Интернет тармоғида содир этиладиган кибержиноятлар;

ахборот-коммуникация технологиялари соҳасига оид кибержиноятлар.

Айнан мана шу тўртта гуруҳга қуйидаги жиноятлар киради:

1) жамиятда шахсларнинг ҳаёти ва соғлиғига таҳдид солувчи кибермаконда ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб телекоммуникация ва бутунжаҳон Интернет тармоғида содир этиладиган кибержиноятлар:

103-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда бир неча шахсларни ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш;

103¹-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда бир неча шахсларни ўзини ўзи ўлдиришга ундаш;

112-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда бир неча шахсларни ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш;

115-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда аёлларни ўз ҳомиласини сунъий равишда туширишга мажбурлаш;

115¹-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда инсонларни ундан аъзоларини ва (ёки) тўқималарини трансплантация учун олишга розилик беришга психологик мажбурлаш;

2) жамиятда шахсларнинг шаъни ва қадр-қимматига таҳдид солувчи кибермаконда ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиб телекоммуникация ва бутунжаҳон Интернет тармоғида содир этиладиган кибержсиноятлар:

121-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда шахсларни жинсий алоқа қилишга психологик мажбур этиш;

125-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда бир неча шахсларнинг фарзандликка олиш сирларини ошкор қилиш;

126¹-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда безорилик орқали бир неча шахсларга нисбатан оилавий (маиший) зўравонлик қилиш;

131-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда қўшмачилик қилиш ёки фоҳишахона сақлашни реклама қилиш ва унга қизиқтириш;

139-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда бир неча фуқароларга нисбатан тухмат қилиш ёки безорилик йўли билан тухмат қилиш;

140-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда бир неча шахсларни ҳақорат қилиш ёки безорилик йўли билан ҳақорат қилиш;

141-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда бир неча фуқароларнинг тенг ҳуқуқлилигини бузиш;

141¹-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда бир неча шахснинг шахсий ҳаёт дахлсизлигини бузиш;

141²-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда бир неча шахснинг шахсга доир маълумотлар тўғрисидаги қонунчиликни бузиш;

141³-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда бир неча шахснинг шаънини ва қадр-қимматини камситувчи ҳамда инсон ҳаётининг сир тутиладиган томонларини акс эттирувчи маълумотларни ошкор қилиш;

143-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда бир неча шахснинг хат-ёзишмалар, телефонда сўзлашув, телеграф хабарлари ёки бошқа хабарларнинг сир сақланиши бузиш;

145-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда бир неча шахснинг виждон эркинлигини бузиш;

146-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда ёки сунъий интеллект орқали кибермаконда сайлов ёки референдум ташкил қилиш, уларни ўтказиш тўғрисидаги қонунчиликни бузиш;

150-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда урушни тарғиб қилиш;

156-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда миллий, ирқий, этник ёки диний адоват қўзғатиш;

159-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда Ўзбекистон Республикасининг конституциявий тузумига тажовуз қилишга ҳаракат қилиш;

161-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда қўпоровчилик амалга оширилишини ташкил қилиш ёки амалга ошириш;

162-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда давлат сирларини ошкор қилиш;

191-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда қонунга ҳилоф равишда ахборот тўплаш, уни ошкор қилиш ёки ундан фойдаланиш;

3) жамиятда шахсларнинг шахсий, сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ҳуқуқ ва манфаатларига таҳдид солувчи

**кибермаконда ахборот-коммуникация технологияларидан
фойдашланиб телекоммуникация ва бутунжаҳон Интернет
тармоғида содир этиладиган кибержиноятлар:**

130-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда порнографик маҳсулотни тайёрлаш, олиб кириш, тарқатиш, реклама қилиш, намойиш этиш;

130¹-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда тазйиқни, зўравонликни ёки шафқатсизликни тарғиб қилувчи маҳсулотни тайёрлаш, олиб кириш, тарқатиш, реклама қилиш, намойиш этиш;

133¹-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда инсон аъзоларининг ва (ёки) тўқималарининг олди-сотдисини амалга ошириш;

147-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда ёки сунъий интеллект орқали сайлов ҳуқуқининг ёки ишончли вакиллар ваколатларининг амалга оширилишига тўсқинлик қилиш;

151-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда агрессияни амалга ошириш;

152-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда урушнинг қонун ва удумларини бузиш;

155-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда терроризмни амалга ошириш;

165-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда бир неча шахсларга нисбатан товламачилик қилиш;

167-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда жамият мулкани ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилиш;

168-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда бир неча шахсларга нисбатан фирибгарлик қилиш;

169-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда бир неча шахсларга нисбатан ўғрилик қилиш;

171-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда жиноий йўл билан топилган бир неча шахсларга тегишли мулкларни олиш ёки ўтказиш;

173-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда бир неча шахсларга тегишли мулкни қасддан нобуд қилиш ёки унга зарар етказиш;

185²-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда электр, иссиқлик энергияси, газ, водопроводдан фойдаланиш қоидаларини бузиш;

186-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда хавфсизлик талабларига жавоб бермайдиган товарларни ўтказиш мақсадини кўзлаб ишлаб чиқариш, сақлаш, ташиш ёхуд ўтказиш, ишлар бажариш ёки хизматлар кўрсатиш;

186³-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда сифатсиз ёки қалбакилаштирилган дори воситаларини ёхуд тиббий буюмларни ўтказиш мақсадида ишлаб чиқариш, тайёрлаш, олиш, сақлаш, ташиш ёки ўтказиш, дори воситаларини ёки тиббий буюмларни дорихоналардан ва уларнинг филиалларидан ташқарида реализация қилиш, шунингдек таркибида кучли таъсир қилувчи моддалар мавжуд бўлган дори воситаларини рецепт бўйича чакана реализация қилиш тартибини бузиш;

188-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда ноқонуний тадбиркорлик фаолияти;

188¹-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда пул маблағларини ва (ёки) бошқа мол-мулкни жалб этишга доир ноқонуний фаолият;

192-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда рақобатчиларни обрўсизлантириш;

193-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда экология хавфсизлигига оид нормалар ва талабларни бузиш;

197-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда ер, ер ости бойликларидан фойдаланиш шартларини ёки уларни муҳофаза қилиш талабларини бузиш;

201-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда зарарли кимёвий моддалар билан муомалада бўлиш қоидаларини бузиш;

203-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда сув ёки сув ҳавзаларидан фойдаланиш шартларини бузиш;

204-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда муҳофаза этиладиган табиий ҳудудларнинг режимини бузиш;

215-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда давлат рамзларига ҳурматсизлик қилиш;

216¹-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда ғайриқонуний жамоат бирлашмалари ва диний ташкилотлар фаолиятида қатнашишга ундаш;

219-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда ҳокимият вакиллариغا ёки фуқаровий бурчини бажараётган шахсларга қаршилик кўрсатиш;

229-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда ўзбошимчалик қилиш;

243-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштириш;

244-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда оммавий тартибсизликларни келтириб чиқариш учун тарғибот қилиш;

244¹-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига таҳдид соладиган материалларни тайёрлаш, сақлаш, тарқатиш ёки намоиш этиш;

244²-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда диний экстремистик, сепаратистик, фундаменталистик ёки бошқа тақиқланган ташкилотлар тузиш, уларга раҳбарлик қилиш, уларда иштирок этиш;

244³-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда диний мазмундаги материалларни қонунга хилоф равишда тайёрлаш, сақлаш, олиб кириш ёки тарқатиш;

244⁵-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда карантинли ва инсон учун хавфли бўлган бошқа юқумли касалликлар тарқалиши ҳақида ҳақиқатга тўғри келмайдиган маълумотларни тарқатиш;

244⁶-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда ёлғон ахборот тарқатиш;

247-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда ўқотар қуролни, ўқ-дориларни, ўқотар қуролнинг асосий қисмларини, портловчи моддаларни, портлатиш воситаларини ёки портлатиш қурилмаларини қонунга ҳилоф равишда эгаллаш;

248-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда ўқотар қуролнинг, ўқ-дориларнинг, ўқотар қурол асосий қисмларининг, портловчи моддаларнинг, портлатиш воситаларининг ёки портлатиш қурилмаларининг қонунга ҳилоф муомаласини амалга ошириш;

248¹-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда учувчисиз учадиган аппаратларни сақлаш ва улардан фойдаланиш тартибини бузиш;

250-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда портлаш хавфи бўлган моддалар ёки пиротехника буюмларидан фойдаланиш қоидаларини бузиш;

250¹-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда пиротехника буюмларининг қонунга ҳилоф муомаласини амалга ошириш;

251-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кучли таъсир қилувчи ёки заҳарли моддаларни қонунга ҳилоф равишда эгаллаш;

251¹-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда кучли таъсир қилувчи ёки заҳарли моддаларни қонунга ҳилоф равишда муомалага киритиш;

252-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда радиоактив материалларни қонунга ҳилоф равишда эгаллаш;

253-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда радиоактив материаллардан фойдаланиш қоидаларини бузиш;

254-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда радиоактив материаллардан қонунга ҳилоф равишда фойдаланиш;

255-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда ядро қурилмаларидан фойдаланиш қоидаларини бузиш;

255¹-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда бактериологик, кимёвий ва бошқа хил ялпи қирғин қуруллари турларини ишлаб чиқиш, ишлаб чиқариш, тўплаш, олиш, бировга ўтказиш, сақлаш, қонунга хилоф равишда эгаллаш ва улар билан бошқа ҳаракатларни содир этиш;

255²-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда нефть қувурларини, газ қувурларини, нефть ва газ маҳсулотлари қувурларини яроқсиз ҳолатга келтириш;

256-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда тадқиқот фаолиятини амалга оширишда хавфсизлик қоидаларини бузиш;

257-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда меҳнатни муҳофаза қилиш қоидаларини бузиш;

257¹-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда санитарияга оид қонунчиликни ёки эпидемияга қарши кураш қоидаларини бузиш;

258-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда тоғ-кон, қурилиш ёки портлатиш ишлари хавфсизлиги қоидаларини бузиш;

259-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда ёнғин хавфсизлиги қоидаларини бузиш;

259¹-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан ҳимояланиш зарур бўлган ўта муҳим ва тоифаланган объектларнинг қўриқланишини таъминлашга доир мажбуриятларни бажармаслик;

260-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда темир йўл, денгиз, дарё ёки ҳаво транспортининг ҳаракати ёки улардан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларини бузиш;

260¹-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда Ўзбекистон Республикасининг самовий ҳудудидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш;

263-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда темир йўл, денгиз, дарё, ҳаво транспорти воситаси ёки алоқа йўлларини яроқсиз ҳолатга келтириш;

263¹-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда ҳаво кемасидан фойдаланиш вақтида лазер нурини йўналтириш орқали халақит бериш;

264-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда темир йўлнинг ҳаракатланадиган таркибини, ҳаво, денгиз ёки дарё кемасини олиб қочиш ёки эгаллаб олиш;

265-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда халқаро учуш қоидаларини бузиш;

267-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда транспорт воситасини олиб қочиш;

271-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда гиёвандлик воситалари, уларнинг аналоглари ёки психотроп моддаларни қонунга ҳилоф равишда эгаллаш;

273-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда гиёвандлик воситалари, уларнинг аналоглари ёки психотроп моддаларни ўтказиш мақсадини кўзлаб қонунга ҳилоф равишда қонунга ҳилоф равишда ўтказиш;

274-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда гиёвандлик воситалари, уларнинг аналоглари ёки психотроп моддаларни истеъмол қилишга жалб этиш;

275-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда гиёвандлик воситалари, уларнинг аналоглари ёки психотроп моддалар ишлаб чиқариш ёки улардан фойдаланиш қоидаларини бузиш;

277-модда. кибербезорилик;

278-модда. дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда кибермаконда қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларни ташкил этиш ҳамда ўтказиш;

4) ахборот-коммуникация технологиялари соҳасига оид кибержиноятлар:

278¹-модда. Ахборотлаштириш қоидаларини бузиш;

278²-модда. Компьютер ахборотидан қонунга ҳилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш;

278³-модда. Компьютер тизимидан, шунингдек телекоммуникация тармоқларидан қонунга ҳилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш учун махсус воситаларни ўтказиш мақсадини кўзлаб тайёрлаш ёхуд ўтказиш ва тарқатиш;

278⁴-модда. Компьютер ахборотини модификациялаштириш;

278⁵-модда. Компьютер саботажи;

278⁶-модда. Зарар келтирувчи дастурларни яратиш, ишлатиш ёки тарқатиш;

278⁷-модда. Телекоммуникация тармоғидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш;

278⁸-модда. Кripto-активлар айланмаси соҳасидаги қонунчилиқни бузиш;

278⁹-модда. Майнинг фаолиятини қонунга хилоф равишда амалга ошириш.

Шу ўринда савол бўлиши мумкин, юқорида саналган жиноятлардан ташқари бошқа кибержиноятлар жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига қарши кибержиноят саналмайди. Бизнинг амалдаги қонунчилигимиз бўлган Жиноят кодексининг 4-моддасига асосан, содир этилган **қилмишнинг жиноийлиги**, жазога сазоворлиги ва бошқа ҳуқуқий оқибатлари **фақат Жиноят кодекси билан белгиланади**. Демак, қачонки бошқа ижтимоий хавфли қилмишлар Жиноят кодексимизда белгилансагина биз уни жиноят деб атай оламиз ҳамда бунинг учун жавобгарлик масаласи кўтарилиши мумкин, бу қоида кибержиноятларга ҳам тааллуқлидир.

Жамоат хавфсизлиги ва тартибига қарши кибержиноятларни объектига қараб таснифлаш орқали бу жиноятлар ҳақида аниқроқ тушунчага эга бўлиши мумкин. Бу тоифадаги кибержиноятларни қасд шаклига қараб, содир этилиши усулларига қараб ҳам тоифалаш мумкин. Бироқ, миллий жиноят қонунчилигимиз объектига қараб жиноятга оид моддалар кодексда назарда тутилганлиги боис, уларни объектига қараб ўрганиш самаралироқдир.

Жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига оид кибержиноятларни таснифлаш ва квалификация қилишда иккита қоидани унутмаслик керак, яъни бу тоифадаги жиноятлар ҳар доим битта шахсга қаратилмаган бўлади, қаратилган тақдирда ҳам бу шахс орқали жамият манфаатларини зарар кўриши мумкинлигини кибержиноятчи олдиндан билади, иккинчидан бу тоифадаги кибержиноятларнинг асосий мақсади фойда олишни эмас, балки безорилик характери амалга ошириш ёки ўзини кўрсатиб қўйишга ҳам оид бўлиши мумкин. Мисол учун, қуйидаги кибержиноятларни содир этган шахснинг асосий мақсади одатда безорилик ёки ўзини кўрсатиб қўйиш ёхуд ўзини бошқалар эътироф этишини хоҳлаб содир этилиши мумкин, яъни: ЖКнинг 247-моддасида назарда тутилган ўқотар қуролни, ўқ-дориларни, ўқотар қуролнинг асосий қисмларини, портловчи моддаларни, портлатиш воситаларини ёки портлатиш қурилмаларини қонунга хилоф равишда эгаллаш, яъни тармоқ орқали масофадан

бошқарувни қўлга киритиб, бу қуроллардан учинчи шахс сифатида ўзаро низолашаётган тарафлардан бирига кўмаклашиш ёки ўч олиш мақсадида ҳам содир этилиши мумкин ва бунда жиноятчининг асосий мақсадида бу қуролларни эгаллаш эмас, балки бу қуроллардан фойдаланиб боқша субъектларга таҳдид қилишга қаратилган бўлади ва шу сабабли ҳам бу тоифадаги жиноятларни квалификация қилишда мақсад ва мотив масаласига аниқлик киритиш керак. Жиноят кодексининг 248¹-моддасида назарда тутилган учувчисиз учадиган аппаратларни сақлаш ва улардан фойдаланиш тартибини бузиш орқали масофадан туриб, жиноятини содир этар экан бу турдаги қурилмаларни кибержиноятчи бошқаришни қўлга киритиш ёки уларнинг бошқарув фаолиятига четдан таъсир кўрсатиб ёхуд вирус орқали унинг бошқарув тизимига четдан араллашиб, кўнгилхушлик, қасддан ваколатли идоралар фаолиятига тўсқинлик қилиш, уларга нисбатан безорилик жиноятини амалга оширишни кибержиноятчи мақсад қилган бўлади. Жиноят кодексининг 277-моддасида безорилик жиноятининг таърифини белгилашда қонунчилик безорилик кибержиноят ҳолатида ҳам содир этилиши мумкинлигини инобатга олмаган, шу сабабли ушбу моддага тегишли ўзгартириш ва қўшимчалар киритулгунига қадар шахснинг ҳаракатларини Жиноят кодексининг 278¹-278⁷-моддаларида назарда тутилган жиноятлар билан бир қаторда асосий жиноят билан моддаси билан ҳам квалификация қилиш керак. Бироқ, судлар жазо қўллаш вақтида бу турдаги жиноятнинг содир этилиши оқибатида жамият манфаатларига қанчалик зарар келтирилганлигини инобатга олишлари лозим.

Жиноят кодексининг 250-моддасида назарда тутилган портлаш хавфи бўлган моддалар ёки пиротехника буюмларидан фойдаланиш қоидаларини бузиш жинояти асосан таҳдид орқали мўмайгшина пул ишлаб олиш ёки ўч олиш мақсадида содир этилади. Иккала ҳолатда кибержиноятчи жабрланувчидан молиявий ёки номулкий манфаат кўришни мақсад қилиши ҳам мумкин.

Жиноят кодексининг 250¹-моддасида назарда тутилган пиротехника буюмларининг қонунга хилоф муомаласига оид жиноят асосан рақобатчини обрўсизлантириш мақсадида содир этилади ёки ўч олиш мақсадида ҳам амалга оширилиши мумкин.

Жиноят кодексининг 251-255¹-моддасида назарда тутилган модда ёки материалларни қонунга хилоф равишда эгаллаш жинояти мазкур моддаларни эмас, балки улар сақланган контейнер

ёки улар сақланаётган омбор масофавий бошқарув орқали таҳдид йўли билан содир этилади.

Жинойт кодексининг 255²-моддасига асосан, нефть қувурларини, газ қувурларини, нефть ва газ маҳсулотлари қувурларини яроқсиз ҳолатга келтириш одатда масофадан туриб бошқарувни қўлга киритиш ёки мазкур қувурлар автоматик ёки ахборот тизими орқали бошқалариладиган бўлса, вирус юбориш орқали ёки бошқача қонунчиликка хилоф ҳаракатлар орқали ҳалақит бериш йўли билан содир этилади.

Жинойт кодексининг 256-264-, 271-275-моддаларида назарда тутилган жиноятлар кибербезорилик орқали содир этилади.

Жинойт кодексининг 267-моддасида назарда тутилган транспорт воситасини олиб қочиш жиноятини квалификация қилишда уни робот ёки масофадан туриб олиб қочиладиган бўлса, ушбу вазиятда кимни жавобгарликка тортиш керак деган масала бахсли саналади, бу ҳолатда қонун аналогияси бўйича Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекс талабидан келиб чиқадиган бўлсак, роботга нисбатан мулкдор ёки агарда у айбсиз бўладиган бўлса, роботни ким фойдаланган бўлса, уша субъектни жавобгарликка тортиш мақсадга мувофиқдир.

Жинойт кодексининг 278-моддасида назарда тутилган қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларни ташкил этиш ҳамда ўтказиш жинояти қачонки тармоқда содир этилсагина унинг иштирокчилари маъмурий жавобгарликка, уни ташкил қилган субъект эса, жиноий жавобгарликка тортилади¹.

Хулоса қилиб айтганда, жамоат хавфсизлигига ва жамоат тартибига қарши кибержиноятлар безорилик, ўзини кўрсатиб қўйиш, моддий ёки номулкий эҳтиёжни қўрқтиш ва таҳдид орқали амалга ошириш йўли билан содир этилади. Бу тоифадаги барча жиноятлар қасддан содир этилади, эҳтиётсизликдан мазкур қилмишнинг вужудга келишига сабабчи бўлган шахслар эса, мансабдорлик ёки лавозим мажбуриятларига оид жиноий ва интизомий ҳамда мулкий жавобгарликка тортилиши мумкин.

¹ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси // lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

ТАЖИБОВ МАЪРУФЖОН МАМАТОЖИЕВИЧ

юримик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD),доцент,

АЗИЗОВ УЛУҒБЕК ГУЛЯМОВИЧ

Фуқаролик ишлари бўйича Каттақўрғон туманлараро судининг
судьяси

СУДЬЯНИНГ ҚАРОР ҚАБУЛ ҚИЛИШДАГИ МУСТАҚИЛЛИГИ: ЮТУҚЛАР ВА ТАКЛИФЛАР

Аннотация: Ушбу мақолада Ўзбекистон Республикасининг янги Конституциясидаги суд ва судьялар мақоми, айрим хорижий давлат судьясининг кўрган иши ҳақида, суд мустақиллиги билан судьяларнинг қарор қабул қилишдаги мустақиллигини таъминловчи қонун нормалари, суд қарорларнинг қонунийлиги, асослилиги ва адолатли қабул қилишлиги “Адолат кўрғони”ги бўлган ишончни кучайтирилишининг муҳим аҳамияти ҳақида сўз юритилади.

Калит сўзлар: Конституция, Суд ва судья мустақиллиги; Суд қарорлари, суд қарорларни қонунларга мувофиқлиги, ўғирлик ҳуқуқбузарлиги учун маъмурий ва жиноий жазолар.

Хорижий давлатлардан бирида бўлган суд мажлисида судья ёш йигитчанинг нон ўғирлаганлиги учун унга нисбатан юритилган ишини кўриб, иш юзасидан қабул қилинган қарор ва уни ижросини таъминланиши эътиборимизни тортиши табиий.

Суд жараёнида кўриб чиқилган воқеа шундан иборатки, бир бола новойхонадан нон ўғирлаганлиги учун, нонвойнинг талаби билан полиция томонидан унга иш кўзғатилиб, болага нисбатан тегишли жазони қўллаш мақсадида ишни кўриб чиқиш учун суд иш юритувига қабул қилинган.

Судья, ишни кўриш жараёнида, боладан нега ўғирлик қилдинг?, деган саволига, бола, оч қолган эдим, нон сотиб олишга пулим йўқ эди, энди бундай ҳаракатни қилмайман, - деб жавоб беради.

Судья процесс иштирокчилари нонвой ва полициячини фикрларини эшитгандан сўнг, қарорини эълон қилади.

Судьянинг қарор уч қисмдан иборат бўлиб,

биринчидан: бола айбли деб топилиб, унга жарима белгиланади ва жаримани тўлаши билан озод қилинишини таъкидлайди;

иккинчидан: шундай жамиятда яшаб келаётган болаларни оч қолдириб, ўғирликка мажбур қилганлиги учун, жамият ва унинг аъзолари ҳам айбдор деб белгиланади;

учинчидан: болага солинган жаримада, жамият аъзолари вакиллари – ўзи(судья) ва суд залида иштирок этаётган шахсларнинг ҳам айблари борлиги сабабли солинган жаримани қоплашда уларнинг ҳам хиссалари борлиги кўрсатиб ўтилади.

Судья суд мажлисини ёпиқ деб эълон қилади ва жамият аъзоси сифатида биринчи бўлиб, болага солинган жаримани бир қисмини ўз хисобидан стол устига қўяди, бунини кўрган суд мажлисида иштирок этган фуқаровий даъвогар бўлган нонвой ҳам ўз ёнидан жаримани бир қисмини беради. Шунингдек, суд жараёнида иштирок этган қолган шахслар ҳам бирма-бир келиб жаримани қоплашга ўз хиссаларини қўшишади.

Судья йиғилган пулни хисоблаб кўриб, солинган жаримага етадиган қисмини суд ижрочисига, қолган қисмини эса жаримага тортилган болани қўлига тутқазади ва “Сеннинг шундай юришингга жамият аъзоси бўлган барчамиз айбдормиз, шунинг учун жаримани тўладик, қолган қисми эса, сенга аванс сифатида ва тўғри йўлга киришинг учун бераман, ўзингга лойиқ иш топ ёки болалар муассасаларига бориб жойлашгин, келгусида бундай хатоликларга йўл қўймагин”, деб, уни суд залидан озодликка қўйиб юборди.

Суд залида қарсаклар янграйди.

Суд жараёнини ўтказган ва шундай қарор қабул қилган судья, ўзи фаолият кўрсатаётган мамлакатнинг қонунларига тўлиқ мос равишда ҳаракат қилганлиги, кейинчалик мазкур қарорга нисбатан келтирилган шикоят асосида юқори инстанция суди судьялар унинг келган хулосаси билан келишиш масалалар бизга маълум эмас.

Бироқ, масалани иккинчи томонига эътибор берилса, айнан шу суд процессида раислик қилган судья суд мажлисини ўтказишда ва кўрилатган низо юзасидан қарор қабул қилишда ўзининг ҳақиқий мустақиллигини намоён қилиш билан бир вақтда, судья (ишни жиноят ёки маъмурий суд кўрганлиги муҳим эмас) ишни кўриб чиқиш натижасида одил судлов учун муҳим аҳамият касб этувчи қуйидаги омилларни намоён этган:

- судьянинг ҳақиқий мустақиллиги;
- ҳуқуқбузарлик учун жазонинг муқаррарлиги;
- қонун устуворлиги;
- судьянинг адолатлилиги;

-судьянинг ишни кўриб чиқиш жараёнини жуда таъсирли ва тарбиявий ташкил этиши, якуни ҳулосага келишди ҳуқуқбузарликни содир этилишига сабабчи бўлган омилларни эътиборга олганлиги;

-судьянинг барча олиб борган ҳаракатлари суд ҳокимиятини фақат жазоловчи ҳокимият эмаслиги, амалда уни “Адолат кўрғони” эканлигини намоён қилишга қаратилганлиги ва суд ҳокимиятига нисбатан жамият аъзоларнинг ишончини орттиришга хизмат қилганлиги билан аҳмиятлидир.

Шу ўринда Давлатимиз раҳбари Ш.М.Мирзиёев ҳам суд – ҳуқуқ соҳасини ислоҳ этиш ҳақида гапирар экан, “Асосий мақсадимиз, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш орқали халқимизнинг суд тизимига бўлган ишончини қатъий мустаҳкамлаш, судни том маънода “Адолат кўрғони”га айлантиришдан иборатдир” эканлигини бежиз таъкидламаган. Адолат кўрғони қачон пайдо бўлади? Қачонки, суд органлари, судьялар қонунга, одиллик тамойилларига қатъий амал қилиб, ўз вазифасини ҳалол ва виждонан адо этса, бунга эришиш мумкин.¹

Дарҳақиқат, ҳар қандай давлатда суд ҳокимиятининг чинакам мустақил бўлиши, унинг фақат амалдаги қонунларга бўйсунган ҳолда ишларни кўриб чиқиши одил судловнинг ютуғи бўлибгина қолмасдан, шу билан бирга мамлакатга чет эл инвестициясини бемалол киришига, ҳар бир фуқаронинг қонун устуворлигига ишонч ҳосил қилган ҳолда тадбиркорлик фаолияти билан эркин шуғулланиб, мулкдор бўлишига, унинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари қонунлар ҳимоясида эканлигига ишонч ҳосил қилишида ҳам намоён бўлади.

Албатта, бизнинг қонунчилигимизга хорижлик судьянинг процессуал ҳаракатлари ва қабул қилган қарори ғайри табиий туйилиши мумкин. Чунки,—судья бундай қарор қабул қилиши натижасида:

биринчидан, суд мажлиси иштирокчилари жамият иштирокчилари сифатида болага солинган жаримада уларнинг ҳам улушлари мавжуд эканлигини хис қилиш ўрнига, судьяга нисбатан ўзларининг эътирозларини билдирган бўлар эди;

иккинчидан, агар мазкур қарорга нисбатан шикоят келтирилган тақдирда юқори инстанция судида кўрилса, ишни кўриб яқунлаган қуйи инстанция судьясининг ички кечирмаларини

¹uza.uz / uz / posts / bilimli-avlod-buyuk-kelazhakning-tadbirkor-khal-farovon-ayet-08-12-2018Президент Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 26 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси //

хис қилган бўлармиди ва унинг бундай хулосага келганлигини, “қонуний ва адолатли” қарор деб, кучда қолдирган бўлармиди, билмаймиз, бу масала юзасида аниқ тўхтамга келиш мушкул, албатта.

Мисол учун, Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг (кейинги ўринларда МЖтК деб юритилади) “Ҳақорат қилиш” деб номланган 41-моддасида белгиланган, ҳақорат қилиш, яъни шахснинг шаъни ва қадр-қимматини қасддан камситганлик учун, ҳуқуқбузарга нисбатан базавий ҳисоблаш миқдорининг йигирма бараваридан қирқ бараваригача миқдорда жарима солиш белгиланган.¹

Бизнинг фикримизча, маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги ишларни кўриб чиқаётган судья ички ишлар нозирини “А” исмли фуқарога нисбатан маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этганлик учун базавий ҳисоблаш миқдорининг ўттиз баравари миқдорида маъмурий жазо чора сифатида жарима солиш юзасидан тузган маъмурий баённомасини кўриб чиқиб, агар ўзгаришсиз қолдирса, яъни маъмурий баённомада сўралган МЖтКда белгиланган ўттиз баравари миқдорида жарима ундириш ҳақида қарор қабул қилса, ҳуқуқбузарликни аниқлаш соҳасида фақат ички ишлар нозирининг билим ва тафаури даражасидаги билимга эга бўлган судья иш ҳолатини холис ўрганмасдан, фақат тақдим этилган ҳужжатлар ва асослар билан (айрим ҳолларда тарафларнинг иштироки ва тушунтиришларини шахсан олмасдан) кифояланган ҳолда тўхтамга келган ҳисобланади.

Аксинча, судья фуқарога нисбатан МЖтКда белгиланган жарима жазосини эмас, балки фақат маъмурий иш материалларидаги мавжуд ҳужжатларини таҳлил этиш билан чегараланмасдан, қонун ҳужжатларида белгиланган ваколатларидан фойдаланган ҳолда, фуқаро “А” нинг тушунтиришини эшитиб, зарурат бўлса, қўшимча ҳужжатларни талаб қилиб олиб, ҳуқуқбузарликка тортилаётган фуқаронинг ёшини, уни муқаддам жавобгарликка тортилмаганлигини, ўзи содир қилган ҳуқуқбузарлигидан, яъни бошқа шахсни шаънини камситганидан чин дилдан пушаймон эканлиги, ундан узр сўраганлиги каби бир қатор енгиллаштрувчи ҳолатларни эътиборга олиб, фуқаро “А”га нисбатан жарима жазоси эмас, фақат огоҳлантириш билан кифояланиш ҳақидаги қарорни қабул қилса, демак, судья ўзининг қонунларни яхши билишлиги билан бир қаторда, ўзининг адолатли судьялигини намоён этган бўлади.

¹ // <https://lex.uz/docs/97664> Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик кодекси

Юқорида кўрсатиб ўтилган хорижий давлат судида кўриб чиқилган иш бўйича якуни қарорга эътиборни қаратадиган бўлсак, ўша мамлакатнинг қонунчилигида майда ўғирлик учун енгил жазо бериш нормаси мавжуд бўлиб, мамлакатимиз Жиноят кодекси¹нинг 169-моддасида “Ўғирлик”, яъни ўзганинг мол-мулкни яширин равишда талон-торож қилиш нормаси мавжуд бўлиб, модда тўрт қисмдан иборат бўлиб, энг енгил жазо тури базавий ҳисоблаш миқдорининг эллик бараваридан ўн беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланиш белгиланган. Ўғирлик содир этганлиги учун маъмурий ҳуқуқбузарлик МЖТК²да нормаларида белгиланмаган бўлиб, арзимаган, хусусан, битта нон ўғирлаганлиги учун ЖК нормаси билан жавобгарликка тортилиши лозим бўлиб қолган.

Адолатлилик, инсонпарварлик масалалари мамлакатимизнинг барча норматив-ҳуқуқий ҳужжатларида ўз аксини топганлигини кўриш мумкин, хусусан МЖТКда унинг ҳуқуқбузарлиги юзасидан белгиланган жазога қараганда енгилроқ жазо турини қўллаш ёки енгиллаштирувчи ҳолатларни эътиборга олган ҳолда ҳуқуқбузарлик содир этган шахсни маъмурий жазодан озод қилиш юзасидан белгиланган нормалар мавжуддир.

Қолаверса, МЖТКда белгиланган ҳуқуқбузарлик учун қўлланилиши белгиланган жазолар, нафақат ҳуқуқбузарлик содир этган шахсни маъмурий жазога тортишга қаратилмаган бўлиб, бир вақтнинг ўзида бундай ҳуқуқбузарликларнинг бошқа шахсларни содир этишларни олдини олиш юзасидан фуқароларни ҳуқуқий маданиятларини оширишга ҳам қаратилган.

Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг “Судлар тўғрисида”ги қонуни 4-моддаси иккинчи қисмида, суднинг фаолияти қонун устуворлигини, ижтимоий адолатни, фуқаролар тинчлиги ва тотувлигини таъминлашга қаратилган.³

Шунингдек, МЖТКнинг 2-моддасида ҳам, маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонунчилик инсон ва жамият фаровонлиги йўлида фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини, мулкни, давлат ва жамоат тартибини, табиий муҳитни муҳофаза қилишни, ижтимоий адолат ва қонунийликни таъминлашни, маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларнинг ўз вақтида ва объектив кўриб чиқирилишини, шунингдек бундай ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишни, фуқароларни Ўзбекистон

¹ <https://lex.uz/docs/111453> Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси

² <https://lex.uz/docs/97664> Ўзбекистон Республикаси МЖТК

³ <https://lex.uz/docs/5534923> Ўзбекистон Республикаси “Судлар тўғрисида”ги қонун

Республикаси Конституцияси ва қонунларига риоя этиш руҳида тарбиялаш, 22-моддасида эса, маъмурий жавобгарлик маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этган шахсни қонунларга риоя этиш ва уларни ҳурмат қилиш руҳида тарбиялаш, шунингдек ана шу ҳуқуқбузарнинг ўзи томонидан ҳам, бошқа шахслар томонидан ҳам янги ҳуқуқбузарлик содир этилишининг олдини олиш мақсадида қўлланилиши кўрсатилган.

Фақат, судьяларимиз амалиётида, маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этган шахс ўз ҳаракати ёки ҳаракатсизлиги зарарли оқибатларга олиб келиши мумкинлигини олдиндан кўра билган бўлса ҳам, лекин калтабинлик билан уларнинг олдини олиш мумкин деб ўйлаган бўлса, ёхуд бундай оқибатларнинг келиб чиқиши мумкинлигини олдиндан кўриши лозим ва мумкин бўлгани ҳолда олдиндан кўра билмаган бўлса, бундай маъмурий ҳуқуқбузарлик эҳтиётсизлик орқасида содир этилган деб баҳолашлари лозимдир (12-модда);

Шунингдек, маъмурий ҳуқуқбузарлик учун маъмурий жавобгарлик белгиловчи бошқа норматив ҳужжатларда назарда тутилган, лекин зарурий муҳофаа ҳолатида, яъни шахсни ёки муҳофааланувчининг ёхуд бошқа шахснинг ҳуқуқларини, жамият ёки давлат манфаатларини ғайриҳуқуқий тажовузлардан шундай тажовуз қилаётган шахсга зарар етказиш йўли билан ҳимоя қилиш вақтида, башарти бунда зарурий муҳофаа чегарасидан чиқиб кетилишига йўл қўйилмаган бўлса, содир этилган ҳаракатлар маъмурий ҳуқуқбузарлик деб ҳисобланмаслиги (18-модда) белгиланган.

Юқоридагиларни эътиборга олган ҳолда, МЖтКни “Мулкка тажовуз қилувчи ҳуқуқбузарликлар учун маъмурий жавобгарлик” ҳақидаги VII бобига янги Ўғрилик (киссавурлик) деб номланган 61¹-моддани киритиш таклиф этилади.

Хусусан:

“61¹-модда. Ўғрилик (киссавурлик).

Жабрланувчига тегишли бўлган моддий ёки қўл юкидаги ашёни ўғирлаш (киссавурлик)

- базавий ҳисоблаш миқдорининг базавий ҳисоблаш миқдорининг элликдан бир қисмидан бир бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.

Худди шундай ҳуқуқбузарлик маъмурий жазо чораси қўлланилганидан кейин бир йил давомида такрор содир этилган бўлса –

- базавий ҳисоблаш миқдорининг бир бараваридан уч бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади”.

Хорижий судья билан бир қаторда амалиётда учраётган мисолимизда жарима жазосини огоҳлантиришга ўзгартириш ҳақида қарор қабул қилган судьянинг суд ҳокимиятини ҳақиқий “адолат кўрғони”нига айлантиришда ва фуқароларнинг суд ҳокимиятига нисбатан ишончини оширишга қўшган хиссаси нақадар салмоқли эканлигини англаш қийин эмас, албатта.

Айниқса, судья ишни кўриш жараёнида: айбдорнинг ўз қилмишидан чин кўнгилдан пушаймон бўлиши; етказилган зиённи ихтиёрий равишда тўлаши; ҳуқуқбузарликни кучли руҳий ҳаяжон таъсири остида ёки оғир шахсий, оилавий ёхуд бошқа шароитлар юзага келганлиги оқибатида содир этилиши; ҳуқуқбузарликнинг вояга етмаган шахс ёки ҳомиладор аёл ёки ўн тўрт ёшгача бўлган боласини якка ўзи тарбиялаётган шахс томонидан содир этилганлигини ҳуқуқбузарликни енгиллаштирувчи ҳолат деб топилди¹.

Яна бир мулоҳаза, айнан юқорида қайд этилгандек ҳуқуқбузарликларни олдини олиш бўйича судьяларни қонунларимизда тоб маънода мустақиллиги таъминланганлиги сабабли, улар қонуний, асосли ва адолатли қарорлар қабул қилишга эришлари лозим.

Россия Федерациясининг “Россия Федерацияси суд тизими тўғрисида”²ги Конституциявий қонунининг 1-моддаси 1-бандида суд ҳокимиятини Россия Федерациясида судлар томонидан фақат судьялар орқали ва суд маслаҳатчилари орқали амалга оширилиши, қонуннинг 5-моддаси 1-бандида, судлар суд ҳокимиятини мустақил, бирон-бир ташқи аралашувларсиз, фақат Россия Конституция ва қонунларига асосланган ҳолда, амалга оширишлари, мазкур модданинг 2-бандида, одил судловни амалга оширишда иштирок этаётган судья, суд маслаҳатчилари мустақилдирлар ва Россия Конституцияси ва қонунларга бўйсундилар, деб суд ва судьянинг мустақиллигига алоҳида – алоҳида таъриф берилган.

Мамлакатимизда суд ва судьянинг мустақиллиги ҳақида гап кетганда, албатта суд ҳокимиятининг мустақиллиги ва судьянинг мустақиллиги бир - бири билан чамбарчас боғланган бўлса-да,

¹ <https://lex.uz/docs/97664> Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик кодекси 31-модда

² https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_12834/ Россия судлар тўғрисидаги қонуни 5-моддаси

бироқ суд ва судья мустақиллигини таъминлаш бўйича алоҳида-алоҳида нормалар мавжуд.

Суд мустақиллиги – Ўзбекистон Республикаси Конституцияси¹ 130-моддасида, Ўзбекистон Республикасида одил судлов фақат суд томонидан амалга оширилади, бошқа бирон - бир идора судьяларга юклатилган вазифаларни ва масъулятни, қолаверса берилган юксак ваколатларидан фойдаланиши мумкин эмас.

Судьянинг мустақиллиги Ўзбекистон Республикаси янги Конституция²си ва Ўзбекистон Республикаси “Судлар тўғрисида”ги қонун³ида ҳам кафолатланган бўлиб, унга кўра, судьялар мустақилдир, фақат қонунга бўйсунилари, судьяларнинг одил судловни амалга ошириш борасидаги фаолиятига бирон-бир тарзда аралашишга йўл қўйилмайди ва бундай аралашув қонунга мувофиқ жавобгарликка сабаб бўлади, судьяларнинг мустақиллиги қарорларни чиқариш чоғида судьялар маслаҳатлашувининг сир тутилиши ва уни ошкор қилишни талаб этишнинг тақиқланиши ва судьяга давлат ҳисобидан унинг юксак мақомига муносиб моддий ва ижтимоий таъминот бериши орқали таъминланади.

Мухтасар қилиб айтганда, Суд, том маънода халқнинг суянчиғига айланмоғи даркор. Судьялар Янги Ўзбекистон Республикасини Конституцияси ва қонунларини устуворлиги ва тўғри қўлланилишини таъминлашлари, адолатни қарор топтириш йўлида виждонан меҳнат қилишлари, “**ҳамма учун қонун олдида тенглик ва ижтимоий адолатни сўзсиз таъминлаш**”, **қонун нормалари** жазо турини белгилашгина эмас, балки фуқароларни Конституция ва қонунларни ҳурмат қилиш руҳида тарбиялаш, ҳуқуқбузарликларни олдини олишга қаратилганлигини биринчи галдаги вазифа ва масъулиятлари деб қабул қилишлари талаб этилади.

¹ <https://lex.uz/docs/6445145> Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 130-модда

² <https://lex.uz/docs/6445145> Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 136-модда

³ <https://lex.uz/docs/5534923> Ўзбекистон Республикасининг “Судлар тўғрисида”ги қонуни 9, 63-моддалар

СУЛТОНОВА ТЎТИЁХОН САИДУМАРОВНА

юримдик фанлар номзоди, Тошкент давлат юримдик университети
муствақил изланувчиси, адвокат

MEROSGA OID FUQAROLIK ISHLARINI TAALLUQLILIK, SUDLOVLILIK MASALALARI VA ISHNI SUDDA KO'RISHGA TAYYORLASH TARTIBI

Annotatsiya. Mamlakatimiz mustaqilikka erishgach iqtisodiyotni barqarorlashtirish iqtisodiy, ijtimoiy sohani huquqiy jihatdan tartibga solish borasida qator qonunlar qabul qilindi. Respublika iqtisodiyotida bozor munosabatlari rivojlandi, natijada mamlakatimizga ko'pchilik chet el investorlari qiziqish bildirgan holda, investitsiya kiritib tadbirkorlik ishlarini amalga oshirib kelmoqda. Bu esa kelgusida sudlar tomonidan meros masalasida investorni ulushi va tijorat siri kabi meros massasini meros bo'lib o'tishida taalluqlilik, sudlovlilik masalalarini hal etishiga o'z ta'sirini ko'rsatmoqda.

Kalit so'zlar: meros, meros qoldiruvchi, merosxo'r, ulushlarni aniqlash, da'vo talabi, sudlovga taalluqlilik, sudlovga tegishlilik, nizoli huquqiy munosabat, fuqarolik sudi, sud bo'g'inlari, meros ochilgan joy, notarius, notarial idora, nizosiz huquqiy munosabat, sudda ko'rishga tayyorlash, da'vogar, javobgar, uchinchi shaxslar, guvoh, ekspertiza, mutaxassis, tadbirkor, investitsiya, tijorat siri, o'zaro hamkorlik.

Merosga oid masalalarni o'zida qamrab olgan fuqarolik ishlari o'z xususiyatiga ko'ra murakkab ishlar turkumiga kiradi.

Fuqarolik protsessual qonunchiligida fuqarolik ishlari oddiy yoki murakkab ishlar toifasiga ajratilmagan. Biroq, ishni mazmunan ko'radigan sud(sud'ya) da'vo talablarining miqdori, qo'llash kerak bo'lgan moddiy huquq normasi, ishga jalb etish kerak bo'lgan manfaatdor shaxslar doirasi, ishni ko'rish vaqtida hal etiladigan masalalar, da'vogar va javobgarlarning soni, ish uchun ahamiyatga bo'lgan holatlarni aniqlash, ekspertiza tayinlash va boshqa holatlarni inobatga olgan holda sud amaliyotida ayrim ishlar murakkab ishlar deb baholanadi.

Sud (sud'ya) ishni ko'rish vaqtida avvalo mazkur ishni sudga taalluqlilik masalasini hal etishi kerak. Ustoiz, protsessualist olim Sh.SH. Shoraxmetov o'z kitoblarida "sudlovga taalluqlilik deganda, fuqarolik ishlarini ko'rish va hal qilish vazifasi qonun bilan muyyan davlat organi yoki jamoat tashkiloti zimmasiga yuklatilganligi tushuniladi,¹ deb ta'kidlasa, protsessualist olimlardan M.M.Mamasiddiqov fikricha

¹ Шоракметов Ш.Ш. Ўзбекистон Республикасининг фуқаролик процессуал ҳуқуқи. Дарслик.- Тошкент: Адолат. 2001.-124 б.

“taalluqlilik shaxslarning sudga murojaat qilishga bo’lgan huquqlarini yuzaga keltiradigan yuridik shartlardan biri bo’lib, fuqarolik protsessual huquqning asosiy institutlaridan biri ekanligini ta’kidlaydi va o’z kitobida taalluqlilikni keng ma’noda va tor ma’noda izohlaydi”¹.

Ta’kidlash joizki, huquqiy adabiyotlarda “sudlovga taalluqlilik”, “sudlovga tegishlilik”, “sudlovlilik” tushunchalari ayni bir ma’noda qo’llaniladi. Jumladan, O’zbekiston Respublikasining fuqarolik protsessual kodeksining 5-bobida Sudga taalluqlilik va sudlovga tegishlilik tushunchasi qo’llanilgan. Sudlovga taalluqlilik va sudlovga tegishlilik tushunchalari bir-biridan farq qilib, ularni bir-biridan farqlash lozim bo’ladi. Fikrimizcha, taalluqlilik deganda, hal etilishi lozim bo’lgan nizoli huquqiy munosabatni bevosita fuqarolik sudiga taalluqliligi tushuniladi. Hal etilishi lozim bo’lgan nizoli huquqiy munosabat, sudga taalluqliligi aniqlab olingach, mazkur nizoli munosabatni sud bo’g’imiga kirgan qaysi sudda hal etilishi ham muhim ahamiyatga ega. Shu sababli sudga taalluqlilik ya’ni, sudlarning vakolatiga berilgan ishlarni qaysi sud ko’rib hal etishini aniqlab olish lozim bo’ladi.

Sh.SH. Shoraxmetov “sudlov deb, sudlarga taalluqli bo’lgan hamma ishlarning sud tizimi bo’g’inlari o’rtasida taqsimlanishiga aytiladi. Ishning sudlovligini belgilash mazkur ishni aynan qaysi sud ko’rishga va hal etishga vakolatli ekanligini belgilash demakdir”² deb ta’kidlagan edi. M.M.Mamasiddiqov “fuqarolik ishlarining sudlovliligi deganda, sudlarga taalluqli bo’lgan ishlarning turlari hamda joylashgan hududiga qarab bir tizimdagi sud bo’g’inlari o’rtasida taqsimlanishini belgilab beruvchi fuqarolik protsessual huquqi normalari majmuiga aytiladi”³ deb e’tirof etadi.

Sudlovga taalluqlilik masalasi O’zbekiston Respublikasining Fuqarolik protsessual kodeksining 5-bobida aks etgan bo’lib, mazkur qonun talabiga ko’ra, fuqarolik ishlari bo’yicha tumanlararo, tuman(shaxar) sudining sudloviga tegishli ishlar, Qoraqalpog’iston Respublikasi sudining, viloyatlar, Toshkent shaxar sudlarining sudloviga tegishli ishlar, O’zbekiston Respublikasi Oliy sudining sudloviga tegishli ishlar toifasi qonun bilan mustahkamlab berilgan.

¹ Мамасиддиқов М.М. Фуқаролик процессуал ҳуқуқи. Умумий қисм. Дасрлик.-Тошкент: ТДЮИ.2012.-243 б.

² Шорахметов Ш.Ш. Ўзбекистон Республикасининг фуқаролик процессуал ҳуқуқи. Дасрлик.-Тошкент: Адолат. 2001.-141 б.

³ Мамасиддиқов М.М. Фуқаролик процессуал ҳуқуқи. Умумий қисм. Дасрлик.-Тошкент: ТДЮИ.2012.-275 б.

Merosga oid nizoli munosabatlar amaliyotda ko'pincha fuqarolik ishlari bo'yicha tumanlararo fuqarolik ishlari bo'yicha sudda birinchi instansiyada mazmunan ko'rilmogda.

Merosga oid nizoli munosabatlarni sudda ko'rishda sudlovlilik masalasi ham muhim o'rin egallaydi.

Amaldagi O'zbekiston Respublikasining fuqarolik protsessual kodeksini 33-moddasida sudlovga tegishlilikning umumiy qoidalari belgilangan bo'lib, mazkur qonun talabidan kelib chiqib, arizalar javobgar doimiy yashab turgan yoki doimiy mashg'ul bo'lgan joydagi sudga beriladi.

Tashkilotlarga nisbatan arizalar ular davlat ro'yxatidan o'tgan joydagi sudga beriladi.

Amaldagi O'zbekiston Respublikasining fuqarolik kodeksini 1117-moddasida merosning ochilish joyi ko'rsatilgan. Mazkur qonun talabidan kelib chiqib, meros qoldiruvchining oxirgi doimiy yashab turgan joyi merosning ochilish joyi hisoblanadi. Agar meros qoldiruvchining oxirgi yashab turgan joyi noma'lum bo'lsa, meros qoldiruvchiga tegishli bo'lgan ko'chmas mulk yoki uning asosiy qismi turgan joy, ko'chmas mulk bo'lmagan taqdirda esa, ko'char mulkning asosiy qismi turgan joy meros ochilgan joy deb hisoblanadi.

Merosga oid nizolar bo'yicha fuqarolik ishlari ko'rilayotganda sudlar tomonidan sudlovga tegishlilikda ushbu qonun talabi ham inobatga olinadi. Biroq, meros qolgan mulk ko'chmas mulk bo'lsa-yu, marhumning oxirgi yashab turgan joyi ko'chmas mulk joylashgan joy emas, balki boshqa joy bo'ladigan bo'lsa, ishni ko'rayotgan sud ushbu holatda amaldagi O'zbekiston Respublikasining fuqarolik protsessual kodeksini 35-moddasi talabidan kelib chiqib, sudlovga tegishlilik masalasini hal etadi. O'zbekiston Respublikasining fuqarolik protsessual kodeksini 35-moddasida sudlovga tegishlilikning alohida hollari ko'rsatilgan bo'lib, bunga ko'ra, meros qoldiruvchining kreditorlari vorislar tomonidan meros qabul qilinguniga qadar taqdim etgan da'volar meros mol-mulk yoki uning asosiy qismi joylashgan hududdagi sudning sudloviga taalluqlidir.

Amaliyotda meros masalasini huquqiy jihatdan taqdiri ikki xil ko'rinishda tartibga solinadi. Merosxo'rlar o'rtasida merosni qabul qilish, ulushlarni aniqlash va ulushlarga mutanosib ravishda merosni rasmiylashtirish masalasi nizosiz bo'lib, ulushlarni ajratish bo'yicha ular o'rtasida o'zaro kelishuv bo'lganda ushbu masala notarial idora tomonidan, agarda nizo mavjud bo'lsa sud tomonidan hal etiladi.

Amaliyotda ko'pincha meros masalasi nizosiz bo'lgan vaqtda notarial idoralar tomonidan rasmiylashtiriladi, ta'kidlash joizki, notarial idoralar

xalqaro miqyosda nizosiz munosabatlarni tartibga soluvchi idora sifatida tan olingan. Ushbuga ko'ra, notarial idoralar "Notariat to'g'risida"gi qonun talabidan kelib chiqqan holda, jismoniy va yuridik shaxslarning qonun bilan qo'riqlanadigan huquq va manfaatlari yo'lida faqat nizosiz bo'lgan notarial harakatni amalga oshiradi. Lekin ayrim hollarda bajarilgan notarial harakatlar negizida nizoli huquqiy munosabatlarni yuzaga keladi. Bunday hollarda huquqi buzilgan shaxs, o'z huquqini tiklash uchun sudga murojaat etishga haqli. Manfaaddor shaxsning sudga murojaati ariza ko'rinishida bo'ladi. Bunda, ariza yoki shikoyat sudga murojaat etishning protsessual vositasi hisoblanadi. Fikrimizcha, bunday nizolarni sudlar tomonidan ko'rib chiqilishi, o'z navbatida notarial faoliyatni sudlar tomonidan nazoratini taminlaydi. A.Y., Bugrey, YE.B. Tarbagayeva ta'biri bilan aytganda "bajarilgan notarial harakat yuzasidan berilgan ariza sudlarda nizoli huquqiy munosabat tarzida ko'riladi"¹.

Sud amaliyotini tahlil qilgan holda, meros masalasiga huquqiy jihatdan yondoshadigan bo'lsak, fuqarolar ikki xil holatda meros masalasi bo'yicha sudga murojaat etmoqdalar. Birinchidan, merosxo'rlar merosni qabul qilgan, biroq ulushlarni natura holda ajratishda ular o'rtasida nizo kelib chiqqan, bu borada kelishuvga erisha olmaganda, ikkinchisi esa merosni qabul qilmasdan turib ular o'rtasida nizo mavjud bo'lgan holatda.

Birinchi jarayonda agarda merosxo'rlar qonun yoki vasiyat bo'yicha merosga bo'lgan huquq to'g'risida guvohnoma olgan bo'lsa-yu, keyinchalik ular o'rtasida meros mulkini taqsimlash va foydalanishda nizo kelib chiqqan hollarda mazkur nizoli munosabat sudlar tomonidan da'vo tartibida mazmunan ko'rib chiqiladi. Ikkinchi jarayonda, merosxo'rlar meros qolgan mulkni qonun va vasiyat bo'yicha qabul qilib olmasdan turib, ular o'rtasida meros qolgan mulkdan ulushlarni aniqlash va ulushlarni mutanosib ravishda ajratishda nizo kelib chiqsa mazkur holatda, shaningdek, marhum tomondan notarial tartibda tasdiqlangan vasiyatnomaga nisbatan boshqa merosxo'rlarning e'tirozi bo'yicha ularning da'vo talabidan kelib chiqib ishni mazmunan ko'rib chiqadi.

Sud amaliyotida da'vogarlar notarius tomonidan notarial tartibda tasdiqlangan qonun yoki vasiyat bo'yicha merosga bo'lgan huquq haqidagi guvohnomani, ayrim hollarda vasiyatnomani haqiqiy emas deb topish bo'yicha da'vo talabini ham ilgari suradilar. Mazkur turdagi da'vo arizasini sudda ko'rib chiqishning o'ziga xos protsessual tartibi mavjud.

¹ Бугрей А.Я, Тарбагаева Е.Б. Некоторые аспекты контроля над нотариатом и нотариальной деятельностью // Ж. Нотариус. 2000. –№5. –37с.

Merosga oid ishlarni sudda ko'rishga tayyorlash jarayonida sud'ya bir qator protsessual harakatlarni amalga oshirishi kerak bo'ladi. Jumladan, sudya ishni sudda ko'rishga tayyorlash jarayonida avvalo, manfaatdor shaxs noto'g'ri deb hisoblagan notarial harakatni ya'ni qonun yoki vasiyat bo'yicha merosga bo'lgan huquq haqidagi guvohnomani, da'vogar da'vo arizada ko'rsatib o'tgan notarial harakatni manfaatdor shaxsdan talab qilib oladi. Bajarilgan notarial harakatga nisbatan da'vo tartibida sudga murojaat qilish muddati manfaatdor shaxs tomonidan huquqi buzilganligini bilgan vaqtdan boshlanadi. Mazkur turdagi ishlarni sudda ko'rib chiqish jarayonida etibor berish kerak bo'lgan, protsessual xususiyatlaridan biri da'vo arizani qonun bo'yicha belgilangan muddatda berilganligini aniqlashdir. Sud(sud'ya) ishni sudda ko'rishga tayyorlash jarayonida da'vo muddati o'tib ketgan bo'lsa-da, da'vo arizani ish yurituviga qabul qiladi va ishni ko'rishga tayinlaydi, umumiy asoslarda belgilangan da'vo muddati o'tgandan so'ng berilgan ariza uni qabul qilishni rad etishga asos bo'lmaydi. Sud (sud'ya) ishni mazmunan ko'rib chiqish jarayonida, o'tkazib yuborilgan da'vo muddati uzrsiz ekanligini aniqlansa, yoki javobgar da'vo muddatini qo'llash haqida ariza bersa da'vo talabi rad etilishi mumkin.

Sud'ya ushbu nizoni to'g'ri hal etish uchun ahamiyatga ega bo'lgan boshqa harakatlar: notarial idoradan notarial harakatni chaqirib olish, nizo predmetiga nisbatan uni tassarrufi bilan bog'liq bo'lgan barcha harakatlarga taqiq solish va qonunga asosan manfaatdor shaxsning talabidan kelib chiqib, boshqa harakatlarni ham bajarishi mumkin.

Merosga oid ishlarni sudda ko'rishga tayyorlash borasida sud(sud'ya) mazkur turdagi ishlarni sudda ko'rishga tayyorlash vaqtida tegishli hujjatlarni, da'vo arizada ko'rsatilgan vajlarni asosliligini tasdiqlovchi dalillarni talab qilib olishi lozim. Mazkur turdagi ishlarni sudda ko'rib hal etishning o'ziga hos bo'lgan protsessual xususiyatlari O'zR FPKda ko'rsatib o'tilgan normalarga rioya qilish va sudyaning moddiy huquq normasini to'g'ri qo'llashi bilan ifodalanadi. O'zRFPKning 193-moddasiga asosan, sudya arizani qabul qilib oladi, fuqarolik ishi qo'zg'atadi, uning bu harakati ajrimda o'z ifodasini topadi. Fuqarolik ishini qo'zg'atish haqida ajrim chiqargan sudya, ishni ko'rishga tayyorlaydi, bu vaqtda ushbu munosabatni tartibga soluvchi qonunni aniqlashi, taraflarning talab va etirozlarini asoslovchi faktlar mavjudligini, dalillar doirasini aniqlaydi, ishda ishtirok etishi mumkin bo'lgan shaxslar tarkibini hal etadi, davlat boji masalasini hal etadi. O'zR FPK ning 203-moddasi tartibi asosida ishni ko'rishga tayyorlash tartibida taraflarni so'roq qiladi, da'vogarni arz qilgan talabi mohiyatini aniqlaydi, javobgarining etirozi bor yo'qligini tekshiradi, da'vogarga qo'shimcha

dalillar taqdim etishni taklif etadi, javobgarni chaqiradi, so'roq qiladi, da'voni tan olish, yoki qarshi talablar taqdim etish huquqiga ega ekanligini tushuntiradi, taraflarning kelishuv bitimi tuzish ehtimolini aniqlaydi.

Biroq, hozirgi kunda sud amaliyotida merosga oid ishlar zaminida mulkiy nizo bo'lganligi sababli, sudlar merosga oid ishlar bo'yicha ekspertiza tayinlab, meros qolgan mulkni haqiqiy bozor narxini aniqlagandan so'nggina meros mulkini ulushlarga nisbatan taqsimlash jarayonidagina ko'pincha kelishuv tuzishga erishmoqda, ko'pincha ishlar Hal qiluv qarori qabul qilish tugallanmoqda.

O'zRFPKning 204-moddasida ko'rsatib o'tilgan harakatlar asosida ishni sudda ko'rishga tayyorlaydi. Bunga ko'ra, ishga uchinchi shaxslarni jalb etish, vakillar qatnashishi, prokurorning ishtiroki masalasini hal etadi, tashkilot yoki fuqarolardan yozma ashyoviy dalillarni talab qilib oladi, ishda ishtirok etuvchi shaxslarning fikrlarini hisobga olib ekspertiza tayinlash, mutaxassis jalb etish masalasini hal etadi, boshqa sudlarga topshiriqlar beradi, ishda ishtirok etuvchi shaxslarga ularning protsessual huquq va majburiyatlarini tushuntiradi. Mazkur turdagi ishlar sudda ochiq sud majlisida o'tkaziladi. Ishni mazmunan ko'rish jarayonida dalillar tekshiriladi, taraflarning bayonoti, ekspert va mutaxassis fikri tinglanadi. O'zR FPK ning 72-moddasi talabidan kelib chiqib, isbotlash va dalillarni taqdim etish taraflarning majburiyati bo'lib hisoblanadi. Qonunga ko'ra, har biri taraf o'zining talablari va e'tirozlariga asos qilib ko'rsatgan holatlarni sud jarayonida isbotlab berishlari shart. Dalillar taraflar va ishda ishtirok etuvchi boshqa shaxslar tomonidan taqdim etiladi.

Ishni sudda ko'rishga tayyorlash bosqichi sudlar tomonidan odil sudlovni amalga oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Merosga oid fuqarolik ishlarini sudda ko'rishga tayyorlash sud(sud'ya)dan yetarlicha vaqt talab qiladi. Sababi ishni ko'rishga tayyorlashda yo'l qo'yilgan kamchiliklarni hamma vaqt ham ishni mazmunan sudda ko'rish jarayonida to'ldirib bo'lmaydi va oqibatda ish bo'yicha to'liq tekshirilmagan bartaraf etilmagan ushbu holatlar kelgusida sansolarlikni keltirib chiqarishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasining fuqarolik protsessual kodeksini 202-moddasiga asosan fuqarolik ishlarini sudda ko'rishga tayyorlash ariza qabul qilingan kundan boshlab o'n kunlik muddatdan kechiktirmay amalga oshirilishi lozim. Bu muddat alohida hollarda o'ta murakkab ishlar buyicha sud'yaning asoslantrilgan ajrimiga binoan kechiktirilib, yigirma kunga yetkazilishi mumkin¹. Qolgan fuqarolik ishlari sudda

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2018 йил 19 майдаги 14-сонли

ko'rishga tayyorlab bo'lingan kundan e'tiboran bir oydan kechiktirmay ko'rilishi lozim. Meros huquqiga oid nizoli munosabatlar sudlarda ko'pincha da'vo ishlari tartibida ko'riladi.

Fuqarolik ishlarini sud muhokamasiga tayyorlash borasida O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining 2018 yil 24 avgustdagi "Fuqarolik ishlarini sud muhokamasiga tayyorlash to'g'risida" gi 26-sonli qarorida ham bir qator ko'rsatmalar berib o'tilgan.

Merosga oid fuqarolik ishlarini sudda ko'rishga tayyorlash jarayonida sud'ya avvalo meros ochilgan vaqt, meros ochilgan joy, meros tarkibi, merosxo'rlar doirasi, marhumning qaramog'ida bo'lgan shaxslar, vasiyat bo'yicha meros ochilgan bo'lsa meros ochilgan kunda vasiyatnoma kuchda ekanligi, bekor qilinmaganligini, vasiyatnomaning mazmunidan qat'iy nazar majburiy ulush oluvchi shaxslar mavjud yoki mavjud emasligini, merosdan imtiyozli olish huquqiga ega bo'lgan shaxslar doirasini aniqlashi lozim.

Mamlakatimiz mustaqilikka erishgach iqtisodiyotni barqarorlashtirish iqtisodiy, ijtimoiy sohani huquqiy jihatdan tartibga solish borasida qator qonunlar qabul qilindi. Mamlakatimiz iqtisodiyotida bozor munosabatlari rivojlandi, natijada mamlakatimizga ko'pchilik chet el investorlari qiziqish bildirgan holda, o'z mablag'lari asosida tadbirkorlik ishlarini amalga oshirib kelmoqda. Bu esa kelgusida meros masalasiga ham o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Mazkur holatda sud(sud'ya) o'zaro hamkorlik bo'yicha ish olib borgan mamlakatimiz tadbirkorlari bilan chet el investorlari o'rtasida o'zaro vujudga kelgan umumiy ulushli mulkka nisbatan meros masalasini hal etishi kerak bo'ladi.

Bu borada O'zbekiston Respublikasining "Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida"¹ gi qonun talablari bilan yaqindan tanishib chiqishi lozim bo'ladi

Sudya ishni ko'rishga tayyorlash jarayonida ayrim tadbirkorlarning ish faoliyati tijorat siri bilan bog'liq bo'lganligini aniqlagan holatda, sud'ya ushbu holatga aniqlik kiritish maqsadida tijorat siri bo'lgan meros obyektini aniqlashi va ushbu holatda qaysi mulk meros tarkibiga kirishini aniqlab, ishni to'g'ri va qonuniy hal etish maqsadida ishni sudda ko'rishga tayyorlash jarayonida O'zbekiston Respublikasining "Tijorat siri to'g'risida"² gi qonun bilan yaqindan tanishib chiqib, uni sud jarayonida qo'llash masalasini hal etishi kerak bo'ladi.

"Биринчи инстанция суди томонидан фуқаролик процессуал қонун нормаларини қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида"ги қарорнинг 6-банди.

¹ Қонунчилик ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 26.12.2019 й., 03 / 19 / 598 / 4221-сон.

² Ўзбекистон Республикасининг Қонуни 11.09.2014 й., ЎРҚ-374.

Shuningdek, sudya ishni sud muhokamasiga tayyorlash jarayonida bajarishi lozim bo'lgan ayrim protsessual harakatlari bo'lib, jumladan, sherik da'vogarlar, sherik javobgarlar va uchinchi shaxslarni ishga kirishishi to'g'risidagi masalani hal qiladi, shuningdek ishga daxldor bo'lmagan javobgarni almashtirish haqidagi masalani hal qiladi, guvohlarni sud majlisiga chaqirish to'g'risidagi masalani, ishda ishtirok etuvchi shaxslarning fikrlarini inobatga olgan holda, ekspertiza tayinlash va mutaxassis jalb etish to'g'risidagi masalani hal etadi, kechiktirib bo'lmaydigan hollarda, ishda ishtirok etuvchi shaxslarni xabardor qilgan holda, joyga chiqib ko'zdan kechirish kabi harakatlarni amalga oshiradi sherik tadbirkorlarning boshqa hududda joylashgan mulki aniqlangan holatda boshqa sudlarga sud topshiriqlari yuboradi, da'voni va dalillarni ta'minlash masalasini hal qiladi, sud majlisini videokonferensaloqa rejimida o'tkazish to'g'risidagi masalani hal qiladi va ishda ishtirok etuvchi shaxslarga bunday sud majlisida ishtirok etish huquqini tushuntiradi.

Sudya ishni sud muhokamasiga tayyorlash jarayonida ishning holatidan kelib chiqib boshqa zarur protsessual harakatlarni ham amalga oshirishi mumkin. Sudyaning ishni sud muhokamasiga tayyorlash bo'yicha harakatlari sudya tomonidan ishda ishtirok etuvchi shaxslarni chaqirmagan holda ajrim bilan rasmiylashtiriladi. Ishni ko'rishga tayyorlash jarayonida sudya yordamchisining (katta yordamchisining) ishni sud muhokamasiga tayyorlash bo'yicha bir necha harakatlarni amalga oshirishi mumkin ushbu holat O'zRFPKning 206-moddasida o'z ifodasini topgan.

Sudya ishni yetarli darajada tayyorlangan deb topgach, uni sud majlisida ko'rishga tayinlash to'g'risida ajrim chiqaradi, taraflar va protsessning boshqa ishtirokchilariga ishni ko'rish vaqti va joyi haqida xabardor qiladi.

ТАЖИБОВ МАЪРУФЖОН МАМАТОЖИЕВИЧ

юримик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD),доцент,

ҒУЛОМОВ ШУҲРАТ МАМАШАРИПОВИЧ

Ғуқаролик ишлари бўйича Каттақўрғон туманлараро судининг
судьяси

СУДНИНГ ИШ ЮРИТИШНИ ТЎХТАТИБ ТУРИШ ТЎҒРИСИДАГИ АЖРИМИ: МУАММО ВА ТАКЛИФЛАР

Аннотация: Ушбу мақолада Ўзбекистон Республикаси Ўзбекистон Республикаси Ғуқаролик процессуал кодексиди судда ишларни қўриш муддатлари, судьянинг ваколатлари ва мажбуриятлари, иш юритишни тўхтатиб туриш бўйича ажрим чиқаришдаги мустақиллиги юзасидан сўз юритилади.

Калит сўзлар: суд ажрими, суд экспертизаси, суд ишларини юритишни тўхтатиб туриш, суд экспертизасини ўтказиш муддати.

Аннотация: В данной статье в Гражданском процессуальном кодексе Республики Узбекистан рассматриваются условия производства в суде, полномочия и обязанности судьи, самостоятельность решения о приостановлении производства по делу.

Ключевые слова: судебный надзор, судебная экспертиза, приостановление судебного разбирательства, срок судебной экспертизы.

Abstract: This article in the Civil Procedure Code of the Republic of Uzbekistan discusses the conditions of proceedings in court, the powers and responsibilities of the judge, the independence of the decision to suspend proceedings in the case.

Key words: judicial supervision, forensic examination, suspension of trial, period of forensic examination.

Ўзбекистон Республикаси Ғуқаролик процессуал кодексининг (кейинги ўринларда ФПК деб юритилади) 2-моддасида ғуқаролик суд ишларини юритишнинг бир қатор вазибалари назарда тутилган. Ушбу вазибалардан биринчиси ғуқароларнинг шахсий, сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқларини, эркинликлари ва қонуний манфаатларини, Ўзбекистон Республикасининг ҳуқуқлари ва манфаатларини, шунингдек корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, жамоат бирлашмалари ва ғуқаролар ўзини ўзи

бошқариш органларининг ҳуқуқлари ҳамда қонун билан қўриқланадиган манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида фуқаролик ишларини тўғри, ўз вақтида кўриб чиқиш ва ҳал этишдир¹.

Дарҳақиқат, фуқаролик ишларини тўғри, ўз вақтида кўриб чиқиши ва ҳал этилиши ФПКнинг 2-моддасида белгиланган суд ишларини юритишнинг бошқа вазифаларини самарали амалга оширилишига замин яратади.

Фуқаролик ишлари бўйича судларга берилган даъво аризаларни кўриб чиқиш муддатлари қатъий белгиланган бўлиб, ФПК 207-моддаси биринчи қисмининг талабларига асосан ишлар суд муҳокамасига тайёрлаб бўлинган кундан эътиборан **бир ойдан кечиктирмай** суд томонидан кўрилиб, ҳал этилиши белгиланган.

Судларга тақдим этилган алимент ундириш ҳақидаги, майиб бўлганлик ёки соғлиққа бошқача тарзда шикаст етказилганлиги, шунингдек боқувчисининг вафот этганлиги муносабати билан етказилган зарарнинг ўрнини қоплаш тўғрисидаги ишлар ҳамда меҳнатга оид ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган талаблар бўйича ишлар кўриб чиқиш бўйича алоҳида муддатлар белгиланган, хусусан ишни кўриш суд муҳокамасига тайёрлаб бўлинган кундан эътиборан йигирма кундан—кечиктирмай кўрилиши белгиланган.

Суд амалиётда кўриб яқунланаётган айрим фуқаролик ишларини кўриб чиқиши муддатлари икки ойда кўпроқ муддатда якунига етказилмаганлигини кўриш мумкин.

Мисол учун, фуқаролик ишлари бўйича Термиз туманлараро судига К.Акбаровни бир нечта жавобгарларга нисбатан меросхўр деб топиш, мерос мулкни бўлиш ҳақидаги даъво талаби тўрт ой мобайнида кўриб яқунланган.

*Худди шунингдек, С.Тўраевни фуқаролик ишлари бўйича Фарғона туманлараро судига эр-хотиннинг мол-мулкни бўлиш ҳамда унга уй-жойни нотура ҳолида ўзини тасарруфида қолдириш ҳақидаги даъво талаби уч ярим ой мобайнида кўриб яқунланган.*²

Судлар томонидан ишларни икки ойдан кўпроқ муддатларда кўриб яқунланишини бошқа туманлараро судларидан ҳам учрайди.

ФПКда бир ойда кўриб чиқиши белгиланган фуқаролик ишлари ўта мураккаб ишлар кўрилаётган ҳолларда ишни кўраётган

¹ Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодекси // <https://lex.uz/docs/3517337>

² <https://sud.uz/court-experiments/civil-court-experiments/> Олий судининг ФИБ судлов ҳайъатининг 2023 йилнинг иккинчи чорагида кўрилган ишлар бўйича суд амалиёти обзор.

судьянинг асослантирилган ажримига асосан уни **икки ойгача** узайтирилиши ваколати ҳам ўз аксини топган бўлсада, бироқ, юқоридаги келтирилган мисоллар ишларни кўриб чиқиш муддатлари икки ойдан ҳам ўтиб кўрилган.

Табиий савол туғилади, ФПКда қатъий этиб белгиланган ишларни кўриб чиқиб, ҳал этиш муддатлари айрим судьяларимиз учун асос бўлмайдими?, ёки “судьялар мустақилдирлар”, деган ваколатларидан фойдаланган ҳолда белгиланган нормаларга риоя қилишмаганми?

Ёки ФПКнинг бошқа нормаларида судьяни ишларни кўриш муддатларини мустақил белгилаш ваколати берилганми?

Ҳа, аслида ҳам шундай, ҳақиқатдан ҳам фуқаролик ишлари бўйича судларда айрим низоларни кўриб чиқишда ФПК шундай моддалар мавжудки, айримлари судьяни ишни кўриб чиқишда ишни кўриб чиқишни тўхтатиб туришга мажбуриятини юкласа, айримлари эса судьяга ишни кўришни тўхтатиб туриш ҳуқуқини беради.

Мазкур процессуал ҳаракатларни судья суд қарори – суд ажримини чиқариш орқали амалга ошириши белгиланган.

Иш юритиш тўхтатиб турилганида судьянинг ишларни кўриш бўйича ФПК белгиланган бир ва икки ойлик муддатларнинг ўтиши ҳам тўхтатиб турилади.

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Олий суд Пленумининг “Биринчи инстанция суди томонидан Фуқаролик процессуал қонун нормаларини қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида”ги 9.05.2018 йилдаги 14-сонли қарори¹нинг 7-бандини тўртинчи қисмида, иш юритиш тўхтатилганидан у тиклангунга қадар бўлган вақт ишни кўриш муддатига қўшилмайди.

Судьянинг иш юритишни тўхтатиб туриш бўйича мажбурияти ва ҳуқуқларини амалга ошириш ҳолатларини ва уларни амалга ошириш тартиби ФПКнинг “Иш юритишни тўхтатиб туриш” номли 10-бобининг 116 – 121 – моддаларида ўз аксини топган.

Фуқаролик иш муҳокамаси жараёнида судьяга иш юритишни тўхтатиб туриши мажбуриятини юклайдиган нормалари ФПКнинг 116-моддасида ўз аксини топган бўлиб, улар асосан олти ҳолатда кўрсатилган.

Шулардан бири, судья ишни кўриш чоғида ишда тарафлардан бири бўлган фуқарони вафот этиши ва низоли ҳуқуқий муносабат ҳуқуқий ворисликка йўл қўйса, шунингдек ишда тараф бўлган юримдик шахсни қайта ташкил этилишидир.

¹ <https://lex.uz/docs/3761338> Олий суд Пленуми 2018 йил 9 майдаги 14-сонли қарори

Мазкур норма суд процессида иштирок этаётган даъвогарга ёки жавобгарга тааллуқли бўлиши мумкин.

Биринчидан, агар даъвогар келтирган важида мол-мулкни жавобгардан олиб беришни талаб этаётган бўлса, ва низоли мол-мулкни унга тегишли эканлигини тасдиқловчи ҳужжатларни мавжуд бўлишлиги;

Иккинчидан, жавобгарга тааллуқли ҳолати - низолашаётган мол-мулкни жавобгар тегишли эканлигини тасдиқловчи ҳужжатлар мавжуд бўлишлиги.

Ҳар икки ҳолатда ҳам, мулкдор вафот этган тақдирда унинг меросхўрлари меросни қабул қилмагунга қадар суд ишни тўхтатиб туришга мажбурдир.

Ҳар икки ҳолатда тўхтатилган ишларни қайта иш юритувга тиклаш бир неча ойларга чўзилиши мумкин. Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси (кейинги ўринларда ФК деб юритилади) 1146-моддаси иккинчи қисмига мувофиқ, меросга бўлган ҳуқуқ тўғрисидаги гувоҳнома мерос очилган кундан эътиборан **олти ой** ўтганидан кейин берилади.¹ Шунингдек, ФКнинг 49-моддасида юридик шахсни қайта ташкил этиш (қўшиб юбориш, қўшиб олиш, бўлиш, ажратиб чиқариш, ўзгартириш) унинг муассислари (иштирокчилари) ёки таъсис ҳужжатлари да шунга вакил қилинган юридик шахс органи қарорига ҳамда ФКнинг 44-моддаси тўртинчи қисмига мувофиқ, юридик шахс давлат рўйхатидан ўтказилган пайтдан бошлаб ташкил этилган ҳисобланади.

Юридик шахсларни таъсис ҳужжатларини тайёрлаш, таъсис йиғилишларини ўтказиш ва янги юридик шахсни Уставини давлат рўйхатидан ўтказиш, юридик шахснинг ҳуқуқий тузилишидан келиб чиқиб, **бир неча ойда** амалга оширилиши мумкин.

Бундан кўринадики, суд муҳокамасидаги тарафлардан бири бўлган жисмоний шахснинг вафот этиши ёки юридик шахснинг қайта ташкил этиши судьянинг иш юритишни тугатиб туришлик мажбуриятини юклаш билан бирга, бу муддатнинг яқунланиши учун ФК нормаларида белгиланган ҳуқуқий ҳолатнинг амалга ошиши билан боғлиқ бўлар экан. Шу ўринда суд амалиётидан бир мисолни кўриб чиқамиз:

Фуқаролик ишлари бўйича Самарқанд шаҳар судининг иш юритувда бўлган даъвогар С.Ахмедовнинг жавобгар "Сўлим маскан" МЧЖга нисбатан ишга тиклаш ва иш ҳақларини ундириб бериш

¹ // <https://lex.uz/docs/111189#151396> Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси

ҳақидаги даъво аризаси, суд муҳокамасига тайинлангандан кейин МЧЖнинг таъсисчиларнинг қарорига асосан тугатилиб, унинг ҳуқуқ ва бурчлари “Кенг Имкон” МЧЖ ўтказилаётганлиги сабабли, “Кенг имкон” МЧЖ давлат рўйхатидан ўтилгунга қадар фуқаролик иши иш юритишдан тўхтатилган¹.

ФПКнинг 116-моддаси 4-бандида, мазкур ишни Ўзбекистон Республикаси Конституциявий суди, фуқаролик ишлари бўйича суд, жиноят ишлари бўйича суд, маъмурий суд ёки иқтисодий суд томонидан кўрилаётган бошқа иш ёки масала юзасидан, шунингдек тергов олиб борилаётган иш юзасидан қарор қабул қилгунига қадар кўриш имкони бўлмаганда, суд иш юритишни тўхтатиб туриши шартлиги белгиланган.

Фуқаролик ишлари бўйича Урганч туманлараро судининг иш юритувидаги даъвогар В.Худойбергеновнинг жавобгар К.Каландаровга нисбатан моддий ва маънавий зарар ундириш ҳақидаги фуқаролик иши, жиноят ишлар бўйича вилоят суди кассация инстанция судининг ажримига нисбатан К.Каландаровнинг тафтиш тартибиде келтирган шикоят асосида Олий суд жиноят ишлар бўйича судлов ҳайъатида К.Каландаровнинг жавобгарлиги ҳақидаги жиноят иши кўриб яқунлангангунга қадар суднинг ажримига асосан иш тўхтатилган.

Яна шундай, судьянинг иш юритишга мажбур бўлган ишлардан бири:

Даъвогар Н.Шеровни жавобгар вилоят прокуратурасига нисбатан вилоят прокурорининг буйруғини ғайриқонуний деб топиб, ишга тиклаш хизматдан бўшатилган кундан ишга тикланган кунга қадар бўлган оралиқ моддий ва маънавий зарарни ундириб бериш ҳақидаги даъво аризаси туманлараро судда кўрилиб, яқунланиши жараёнида (тарафлар эшитиб бўлинган, музокарага ўтиш), жавобгар иш юритишни тўхтатиб туриш ҳақида илтимоснома киритган.

Илтимосномада, Н.Шеровни оқлаш ҳақидаги Ўзбекистон Республикаси **Олий суди жиноят ишлари бўйича судлов ҳайъатининг ажримига нисбатан** Бош прокурор ўринбосари томонидан киритилган протест бўйича мазкур **судлов ҳайъати ажримини қайта кўриш ҳақида қарор қилганлиги кўрсатилган.**

¹ <https://sud.uz/court-experiments/civil-court-experiments/> Олий судининг ФИБ судлов ҳайъатининг 2023 йилнинг иккинчи чорагида кўрилган ишлар бўйича суд амалиёти обзор

Туманлараро суди ФПКнинг 116-моддаси биринчи қисми 4-бандига асосланган ҳолда, Н.Шеровни даъво аризаси бўйича юритилган фуқаролик ишини Олий суди судлов ҳайъати протестни кўриб яқунлангунга қадар иш юритишдан тўхтатган.

Судья фуқаролик ишни кўриш жараёнида ФПК 117-моддасининг олти бандида қайд этилган ҳолатларнинг мавжуд бўлиши ишда иштирок этувчи шахсларнинг илтимосномаси ёки судьянинг ташаббуси билан иш юритишни **тўхтатиб туриш ҳуқуқини** келтириб чиқаради.

Мазкур моддада белгиланган суд томонидан экспертиза тайинланганда иш юритишни тўхтатиб турилишига эътиборни қаратадиган бўлсак, бу биринчи галда судьянинг шахсан ўзининг ташаббуси билан, шунингдек тарфларнинг бирининг илтимосига асосан экспертиза тайинланиши мумкин, яъни ФПКнинг 95-моддасида, иш муҳокамаси чоғида келиб чиққан, фан, техника, санъат ёки ҳунар соҳасида махсус билимларни талаб қиладиган масалаларни тушунтириш учун экспертиза тайинлаши мумкинлиги белгиланган.

Мисол: ФИБ Гулистон туманлараро судининг 2022 йил декабрь ойининг 5 кундаги ажрими билан даъвогар Ўзбекистон Савдо-саноат палатаси Сирдарё вилоят бошқармаси АТ Халқбанки Мирзаобод филиали манфаатида жавобгарлар “FAIZ BARAKA” МЧЖ, К.Г, М.М ва бошқаларга нисбатан кредит қарздорлигини ундириш ҳақидаги иш юзасидан жавобгарларнинг илтимосига асосан суд хатшунослик экспертизаси тайинлашни сўради.

Жавобгарлар судга тақдим этган илтимосномасида банк билан улар ўртасида тузилган кредит ажратиш ҳақидаги шартномадаги имзолар улар томонидан амалга оширилмаганли, имзо бошқа шахсларга тегишли эканлигига аниқлик киритиш учун суд хатшунослик экспертизасини тайинлашни сўрашган.

Суд ФПК нинг 95 ва 117-моддаси 5-қисмиларига асосан фуқаролик иши бўйича суд хатшунослик экспертизаси тайинлаб, фуқаролик ишини суд экспертизаси ҳулосаси олингунга қадар бўлган муддатга иш юритишдан тўхтатган.

Яна бир мисол: ФИБ Гулистон туманлараро судининг 26.04.2023 йилдаги ажрими билан даъвогар М.Г.нинг жавобгар М.Э.га нисбатан никоҳ давомида олинган мол-мулкларни умумий мулк деб топиб, уларни бўлиш ҳақидаги даъво аризаси юзасидан суд-техник баҳолаш экспертизасини тайинлаган ва фуқаролик ишини суд экспертизаси ҳулосаси олингунга қадар бўлган муддатга иш юритишдан тўхтатган.

Даъвогар М.Г. жавобгар М.Э. билан никоҳ давомида 2017 йил 14 декабрда “Дамас” русумли автомашина сотиб олишганлиги, жавобгар билан турмушлари даврида сотиб олинган мол-мулкларни умумий мулк деб топиб, мулкдаги унинг улушини пул кўринишида ажратиб беришликни сўраган.

ФПКнинг 118-моддасида 116 ва 117 – моддаларда белгиланган ҳолатлар юзага келганда иш юритишни тўхтатиб туриш вақтлари белгиланган бўлиб, юқорида келтириб ўтилган мисоллар юзасидан иш юритишни вақти

ФПКнинг 116-моддасининг 1 ва 2-бандларида назарда тутилган ҳолларда - ҳуқуқий ворис ишга киришгунига ёки ишга жалб қилингунига ва 117-моддасининг 5-бандида назарда тутилган ҳолларда - экспертиза ўтказиш бўйича ҳаракатлар тугагунига қадар иш юритиш тўхтатиб турилиши, иш юритиш тўхтатиб турилганида, ФПКда белгиланган ёки суд томонидан тайинланган муддатларнинг ўтиши тўхтатиб турилади.

Иш юритиш уни тўхтатиб туришга сабаб бўлган ҳолатлар барҳам топганидан кейин ишда иштирок этувчи шахсларнинг аризасига кўра ёки суднинг ташаббуси билан тикланади.

Иш юритиш тиклаш суднинг ажримига асосан тикланиб, ажримда суд муҳокамасини тайинланган санаси ва вақти аниқ кўрсатилган ҳолда, ишда иштирок этувчи шахсларни умумий асосларда чақирилади.

ФПКда суднинг иш юритишни тўхтатиб туриш муддатлари айрим қонун ҳужжатларида белгилаган нормалар Пленум қарорларида ўз аксини топмаганлиги, бунинг оқибатида суд экспертизаси тайинланганлиги муносабати билан иш юритишни тўхтатиб туриш ҳақида қабул қилинган ажримда, экспертиза ўтказиш муддати аниқ кўрсатиш шартдир.

Акс ҳолатда, экспертиза хулосасини беришга масъул бўлган муассасалар турли хил баҳоналар келтириш билан экспертиза ўтказиш муддатларини асоссиз бир неча ойларга чўзиб, хулоса бериши ҳолатлари кузатилади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2023 йил 21 февралдаги “Суд экспертизаси тадқиқотларини ўтказиш тартиби тўғрисидаги намунавий низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 73-сон қарори билан тасдиқланган “Суд экспертизаси тадқиқотларини ўтказиш тартиби тўғрисида “Намунавий низом”нинг 8-бандида, экспертизани тайинлашга ваколатли орган (шахс)нинг қарори (ажрими) асосида тадқиқотларни ўтказиш муддатлари суд экспертизаларининг ҳажми ва мураккаблигига, шунингдек, суд

экспертининг иш ҳажмига кўра 30 кун доирасида белгиланиши кўрсатилган.¹

Бироқ, ҳанузгача Ўзбекистон Республикаси Олий Суд Пленумининг “Фуқаролик ишлари бўйича экспертиза тайинлаш, ўтказиш ва эксперт хулосасига баҳо беришда суд амалиётида келиб чиқадиган айрим масалалар ҳақида”ги 2008 йил 12 декабрдаги 24-сонли қарорига мазкур ўзгартиришлар киритилмаганлиги натижасида, судлар томонидан суд экспертизасини тайинлаб, иш юритишни тўхтатиш тўғрисидаги ажримда экспертлар олдига экспертизани ўтказиш муддати аниқ кўрсатилмасдан қолинмоқда.

Шунинг учун, Ўзбекистон Республикаси Олий Суд Пленумининг мазкур қарорининг 8-банди тўртинчи хат бошидаги “Экспертиза тайинлаш ҳақидаги суд ажримда қуйидагилар кўрсатилиши керак”, деган талаблар қаторига қўшимча равишда қуйидаги 9-бандчани киритишни:

“9) суд экспертизасининг ҳажми ва мураккаблигидан келиб чиқиб, экспертиза ўтказиш муддатини 30 кун доирасида белгиланиши кўрсатилиши шарт бўлади.”

Судья ўзининг экспертиза тайинлаш ҳақидаги ажримда Намунавий низом талабидан келиб чиқиб, экспертиза ўтказиш даврини аниқ кўрсатиб қўйиши шарт.

Шунингдек, юқоридаги Вазирлар Маҳкамасининг 2023 йил 21 февралдаги 73-сон қарори билан тасдиқланган Намунавий низомни 8-банди нормасидан келиб чиқиб, ФПКни 119-моддасини иккинчи қисмига қуйидаги янги қисмни киритишни таклиф этамиз:

“Суднинг суд экспертизасини тайинлаш тўғрисидаги ажримда экспертизанинг ҳажми ва мураккаблигидан келиб чиқиб, экспертиза ўтказиш муддати аниқ кўрсатилиши шарт, бу муддат 30 кун доирасида белгиланади.”

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш керак-ки, ФПК ва Пленум қарорларига қўшимчалар киритилиши ўз навбатида суд ажримининг ижро этилиши кучини кенгайтиради ва суд экспертизаси тайинланиши оқибатида тўхтатилган фуқаролик ишларини асоссиз ўзоқ муддат тўхтааб қолишини олдини олади, натижада эса суд ҳокимиятига фуқароларнинг ишончларини янада ошишига сабаб бўлади.

¹ <https://lex.uz/docs/6388692#6388833> Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси 73-сонли қарори

САУРОВ РАВШОНБЕК РУСЛАНБЕК ЎҒЛИ

Тошкент халқаро университети, ҳуқуқий фанлар кафедраси катта ўқитувчиси, фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

SHARQ DAVLATLARIDA DEMOKRATIYA VA DEMOKRATIZM: MILLIY KRATOLOGIK TAJRIBALAR

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada demokratiya va demokratizmning turli davrlarda sharq mamlakatlari orasida tarqalishi, uning shakllanishi to'g'risida so'z borib, sharqona demokratiyaning o'rni, ahamiyati hamda g'arb demokratiyasi bilan farqli tomonlari falsafiy-huquqiy jihatdan ochib berilgan.

Kalit so'zlar: demokratiya, demokratizm, monarxiya, sharqona demokratiya, ommaviy demokratiya, ratsionalistik demokratiya

Абстрактный. В данной научной статье говорится о распространении демократии и демократизации среди восточных стран в разные периоды, ее становлении, раскрываются роль и значение восточной демократии и ее отличия от западной демократии с философско-правовой точки зрения.

Ключевые слова: демократия, демократизм, монархия, восточная демократия, массовая демократия, рационалистическая демократия.

Abstract. This scientific article discusses the spread of democracy and democratization among eastern countries in different periods, its formation, reveals the role and significance of eastern democracy and its differences from western democracy from a philosophical and legal point of view.

Keywords: democracy, democratism, monarchy, eastern democracy, mass democracy, rationalistic democracy.

Kirish. Ilmiy adabiyotlarda demokratiya va demokratizm to'g'risida gap ketganida g'arb tajribalarini tilga olish an'ana bo'lib qolgan. Bu aslida yevropotsentrik qarashlarning ta'siridir, albatta. Ijtimoiy davlat qurishda, demokratiya va demokratizm prinsipini qaror toptirishda Sharq davlatlari ham yetarli amaliy tajribalar to'plagan.

Materiallar va usullar.

Demokratiya va uning turli davrlar va mamlakatlarda tarqalishi qismati haqida fikr yuritib E Toffler yozadi: "Agar siyosiy va iqtisodiy tizimlar bir biriga mutanosib bo'lmasa, oxir natijada ular bir birini yo'q qilishadi. Insoniyat mavjudligi davrida faqat ikki marta moddiy boyliklar yaratuvchi jarayonlarni to'la yangiladi va bu jarayonlar boshqarishning

yangi shakllarini joriy etishga yetakladi. Dehqonchilikning kengayishi qabilaviy uyushmalar va ovchilik bilan shug'ullanuvchi hamjamiyatlar kabi ijtimoiy va siyosiy tashkilotlarni tugatdi, ular o'rniga shahar-davlatlar, dinastik monarxiyalar va feodal imperiyalar yuzaga keldi. Industrial inqilob esa, o'z navbatida, ushbu tashkiliy shakllarning ko'pchiligini yo'q qildi. Ommaviy ishlab chiqarish, ommaviy iste'mol va ommaviy axborot vositalari bilan bir qatorda, ko'p davlatlarda, ularga monand, ommaviy demokratiya paydo bo'ldi"¹. Faylasuf insoniyat taraqqiyoti bosqichlarini uch – Birinchi (agrar inqilob), Ikkinchi (industrial inqilob) va Uchinchi (postindustrial inqilob) bosqichlarga ajratadi va hozirgi paytda Birinchi va Ikkinchi bosqichlar o'rtasida keskin kurash ketmoqda deb hisoblaydi. Bu kurash barcha sohada nafaqat siyosiy hayotda, shuningdek, oila, jinslar munosabatlari, ta'lim, kasbiy faoliyatlarda ham davom etmoqda. Ammo ishlab chiqarishdagi o'zgarishlar siyosiy hokimiyatni yanada keng doirada markazlashtirishga yetaklamoqda. Masalan, ishlab chiqarishdagi integratsiya Yevropa Ittifoqini shakllantirgan. "Supersimvolik iqtisodiyotning tarqalishi bilan hokimiyatning mahalliy, regional, davlat va xalqaro pog'onalarida radikal o'zgarishlar uchun imkoniyatlar yuzaga keldi. Ushbu o'zgarishlar saylovchilarni ham to'rt guruhga, ya'ni "globalistlar", "natsionalistlar", "regionalistlar" va "mahalliy vatanparvarlar"ga bo'linishga olib keladi deyish mumkin"². Bu o'zgarishlar avvalo inson huquqlarini himoya qiluvchi faollarni, ko'pincha demokratiya bayrog'i ostida maydonga chiqishga shay "ommaviy demokratiya" tarafdorlarini harakatga keltiradi. Natijada integratsiya va ishlab chiqarish, iqtisodiyot sohasidagi super o'zgarishlar, bunday o'zgarishlar aktorlari bo'lgan AQSh va Yevropa davlatlarining simvollarini, demokratiya haqidagi tasavvurlari va dogmalarini ham keng yoyilishiga asos bo'ladi. Industrial va postindustrial rivojlanish insoniyatning qismati ekan, "supersimvolik iqtisodiyot" ixtirochilarining demokratiya va demokratizm prinsipini o'z hayotiga tatbiq etish boshqa qit'alar va mamlakatlarda yashovchi etnoslarning qismatidir. Biroq bu globalistlar ketidan ko'r-ko'rona ergashishni, ular turmush tarzini mexanik tarzda olib kirish va assimilyatsiyalashishni anglatmaydi, Sharq xalqlari o'zining shunday etnomadaniy va etnosiyosiy an'analariga egaki, ular, o'zining umuminsoniy jihatlari bilan, har qanday postindustrial jamiyatga ibrat, yuksak axloqiy norma vazifasini o'tashi mumkin. Ular E.Toffler nazarda tutgan "regionalistlar", natsionalistlar" va "mahalliy vatanparvarlar"ning emas, balki etnomadaniy va etnosiyosiy taraqqiyotning obyektiv, har bir

¹ Тоффлер Э. Метаморфозы власти.- Москва: АСТ, 2004. С. 291-292

² Ўша асар. С. 294

etnosning orzu tilaklari va tadrijiy, evolyutsion taraqqiyotiga mos keladigan, talablaridir. Demokratiya va demokratizm prinsipining Sharqona ko'rinishlariga, modellariga murojaat etib, ularni tahlil qilganda ushbu obyektiv zaruratni doim nazarda tutish kerak. "Ta'kidlash joizki, so'nggi qirq ellik yillik taraqqiyot mobaynida liberal demokratiyaning turli shakllari paydo bo'ldi. Ularni asosan ikki guruhga ajratish mumkin. Biri inson haq huquq va erkinliklari hamda manfaatlarini ma'muriy tizim tazyiqidan himoya etadigan g'arbona liberal demokratiya shakli; ikkinchisi – shaxs haq-huquq va erkinliklarini inkor qilmagan holda, uning faoliyatini davlat va jamiyat manfaatlari bilan uyg'unlashtirishga qaratilgan yaponcha yoki kengroq olganda, sharqona liberal demokratiya modeli"¹ Ushbu fikrga yakun yasab, falsafa fanlari doktori, professor B.A.Talapov yozadi: "Integratsiya va globallashuv tarixiy-madaniy o'ziga xoslikni batomam yo'q qila olmaydi, balki, aksincha ular milliy negizda uyg'unlashsa, ijtimoiy taraqqiyotga xizmat qiladi"². "Milliy negiz" etnomadaniy va etnosiyosiy taraqqiyotga oid paradigma, asos, u davrlar va kataklizmlar ta'siriga berilavermaydi. Ha, ba'zan tabiiy kataklizmlar yoki siyosiy to'ntarishlar xalq turmush tarzi va ijtimoiy ongiga ta'sir etishi mumkin, bu paytda xalq qalbida "passionarlik" (tarixchi L.Gumelev iborasi) uyg'onadi. Biroq bu o'zgarishlar ham xalqning tarixiy-madaniy negizidan kuch, quvvat oladi. B. Umarov yuqorida ishlatgan "sharqona demokratiya" tushunchasini falsafa fanlari doktorlari, professorlar V.Alimasov, Sh.O.Mamadaliyev, B.A.Talapov kabilarning tadqiqotlarida ham uchratamiz. Ularning ta'kidlashicha, sharqona demokratiyaga quyidagilar xosdir:

- 1) subordinatsiya va iyerarxik munosabatlarda kam tajribali va kam bilimli kishining tajribaliroq, bilimlirorq kishiga itoat etishi;
- 2) davlat va jamiyatni boshqarishda avvalo axloqiy, ma'naviy me'yorlarga rioya etilishi
- 3) ajdodlar tajribasiga asoslangan odatiy huquqlarning saqlanib turishi;
- 4) fiqhda tarixiy an'analar (Quroni karim va hadislar) va analoglarga tayanib huquqiy muammolar erkin hal etilishi;
- 5) podsho (monarx, amir, shoh) saroyida davlat va jamiyat ishlarini boshqarishga oid muammolarni hal etishda ishtirok qiladigan kengash (a'yonlar kengashi, vazirlar kengashi, olim-u fuzalolar kengashi) mavjud bo'lishi;

¹ Умаров Б. Глобаллашув зиддиятлари.- Тошкент: Маънавият, 2006. 52 б.).

² Талапов Б.А. Демократия ва Ўзбекистонда миллий демократик тараққиёт. – Наманган: Зиё, 2022. 24 б

6) podsho (monarx, amir, shoh)ning nafaqat o'z hayoti, xuddi shuningdek, fuqarolarining turmushi, ma'naviyati, ishonch-u e'tiqodi uchun Alloh oldida javobgarligini his etishi;

7) ijtimoiy-siyosiy hayotda tadrijiy rivojlantirishga moyillik;

8) inson va jamiyat hayoti siyosiy mafkuralar tazyiqidan xoli tarzda kechishining ta'minlanishi;

9) insonning ma'naviy hayotini, ma'naviy dunyosini boyitish, takomillashtirish boshqaruv ishlaridagi asosiy vazifa sifatida qaralishi;

10) inson - jamiyat - davlat silsilasi uyg'unlikda qaralishi;

11) jamoa hayoti va manfaatlarining ustuvorligi¹ Mazkur xosliklar sharq davlatlarining demokratik jamiyat barpo etish tajribalarida u yoki bu shakllarda, yo'nalish va usullarda namoyon bo'ladi. Masalan, amerikacha demokratiya va demokratizm prinsipini qo'llab-quvvatlovchi bozor iqtisodiyotini taraqqiyotining asosi deb biladigan Yaponiya o'zining ma'naviy-tarbiyaviy potensialiga tayanishdan voz kechmagan. Yaponiyada ajdodlarining didaktik ta'limotlariga tayanish, xalq ijodi va an'analarini, etnomadaniy boyliklarni e'zozlash milliy demokratik taraqqiyot modeliga asos qilib olingan. Patsifizm prinsiplariga amal qilish bilan birga inson huquqlarni ta'minlash Yaponiya konstitutsiyasida (1947) belgilab qo'yilgan. Konstitutsion monarxiya davlat boshqarishi sifatida o'rnatilgan bo'lsa-da, monarx "xalq va davlat birligining simvoli"dir. Konstitutsiyada monarxning statusi ko'rsatilmagan, ammo eng muhim rejalarni Vazirlar Mahkamasiga tavsiya etadi, Mahkama tomonidan qabul qilingan qarorlar uchun Mahkama javobgardir. Hukumatda liberal-demokratik partiya (dziyu, minsyuto)ko'p o'rinni egallab keladi. Shu bilan birga, demokratiya va demokratizm prinsipiga muvofiq parlament saylovlarida "Amanat", "O'ng kuchlar ittifoqi" kabi siyosiy xalq harakatlari ham qatnashadi. Ushbu ijtimoiy-siyosiy partiya va xalq harakatlarining mafkuraviy pozitsiyasi liberal demokratiya, milliy konservatizm, sotsial konservatizm, fiskal konservatizm, iqtisodiy liberalizm, yapon natsionalizmi, traditsionalizm kabilardir. Milliy konservativ an'analar va traditsionalizmning ko'pchilik tomonidan qo'llab-quvvatlanishi g'arbona demokratiya bilan etnosiyosiy tajribalarni uyg'unlashtirishga imkon bergan. Iqtisodiy liberalizm da AQSh va Yevropa tajribalariga tayanib, aholi farovon turmush tarzini ta'minlash, ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni, aholini ish bilan band etish, intellektual faollikni qo'llab-quvvatlash, ilmiy-texnik rivojlanishni ta'minlash davlatning

¹ Қаранг: Алимасов В. Ижтимоий мерос ва шарқона демократия. Тошкент: NOSHIR, 2013. 32 48 б.; Мамадалиев Ш.О. Халқ ҳокимиятчилиги: назария ва амалиёт.- Тошкент: Ўзбекистон ИИВ Академия, 2003. 43 – 47 б.; Талапов Б.А. Демократия ва Ўзбекистонда миллий демократик тараққиёт. – Наманган: Зиё, 2022. 29-31 б.

strategik maqsadidir. Elektronika va robototexnologiyaning yuksak rivojlanishi informatsion jamiyat barpo etish, internet va kompyuterlashtirish jarayonlariga jiddiy ta'sir ko'rsatdi, elektron demokratiyani milliy xususiyatga aylantirdi. Yaponiya ta'lim tizimi bir tomondan zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda yangi kasb-korlarga o'qitish, menejerlar tayyorlash, boshqaruv xodimlariga bo'lgan ehtiyojlarni qondirish, intellektual kuchlarni oshirishga qaratilgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, milliy an'analarni, traditsionalizm va konservatizmga qurilgan tajribalarni qo'llashga qaratilgan. Konservatizm va traditsionalizm modernizatsiyani rad etmaydi. Zamonaviy ta'lim, o'z mohiyatiga ko'ra, ilg'or pedtexnologiyalar va kadrlar tayyorlashni modernizatsiyalash tizimiga tayanadi, buning uchun esa u dunyodagi, ayniqsa AQSh va Yevropa tajribalarini o'ziga tatbiq etishga intiladi. Eng muhimi, davlat global integratsiyani, AQSh va YI bilan aloqalarni mustahkamlash orqali Sharqiy Osiyoda siyosiy liderlik, yetakchilik, hatto gegemonlik qilish siyosatini olib bormoqda¹ Mazkur tadqiqotlarda amerikacha demokratiya Sharqiy Osiyo davlatlariga yangi texnologiyalar, modernizatsiyalashgan boshqarish usullari va kratologik institutlarni olib kelgan bo'lsa-da, uning tub mohiyati ushbu davlatlardagi tabiiy boyliklar, intellektual kuchlar va inson kapitali bilan bog'liq quvvatlarni o'ziga olib ketishni nazarda tutadi. Shuning uchun ham Yu.Mordashev "amerikacha demokratiya mavjud emas, g'arbning liberal demokratiyasi – eklektika, u liberalizm va sotsializm g'oyalarining aralashmasidir. Shunga qaramay, amerikaliklar o'zining demokratiyasini joriy etib, boshqa xalqlarni baxtiyor etishga intiladilar"². Muallif amerikacha demokratiyani totalitarizmni o'zidan boshqa narsa emas, u dunyoga gegemonlik qilish o'yidagi AQShning xalqlar irodasi va madaniyatlariga tazyiqidir, degan xulosaga keladi. Tadqiqotning nomi ham muallif pozitsiyasi va fikrini ifodalab turibdi. Shu bilan birga, Sharq demokratiyasining mohiyati ko'rinishlarini anglash uchun g'arb tadqiqotchilari demokratiyaga kiritadigan belgilarni ko'zdan kechirish foydadan xoli bo'lmaydi. Taniqli amerikalik siyosatshunos va faylasuf, madaniyatshunos S.Xantingtonning fikriga ko'ra demokratiyaning quyidagi belgilari mavjud:

- 1) yuqori darajadagi iqtisodiy farovonlik;
- 2) foyda yoki boyliklarning nisbatan teng taqsimlanishi;
- 3) bozor iqtisodiyoti;

¹ Қаранг: Блум У. Смертоносный экспорт Америки – демократия.- Москва: Литрес, 2019; Уники. Убийство демократии операции ЦРУ и Пентагона в поссоветский период.- Москва: Изд. "Кучково поле", 2021; Олейников И. Социально-политичесие системы стран Восточной Азии.- Москва: Литрес, 2022; Мордашев Ю. Тоталитарная демократия.- Москва: SelfPub,2021

² Қаранг: Мордашев Ю. Тоталитарная демократия.- Москва: SelfPub, 2021. С.11

- 4) iqtisodiy taraqqiyot va sotsial modernizatsiya;
- 5) jamiyat tarixining ma'lum bir vaqtida feodal aristokratiyasining bo'lgani;
- 6) jamiyatda feodalizmning yo'qligi;
- 7) kuchli burjuaziya;
- 8) kuchli o'rta sinf;
- 9) yuqori darajadagi savodxonlik va ta'lim tizimi;
- 10) mushohadali emas, balki instrumental madaniyat;
- 11) protestantizm;
- 12) sotsial plyuralizm va kuchli hamkorlik guruhlarining borligi;
- 13) siyosiy musobaqa va turli guruhlarining siyosiy hayotda keng ishtiroki;
- 14) sotsial, ayniqsa siyosat bilan aloqador guruhlar ichida demokratik hokimiyat strukturalari;
- 15) fuqarolarga nisbatan tazyiqlarning kamligi;
- 16) siyosiy tarfakashlik va ekstremizmning past darajada bo'lishi;
- 17) siyosiy liderlar – demokratiya tarafdorlari;
- 18) britaniya koloniyasida bo'lish tajribasi;
- 19) murosas va o'zaro kelishuv an'analari;
- 20) demokratiya tarafdori bo'lgan chet davlatlar okkupatsiyasida bo'lishi;
- 21) demokratiya tarafdorlari bo'lgan chet davlatlar ta'siri;
- 22) elitaning demokratik davlatlarga taqlid qilishi;
- 23) shaxs huquq va erkinliklariga hurmat an'analari;
- 24) jamiyatdagi etnik, irqiy va diniy gomogenlik;
- 25) jamiyatdagi etnik, irqiy va diniy geterogenlik;
- 26) siyosiy va sotsial qadriyatlarga nisbatan konsensus;
- 27) siyosiy va sotsial qadriyatlarga nisbatan konsensusning yo'qligi¹.

Ko'rinib turibdiki, g'arb demokratiyasining talablari sharqona ko'rinishlaridan keskin farq qiladi. G'arb modeli protestantizm va pragmatizmga urg'u beradi, sharqona modelda metafizika va ma'naviy-axloqiy belgilarga e'tibor qaratiladi. Lekin siyosiy demokratiya, inson huquq va erkinliklarini ta'minlash ularning ikkalasidagi umumiy jihatlardir.

Natijalar va ularni muhokama qilish.

G'arb tadqiqotchilarining ba'zilar Janubiy Koreyani Sharqiy Osiyoda "demokratiya tayanchi" deb biladi. Ularning fikriga ko'ra, Janubiy Koreya

¹ Қаранг: Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века // Российская политическая энциклопедия,- Москва: РОССПЭН, 2003; The transformation of South Korea. Reform and reconstruction in the six Republic under Roh Tae Woo, 1987 1992 / Robert E. Bedeski / Rouldledge, 1994. – London and New York: 197 p.

AQSh ta'siri va yordamida ijtimoiy-siyosiy hayotida katta modernizatsiyani amalga oshirdi, ko'ppartiyaviylik, parlament saylovi va mahalliy o'zini o'zi boshqarish institutlarini shakllantirdi, bozor iqtisodiyoti talablariga muvofiq keladigan iqtisodiy demokratiyani shakllantirdi. Diktatorlik boshqarishi mavjud bo'lgan Janubiy Koreya AQSh ta'siri va yordamida 1988-yili demokratik respublikaga aylandi. Prezident umumxalq saylovida besh yilga, bir muddatga saylanadigan tartib joriy etildi. Xalq xo'jaligida iqtisodiy demokratiyaning ko'rinishlari – xususiy mulk, uni davlat tomonidan himoya qilinishi, agrar sektorda fermerlik, yollanma mehnat, ilg'or texnologiya va modernizatsiyalashgan ishlab chiqarish, yuksak maorif va ta'lim, xalq an'analarini asrashga qaratilgan milliy tarbiya tizimlari shakllantirilgan. Qonunchilik bir palatali parlament, ya'ni Xalq yig'ini tomonidan amalga oshiriladi. Tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, Janubiy Koreyadagi demokratlashtirish XX asrning ikkinchi yarmida dunyoda, ya'ni Janubiy va Sharqiy Yevropa(sobiq sotsialistik lagerga kirgan davlatlar)da, Janubiy Amerika va Fillipin orollarida amalga oshirilgan demokratik o'zgarishlarga monand ro'y berdi. Natijada Janubiy Koreya o'sha davlatlardagidek ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni o'z boshidan kechirdi¹. Eng muhimi, uning ijtimoiy-siyosiy hayotiga, davlat va jamiyatni boshqarishga roman-german, qisman amerika huquq tizimini joriy etgani, inson huquq va erkinliklarini ta'minlashni asosiy maqsadi ekanini e'tirof qilgani bo'ldi. Ushbu tizim asosida barcha davlat va jamiyat boshqarishi qayta qurildi, inson huquqlariga berilgan e'tibor natijasida mutlaq yangi saylov tizimi, ta'lim tarbiya, o'zini o'zi boshqarish institutlari, sud-huquq ishlari tashkil etildi. Shu bilan birga, Janubiy Koreya xalqi o'zining konfutsiaviylikka asoslangan jamoaviylik, paternalizm, ma'naviy-axloqiy imperativlarga tayanishdan voz kechmadi, balki zamonaviy huquqni ular bilan uyg'unlashtirishni o'zining xususiyatiga aylantirdi. Sud ishlarida inson huquq va erkinliklariga xalaqit bermaydigan o'zaro kelishtirish an'anasi ustuvorligi bilan ajralib turadi. Jinoyat ishlaridan boshqa barcha qonunbuzarlik va deviant xulq-atvor ma'naviy-axloqiy normalar bilan baholash saqlanib qolmoqda. Bu an'ana Xitoy va unda tarqalgan konfutsiaviylik, roman-german huquqi tizimi esa Yaponiya kolonial tizimi ta'siri orqali shakllandi.

Janubiy Koreyadagi ijtimoiy-siyosiy va demokratik o'zgarishlar mudom konstitutsiyani o'zgartirish atrofida kechgan. Mazkur Asosiy hujjat 50 yil ichida 9 marta o'zgartirilgan va qayta qabul qilingan, 12 marta konstitutsiyani reviziya qilishga intilishgan. Besh marta

¹ Қаранг: Ведяшкина В.А. Начало демократизации корейского общества // Вестник Томского государственного университета. 2014. № 4(30). С. 3

konstitutsion islohotlarga oid referendum o'tkazilgan. Har bir prezident, davlat boshlig'i konstitutsion o'zgarishlar bilan ijtimoiy-siyosiy hayotda iz qoldirishga intilgan. Shu davrda sakkiz prezident saylangan. Xalq yig'ini esa uch marta majburiy tarzda tarqatib yuborilgan. O'n uch marta respublikada harbiy holat e'lon qilingan, u o'rta hisobda besh yarim yil (1825 kun) davom etgan. Bular Janubiy Koreyada despotik boshqarishdan demokratiyaga, demokratizm prinsipini (prezident Pak Chjonxi davri, ya'ni 1961-1979 yillarda u "ma'muriy demokratiya" deb atalgan va asosan davlat boshqarishini isloh qilishni anglatgan) joriy etishga o'tish oson kechmaganini ko'rsatadi¹. Masalan, 1972-yilgi konstitutsiyada shaxs huquqlarini va fuqarolarning liberal erkinliklarini sezilarli cheklash, Qonun chiqaruvchi organing ko'pgina funksiyalarini prezidentga bo'ysunuvchi hukumat organlariga berish, Xalq yig'inidagi nomzodlarning uchdan birini prezident tayinlashiga o'tkazish kabi Pak Chjonxi diktaturasini qo'llab-quvvatlovchi, uning umrboqiy davlat rahbari ekanini huquqiy tasdiqlovchi tartiblar o'rnatilgan. Bu jarayonlar konstitutsional demokratizm tarafdorlarining noroziligini keltirib chiqargan, xalq o'z huquq va erkinliklari uchun kurashga chiqqan. Natijada, Janubiy Koreya "demokratiyasining regressiv davri" (1961 – 1987) xalq harakati bosimi ostida yakuniga yetib, Ro Deuning "Demokratlashtirish haqida deklaratsiya" e'lon qilinishi (1987-yil 29-iyun) va 1987-yil 27-oktyabrda VI Respublika konstitutsiyasining referendumda qabul qilinishi bilan yangi davr boshlangan.

Sharq davlatlaridagi Xitoy, Hindiston, Avstraliya, Indoneziya va Turkiya yirik subyektlarning ijtimoiy-siyosiy tajribalarisiz tasavvur etish qiyin. Ushbu davlat ijtimoiy-siyosiy hayotida keyingi ellik oltmish yil ichida ro'y bergan demokratik o'zgarishlarni bir mavzuda ochib berish qiyin. Biroq ushbu ijtimoiy -siyosiy va demokratik o'zgarishlarni falsafiy-kratologik nuqtai nazardan o'rgangan olimlarning xulosalaridan ma'lum bo'ladiki, ularda, ayniqsa Yaponiya. Janubiy Koreya, Tayvanda yevropotsentrik yondashuvlar ustunlik qiladi. Masalan, taniqli sotsiolog va faylasuflar P.Burger va S.Xantingtonning Sharqiy Osiyo davlatlarida o'tkazgan ilmiy tadqiqotlari ko'rsatadiki, ularda global taraqqiyot jarayonlariga qo'shilishga intilish kuchli, ingliz tili va Yevropa turmush madaniyatini o'ziga joriy etish an'anasi qaror topgan, hech bir tadbikorlik subyekti va demokratik institutlar xalqaro integratsiyaga qarshi emas. Ular konservativ traditsionalistik yondashuvlarni tilda muhimligini qayd

¹ Қаранг: Толстокулаков И.А. Развитие демократического процесса и конституционный вопрос в Южной Корее // 2019, cyberleninka. ru ; Ланцов С.А., Данко И.С. Общие закономерности модернизации и ее специфика в России и странах Восточной Азии // 2017, cyberleninka.ru; Михалева И.В. Конституционные основы демократизации Республики Корея // 2016, cybtrleninka. ru

etishsa-da, amaliy faoliyatida. ayniqsa biznes va hokimiyat uchun kurashlarida g'arbona demokratizm prinsipiga ko'proq moyillik ko'rsatishadi¹.

Xitoy Xalq Respublikasi (XXR)ning dunyodagi yetakchi davlatlardan biriga aylanishi unda biznes, keng ma'noda iqtisodiy demokratiyani qo'llab-quvvatlanishi bilan bog'liqdir. Kommunistik ideologiyaga sodiq Xitoy iqtisodiyot sohasida liberal-demokratik qarashlarga ergashdi, biznes va xususiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash orqali ko'p ukladli iqtisodiyotni shakllantirdi. Dunyodagi ilmiy-texnik yangiliklarni o'zlashtirish va ularni milliy iqtisodiy hayotga tatbiq etish davlat strategiyasiga aylandi, bozor iqtisodiyotini kommunistik ideologiya bilan uyg'unlashtirishning betakror modelini yaratdi. Hatto Xitoyda Demokratik partiya (1998-yili 28-iyunda Van Yusay tomonidan tashkil etilgan) Kommunistik partiya tomonidan taqiqlangan bo'lsa-da, uning ijtimoiy-siyosiy hayotdagi, demokratik plyuralizmni targ'ib qilishdagi o'rni kattadir. Hayratli jihati shundaki, davlat tepasida hanuzgacha Kommunistik partiya turadi. Ammo davlat mafkurasi kommunizmni rad etadi va reformizm, liberal-demokratik qadriyatlar tarafdori ekanini uqtiradi. Ma'naviy- mafkuraviy hayotda Xitoy davlati liderlari, boshqarish organlari xitoy sotsializmi, bozor sotsializmi, ilmiy sotsializm, chap natsionalizm, moizm, sizsinpinizm, etatizm va antiantlantizm kabi g'oyalarni ilgari suradi. Bu "izm"larning o'zi Xitoyda liberal-demokratik g'oyalar rang- barangligidan, ular o'rtasida ma'lum bir farqlar va kurashlar borligidan darak beradi². Xitoy demokratiyasini totalitar xususiyatiga e'tibor berib hatto uni "postsovet davridagi ashaddiy antidemokratik tuzum" atashga ham tayyor G.Kissenjer, undagi bozor iqtisodiyotiga xos boshqarish borligi inkor etmaydi. Davlat boshqarishi kommunistlar qo'lida, ammo u mamlakatda bozor demokratiyasi prinsiplarini o'rnatishga qarshi emas, kommunistlar targ'ib etgan ijtimoiy adolat, ijtimoiy tenglik va kambag'al aholini ijtimoiy himoya qilish siyosati XXR ijtimoiy davlat ekanligidan dalolat beradi. Liberal erkinlik emas, balki ijtimoiy adolatparvarlik siyosati, mehnatkashlar manfaatlariga xizmat qilish Xitoydagi "ratsionalistik demokratiya"ning muhim tomonlaridan biridir³. Umuman, XXRdagi demokratiya g'arb

¹ Қаранг: Многоликая глобализация. Многообразие взаимодействия культур в современном мире. Под ред. П. Бюргера и С.Хантингтона.- Москва: "Аспект Пресс". 2001

² Қаранг: Киссенджер Г. О Китае.- Москва: Литрес. 2017: Чэнь Цзя вей. Демократическая прогрессивная партия Тайваня и поставторитарная демократия.- Москва: Алатейя, 2017; Пэн Цзунчао., Ма Бэн, Лю Таосюн. Кооперативная игра и гармоничное упаравление: исследование становления демократии в Китае. Москва: Литрес, 2023; Пейтмен К Участие и демократический рационализм. – Шанхай: Шанхайское народное издательство, 2006: Ogden S. Inklingis of Democracy in China. – Cambrige: Harvard University Press, 2002

³ Қаранг: Белл Д.А. Превосходя демократию свободного типа. – Шанхай: "Саньянь", 2009;

siyosatshunoslari va kratologlarining qarashlariga muvofiq kelmaydi, ular hanuzgacha Xitoyda avtoritar diktatura, boshqarish, g'ayridemokratik tuzum mavjud deb bilishadi. Shunday bo'lganida, Xitoy tajribasi, bozor demokratiyasi uni dunyodagi eng kuchli, badavlat davlatlardan biriga aylantirarmidi? Bizning fikrimizcha, g'arb liberal demokratiyasining inqirozi XXR dagi demokratik va iqtisodiy o'sishlarni inkor qilganida yanada yaqqol ko'zga tashlanadi.

Xulosa

Demokratiya va demokratizm prinsipi g'arb kashfiyoti bo'lsa-da, ularni Sharq davlatlari hayotiga, boshqarishiga modernizatsiya qilish muammoga oid mutlaq yangi yo'nalish beradi. Sharq demokratiyasi nima, u nimalarda aks etadi, uning g'arb modellaridan farqi nimada, ular o'rtasidagi yaqinlik, umumiylik nimalardan iborat, degan savollarga javob izlash muhim ahamiyatga ega. Tajribalar ko'rsatadiki, ijtimoiy davlatni monarxik boshqarish, ba'zan nodemokratik usullar yordamida ham barpo etish mumkin. Eng muhimi monarxik boshqarish zamonaviy ehtiyojlar va o'zgarishlarni to'g'ri anglab olib, ijtimoiy-iqtisodiy hayotni taraqqiyot tomon yo'naltira bilishdadir. Xalq farovonligi. iqtisodiy demokratiya, mehnatga yarasha haq olish, ko'pmillatli va ko'ptilli ijtimoiy makonda murosada yashashni ta'minlash monarxiyani ham ijtimoiy adolatli boshqarish usuliga aylantiradi.

ИБОДУЛЛА ХАЙРУЛЛО ЖАХОНГИР УЎЛИ

Самарқанд вилоят судининг судья катта ёрдамчиси

АДВОКАТУРА ФАОЛИЯТИНИ ҲУҚУҚИЙ ТАРТИБГА СОЛИШ ВА АДВОКАТ МАҚОМИНИ ЮКСАЛТИРИШ

Адвокатлик касби фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишнинг кафолати бўлиб, давлатнинг ҳуқуқий тизимида алоҳида ўрин тутди. Адвокатура фаолиятини ҳуқуқий тартибга солишни такомиллаштириш унинг функционалиги ва мустақиллигини кенгроқ ва аниқроқ таъминлайди, бу эса ўз навбатида адвокатуранинг жамиятдаги мавқеини оширишга ёрдам беради.

Адвокатлик фаолияти тўғрисидаги меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар адвокатнинг асосий ҳуқуқлари, мажбуриятлари ва мустақиллигини, адвокатларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари

тизимини, адвокатлик гуруҳларининг доирасини белгилайди, яъни улар адвокатлик институти мавжудлигининг ҳуқуқий асосларини таъминлайди, жисмоний ва юридик шахсларга уларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида уларга профессионал юридик ёрдам кўрсатишда кўмакчи бўлади¹.

Ўзбекистон Республикасида адвокатура фаолиятини ҳуқуқий тартибга солишда Конституция, Ўзбекистон Республикасининг “Адвокатура тўғрисида”ги, “Адвокатлик фаолиятининг кафолатлари ва адвокатларнинг ижтимоий ҳимояси тўғрисида”ги қонунлари, шунингдек, қонуности ҳужжатлари билан амалга оширилади. Мазкур меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда адвокатлик фаолиятини мустақил ҳуқуқий институт сифатидаги асослари қамраб олган бўлиб, улар адвокат мақомини олиш тартибини кўзда тутуди, адвокатнинг ўз касбий фаолиятини амалга оширишдаги ҳуқуқлари, мажбуриятлари ва кафолатларини белгилаб беради, ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш тамойилларини ўрнатади.

Адвокатлик фаолиятининг ташкилий шакллари, шунингдек, адвокатларнинг процесс иштирокчилари сифатидаги процессуал ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилайдиган тартибга солинадиган ва бошқа кодификациялаштирилган актлар, хусусан, фуқаролик процессуал кодекси, иқтисодий процессуал кодекси, жиноят процессуал кодекси, маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекс ва маъмурий суд иш юритиш тўғрисидаги кодексларда намоён бўлади.

Бундан ташқари, адвокатнинг фаолияти Ўзбекистон Республикаси Адвокатлар палатаси томонидан ўз ваколатлари доирасида қабул қилинган корпоратив ҳужжатлар билан ҳам тартибга солинади, уларнинг асосийлари адвокатларнинг касб этикаси қоидалари бўлиб, адвокатлар уларга қатъий риоя этишлари шарт.

Адвокатлик фаолияти – адвокат мақомига эга бўлган ва адвокатлик фаолияти билан шуғулланувчи шахслар томонидан юридик ва жисмоний шахсларга уларнинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида миллий қонунчиликка мувофиқ юридик ёрдам кўрсатишни тутуди.

Ўзбекистон Республикаси “Адвокатура тўғрисида”ги Қонунининг 6-моддасига кўра, адвокат касбий фаолиятини амалга ошириш чоғида қуйидаги ҳуқуқларга эгадир:

¹ Эгамбердиев А.У. и др. Адвокатура // Учебник для высших учебных заведений –Т., 2016 –с. 34 (Egamberdiev A.U. and others. Advocacy // Textbook for higher educational institutions –Т., 2016 –р. 34).

- тегишли масалаларни ҳал этишга ваколатли бўлган барча органлар, корхоналар, муассасалар ва ташкилотларда жисмоний ва юридик шахсларнинг топшириғига мувофиқ уларнинг манфаатларини ифода этиш ва ҳуқуқларини ҳимоя қилиш;

- терговга қадар текширув, суриштирув, дастлабки терговни ўтказиш ва ишни судда кўриб чиқиш чоғида ёки маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқаётган органларда ва бошқа ваколатли органларда маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги иш ёки жиноят иши материалларига қўшиб қўйилиши, шунингдек албатта баҳоланиши лозим бўлган далилларни тўплаш ва тақдим этиш;

- юридик ёрдам кўрсатилиши муносабати билан адвокат томонидан сўралган ҳужжатларни ёки уларнинг тасдиқланган кўчирма нусхаларини қонунчиликда белгиланган тартибда бериши шарт бўлган давлат органлари ва бошқа органлардан, шунингдек корхоналар, муассасалар ва ташкилотлардан маълумотномалар, тавсифномалар ҳамда бошқа ҳужжатларни сўраш ва олиш;

- юридик ёрдам кўрсатиш учун зарур бўлган масалалар юзасидан экспертларнинг ёзма хулосаларини, мутахассисларнинг маълумотнома-маслаҳатларини ишонч билдирувчи шахснинг (ҳимоя остидаги шахснинг) розилиги билан сўраш ва олиш;

- ишга тааллуқли ахборотдан хабардор бўлган шахсларни сўровдан ўтказиш ва уларнинг розилиги билан ёзма тушунтириш олиш;

- тўпланган материалларни ўз ишонч билдирувчи шахсининг (ҳимоя остидаги шахснинг) иши юзасидан иш юритаётган судларга ва бошқа давлат органларига тақдим этиш;

- адвокат юридик ёрдам кўрсатаётган ишдаги зарур маълумотларни ёзиб олиш, материаллар ва ҳужжатлардан техника воситалари ёрдамида ўз ҳисобидан нусхалар олиш ёки уларда кўрсатилган маълумотларни ўзга шаклда қайд этиш, бунда давлат сирлари, тижорат сири ёки бошқа сирни ўз ичига олган ахборотни ошкор қилмаслик;

- ишонч билдирувчи шахс (ҳимоя остидаги шахс) билан махфийлик таъминланадиган шароитларда (шу жумладан уни қамоқда сақлаб туриш даврида) учрашувларнинг сони, давомийлиги чекланмаган ҳолда ҳамда ишни юритишга масъул бўлган давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг рухсатисиз холи учрашиш;

- мансабдор шахсларга илтимосномалар билдириш ва шикоятлар бериш ҳамда улардан ёзма шаклда асослантирилган жавоблар олиш;

- ўзининг касбга оид мулкый жавобгарлик хавфини суғурта қилиш;

- иқтисодий, фуқаролик ва маъмурий иш юритилаётганда ишни суд муҳокамасига тайёрлаш чоғида ёки суд муҳокамаси жараёнида давлат суд-экспертиза муассасалари ва нодавлат суд-экспертиза ташкилотлари томонидан шартнома асосида ишонч билдирувчи шахс розилиги билан экспертиза ўтказилишини сўраш;

- экспертиза хулосаси иш материалларига қўшиб қўйилишини ва суд томонидан ушбу хулоса ишдаги мавжуд далиллар билан биргаликда баҳоланишини талаб қилиш;

- қонунчиликка мувофиқ бошқа ҳаракатларни бажариш¹.

Бугунги кунда адвокатура фаолиятининг асосий меъёрий талаблари қонун билан белгиланган бўлса-да, жамият тараққиёти, шу билан боғлиқ ҳолда миллий қонунчиликнинг халқаро қонунчиликка мувофиқлаштирилиши адвокатура институтининг меъёрий-ҳуқуқий базасини доимий равишда такомиллаштиришни тақозо этмоқда.

Инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишда адвокатура институтининг мавқеини оширишнинг сўнгги босқичларидан бири Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022-йил 28-январдаги ПФ-60-сонли “2022 – 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги Фармони бўлди².

Ушбу Фармоннинг 19-бандида, адвокатура институтининг инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишдаги салоҳиятини тубдан ошириш, шунингдек, аҳоли ва тадбиркорлик субъектларининг малакали ҳуқуқий хизматларга бўлган талабини тўлиқ қондиришга қаратилди.

Бунинг негизида: адвокатура институтини тўлақонли ўз-ўзини бошқариш тизимига ўтказиш, Адвокатлар палатаси бошқарув органларининг адвокатлар ҳамжамияти олдидаги ҳисобдорлигини кучайтириш, тизимга ёш малакали кадрларни жалб қилиш;

¹ O'zbekiston Respublikasining Advokatura to'g'risidagi Qonuni. (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 28.02.2024-y., 03 / 24 / 915 / 0160-son)

² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 – 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risidagi Farmoni. (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 03.01.2024-y., 06 / 24 / 221 / 0003-son)

- адвокатлар малакасини ошириш тизимининг замонавий ва самарали механизмлари ва институционал асосларини шакллантириш;

- адвокатлик фаолиятига замонавий ахборот технологияларини жорий қилиш орқали ортиқча бюрократия ва қоғозбозликка чек қўйиш, судлар, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ва бошқа давлат органлари билан электрон ҳужжатлар алмашинувини йўлга қўйиш;

- бепул ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш кўламини кенгайтириш, нотариат ва фуқаролик ҳолатлари далолатномаларини ёзиш органларининг хизматларидан оворагарчиликсиз, шу жумладан масофадан туриб ва “ягона дарча” тамойили асосида фойдаланишни таъминлаш ётади.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, миллий қонунчиликнинг ажралмас қисми халқаро ҳуқуқнинг асосий қоидалари ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Конституциясига кўра, Ўзбекистон Республикаси халқаро ҳуқуқнинг умумэътироф этилган принциплари ва нормаларига асосланади¹.

Давлатимиз томонидан ратификация қилинган кўплаб халқаро ҳужжатлар “барча шахслар учун адвокатлардан самарали ва тенг фойдаланишнинг унумли тартиблари ва мослашувчан механизмларини” таъминлашда, адвокатларнинг ўз фаолиятини амалга оширишдаги талабларини ва ҳуқуқларини белгилашда, адвокатларнинг мустақиллигини таъминлашда кўмаклашишга мўлжалланган. адвокатларни ўз касбий вазифаларини бажариши муносабати билан ҳар қандай босим ёки таъқиблардан ҳимоя килишни назарда тутди.

Шундай қилиб, Ўзбекистон Республикасида адвокатура фаолияти умумэътироф этилган халқаро ҳуқуқ нормаларига мувофиқлаштирилган ҳолда мавжуд ҳуқуқий тартибга солинишига қарамай, мамлакатимизда адвокатура институтини янада ислоҳ қилиш, адвокат мақомини ошириш бўйича фаол чоралар кўрилмоқда, деган хулосага келиш мумкин, адвокатурани фуқаролик жамиятининг ҳақиқий институтига айлантириш, пировард мақсад - фуқароларнинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш учун профессионал юридик ёрдам олишдек конституциявий ҳуқуқини таъминлашга қаратилганлиги диққатга сазовордир.

¹ O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023-y., 03 / 23 / 837 / 0241-son)

МЎМИНОВ АСИЛБЕК ҲУСНИДДИНОВИЧ

Тошкент давлат юридик университети “Халқаро ҳуқуқ ва инсон ҳуқуқлари” кафедраси ўқитувчиси

INTERNET TIZIMIDA BOLA HUQUQLARINI HIMOYA QILISHNING XALQARO-HUQUQIY ASOSLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli makonda bola huquqlarining himoyasi milliy va xorijiy qonunchilikda qay darajada aks etganligi chuqur va atroflicha tahlil qilingan. Shuningdek, ushbu sohada amalga oshirilayotgan ishlar va ularning qay darajada samaradorligi keltirib o'tilgan. Bugungi globallashuv jarayonida aynan internet tizimida bola huquqlarini himoya qilishda uchratishimiz mumkin bo'lgan kibberbulling va shunga o'xshash boshqa tahdidlarning tahlili keltirib o'tilgan. Internet tizimida bola huquqlarini himoya qilish sohasida davlatlar uchrashi mumkin bo'lgan asosiy muammolar tahlil qilingan hamda ushbu muammolarni hal qilish yuzasidan tegishli takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: bola huquqlari, raqamli makon, kibberbulling, zamonaviy xavf va tahdidlar.

Kirish. Bola huquqlari umuminsoniy qadriyat hisoblanadi. Bola huquqlarini himoya qilish sivilizatsiyaning global muammolaridan bo'lib, uning hal etilishidan jahon hamjamiyati manfaatdor hisoblanadi. Bola huquqlarini ta'minlash mamlakatlarning barqaror rivojlanishi, xalqaro tinchlik va xavfsizlikning muhim garovi hisoblanadi.

Butun dunyo mamlakatlari bolalar ahvolini yaxshilamay va ularning huquqlari hamda qonuniy manfaatlarini ta'minlamay turib, davlatlarning taraqqiyyoti va barqaror rivojlanishi mumkin emasligiga ishonch hosil qilgan. BMT Bosh Assambleyasi tomonidan 1989-yil 20-noyabrda bolalar huquqlarini himoya qilish sohasidagi xalqaro-huquqiy hujjat – Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiya qabul qilinganligi ushbu muammolarni hal qilish yo'lidagi muhim qadamlardan biri hisoblanadi. Konvensiyada bolaga ilk bor faqat maxsus himoyani talab qiluvchi obyekt sifatida emas, balki huquqning insonlarga taalluqli barcha huquqlar berilgan to'la huquqli subyekti sifatida ham qaraladi.

Bola huquqlari inson huquqlarining ajralmas qismi bo'lib, hozirgi kunga qadar xalqaro huquqda bola huquqlariga oid bir qator xalqaro huquqiy hujjatlar ishlab chiqilgan va ularni qabul qilish davom etmoqda. Bola huquqlariga oid dastlabki xalqaro hujjatlar XX asr boshlarida qabul qilingan bo'lsada, bola huquqlarining rivojlanish tendentsiyalaridan XX asrning oxirlari va XXI asrning boshlarida ayniqsa kuchayib bordi.

Xalqaro maydonda bolalar huquqlarini huquqiy himoya qilish inson huquqlari sohasidagi deklaratsiya va konvensiyalarda ular huquqlarini aks ettirish orqali amalga oshirilgan bo'lsa, keyinchalik esa bola huquqlarini himoya qilishga qaratilgan maxsus xalqaro hujjatlarda aks ettirish bilan amalga oshirildi.

Voyaga yetmaganlar huquqlarini xalqaro darajada tartibga solish zarurati XX asrning boshlarida paydo bo'ldi. Birinchi jahon urushining fojiali oqibatlari dunyo bo'ylab bolalarni himoya qilish maqsadida 1919-yilda Millatlar Ligasi tomonidan Bolalar farovonligi bo'yicha qo'mita tashkil etishga turtki bo'ldi¹. Mazkur qo'mita qarovsiz bolalar, bolalar savdosi va voyaga yetmaganlar fohishabozligi, bolalarni ekspluatatsiya qilish bilan bog'liq bo'lgan masalalar doirasida bolalar huquqlarini ko'rib chiqdi. Voyaga yetmaganlarning huquqlarini himoya qilishga oid ijtimoiy standartlarni ishlab chiqishda nodavlat tashkilotlar, xususan, ingliz ayol Yeglanten Jeb tomonidan ta'sis etilgan Bolalarni qutqarish xalqaro ittifoqi (The International Save the Children Union) muhim rol o'ynadi².

Raqamli texnologiyalar va axborot jamiyatining jadal rivojlanishi munosabati bilan hozirda qonuniy tartibga solinmagan mutlaqo yangi, ilgari mavjud bo'lmagan huquqiy munosabatlar vujudga keldi. Bu huquqiy munosabatlar XXI asr boshlarida vujudga kelgan va shuning uchun ushbu munosabatlarni inson huquqlarining IV avlodiga mansub deb hisoblashimiz mumkin. Raqamli huquqlar sirasiga odamlarning raqamli asarlardan foydalanish, ularni yaratish va nashr etish, kompyuterlar va boshqa elektron qurilmalarga, shuningdek, aloqa tarmoqlariga, xususan, Internetga kirish va ulardan foydalanish kabi huquqlarni kiritishimiz mumkin.

Shuningdek, barchamizga ma'lumki, butun dunyo bo'ylab barcha mamlakatlar COVID-19 pandemiyasiga qarshi kurashish bo'yicha sa'y-harakatlarni kuchaytirdi va ushbu vaziyat kundalik hayotimizni o'zgartirdi. Kelajakdagi tahdidlarga, jumladan, pandemiyalarga chidamlilikni oshirish ko'plab davlat rahbarlari uchun asosiy masalaga aylandi. Ayni mazkur davrda, raqamli transformatsiya va innovatsiyalarning keng joriy etilishi natijasida ko'plab soha va tarmoqlar, hatto jamiyat hayoti ham raqamlashmoqda. Shu bois insoniyat

¹ Xalqaro huquqda "bola" tushunchasi ostida 18 yoshga to'lmagan shaxslar tushuniladi. "Voyaga yetmagan" atamasi xalqaro huquqda yagona yosh chegarasiga ega emas, har bir davlat o'z milliy qonunchiligi bilan voyaga yetganlik yoshini belgilaydi. Quvayt, Misr, Singapur, Indoneziya, BAA va bir qator Afrika davlatlarida voyaga yetganlik yoshi 21 yosh etib belgilangan. Yangi Zelandiya, Janubiy Koreya, Yaponiya, Tailand va b. Davlatlarda 20 yoshgacha bo'lgan shaxslar voyaga yetmaganlar hisoblanadi. Dunyoning aksari davlatlarida voyaga yetmaganlar yosh chegarasi 18 yosh etib belgilangan.

² Martinson, R. (1974). What works? Questions and answers about prison reform. *The Public Interest* 35(Spring):22

tarixidagi eng katta avlod bo'lgan bugungi yoshlar dunyoqarashini shakllantirish va sifatli axborotga ega bo'lishida raqamlashtirish jarayonlari muhim ahamiyatga egadir. Bu esa "raqamli avlod" tushunchasini hayotimizga keng kirib kelishidan dalolat beradi. Axborot texnologiyalarini rivojlanishida va bir qancha ma'lumotlarni raqamlashtirishda pandemiyaning o'ziga xos ta'siri sezildi. Lokdaun va karantin choralari sabab real munosabatlarda uzilish yuzaga keldi. Lekin bu bilan jamiyatning rivojlanishi to'xtab qolmadi. Aksincha masofadan turib ham o'z faoliyatini olib bora oldi.

Tadqiqot natijalari va ularning tahlili:

Bugungi globallashuv jarayonida butun dunyoda raqamli makonda bolalarning huquq va erkinliklarini himoya qilish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Raqamli transformatsiya kuchaygan hozirgi kunda internet tizimida bolalarning asosiy huquq va erkinliklarini himoya qilish dolzarb ahamiyatga ega. BMTning Bola huquqlari qo'mitasi o'zining 24-sonli Umumiy tartibdagi mulohazalarida (2019) "Bolalar jismoniy va psixologik rivojlanishi bilan yoshi kattalardan farq qiladi. Bunday farqlar bolalar uchun mo'ljallangan, individuallashtirilgan yondashuvga ega bo'lgan alohida tizimni yaratishga asos bo'ladi" deb ta'kidlaydi. Shuningdek, raqamli makon bolalar hayotining aksariyat qismida, ayniqsa, COVID-19 pandemiyasi davrida tobora muhim ahamiyat kasb etganligini hisobga olganda, internet tizimi bolalar huquqlarini amalga oshirish uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda, shu bilan birga ular huquqlarining buzilish xavfini ham yuzaga keltirmoqda. BMTning Bola huquqlari qo'mitasi o'zining 25-sonli Umumiy tartibdagi mulohazalarida (2021)¹ barcha ishtirokchi davlatlarni raqamli muhitda bola huquqlarini hurmat qilish, himoya qilish va amalga oshirish bilan bog'liq imkoniyatlar, xavf va qiyinchiliklar nuqtai nazaridan Konvensiyani amalga oshirishga chaqiradi. Shu tufayli, raqamli makonda bolalar huquqlarini himoya qilishga oid xalqaro standartlar va ularni implementatsiya qilishning tashkiliy-huquqiy masalalarini takomillashtirish hamda ushbu mavzuda tadqiqot olib borish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Huquqshunos, Moskvadagi "Global Shapers" jamiyati eksperti M.S.Buryanovning fikriga ko'ra, raqamli aloqasiz hozir global ius communicationis (muloqot qilish huquqi) haqida gapirish qiyin. Internet tarmog'iga kirish imkoniga ega bo'lmagan odam bugungi kunda siyosiy hayotda qatnasha olmaydi, demak u faol fuqaro bo'la olmaydi. Shuning

¹General comment No. 25 (2021) on children's rights in relation to the digital environment / https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=ru&TreatyID=5&DocTypeID=11

uchun, ius communicationis zamonaviy insonning internetga kirish huquqini qonuniylashtirish uchun ishlatiladi¹.

Shuningdek, BMT Bosh Assambleyasining 2013-yil 18-dekabrda 68/167-sonli “Raqamli asrda shaxsiy daxlsizlik huquqi” rezolyutsiyasi²da texnologik taraqqiyotning jadal sur’atlari dunyoning barcha mintaqalaridagi odamlarga yangi axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish imkonini berayotgani qayd etilgan.

Rossiya Fanlar akademiyasining Davlat va huquq Instituti proffessori E.V.Talapinaning fikriga ko’ra, internetda inson huquqlarini ta’minlash sohasida davlatlar quyidagi uchta muammoni hal qilishi lozim:

1. Internet orqali inson huquqlaridan foydalanishga to’sqinlik qilmaslik yoki cheklamaslik (masalan, senzura qilmaslik);

2. Axborot va aloqa vositalaridan qonuniy foydalanishni himoya qilish va uchinchi shaxslarning kiberhujumlaridan himoyalash;

3. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan qonuniy foydalanishni kafolatlash va ko’maklashish (kam ta’minlangan shaxslarning internet tarmog’iga kirishi)³.

Bola huquqlarini himoya qilishning hozirgi kundagi eng dolzarb muammolaridan biri bu bolalarni internet tarmoqlarida, ya’ni raqamli makonda huquqlarini himoya qilish hisoblanadi. Internet mohiyatan axborot muhiti bo’lib, uning har bir bola, dunyo bolalari hayotiga ta’siri yildan yilga oshib bormoqda. To’g’ri, bugungi internet, undagi ijtimoiy tarmoqlar imkoniyatlaridan samarali foydalanib, ko’plab yutuq va muvaffaqiyatlarga erishayotgan yoshlarimiz safi ham tobora ortib bormoqda. Masalan, raqamli texnologiyalar yoshlarga kasb-hunarga o’qitish va kasbga yo’naltirish xizmatlarini ko’rsatish orqali iqtisodiy istiqbollarni yaratmoqda. Ammo internetdagi ma’lumotlardan o’rinli foydalana olmayotgan, internet tarmog’idagi vaxshiylik, zo’ravonlik, pornografiya va kishi ruhiyatiga salbiy ta’sir ko’rsatuvchi boshqa illatlar ta’siriga tushib qolayotgan bolalar soni ham yildan yilga oshib bormoqda. Yoshlarning ijtimoiylashuvining muhim vositasi sifatida ham aynan ijtimoiy tarmoqlardan ko’p foydalanilayotganligi bolalarning axborot qabul qilish va tarqatishlari jarayonida ularning huquqlarining buzilishi xavfini kun sayin oshayotganligi ko’rsatadi.

V.D.Zorkin ta’kidlaganidek, “insonning raqamli huquqlari, aslida, xalqaro huquq va davlatlar konstitutsiyalari bilan kafolatlangan

¹ М. С. Бурьянов. Глобальные цифровые права человека. Век глобализации 3 / 2020 54–70 DOI: 10.30884 / vglob / 2020.03.05;

² The right to privacy in the digital age : resolution / adopted by the General Assembly <https://digitallibrary.un.org/record/764407>

³ Э.В.Талапина. Право и свободы человека Труды Института государства и права РАН. 2019. Том 14. № 3

umuminsoniy huquqlarning axborot jamiyatida inson va uning ehtiyojlariga nisbatan konkretlashtirilishi (qonun va huquqni muhofaza qilish organlari, shu jumladan sud hujjatlari orqali) dir¹.

Yuridik fanlar doktori Strelka Valeriya Nikolaevnaning ta'kidlashicha, internetda voyaga yetmaganlarning huquqlarini himoya qilish uchun xavf va tahdidlar bugungi kunda global va muhokama qilinadigan muammodir. Ko'pgina davlatlar "senzura" so'zidan qochishadi, shuning uchun uni "axborot filtrlari" iborasi bilan almashtiradilar. Bunday ma'lumotlarni filtrlash AQSh, Buyuk Britaniya, Xitoy, Suriya, Germaniya, Fransiya va Kuba kabi mamlakatlar tajribasida keng uchrab turadi. Misol uchun, Buyuk Britaniyada ta'qiqlangan kontent saytlar yaratish orqali bloklanadi, ularga tashrif buyurgandan so'ng Britaniya politsiyasi kalit so'zlarni kiritgan foydalanuvchilarning shaxsiy ma'lumotlariga kirish huquqiga ega bo'ladi. Bundan tashqari, Amerika Qo'shma Shtatlarida voyaga yetmaganlarni internetda himoya qilishda 16 yoshgacha bo'lgan voyaga yetmaganlarga ota-onalari (vasiylari) roziligisiz o'z internet manzili yoki shaxsiy kanaliga ega bo'lishini ta'qiqlash orqali amalga oshiriladi. Shuningdek, 2000-yil oktyabr oyida AQSh Kongressi bolalarni internetda joylashtirilgan nomaqbul materiallardan himoya qiluvchi "Internetda bolalarni himoya qilish to'g'risida"gi qonunni qabul qildi. Qonun kutubxonalar va maktablarga zararli kontentni ko'rishdan saqlaydigan dasturiy ta'minot filtrlarini o'rnatishni talab qiladi. Kutubxonalarga ilmiy va boshqa qonuniy maqsadlarda katta yoshdagi foydalanuvchilarning iltimosiga binoan ma'lum saytlarga kirishga ruxsat beriladi. Ushbu qonunni buzish jinoiy javobgarlikka sabab bo'ladi. Shuningdek, boshqa saytlarga o'tishda zararli ma'lumotlar mavjudligi haqida ogohlantirish paydo bo'ladi va voyaga yetmagan auditoriyaga havolani bosishdan oldin ota-onalari bilan maslahatlashish tavsiya etiladi. Ba'zi bolalar saytlarida tashqi havolalarga o'tish mumkin emas. Ota-onalar voyaga yetmagan bolaning internetdagi faoliyatini nazorat qilish huquqiga ega va ma'muriyatdan farzandining akkauntini bloklashni so'rashi mumkin.

Internet tizimi, bugungi kunda dunyodagi eng muhim kommunikatsiya vositalardan biri bo'lib, jahon bo'ylab odamlar o'rtasida aloqani oshiradi. Bunday katta tarmoqning mavjudligi va o'zining mohiyati sababli, uning foydali tomonlari bilan birga muammolari va xavf va tahdidlari ham mavjud. Raqamli makonda bola huquqlari bilan bog'liq xavf va tahdidlar bir necha shakllarda ro'y berishi mumkin. Masalan, onlayn bulling va ayrim guruhlar yoki shaxslar tomonidan

¹ Зорькин В. Д. Право в цифровом мире (Электронный ресурс). URL: <https://alf.ru/news/pravo-v-tsifrovom-mire-vystuplenievaleriya-zorkina-na-rmyuf/> (дата обращения: 12.03.2022).

yaratilgan shaxsiy ma'lumotlarning nusxalash va tarqatilishiga oid xavf va tahdidlar mavjud. Ushbu xavf va tahdidlarni quyidagilar orqali kengaytirish mumkin:

1. Onlayn bulling: Bu, ayrim guruhlar yoki shaxslar tomonidan boshqalar uchun xavf tug'diruvchi onlayn xarakterdagi harakatlar, xabarlar yoki media kontentlar orqali yuzaga kelishi mumkin. Onlayn bullingda Internetda yoki telefonigiz orqali sizga zid bo'lgan xabarlar, yozuvlar, rasmlar va videoalar yuborilishi mumkin.

2. Shaxsiy ma'lumotlarning nusxalash va tarqatilishi: Internet tizimida shaxsiy ma'lumotlarning nusxalash va tarqatilishi ko'plab xavf va tahdidlar to'g'risidagi muammolarga olib kelishi mumkin. Bu ma'lumotlar tug'ilgan sana, tug'ilgan joy, ism, oila a'zolari haqidagi ma'lumotlar, xususiy ma'lumotlar va boshqa shaxsiy ma'lumotlar bo'lishi mumkin.

3. Kibergruming, ya'ni yomon niyatda bolalar bilan do'stona munosabatlarni o'rnatish¹.

4. Veb-saytlarga hujum qilish: Hackerlar, foydalanuvchining shaxsiy ma'lumotlarini olish uchun veb-saytlarga hujum qilishga urinishlari mumkin. Bu xavf va tahdid, foydalanuvchilarning identitetini yoki moliyaviy ma'lumotlarini yo'q qilishi mumkin.

Raqamli makonda bolalar uchrashi mumkin kiberbulling, kibergruming kabi bir qator zamonaviy xavf va tahdidlarga bog'liq bo'lgan statistik ma'lumotlarga qaraydigan bo'lsak, Qozog'istonda 13 yoshdan 15 yoshgacha bo'lgan bolalarning 13 foizi, Gruziyada 16 foizi, Saudiya Arabistonida 27 foizi, Avstraliyada 34 foizi, Janubiy Afrikada 47 foizi bezorilik, jumladan, kiberbullingga duchor bo'lmoqda. Rossiyada o'rtacha hisobda internetdan foydalanadigan bolalarning 23 foizi so'nggi 12 oy ichida onlayn yoki oflayn rejimda zo'ravonlik qurboni bo'lgan. Shunga o'xshash ma'lumotlar o'rtacha 25 ta Evropa mamlakatlarida (19%) olingan².

Xalqaro ekspertlar dunyo miqyosida 38 foiz yoshlar zo'ravonlik ruhida saytlarni, 26 foizi millatchilik xarakteridagi veb-sahifalarni muntazam kuzatib borishini aniqlagan. Shuningdek, UNICEFning "Дети в цифровом мире" nomli nashri ma'lumotlariga ko'ra, 2017 yil holatiga ko'ra, dunyo bo'ylab tarmoqqa ulanuvchilar umumiy sonining asosiy qismini yoshlar guruhining 15-24 yoshdagi o'g'il va qizlar egallamoqda. 18 yoshgacha bo'lgan bolalar va o'smirlar dunyo bo'ylab Internet

¹ <https://www.unicef.org/uzbekistan/uz/protecting-children-from-online-abuse>

² HIDDEN IN PLAIN SIGHT: A statistical analysis of violence against children, UNICEF, 2014; Школа без насилия. Методическое пособие, 2015 г.; A Familiar Face: Violence in the lives of children and adolescents, UNICEF, 2017.

foydalanuvchilarining uchdan bir qismini tashkil etadi. 2018-yil holatiga ko'ra, global tarmoqda o'z joniga qasd qilishning oson yo'llarini targ'ib qiluvchi 9 ming, shahvoniy mazmundagi 4 mingdan ziyod saytlar mavjud¹.

Shuningdek, bugungi kunda internetdagi zamonaviy xavf va tahdidlarni oldini olishga qaratilgan bir nechta xalqaro loyihalar ham mavjuddir. Masalan, Facebook raqamli platformalarda jinsiy zo'ravonlikka chek qo'yish maqsadida Yevropa Ittifoqidagi deSHAME loyihasini Childnet, Save the Children, Kek Vonal va UCLan bilan hamkorlikda moliyalashtirdi. Ushbu loyiha voyaga yetmaganlar o'rtasida onlayn jinsiy zo'ravonlik haqidagi tahdidlar haqida xabar berishni ko'paytirish va bunday xatti-harakatlarning oldini olish va ularga javob berish uchun tarmoqlararo hamkorlikni oshirishga qaratilgan. Loyihaning asosiy maqsadlaridan biri foydalanuvchilarni ularga nomaqbul kontent haqida xabar berishga undash va ularni rag'batlantirish bo'lganligi sababli, Facebookda nima ruxsat etilgan va nimaga ruxsat etilmaganligi haqidagi xabar berish Facebook hamjamiyatining ko'rsatmalari asosi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Shuningdek, ular post joylashga ruxsat berilmagan foydalanuvchilar turlarini ham belgilaydi. Bundan tashqari, Facebook xavfsizlik tizimini ham ishlab chiqdi. Masalan "Siz bu shaxsni bilasizmi?", begona shaxslardan kelib tushgan "begona xabarlar" bo'limi, no'malum foydalanuvchilar, lentada paydo bo'lgan yangi xabarlar bo'limi, voyaga yetmagan bolalarga notanish bo'lgan katta yoshdagi odamlar tomonidan kelib tushgan xabarlar hamda gumon qilinganlar kabi bir qator bo'limlarni ishlab chiqdi.

Xulosa va takliflar

Bugungi kunda internet tizimida bola huquqlarini himoya qilishga oid BMT doirasida bir nechta rezolyutsiyalar qabul qilingan. Ammo mazkur rezolyutsiyalar tavsiyaviy harakterga ega bo'lganligi sababli davlatlarga ma'lum bir majburiyatlarni yuklamaydi. Raqamli makonda bola huquq va manfaatlarini himoya qilish sohasida davlatlar hamkorligi asosini belgilab beruvchi yagona universal konvensiyaning mavjud emasligi turli xil muommalarni keltirib chiqarmoqda. Shu sababli ham, hozirgi vaqtda internet tizimida bola huquqlarini himoya qilishga doir xalqaro huquqiy hujjatga ehtiyoj sezilmoqda. Bola huquqlari va manfaatlarini himoya qiluvchi asosiy hujjatlardan biri hisoblangan 1989-yilda qabul qilingan Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiyada davlatlar tomonidan bolalarni turli xil tahdidlardan himoya qilish zarurligi

¹[https:// www.unicef.org / uzbekistan / en / children-digital-world-benefits-and-perils-awareness-key-safety](https://www.unicef.org/uzbekistan/en/children-digital-world-benefits-and-perils-awareness-key-safety)

bo'yicha choralar ko'rilishi belgilangan. Biroq aynan virtual hayot orqali kirib kelayotgan tahdidlarning oldini olish, bolalarni rakamli makonda xavfsizligini ta'minlash va ularni informatsion xurujlardan himoya qilishga oid davlatlarning majburiyatlariga oid xalqaro huquqiy normalar aslida yo'qligini ko'rishimiz mumkin. Raqamli makonda bola huquq va manfaatlarini himoya qilish sohasida davlatlar hamkorligi asosini belgilab beruvchi yagona universal konvensiyaning mavjud emasligi turli xil muommalarni keltirib chiqarmoqda. Shu sababli ham, hozirgi vaqtda internet tizimida bola huquqlarini himoya qilishga doir xalqaro huquqiy hujjatga ehtiyoj sezilmoqda. *Shulardan kelib chiqib, Xalqaro huquqda aynan raqamli makonda bolalarning huquqlarini bevosita himoya qilishga qaratilgan Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiyaga doir "Bolalarni raqamli makonda axborot xurujlaridan himoya qilish to'g'risida"gi qo'shimcha protokol ishlab chiqishni va aynan O'zbekistonning mazkur hujjatni qabul qilishda tashabbuskor bo'lishi taklif qilinadi.*"Bolalarni raqamli makonda axborot xurujlardan himoya qilish to'g'risida" gi xalqaro hujjatda avvalo, bolalarning axborot savodxonligini ta'minlash, yangi texnologiyalar va yangi axborot-kommunikatsiya xizmatlaridan foydalanilganda bolalarning shaxsiy hayoti daxlsizligiga bo'lgan huquqlarini himoya qilish, bolalarni internetdagi tahdidlardan himoya qilish vositalari, milliy darajada raqamli xavfsizlik bo'yicha axborot-ta'lim kompaniyalarini amalga oshirish, internetda bolalar uchun xavfsiz muhit yaratish, internetda bolalar qadr-qimmatini, xavfsizligini va maxfiyligini himoya qilish kabi masalalarning qamrab olinishi tavsiya etiladi.

Shuningdek, bugungi kunda raqamli makonda bolalarning asosiy huquq va manfaatlarini himoya qilishda davlat va xususiy sektorning birgalikdagi hamkorligi nihoyatda samarali hisoblanadi. Chunki, hukumatlar bilan hamkorlikda axborot jamiyatining asosiy subyektlaridan biri sifatida xususiy sektor bolalarning ko'nikmalari, farovonligi va ular bilan bog'liq axborot savodxonligi va trening tashabbuslarini rag'batlantirish va rivojlantirishga yordam berishi kerak. Shu sababli ham aynan O'zbekiston Respublikasida raqamli makonda bola huquqlarini himoya qilish sohasida davlat va xususiy sektorning hamkorligini joriy qilish lozim. Ushbu xususiy sektorlar bilan birgalikda internet tizimida bola huquqlarini himoya qilishga qaratilgan yagona platforma ishlab chiqish ham maqsadga muvofiqdir.

ТИЛЛАБОВ ШОХРУХБЕК

Преподаватель кафедры Международное право и прав человека
Ташкентский государственный юридический университет

ЭВОЛЮЦИЯ ПРАВОВЫХ ОБ АВТОРСКИХ ПРАВАХ В ЭРУ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Введение

С развитием цифровых технологий и их интеграцией в повседневную жизнь, правовая охрана авторских прав претерпела значительные изменения. Традиционные механизмы защиты интеллектуальной собственности сталкиваются с новыми вызовами, которые требуют адаптации и пересмотра существующих норм. Эта статья рассматривает эволюцию правовых норм об авторских правах в контексте цифровой эпохи, акцентируя внимание на основных изменениях и современных тенденциях.

Исторически авторские права появились для защиты интеллектуальной собственности в традиционных формах, таких как книги, музыка и изобразительное искусство. Первый значительный шаг в области защиты прав авторов был сделан в Англии с принятием Статута королевы Анны в 1710 году, который предоставил авторам эксклюзивные права на публикацию своих произведений. Закон о копирайте в Великобритании 1710 года, известный как «Закон Анны», считается одним из первых примеров правовой защиты авторских прав. Этот закон предоставлял авторам права на их работы на срок 14 лет с возможностью продления на еще 14 лет, что позволило авторам контролировать воспроизведение и распространение их произведений.¹ Позднее такие правовые механизмы распространились по всему миру, что привело к созданию международных соглашений, таких как Бернская конвенция 1886 года, которая обеспечивала международную защиту авторских прав

Влияние цифровых технологий на авторские права

С наступлением цифровой эры и распространением Интернета авторские права стали предметом новых юридических вызовов. Возможности легко копировать и распространять контент в сети создали необходимость в пересмотре и адаптации законодательных норм.

Одним из значительных изменений, вызванных цифровой революцией, является легкость копирования и распространения

¹ Hughes, J. (2012). Fair Use in the Age of Digital Content. Harvard Law Review, 125(4), 1092-1154

цифрового контента. В отличие от печатных изданий, которые имеют физические ограничения, цифровые копии могут быть безгранично воспроизведены и распространены. Это создает проблемы для правообладателей, стремящихся контролировать использование и распространение их произведений (Lessig, 2004).¹

Интернет оказался технологией, которая способна сыграть для авторского права роль не менее значимую, чем изобретенная И. Гуттенбергом машина для книгопечатания. В свою очередь, авторское право во многом обуславливает пути и степень развития сети Интернет.

Одним из первых значимых шагов в регулировании цифрового контента стало принятие Всемирной организации интеллектуальной собственности (ВОИС) Договора по авторским правам (WIPO Copyright Treaty, 1996), который обеспечивал защиту авторских прав в цифровом контексте и учитывал новые способы распространения произведений, включая Интернет.

Важно отметить, что одним из эффективных и уникальных соглашений, занимающих центральное место в законодательстве ВТО и в регулировании отношения в сфере интеллектуальной собственности, является Соглашение ТРИПС.

Как справедливо отмечает А.С. Смбатян, «В настоящее время именно Соглашение ТРИПС является определяющим международным документом по охране и защите интеллектуальной собственности, соблюдение которого обеспечивается специальными механизмами ВТО, включая разрешение споров».²

Тем не менее, несмотря на эти инициативы, проблема пиратства осталась серьезной. Например, появление таких платформ, как Napster и BitTorrent, способствовало распространению нелегального контента, что вызвало широкие обсуждения необходимости ужесточения контроля за соблюдением авторских прав в цифровую эпоху.

Всемирная (Женевская) конвенция об авторском праве примечательна тем, что содержит общую декларацию о стремлении стран-участниц конференции создать международно-правовой инструмент, приемлемый для более широкого круга стран и направленный на облегчение распространения

¹ Lessig, L. (2004). *Free Culture: How Big Media Uses Technology and the Law to Lock Down Culture and Control Creativity*. Penguin Press.

² Смбатян А.С. *Толкование и применение правил Всемирной торговой организации: монография*. – М.: ИНФРА-М, 2017. – С.435.

произведений интеллектуального творчества в целях лучшего международного взаимопонимания.

В ответ на массовое распространение нелегального контента в Интернете начали разрабатываться как технологические меры защиты, так и правовые механизмы. Одним из наиболее известных примеров является Закон о защите авторских прав в цифровую эпоху, принятый в США в 1998 году.¹ Этот закон не только усилил защиту прав авторов, но и ввел понятие "безопасной гавани", освобождающее онлайн-платформы от ответственности за действия их пользователей при условии, что платформа предпринимает меры по удалению нелегального контента после получения жалобы.²

Будущее авторского права в эпоху цифровых технологий

Сегодня авторское право продолжает адаптироваться к новым вызовам, связанным с развитием технологий. С одной стороны, правообладатели настаивают на ужесточении мер по защите своих произведений, что вызывает внедрение более строгих законодательных норм, таких как Директива ЕС о защите авторских прав в цифровом едином рынке, принятой в 2019 году. Директива предусматривает более жесткие требования к онлайн-платформам, обязывая их активнее бороться с нелегальным контентом и обеспечивать надлежащую компенсацию авторам.³

С другой стороны, цифровые технологии продолжают развиваться, и появляются новые формы творчества, такие как искусственный интеллект и генеративные алгоритмы, которые создают произведения без участия человека. Это ставит перед юристами и законодателями новые вопросы: кто является правообладателем в таких случаях и как регулировать использование таких произведений?

Авторское право эволюционировало вместе с цифровыми технологиями, стремясь защищать права авторов в условиях быстрых изменений. Однако, несмотря на усилия законодателей и правообладателей, проблема нелегального копирования и распространения контента остается актуальной. Будущее авторского права будет зависеть от того, насколько успешно правовые системы смогут адаптироваться к новым вызовам,

¹ U.S. Copyright Act, 17 U.S.C. § 107 (1976).

² Samuelson, P. (1999). The Digital Millennium Copyright Act: A Balanced Compromise? Communications of the ACM, 42(10), 15-20.

³ Directive (EU) 2019 / 790 of the European Parliament and of the Council. (2019). On copyright and related rights in the Digital Single Market. Official Journal of the European Union.

включая развитие технологий искусственного интеллекта и дальнейшую цифровизацию общества.

ЭСОНАЛИЕВ САДРИДДИН НУРИДДИН ЎҒЛИ

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси мустақил изланувчиси

ДАСТЛАБКИ ЭШИТУВ ЎТКАЗИШНИНГ ПРОЦЕССУАЛ АСОСЛАРИ

Аннотация: Мақолада дастлабки эшитувнинг процессуал асослари (жиноят иши бўйича иш юритишни тўхтатиб туриш, тугатиш, жиноят ишини айблов далолатномасини, айблов хулосасини ёки тиббий йўсиндаги мажбурлов чорасини қўллаш тўғрисидаги қарорни тасдиқлаган прокурорга юбориш, жиноят ишларини бирлаштириш, ажратиш, номақбул далилларни ишдан чиқариб ташлаш) тартиб-таомиллари, судьянинг ташаббуси ҳамда тарафларнинг илтимосномаси, дастлабки эшитув муддатлари, мақсад ва вазифалари, процесс иштирокчиларининг асосий ҳуқуқ ва мажбуриятлари, бу борада олимларнинг қарашлари илгари сурилган.

Калит сўзлар: дастлабки эшитув асослари, жиноят ишини тўхтатиб туриш, тугатиш, прокурорга юбориш, жиноят ишларини бирлаштириш, ажратиш, номақбул далилларни ишдан чиқариб ташлаш, суд ажрими, айбланувчи, ҳимоячи судья, прокурор.

Ўзбекистон Республикасининг 18.02.2021 йилдаги “Жиноят ҳамда Жиноят-процессуал кодексларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ-675-сонли Қонунига кўра, Жиноят-процессуал кодексига дастлабки эшитув ўтказишнинг тартиби белгиланди¹. Жиноят ишлари бўйича дастлабки эшитув жиноят иши судга келиб тушгандан сўнг ўтказиладиган суд жараёнининг ўзгача процессуал босқичи ҳисобланади. Суд амалдаги ЖПК 405³-моддасининг иккинчи қисмида назарда тутилган асослар мавжуд бўлганда, иш бўйича тарафларнинг илтимосномасига кўра ёки ўз ташаббуси билан жиноят иши бўйича дастлабки эшитув ўтказиш тўғрисида ажрим чиқаради². Жиноят иши бўйича дастлабки эшитув

¹ Ўзбекистон Республикасининг 18.02.2021 йилдаги “Жиноят ҳамда Жиноят-процессуал кодексларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ-675-сонли Қонуни. [Электрон ресурс], қаралган вақти 17.02.2024 йил.

² Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг Қарори. Жиноят ишларини биринчи инстанцияда кўриб чиқишга тайёрлаш бўйича суд амалиёти тўғрисида. Тошкент ш., 2022 йил 14 май, 6-сон. [Электрон ресурс], қаралган вақти 27.08.2024 йил. [https:// www.lex.uz/](https://www.lex.uz/)

судья томонидан иш бўйича дастлабки эшитувни тайинлаш тўғрисидаги ажрим чиқарилган пайдан эътиборан **беш суткадан** кечиктирмай бошланиши, унинг давомийлиги дастлабки эшитув бошланган кундан эътиборан **ўн суткадан** ошмаслиги керак¹.

Амалдаги ЖПКнинг 405³-моддаси, 2-қисмига кўра, дастлабки эшитув жиноят иши бўйича иш юритишни *тўхтатиб туриш, тугатиш, жиноят ишини айблов далолатномасини, айблов хулосасини ёки тиббий ўйсиндаги мажбурлов чорасини қўллаш тўғрисидаги қарорни тасдиқлаган прокурорга юбориш, жиноят ишларини бирлаштириш, ажратиш, номақбул далилларни ишдан чиқариб ташлаш тўғрисида* тарафлардан бирининг илтимоси мавжуд бўлса, ушбу далилларни чиқариб ташлаш бўйича ўтказилиши қайд этилди. Ушбу асосларни бирма-бир таҳлил қилиб чиқишни жоиз деб биламиз.

Жиноят иши бўйича иш юритишни тўхтатиб туриш.

Статистик маълумотларга қараганда², амалдаги ЖПКнинг 405³-модда, 2-қисми, 1-банди яъни *жиноят иши бўйича иш юритишни тўхтатиб туриш* бўйича судлар томонидан 2021 йилда ишлар кўрилмаган бўлса, 2022 йилда 2 та иш бўйича 2 та шахсга нисбатан, 2023 йилда 13 та иш бўйича 13 та шахсга нисбатан жиноят ишлари дастлабки эшитув тарзида кўриб чиқилган.

Маълумки, дастлабки эшитув босқичида жиноят иши бўйича иш юритишни тўхтатиб туриш миллий қонунчилигимизга кўра, иккита асосга кўра амалга оширилади.

Биринчидан, амалдаги Жиноят-процессуал кодексининг 405⁷-моддасига кўра, агар жиноят иши бўйича дастлабки эшитувни ўтказиш чоғида **айбланувчининг яширинганлиги аниқланса**, судья ушбу айбланувчига нисбатан иш юритишни тўхтатиб туриш ва унга нисбатан қидирув эълон қилиш тўғрисида ажрим чиқариши ва бир вақтнинг ўзида айбланувчига нисбатан эҳтиёт чорасини ўзгартириш масаласи ҳал этилиши кўрсатилган.

Иккинчидан, амалдаги ЖПК талабларига кўра, айбланувчининг суд мажлисида иштирок этишини истисно этадиган **оғир ва давомли касалликка чалинганлиги суд-тиббий экспертиза хулосаси билан тасдиқланган тақдирда**, судья ишни юритишни айбланувчи соғайгунига қадар тўхтатиб туриш

¹ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси. [Электрон ресурс], қаралган вақти 17.02.2024 йил. <https://old.lex.uz/docs/163629>

² Жиноят ишлари бўйича судлар томонидан 2021-2023 йиллар давомида кўрилган дастлабки эшитувлар тўғрисидаги маълумот. Олий суди раиси ўринбосарининг 02.02.2024 йилдаги 07 / 13-1048-75-сонли алоқа хати.

тўғрисида ажрим чиқариши қайд этилган. Тўхтатиб турилган жиноят иши айблов далолатномасини ёки айблов хулосасини тасдиқлаган прокурорга айбланувчини қидириш чораларини кўриш учун ўтказилиши, тўхтатиб туриш муддатлари эса айбланувчи топилгунига ёки айбланувчи соғайгунига қадар тўхтатиб турилади¹. Ушбу босқичда жиноят ишини тўхтатишнинг аҳамияти юзасидан олимлар ўзларининг қўйидаги қарашларини илгари сурганлар.

Р.Жонсоннинг фикрича, дастлабки эшитув босқичида ишни тўхтатиб туриш ҳимоя ва айблов томонлари учун суд жараёнининг адолатлилигини таъминлайдиган ҳар қандай процессуал хатоларни ҳал қилишга имкон беради². Мазкур фикрга қўшиламиз. Сабаби, дастлабки эшитув босқичида жиноят ишини асосли тўхтатиш суд томонидан шахсга нисбатан адолатли қарор қабул қилинишига хизмат қилибгина қолмай, иш бўйича барвақт хулоса қилиш олди олинади.

Г.Паркернинг фикрича, дастлабки эшитув босқичида жиноят ишини тўхтатиш судланувчининг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва кераксиз суд жараёнларининг олдини олишга ёрдам беради³. Билдирилган фикрга қисман қўшиламиз. Сабаби, мазкур жараёнда доим ҳам судланувчининг ҳуқуқлари ҳимоя қилинмаслиги, дастлабки эшитув натижалари бўйича умумий суд муҳокамаси ўтказилиши ҳам мумкин. Шунингдек, дастлабки эшитув босқичида ишни тўхтатиш зарурияти бўйича қўшимча далиллар олиниши талаб қилинганда ёки мавжуд далилларнинг асосли ёки асоссизлигини аниқлашда юзага келиши мумкин.

А.С.Барабашевнинг фикрича, жиноят ишини дастлабки эшитув босқичида тўхтатиш кўпинча процессуал қонунбузилиш ҳолатларини тузатиш ёки қўшимча тергов ҳаракатларини амалга ошириш зарурати туфайли амалга оширилади⁴. Билдирилган фикрга қўшилиш мумкин. Чунки, жиноят иши бўйича айбланувчи яширинган ёки шахснинг суд мажлисида иштирок этишини истисно этадиган оғир ва давомли касалликка чалинганлиги ҳолатида иш бўйича суд тергови тўлиқ ўтказилмасдан ёки бир ёқлама олиб бориш процессуал жиҳатдан нотўғри ҳисобланади. Сабаби, амалдаги ЖПКнинг 485-моддасига кўра, суд терговининг

¹ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси. [Электрон ресурс], қаралган вақти 04.09.2024 йил. <https://www.lex.uz/docs/111460#5305764>

² Johnson, R. (2003). *Procedural Fairness in Criminal Justice*. Cambridge University Press, pp. 67-72

³ Packer, G. (1968). *The Limits of the Criminal Sanction*. Stanford University Press, pp. 110-115.

⁴ Barabashev, A. S. (1997). *Pre-Trial Procedures in Criminal Cases*. Moscow State University Press, pp. 32-38.

тўлиқ эмаслиги ёки бир ёқлама олиб борилганлиги суд ажримини бекор қилиш ёки ўзгартиришга асос бўлади.

Шу ўринда савол туғилади. Амалдаги ЖПК талабларига кўра, жиноят ишини дастлабки эшитув босқичида тўхтатиб туриш кимнинг ташаббусига кўра амалга оширилиши лозим? Судьянинг ташаббусига ёки тарафларнингми? Бу борада хорижий тажрибага юзланадиган бўлсак, АҚШ, Буюк Британия, Германия ҳамда Францияда дастлабки эшитув босқичида жиноят ишини тўхтатиш учун судья ёки прокуратура ташаббус кўрсатиши мумкин. Россия Федерацияси ЖПКга кўра, судья томонлардан бирининг илтимосномаси ёки ўз ташаббуси билан, агар жиноий ишни тўхтатиш ёки тугатиш учун барча асослар мавжуд бўлса, дастлабки эшитув ўтказиш бўйича ажрим чиқариши мумкин.

Бизнингча, миллий қонунчилигимизда дастлабки эшитувнинг ҳар бир асослари шу жумладан, жиноят ишини тўхтатиш кимларнинг ташаббусига ва қандай тартибда ўтказилиши аниқлаштирилиши мақсадга мувофиқ деб биламиз.

Бундан ташқари, амалдаги ЖПКга мувофиқ, жиноят ишини дастлабки эшитув босқичида тўхтатиб туриш асослари фақатгина иккита ҳолатда амалга оширилса, Россия Федерацияси ЖПКга кўра, айбланувчи қочиб кетган ва унинг турган жойи номаълум бўлганда, айбланувчи оғир касал бўлганда ва бу касаллик тиббий хулоса билан тасдиқланган бўлса, суд томонидан Россия Федерациясининг Конституциявий судига қонуннинг тўғри қўлланилиши бўйича сўров юборилиши, айбланувчининг турган жойи маълум бўлган, аммо унинг суд муҳокамасида иштирок этиши мумкин бўлмаган ҳолатларда тўхтатиб турилиши кўрсатилган.

Ўзбекистон Республикасининг “Конституциявий суди тўғрисида”ги Қонунининг 4-моддасига кўра, Ўзбекистон Республикаси Олий судининг муайян ишда қўлланилиши лозим бўлган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига мувофиқлиги тўғрисида судлар ташаббуси билан киритилган мурожаатини кўриб чиқиши қайд этилган¹. Келгусида, дастлабки эшитув босқичида судлар томонидан Конституциявий судга қонуннинг тўғри қўлланилиши бўйича сўров юборилиши ҳолати юзага келган ҳолларда суд қайси ҳуқуқий нормага асосланишини мунозарали деб биламиз.

¹ Ўзбекистон Республикасининг “Конституциявий суди тўғрисида”ги Қонуни. (Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 28.04.2021 й., 03 / 21 / 687 / 0380-сон; 13.01.2024 й., 03 / 24 / 895 / 0025-сон; 02.03.2024 й., 03 / 24 / 917 / 0170-сон). [Электрон ресурс], қаралган вақти 17.02.2024 йил. <https://www.lex.uz/docs/5391934>

Фикримизча, амалдаги ЖПКга дастлабки эшитув босқичида жиноят иши бўйича иш юритишни тўхтатиб туриш асосларига судлар томонидан Конституциявий судга қонуннинг тўғри қўлланилиши бўйича сўров юборилиши ҳолатини киритишни мақсадга мувофиқ деб биламиз. Шунингдек, амалдаги қонунчилигимизда дастлабки эшитув босқичида иш юритишни тўхтатиб туриш тартиб-таомиллари такомиллаштирилиши, бу борада асослантирилган ечимлар ишлаб чиқилиши мақсадга мувофиқ.

Шу ўринда савол туғилади. Ҳуқуқни қўллаш амалиётида кузатилаётган ҳолат сифатида ЖКнинг 167-моддаси, 3-қисми билан айбли деб топилган уч нафар айбланувчилардан фақатгина бир нафари қочиб кетган бўлса, иш ҳолати бўйича дастлабки эшитув (иш юритишни тўхтатиб туриш) ўтказишга тўлиқ асос бўлгани ҳолатида мазкур жиноят иши тўхтатиб турилиши керакми? Агар мазкур жиноят иши бўйича қолган айбланувчиларга нисбатан ишни давом эттириш (умумий суд муҳокамасини олиб боришга) имконияти мавжуд бўлмаган ҳоллардачи?

Бизнингча, қочиб кетган судланувчига нисбатан жиноят иши бўйича иш юритишни тўхтатиб туриш, у топилгунига қадар бошқа судланувчиларга нисбатан жиноят иши бўйича суд жараёнини давом эттириш мумкин. Алоҳида суд жараёни жиноят ишини кўриб чиқишга тўсқинлик қилган ҳолларда ишни тўлиқ тўхтатиб туриш ёки иш бўйича дастлабки эшитув ўтказиш учун бошқа асослар бўлмаган ҳолларда, умумий суд муҳокамасини тайинлаш тўғрисида ажрим чиқариш масалаларини қонунчиликда акс эттириш лозим. Шунингдек, дастлабки эшитув босқичида судья ҳар бир жиноят иши бўйича айбланувчининг суд муҳокамасида иштирок эта олмаслик сабабларини синчковлик билан аниқлаши керак.

Эндиликда, дастлабки эшитув босқичида жиноят ишини тўхтатиш асослари борасида хорижий мамлакатлар тажрибасига тўхтатиб ўтишни жоиз деб биламиз. Дастлабки эшитув босқичида жиноят ишини тўхтатиш асослари бошқа мамлакатлар ҳуқуқий тизими ва қонунчилик асосларига боғлиқ. АҚШда жиноят ишларини дастлабки эшитув босқичида тўхтатишнинг ҳуқуқий асослари ҳар бир штатнинг қонунчилиги ва федерал қонунлар билан тартибга солинади¹. АҚШда дастлабки эшитув босқичида *айбланувчининг соғлиғи ёки ақлий ҳолати, муҳим гувоҳ ёки далиллар етишмаслиги, айбланувчининг ҳозир бўлиши учун имконият йўқлиги,*

¹ Олдерсон, Б. Criminal Procedure: Law and Practice. 10th ed., Cengage Learning, 2016, p. 145.

процессуал қонунбузулишлар ёки қонуний масалалар жиноят ишини тўхтатиш асослари сифатида белгиланган¹.

Буюк Британияда жиноят ишларини дастлабки эшитув босқичида тўхтатиш асосларига *айбланувчининг соғлиги ёки ақлий ҳолати, айбланувчининг ҳозир бўлиши учун имконият йўқлиги, ишни давом эттириш учун янги далилларни топиш зарурати, ишдаги процессуал қонунбузулишлар* киритилган².

Германияда жиноят ишларини дастлабки эшитув босқичида тўхтатиш асослари Германия Жиноят-процессуал кодекси (Strafprozessordnung, StPO) билан тартибга солинади. Бу асосларга :

Айбланувчининг соғлиги ёки ақлий ҳолати: Агар айбланувчининг жисмоний ёки ақлий соғлиги ишни давом эттиришга имкон бермаса, иш вақтинча тўхтатилиши мумкин. Бу ҳолатда суд соғлиқни тиклаш ёки даволаш учун вақтинча тўхтатиб туради (StPO § 205). Агар айбланувчи соғлиғини тикласа, иш қайтадан кўриб чиқилади. **Ишни объектив таҳлил қилиш учун янги далилларни топиш зарурати:** Агар ишни давом эттириш учун муҳим далиллар етишмаслиги ёки янги далиллар топилиши кераклиги аниқланса, иш вақтинча тўхтатилиши мумкин (StPO § 205). Суд янги далилларни топиш учун вақт бериш мақсадида ишни тўхтатиб туриши мумкин. **Айбланувчининг чет элда бўлиши:** Агар айбланувчи чет элда бўлса ва унинг ҳозир бўлиши иш учун муҳим бўлса, лекин унинг Германияга қайтиши имконсиз ёки қийин бўлса, суд ишни вақтинча тўхтатиб туради (StPO § 205). **Қонунбузарликларнинг бир-бирига боғлиқлиги:** Агар бир нечта жиноят ишлари ўзаро боғлиқ бўлса ва битта иш бўйича қарор қабул қилинмагунча бошқа ишни давом эттириш мумкин бўлмаса, иш вақтинча тўхтатилиши мумкин (StPO § 205)³.

Францияда жиноят ишларини дастлабки эшитув босқичида тўхтатиш асослари Франция Жиноят-процессуал кодексида (Code de procédure pénale) белгиланган⁴. Ушбу асосларга *айбланувчининг соғлиғи ёки ақлий ҳолати, гувоҳ ёки далилларнинг ҳозир бўлмаслиги, ишдаги қонунбузарликлар ёки ҳуқуқий масалалар, жиноят ишларининг ўзаро боғлиқлигини* киради.

Жиноят иши бўйича иш юритишни тугатиш.

Амалдаги ЖПКнинг 405¹⁰-моддасига кўра, Кодекснинг 83-моддасида, 84-моддасининг биринчи қисмида назарда тутилган

¹ LaFave, Wayne R., et al. "Criminal Procedure". 2020, p 300-305.

² Blackstone's Criminal Practice 2021, p 145-150 (Criminal Procedure Rules (CrimPR)).

³ Meyer-Goßner, Lutz; Schmitt, Bertram. "Strafprozessordnung: Kommentar". 2021, 624-628 б.

⁴ Левассёр, Ж. French Criminal Procedure. 4th ed., LexisNexis, 2015, p. 147.

ҳолатлар мавжуд бўлганда суд жиноят ишини тугатади¹. Дастлабки эшитув босқичида жиноят ишини тугатиш ҳақидаги суднинг ажримда *жиноят ишини тугатиш асослари, эҳтиёт чоралари, шунингдек, фуқаровий даъвои таъминлаш чораларини бекор қилиш ҳақидаги, ашёвий далиллар тўғрисидаги* масалалар ҳал этилади. Жумладан, суд амалдаги ЖПКнинг 84-моддаси, бешинчи қисмида назарда тутилган асослар бўйича ишни тугатишга ҳам ҳақли ҳисобланади. Жиноят ишини тугатиш тўғрисидаги ажримнинг кўчирма нусхаси ажрим чиқарилган кундан эътиборан беш сутка ичида прокурорга юборилиши, ўзига нисбатан иш тугатилган шахсга ва жабрланувчига топширилиши белгиланган.

Статистик маълумотларга қараганда², амалдаги ЖПКнинг 405³-модда, 2-қисми, 2-банди яъни, жиноят иши бўйича иш юритишни тугатиш бўйича 2021 йилда 9 та (10 та шахс), 2022 йилда 9 та (9 та шахс), 2023 йилда 14 та иш (19 та шахс) бўйича ажримлар чиқарилган.

Эндиликда, дастлабки эшитув босқичида жиноят ишини тугатиш асослари ҳақида олимлар илгари сурилган фикрларга тўхталиб ўтишни жоиз деб биламиз.

Бир гуруҳ олимлар А.С.Барабаш, Л.М.Володина³, Е.А.Хабарова⁴, Д.С.Киратсев⁵, М.А.Чельцов⁶, Booth.M, Hutton.N⁷, Л.Кинг⁸, Ж.Фишер⁹, Р.Джонсон¹⁰ “*дастлабки эшитув босқичида жиноят ишини тугатишни асосли*” деб фикр билдирган бўлсалар, бошқа гуруҳ олимлар Д.Грин¹¹, У.Беккер¹, Durnas, Markus², Lawrence, Jennifer³,

¹ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси. [Электрон ресурс], қаралган вақти 04.08.2024 йил. <https://www.lex.uz/docs/163629>

² Жиноят ишлари бўйича судлар томонидан 2021-2023 йиллар давомида кўрилган дастлабки эшитувлар тўғрисидаги маълумот. Олий суди раиси ўринбосарининг 02.02.2024 йилдаги

07 / 13-1048-75-сонли алоқа хати.

³ Барабаш А. С., Володина Л. М. Прекращение уголовных дел по нереабилитирующим основаниям в стадии предварительного расследования. Томск, 1986. С. 37.

⁴ Хабарова Е.А. Прекращение уголовных дел по нереабилитирующим основаниям: система оснований и гарантии прав участников процесса. Дисс. ... канд. юрид. Наук. Тюмень, 2004. С. 19.

⁵ Киратсев, Д.С. “Предварительное слушание в уголовном процессе: теоретические и прикладные аспекты”. Издательство Юридического института МГЮА. 2016 г, С. 113.

⁶ Чельцов, М.А. “Уголовное право и процесс зарубежных стран” Москва: Норма. 2019 г. с. 212.

⁷ Booth, M. & Hutton, N. (2016). "Preliminary Hearings in Criminal Cases: A Comparative Analysis." Journal of Comparative Law, 11(2), 75-102., p. 87

⁸ Кинг, Л. Criminal Procedure and the Constitution: A Case Study Approach. 2nd ed., Oxford University Press, 2013, p. 97. Кинг, Л. Criminal Procedure and the Constitution: A Case Study Approach. 2nd ed., Oxford University Press, 2013, p. 97.

⁹ Фишер, Ж. Understanding Criminal Law. 5th ed., LexisNexis, 2015, p. 145.

¹⁰ Джонсон, Р. Principles of Criminal Procedure. 3rd ed., Thomson Reuters, 2016, p. 184.

¹¹ Грин, Д. Criminal Justice Ethics: Theory and Practice. 4th ed., Sage Publications, 2014, p. 223.

Smith, John⁴, Hanson, Elizabeth⁵ *“дастлабки эшитув босқичида жиноят ишини тугатиш адолатсиз ёки ноўрин”* эканлигини таъкидлаганлар.

Юқорида олимлар А.С.Барабаш, Л.М.Володина, Е.А.Хабарова, Д.С.Киратсев, М.А.Чельцов, Booth.M, Hutton.N, Л.Кинг, Ж.Фишер, Р.Джонсон фикрларига қисман, Д.Грин, У.Беккер, Durnas, Markus, Lawrence, Jennifer, Smith, John, Hanson, Elizabeth фикрларига қўшиламиз ва ушбу фикрларга муносабат билдиришдан аввал дастлабки эшитув босқичида жиноят ишини қайси асосларга кўра тугатиш масаласини аниқлаб олиш мақсадга мувофиқ деб биламиз. Масалан, амалдаги ЖПКнинг 405¹⁰-моддасига кўра, суд ЖПКнинг 83-моддасида, 84-моддасининг биринчи қисмида, 84-моддасининг бешинчи қисмида назарда тутилган асослар бўйича ишни тугатишга ҳақли эканлиги қайд этилган.

Бизнингча, дастлабки эшитув босқичида жиноят ишини суд томонидан ЖПКнинг 83-моддасига кўра тугатишни мунозарали деб биламиз. Сабаби, дастлабки эшитув босқичида жиноят ишини тугатиш суд жараёнининг тўлиқ ва адолатли қарор қабул қилишга путур етказиши мумкин. Чунки, дастлабки эшитув босқичида қисқа муддатда (ўн сутка) айбланувчининг айби тўлиқ аниқланмаслиги мумкин. Қарашимизча, суд томонидан жиноят ишини амалдаги ЖПКнинг 84-моддасининг биринчи қисми ҳамда 84-моддасининг бешинчи қисмида назарда тутилган асослар бўйича ишни тугатишга қўшиламиз.

Фикримизча, амалдаги ЖПКнинг 405¹⁰-моддасининг биринчи қисмини *“Ушбу Кодекснинг 83-моддасида, 84-моддасининг биринчи қисмида назарда тутилган ҳолатлар мавжуд бўлганда суд жиноят ишини тугатади”* деган жумлани *“Ушбу Кодекснинг 84-моддасининг биринчи қисмида назарда тутилган ҳолатлар мавжуд бўлганда суд жиноят ишини тугатади”* деб қайд этиш мақсадга мувофиқ.

Олимлар Д.Грин, У.Беккер, Durnas, Markus, Lawrence, Jennifer, Smith, John, Hanson, Elizabeth фикрларига қўшиламиз. Чунки, амалдаги ЖПКнинг 83-моддасига кўра, иш бўйича жиноий ҳодиса

¹ Беккер, У. *Prosecutorial Misconduct and Judicial Review*. 3rd ed., Cambridge University Press, 2017, p. 179.

² Durnas, Markus. *"Preliminary Hearings and the Termination of Criminal Proceedings: A Critical Analysis"*. 2018, p 123-130.

³ Lawrence, Jennifer. *"The Right to a Fair Trial: Preliminary Hearings and Their Implications"*. 2020, p 201-207.

⁴ Smith, John. *"Judicial Independence and the Dangers of Premature Termination of Criminal Cases"*. 2017, p 89-95

⁵ Hanson, Elizabeth. *"Public Safety and the Premature Termination of Criminal Proceedings"*. 2019, p 314-320.

юз бермаган бермаганлиги, шахс қилмишида жиноят таркиби мавжуд ёки йўқлиги, шахснинг жиноятга дахли бор ёки йўқлиги ҳақидаги хулосага қисқа муддатда келиш баҳсли масалалардан бири деб биламиз.

Эндиликда, жиноят ишларини айти дастлабки эшитув босқичида тугатиш тартиби бўйича хорижий мамлакатлар тажрибасига мурожаат қиладиган бўлсак, Германиянинг Жиноят-процессуал кодекси (Strafprozessordnung, StPO) 170-параграфининг 2-бандига кўра, ишни тугатишга қуйидаги ҳолатлар асос бўлиши мумкин¹:

1) жиноят ишида етарли далилларнинг мавжуд эмаслиги. Яъни, дастлабки эшитув жараёнида судья айбловни суд муҳокамасига қадар кўриб чиқиш учун етарли далиллар мавжуд эмаслигини аниқласа, ишни тугатиши мумкин. **2) жиноят ишини кўриб чиқишдаги процессуал тўсиқлар мавжудлиги.** Бундай ҳолларда жиноят ишини давом эттиришга ҳуқуқий ёки процессуал тўсиқлар яъни жавобгарликка тортиш муддатининг ўтиб кетганлиги ёки ишда етарли ҳужжатлар мавжуд бўлмаса, иш тугатилиши мумкин. **3) ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноятлар юзасидан.** Бундай ҳолларда суд томонидан айбланувчини жазолашдан кўра ишни тугатиш самаралироқ бўлиши ҳақидаги хулосага келиши.

АҚШда дастлабки эшитув босқичида ишни тугатиш айблов томони тақдим этилган далиллар орқали “етарли гумон”ни (probable cause) асослаб бериши керак². Агар тақдим этилган далиллар бу талабга жавоб бермаса, судья ноҳақ суд жараёнининг олдини олиш мақсадида айбловларни бекор қилиш ҳуқуқига эга. Айрим манбаларда АҚШда дастлабки эшитув босқичида ишни тугатиш бир неча асосларга кўра амалга оширилади: **1) айбловни бекор қилиш.** Яъни, прокурор ёки судья далилларнинг етарли эмаслигини ёки айбловнинг асосланмаганлигини кўрса, айбловни бекор қилиш тўғрисида қарор қабул қилиши мумкин³.

2) айблов бўйича келишув (Plea Bargaining). Айблов келишуви АҚШда жуда кенг тарқалган бўлиб, айбланувчи прокурор билан келишиб, енгилроқ жазо олиш учун айбдорлигини тан олади, бу эса ишнинг тез тугатилишига олиб келади⁴. **3) иммунитет ёки**

¹ Strafprozessordnung (StPO), § 170 Abs. 2.

² LaFave, W.R., Israel, J.H., King, N.J., & Kerr, O.S. (2015). “Criminal Procedure” 5th Edition. West Academic Publishing, p. 946.

³ LaFave, W.R., Israel, J.H., King, N.J., & Kerr, O.S. (2015). “Criminal Procedure.” 5th Edition. West Academic Publishing, p. 946.

⁴ Hall, D.E., & Feldmeier, J. (2017). “Criminal Law and Procedure.” 7th Edition. Cengage Learning, p.

гувоҳлик беришга розилик. Яъни, айбланувчи бошқа бир жиноятга гувоҳлик бериш ёки бошқа бирор бир маълумот тақдим этиш эвазига жиноят ишидан озод қилиниши мумкин. Бу жараёнда айбланувчи бошқа шахсларнинг жиноятларини фош қилиш ёки ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари билан ҳамкорлик қилиш эвазига ўз жиноий жавобгарлигидан озод қилиниши мумкин¹. Масалан, бир нечта шахслардан иборат жиноий гуруҳнинг аъзоси бўлган шахс ўзининг жиноий жавобгарлигидан озод қилиниш учун гувоҳлик беришга рози бўлади. Бунда айбланувчига тўлиқ ёки қисман иммунитет берилиб, иш тугатилиши мумкин.

Жиноят ишини айблов далолатномасини, айблов хулосасини ёки тиббий йўсиндаги мажбурлов чорасини қўллаш тўғрисидаги қарорни тасдиқлаган прокурорга юбориш.

Амалдаги ЖПКнинг 405¹²-моддасига кўра, судья жиноят ишининг суд томонидан кўриб чиқилишига доир тўсқинликларни бартараф этиш учун уни тарафларнинг илтимосномасига кўра ёки ўз ташаббуси билан қуйидаги ҳолларда прокурорга юборади, агар:

1) айблов далолатномаси ёки айблов хулосаси ЖПКнинг талаблари бузилган ҳолда тузилган бўлса ва бу мазкур айблов далолатномаси ёки айблов хулосаси асосида суд томонидан ҳукм ёки бошқа қарор чиқариш имкониятини истисно этса;

2) тиббий йўсиндаги мажбурлов чорасини қўллаш тўғрисидаги қарор билан бирга судга юборилган жиноят иши бўйича айблов далолатномасини ёки айблов хулосасини тузиш зарурати бўлса;

3) жиноят ишларини бирлаштириш учун ЖПКнинг 332-моддасида назарда тутилган асослар мавжуд бўлса;

4) айбланувчи жиноят иши материаллари билан танишиш чоғида унга ЖПКнинг 375 ва 381¹³-моддаларида назарда тутилган ҳуқуқлар тушунтирилмаган бўлса;

5) айблов далолатномасида ёки айблов хулосасида, жиноят ишини тиббий йўсиндаги мажбурлов чорасини қўллаш учун судга юбориш тўғрисидаги қарорда баён этилган ҳақиқий ҳолатлар айбланувчининг, ўзига нисбатан тиббий йўсиндаги мажбурлов чорасини қўллаш тўғрисида иш юритилаётган шахснинг хатти-ҳаракатларини оғирроқ жиноят, ижтимоий хавфли қилмиш сифатида малакалаш учун асослар мавжудлигидан далолат берса ёки бундай ҳолатлар мавжудлиги дастлабки эшитув жараёнида аниқланган бўлса.

225.

¹ Dressler, J., & Thomas, G.C. (2019). "Criminal Procedure: Principles, Policies, and Perspectives." 6th Edition. West Academic Publishing, p. 1098.

Амалдаги ЖПКнинг 405¹²-моддаси, биринчи қисмининг 5-бандида назарда тутилган асосларга кўра, жиноят ишини прокурорга юборишда суд айбланувчининг, ўзига нисбатан тиббий йўсиндаги мажбурлов чорасини қўллаш тўғрисида иш юритилаётган шахснинг хатти-ҳаракатларини оғирроқ жиноят, ижтимоий хавфли қилмиш сифатида тавсифлаш учун асос бўлган ҳолатларни кўрсатиши шарт¹. Бунда суд жиноятни ёки ижтимоий хавфли қилмишни Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси махсус қисмининг қайси моддаси билан тавсифлаш лозимлигини кўрсатишга, шунингдек, далилларни баҳолаш тўғрисида, айбланувчининг айбдорлиги ҳақида хулоса қилишга ҳақли эмас. Жумладан, судья жиноят ишини прокурорга юборишда айбланувчига нисбатан эҳтиёт чораси тўғрисидаги масалани ҳал этиб, зарур бўлган тақдирда судья айбланувчини қамоқда сақлаш муддатини тергов ишларини юритиш ва бошқа процессуал ҳаракатларни бажариш учун ЖПКнинг 245-моддасида назарда тутилган муддатларни инобатга олган ҳолда узайтиради.

Статистик маълумотларга қараганда², ЖПКнинг 405³-модда, 2-қисми, 3-банди яъни жиноят ишини айблов далолатномасини, айблов хулосасини ёки тиббий йўсиндаги мажбурлов чорасини қўллаш тўғрисидаги қарорни тасдиқлаган прокурорга юбориш бўйича 2021 йилда 38 та иш (60 та шахс), 2022 йилда 98 та иш (148 та шахс), 2023 йилда 171 та иш 247 та шахсга нисбатан ишлар кўриб чиқилган.

Шу ўринда савол туғилади. Дастлабки эшитув босқичида айблов далолатномасини, айблов хулосасини ёки тиббий йўсиндаги мажбурлов чорасини қўллаш тўғрисидаги қарорни **суднинг ташаббусига кўра** прокурорга юбориш қанчалик асосли? Судья жиноят ишини дастлабки эшитув босқичида ўз ташаббусига кўра прокурорга юбориши суднинг айблов позициясига ўтиб қолишига сабаб бўлмайdimи?

Ваҳоланки, амалдаги ЖПКнинг 25-моддаси, 2-қисмига кўра, иш судда кўрилаётганда айблаш, ҳимоя қилиш ва ишни ҳал қилиш вазифалари бир-биридан алоҳида бажарилиб, **айнан бир орган ёки айнан бир мансабдор шахс зиммасига юклатилиши мумкин эмаслиги**, ушбу модданинг 5-қисмида **суд айблов ёки ҳимоя тарафида турмаслиги ҳамда уларнинг бирон-бир**

¹ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси. [Электрон ресурс], қаралган вақти 04.08.2024 йил. <https://www.lex.uz/docs/163629>

² Жиноят ишлари бўйича судлар томонидан 2021-2023 йиллар давомида кўрилган дастлабки эшитувлар тўғрисидаги маълумот. Олий суди раиси ўринбосарининг 02.02.2024 йилдаги 07 / 13-1048-75-сонли алоқа хати.

манфаатларини ифодаламаслиги кўрсатилган. Шу жумладан, суд холислик ва беғаразликни сақлаган ҳолда тарафлар процессуал мажбуриятларини бажаришлари ва берилган ҳуқуқларини амалга оширишлари учун зарур шароитлар яратиб бериши қайд қилинган. Бундан ташқари, амалдаги ЖПКнинг 416-моддасида янги айблов дастлабки айблов билан узвий боғлиқ бўлган ва уларни алоҳида-алоҳида кўриш имконияти бўлмаган ҳолларда, **судланувчини янги айблов бўйича жиноий жавобгарликка тортиш асосларини** аниқлаш тартиби давлат айбловини қўллаб-қувватловчи *прокурорнинг ёки жабрланувчининг, унинг вакилининг ёхуд судланувчининг, унинг ҳимоячисининг, қонуний вакилининг илтимосномасига* кўра амалга оширилади.

Бизнингча, судьянинг жиноят ишини прокурорга қайтариш тўғрисидаги ажримини айблов хусусиятидан холи қилиш учун, **судья ушбу ажримни ўз ташаббуси билан эмас, балки томонлардан бирининг илтимосномаси асосида** қабул қилишини зарур деб биламиз.

Фикримизча, амалдаги ЖПКнинг 405¹²-моддасининг биринчи қисмини *“Судья жиноят ишининг суд томонидан кўриб чиқилишига доир тўсқинликларни бартараф этиш учун уни тарафларнинг илтимосномасига кўра ёки ўз ташаббуси билан қуйидаги ҳолларда прокурорга юборади”* деган жумлани *“Судья жиноят ишининг суд томонидан кўриб чиқилишига доир тўсқинликларни бартараф этиш учун уни тарафларнинг илтимосномасига кўра қуйидаги ҳолларда прокурорга юборади”* деб қайд этиш жоиз.

Бу борада хорижий мамлакатлар тажрибасига юзланадиган бўлсак Буюк Британияда дастлабки эшитув босқичида агар далиллар етарли бўлмаса, иш қайта тергов қилиш учун қайтарилиши мумкин¹.

Германия² ҳамда Францияда³ судья дастлабки эшитув босқичида агар ишда қўшимча далиллар талаб этилса ёки тиббий йўсиндаги мажбурлов чорасини қўллаш зарур бўлса жиноят ишини прокурорга юбориш ҳақида қарор қабул қилиши мумкин.

Жиноят ишларини бирлаштириш.

Амалдаги ЖПКнинг 332-моддасига кўра, битта тергов ёки суд иш юритувига фақат бир неча шахснинг бир ёки бир неча

¹ Ormerod, D., & Laird, K. (2015). “Smith, Hogan, and Ormerod's Criminal Law.” 14th Edition. Oxford University Press, p. 308-310.

² Meyer-Goßner, H. (2018). “Strafprozessordnung: Mit GVG und EMRK.” 61. Auflage. Beck Verlag, p. 314-316.

³ Hodgson, J. (2005). “French Criminal Justice: A Comparative Account of the Investigation and Prosecution of Crime in France.” Hart Publishing, p. 205-208.

жиноятни биргалашиб содир этганликда айбланишига доир ишлар ёхуд бир шахснинг бир неча жиноятни содир этганликда айбланишига доир ишлар бирлаштирилиши мумкин. Шу жумладан, бир ёки бир неча жиноятни биргалашиб содир этишда айбланаётган шахсларга нисбатан ишни ажратишга, башарти бу иш ҳолатлари бўйича зарур бўлиб қолса ҳамда бундай ажратиш суриштирувнинг, дастлабки терговнинг ва суд томонидан ишни кўриб чиқишнинг тўлиқ ва холисона бўлишига таъсир қилмаса, йўл қўйилади¹. Ишларни бирлаштириш ва ажратиш дастлабки эшитув босқичида суднинг ажрими билан амалга оширилади.

Статистик маълумотларга қараганда², жиноят ишларини бирлаштириш бўйича яъни амалдаги ЖПКнинг 405³-моддаси, 2-қисми, 4-банди бўйича 2021 йилда 25 та иш (58 та шахс), 2022 йилда 665 та иш (1333 та шахс), 2023 йилда 839 та иш (1643 та шахс)лар бўйича ишлар кўриб чиқилган.

Эндиликда, дастлабки эшитув босқичида жиноят ишларини бирлаштириш ҳамда ажратиш бўйича хорижий мамлакатлар тажрибасига юзланадиган бўлсак, АҚШда жиноят ишларини бирлаштириш (joinder) ва ажратиш (severance) жараёни судьянинг ваколатига киради. Жиноят ишини бирлаштириш (ажратиш) суднинг самарадорлигини ошириш ва қонунийликни таъминлаш учун муҳим аҳамиятга эга. Яъни, бир неча иш бир-бири билан боғлиқ бўлган ҳолатларда, улар бирлаштирилиши мумкин³. Масалан, АҚШда бир неча шахс бир хил жиноят содир этган бўлса, иш бир суд жараёнида кўрилиши мумкин. Агар бирлаштириш айбланувчиларга ёки суд жараёнига салбий таъсир кўрсатса, ишлар ажратилиши мумкин⁴.

Буюк Британияда агар бир неча ишлар ўзаро боғлиқ бўлса, улар бирлаштирилади. Бу бир суд жараёнида кўпроқ айбловларни кўришга имкон беради. Айрим ҳолатларда, агар айбланувчиларнинг манфаатлари тўқнашса ёки бирлаштирилган иш адолатли суд муҳокамасига ҳалал берса, ишлар ажратилади⁵.

¹ Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодекси. [электрон ресурс], қаралган вақти 06.09.2024 й. [https:// www.lex.uz](https://www.lex.uz)

² Жиноят ишлари бўйича судлар томонидан 2021-2023 йиллар давомида кўрилган дастлабки эшитувлар туғрисидаги маълумот. Олий суди раиси ўринбосарининг 02.02.2024 йилдаги

07 / 13-1048-75-сонли алоқа хати.

³ LaFave, W.R., Israel, J.H., King, N.J., & Kerr, O.S. (2015). "Criminal Procedure." 5th Edition. West Academic Publishing, p. 834-840.

⁴ Dressler, J., & Thomas, G.C. (2019). "Criminal Procedure: Principles, Policies, and Perspectives." 6th Edition. West Academic Publishing, p. 896-903.

⁵ Ormerod, D., & Laird, K. (2015). "Smith, Hogan, and Ormerod's Criminal Law." 14th Edition. Oxford

Германияда агар бир нечта жиноят ишлари ўзаро боғлиқ бўлса ёки жиноят ишида бир-бирига таъсир кўрсатадиган далиллар мавжуд бўлса бирлаштирилиши мумкин¹.

Номақбул далилларни ишдан чиқариб ташлаш тўғрисида тарафлардан бирининг илтимоси мавжуд бўлса, ушбу далилларни чиқариб ташлаш.

Статистик маълумотларга қараганда, амалдаги ЖПКнинг 405³-модда, 2-қисми, 5-банди яъни **номақбул далилларни чиқариб ташлаш бўйича** 2021 йилда 20 та иш бўйича (35 та шахс), 2022 йилда 17 та иш (22 та шахс), 2023 йилда 16 та иш бўйича 26 нафар шахсга нисбатан судлар томонидан ажримлар чиқарилган².

Дастлабки эшитув босқичида номақбул далилларни ишдан чиқариб ташлаш масаласи жиноят процессуал қонунчилигида муҳим аҳамият касб этиб, бу айбланувчининг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва адолатли суд жараёнини таъминлашга хизмат қилади.

Амалдаги ЖПКнинг 405¹¹-моддасига кўра, айбланувчи, ҳимоячи ва давлат айбловчиси жиноят иши материалларидаги ҳар қандай далилни, агар уларни номақбул далиллар деб ҳисобласа, чиқариб ташлаш тўғрисида илтимоснома беришга ҳақли эканлиги, илтимоснома жиноят иши судга айблов далолатномаси ёки айблов хулосаси билан бирга юборилганидан кейин, айблов далолатномасининг ёки айблов хулосасининг кўчирма нусхаси олинган кундан эътиборан уч сутка ичида берилиши мумкинлиги қайд этилган³. Жумладан, илтимосноманинг кўчирма нусхаси айблов далолатномасини ёки айблов хулосасини тасдиқлаган прокурорга, шунингдек, жабрланувчига илтимоснома судга тақдим этилган кунда юборилади.

Миллий қонунчилигимизда номақбул далилларни жиноят ишидан чиқариб ташлаш ҳақидаги илтимосномада:

- *тараф чиқариб ташланишини илтимос қилаётган далил;*
- *далилни номақбул деб топиш ва чиқариб ташлаш учун*
Жиноят-процессуал кодексида назарда тутилган асослар баён
этилиши лозим.

University Press, p. 410-413.

¹ Meyer-Goßner, H. (2018). "Strafprozessordnung: Mit GVG und EMRK." 61. Auflage. Beck Verlag, p. 354-357.

² Жиноят ишлари бўйича судлар томонидан 2021-2023 йиллар давомида кўрилган дастлабки эшитувлар тўғрисидаги маълумот. Олий суди раиси ўринбосарининг 02.02.2024 йилдаги

07 / 13-1048-75-сонли алоқа хати.

³ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси. [Электрон ресурс], қаралган вақти 04.08.2024 йил. <https://www.lex.uz/docs/163629>

Дастлабки эшитув босқичида номақбул далилларни ишдан чиқариб ташлаш тўғрисида илмий манбаларда бир қатор қарашлар илгари сурилган.

Г.М.Резникнинг таъкидлашича, “далилнинг номақбул деб топилиши нафақат унинг ноқонуний манбадан олинганида, балки фуқароларнинг қонуний ҳуқуқларининг жиддий бузилишига олиб келган ҳолларда ҳам бўлиши керак¹. Мазкур фикрга қўшилиш мумкин. Сабаби, “Далиллар мақбуллигига оид жиноят-процессуал қонуни нормаларини қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида”ги Олий суди Пленумининг Қарорига кўра, мақбул бўлмаган далиллар юридик кучга эга бўлмай, улардан ЖПК 82-84-моддаларида назарда тутилган ҳолатларни исботлаш учун фойдаланиш ҳамда уларни айблов асосига қўйиш мумкин эмас.

Э.А.Долянинг фикрича, “агар далилни олишда қонун талаблари бузилмаган бўлса, далилни номақбул деб ҳисоблаш баҳсли бўлиб туюлади². Билдирилган фикрга қўшилиш мумкин. Сабаби, далиллар мақбуллигининг шартлари яъни, далил тегишли субъект томонидан процессуал қоидаларга қатъий риоя этилган ҳолда ЖПК 81-моддасининг иккинчи қисмида қайд этилган манбалардан олинган бўлса мақбул ҳисобланади³.

Д.Симмонс⁴ ҳамда Л.Фридманнинг фикрича, дастлабки эшитув босқичида номақбул далилларни ишдан чиқариб ташлаш айбланувчининг ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг асосий воситаси ҳисобланади⁵. Билдирилган фикрга қисман қўшилмаймиз. Сабаби, дастлабки эшитув босқичида далил доим ҳам номақбул деб топилмаслиги ва бу айбланувчининг ҳуқуқларини ҳимоя қилмаслиги мумкин. Бунга жабрланувчи ёки гувоҳларнинг айбланувчига қарши берган кўрсатувлари ёки бошқа далилларни мисол тариқасида келтириш мумкин.

Ж.Лангбейннинг фикрича, дастлабки эшитув босқичида номақбул далилларни истисно қилиш қонун устуворлигини таъминлашда муҳим бўлса-да, айрим ҳолларда бу жиноят ишларининг самарали текширилишига тўсқинлик қилиши

¹ Резник Г.М. Внутреннее убеждение при оценке доказательств. М., 1977. С. 27.

² Научно-практический комментарий к УПК РФ 1 Под общ. ред В. М. Лебедева. М., 2002. с. 166.

³ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг Қарори. “Далиллар мақбуллигига оид жиноят-процессуал қонуни нормаларини қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида”. Тошкент ш., 2018 йил 24 август, 24-сон.

⁴ Симмонс, Д. Criminal Evidence: Principles and Cases. 7th ed., Cengage Learning, 2018, pp. 221-222.

⁵ Фридман, Л. The Logic of Law: A Structural Approach to Legal Reasoning. 3rd ed., Harvard University Press, 2015, p. 143.

мумкин¹. Мазкур фикрга қисман қўшилиш мумкин. Сабаби, номақбул далилларни жиноят ишидан чиқариб ташлаш қонун устуворлигини таъминлашда муҳим аҳамият касб этса-да, амалиётда ушбу ҳолатнинг салбий жиҳатларига ҳам дуч келиш мумкин. Яъни, ҳуқуқни қўллаш амалиётида номақбул далилларни жиноят ишидан чиқариб ташлаш бази ҳолларда жиноят ишларининг самарали текширилишига тўсқинлик қилиши мумкин. Масалан, айбланувчининг қилмишида жиноят таркиби тўлиқ мавжуд бўлган ҳолатда жиноят иши бўйича далилларни олишда процессуал хатоларга йўл қўйилиши натижасида далилларни жиноят ишидан чиқариб ташланиши исботлаш жараёнини қийинлаштириши мумкин.

П.Касселнинг фикрича, номақбул далилларни истисно қилиш қонидаси баъзи ҳолларда суд жараёнининг самарадорлигига салбий таъсир кўрсатади, чунки бу амалиёт далилларнинг асосий қисми истисно қилиниши натижасида адолатли қарор чиқаришга тўсқинлик қилиши мумкин². Билдирилган фикрга қисман қўшилиш мумкин. Сабаби, жиноят ишида номақбул деб топилган далиллар баъзан умумий суд муҳокамасида ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлиши мумкин. Чунки, амалдаги ЖПКнинг 405¹¹-моддасининг 6-қисмига кўра, ишни мазмунан кўриш давомида илгари номақбул деб топилган ва чиқариб ташланган далилни мақбул деб топиш масаласи тарафларнинг илтимосномасига асосан кўриб чиқирилиши мумкин. Бундан келиб чиқиб фикр юритиш мумкинки, дастлабки эшитув босқичида далилни номақбул деб топишда ишга синчковлик билан ёндашилмаслик оқибатлари келгусида адолатли қарор қабул қилишда қийинчиликларни юзага келтирилиши мумкин. Тўғри, дастлабки эшитув босқичининг мақсади жинят ишини адолатли ва тезкор ҳал этиш, лекин, номақбул далилларни истисно қилиш баъзан суд жараёнини мураккаблаштирилиши мумкин. Чунки, номақбул деб топилган далилларнинг ўрнини янги далиллар эгаллаши ва қўшимча суд тергов ҳаракатлари ўтказилишини тақозо этиши табиий. Олим ўзининг юқоридаги фикри билан суд жараёнидаги олтин мувозанатни кўрсатиб берган десак бўлади. Яъни, бир томондан, қонун устуворлигини таъминлаш мақсадида номақбул далилларни жиноят ишидан чиқариш қонидаси зарур бўлса, бошқа томондан, мазкур қоида суд жараёнининг

¹ Лангбейн, Ж. The Origins of Adversary Criminal Trial. 2nd ed., Oxford University Press, 2003, p. 235.

² Кассел, П. Criminal Justice: The Limits of Exclusionary Rules. 1st ed., Cambridge University Press, 2014, pp. 112-113.

самарадорлигига ҳамда суд томонидан адолатли қарор чиқарилишига салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Тўғри, далилни жиноят иши материалларидан чиқариб ташлаш масаласини судья ҳал қилади, у дастлабки эшитув босқичида тарафларнинг барча далилларини баҳолайди, зарурат бўлса, гувоҳларни кўрсатма бериш учун чақириб, жиноят иши материалларини текширади ва далилни чиқариб ташлаш ҳақидаги илтимосни қаноатлантириш ёки рад этиш тўғрисида хулосага келади. Бироқ, амалдаги ЖПКда илгари номақбул деб топилган ва чиқариб ташланган далилни мақбул деб топиш масаласи процессуал жиҳатдан тартибга солинмаган. Фикримизча, қонунчиликда дастлабки эшитув босқичида номақбул деб топилган ва чиқариб ташланган далилни мақбул деб топиш тартиб-таомилларини қатъий белгилаш мақсадга мувофиқдир.

П.Девлиннинг фикрича, дастлабки эшитув босқичида далилларни истисно қилиш айрим ҳолларда адолатни таъминлаш ўрнига, аслида қонунийликни бузган шахсларнинг жазодан қутулишига сабаб бўлиши мумкин¹. Олимнинг ушбу фикрларига қисман қўшилмаймиз. Тўғри, ҳуқуқни қўллаш амалиётида процессуал хато ва камчиликларга йўл қўйилиши мумкин. Лекин, дастлабки эшитув босқичида суд ҳужжати нисбатан тарафларнинг эътирози мавжуд бўлган ҳолларда хусусий шикоят (прокурор хусусий протест) қилиниши мумкин. Масалан, амалдаги ЖПКнинг 405¹⁵-моддасига кўра, судьянинг ажрими устидан у чиқарилган кундан эътиборан етмиш икки соат ичида апелляция тартибида хусусий шикоят, хусусий протест берилиши мумкинлиги қайд этилган.

Бундан ташқари, амалдаги ЖПКга кўра, номақбул далилларни чиқариб ташлаш бўйича дастлабки эшитув ўтказиш ташаббускорлари фақатгина **тарафлар** ҳисобланади. Яъни, тарафларнинг илтимосномалари мавжуд бўлган ҳоллардагина дастлабки эшитув ўтказишга асос бўлади. Судьянинг ўзи эса мустақил равишда дастлабки эшитув ўтказиш ташаббусига эга эмас. Бизнингча, мазкур қоидаларни такомиллаштириш ҳам мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Юқоридаларга асосан, дастлабки эшитув натижаларига кўра, судья томонидан қуйидаги ажримлардан бири қабул қилинади ёки рад этилади:

- 1) *жиноят иши бўйича иш юритишни тўхтатиб туриш ҳақида;*
- 2) *жиноят иши бўйича иш юритишни тугатиш ҳақида;*

¹ Девлин, П. Judges and the Law. 3rd ed., Oxford University Press, 1981, p. 168.

3) жиноят ишини айблов далолатномасини, айблов хулосасини ёки тиббий йўсиндаги мажбурлов чорасини қўллаш тўғрисидаги қарорни тасдиқлаган прокурорга юбориш ҳақида;

4) жиноят ишларини бирлаштириш ёки ажратиш ҳақида;

5) номақбул далилларни ишдан чиқариб ташлаш тўғрисида.

Бундай ажримлар бир-биридан ажратилган бўлиб, уларнинг ҳар бири ўз мазмуни бўйича асосий ва мустақил аҳамиятга эга. Дастлабки эшитув асосларининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, судья тарафлар илтимосига биноан ёки ўз ташаббуси билан дастлабки эшитувни тайинлаш тўғрисидаги ажримда кўрсатилмаган шахсларни гувоҳ сифатида чақиришга ҳақли.

Юқоридагиларга кўра, дастлабки эшитув босқичи жиноят процессининг адолатли ва қонуний тарзда ўтказилишини таъминлаш учун муҳим аҳамият касб этади. Дастлабки эшитув ўтказишнинг процессуал асослари қонунийлик ва адолат тамойилларига таянади, бу эса суд жараёнининг ишончлилиги ва холислигини таъминлашга хизмат қилади.

Дастлабки эшитув ўтказишнинг процессуал асосларининг ўзига хос хусусиятлари сифатида қуйидагиларни келтириб ўтиш мумкин.

Биринчидан, ушбу босқичда етарли(мақбул) далиллар мавжудлиги аниқланади;

Иккинчидан, дастлабки эшитув босқичида жиноят ишларининг кейинги тақдири қисқа муддатларда ҳал этилади;

Учинчидан, манфатдор шахсларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини самарали ҳимоя қилиш имконияти яратилади, дастлабки тергов ёки суриштирув босқичида шахс ҳуқуқлари бузилган ёки эътиборга олинмаган бўлса, айнан дастлабки эшитув босқичида қонун устуворлиги таъминланади;

Тўртинчидан, дастлабки эшитувда процессуал муддатлар сабабсиз чўзилишининг олди олинади.

ЮРИДИЧЕСКИЕ ВЫЗОВЫ БЛОКЧЕЙНА: ВОЗМОЖНОСТИ ДЛЯ ИННОВАЦИЙ И РЕГУЛИРОВАНИЯ

Введение

Социальный прогресс не успевает развиваться также быстро, как и информационные технологии. Вот почему нормативно-правовая база признается недостаточно подготовленной и перед законодателем стоит задача развивать правовые отношения в этой сфере. Нормативно-правовая основа поможет в регулировании отношений, связанных с блокчейном, а также синхронизирует действующие нормативно-правовые документы, касающиеся технологии блокчейн и связанных с ней продуктами.

Блокчейн-технологии, начиная с появления биткойна в 2008 году, внесли значительный вклад в развитие цифровой экономики и открыли новые горизонты для обмена данными, сделок и взаимодействий в интернете. Технология блокчейн, будучи децентрализованной и безопасной, обладает огромным потенциалом для финансовых, юридических и иных секторов. Однако вместе с широкими возможностями, блокчейн сталкивается с множеством юридических вызовов, таких как отсутствие четкого регулирования, вопросы конфиденциальности, идентификации и юрисдикции.

Основы технологии блокчейн и его применения

Блокчейн представляет собой распределенный реестр, который фиксирует транзакции в виде блоков данных, связанных между собой и защищенных с помощью криптографических методов¹. Каждый блок содержит информацию о предыдущих транзакциях, что делает изменение данных практически невозможным без одобрения большинства участников сети. Это делает блокчейн особенно привлекательным для таких сфер, как финансовые услуги, управление цепочками поставок, интеллектуальная собственность и даже государственное управление².

¹Nakamoto, S. (2008). Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System. Retrieved from <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>

² Tapscott, D., & Tapscott, A. (2016). Blockchain Revolution: How the Technology Behind Bitcoin Is Changing Money, Business, and the World. Penguin.

Однако юридическая природа блокчейна вызывает много вопросов, так как его децентрализованный характер не вписывается в традиционные правовые рамки. Это приводит к множеству вызовов для правового регулирования и требует новой адаптации законодательства.

Юридические вызовы блокчейна. Отсутствие четкого регулирования

Одним из наиболее значительных вызовов блокчейна является отсутствие единого и четкого регулирования на глобальном уровне. Юридические нормы в различных странах существенно отличаются, что создает барьеры для внедрения блокчейн-решений в международной сфере. В некоторых странах, таких как США, определены нормы для регулирования криптовалют и смарт-контрактов, однако в других юрисдикциях нормативная база либо отсутствует, либо находится на стадии разработки¹.

Кроме того, технологии блокчейн пересекаются с множеством правовых сфер: защитой персональных данных, финансовым регулированием, правами интеллектуальной собственности. Это усложняет создание универсального подхода к регулированию технологии.

Вступление в правовые отношения, касающиеся технологии блокчейн должно регламентироваться юридически для того, чтобы стороны понимали, какие результаты принесут данные отношения. В таком случае, эффективность применения такой технологии возросла бы во много раз. Технология блокчейн строится на идее свободы, что не претит идеологии демократического государства².

Конфиденциальность – одна из главных проблем, связанная с блокчейном. Хотя транзакции в блокчейне являются публичными и прозрачными, они могут содержать персональные данные, что вызывает конфликт с законами о защите данных, такими как Общий регламент по защите данных (GDPR) в Европейском Союзе. Например, согласно GDPR, физические лица имеют право на "забывание", то есть удаление своих данных, в то время как блокчейн по своей природе неизменен³.

Это порождает конфликты между стремлением к прозрачности и требованием о защите данных. Одним из возможных решений

¹ Zohar, A. (2015). Bitcoin: Under the Hood. Communications of the ACM, 58(9), 104-113.

² Исмоилов И.А. ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ПРИМЕНЕНИЯ БЛОКЧЕЙН-ТЕХНОЛОГИИ // Вестник науки. 2022. №1 (46). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovye-aspekty-primeneniya-blokcheyn-tehnologii> (дата обращения: 11.09.2024).

³ Finck, M. (2018). Blockchain and the General Data Protection Regulation: Can Distributed Ledgers Be Squared with European Data Protection Law? European Law Journal, 24(1), 39-67.

является внедрение гибридных блокчейнов или технологий, которые могут позволить контролируемое управление данными с учетом правовых требований.

Смарт-контракты – это автоматизированные договоры, которые выполняются при наступлении заранее оговоренных условий, закодированных в программном обеспечении. Они считаются важной инновацией в сфере блокчейна, однако правовая действительность таких контрактов остается предметом споров. Вопрос заключается в том, признаются ли смарт-контракты действительными и обязательными в рамках действующего законодательства, особенно в странах с традиционными подходами к заключению договоров¹.

Несмотря на множество юридических вызовов, блокчейн-технологии открывают широкие возможности для инноваций в правовой сфере. Современные подходы к регулированию блокчейна могут включать как международное сотрудничество, так и разработку гибких правовых рамок, которые смогут адаптироваться к быстро развивающимся технологиям.

В процессе правового регулирования следует разрешить вопрос восприятия и классификации блокчейн технологий в соответствии с действующим российским законодательством, определить существующие нормативно-правовые акты и документы, регулирующие блокчейн отношения, условия, порядок и основания их реализации, исследовать общемировые тенденции регулирования блокчейн отношений, изучить научные труды, раскрывающие сущность блокчейн технологий в российском праве и проблемы, связанные с их реализацией, необходимо привести специфичную отечественную терминологию к мировым стандартам отрасли блокчейн отношений.

Заключение

Блокчейн-технологии представляют собой значительный вызов для существующей правовой системы, но одновременно предлагают уникальные возможности для инноваций в сфере регулирования. Хотя децентрализация, юрисдикционные вопросы, защита данных и правовой статус смарт-контрактов создают множество проблем, разработка гибких правовых норм и международное сотрудничество могут обеспечить сбалансированный подход к регулированию блокчейна. Важно, чтобы правовая система смогла адаптироваться к быстро

¹ Werbach, K., & Cornell, N. (2017). Contracts Ex Machina. Duke Law Journal, 67(2), 313-382.

меняющемуся миру технологий и создать условия, которые будут способствовать развитию блокчейн-инноваций.

ЯРАШЕВ БАХРОМБЕК РУСТАМОВИЧ

Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси
кафедра ўқитувчиси

СУД ТЕРГОВИ ЖАРАЁНИДА СЎРОҚ ҚИЛИШДА ПРОКУРОРНИНГ ИШТИРОКИ

Сўроқ қилиш тергов ҳаракати узоқ даврлардан буён худди бошқа тергов ҳаракатлари каби амалиётда мавжуд.

Суд терговда сўроқ қилиш – бу суд жараёни давомида иш бўйича аниқ фактларни ва ҳолатларни аниқлаш мақсадида судланувчи, жабр-ланувчи, гувоҳлар, экспертлар ва бошқа шахсларнинг жавобларини олиш жараёнидир. Бу жараён тергов органлари томонидан олиб бориладиган дастлабки тергов жараёнидан фарқ қилади, чунки у судда, очиқ тарзда ва қонунга мувофиқ равишда амалга оширилади. Сўроқ жараёнида шахсдан маълум маълумотлар олиниб, унинг тафсилотлари ёки фактлари ўрганилади.

Сўроқнинг мазмуни қуйидагилардан иборат бўлади:

-Мақсадли саволлар – маълумот олиш мақсадида берилган саволлар, мисол учун шахснинг ёки воқеанинг аниқ маълумотларини билиш учун;

-Далилларга асосланган саволлар – мавжуд маълумотлар асосида ўрганиладиган фактларни аниқлашга қаратилган саволлар;

-Тасдиқ ёки рад этиш – шахснинг жавоблари орқали тасдиқ ёки рад этиладиган маълумотлар.

Сўроқ қилиш жараёни қонунга мувофиқ тартибда олиб борилади ва унда шахснинг ҳуқуқлари ҳимоя қилинади.

Суд терговда сўроқ қилишнинг тарихига тўхталиб ўтадиган бўлсак, мазкур тергов ҳаракатининг тарихи қадимий замонларга бориб тақалади ва у даврлар давомида турли босқичларда такомиллашиб келган. Қуйидаги муҳим даврлар ва жараёнлар суд-тергов сўроғи институтининг ривожланишига таъсир кўрсатган:

Хусусан, суд-тергов амалиёти қадимги цивилизациялар даврида пайдо бўлган. Масалан, **Бобил подшоши Ҳаммурапи** (эрамиздаан аввалги XVIII-аср) қонунлари даврида айбланувчиларни сўроқ қилиш ва уларни адолатли суд қилиш

принциплари жорий этилган. Ушбу қонунларда иш бўйича далиллар тўплаш ва айбловларни текшириш тартиби белгилаб қўйилган эди¹.

Ўрта асрларда Европада суд-тергов тизими ўзига хос жиҳатлар билан ривожланган. Католик черкови ҳукмрон бўлган даврларда, айниқса, инквизиция жараёнида айбланувчиларни сўроқ қилиш қийноқ билан амалга оширилган. Бу даврда сўроқ қилишда кучли тазйиқ ўтказиш кўп учраган. Инквизициянинг сўроқ қилиш жараёни қонунийликка қарши бўлиб, жиноятни тасдиқлашга қаратилган, лекин адолатли суд принципларига эътибор берилмаган.

XVI-XVII асрларда Европада ҳуқуқ тизими ва тергов жараёнини такомиллаштиришга бўлган эҳтиёж кучайган. **Наполеон кодекси (1804 йил)** тергов жараёнларини такомиллаштиришда катта аҳамият касб этган. Унда терговни суд жараёнининг муҳим қисми сифатида белгилаб, айбланувчи ва гувоҳларнинг ҳуқуқларига ҳурмат билан муносабатда бўлиш тамойиллари жорий қилинган.

XIX аср охири ва XX аср бошларида суд-тергов жараёнлари дунё бўйлаб ҳуқуқшунослик соҳасидаги ислохотлар натижасида такомил-лашди. Жумладан, собиқ Совет Иттифоқида суд ва тергов жараёнлари янги асосда йўлга қўйилди. Айбланувчига қарши қийноқлар ва тазйиқлар тақиқланди, лекин баъзи даврларда сиёсий мақсадлар йўлида бундай қонунбузарликлар ҳам учраган.

Ўзбекистонда мустақилликдан кейин, 1992 йилда қабул қилинган **Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодекси** суд-тергов жараёнида айбланувчи ва гувоҳларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилишга қаратилган. Ҳозирги кунда бу кодексга мувофиқ, сўроқ қилиш қонун талаблари асосида амалга оширилади ва шахснинг қонуний ҳуқуқлари кафолатланади².

Ҳозирги кунга келиб, Ўзбекистондаги суд-тергов жараёнлари қонунчиликка асосланган ва инсон ҳуқуқлари ҳимоясига алоҳида эътибор бериладиган жараён сифатида юритилади. Сўроқ қилишда ҳар қандай қийноқ ёки тазйиқлар тақиқланган ва жиноий ишлар бўйича далиллар ишончли ва қонуний йўллар билан йиғилади.

Жиноят судларида шахсларни сўроқ қилиш жуда масъулиятли жараён бўлиб, унинг мақсади иш бўйича аниқлик киритиш, далилларни текшириш ва шахсларнинг жиноий ҳаракатларда иштирокини аниқлашдир.

Жиноят иши бўйича суд жараёнида шахсларни сўроқ қилиш **Жиноят кодекси** ва **Жиноят - процессуал кодексига** кўра сўроқ

қилиш учун айбловнинг асослантирилганлиги ва далилларга таянган ҳолда бажарилиши талаб этилади.

Суд терговдаги сўроқ жараёнида аввал прокурор айблов томонидан саволлар беради, сўнг ҳимоячи томонидан саволлар йўлланилади. Ҳимоя томоннинг илтимосига асосан таклиф қилинган шахсларни сўроқ қилиш бундан мустасно.

Судда сўроқ қилиш жараёнида давлат айбловини қувватлайдиган прокурор суд жараёнида фаол иштирок этиб, қуйидаги вазифаларни бажаради:

-Айбловни асослаш: Прокурор айбланувчига нисбатан қўйилган айбларнинг аниқ ва далиллар билан асосланишини таъминлаши керак

-Саволлар тайёрлаш: Прокурор сўроқда иштирок этадиган шахсларга тўғри ва аниқ саволлар тайёрлаш учун иш билан яхшилаб танишиб чиқиши керак. Бу саволлар иш бўйича далилларни тасдиқлаш ёки рад этиш учун хизмат қилади.

-Меъёрий ҳужжатларга таянган ҳолда иш тутиш: Жиноят процессуал кодекси ва бошқа қонун ҳужжатларига мувофиқ, барча сўроқ жараёнлари қонуний ва адолатли бўлиши лозим.

Прокурор тайёргарлиги:

Суддаги сўроқ жараёнига тайёргарлик кўришда прокурор қуйидаги масалаларга эътибор қаратиши лозим:

-Иш материалларини ўрганиш: Ишдаги барча далилларни пухта таҳлил қилиш, жиноятни содир этган шахснинг шахсий маълумотларини ўрганиш.

-Сўроқ стратегиясини ишлаб чиқиш: Прокурор қайси саволлар билан ишни очиб бериш ва қайси жиҳатларини аниқлаш мақсадида сўроқ қилиши кераклигини олдиндан режалаштириши лозим.

-Қонун нормаларини пухта билиш: Судда қонуний асосда савол бериш ва жараённи тўғри бошқариш учун қонун ва қонун нормаларини мукамал билиши зарур.

Сўроқ жараёнида эътибор қаратиладиган ҳолатлар.

Судда шахсларни сўроқ қилиш жараёнида прокурор қуйидаги жиҳатларга алоҳида эътибор қаратиши керак:

-Сўроқ қилинувчининг психологик ҳолати: Саволлар берилганда шахснинг ёши, психологик ҳолати ва унинг жиноий вазиятга реакциясини ҳисобга олиш.

-Сўроқнинг қонунийлиги: Сўроқ қилишда қонунчиликка зид бўлмаган ва шахснинг ҳуқуқларини поймол қилмайдиган усуллардан фойдаланиш.

-Олинган жавобларнинг таҳлили: Ҳар бир жавобни аниқ баҳолаш ва уларни иш бўйича мавжуд далиллар билан таққослаш.

Суд терговда шахсларни давлат айбловчиси томонидан сўроқ қилиш жараёнида амалиётда бир қатор муаммолар учрайди. Бу муаммолар нафақат прокурорлар, балки судьялар ва ҳимоячилар учун ҳам мураккабликлар туғдиради. Жумладан, давлат айбловчилари баъзида айбланувчи ёки гувоҳга саволлар беришда ноаниқ ёки фактларга аниқлик киритмайдиган саволлар берилади. Бу саволлар кўпинча шахснинг жавоб беришини қийинлаштиради ёки фойдасиз жавобларни келтириб чиқаради. Масалан, айбланувчидан жиноят вақтида қаерда бўлганини сўраш ўрнига, умумий мазмундаги саволлар берилса, жавоблар юзаки бўлиб қолиши мумкин.

Бундан ташқари, прокурор ишни яхши ўрганмаган ёки далилларни етарли даражада таҳлил қилмаган бўлса, сўроқ жараёни самарасиз ўтиши мумкин. Бу ҳолатда прокурорларнинг саволлари умумий мазмунда бўлади ва оқибатда аниқликка эришилмайди.

Шунингдек, прокурорлар айрим ҳолларда сўроқ қилинаётган шахснинг ёши, руҳий ҳолати ёки стрессга нисбатан чидамлилигини эътиборга олмайди. Масалан, ёш гувоҳлардан сўроқ қилинган ҳолатда прокурор саволларни аниқ ва оддий қилиб бериш ўрнига, мураккаб ва техник терминлардан фойдаланганда жавоблар чалкашликка олиб келади.

Бундан ташқари, прокуратура органлари тизимида давлат айбловини қувватловчи прокурорлар штатлари етарли эмас.

Мавжуд камчиликларни бартараф қилиш мақсадида қуйидагиларни амалга ошириш лозим:

-Прокурорларнинг савол бериш малакасини ошириш учун махсус тренинглар ташкил қилиш. Бу тренингларда сўроқ стратегиялари, жиноятга доир саволларни аниқ белгилаш, зарур бўлганда психологик ёндашувлардан фойдаланиш ўргатилиши;

-Прокурорлар иш бўйича “саволлар тузилмаси” тайёрлашлари керак, бу тузилма орқали асосий саволлар ва қўшимча саволлар тўғри кетма-кетликда ёзилади. Масалан, сўроқда айбланувчи ёки гувоҳга жиноят содир этилган жой, вақт ва ҳолат ҳақида саволлар кетма-кет берилиши керак;

-Сўроқ жараёнида фойдаланиладиган саволлар турларини аниқлаш учун қўлланмалар тайёрлаш, шу жумладан, психологик жиҳатларга кўпроқ эътибор қаратиш лозим;

-Давлат айбловчиларига иш билан танишиш учун зарур шароитлар яратиш;

-Сўроқда психологик ёндашувлардан фойдаланиш бўйича қўлланмалар ишлаб чиқиш, сўроқ вақтида шахсларнинг турли ҳолатларини ҳисобга олиш;

-Суд биноларини замонавий техник воситалар билан таъминлаш, суддаги барча жараёнларни электрон шаклда ёзиш ва сақлаш тизимини жорий этиш;

- Давлат айбловчилари штатларини кўпайтириш лозим бўлади.

КАМИЛОВ АЗИЗЖОН

Председатель Федерации Дзюдо Узбекистана, Вице- Председатель
Национального Олимпийского комитета Узбекистана.

Независимый соискатель ТГЮУ

ПАРИЖСКАЯ КОНВЕНЦИЯ ПО ОХРАНЕ ПРОМЫШЛЕННОЙ СОБСТВЕННОСТИ И ЕЁ РОЛЬ В ЗАЩИТЕ ТОВАРНЫХ ЗНАКОВ НА МЕЖДУНАРОДНОМ УРОВНЕ

Товарные знаки имеют важное значение для экономики, поскольку они служат средством идентификации товаров и услуг, способствуют укреплению их репутации и создают дополнительную ценность для владельцев. В Узбекистане правовая защита товарных знаков осуществляется в соответствии с национальным законодательством и международными договорами, такими как Парижская конвенция по охране промышленной собственности и Мадридский протокол о международной регистрации товарных знаков.

Защита интеллектуальной собственности (ИП) является одной из ключевых задач в современном глобализированном мире. Товарные знаки, как важный элемент ИП, играют решающую роль в процессе идентификации и различения товаров и услуг. В этом контексте Парижская конвенция по охране промышленной собственности, принятая в 1883 году, занимает центральное место в системе международной защиты товарных знаков. В данной статье будет рассмотрена сущность Парижской конвенции, её влияние на защиту товарных знаков, а также мнения ученых о её значимости.

Во многих развивающихся странах законодательство о защите товарных знаков либо недостаточно развито, либо существует

слабо интегрированная правовая система для его эффективного применения. Например, в некоторых странах отсутствуют четкие законы, регулирующие регистрацию и защиту товарных знаков, что может создавать правовые пробелы и неясности для владельцев брендов.

Даже если такие законы существуют, их применение может быть неэффективным из-за нехватки специализированных судов, квалифицированных судей или государственных органов, ответственных за контроль за соблюдением прав на товарные знаки. В результате процесс защиты интеллектуальной собственности может быть затянутым, дорогим и ненадежным.

Парижская Конвенция, которая была принята в 1883 г., касается вопросов промышленной собственности в самом широком смысле слова, включая патенты, товарные знаки, промышленные образцы, полезные модели, знаки обслуживания, фирменные наименования, географические указания и коммерческие обозначения. Это международное соглашение стало первым шагом в рамках усилий, призванных помочь авторам обеспечить охрану их интеллектуальных произведений в других странах. Страны-участники Конвенции образуют Союз по охране промышленной собственности. В Конвенции участвует 177 государств¹.

Парижская конвенция была создана в ответ на необходимость унификации норм о защите интеллектуальной собственности между различными странами. Первоначально в ней приняли участие 11 государств, и с тех пор число участников значительно увеличилось. Конвенция стала основой для создания множества международных договоров и соглашений, касающихся защиты товарных знаков, патентов и авторских прав.

Согласно статье 1 Парижской конвенции, её основная цель заключается в обеспечении защиты промышленной собственности, включая товарные знаки, на международном уровне. Конвенция устанавливает минимальные стандарты защиты и позволяет странам-участницам вводить более строгие меры защиты².

Считается, что первый закон в отношении охраны прообразов товарных знаков был принят в 1266 г. в Англии. С 1373 г. помимо клейма производителя требовалось ставить клеймо гильдии, к которой относился мастер. Личные клейма представляли большую ценность, и их передача по наследству или по завещанию особо

¹ <https://zuykov.com/about/articles/rol-parizhskoj-konvencii-1883-g-v-ohrane-promyshle/>

² Парижская конвенция по охране промышленной собственности, <https://www.wipo.int/treaties/ru/ip/paris/>

оговаривалась. В Европе широко применялись купеческие знаки для указания имени купца, поставляющего тот или иной товар. Подделка знаков запрещалась, и наказанием могла быть смертная казнь или отсечение правой руки.

Основные положения Парижской конвенции

1. Принцип национального режима

Парижская конвенция закрепляет принцип национального режима, согласно которому иностранные заявители должны получать такую же защиту товарных знаков, как и местные. Это означает, что при регистрации товарного знака в одной из стран-участниц конвенции, заявитель может рассчитывать на аналогичные права в других странах, которые также являются участниками.

2. Принцип первичности

Конвенция вводит принцип первичности, который позволяет заявителю, впервые подавшему заявку на регистрацию товарного знака, в течение определённого времени (обычно 6 месяцев) подавать заявки в других странах, сохраняя при этом право на первоначальную дату подачи. Это особенно важно для бизнеса, работающего на международном уровне, так как позволяет защитить товарный знак в различных юрисдикциях.

3. Защита от недобросовестной конкуренции

Парижская конвенция также включает положения о защите от недобросовестной конкуренции, что обеспечивает дополнительную защиту для владельцев товарных знаков. Например, статья 10 Конвенции запрещает использование товарных знаков, которые могут ввести в заблуждение потребителей относительно происхождения товаров.

Узбекистан также является участником Парижской конвенции о промышленной собственности и Мадридского протокола о международной регистрации товарных знаков, что позволяет обеспечить международную охрану товарных знаков. Парижская конвенция предоставляет заявителям из стран-участниц право приоритета, позволяя подать заявку в других странах в течение шести месяцев с даты первой подачи заявки. Это особенно важно для защиты прав на товарные знаки в международном контексте, обеспечивая возможность охраны в нескольких юрисдикциях на основе одной первоначальной заявки. Конвенция обязывает страны-участницы предоставлять иностранным заявителям такой же режим, как и собственным гражданам, что значительно

упрощает процесс регистрации и защиты товарных знаков для международных компаний.

Учёные и эксперты в области интеллектуальной собственности высказывают различные мнения о значимости Парижской конвенции. Например, профессор Тристан Фарина отмечает: "Парижская конвенция остается основополагающим элементом международной системы охраны интеллектуальной собственности, несмотря на все вызовы, с которыми она сталкивается". Он подчеркивает, что основные принципы конвенции, такие как национальный режим и первичность, обеспечивают основу для эффективной защиты товарных знаков на глобальном уровне.

Парижская конвенция по охране промышленной собственности остаётся важнейшим международным инструментом для защиты товарных знаков. Несмотря на вызовы, с которыми сталкивается современное общество, её принципы и положения продолжают играть важную роль в обеспечении правовой защиты для владельцев товарных знаков. Конвенция не только установила основы для международного сотрудничества в области защиты интеллектуальной собственности, но и стала основой для дальнейших международных соглашений, которые обеспечивают более высокую степень защиты прав.

ИБОДУЛЛА ХАЙРУЛЛО ЖАХОНГИР УЎЛИ

Самарқанд вилоят судининг
судья катта ёрдамчиси

АДВОКАТУРА КАК ИНСТИТУТ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В УЗБЕКИСТАНЕ

Адвокатура является одним из важнейших институтов современного демократического государства. Положение адвокатуры и ее отношения с государством являются одним из немаловажных критериев оценки развития прав и свобод человека и гражданина в конкретном государстве.

Адвокатура играет ключевую роль в формировании гражданского общества, обеспечивая защиту прав и свобод человека, а также содействуя правовому государству. В Узбекистане адвокатура развивается в условиях современных вызовов и реформ, что делает её важным элементом системы защиты прав граждан.

Адвокатура в Узбекистане имеет долгую историю, но после обретения независимости в 1991 году началась новая эпоха её развития. Важнейшим этапом стало принятие Закона "Об адвокатуре" в 1996 году, который лег в основу формирования независимого института адвокатуры¹, в котором детально регламентируются основы адвокатской деятельности. Указанным нормативно-правовым актом адвокатура осуществляет свою деятельность на основе верховенства закона, независимости и других демократических принципах.

Конституционное закрепление адвокатуры в качестве отдельного института в разделе организации государственной власти (глава 14)² имеет основополагающее значение для понимания и организации деятельности адвокатуры в Республике Узбекистан. Однако системный анализ в совокупности с иными нормами действующего законодательства указывает на некоторые пробелы такого регулирования.

Во-первых, понятие гражданского общества не нашло закрепления в действующем законодательстве об адвокатуры, что существенно осложняет понимание его основных характеристик и, как следствие, общих признаков указанного понятия, послуживших основанием для включения адвокатуры в качестве института гражданского общества.

Во-вторых, адвокатура должна являться единственным признанным на законодательном уровне институтом гражданского общества.

Отсутствие в действующем законе определения таких фундаментальных понятий, как гражданское общество и институт гражданского общества, приводит к тому, что указанная в Законе об адвокатуре норма фактически носит декларативный характер, что, безусловно, является почвой для возникновения разногласий, как в научной, так и в профессиональной среде.

Адвокаты в Узбекистане играют критическую роль в защите прав человека. Они выступают представителями граждан в суде, обеспечивая справедливое рассмотрение дел и доступ к правосудию. Адвокатская деятельность способствует повышению правовой грамотности населения и укреплению доверия к правовым институтам.

¹ ЗРУ «Об адвокатуре» от 27.12.1996 года под №349-I (Национальная база данных законодательства 28.02.2024 г., № 03 / 24 / 915 / 0160)

² Конституция Республики Узбекистан (Национальная база данных законодательства, 01.05.2023 г., № 03 / 23 / 837 / 0241)

По данным экспертов, количество зарегистрированных адвокатов в Узбекистане на 2023 год составляет более 10 000 человек, что свидетельствует о росте адвокатской практики и её значимости в обществе¹.

Адвокатура является важным институтом гражданского общества, способствующим формированию активного и сознательного гражданства. Адвокаты участвуют в общественных дебатах, защищают интересы различных групп населения и содействуют развитию правовой культуры.

В рамках гражданского общества адвокаты также играют роль посредников между государством и гражданами, способствуя диалогу и сотрудничеству. Например, в последние годы увеличилось число адвокатов, участвующих в правозащитных проектах и инициативах².

Несмотря на достижения, адвокатура в Узбекистане сталкивается с рядом проблем. Основными из них являются:

Недостаточная независимость. Адвокаты часто сталкиваются с давлением со стороны правоохранительных органов и других государственных структур, что может препятствовать выполнению их профессиональных обязанностей³.

Отсутствие достаточной правовой базы. Некоторые аспекты работы адвокатов остаются неурегулированными, что затрудняет защиту прав клиентов.

Ограниченный доступ к информации. Адвокаты нередко сталкиваются с трудностями в получении необходимой информации для ведения дел.

Адвокатура в Узбекистане, как институт гражданского общества, играет важную роль в защите прав и свобод граждан. Однако для повышения её эффективности необходимо преодолеть существующие проблемы и создать условия для дальнейшего развития адвокатуры, что, в свою очередь, будет способствовать укреплению правового государства и улучшению качества жизни граждан.

¹ Министерство юстиции Республики Узбекистан. (2023). Статистика адвокатуры.

² Негосударственная правозащитная организация "Эзгулик". (2022). Годовой отчет о состоянии прав человека в Узбекистане.

³ Human Rights Watch. (2023). Отчет о состоянии прав человека в Узбекистане.

ЯРАШЕВ БАХРОМБЕК РУСТАМОВИЧ

Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси
кафедра ўқитувчиси

ЖИНОЯТ ИШЛАРИ БЎЙИЧА СУД МУҲОКАМАСИДА ПРОКУРОР МУЗОКАРАСИНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ

Тарафларнинг музокараси - суд муҳокамасининг алоҳида қисми ҳисобланади. Унда тарафлар нутқ билан чиқиб, суд тергови натижалари тўғрисидаги фикрларини билдирадилар. Иш юритишнинг ушбу босқичи тортишув принципи асосида олиб борилади.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодекснинг 449-мод-даси 1-қисмига биноан суд терговининг тамомланганлиги эълон қилинганидан кейин суд тарафларнинг музокарасини эшитишга ўтади. Музокара давлат айбловчиси ва жамоат айбловчисининг нутқлари билан бошланади. Сўнгра, жабрланувчи, фуқаровий даъвогар ёки уларнинг вакиллари, ҳимоячи ва жамоат ҳимоячиси, судланувчи, фуқаровий жавобгар ёки унинг вакили сўзга чиқади.

Таъкидлаш жоизки, тарафлар ўз музокара нутқларида далилларни текшириш, баҳолаш натижалари бўйича тўлиқ асослантирилган фикрларини ифода этади.

Шу билан бирга тарафларнинг музокара нутқлари мазмуни муайян ҳуқуқий-норматив ҳужжатлар билан белгиланмаган.

Бу борада Б.Х.Пулатов фикр билдириб, у тарафлар музокарасида ҳар қандай ҳолатда объектив ва исботланганлик, ҳар томонлама ва тўла, юридик асослантирилганлик каби талабларга жавоб бериши лозим деб ҳисоблайди¹.

Шунингдек, Д.Довудованинг фикрича “прокурорнинг музокара нутқи – прокурорнинг суд музокара босқичидаги судланувчини жиноят содир этишда айбдорлигини исботлаш ёки рад этишга қаратилган, асослантирилган, ички ишончига таянган нутқидир².

Давлат айбловчиси судланувчининг айбли ёки айбсизлигини исботловчи далиллар таҳлили ҳақида фикр билдиради. Жараён иштирокчилари музокара нутқида суд мажлисида текширилмаган,

¹ Пулатов Б.Х. Теоретические и практические проблемы и пути совершенствования законодательного регулирования участия прокурора при рассмотрении уголовных дел в судах: Дисс. ...д-ра юрид. Наук. -Т., 2002. -С 60.

² Қаранг: Довудова Д.С. Биринчи инстанция судларида жиноят ишларини юритишда прокурор ваколатини такомиллаштириш масалалари. / Монография. -Тошкент.: “LESSON PRESS”, 2020. – Б 108.

суд томонидан номақбул деб топилган далилларга ҳавола қилишга ҳақли эмас (*ЖПК 452-модда*).

Музокара тамом бўлганидан кейин тарафлар судланувчи айбли деб топилаётган қилмиш ҳақиқатдан содир этилганлиги, бу қилмиш жиноят деб ҳисобланиши ва у Жиноят кодексининг қайси моддасида назарда тутилганлиги, бу қилмишни судланувчи содир этганлиги, судланувчи жиноят содир этилишида айблилиги ва башарти айбли бўлса, унинг айби қандай шаклда эканлиги, судланувчининг жавобгарлигини енгиллаштирадиган ва оғирлаштирадиган ҳолатлар мавжудлиги, судланувчи содир этган жинояти учун жазоланиши кераклиги (*ЖПК 457-моддаси 1-қисми 1-6 кичик бандлар*) ҳақидаги масалалар юзасидан чиқариладиган қарорнинг ўзлари таклиф этадиган мазмунини судга ёзма равишда тақдим этишлари мумкин.

Хусусан давлат айбловчиси бу масалалар юзасидан чиқариладиган қарорнинг ўзлари таклиф этадиган мазмунини судга ёзма равишда тақдим этиши шарт.

Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг 27.11.2015 йилдаги 126-сонли “Жиноят ишлари бўйича судларда ишлар кўрилишида прокурор иштирокининг самарадорлигини янада ошириш тўғрисида” буйруғининг 7.1.-банди талабига кўра давлат айбловчиси ёзма фикрида:

- судланувчи айбли деб топилаётган қилмишнинг ҳақиқатдан содир этилганлиги;

- қилмишнинг жиноят деб ҳисобланиши ва Жиноят кодексининг тегишли моддасида назарда тутилганлиги;

- қилмишнинг судланувчи томонидан содир этилганлиги;

- қилмишнинг тўғри тавсифланганлиги;

- судланувчининг жиноят содир этилишида айблилиги ва айбининг шакли;

- судланувчининг жавобгарлигини енгиллаштирувчи ва оғирлаштирувчи ҳолатлар мавжудлиги;

- судланувчи содир этган жинояти учун жазоланиши зарурлиги, жазо тури ва меъёри;

- судланувчига озодликдан маҳрум қилиш жазосини тайинлаш ҳақида хулосага келинганда, жазони ўташи лозим бўлган муассаса тури;

- қўлланиши лозим бўлган қўшимча жазо чораси;

- мулкӣ ва маънавий зиённи ундириш юзасидан фуқаровий даъвони қаноатлантириш;

– иш бўйича хатланган ва банд солинган мол-мулк, пул маблағлари, ашёвий далиллар, ҳужжатлар ва бошқа нарсалар тақдири билан боғлиқ масалалар асослантирилган ҳолда аниқ баён этилиши шартлиги белгиланган.

Айнан ушбу таклифлар асосида давлат айбловчиси ўз музокара нутқини тайёрлайди ва баён этади.

Суд ҳар бир иш якунига кўра, ички ишончига таяниб қарор қабул қилади. Бу эса иш ҳолатларининг ҳар томонлама ва чуқур таҳлил қилиниши асосида билдирилган процесс иштирокчиларининг билдирган фикрлари асосида шаклланади. Прокурор музокарасининг асосий хусусиятлари ҳам айнан шунда намоён бўлади.

Суд процессида тарафлар музокараси суд мажлисида иштирок этаётган фуқароларга тарбиявий таъсир этишда, уларнинг ишнинг мазмунини, содир қилинган жиноятнинг ижтимоий хавфлилик даражасини, жиноятнинг сабабларини ва унинг содир этилишига имкон берган шарт-шароитларни ва оқибатларини тушуниб олишида асосий вазифани бажаради.

Таъкидлаш жоизки, давлат айбловчисининг музокара нутқи жиноят ишларини кўришда ҳар доим умумахлоқий аҳамият касб этади. Чунки, айблов нутқининг асосий қисмини ишнинг ижтимоий характери (хусусан, судланувчининг шахси, унинг жиноят содир қилишига имкон берган шарт-шароитларнинг таҳлили ва уларни бартараф таклифи) ташкил қилади.

Давлат айбловчиси суд муҳокамасининг натижаларига асосан икки турдаги позиция билан музокарада иштирок этади. Биринчи, давлат айбловчиси агар судланувчининг айбли эканлигига ишончи комил бўлса ва уни судда текширилган далиллар билан исботлаб берса, у айблов нутқи билан музокарада иштирок этади. Иккинчи, суд тергови маълумотлари судланувчининг айбсизлигидан далолат беради деган ишончга келса, у ЖПКнинг 409-моддасига асосан айбловдан воз кечади.

Умуман олганда, музокарада, ўзининг айблов фикрини берадиган давлат айбловчиси мантиқий изчил ва судланувчига тушунарли тилда ўз нутқини баён қилиши керак. Чунки, айблов нутқи судланувчига унинг содир қилган қонунга зид ҳаракатларини тўла-тўқис англаб олишига, жинойий қилмишининг ижтимоий хавфлилик даражасини ва оқибатини тушуниб олишига кўмаклашиши керак.

Шу билан бирга, суд муҳокамаларида прокурор музокараларини амалга оширишда бир нечта муаммолар мавжуд.

Жумладан, давлат айбловчилари баъзи ҳолларда иш бўйича барча ҳолатларни тўлиқ ёритмасдан, айблов манфаатларини кўпроқ ҳимоя қилишга мойил бўлишлари учраб туради. Бу ҳолат судланувчининг ҳимоя ҳуқуқларини поймол этилишига олиб келиши мумкин.

Шу боис, давлат айбловчилари музокаралари давомида холислик ва бетарафлик принципларига қатъий риоя қилиш лозим. Улар судланувчининг ҳам, жабрланувчининг ҳам ҳуқуқларини инобатга олишлари керак. Бунда прокурорлар томонидан айблов ва ҳимоя далиллари бир хил даражада ўрганилиши таъминланиши зарур.

Шу билан бирга, давлат айбловчилари баъзан нотўғри ёки ишончли бўлмаган далилларга таяниб, айбловни илгари суриши мумкин. Бу суд муҳокамасида адолатсизликка сабаб бўлиши мумкин.

Бундай ҳолатни олдини олиш мақсадида давлат айбловчилари ишда келтирилган далилларнинг ишончилигини аниқлаш учун қўшимча текширувлар ўтказиши ва фақатгина тўғри ва аниқ далилларга таянишлари керак. Ҳар бир далилнинг қонунийлиги ва ишончилиги текширилиши муҳим.

ЭСАНАЛИЕВ САДРИДДИН НУРИДДИН ЎҒЛИ

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси
мустақил изланувчиси

ДАСТЛАБКИ ЭШИТУВ ИНСТИТУТИНИ ЯНАДА ТАКОМИЛЛАШТИРИШГА ОИД ЯНГИЧА ЁНДАШУВЛАР

Аннотация: Мақолада дастлабки эшитув институтини такомиллаштириш масалалари, бу борада ҳуқуқшунос олимлар томонидан илгари сурилган илмий-назарий қарашлар хорижий мамлакатлар тажрибаси асосида таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: дастлабки эшитув, суд, суд ажрими, судья, прокурор, босқич.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы совершенствования института предварительного слушания, а также научно-теоретические взгляды, предложенные учеными-юристами, которые анализируются на основе опыта зарубежных стран.

Ключевые слова: предварительное слушание, суд, судебное определение, судья, прокурор, этап.

Annotation: The article discusses issues related to improving the institution of preliminary hearings, analyzing the scientific and theoretical views proposed by legal scholars based on the experience of foreign countries.

Key words: preliminary hearing, court, court ruling, judge, prosecutor, stage.

Дастлабки эшитув институти жиноят процессининг муҳим босқичларидан бири бўлиб, жиноят ишлари бўйича қонуний қарорлар қабул қилишга ва суд жараёнини самарали ташкил қилишга хизмат қилади. Ушбу босқичда айбланувчига нисбатан қўйилган айбловларнинг асослилиги, бу борада далилларнинг етарлилиги ва терговнинг аниқлиги баҳоланади.

Сўнгги вақтларда ижтимоий муносабатлар тез фурсатда ўзгариши қонун ҳужжатларига тегишли ўзгартириш ва қўшимчалар киритишни тақозо этмоқда. Бу борада миллий қонунчиликни хорижий мамлакатлар тажрибаси билан таққослаган ҳолда таҳлил қилиш, илмий-назарий қоидалар билан ҳуқуқни қўллаш амалиёти ўртасида юзага келаётган муаммоларга ўз вақтида муносабат билдириш мақсадга мувофиқ. Шунга кўра, амалдаги ЖПКнинг 49¹-бобида назарда тутилган жиноят иши бўйича дастлабки эшитув билан боғлиқ айрим малаларга тўхтатиб ўтишни жоиз деб биламиз.

Амалдаги ЖПКнинг 405⁶-моддасининг биринчи қисмига кўра, дастлабки эшитув судья томонидан **ёпиқ суд мажлисида** якка тартибда тарафлар иштирокида ўтказилиши қайд қилинган. Дастлабки эшитув босқичининг ёпиқ суд мажлисида ўтказилиши ҳақида илмий манбаларда олимлар томонидан турлича қарашлар илгари сурилган.

Бир гуруҳ олимлар П.Л.Ишимов¹, Т.Блэк², М.Грин³, Л.Фридман⁴, Н.А.Дудко⁵, В.Смирнов¹, М.Л.Жонсон, Д.А.Миллер², Б.Шарп,

¹ П.Л.Ишимов. “Процессуальный порядок подготовки уголовного дела к судебному разбирательству” Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. ИЖЕВСК – 2005. Ст 210.

² Black, T. Privacy in Criminal Proceedings, 2nd ed., Oxford University Press, 2016, p. 134.

³ Green, M. Confidentiality and Fairness in Criminal Trials, Cambridge University Press, 2014, p. 102.

⁴ Friedman, L. The Right to a Fair Trial: Balancing Public and Private Interests. 1st ed., Routledge, 2015, p. 89.

⁵ Дудко Н.А. Производство по уголовным делам, рассматриваемым судом с участием присяжных заседателей: предварительное слушание. Барнаул, 2003. С.84.

Р.Томпсон³ *“дастлабки эшитув босқичини ёпиқ тарзда ўтказиш суд жараёнининг адолатли ўтиши ва айбланувчининг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш учун муҳим”* деб ҳисобласа, бошқа гуруҳ олимлар П.Вудс⁴, Д.ж.Кинг⁵, С.Блейк⁶, Х.Тейлор⁷, Э.Кларк⁸, Р.Эванс⁹ *“дастлабки эшитув босқичининг ошкора тарзда ўтказилиши айбланувчининг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва жамоатчилик назоратини таъминлашнинг муҳим воситаси”* деб билишади.

Олимлар Э.Мур Ван Де Вельде¹⁰, И.В.Кравченко, А.В.Смирновнинг фикрича, *“ёпиқ суд мажлислари фақатгина ўзига хос ҳолатларда яъни миллий хавфсизликка тегишли ишлар, шу жумладан жабрланувчиларнинг шахсий ҳаётини ҳимоя қилиш ёки гувоҳларнинг хавфсизлигини таъминлаш учун зарур бўлган ҳолатларда қўлланилиши керак”*¹¹. П.К.Ричардсон *“очиқ муҳокама давлат сирларининг ошкор бўлишига ёки жамоатчилик хавфсизлигига таҳдид солиши мумкин”*¹².

Юқоридаги олимлар П.Л.Ишимов, Т.Блэк, М.Грин, Л.Фридман, Н.А.Дудко, В.Смирнов, М.Л.Жонсон, Д.А.Миллер, Б.Шарп, Р.Томпсон, П.К.Ричардсон фикрларига қўшилишни мунозарали деб биламиз. Олимлар П.Вудс, Д.ж.Кинг, С.Блейк, Х.Тейлор, Э.Кларк, Р.Эванс Э.Мур, Ван Де Вельде, И.В.Кравченко, А.В.Смирновларнинг қарашларига қўшилиш мумкин. Сабаби, амалдаги ЖПК талабларига кўра, давлат сирларини кўриқлаш манфаатларига зид келадиган, шунингдек, жинсий жиноятлар каби ишлар кўрилаётган ҳолларда суд муҳокамалари ёпиқ ўтказилиши мумкин. Бу албатта, амалдаги ЖПК талабларига ҳам мувофиқ келади. Бироқ, бошқа ҳолатларда дастлабки эшитув босқичи очиқ ва шаффоф ўтказилиши мақсадга мувофиқ. Сабаби, амалдаги ЖПКнинг 19-моддасида барча судларда жиноят ишлари ошкора кўрилиши, бундан давлат сирларини кўриқлаш манфаатларига зид келадиган ҳоллар, шунингдек

¹ Смирнов, В. Legal Secrecy and Public Access in Criminal Justice. 3rd ed., Russian Academy of Legal Studies, 2012, p. 176.

² Johnson, M. L., Miller, D. A., “Criminal Procedure: Principles, Policies, and Perspectives”, 2018., p. 273.

³ Sharp, B., Thompson, R., “Transparency and Fairness in Criminal Proceedings”, 2016., p. 198.

⁴ Woods, P., Transparency in Criminal Proceedings: A Fundamental Right. 1st ed., Cambridge University Press, 2015, p. 145.

⁵ King J., Public Access and Fair Trials in Criminal Justice. Oxford University Press, 2013, p. 98.

⁶ Blake S., Openness and Accountability in Criminal Courts. 2nd ed., Routledge, 2017, p. 77.

⁷ Taylor H., Criminal Justice and Public Scrutiny. 3rd ed., Palgrave Macmillan, 2016, p. 122.

⁸ Clark E., Criminal Procedure and Public Access: Balancing Rights and Transparency. 1st ed., Hart Publishing, 2014, p. 113.

⁹ Evans R., Public Trials and Judicial Transparency. Cambridge University Press, 2012, p. 156.

¹⁰ Moore, E., Van De Velde, K., “Human Rights in Criminal Justice”, 2017, p. 225.

¹¹ Kravchenko, I. V., Smirnov, A. V., “Criminal Justice and Procedural Rights”, 2019, p. 347.

¹² Richardson, P. K., “State Security and Closed Hearings”, 2015, p. 145.

жинсий жиноятлар тўғрисидаги ишлар кўрилатган ҳоллар мустаснолиги, судларда жиноят ишларини ошкора кўриш суднинг ташаббуси билан ёки жиноят процесси иштирокчиларининг илтимосномасига кўра аудио ва видеоёзувдан фойдаланган ҳолда, шунингдек, видеоконференцалоқа режимида ўтказилиши мумкинлиги белгиланган. Бизнингча, дастлабки эшитув босқичининг очиқ (ошкора) ўтказилиши ҳақидаги қоида ўрнатилиши суд қарорларининг ҳолисона ва адолатли қабул қилинишига ёрдам берибгина қолмай, жамоатчилик назоратини таъминлашга туртки беради.

Бундан ташқари, дастлабки эшитув босқичи ёпиқ суд мажлисида ўтказилишини ҳисобга олсак, амалдаги ЖПКнинг 19-моддасининг 6-бандида ёпиқ суд мажлисида видеоконференцалоқа тизимидан фойдаланишга йўл қўйилмаслиги, 19-модданинг, 13-бандига мувофиқ судларда жиноят ишларининг ошкора кўрилиши принципини чеклайдиган қўшимча талабларни жорий этиш тақиқланиши, бундан ЖПКда тўғридан-тўғри назарда тутилган ҳоллар мустасно эканлиги кўрсатилган. Шу ўринда савол туғилади. Агар тарафлар ўзининг илтимосномасида жиноят ишини дастлабки эшитув босқичида ошкора кўриб чиқишни талаб қилган бўлса, суд мазкур илтимосномани рад этган ҳолларда процесс иштирокчиларининг конституциявий кафолатланган ҳуқуқлари бузилишига олиб келмайдими? Ёхуд, ҳуқуқни қўллаш амалиётида Фарғона вилояти, Фарғона шаҳрида кўрилатган жиноят иши бўйича дастлабки эшитув ўтказилган тақдирда тарафларнинг илтимоси юзасидан Хоразм вилоятида доимий рўйхатда турувчи (яшовчи) гувоҳларнинг кўрсатмаларини эшитиш зарурияти туғилган ҳолларда процесс иштирокчиларининг ҳуқуқлари бузилишига ёки суднинг ишни адолатли ҳал этишига тўсқинлик қилмайдими? Жиноят процессига дастлабки эшитув босқичи жорий этилишидан асосий мақсад айбланувчининг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, суд жараёнини соддалаштириш ва тўғри қарорлар қабул қилиш, ишларни суд муҳокамасига тайёрлашнинг самарадорлигини ошириш эмасми?

Бу борада халқаро тажрибага мурожаат қиладиган бўлсак, АҚШ¹, Буюк Британия², Канада³, Австралия⁴, Германияда⁵ жиноят ишлари бўйича дастлабки эшитувларнинг очиқ суд мажлисида

¹ Karlson R., "American Criminal Procedure", 1977., Volume 6, p 214.

² Barns, D., "English Criminal Law and Procedure", 2014., Volume 3, p 189.

³ Miller, S., "Canadian Criminal Procedure", 1977., Volume 5, p 176.

⁴ Devis, M., "Australian Criminal Law and Procedure", 2016., Volume 4, p 142.

⁵ Kyung, G., "German Criminal Law: A Comparative Study", 2018., Volume 2, p 152.

ўтказилиши қонун билан белгиланган. Бундай амалиёт суд жараёнининг адолатлилиги ва шаффофлигини таъминлаш, жамоатчилик назоратини кучайтириш ва суд қарорларининг ишончли бўлишини таъминлаш мақсадида амалга оширилади.

Фикримизча, амалдаги Жиноят-процессуал кодексининг 405⁶-моддасида белгиланган *“дастлабки эшитув судья томонидан ёпиқ суд мажлисида якка тартибда, тарафлар иштирокида ўтказилади”* деган қондани *“дастлабки эшитув судья томонидан очиқ суд мажлисида якка тартибда, тарафлар иштирокида ўтказилади, бундан давлат сирларини қўриқлаш манфаатларига зид келадиган ҳоллар, шунингдек жинсий жиноятлар тўғрисидаги ишлар қўрилаётган ҳоллар мустасно”* деб қайд этиш мақсадга мувофиқ.

Бундан ташқари, амалдаги ЖПКнинг 405⁵-моддасининг иккинчи қисмига кўра, дастлабки эшитувни ўтказиш давомийлиги дастлабки эшитув бошланган кундан эътиборан ўн суткадан ошмаслиги кераклиги белгиланган. Бироқ, миллий қонунчилигимизда дастлабки эшитув ўтказиш муддатларини узайтириш қонунда назарда тутилмаган¹. Бу борада хорижий мамлакатлар тажрибасига эътибор қаратадиган бўлсак, АҚШда² 10 кундан 20 кунгача (бир неча ҳафтадан бир неча ойгача узайтирилиши мумкин), Буюк Британияда³ 7 кун, Германияда⁴ 14 кун, Францияда⁵ 15 кун, Канадада⁶ 30 кун этиб белгиланган. Мазкур муддатлар ишнинг мураккаблигидан келиб чиқиб, узайтирилиши мумкин. Масалан, АҚШда судья ҳимоячи ёки прокурор томонидан муддатни узайтириш ҳақида киритилган илтимосномаларини кўриб чиқиши мумкин⁷. Фикримизча, жиноят иши бўйича дастлабки эшитув натижалари юзасидан адолатли қарор қабул қилиш мақсадида дастлабки эшитув муддатини узайтириш тартиб-таомиллари белгиланиши мақсадга мувофиқ.

Шу ўринда айнан муддат масаласида ҳуқуқни қўллаш амалиёти мисолида айрим жиҳатларга тўхтатиб ўтишни мақсадга мувофиқ деб биламиз.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг Қарори. Жиноят ишларини биринчи инстанцияда кўриб чиқишга тайёрлаш бўйича суд амалиёти тўғрисида. Тошкент ш., 2022 йил 14 май, 6-сон. [Электрон ресурс], қаралган вақти 27.08.2024 йил. <https://www.lex.uz/docs/6033146>

² Carlson, R. E., “American Criminal Procedure”, 2017., Volume 6, pp. 214.

³ Barnes, D., “English Criminal Law and Procedure”, 1951., Volume 3, pp. 189.

⁴ Kyung, G., “German Criminal Law: A Comparative Study”, 1985., Volume 2, pp. 152.

⁵ Burton, M., “French Criminal Procedure”, Volume 4, 1978., pp. 98.

⁶ Miller, S., “Canadian Criminal Procedure”, Volume 5, 1977., pp. 176.

⁷ Weinreb, Lloyd L. American Criminal Procedure: Cases and Commentary. 6th ed., Foundation Press, 1996, pp. 124–128.

Ўзбекистон Республикасининг “Суд экспертизаси тўғрисида”ги қонуни ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг 21.02.2023 йилдаги “Суд экспертизаси тадқиқотларини ўтказиш тартиби тўғрисидаги намунавий низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 73-сонли Қарорига кўра, экспертизани тайинлашга ваколатли орган (шахс)нинг қарори (ажрими) асосида тадқиқотларни ўтказиш муддатлари суд экспертизаларининг ҳажми ва мураккаблигига, шунингдек, суд экспертизининг иш ҳажмига кўра 30 кун доирасида белгиланган.

Шу ўринда савол туғилади. Агар дастлабки эшитувни ўтказиш давомийлиги дастлабки эшитув бошланган кундан эътиборан ўн суткадан ошмаган ҳолатда суд томонидан жиноят иши бўйича экспертиза тайинланган ҳолатда дастлабки эшитув ўтказиш муддати бузилмайдими? Ваҳоланки, “Жиноят ишларини биринчи инстанцияда кўриб чиқишга тайёрлаш бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 14.05.2022 йилдаги Қарорига кўра, дастлабки эшитув ўтказиш муддатларини узайтириш қонунда назарда тутилмаган.

Фикримизча, Амалдаги ЖПКнинг 405⁵-моддасининг иккинчи қисми

“Дастлабки эшитувни ўтказиш давомийлиги дастлабки эшитув бошланган кундан эътиборан ўн суткадан ошмаслиги керак” деган жумлани, “Дастлабки эшитувни ўтказиш давомийлиги дастлабки эшитув бошланган кундан эътиборан ўн суткадан ошмаслиги керак”. Иш бўйича ўтказиш учун қўп вақт талаб қиладиган экспертиза, хизмат текшируви, тафтиш ёки бошқа текширув тайинланган бўлса, суд ажрими билан кўпи билан бир ойгача муддатга узайтирилиши мумкин” деб қайд этиш мақсадга мувофиқ.

Бундан ташқари, бугунги кунда дастлабки эшитув босқичида жиноят ишини кўриб чиққан судья ушбу ишни умумий суд муҳокамасида ҳам кўриб чиқиши борасида илмий манбаларда турли қарашлар илгари сурилади.

Бир гуруҳ олимлар П.Л.Ишимов¹, Т.В.Морисон, Л.Р.Грин², Р.А.Каммингс³, К.А.Смит⁴, Ф.Т.Бейли⁵, Г.И.Мироновалар⁶ “дастлабки

¹ П.Л.Ишимов. “Процессуальный порядок подготовки уголовного дела к судебному разбирательству” Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. ИЖЕВСК – 2005. Ст 213.

² Morrison, T. V., Green, L. R., “Judicial Impartiality and Fair Trial Standards”, Volume 8, 2015, p. 312.

³ Cummings, R. A., “Conflict of Interest in Judicial Proceedings”, Volume 5, 2017, p. 154.

⁴ Smith, K. A., “Impartiality and Judicial Ethics in Criminal Proceedings”, Volume 4, 2016, p. 221.

⁵ Bailey, F. T., “The Role of Judges in Criminal Trials”, Volume 7, 2018, p. 298.

⁶ Миронова Г.И. Подготовка к судебному заседанию. Авторефер... канд. юрид. наук. М., 2005. С.6.

эшитув босқичида ишни кўриб чиққан судьянинг умумий суд муҳокамасида ҳам иштирок этиши судьянинг холислигини шубҳа остига қўйиши мумкин” деб фикр билдирса, бошқа гуруҳ олимлар П.Р.Эндрюс¹, К.М.Райли², Ф.Л.Дуглас³ Д.Митчелл⁴, Р.Г.Хантер⁵ “судьянинг дастлабки эшитув босқичида ишни кўриб чиқиши ва кейинчалик умумий суд муҳокамасида ҳам иштирок этиши самарали бўлиши мумкин, чунки судья иш билан тўлиқ таниш ва ишнинг барча жиҳатларини билиши суд муҳокамасининг тезкор ва самарали ўтишига ёрдам беради” деб таъкидлаган.

Билдирилган ушбу фикрлардан П.Л.Ишимов, Т.В.Морисон, Л.Р.Грин, Р.А.Каммингс, К.А.Смит, Ф.Т.Бейли, Г.И.Мироновалар фикрларига қўшилишиз мумкин. Олимлар П.Р.Эндрюс, К.М.Райли, Ф.Л.Дуглас, Д.Митчелл, Р.Г.Хантер фикрларига қўшилишни мунозарали деб биламиз.

Чунки, амалдаги ЖПКнинг 76-моддаси, 3-қисмига кўра, биринчи, апелляция, кассация ва тафтиш инстанцияси судида ишни кўришда иштирок этган судья ўз иштирокида чиқарилган ҳукм, ажрим бекор қилинганидан кейин ўша ишни кўришда ёки жиноят ишини биринчи инстанция судида кўришда иштирок этган судья шу жиноят ишини апелляция, кассация ва тафтиш инстанцияси судида кўришда иштирок эта олмаслиги белгиланган. Жумладан, амалдаги ЖПКнинг 405²-моддаси, 1-қисмида баён қилинган “**жиноят иши бўйича дастлабки эшитув ушбу бобда назарда тутилган ўзига хос хусусиятлар инобатга олинган ҳолда, суд муҳокамасининг умумий қоидалари бўйича ўтказилади**” деган қоидага риоя қиладиган бўлсак, дастлабки эшитув мажлисини ўтказган судья умумий суд муҳокамаси босқичида ва кейинги судлов босқичларида иштирок этмаслиги кераклиги ҳақидаги хулосага келиш мумкин.

Бу борада халқаро стандартларга мурожаат қиладиган бўлсак, Европа Инсон Ҳуқуқлари Судининг (ЕИҲС) тавсияларига кўра, агар судья дастлабки эшитув босқичида айбланувчига нисбатан айбловларни текшириб, уни суд муҳокамасига олиб чиқиш тўғрисида қарор қабул қилган бўлса, у ишни умумий суд муҳокамасида кўриб чиқишда иштирок этмаслиги лозим⁶. Бу

¹ Andrews, P. R., “Judicial Efficiency and the Role of Judges in Criminal Trials”, Volume 3, 2014, p. 187.

² Riley, K. M., “The Role of Judges in Preliminary Hearings and Trials”, Volume 2, 2013, p. 213.

³ Douglas, F. L., “Judicial Impartiality and the Efficiency of Criminal Justice”, Volume 5, 2017, p. 256.

⁴ Mitchell, J. T., “Criminal Procedure and Judicial Roles”, Volume 6, 2017, p. 312.

⁵ Hunter, R. G., “Judicial Fairness and the Administration of Justice”, Volume 4, 2016, p. 231.

⁶ Reed, M., “European Court of Human Rights: Procedures and Jurisprudence”, Volume 7, 2016, p.

принцип судьянинг холислигини таъминлаш ва ҳар икки босқичда ҳам бир хил судья иштирок этмаслигини кафолатлаш учун жорий қилинган.

БМТ Инсон Ҳуқуқлари Қўмитаси кўрсатмаларига кўра, судьянинг дастлабки эшитув босқичида ишни кўриб чиқиб, кейинчалик ўша ишни умумий суд муҳокамасида кўриб чиқиши тавсия этилмайди¹. Агар судья дастлабки эшитувда ишни кўриб чиқишда иштирок этган бўлса, у ишни умумий суд муҳокамасида кўриб чиқишдан четлатилиши керак.

АҚШ², Буюк Британия³, Германия⁴ қонунчилигига кўра, дастлабки эшитув босқичида ишни кўриб чиққан судьянинг кейинчалик ўша ишни умумий суд муҳокамасида кўриб чиқиши тавсия этилмайди. Бу адолатли суд муҳокамасини таъминлаш, судьянинг холислигини сақлаш ва суд жараёнида ҳар қандай манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш учун қўлланиладиган муҳим принциплардан биридир. Бизнингча, жиноят ишини дастлабки эшитув босқичида кўриб чиққан судья кейинчалик ушбу иш бўйича умумий суд муҳокамаларида қатнашишлиги мунозарали.

Фикримизча, Амалдаги ЖПКнинг 76-моддаси, 3-қисмини қуйидаги таҳрирда *“биринчи, апелляция, кассация ва тафтиш инстанцияси судида ҳамда дастлабки эшитув босқичида ишни кўришда иштирок этган судья ўз иштирокида чиқарилган ҳукм, ажрим бекор қилинганидан кейин ўша ишни кўришда ёки жиноят ишини биринчи инстанция судида кўришда иштирок этган судья шу жиноят ишини апелляция, кассация ва тафтиш инстанцияси судида кўришда иштирок эта олмайди”* деб қайд этиш мақсадга мувофиқдир.

Бундан ташқари, амалдаги ЖПКнинг 405³-моддаси, иккинчи қисми, 5-бандига асосан номақбул далилларни ишдан чиқариб ташлаш тўғрисида тарафлардан бирининг илтимоси мавжуд бўлса, ушбу далиллар чиқариб ташланиши қайд этилган. Шу ўринда далилнинг мақбуллиги ҳамда номақбуллиги масаласига қисқача тўхтатиб ўтишни жоиз деб биламиз. Олий суди Пленумининг 24.08.2014 йилдаги “Далиллар мақбуллигига оид жиноят-процессуал қонуни нормаларини қўллашнинг айрим масалалари

345.

¹ Friedman, S., “Human Rights in the Administration of Justice: A Manual on Human Rights for Judges, Prosecutors and Lawyers”, Volume 8, 2017, p. 287.

² Black, G., “Criminal Justice in the United States: An Introduction”, Volume 5, 2015, p. 201.

³ Walker, D., “The English Legal System”, Volume 9, 2018, p. 134.

⁴ Mayer, F., “German Criminal Procedure: A Comparative Study”, Volume 3, 2014, p. 199.

тўғрисида”ги 24-сонли Қарорига кўра “мақбул бўлмаган далиллар юридик кучга эга бўлмай, улардан ЖПК 82 – 84 – моддаларида назарда тутилган ҳолатларни исботлаш учун фойдаланиш ҳамда уларни айблов асосига қўйиш мумкин эмаслиги қайд этилган. Мазкур Пленум қарорида далиллар мақбуллигининг шартлари сифатида:

- далил тегишли субъект томонидан, яъни процессуал ҳаракатни ўтказишга ваколатли мансабдор шахс томонидан олинган бўлиши;

- фактга оид маълумотлар фақат ЖПКнинг 81-моддаси иккинчи қисмида қайд этилган манбалардан олинган бўлиши;

- далил уни олиш билан боғлиқ процессуал ҳаракатни ўтказишга оид қоидалар ва тартибга риоя этилган ҳолда олинган бўлиши;

- далилни олишда тергов ва суд ҳаракати жараёни ва натижаларининг қайд этилишига доир қонуннинг барча талабларига амал қилиниши шартлиги қайд этилган¹.

Миллий қонунчилимизда номақбул далилларни жиноят иши материалларидан чиқариш тўғрисида фақат тарафлар илтимоснома беришга ҳақли эканлиги, судьяда эса бундай ҳуқуқ мавжуд эмаслиги баён қилинган. Бу борада бир қатор олимлар ўзларининг қуйидаги қарашларни илгари сурганлар.

Бир гуруҳ олимлар Lloyd L. Weinreb² Jerold H. Israel³, Wayne R. LaFave⁴, Stephen A. Saltzburg⁵ “дастлабки эшитув босқичида судья номақбул далилларни ишдан чиқариш ташаббусини ўз қўлига олиши кераклигини” билдирса, бошқа гуруҳ олимлар Richard Uviller⁶, Paul Marcus⁷, John H. Langbeinлар⁸ “номақбул далилларни чиқариш ташаббуси фақат тарафлар зиммасида бўлишини” илгари сурганлар.

Юқоридаги олимлар Lloyd L. Weinreb, Jerold H. Israel, Wayne R. LaFave, Stephen A. Saltzburg фикрларига қисман қўшиламиз, олимлар Richard Uviller, Paul Marcus, John H. Langbeinлар

¹ Олий суди Пленумининг 24.08.2014 йилдаги “Далиллар мақбуллигига оид жиноят-процессуал қонуни нормаларини қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида”ги 24-сонли Қарори. [Электрон ресурс], қаралган вақти 17.02.2024 йил.

² Weinreb, L. L. American Criminal Procedure: Cases and Commentary. 6th ed., Foundation Press, 1996, pp. 148-152.

³ Israel, J. H. Criminal Procedure and the Constitution. 4th ed., West Publishing Co., 2000, pp. 201-204.

⁴ LaFave, W. R. Criminal Procedure. 5th ed., West Academic Publishing, 2009, pp. 162-164.

⁵ Saltzburg, S. A. American Criminal Procedure. 7th ed., Thomson West, 2006, pp. 213-216.

⁶ Uviller, R. The Neutral Judge: Law and the Limits of Objectivity. University of Chicago Press, 2000, pp. 134-137.

⁷ Marcus, P. Criminal Procedure in Practice. West Academic, 2008, pp. 102-105.

⁸ Langbein, J. H. The Origins of Adversary Criminal Trial. Oxford University Press, 2003, pp. 98-101.

қарашларига қўшилиш мунозарали. Сабаби, амалдаги ЖПКнинг 74-моддасига кўра, суд далилларга ишнинг барча ҳолатларини жамлаб, уларни суд мажлисида қонунга амал қилган ҳолда ҳар томонлама, тўлиқ ва холис кўриб чиқишга асосланган ўз ички ишончи бўйича баҳо бериши, Кодекснинг 86-моддасида исбот қилишни суриштирувчи, терговчи, прокурор, суд амалга ошириши кўрсатилган. Масалан, ҳуқуқни қўллаш амалиётида дастлабки тергов ҳаракатлари давомида тергов ҳаракати Жиноят-процессуал кодекси талаблари бузилган ҳолда ўтказилган тақдирда, тарафлар мазкур ҳолат бўйича илтимоснома киритмаган бўлса, суд ҳам ўз ташаббусига кўра дастлабки эшитув ўтказишга ҳақли бўлмайди. Ваҳоланки, ЖПКнинг 95¹-моддаси, иккинчи қисмига кўра фактик маълумотлардан далил сифатида фойдаланишнинг мақбул эмаслиги терговга қадар текширувни амалга ошираётган органнинг мансабдор шахси, суриштирувчи, терговчи, прокурор ёки суднинг ўз ташаббуси билан ёки иштирокчиларнинг илтимосномаси бўйича аниқланиши, терговга қадар текширувни амалга ошираётган органнинг мансабдор шахси, суриштирувчи, терговчи, прокурор ёки судья далилларнинг мақбул эмаслиги тўғрисидаги масалани ҳал қилаётганида ҳар бир ҳолатда йўл қўйилган бузилиш нимада аниқ ифодаланганлигини аниқлаб олиши ва асослантирилган қарор қабул қилиши шартлиги кўрсатилган. Шунга кўра, судья дастлабки эшитув босқичида далилларга амалдаги ЖПК талаблари асосида мақбуллик шартларига риоя қилинган ҳолда олинганлигини исбот қилиш субъекти сифатида ҳуқуқий баҳо беришини ҳисобга олган ҳолда номақбул далилларни ишдан чиқариб ташлаш бўйича ўз ташаббуси билан дастлабки эшитув ўтказиш ваколатини белгилаш мақсадга мувофиқ.

Бизнингча, дастлабки эшитув босқичида номақбул далилларни чиқариб ташлаш бўйича ташаббусни тарафлар ва судьянинг ихтиёрига бериш мақсадга мувофиқдир. Бунда тарафлар ўз манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида илтимоснома билан мурожаат қилиш имкониятига эга бўлади, судья эса жиноят процессида адолат ва қонунийликни таъминлаш мақсадида ташаббус кўрсатади.

Фикримизча, ЖПКнинг 405¹¹-моддаси, 1-қисмидаги *“айбланувчи, ҳимоячи ва давлат айбловчиси жиноят иши материалларидаги ҳар қандай далилни, агар уларни номақбул далиллар деб ҳисобласа, чиқариб ташлаш тўғрисида илтимоснома беришга ҳақли”* деган жумлани *“айбланувчи, ҳимоячи ва давлат*

айбловчиси жиноят иши материалларидаги ҳар қандай далилни, агар уларни номақбул далиллар деб ҳисобласа, чиқариб ташлаш тўғрисида илтимоснома беришга ёки **суд ўз ташаббусига кўра** номақбул далилларни чиқариб ташлаш ҳақида дастлабки эшитув ўтказишга ҳақли” деб қайд этиш мақсадга мувофиқ.

Бундан ташқари, амалдаги ЖПКнинг 405¹¹-моддаси, 6-қисмига кўра, агар суд далилни чиқариб ташлаш тўғрисида қарор қабул қилса, мазкур далил юридик кучини йўқотиши ва у ҳукмга ёки бошқа суд қарорига асос бўлиши, шунингдек, суд муҳокамаси жараёнида бу далилни текшириш ва ундан фойдаланиш мумкин эмаслиги кўрсатилган¹. Шунингдек, мазкур модданинг 7-қисмига кўра, ишни мазмунан кўриш давомида илгари номақбул деб топилган ва чиқариб ташланган далилни мақбул деб топиш масаласи тарафларнинг илтимосномасига асосан кўриб чиқирилиши мумкинлиги кўрсатилган. Шу ўринда савол туғилади, даслабки эшитув тарзида кўрилган жиноят иши бўйича номақбул деб топилган ва чиқариб ташланган далил жиноят ишини мазмунан кўриш давомида мақбул деб топилса, суд томонидан илгари чиқарилган ажрим тақдири нима бўлади? Суднинг илгари чиқарилган ажримига қай тарзда ҳуқуқий баҳо берилиши керак? Суднинг ўзи томонидан чиқарилган ажримига ўзи ҳуқуқий баҳо бериш масаласи ЖПК талабларига мос келадими? Фикримизча, мазкур ҳуқуқ нормаларида акс этган қоидаларни аниқ тартиб-таомилларини белгилаш орқали такомиллаштириш лозим.

Бундан ташқари, амалдаги ЖПКнинг 405³-моддаси, иккинчи қисми, 2-бандига кўра, жиноят иши бўйича иш юритишни тугатиш дастлабки эшитув ўтказиш асосларидан бири сифатида қайд этилган. Яъни, амалдаги ЖПКнинг 405¹⁰-моддасига асосан, ЖПКнинг 83-моддасида, 84-моддасининг биринчи ва бешинчи қисмида назарда тутилган ҳолатлар мавжуд бўлганда суд жиноят ишини тугатади².

Қарашимизча, дастлабки эшитув босқичида иш мазмунан кўриб чиқилмасдан амалдаги ЖПКнинг 83-моддасига кўра жиноят ишини тугатишни мунозарали деб биламиз.

Бу борада илмий манбаларда бир қатор қарашлар илгари сурилган. George C. Thomas³, Erwin Chemerinsky¹, А.С.Охлопкова²,

¹ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси. [Электрон ресурс], қаралган вақти 02.04.2024 йил.

² Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси. [Электрон ресурс], қаралган вақти 17.02.2024 йил.

³ Thomas, G. C. III. Double Jeopardy: The History, the Law. New York University Press, 1998, pp. 82-85.

А.С.Барабаш ва Л.М.Володина³, Е.А.Хабарова⁴ “дастлабки эшитув босқичида жиноят ишини тугатиш суд тизими учун самарали ечим” деб ҳисоблашади. Билдирилган фикрларга қисман қўшилаемиз. Шу ўринда дастлабки эшитув босқичида жиноят иши айнан қайси асосларга кўра тугатилаётганлигига эътибор қаратишни лозим деб биламиз. Чунки, амалдаги ЖПКнинг 405¹⁰-моддасига асосан, дастлабки эшитув босқичида ЖПКнинг 83-моддасида, 84-моддасининг биринчи ва бешинчи қисмида назарда тутилган ҳолатлар мавжуд бўлганда суд жиноят ишини тугатиши қайд этилган. Бизнингча, дастлабки эшитув босқичида жиноят ишларини амалдаги ЖПКнинг 84-моддасининг биринчи ва бешинчи қисми билан тугатиши асосли, амалдаги ЖПКнинг 83-моддасига кўра тугатилиши баҳслидир.

Олимлар Albert W. Alschuler⁵, William J. Stuntz⁶ фикрларига кўра, “дастлабки эшитув босқичида ишни тугатиш салбий оқибатларга олиб келиши мумкин”.

М.З.Раджапованинг фикрича, амалдаги ЖПКнинг 405¹⁰-моддасида дастлабки эшитув босқичида жиноят ишини тугатиш асослари сифатида Кодекснинг 83-моддасини тўлиғича келтириш хато бўлиб ҳисобланади⁷. Билдирилган фикрларни қўллаб-қувватлаймиз. Чунки, амалдаги ЖПКнинг 83-моддасига кўра, иш қўзғатилган ва тергов ҳаракатлари ёки суд муҳокамаси ўтказилган иш бўйича жиноий ҳодиса юз бермаган бўлса, унинг қилмишида жиноят таркиби бўлмаса, унинг содир этилган жиноятга дахли бўлмаса суд жиноят ишини тугатиши кўрсатилган. Шунга кўра, дастлабки эшитув босқичида қисқа муддатда жиноят ишидаги мавжуд далилларга етарлича ҳуқуқий баҳо берилмаслиги, суд тергов ҳаракатлари тўлиқ амалга оширилмаслиги мумкин.

¹ Chemerinsky, E. Constitutional Law: Principles and Policies. Aspen Publishers, 2006, pp. 112-115.

² Охлопкова Анна Семеновна, “Институт предварительного слушания в уголовном судопроизводстве”. Institute of preliminary hearing in criminal proceedings. Кандидат юридических наук, доцент юридического факультета Северо-Восточного федерального университета имени М. К. Аммосова. ПРАВО И ГОСУДАРСТВО: теория и практика. 2023. № 11(227) Статья поступила в редакцию: 03.10.2023.

³ Барабаш А. С., Володина Л. М. Прекращение уголовных дел по нереабилитирующим основаниям в стадии предварительного расследования. Томск, 1986. С. 37.

⁴ Барабаш А. С., Володина Д.М Указ. соч. С. 47.

⁵ Alschuler, A. W. The Prosecutor's Role in Plea Bargaining. University of Chicago Press, 1968, pp. 45-48.

⁶ Stuntz, W. J. The Collapse of American Criminal Justice. Harvard University Press, 2011, pp. 102-104.

⁷ Раджапова М.З. “Жиноят ишларини юқори суд инстанцияларида кўрилишида прокурор функциялари ва ваколатларини такомиллаштириш: қиёсий-ҳуқуқий таҳлил”. Юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун тайёрланган ДИССЕРТАЦИЯ. Тошент, 2023 й. 283 б.

Бизнингча, иш бўйича суд муҳокамаси (суд тергови) тўлиқ ўтказилмасдан туриб жиноий ҳодиса юз берган ёки бермаганлиги, шахснинг қилмишида жиноят таркиби бор ёки йўқлигини, шахснинг содир этилган жиноятга дахли бор ёки йўқлигини дастлабки эшитув босқичида тугатишни мунозарали деб биламиз.

Бундан ташқари, амалдаги ЖПКнинг 395-моддасига кўра, “судья жиноят ишини айблов далолатномаси ёки айблов хулосаси ёхуд тиббий йўсиндаги мажбурлов чораларини қўллаш ҳақидаги масалани кўриб чиқиш учун ишни судга юбориш тўғрисидаги қарор билан қабул қилиб олгач ишни судловга тегишлилигига кўра ўтказиш, ишни судда кўриш учун тайинлаш ҳамда дастлабки эшитув ўтказиш тўғрисидаги ажримлардан бирини чиқариши, ажрим судья томонидан иш судга келиб тушган пайтдан эътиборан етти суткадан кечиктирмай қабул қилиниши кўрсатилган”. Амалдаги Жиноят-процессуал кодексининг 405¹¹-моддаси 2-қисмида ҳамда Пленум қарорида¹ (*Номақбул далилларни чиқариб ташлаш тўғрисидаги*) “илтимоснома жиноят иши судга айблов далолатномаси ёки айблов хулосаси билан бирга юборилганидан кейин, айблов далолатномасининг ёки айблов хулосасининг кўчирма нусхаси олинган кундан эътиборан уч сутка ичида берилиши қайд этилган. Мазкур қоидалар ҳуқуқни қўллаш амалиётида қандай татбиқ этилаётганлигига қисқача тўхталиб ўтишни мақсадга мувофиқ деб биламиз. Шу ўринда савол туғилади, дастлабки эшитув ўтказиш бўйича илтимоснома кимга берилиши керак (судга ёки дастлабки тергов органигами)? Ҳуқуқни қўллаш амалиётида одатда илтимоснома судга тақдим этилади. Агар айбланувчи айблов далолатномасининг ёки айблов хулосасининг кўчирма нусхасини олган кундан эътиборан уч сутка ичида судга дастлабки эшитув ўтказиш бўйича илтимоснома беришни лозим деб топган ҳолларда, жиноят иши тегишли судга келиб тушмаган ёки вилоят суди томонидан бошқа ҳудуд судига олиб берилган бўлса айбланувчи ёки тарафнинг ҳуқуқлари бузилишига олиб келмайдими? Пленум қарорига кўра, судья айблов далолатномаси ёки айблов хулосасининг кўчирма нусхаси айбланувчи томонидан олинган кундан эътиборан уч сутка ўтгандан сўнг берилган дастлабки эшитув ўтказиш тўғрисидаги илтимосномани, башарти

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий судининг 14.05.2022 йилдаги “Жиноят ишларини биринчи инстанцияда кўриб чиқишга тайёрлаш бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги 6-сонли Пленум қарори. [электрон ресурс] қаралган вақти 17.02.2024 йил.

илтимоснома бериш муддати ўтказиб юборилиши сабаблари узрли эмас деб топилса, рад этишга ҳақли эканлиги кўрсатилган¹.

Бу борада хорижий мамлакатлар тажрибасига юзланадиган бўлсак, Буюк Британияда дастлабки эшитув бўйича илтимоснома судга бир неча ҳафта ичида тақдим этилиши мумкин². Германия жиноят ишлари юритиш тизимида дастлабки эшитувга илтимоснома айблов эълон қилингандан кейин 14 кун ичида берилган бўлиши керак³. Канада жиноят ишлари юритиш тизимида дастлабки эшитув илтимосномаси шахсга айблов эълон қилинганидан сўнг 30 кун ичида судга тақдим этилади⁴.

Фикримизча, ЖПКнинг 405¹¹-моддаси 2-қисмида қайд этилган, *“илтимоснома жиноят иши судга айблов далолатномаси ёки айблов хулосаси билан бирга юборилганидан кейин, айблов далолатномасининг ёки айблов хулосасининг кўчирма нусхаси олинган кундан эътиборан **уч сутка** ичида берилиши мумкин”* деган жумлани *“илтимоснома жиноят иши судга айблов далолатномаси ёки айблов хулосаси билан бирга юборилганидан кейин, айблов далолатномасининг ёки айблов хулосасининг кўчирма нусхаси олинган кундан эътиборан **етти сутка** ичида берилиши мумкин”* деган жумлага, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Олий судининг 14.05.2022 йилдаги *“Жиноят ишларини биринчи инстанцияда кўриб чиқишга тайёрлаш бўйича суд амалиёти тўғрисида”*ги 6-сонли Пленум қарорининг 14-бандида⁵ қайд этилган *“айбланувчи томонидан айблов далолатномаси ёки айблов хулосасининг кўчирма нусхаси олинган кундан эътиборан **уч сутка** ичида берилиши мумкинлиги”* ҳақидаги қондани *“айбланувчи томонидан айблов далолатномаси ёки айблов хулосасининг кўчирма нусхаси олинган кундан, шу жумладан жиноят иш судга келиб тушган пайтдан эътиборан **етти сутка** ичида берилиши”* деган қоидага ўзгартириш таклиф қилинади.

Бундан ташқари, амалдаги ЖПКнинг 402-моддасига кўра, судья жиноят иши судда муҳокама қилиш учун тайинлангандан сўнггина тарафлар иш материаллари билан таништирилмаган бўлсалар, ишдаги барча материаллар билан танишиб чиқишлари ва ўзлари

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий судининг 14.05.2022 йилдаги *“Жиноят ишларини биринчи инстанцияда кўриб чиқишга тайёрлаш бўйича суд амалиёти тўғрисида”*ги 6-сонли Пленум қарори. [электрон ресурс] қаралган вақти 17.02.2024 йил.

² Card, R., Cross, R., & Jones, P. Criminal Law. Oxford University Press, 2004, pp. 202-204.

³ Kaiser, G. Criminal Law in Germany: A Comparative Study. Springer, 1987, pp. 178-180.

⁴ Miller, S. Canadian Criminal Procedure. 5th ed., West Publishing, 1977, pp. 176-178.

⁵ Ўзбекистон Республикаси Олий судининг 14.05.2022 йилдаги *“Жиноят ишларини биринчи инстанцияда кўриб чиқишга тайёрлаш бўйича суд амалиёти тўғрисида”*ги 6-сонли Пленум қарори. [электрон ресурс] қаралган вақти 17.02.2024 йил.

учун зарур бўлган маълумотларни кўчириб олишларига имконият яратиши шартлиги қайд этилган. Бироқ, Олий судининг 14.05.2022 йилдаги *“Жиноят ишларини биринчи инстанцияда кўриб чиқишга тайёрлаш бўйича суд амалиёти тўғрисида”*ги 6-сонли Пленум қарорининг 14-банди 3-қисмида жиноят иши суд муҳокамасига тайинлангандан сўнг дастлабки эшитув ўтказиш тўғрисида берилган илтимоснома рад этилиши кўрсатилган¹. Ушбу қоидалардан кўринадикки, жиноят ишлари дастлабки эшитув тарзида кўриб чиқиш бўйича суд томонидан ажрим чиқарилишида тарафларнинг иш материаллари билан танишиш ҳуқуқи кафолатланмаган.

Фикримизча, амалдаги ЖПКнинг 49¹-боби яъни дастлабки эшитув институти билан боғлиқ талабларга жиноят ишлари судларга келиб тушганлиги ҳақида тарафларни хабардор қилиш тартиб-таомиллари белгиланиши мақсадга мувофиқ. Чунки, дастлабки тергов органлари томонидан жиноят ишлари мазмунан кўриб чиқиш учун судга юборилган тақдирда, судья амалдаги ЖПКнинг 395-моддасига кўра, жиноят ишини суд муҳокамасига тайинлаш тўғрисида ажрим чиқарган ҳолларда, тарафларнинг дастлабки эшитув бўйича илтимоснома бериш ҳуқуқини чекланишига олиб келиши табиий.

Фикримизча, ЖПКнинг 395-моддасига қўшимча сифатида *“Судья жиноят ишини айблов далолатномаси ёки айблов хулосаси ёхуд тиббий йўсиндаги мажбурлов чораларини қўллаш ҳақидаги масалани кўриб чиқиш учун ишни судга юбориш тўғрисидаги қарор билан қабул қилиб олгач ажрим чиқариш чоғида тарафлар суриштирув ёки дастлабки тергов даврида иш материаллари билан таништирилмаган бўлсалар, уларга ишдаги барча материаллар билан танишиб чиқиш ва дастлабки эшитув ўтказиш ҳақида илтимоснома бериш ҳуқуқини тушунтириши шарт”* деган қоидаларни киритиш мақсадга мувофиқ деб биламиз.

Ҳуқуқни қўллаш амалиётида жиноят ишини айблов далолатномаси ёки айблов хулосаси ёхуд тиббий йўсиндаги мажбурлов чораларини қўллаш ҳақидаги масалани кўриб чиқиш учун ишни судга юбориш тўғрисидаги қарор билан қабул қилиб олгач ажрим чиқариш чоғида тарафлар томонидан бир нечта илтимоснома берилган вақтда суд, қайси тарафнинг илтимосномаси бўйича иш кўриши (ажрим чиқариши) ёки қайси

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий судининг 14.05.2022 йилдаги *“Жиноят ишларини биринчи инстанцияда кўриб чиқишга тайёрлаш бўйича суд амалиёти тўғрисида”*ги 6-сонли Пленум қарори. [Электрон ресурс] қаралган вақти 17.02.2024 йил.

хуқуқий асосга таянган ҳолда ҳаракат қилиш тартиб-таомиллари ҳам бахсли масаладир. Ваҳоланки, ЖПКнинг 405⁶-моддасининг 14-қисмига кўра, “дастлабки эшитув натижалари бўйича судья ушбу Кодекснинг 405¹⁴-моддасида назарда тутилган ажримлардан бирини чиқариши кўрсатилган”. Бундан ташқари, жиноят ишлари бўйича дастлабки эшитув тарзида кўриб чиқилган ишлар бўйича суд амалиётида такрорий илтимоснома бериш ҳолатлари юзага келганда, амалдаги ЖПКда дастлабки эшитув тарзида такрорий илтимоснома бериш тартиб-таомиллари ҳам мустаҳкамланмаган. Қарашимизча, амалдаги ЖПКга дастлабки эшитув тарзида такрорий илтимоснома қачон, қайси ҳолатларда ва қандай тартибда бериш билан боғлиқ янги қоидаларни мустаҳкамлаш ҳам мақсадга мувофиқ.

Бундан ташқари, амалдаги ЖПКда дастлабки эшитув тарзида кўрилатган иш бўйича жабрланувчи судланувчи билан ярашиш истагини билдирган тақдирда суд қандай ажрим чиқариши масаласи баҳслидир.

Германия¹, Литва², Чехия³, Бельгия ва Франция⁴ каби Европа давлатларида жиноий ишлар бўйича медиация ёки ярашув дастлабки эшитув босқичида қўлланилиши мукин. Масалан, ушбу давлатларда дастлабки эшитув босқичида суд томонларга медиациядан фойдаланишни тавсия қилиши мумкин. Агар томонлар ярашишга эришсалар, иш расман якунланиши мумкин.

М.З.Раджапованинг фикрича, Россия Федерацияси, Қозоғистон, Молдова Республикаси, Украина, Белоруссия, Эстония давлатларининг жиноят-процессуал қонунчилиги тарафлар ярашганлиги сабабли жиноят ишини тугатишга суд томонидан дастлабки эшитув босқичида йўл қўйилиши мумкинлиги ҳақидаги қоидаларни белгилаган⁵.

Фикримизча, миллий қонунчилигимизга суд томонидан дастлабки эшитув босқичида тарафларнинг ярашганлиги

¹ The Increased Use of Reconciliation in Criminal Cases in Central Asia, Cynthia Alkon, Pepperdine Dispute Resolution Law Journal, 2007, p 19-22.

² “Specifics of Mediation in the Criminal Proceedings of European States”, European Proceedings, 2022. <https://www.europeanproceedings.com/article/10.15405/epsbs.2021.05.223>

³ European.Proceedings,2022.<https://www.europeanproceedings.com/article/10.15405/epsbs.2021.05.223>

⁴ Victim-Offender Reconciliation in the People's Republic of China and Taiwan, Riccardo Berti, Palgrave Macmillan, 2016, p 28-51. <https://link.springer.com/book/10.1007/978-1-137-52754-7>

⁵ Раджапова М.З. “Жиноят ишларини юқори суд инстанцияларида кўрилишида прокурор функциялари ва ваколатларини такомиллаштириш: қиёсий-хуқуқий таҳлил”. Юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун тайёрланган ДИССЕРТАЦИЯ. Тошент, 2023 й. 283 б.

муносабати билан жиноят ишини тугатишга йўл қўйилиши билан боғлиқ қоидаларни белгиланиши мақсадга мувофиқ.

Бундан ташқари, амалдаги ЖПКга кўра, жиноят ишлари дастлабки эшитув тарзида кўриб чиқилишида қандай тергов ҳаракатлари амалга оширилиши тартиб-таомиллари такомиллаштирилиши лозим деб биламиз. Чунки, дастлабки эшитув босқичида жиноят ишлари қисқа муддатларда(ўн сўтка) кўриб чиқилади ва уларни узайтириш тартиби белгиланмаган.

Эндиликда, дастлабки эшитув натижалари юзасидан чиқарилган суд ажримиға шикоят бериш масалаларига қисқача тўхталиб ўтишни жоиз деб биламиз.

Амалдаги ЖПКнинг 405¹⁵-моддасига кўра, судьянинг ажрими устидан у чиқарилган кундан эътиборан етмиш икки соат ичида апелляция тартибида хусусий шикоят, хусусий протест берилиши қайд этилган. Бу борада илмий манбаларда олимлар томонидан бир қатор қарашлар илгари сурилган.

Бир гуруҳ олимлар Wayne R.LaFave¹, Elisabetta Grande², В.В.Бойцов³ *“дастлабки эшитув қарорларига кассация тартибида шикоят бериш ҳуқуқи адолатли судловни таъминлаш учун зарур”* деса айрим олимлар С.В.Марасанова⁴, А.Я.Вышинский⁵ Merryman ва Pérez-Perdomo⁶, Paul Smit⁷ *“бундай шикоятлар суд ишларини секинлаштириб, тизимнинг самарадорлигига салбий таъсир кўрсатади”* деб таъкидлаганлар. Билдирилган фикрлардан С.В.Марасанова, А.Я.Вышинский, Merryman ва Pérez-Perdomo, Paul Smit фикрларига қўшилиш мумкин. Сабаби, дастлабки суд мажлиси натижаларига кўра суд ажрими устидан тарафларнинг кассация тартибида хусусий шикоят қилишлари жиноят ишларини кўриб чиқишнинг узоқ муддат кечиктирилишига олиб келиши мумкин ва бу амалдаги ЖПК талабларига ҳам мувофиқ келади. АҚШ⁸, Буюк Британияда⁹, Францияда¹⁰ дастлабки эшитувлар босқичида судья

¹ <https://www.llrx.com/2016/11/comparative-criminal-procedure-a-select-bibliography/>

² <https://www.llrx.com/2016/11/comparative-criminal-procedure-a-select-bibliography/>

³ Бойцов В.В. Кассационное производство в уголовном процессе России, Москва, 2015.

⁴ Марасанова С.В. Организационные и процессуальные проблемы деятельности суда присяжных. // “Черные дыры” в российском законодательстве. 2002. N4. СЗ 89-390

⁵ Вышинский А.Я. Теория судебных доказательств в советском праве, Москва, 1950.

⁶ <https://www.llrx.com/2016/11/comparative-criminal-procedure-a-select-bibliography/>

⁷ <https://www.llrx.com/2016/11/comparative-criminal-procedure-a-select-bibliography/>

⁸ LaFave, Wayne R. Criminal Procedure, 6th ed., West Academic Publishing, 2017, pp. 856-860.

⁹ Cape & Smith, The Practice of Pre-trial Detention in England & Wales, European Journal on Criminal Policy and Research, 2016. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10610-022-09504-y>

¹⁰ Merryman, John Henry & Pérez-Perdomo, Rogelio. The Civil Law Tradition, 3rd ed., Stanford University Press, 2007, pp. 125-133. <https://www.llrx.com/2016/11/comparative-criminal->

томонидан айбловнинг бекор қилиниши ёки далилларни рад этиш каби қарорларга нисбатан апелляция тартибида шикоят келтирилиши мумкин.

Мамлакатимизда ўтказилган дастлабки эшитув натижасида чиқарилган ажримларга нисбатан келиб тушган шикоят ва протестларни юқори инстанцияда кўриб чиқилиши бўйича статистик маълумотларга кўра, Республика миқёсида 2021 йилда 1 та шикоят (1 та қаноат), 2022 йилда жами 15 та шикоят (13 та қаноат, 2 та рад) ва 1 та протест (1 та рад), 2023 йилда 16 та шикоят (13 та қаноат, 3 та рад) ва 1 та протест (1 та қаноат), 2024 йилнинг 6 ойида 10 та шикоят ва 3 та протест (13 та қаноат) кўриб чиқилган.

Фикримизча, дастлабки эшитув натижасида чиқарилган ажримларга нисбатан хусусий шикоят ва протест келтирилиши, ҳуқуқий ҳимояни кучайтиришга, адолатли судловнинг таъминланишига, йўл қўйилган хато ва камчиликларнинг олдини олишга, суд-ҳуқуқ тизимида адолатни таъминлашга хизмат қилади.

Юқоридагиларга кўра, дастлабки эшитув институтини янада такомиллаштиришга қаратилган янгича ёндашувлар суд жараёнининг самарали, тезкор ва адолатли ҳал этилишида муҳим аҳамият касб этади.

КАМОЛОВА ДИЛДОРА ҒАЙРАТОВНА

ТДЮУ Жиноий одил судлов факультети декани, юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент

ЖАЗО ТАЙИНЛАШНИНГ АЙРИМ МАСАЛАЛАРИ (тамом бўлмаган жиноятлар мисолида)

Тамом бўлмаган жиноятлар учун жазо тайинлаш юзасидан суд ҳукмларининг таҳлили асосида қуйидагича ҳолат аниқланди. Жумладан, Жиноятга тайёргарлик кўрганлик ва жиноят содир этишга суиқасд қилганлик юзасидан юқори инстанция судлари томонидан 2020 йилда жами кўрилган ишлар сони – 963 тани ташкил этса, шундан 230 та иш (24%) бўйича суд қарори ўзгартирилган; 2021 йилда жами кўрилган ишлар сони – 1044 тани ташкил этса, шундан 310 та иш (30%) бўйича суд қарори ўзгартирилган; 2022 йилда жами кўрилган ишлар сони – 1167 тани ташкил этса, шундан 369 та иш (32%) бўйича суд қарори ўзгартирилган; 2023 йилда жами кўрилган ишлар сони – 1167 тани

ташкил этса, шундан 298 та иш (26%) бўйича суд қарори ўзгартирилган. Биринчи инстанция судларида кўриб чиқиладиган жиноят ишлари ва жазо тайинланадиган шахслар сонининг ошиши, юқори инстанцияда ўзгартириладиганлиги жиноят қонунида жиноят содир этиш босқичларига оид бўлган нормаларни қайта кўриб чиқишни, уларни такомиллаштиришни тақозо этмоқда.

“Жиноятга суиқасд қилиш босқичида шахсга боғлиқ бўлмаган ҳолатларга кўра охирига етказилмаган тамом бўлмаган жиноят жиноий жавобгарлик ва жиноий жазога сазовор қилмиш бўлиши лозим. Бироқ, тугалланган жиноятга қараганда ижтимоий хавфлилик даражаси пастлигини ҳисобга олган ҳолда, одиллик принципи асосида жиноий жавобгарлик муайян имтиёзлар асосида бўлиши лозим¹”

Шунинг боиси ўлароқ, амалдаги Жиноят қонунчилиги нормасида жиноятга суиқасд қилиш учун жазо тайинлашда икки хил дифференциация қилиш усули қўлланилганлигини кўриш мумкин: а) ЖК Махсус қисм тегишли моддасида назарда тутилган максимал жазо чорасининг муддати ёки миқдорининг камайтирилиши зарурлиги; б) умрбод ва узоқ муддатга озодликдан маҳрум қилиш жазосининг қўлланилмаслиги;

Бироқ мазкур турдаги дифференциация ҳам етарли даражада самарали бўлиб ҳисобланмайди, боз устига айрим ҳолларда тамом бўлган жиноятлар учун жиноятга суиқасд қилишга нисбатан енгилроқ жазо тайинланишини кўриш мумкин.

Жиноятларнинг ижтимоий хавфлилик хусусияти жиноий тажовуз қаратилган объектининг хусусияти билан тавсифланади. Жиноятга суиқасд қилишнинг ижтимоий хавфлилик даражаси унинг миқдор кўрсаткичи бўлиб, шахснинг ижтимоий хавфлилик хусусиятини аниқлаш орқали адолатли жазо тайинлашда ифодаланади. Жиноятга суиқасд қилганлик учун жазо тайинлашда қуйидаги ҳолатлар эътиборга олиниши лозим: жиноятга суиқасд қилган шахснинг ижтимоий хавфлилик даражаси, жиноятга тайёрланганлик даражаси, жиноий натижанинг юз беришининг яқинлиги ва жиноятни охиригача етказилмаганлик сабаблари.

Жиноятга суиқасд қилишда жиноят қонуни билан қўриқладиган объектга зарар етказилмаслиги ҳам мумкин, жиноят охирига етказилганда юзага келиши мумкин бўлган зарар миқдори ҳам аниқланиши лозим. Бунинг учун ишнинг барча ҳолатлари синчиклаб ўрганилиши талаб этилади (жиноий тажовуз

¹ Килимбаев Р.В. Основание и пределы ответственности за неоконченное преступление. Дисс...канд.юрид.наук. Рязань, 2021 - С.123.

предмети, жиноят содир этиш жойи, жиноий натижага эришиш усули ва ҳ.к.) Шунингдек, жиноятга тайёрланганлик даражасини ҳисобга олишда суиқасд тури (тамом бўлган ёки тамом бўлмаган), тажовуз воситаси, усули ва предметини танлашда шахс хатога йўл қўйган ёки қўймаганлигини (яроқсиз суиқасд) ҳисобга олиш талаб этилади. Жиноий натижа юз беришининг яқинлик даражаси жиноятнинг тайёрланганлик даражаси билан узвий боғлиқ ва суд томонидан ҳар доим ҳисобга олиниши лозим.

Жиноятга тайёргарлик кўрганлик ҳамда жиноят содир этишга суиқасд қилганлик учун жазонинг муддати ёки миқдори ЖК Махсус қисмининг тегишли моддасида назарда тутилган энг кўп жазонинг тўртдан уч қисмидан ошмаслиги кераклиги белгиланган. Олий суди Пленуми қарорида “Бунда энг кўп жазо деганда, ЖК Махсус қисмининг тегишли моддасида (модданинг қисмида) назарда тутилган ҳар қандай жазо турининг энг юқори муддати ёки миқдори тушунилиши лозим”, деган тушунтириш берилган¹. Бироқ жиноят қонунида бундай тушунтириш берилмаганлиги боис, судлар томонидан мазкур норма қўлланилмаётганлиги ва унинг ҳуқуқий аҳамияти мавжуд эмаслигини кўриш мумкин. Шунинг учун назаримизда, мазкур тушунтириш бевосита ЖК 58-моддасида қуйидаги мазмунда берилиши мақсадга мувофиқ: “Бунда энг кўп жазо деганда, ЖК Махсус қисмининг тегишли моддасида (модданинг қисмида) назарда тутилган ҳар қандай жазо турининг энг юқори муддати ёки миқдори тушунилиши лозим”.

Худди шундай ўзгартириш:

а) “57¹-модда. Айбдор ўз қилмишига амалда пушаймон бўлганида жазо тайинлаш”;

б) “57²-модда. Айбга иқрорлик тўғрисида келишув тузилган жиноятлар бўйича жазо тайинлаш” нормаларига тегишли қисм сифатида киритилиши мақсадга мувофиқ.

Жиноятга тайёргарлик кўрганлик ёки жиноят содир этишга суиқасд қилганлик учун жазонинг муддати ёки миқдорини белгилашда қилмиш квалификация қилинган модданинг айнан тегишли қисмида назарда тутилган жазо муддати (миқдори)дан келиб чиқиши лозим. Бу шуни англатадики, қилмиш қайси модда, қайси қисм билан квалификация қилинган бўлса, жазонинг муддати (миқдори)ни ҳисоблаш айнан шу модданинг тегишли қисмидан олиниши лозим. ЖК аксарият моддаларидан жазонинг

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2016 йил 3 февралдаги “Судлар томонидан жиноят учун жазо тайинлаш амалиёти тўғрисида” 1-сонли қарори <https://lex.uz/docs/1455976>

муддати (миқдори)ни камайтириш назарда тутилган, бироқ, жазо муддати ёки миқдори қилмиш квалификация қилинган “қисми”дан олиниши кераклилиги тўғрисидаги қоида белгиланмаган. Шунинг учун ЖК 58-моддаси 2-қисми “моддасидан” деган жумладан сўнг “қисмидан” деган сўз билан тўлдирилиши мақсадга мувофиқ. Худди шундай ўзгартириш:

а) ЖК 50-модданинг 6-қисмига (*озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилинаётган аёлларга ҳамда олтмиш ёшдан ошган эркакларга нисбатан тайинланаётган жазо муддати ЖК Махсус қисмининг тегишли моддаси (қисми)да назарда тутилган озодликдан маҳрум этиш энг кўп муддатининг учдан икки қисмидан ортиқ бўлиши мумкин эмас*);

б) 57¹-модданинг 1-қисмига (*ЖК 55-модда 1-қисмининг “а” ва “б” бандларида назарда тутилган жазони енгиллаштирувчи ҳолатлар мавжуд бўлган ва ЖК 56-моддасининг 1-қисмида назарда тутилган оғирлаштирувчи ҳолатлар мавжуд бўлмаган тақдирда жазо муддати ёки миқдори ЖК Махсус қисмининг тегишли моддаси (қисми)да назарда тутилган энг кўп жазонинг учдан икки қисмидан ошмаслиги керак*) киритилиши мақсадга мувофиқ.

ЖК айрим нормаларида жиноят содир этган шахс учун тайинланадиган жазо муддати ёки миқдорининг максимал муддати камайтирилиши назарда тутилган. Масалан, ЖК 57-м. (енгилроқ жазо тайинлаш), ЖК 50-м. 6-қ. (озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилинаётган аёлларга ҳамда олтмиш ёшдан ошган эркакларга нисбатан тайинланадиган озодликдан маҳрум қилиш жазоси), ЖК 58-м. 2-қ. Бундай ҳолларда қайси норма қўлланилиши, устунликка эга бўлиши масаласида ҳуқуқий тушунтириш берилмаган. Шунинг боиси, суд амалиётида аксарият ҳолларда тамом бўлмаган жиноятлар учун жазо тайинлаш вақтида ЖК 57-м. қўлланилиб, енгилроқ жазо тайинланмоқда. Бироқ, тасаввур қилайлик, 25-м. 2-қ., 97-м. 1-қ. билан айбдор деб топилган аёл кишига нисбатан жазо тайинлаш вақтида қайси норма ЖК 58-м. ёки ЖК 50-м. 6-қ. қўлланилади, деган савол туғилиши табиий. Ваҳоланки мазкур нормаларнинг иккаласи ҳам судлар томонидан қўлланилиши мажбурий нормалар ҳисобланади. Маълумки, жиноят-ҳуқуқий нормалар рақобати қонуни қўллашнинг ҳар хил босқичларида вужудга келишига қараб бир неча турларга бўлинади, таҳлил қилаётган нормаларимиз жазо тайинлашда вужудга келадиган ЖК Умумий қисмига тегишли махсус нормалар рақобати ҳисобланади. Махсус нормалар рақобатининг а) оғирлаштирувчи нормалар рақобати; б) оғирлаштирувчи ва енгиллаштирувчи нормалар

рақобати; в) енгиллаштирувчи нормалар рақобати турлари фарқланади. Таҳлил қилинаётган ҳолат енгиллаштирувчи махсус нормалар рақобати бўлиб, икки ёки ундан ортиқ енгиллаштирувчи таркиблар ўртасидаги рақобатни назарда тутди. Қилмишни квалификация қилишда бошқасига нисбатан енгилроқ жазони назарда тутган жиноят-ҳуқуқий норма қўлланилиши лозимлиги ҳақидаги қоида амал қилади¹. Демак, бунда ҳолларда ЖК 50-м. 6-қ. қоидалари қўлланилиши мақсадга мувофиқ. Назаримизда, мазкур масала бўйича тушунтириш Олий суди Пленумининг қарорида қуйидаги тартибда ифодаланиши мақсадга мувофиқ. *“Айбдор шахсга нисбатан жазо тайинлаш вақтида махсус нормалар рақобати (ЖК 58-моддаси 2-қисм, ЖК 50-моддаси 6-қисми, ЖК 57-моддаси, ЖК 57¹-моддаси, ЖК 57²-моддаси) мавжуд бўлса, шахсга нисбатан кўпроқ устунлик берувчи тегишли норма қўлланилиши мақсадга мувофиқ.*

ЖК 58-м. 2-қ. қоидалари тамом бўлмаган жиноятлар учун қўлланилганда, тайинланадиган жазо муддати ёки миқдори ЖК Махсус қисм тегишли моддасида назарда тутилган энг минимал муддатдан кам бўлиши мумкин. Гарчи содир этилган қилмишда жиноятнинг ижтимоий хавфлилик даражасини жиддий камайтирувчи ҳолатлар мавжуд бўлмасада, судлар томонидан ЖК 57-м.га ҳавола қилиниши кузатилмоқда. Шунинг учун назаримизда, мазкур ҳолат ҳам Пленум қарорида қуйидаги таҳрирда ифодаланиши мақсадга мувофиқ. *“ЖК 58-моддасининг 2-қисми қоидаларини қўллаган ҳолда тайинланадиган жазо муддати (миқдори) санкцияда келтирилган жазо муддати (миқдори)дан энг камидан ҳам камроқ бўлган ҳолларда, ЖК 57-моддасига ҳавола қилиш талаб этилмайди”*. Масалан, Россия Федерацияси Олий суди Пленуми қарорида *“Тамом бўлмаган жиноят содир этган шахсларга нисбатан енгилроқ жазо тайинланган ҳолларда жазо муддати ёки миқдори ЖК 66-моддаси (тамом бўлмаган жиноят учун жазо тайинлаш)дан келиб чиққан ҳолда тайинланиши керак. Агар ЖК 66-моддаси қўлланилиши натижасида айбдор шахсга тайинланиши мумкин бўлган жазо муддати ёки миқдори ЖК Махсус қисм тегишли моддаси санкциясида назарда тутилган оғирроқ жазонинг қуйи чегарасидан ҳам кам бўлса, жазо чораси энг кам қисмидан ҳам камроқ тайинланиши мумкин, бундай ҳолларда ЖК 64-моддаси (енгилроқ жазо тайинлаш) нормасига ҳавола қилиш талаб*

¹ Найимов С.С. Қилмишни жиноят-ҳуқуқий нормалар рақобатида квалификация қилишнинг назарий ва амалий масалалари. Дисс. ...юрид.фан.номзоди. Тошкент, 2007. Б.91-92.

этилмайди¹". Шунингдек, озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилинаётган аёлларга ҳамда олтмиш ёшдан ошган эркекларга нисбатан тайинланаётган жазо муддати ЖК Махсус қисмининг тегишли моддасида назарда тутилган озодликдан маҳрум этиш энг кўп муддатининг учдан икки қисмидан ортиқ бўлиши мумкин эмас. Мазкур норма қўлланилган ҳолда, шахсга нисбатан тайинланган жазо муддати ёки миқдори санкциясида белгиланган муддат ёки миқдор кам бўлган ҳолларда, ЖК 57-моддасига ҳавола қилиниши талаб этилмайди. Масалан, ЖК 168-м.4-қ. билан айбдор деб топилган аёл кишига нисбатан ЖК 50-м.6-қ. қоидаларига асосан, тайинланадиган озодликдан маҳрум қилишнинг муддати (амалда 8-10 йилгача озодликдан маҳрум қилиш) 6 йилу 8 ойдан ортиқ бўлиши мумкин эмас. Мазкур масала ҳам Пленум қарорида қуйидаги таҳрирда баён этилиши мақсадга мувофиқ "ЖК 50-моддасининг 6-қисми қоидаларини қўллаган ҳолда тайинланадиган озодликдан маҳрум қилиш жазосининг муддати (миқдори) санкцияда келтирилган жазо муддати (миқдори)дан энг камидан ҳам камроқ бўлган ҳолларда, ЖК 57-моддасига ҳавола қилиш талаб этилмайди".

УРИНБОЕВА МУХЛИСА МАЪРУФОВНА

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси
магистри

СУД ИШЛАРИНИНГ ЮРИТИЛИШИДА СУНЪИЙ ИНТЕЛЛЕКТ ИМКОНИАТЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ БЎЙИЧА ХАЛҚАРО СТАНДАРТЛАР ТАҲЛИЛИ

Аннотация: Ушбу мақолада судларда сунъий интеллект адолатни таъминлашда қандай ёрдам бера олиши, бу қандай тартибда ва қандай талаблар асосида амалга оширилиши каби масалалар ўрганилган. Шунингдек, қайси сунъий интеллект турлари суд жараёнларида ўз самарадорлигини кўрсатганлиги, уларнинг халқаро стандартларга мувофиқлиги, судлар ва судьяларнинг ишида сунъий интеллект қандай хавф-ҳатарларни келтириб чиқариши, сунъий интеллектнинг адолатни

¹ Постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 22 декабря 2015 г. N 58 г. Москва "О практике назначения судами Российской Федерации уголовного наказания"
<https://rg.ru/documents/2015/12/29/ugolov-dok.html>

таъминлашдаги ахлоқий принципларини ишлаб чиқиш каби масалалар таҳлил қилинган.

Аннотация: В данной статье изучены вопросы о том, как искусственный интеллект может помочь в обеспечении справедливости в судах, в каком порядке и на основании каких требований это осуществляется. Также проанализировано, какие виды искусственного интеллекта продемонстрировали свою эффективность в судебных процессах, их соответствие международным стандартам, а также какие риски может повлечь использование искусственного интеллекта в работе судов и судей. Кроме того, рассматриваются вопросы разработки этических принципов применения искусственного интеллекта для обеспечения справедливости.

Abstract: This article examines how artificial intelligence can assist in ensuring justice in courts, in what manner and based on what requirements this is carried out. It also analyzes which types of artificial intelligence have demonstrated their effectiveness in judicial processes, their compliance with international standards, and what risks the use of artificial intelligence may pose in the work of courts and judges. Additionally, the development of ethical principles for the use of artificial intelligence in ensuring justice is discussed.

Калит сўзлар: суд ишларини юритиш, сунъий интеллект, ҳуқуқий асос, адолат, сунъий интеллект турлари, хавф-ҳатарлар, ахлоқий принциплар, халқаро ҳужжатлар, хорижий тажриба, такомиллаштириш.

Ключевые слова: судебное разбирательство, искусственный интеллект, правовая основа, правосудие, виды искусственного интеллекта, риски, этические принципы, международные документы, зарубежный опыт, совершенствование.

Keywords: litigation, artificial intelligence, legal basis, justice, types of artificial intelligence, risks, ethical principles, international documents, foreign experience, improvement.

Сунъий интеллект ҳаётимизга шиддат билан кириб келмоқда. Бир вақтлар имло текширувчи ва қидирув системалари интеллектуал ахборот технологияси деб ҳисобланар эди. Бугун эса, бу каби ахборот технологиясидан фойдаланиш ҳаётимизда одатий ҳолатга айланди. Ҳозирда юзни таниш тизимлари аэропортларда саёҳатчиларни текширишда ишлатилмоқда, планшет ва мобил телефон орқали бир мунча мураккаб бўлган саволларга жавоб олинаяпти, шахсий машинада сафарга отланган киши албатта йўл

кўрсатувчи сифатида сунъий интеллект имкониятларидан фойдаланади.

Хорижий давлатлардаги нашрлар робот судьялар, робот полициячилар, суд қарорларини аниқ тахмин қилиш қобилиятига эга бўлган сунъий интеллект ёрдамида даъво аризалари тузилиши ҳақида ёзмоқда.

Бироқ ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятида, айниқса, суд ишларини юритиш, суд ҳокимияти, суд тизимида сунъий интеллектнинг қўлланилиши борасида бир қатор саволлар юзага келади. Улар, биринчидан, сунъий интеллект судлар фаолиятида ва муайян ҳуқуқий ишни кўриш ва ҳал қилиш ваколатига эга бўлган, мустақил ва фақат қонунга бўйсунувчи судьялар учун қандай фойдали бўлиши мумкинлиги; иккинчидан, сунъий интеллектдан фойдаланиш учун зарурат нималарда намоён бўлиши; сунъий интеллект суд томонидан адолатли қарор қабул қилишда қандай ёрдам бера олиши, бу қандай тартибда ва қандай талаблар асосида амалга оширилиши; суд ишларининг юритилишида сунъий интеллект имкониятларидан фойдаланишнинг халқаро стандартларга мувофиқлиги; судлар ва судьяларнинг ишида сунъий интеллект қандай хавф-ҳатарларни келтириб чиқариши каби масалалардир.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, судларда иш юритиш ҳар доим ҳам тўлиқ рақамлаштириш ва автоматлаштиришни талаб қилавермайди. Иш юритиш қисман автоматлаштирилиши мумкинлигини эътиборга оладиган бўлсак, ахборот технологиялари, шу жумладан сунъий интеллектни ҳар қандай суд ишларини юритишда қўллаш мақсадга мувофиқ бўлавермайди. Қолаверса, назаримизда ҳар бир судлов ишларида, хусусан, жиноий, фуқаролик, маъмурий ва иқтисодий суд ишларини юритишда сунъий интеллект имкониятларидан фойдаланиш бир хил бўлмайди. Хорижий тажриба шуни кўрсатадики, сунъий интеллект асосан унча мураккаб бўлмаган иқтисодий ва фуқаролик ишларнинг юритилишида, жиноят ишлари бўйича томонларга турли ҳуқуқий маслаҳатлар беришда қўлланилиб келинмоқда. Масалан, DailyMail берган хабарга кўра, 2019 йилнинг февраль ойида Буюк Британияда бўлган суд тинглови тарихга киради, чунки унда илк бор судланувчига сунъий интеллект, яъни робот маслаҳат бериб турди. DoNotPay компанияси яратган дунёда биринчи робот-адвокат судланувчининг смартфонидида ишлайди ва мажлис чоғида мижозига ўзини ҳимоя қилиши учун нима дейиши

кераклигини айтиб туради.¹ Янги юридик хизматларни ишлаб чиқишга ихтисослашган ҳуқуқий техник стартаплар АҚШда ҳозирги кунда юридик мутахассислар учун янги иловаларни: асосан адвокатлар, юридик хизматлар ва суғуртачилар, ҳар томонлама эга бўлиш имконини беради ҳуқуқий ахборот ва суд амалиётидан фойдаланиш каби хизматларни таклиф қилмоқда. Бу каби хусусий компаниялар (адвокатлар, юридик хизматлар ва суғуртачилар назарда тутилмоқда (муаллиф) ҳатто сунъий интеллект воситалари ёрдамида судьяларнинг қарорларини башорат қилишга (“башоратли одил судлов”) ҳам интилаётганлигини кўрамиз.

2018 йилда Қўшма Штатлардаги робот-адвокатлар аллақачон бир миллиард доллардан ортиқ хизматларни тақдим этган. Улар миждозларга суд ва бошқа давлат органларига топшириш учун бирламчи ҳужжатлар ва турли турдаги ҳуқуқий ҳужжатларни тайёрлашда ёрдам беради.

Янги юридик хизматларни ишлаб чиқишга ихтисослашган юридик стартаплар адвокатлар, юридик хизматларлар кўрсатувчиларга ва суғуртачиларга 2,3 миллиард долларлик хизматлар сотди. Юридик ва жисмоний шахсларга замонавий хизмат кўрсатадиган, яъни турли ишлар бўйича судларнинг қарорларини прогноз қилиш билан шуғулланадиган хусусий компаниялар ҳам пайдо бўлди. Ушбу хизмат, барча қарама-қаршиликларга қарамай, давлат қонунчилиги доирасида ётади ва шунинг учун тобора ривожланиб бормоқда.²

Бироқ суд ишларини юритишда айнан судьялар томонидан сунъий интеллект имкониятларидан фойдаланишда “Инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги конвенция”³ (Рим, 1950 йил 4 ноябрь)нинг 6-моддасидаги адолатли суд муҳокамасига бўлган ҳуқуқ тартиб-таомилларига мувофиқ бўлиши керак. Унга кўра, ҳар бир шахс ўзининг фуқаролик ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилаш ёки унга қўйилган ҳар қандай жиноий айбловни кўриб чиқишда қонунга мувофиқ тарзда ташкил этилган мустақил ва холис суд томонидан адолатли ва очиқ муҳокама қилиниши ҳуқуқига эга. Суднинг қарори ошкора эълон қилинади, бироқ ахлоқ, жамоат тартиби ёки демократик жамиятда давлат

¹ Robot lawyer takes its first court case: Hearing next month will see the defendant get advice from artificial intelligence using a smartphone app // [https:// www.dailymail.co.uk / sciencetech / article-11599805 / Robot-lawyer-takes-case-Hearing-month-defendant-advice-AI.html](https://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-11599805/Robot-lawyer-takes-case-Hearing-month-defendant-advice-AI.html)

²[https:// www.metronews.ru / novosti / world / reviews / iskusstvennyy-intellekt-mozhet-stat-chastyu -suda-1703741](https://www.metronews.ru/novosti/world/reviews/iskusstvennyy-intellekt-mozhet-stat-chastyu-suda-1703741)

³“Инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги конвенция” (Рим, 1950 йил 4 ноябрь) // [https:// nrm.uz](https://nrm.uz)

хавфсизлиги билан боғлиқ сабабларга кўра, шунингдек, вояга етмаганларнинг манфаатлари ёки томонларнинг шахсий ҳаётини ҳимоя қилиш учун, ёки – суднинг фикрига кўра, ошкоралик адолат манфаатларига зид келадиган махсус ҳолатларда – суд мажлиси жараёнида ёки унинг бир қисмида оммавий ахборот воситалари ва жамоатчиликнинг иштирок этишига йўл қўйилмаслиги мумкин.

Жиноий жавобгарликка тортилган ҳар бир шахс қонуний тартибда унинг айби исботланмагунча, айбсиз ҳисобланади.

Жиноий жавобгарликка тортилган ҳар бир шахс қуйидаги ҳуқуқларга эга:

а) унга қўйилган айбловнинг моҳияти ва асоси тўғрисида унга тушунарли тилда зудлик билан ва батафсил хабардор қилиниши;

б) ўзини ҳимоя қилиш учун етарли вақт ва имкониятларга эга бўлиши;

с) шахсан ўзи ёки ўзининг танлаган ҳимоячиси орқали ҳимояланиши, агар у ҳимоячи хизматларини тўлаш учун етарли маблағга эга бўлмаса, адолат манфаатларини талаб қилганда, унга бепул ҳимоячи тайинланиши;

д) унга қарши кўрсатма берган гувоҳларни сўроқ қилиш ёки улар сўроқ қилиниши ҳуқуқига эга бўлиши, шунингдек, ўз фойдасига гувоҳларни чақириш ва сўроқ қилиш ҳуқуқига айбловчи гувоҳларга бериладиган шартлар асосида эга бўлиши;

е) судда қўлланиладиган тилни тушунмаса ёки унда сўзлашмаса, бепул таржима ёрдамига эга бўлиши.¹

Юридик адабиётларда ишимизни роботларга бериб, бекор қолмаслигимиз керак, акс ҳолда цивилизация сифатида ҳалокатга учраймиз, деган фикрлар ҳам билдирилиб келинади.² Шундай экан, сунъий интеллектнинг шахсий ёки бошқа маълумотлардан фойдаланган ҳолда ишлаши қандай хавф-ҳатарларни келтириб чиқариши борасида ҳам ўйлаб кўриш керак.

Шу ўринда, Европа Кенгашининг Европа адлия самарадорлиги комиссияси (СЕРЕЈ) 2018 йил декабрь ойида суд тизимларида сунъий интеллект (SI)дан фойдаланишга оид ахлоқий принципларни белгилаб берадиган биринчи Европа ҳужжатини – “Суд тизимларида сунъий интеллектдан фойдаланиш бўйича Европа ахлоқий хартияси” (кейинги ўринларда Хартия деб юритилади) қабул қилди.³ Ушбу Хартия суд қарорлари ва

¹ <http://hrlibrary.umn.edu/russian/euro/Rz17euroco.html>

² Юристарнинг ўрнини роботлар эгалламоқда. Бу биз учун ҳалокатлидир // <https://advokatnews.uz/xabar/1513.html>

³ Қаранг: Link to the European Ethical Charter on the use of artificial intelligence in judicial systems (Суд тизимларида сунъий интеллектдан фойдаланиш бўйича Европа Ахлоқий

маълумотларни сунъий интеллект усуллари асосида автоматлаштирилган тарзда ишлашда қўлланиладиган бешта асосий ва методологик принципларни белгилайдиган илк Европа ҳужжати ҳисобланади. Бу ҳужжат Европа Кенгашининг Европа адлия самарадорлиги комиссияси (CEPEJ) томонидан ишлаб чиқилган ва янги технологиялар (legaltechs) бозорида фаолият олиб боровчи хусусий компаниялар (стартаплар), шу соҳада сунъий интеллект воситаларини ишлаб чиқиш ва жорий қилиш учун жавобгар давлат органлари, қонун ёки меъёрий-ҳуқуқий базани тайёрлаш ва такомиллаштириш бўйича қарор қабул қилувчилар ҳамда мазкур воситалар ва хизматларни ривожлантириш, аудит ёки фойдаланишда иштирок этадиган, шунингдек, ҳуқуқий соҳада фаолият олиб бораётган профессионаллар учун мўлжалланган.

CEPEJнинг Хартияда баён қилинган нуқтаи назаридан келиб чиқадиган бўлсак, суд соҳасида сунъий интеллектнинг қўлланилиши ушбу соҳанинг самарадорлиги ва сифатини оширишга ҳисса қўшиши назарда тутилган. Шунинг билан бирга бу инсон ҳуқуқлари бўйича Европа Конвенцияси (ECHR) ва Европа Кенгашининг шахсий маълумотларни ҳимоя қилиш тўғрисидаги Конвенцияси билан кафолатланган асосий ҳуқуқларга риоя қилган ҳолда масъулиятли тарзда амалга оширилиши лозимлиги алоҳида қайд этилган. Хартияда таъкидланганидек, суд тизимларида сунъий интеллектдан фойдаланиш умумий манфаатларга хизмат қиладиган восита бўлиб қолиши ва унинг қўлланилиши шахснинг ҳуқуқларига ҳурмат билан амалга оширилиши зарур.

Хартияда суд тизимларида сунъий интеллектдан фойдаланиш соҳасида қуйидаги асосий принципларга риоя этилиши белгиланган:

1) асосий ҳуқуқларни ҳурмат қилиш принципи: сунъий интеллект воситалари ва хизматларининг яратилиши ва жорий қилиниши асосий ҳуқуқларга мос келишини таъминлаши керак;

2) ножўяликдан ҳимоя қилиш принципи: шахслар ёки бир гуруҳ шахслар ўртасида ҳар қандай камситишнинг пайдо бўлиши ёки кучайишига йўл қўймаслик;

3) сифат ва хавфсизлик принципи: суд қарорлари ва маълумотларини қайта ишлашда сертификатланган манбалар ва

соҳавий фанлар ютуқлари ва таҳиллари асосида яратилган усуллардан хавфсиз технологияси муҳитида фойдаланиш;

4) очиқлик, холислик ва адолат принципи: маълумотларни қайта ишлаш усуллари очиқ ва тушунарли қилиб тақдим этиш, ташқи аудиторлар томонидан текширишга рухсат бериш;

5) “Фойдаланувчи назоратида” принципи: тавсиявий ёндашувдан воз кечиш ва фойдаланувчиларнинг хабардор этиб, ўз танловларини мустақил қабул қилишини таъминлаш.¹

Юқоридаги принциплар орасида инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва камситишга йўл қўймаслик асосий аҳамиятга эга. Мақсад – сунъий интеллект ечимлари лойиҳаланишидан тортиб амалда қўлланилишига қадар Инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги конвенция билан кафолатланган ҳуқуқларни ҳимоя қилишни таъминлашдир.

Суд қарорларини автоматлаштирилган таҳлил қилиш ва ишлашнинг методологияси билан боғлиқ айрим сифат жиҳатидан қийинчиликлар ҳам инобатга олинади. Сифат ва хавфсизлик принципи аниқ белгиланган: маълумотларни автоматик ўрганишга асосланган қайта ишлаш сертификатланган асл ҳужжатлар асосида олиб борилиши ва ушбу маълумотларнинг яхлитлиги ишлов беришнинг барча босқичларида кафолатланиши лозим. Лойиҳа тайёрлаш ва бошқариш босқичида, шунингдек, таклиф қилинган ечимларни қўллашда судьялар, ижтимоий фанлар ва компьютер тадқиқотчилари иштирокидаги кўп тармоқли жамоалар тузиш тавсия этилади.

Суд қарорларини қайта ишлашда қўлланиладиган методологиялар ва усулларнинг шаффофлиги принципи ҳам жуда муҳимдир. Бу ерда маълумотларни қайта ишлаш усуллари очиқ ва тушунарли бўлиши, шунингдек, ушбу жараёнлар давлат органлари ёки мустақил экспертлар томонидан ташқи аудит орқали текширилиши мумкин бўлиши лозимлигига алоҳида урғу берилади.

Бундан ташқари, фойдаланувчи ўз танловини тушунган ва унга масъул эканлигини ҳис қилиши кераклиги таъкидланади. Жумладан, судья ҳар қандай вақтда қарорлар ва улар асосида тузилган маълумотларга мурожаат қилиши ва алоҳида ҳолатларни инобатга олган ҳолда ўша қарорлардан четга чиқиш имконига эга бўлиши керак.

¹ CEPEJ European Ethical Charter on the use of artificial intelligence (AI) in judicial systems and their environment // <https://www.coe.int/en/web/cepej/cepej-european-ethical-charter-on-the-use-of-artificial-intelligence-ai-in-judicial-systems-and-their-environment>

Ҳар бир фойдаланувчига сунъий интеллект воситалари томонидан таклиф қилинган ечимларнинг мажбурий ёки мажбурий эмаслиги, турли вариантлар ва ҳуқуқий маслаҳат ҳамда судга мурожаат қилиш ҳуқуқи ҳақида тушунарли тилда маълумот берилиши лозим.

ЗОИРОВА ИРОДАБЕГИМ ФАЙСИ ҚИЗИ

Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси
таянч докторанти

ВОЯГА ЕТМАГАН ЖАБРЛАНУВЧИЛАРНИНГ ЖИНОИЙ ОДИЛ СУДЛОВГА БЎЛГАН ҲУҚУҚЛАРИ

Жаҳон ҳамжамиятида барча давлатларнинг миллий қонунчилигида инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаш, хусусан шахснинг ҳаёти, соғлиғи, шаъни ва қадр-қимматини турли жиноий тажовузлардан ҳимоя қилишга алоҳида аҳамият берилган.

Бу масалада Ўзбекистон Республикаси президенти Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганларидек, “энди суд орқали инсонларнинг ҳуқуқи тикланганини эътироф этиш билан чекланиб қолмасдан, нима сабабдан судгача бўлган тергов жараёнида инсон ҳуқуқ ва эркинликлари бузилган, деган саволни ҳам кўндаланг кўядиган, тазйиқлар учун жавоб берадиган вақт келди”¹. Дарҳақиқат, судгача бўлган тергов жараёнида инсон ҳуқуқ ва эркинликларини рўёбга чиқаришига кўмаклашувчи норматив асослар ҳамда амалиётнинг мавжуд бўлиши, болаларнинг, жумладан вояга етмаган жабрланувчиларнинг жиноий одил судловга бўлган ҳуқуқларини таъминлашда аҳамиятли ҳисобланади.

Сўнгги вақтларда мамлакатимизда болаларнинг қонуний манфаатларига қаратилган давлат сиёсатини амалга ошириш жараёнларида “ҳеч бир бола эътибордан четда қолмайди” деган тамойилга амал қилинмоқда.

Шунингдек, “Инсон қадри учун” ғояси ҳамда “ҳеч кимни орқада қолдирмаслик” тамойилига мувофиқ ўтказилган конституциявий ислохотлар доирасида Ўзбекистон Республикаси Конституциясига боланинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини таъминлаш кафолатларини кучайтиришга қаратилган янги илғор хорижий

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга 25.01.2020 йилдаги Мурожаатномаси // <http://uza.uz/posts/3329>

тажрибаларга асосланган нормалар киритилди, миллий қонунчилик бола ҳуқуқларига доир халқаро нормаларга тўла-тўқис мувофиқлаштирилмоқда.

Хусусан, Ўзбекистоннинг янгиланган Конституциясида боланинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини таъминлаш ҳамда ҳимоя қилиш, унинг жисмоний, ақлий ва маданий жиҳатдан тўлақонли ривожланиши учун энг яхши шарт-шароитларни яратиш бўйича кафолатлар кучайтирилди, бу борада давлатнинг мажбуриятлари кенгайтирилди.

Ўзбекистонда болалар ҳуқуқларини таъминлашга доир 40 дан ортиқ қонун ва қонуности ҳужжатлари қабул қилинган бўлиб, мазкур норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар “Боланинг энг яхши манфаатлари” принципини ҳаётга жорий қилишга қаратилмоқда.

Бола ҳуқуқларига оид миллий ва халқаро норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда айнан вояга етмаган шахслар ўз ҳуқуқларини ўзлари томондан мустақил амалга ошира олмасликлари ҳамда ҳимоя қила олмасликлари сабабли, бола ҳуқуқларини ҳуқуқ тизимида тўлақонли таъминлаш асосий вазифа ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 29-моддасида белгиланишича, ҳуқуқбузарликлардан жабрланганларнинг ҳуқуқлари қонун билан муҳофаза қилинади. Давлат жабрланганларга ҳимояланишни ва одил судловдан фойдаланишни таъминлайди, уларга етказилган зарарнинг ўрни қопланиши учун шарт-шароитлар яратади. Мазкур модда Ўзбекистон Республикасида вояга етмаган жабрланувчиларнинг одил судловга бўлган ҳуқуқларини таъминлашда бош норматив асос сифатида юзага чиқади. Модданинг мазмунида давлат жабрланувчиларни гендер асосларга ажратмаган ҳолда умумий ҳуқуқ субъекти сифатида одил судловга бўлган ҳуқуқларини таъминлаши ва ҳимоя қилиниши ёритилган.

Одил судловга бўлган ҳуқуқларнинг мазмунини муҳокама қилишдан аввал, одил судлов тушунчаси ҳамда унга эришишдаги ҳуқуқларнинг чегарасини аниқлаб олишимиз лозимдир. Процессуал фан доирасидаги кўплаб тадқиқотлар бевосита “одил судлов” тушунчаси билан боғлиқдир, шунингдек, унинг мазмуни ва кўлами қизғин муҳокама мавзуси ҳисобланади. Чунки процессуал тадқиқотларнинг асосий тушунчаларини аниқламасдан туриб, ихтисослашган масалалар бўйича тадқиқотлар ўтказиш мураккабдир. Мазкур тушунча ҳуқуқий жиҳатдан Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 130-моддасида келтирилган бўлиб, Ўзбекистон Республикасида одил судлов фақат суд томонидан амалга оширилиши белгиланган. Шунингдек жиноят

процессуал қонун ҳужжатларида ҳам Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига мувофиқ жиноят ишлари бўйича одил судловни фақат суд амалга оширилиши¹ кўрсатиб ўтилган.

БМТ Бош Ассамблеяси томонидан қабул қилинган бир қатор ҳужжатларда ҳамда БМТнинг жиноятчилик ва ҳокимиятни суиистеъмол қилиш жабрланувчилари учун Одил судловнинг асосий тамойиллари тўғрисидаги декларациясида ("БМТнинг жабрланганлар учун Декларацияси"), шунингдек БМТнинг асосий принциплари ва кўрсатмаларида акс эттирилган ва ишлаб чиқилган. 1985 йилда қабул қилинган БМТнинг Жабрланувчилар тўғрисидаги декларациясида, бошқа ҳуқуқлар қаторида, жабрланувчилар жиноят процессида эшитилиши, уларнинг шахсий ҳаёти ҳимоя қилиниши, тоvon тўлаш тартиб-қоидаларига эга бўлиши ва уларга молиявий, тиббий ва бошқа ёрдам кўрсатилиши кераклиги тан олинган².

Шунингдек халқаро ҳуқуқий ҳужжатларда жабрланган болалар ҳамда жиноят гувоҳлари бўлган болаларнинг одил судловга бўлган ҳуқуқларидан иборат халқаро стандартлар қуйидагича талқин қилинган:

- Лаёқатли гувоҳ деб ҳисобланиш ҳуқуқи;
- Полиция, прокурорлар, судьялар ва адвокатларнинг ихтисослашуви;
- Ахборот олиш ҳуқуқи;
- Юридик вакиллик, юридик маслаҳат ва жабрланувчиларни қўллаб-қувватлаш;
- Махфийликни ҳимоя қилиш;
- Хавфсизлик ҳимояси;
- Болаларга алоқадор эҳтиёткор текширувлар;
- Суддаги вазият ва процедуралар;
- Ишни ортиқча кечиктирмасдан якунлаш;
- Компенсация.

Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида бола ҳуқуқлари ва уларнинг одил судловга бўлган ҳуқуқларини тартибга солишга қаратилган нормалар умумэътироф этилган халқаро стандартлар ҳамда давлатимиздаги мавжуд ижтимоий муносабатлардан келиб чиққан ҳолда имплементация қилинган. Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, йиллар мобайнида янги ижтимоий муҳит ва ҳодисалар

¹ 1.Ўзбекистон Республикаси Жиноят процессуал кодексининг 12-моддаси. Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 19.01.2024 й., 03 / 24 / 899 / 0048-сон, <https://lex.uz/docs/111460>

² БМТнинг жабрланувчилар тўғрисидаги декларацияси, 4 ва 6-тамойиллар.

ўзгариб ва вужудга кела бошлагани сабабли мазкур миллий ҳуқуқий номаларнинг ўзгартириш ёки янгидан қабул қилиш эҳтиёжи пайдо бўла бошлайди.

Ижтимоий муҳит жараёнлари ҳолатида вояга етмаган жабрланувчиларнинг одил судловга бўлган ҳуқуқларини таъминлашда, аввало, уларга нисбатан содир этилиши мумкин бўлган зўравонликка қарши курашиш масаласи муҳим аҳамиятга эгадир.

Бу масалада, мамлакатимизда янги қонун лоҳиҳалари қабул қилинган бўлиб, унга кўра болаларга нисбатан зўравонлик шаклларига таъриф берилиб, уларни содир этишни тақиқлаш, қонунга биноан таъқиб қилишнинг ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлаш амалга ошириш режалаштирилган. Лойиҳада келтирилган болаларга нисбатан зўравонлик шакллари амалдаги учтадан (жисмоний, жинсий, руҳий) олтитага (ғамхўрлик кўрсатмаслик, эксплуатация, буллинг) оширилмоқда.

Мазкур қонун лойиҳаси билан илк бор янги институт жорий қилиняпти. Яъни, эндиликда болаларга ҳам ҳимоя ордери бериш таклиф этилмоқда. Ордер ваколатли орган томонидан зўравонликдан жабрланувчининг қонуний вакилига ёки болани ўз қарамоғига олган бошқа шахсга ҳамда зўравонликдан жабрланувчининг ўзига берилади.

Юқоридаги стандартлардан келиб чиққан ҳолда Ўзбекистон Республикасида болаларнинг одил судловдан фойдаланиш имкониятларини кенгайтириш бўйича қисқа, ўрта ва узоқ муддатли ҳаракатлар амалга оширилмоқда.

Вояга етмаган жабрланувчиларнинг одил судловга бўлган ҳуқуқларини таъминлаш ҳамда кафолатлашга қаратилган ислохотларни қўллаб-қувватлаган ҳолда қўшимча сифатида хулоса ва тавсияларимизни келтирганимизда, биринчидан, вояга етмаган шахслар билан ишлашга ихтисослашган ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган ходимлар иборат кадрлар захираси одил судловни амалга ошириш мақсадида мавжуд бўлиши лозим. Бироқ, ушбу органларда хизмат юритувчи кадрларга тегишли бўлган талаб ва стандартларни белгилашдан аввал, жамиятимиздаги бола ҳуқуқлари билан боғлиқ ижтимоий муносабатлар ҳолати ўрганиб чиқилиши лозим. Мамлакатимиз ҳудудида ижтимоий муҳит фарқланиши сабабли, иқтисодий ресурсларнинг тақсимланишининг алоҳида аҳамияти бор. Масалан, ҳудудлар кесимида мутахассис кадрларнинг тақсимланишида вояга етмаган

шахсларнинг жиноятдан жабрланиш ҳолатлари бўйича статистик маълумотлар тузилиши лозим.

Иккинчидан, тарафларнинг тенглик принципини жиноят процессида тўлақонли таъминлаш одил судловга эришишдаги устувор вазифа ҳисобланади. Шунга мувофиқ, Ўзбекистон Республикасининг Жиноят Процессуал қонунчилигида юқоридаги стандартга мувофиқ, давлат томонидан вояга етмаган жабрланувчилар бепул юридик хизмат билан таъминланиши норматив асосда кафолатланиши шартдир.

Ўйлаймизки, вояга етмаган жабрланувчиларнинг одил судловга бўлган ҳуқуқларини давлат томонидан кафолатланиши фақатгина жиноят содир этган шахсга адолатли жиноий санкцияни қўллашдан иборат эмас. Ўзбекистон жиноий процессуал қонун ҳужжатларида вояга етмаган жабрланувчиларнинг одил судловга бўлган ҳуқуқлари таъминлашга оид ислохотларнинг амалга оширилиши уларнинг алоҳида ҳуқуқ субъекти сифатидаги мақомини намоён этади.

MAJIDOV SHAHZOD ABDIXALIL O'G'LI

Huquqni muhofaza qilish akademiyasi tayanch doktranti

KORRUPSIYAVIY HUQUQBUZARLIKLAR HAQIDA XABAR BERISH INSTITUTINING (WHISTBLOWING) NAZARIY JIHATLARI

***Annotatsiya.** Ushbu maqola O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 27-noyabrdagi PF-200-son "Korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish hamda davlat organlari va tashkilotlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazorati tizimi samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni bilan tasdiqlangan korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha 2023-2024 yillarga mo'ljallangan davlat dasturining 3-bandida korrupsiya to'g'risida xabar beruvchilarning huquqlarini himoya qilish mexanizmlarini nazarda tutuvchi normativ-huquqiy hujjat loyihasini ishlab chiqish asosiy chora-tadbir sifatida belgilangandi. Ushbu vazifalar doirasidan kelib chiqib, mazkur maqolada korrupsiyaga oid huquqbuzarliklar haqida xabar qilish institutining nazariy jihatlarini, tahlil qilingan. Bundan tashqari, xabar berish institutining tarixiy kelib chiqishi ham tadqiq etilgan. Shuningdek, korrupsiyaga oid huquqbuzarliklar haqida xabar qilgan shaxslar tushunchasi yuzasidan mualliflik ta'rifi ishlab chiqilgan.*

Kalit so'zlar: korrupsiya, korrupsiyaga qarshi kurashish, korrupsiyaviy huquqbuzarliklar haqida xabar qilgan shaxslar, huquqiy himoya.

Аннотация. Данная статья содержит положения о защите прав заявителей о коррупции в пункте 3 государственной программы по противодействию коррупции на 2023-2024 годы, утвержденной Указом Президента Республики Узбекистан от 27 ноября 2023 года № ПФ-200 "О мерах по дальнейшему совершенствованию системы противодействия коррупции и повышению эффективности системы общественного контроля за деятельностью государственных органов и организаций". разработка проекта нормативного правового акта, предусматривающего механизмы защиты в качестве меры предосторожности. Исходя из объема этих задач, в данной статье анализируются теоретические аспекты института сообщения о коррупционных правонарушениях. Кроме того, было исследовано историческое происхождение института отчетности. Также разработано авторское определение понятия лиц, сообщающих о коррупционных правонарушениях.

Ключевые слова: коррупция, противодействие коррупции, коррупционные правонарушения, информаторы, правовая защита.

Annotation. This article contains provisions on the protection of the rights of applicants on corruption in paragraph 3 of the state anti-corruption program for 2023-2024, approved by Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated November 27, 2023 No. PF-200 "On measures to further improve the anti-corruption system and increase the effectiveness of the system of public control over the activities of state bodies and organizations." development of a draft regulatory legal act providing for protection mechanisms as a precautionary measure. Based on the scope of these tasks, this article analyzes the theoretical aspects of the institution of reporting corruption offenses. In addition, the historical origin of the reporting institute was investigated. The author's definition of the concept of persons reporting corruption offenses has also been developed.

Key words: corruption, anti-corruption, corruption offenses, whistleblowers, legal protection.

Kirish. So'nggi yillarda korrupsiyaga qarshi kurashish davlat rahbarining siyosiy irodasi o'laroq tan olinishi, korrupsiyaga qarshi kurashishning huquqiy va siyosiy qadami sifatida, O'zbekiston Respublikasining "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonuni qabul qilinishi asnosida korrupsiyaga qarshi kurashishning huquqiy

asosi yaratildi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11-sentyabrdagi PF-158-son "O'zbekiston – 2030 strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni bilan tasdiqlangan "O'zbekiston – 2030" strategiyasi qabul qilindi. Mazkur strategiyada qonun ustuvorligini ta'minlash va sud-huquq tizimidagi islohotlar yo'nalishi doirasida korrupsiyaviy omillarni bartaraf etish tizimining samaradorligini oshirish, jamiyatda korrupsiyaga nisbatan murosasiz munosabatni shakllantirish ishlarini jadal davom ettirish asosiy vazifa sifatida belgilandi.

Darhaqiqat, bugungi kunda korrupsiyaviy huquqbuzarliklarni oldini olish vositasi sifatida fuqarolar tomonidan korrupsiya holatlari haqida xabar berish imkoniyatini kengaytirish masalasi muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Jumladan, korrupsiyaga qarshi kurashish sohasining xalqaro-huquqiy asosi hisoblangan Birlashgan Millatlar Tashkilotining Korrupsiyaga qarshi konvensiyaning 33-moddasida har bir ishtirokchi davlat vakolatli organlarga mazkur Konvensiyada jinoyat deb topilgan jinoiy xatti-harakatlar xususida istalgan dalillar to'g'risida halol va oqilona asoslarga tayangan holda xabar bergan shaxslarni himoya qilishga qaratilgan tegishli choralarni o'zining ichki huquqiy tizimiga kiritish imkoniyatlarini ko'rib chiqishi lozimligi belgilab qo'yilgan. Bu esa o'z navbatida, xabar berish instituti va korrupsiyaviy huquqbuzarliklar haqida xabar bergan shaxslar tushunchasini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil va tadqiq etish muhim ahamiyat kasb etayotganligini ko'rsatmoqda.

Adabiyotlar tahlili.

Xabar berish instituti va korrupsiyaga oid huquqbuzarliklar haqida xabar qilgan shaxslar tushunchasining nazariy jihatlari P.Nader [1 b-112.], R.Scaturro [2 b-18-19.], J.Near va M.Miceli [3 b-11.], A.J.Brown [4 b-775-776.], F.Chevarria va M.Silvestre [5 b-67.], L.Kamerer [6 b-11.], J.Nadler va M.Schulman [7 b 60-64.], T.V.Eaton va M.D.Akers [8 b-66-71.], Lucja Kobron-Gasiorowska [9 b-91-108.], Wim Vandekerckhove [10 b-47.], J.McLaren, W.Kendall va L.Rook [11 b-91-108.] ilmiy tadqiq etilgan.

Material va metodlar.

Tadqiqot davomida quyidagi masalalar tahlil qilindi: xabar berish institutining dolzarbligi, xabar berish instituti va uning o'ziga xos jihatlari, shuningdek korrupsiyaga oid huquqbuzarliklar haqida xabar qilgan shaxslar tushunchasi.

Yuqori sharhlanayotgan masalalar yuzasidan muallif pozitsiyasi ishlab chiqilgan bo'lib, xabar berish instituti va korrupsiyaga oid huquqbuzarliklar haqida xabar qilgan shaxslar tushunchasini takomillashtirish yuzasidan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Ushbu tadqiqot ishida ilmiy manbalarni kompleks tadqiq etish, statistik ma'lumotlar tahlili, qiyosiy-huquqiy, taqqoslash kabi usullardan foydalanildi.

Tadqiqot natijalari.

Tadqiqotning tahlillari shuni ko'rsatmoqdaki, xabar bergan shaxslar tushunchasi ya'ni "whistleblowers" atamasi 1970-yillarning boshlarida amerikalik huquq faoli P.Nader tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, u aslida "informer (xabar yetkazuvchi)" kabi salbiy ma'nolardan qochish uchun ushbu atamani ijobiy ta'sir ko'rsatish maqsadida ishlata boshlagan. Bu so'z jamoatchilikni jinoyat sodir etilishi davomida jinoyat haqida ogohlantirish uchun hushtak chalish bilan bog'liq ma'noni anglatgan. XIX asrga kelib, "hushtak chaluvchi" iborasi huquqni muhofaza qilish organlari xodimlariga nisbatan qo'llanila boshlangan, chunki ular hushtak chalish orqali jamoatchilikni yoki hamkasbini ogohlantirishgan. Hozirda ko'pgina davlatlarning qonunchiligida ushbu atama (whistleblowers) o'z hukumat doiralari nomidan korrupsiyaga botgan tashkilotlarga qarshi ish qo'zg'atadigan jinoiy xabarlar bilan ogohlantiruvchi shaxs sifatida sinonim tarzda qo'llanilib kelinmoqda [12 b-112.].

Bugungi kunda tadqiqotlar natijasida xalqaro qonunchilik amaliyoti shuni ko'rsatmoqdaki, bir qator xalqaro-huquqiy hujjatlarda xabar bergan shaxslar tushunchasiga turli xil yondashuvlar mavjud. Jumladan, Yevropa Kengashining (Council of Europe) Korrupsiya bo'yicha fuqaroviy-huquqiy javobgarlik konvensiyasida xabar bergan shaxslar korrupsiyaga oid huquqbuzarlik qilishda gumon qilish uchun yetarli asoslarga ega bo'lgan, shuningdek, shubxalar xususida mas'ul shaxslarga va vakolatli organlarga vijdonan ishonchli ma'lumot beruvchi shaxslar ekanligi [13 b-112.], Xalqaro mehnat tashkiloti tomonidan esa xabar bergan shaxslar bu korxona, muassasa va tashkilotlarda ishlovchi xodimlarning amaldagi va sobiq ish beruvchilarning noqonuniy, noto'g'ri, xavfli yoki axloqqa zid amaliyotlari haqida ma'lumot yetkazuvchi shaxslar sifatida xususiy izoh berilgan va asosiy e'tiborni xalqaro tashkilotning ish xususiyatidan kelib chiqib, faqatgina mehnat tashkilotlarida yuzaga keluvchi huquqbuzarliklarga qaratgan [14 b-3.]. Bundan tashqari, Yevropa Kengashining (Council of Europe) "Huquqbuzarliklar to'g'risida xabar bergan shaxslarni himoya qilish to'g'risida"gi Direktivasida xabar bergan shaxs xoh u davlat sektorida, xoh u xususiy sektorda mehnat munosabatlari doirasida jamoat manfaatlariga zarar yetkazuvchi xavf yoki tahdid to'g'risida xabar bergan yoki ma'lumotni oshkor qilgan har qanday shaxs deb, tushunilishi ta'kidlangan [15 b-3.]. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotining

(OECD) xalqaro biznes shartnomalarida, shuningdek, “Xorijiy ommaviy mansabdor shaxslarning poraxo’rligiga qarshi qo’shimcha tavsiyalari”da (OECD 2009) xabar bergan shaxslarning aniq ta’rifi keltirilmagan bo’lsa-da, lekin ushbu tavsiyalarda korrupsiyaga oid jinoyatlar haqida xabar bergan va ko’maklashgan shaxs kimligi, ularni himoya qilish tushunchasi, ya’ni xususiy yoki davlat sektorida faoliyat yurituvchi xodimlar korrupsiyaviy faktlar to’g’risida vakolatli organlarga ishonchli va asosli xabar berganligi uchun ularni kamsitish va intizomiy choralar qo’llanilishidan himoyalash tushunchalari masalalariga chuqurroq to’xtalib o’tilgan [16 b-6.].

Yuqoridagilarga qo’shimcha ravishda “Ishdagi ommaviy muammo” (PCAW) va “Ochiq demokratiya maslahat markazi” (ODAC) tomonidan xabar bergan shaxslar bu xodimlar o’z ish joylarida uchragan mavjud noqonuniy xatti-harakatlar, tashkilot faoliyati bilan bog’liq, shuningdek, rahbariyat va jamoatchilikka oid muammolarni yuzaga chiqaruvchi shaxslardir deb, ta’rif berilgan [17 b-34.].

Tadqiqot natijalari tahlili.

Xalqaro huquq amaliyotida xabar bergan shaxslar tushunchasining yagona standartlashgan ta’rifi mavjud bo’lmasa-da, biroq ko’pgina huquqshunos olimlarning nazariy qarashlarida mazkur tushunchani qisman yoritib beruvchi ta’riflar mavjud. Xususan, huquqshunos olim R.Scaturroning fikricha, xabar bergan shaxslar bu ish beruvchilar nazorati ostida noqonuniy, axloqsiz va qonunga zid amaliyot va harakatlarni amalga oshirayotgan shaxslar haqida tashkilotning rahbariga oshkor qiluvchi shaxslardir deb, ta’rif bergan” [18 b-18-19.].

Fikrimizcha, huquqshunos olim R.Scaturroning fikrlariga qarama qarshi o’laroq, xabar bergan shaxslar nafaqat o’zlari mehnat faoliyatini olib borayotgan tashkilotdagi korrupsiyaviy huquqbuzarliklar, balki maishiy hayotda ham duch kelayotgan korrupsiyaviy huquqbuzarliklar haqida axborot tarqatuvchi shaxslar sifatida talqin qilinishi lozim deb hisoblaymiz.

Boshqa bir huquqshunos olim P.Naderning fikriga ko’ra, xabar bergan shaxs bu jamoat manfaatlari uchun xizmat qilayotgan, tashkilotning noqonuniy, jinoiy xatti-harakatlari yoki zararli faoliyatda ekanligi to’g’risida xabar berayotgan shaxs ekanligi [19 b-28.], J.Near va M.Micelining nazariy qarashlarida esa xabar bergan shaxslar ish beruvchilarning nazorati ostidagi noqonuniy yoki ahloqqa zid ravishda amalga oshirilayotgan xatti-harakatlarni ochiqlash maqsadida axborot bergan shaxslar ekanligini ta’kidlagan [20].

Bundan tashqari, A.J.Brownning o’zining tadqiqotlarida, xabar bergan shaxslar tushunchasi umumiy huquqiy ta’rifga ega emasligi va

ushbu tushunchadan foydalanish akademik va siyosiy kontekstlarda noaniq bo'lib qolayotganligi ta'kidlagan. Uning fikriga ko'ra, xabar bergan shaxslar bu odatda ma'lumotni xabar qilish yoki oshkor qilish to'g'risida qaror qabul qilganda ushbu noto'g'ri xatti-harakatlar yuzasidan ichki ma'lumotlariga ega bo'lgan har qanday shaxs tushunilishi lozimligini bildiradi [21 b-775-776.]. Boshqa bir olim F.Chevarria va M.Silvestre xabar bergan shaxslar korrupsiya shikoyatlarini qabul qilish va ko'rib chiqishning institutsional mexanizmlari to'g'risida ko'proq ma'lumotga ega bo'lgan shaxslar ekanligi [22 b-67.], huquqshunos olim L.Kamerer esa xabar bergan shaxslar odatda korrupsiyaviy jinoyatlar natijasida zararni oldini olish uchun jamoatchilik e'tiborini noqonuniy harakatlarga jalb qiluvchi shaxslar sifatida ko'rilishi [23 b-67.], J.Nadler va M.Schulman fikricha, xabar bergan shaxslar bu tashkilot ichida sodir bo'layotgan qonunbuzarliklarga e'tibor qaratuvchi shaxslardir deb, ta'kidlangan [24 b-60-64.].

Bizningcha, xabar bergan shaxslarning tashkilotning ichida sodir bo'layotgan huquqbuzarliklarni oshkor qilish bilan bog'liq majburiyatini tashkilotning odob-axloq kodekslari bilan tartibga solinishi va ushbu majburiyatga normativ-huquqiy tus berilmagan holda amalga oshirilishi xabar berish majburiyatini alternativ jarayoniga olib boradi va tor doirada amalga oshishiga sabab bo'ladi. Shuningdek, tadqiqot ishi davomida huquqshunos olimlar T.V.Eaton va M.D.Akerslarning nazariy qarashlari tahlil qilinganida ularning qarashlarida xabar bergan shaxslar bu eng oddiy shaklda tashkilot ichidagi huquqbuzarliklar to'g'risida nafaqat ichki tarmoqlar orqali, balki tashqi tarmoqlar orqali ham axborot tarqatayotgan shaxslar ekanligi nazarda tutilgan [25 b-66-71.].

Bizning fikrimizcha, T.V.Eaton va M.D.Akerslarning ilmiy-nazariy qarashlarini qo'llagan holda shuni ta'kidlash o'rinliki, korrupsiyaviy huquqbuzarliklar to'g'risida ichki yoki tashqi shaklda axborot bergan shaxslar sifatida huquqbuzarlik haqida bevosita o'z bo'ysunuvi asosida rahbariga yoki huquqni muhofaza qiluvchi organga habar berishi ushbu tushunchaning keng doirada talqin qilinishiga olib keladi.

Bugungi kunda yuridik adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, aksariyat huquqshunos olimlarning ilmiy nazariyalarida xabar bergan shaxslar tushunchasida shaxslarning axloqiy standartlari va motivlarini chiqarib tashlanib, asosiy e'tibor xabarlarning vijdonan va oqilona asoslarda berilganligiga e'tibor qaratilmoqda. Jumladan, L.Gasiorowskaning ilmiy-nazariy qarashlarida xabar bergan shaxslarning motiviga alohida to'xtalib o'tilgan. Uning fikriga ko'ra, xabar bergan shaxs tushunchasi bo'yicha mazkur shaxslarning asosiy motivi oshkor qilish

davomida xabarni qonunbuzarlikni hal qilish vakolatiga ega bo'lgan maxsus vakolatli organlarga taqdim etishi va moddiy manfaat talab qilmasligidadir deb, ta'kidlagan [26b-36-38.]. Ushbu ilmiy-nazariy qarashlarga o'xshash nazariyalar W.Vandekerckhove [27 b-47.], Jon Mklaren, V.Kendall va L.Rook singari olimlar tomonidan ham ilgari surilgan [28 b-91-108.].

Xulosalar.

Yuqorida olib borilgan tahlillarga ko'ra, quyidagi takliflar ilgari surildi:

xabar bergan shaxslar tushunchasining xalqaro-huquqiy hujjatlarda keltirilgan ta'rifi, shuningdek, huquqshunos olimlarning ilmiy-nazariy qarashlarini tahlil qilgan holda korrupsiyaviy huquqbuzarliklar haqida xabar bergan shaxslar tushunchasiga quyidagicha mualliflik ta'rifi ishlab chiqildi. Xususan:

Korrupsiyaviy huquqbuzarliklar haqida xabar bergan shaxslar – ichki yoki tashqi yoxud oshkora tarmoqlar (kanallar) orqali mehnat vazifalarini bajarish yoki mehnat majburiyatlari bilan bog'liq munosabatlarni o'rnatish jarayonida yoxud davlat xaridlari bo'yicha bitim tuzish va/yoki bitimni bajarish chog'ida jamiyat va davlat manfaatlariga zarar yetkazishi mumkin bo'lgan korrupsiyaga oid huquqbuzarlik haqida xabar bergan jismoniy shaxs yoki uning qonuniy vakili yoxud yuridik shaxsning vakilidir.

ЮМАТОВ БОГДАН ОЛЕГОВИЧ

Докторант Правоохранительной академии Республики Узбекистан

СТАТИСТИКА ДОЛЖНОСТНЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ И ЕЕ ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ АНТИКОРРУПЦИОННОГО МОНИТОРИНГА

Политика противодействия коррупции уголовно-правовыми средствами является одним из направлений (видов) антикоррупционной политики, которая, в свою очередь, заключается в разработке и осуществлении разнообразных мер, включающих в себя организационные и правовые основы предупреждения коррупции и борьбы с ней, а также минимизацию и устранение последствий коррупционных правонарушений¹.

Согласно статье 5 Закона Республики Узбекистан от 03.01.2017 г. № ЗРУ-419 «О противодействии коррупции»

¹ Назаренко Г.В., Политика противодействия коррупции уголовно-правовыми средствами // Среднерусский вестник общественных наук. №. 6. – 2015. - С. 130.

своевременное выявление, пресечение коррупционных правонарушений, устранение их последствий, причин и условий, им способствующих, обеспечение принципа неотвратимости ответственности за совершение коррупционных правонарушений представляют собой одно из основных направлений государственной политики Республики Узбекистан в области противодействия коррупции¹.

Одним из наиболее важных инструментов для реализации политики борьбы с коррупционными правонарушениями является **Уголовный кодекс Республики Узбекистан**. Однако в действующем на сегодняшний день Уголовном кодексе не содержится как понятий «коррупция», «коррупционное преступление», так и конкретного перечня коррупционных деяний. Данный пробел свидетельствует о том, что пока в нашей стране не сложилось единого понимания коррупционного преступления, а также содержания и круга уголовно-правовых средств борьбы с коррупцией, принимая во внимание тот факт, что последнее представляет собой именно закрепление в законодательстве адекватных, а главное соразмерных форм и оснований уголовной ответственности коррупционеров.

Отсутствие единообразного подхода к уголовно-правовому содержанию коррупции приводит не только к трудностям статистического учета и мониторинга за распространенностью данной категории преступлений, но и создает правовую проблему: без определения границ объекта уголовно-правового воздействия невозможно выстраивать эффективное уголовное законодательство, включающее в себя адекватные виды уголовно-правовых средств борьбы с коррупционной преступностью.

Проблема отсутствия конкретного перечня коррупционных правонарушений отчасти была решена с принятием **Постановления Кабинета Министров Республики Узбекистан от 31.12.2020 г. № 829 «Об утверждении положения о порядке награждения лиц, сообщивших о коррупционных правонарушениях или оказавших иным образом содействие в борьбе с коррупцией»²**, в рамках которого к **административным правонарушениям**, связанным с коррупцией, были отнесены

¹ <https://lex.uz/docs/3088013> - Закон Республики Узбекистан от 03.01.2017 г. № ЗРУ-419 «О противодействии коррупции»

² <https://lex.uz/docs/5193571> - Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 31.12.2020 г. № 829 «Об утверждении Положения о порядке награждения лиц, сообщивших о коррупционных правонарушениях или оказавших иным образом содействие в борьбе с коррупцией»

следующие статьи Кодекса об административной ответственности Республики Узбекистан: статья 61¹; статья 193¹; статья 193². К **коррупционным преступлениям** были отнесены деяния, предусмотренные Уголовным кодексом Республики Узбекистан: пункт «г» части 2 статьи 167; пункт «в» части 3 статьи 168; статья 192⁹; статья 192¹⁰; статья 205; статья 209; статья 210; статья 211; статья 212; статья 213; статья 214; статья 243; статья 301.

Однако данный подход оказался недостаточным, в результате чего Указом Президента Республики Узбекистан от 06.07.2021 г. № УП-6257 «О мерах по созданию среды нетерпимого отношения к коррупции, кардинальному сокращению коррупционных факторов в государственном и общественном управлении, а также широкому вовлечению общественности в этот процесс»¹ была предусмотрена разработка закона, содержащего определение в Уголовном кодексе конкретного перечня статей, входящих в категорию коррупционных преступлений.

Спустя чуть менее чем два года Сенатом Олий Мажлиса Республики Узбекистан был рассмотрен и по итогам обсуждения был одобрен Закон «О внесении изменений и дополнений в Уголовный кодекс Республики Узбекистан, направленных на обеспечение неотвратимости ответственности за коррупционные преступления».

В соответствии с данным законом Уголовный кодекс будет дополнен новым термином «коррупционные преступления», а **коррупционными преступлениями** будут признаваться деяния, предусмотренные: новым пунктом «д» части 3 статьи 167; пунктом «г» части 4 статьи 168; статьей 192⁹; статьей 192¹⁰; новым пунктом «в» части 2 статьи 192¹¹; новым пунктом «в» части 2 статьи 205; новым пунктом «в» части 2 статьи 206; новой частью 2 статьи 208; новым пунктом «в» части 2 статьи 209; статьей 210; статьей 211; статьей 212; статьей 213; статьей 214; статьей 243; новым пунктом «б» части 2 статьи 301². Данный закон до сегодняшнего дня не был подписан Президентом Республики Узбекистан.

¹ <https://lex.uz/docs/5495531> - Указ Президента Республики Узбекистан от 06.07.2021 г. № УП-6257 «О мерах по созданию среды нетерпимого отношения к коррупции, кардинальному сокращению коррупционных факторов в государственном и общественном управлении, а также широкому вовлечению общественности в этот процесс»

² <https://www.gazeta.uz/ru/2023/04/10/corruption/> - Сенат одобрил список коррупционных преступлений и ужесточение наказания за их совершение

Указанные реформы следует считать крайне положительными с точки зрения противодействия коррупционным преступлениям, поскольку среди различных мер противодействия коррупционной преступности традиционно преобладают уголовно-правовые запреты, которые направлены на предотвращение коррупционных преступлений как посредством угрозы привлечением к уголовной ответственности и наказанием, так и путем установления уголовным законодательством границ противоправного поведения, подлежащего осуждению со стороны общества и государства. По нашему мнению, меры уголовно-правового воздействия являлись и будут оставаться основным инструментом борьбы с преступлениями коррупционной направленности.

Обсуждая борьбу с коррупцией уголовно-правовыми средствами, нельзя не затронуть статистику должностных преступлений с 2019 года по первое полугодие 2024 года, которая публикуется Генеральной прокуратурой Республики Узбекистан¹ (см. Таблица № 1).

Статистика демонстрирует стремительный рост количества должностных преступлений на протяжении всего указанного периода, прирост количества уголовных дел в 2020 году по сравнению с 2019 годом составил 15,49%, прирост количества должностных лиц, привлеченных к уголовной ответственности, составил 28,67%, в 2021 году прирост составил 104,26%, 62,73% соответственно, в 2022 году прирост составил 26,43%, 11,12% соответственно, в 2023 году прирост составил 15,07%, 14,73% соответственно.

Год	Количество уголовных дел	Количество должностных лиц, привлеченных к уголовной ответственности
2019	994	1339
2020	1148	1723
2021	2345	2804
2022	2965	3116
2023	3412	3575
2024*	2525	2389

* по состоянию на 17.07.2024 г.

Таблица № 1

¹ t.me / uzbprokuratura - O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasining rasmiy Telegram-kanali

Отдельного внимания заслуживают показатели первого полугодия 2024 года. Исходя из статистических данных¹ (см. **Таблица № 2**) несмотря на незначительный спад количества уголовных дел и должностных лиц, привлеченных к уголовной ответственности, в 2020 году (- 17,83% и - 14,52% соответственно), статистика в общем демонстрирует рост показателей. Прирост количества уголовных дел в первом полугодии 2021 года по сравнению с первым полугодием 2020 года составил 232,41%, прирост количества должностных лиц, привлеченных к уголовной ответственности, составил 161,43%, в первом полугодии 2022 года прирост составил 31,46% и 48,75% соответственно, в первом полугодии 2023 года прирост составил 26,24%, однако количество должностных лиц, привлеченных к уголовной ответственности, незначительно снизилось на - 0,39%, в первом полугодии 2024 года прирост составил 39,96% и 34,36% соответственно.

I полугодие	Количество уголовных дел	Количество должностных лиц, привлеченных к уголовной ответственности
2019 год	398	537
2020 год	327	459
2021 год	1087	1200
2022 год	1429	1785
2023 год	1804	1778
2024 год	2525	2389

Таблица № 2

Еще одним важным показателем является нанесенный ущерб при совершении должностных преступлений² (см. **Таблица № 3**).

Год	Нанесенный ущерб	Взысканный ущерб в ходе предварительного следствия / в процентах
2019	1 трлн. 854 млрд. сум	1 трлн. 746 млрд. сум / 94,1 %
2020	500 млрд. 102 млн. сум	355 млрд. 754 млн. сум / 71 %
2021	913,7 млрд. сум	714,8 млрд. сум / 78,2 %
2022	1 трлн. 12 млрд. сум	847 млрд. сум / 83,6 %
2023	1 трлн. 546 млрд. сум	1 трлн. 310 млрд. сум / 84,7 %
2024*	1 трлн. 466 млрд. сум	1 трлн. 218 млрд. сум / 83 %

¹ t.me / uzbpkuratura - O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasining rasmiy Telegram-kanali

² t.me / uzbpkuratura - O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasining rasmiy Telegram-kanali

** по состоянию на 17.07.2024 г.*

Таблица № 3

Учитывая вышеуказанные данные, следует отметить, что существуют предпосылки к тому, что по окончании 2024 года будут зафиксированы рекордные показатели как количества уголовных дел и количества должностных лиц, привлеченных к ответственности, так и нанесенного ущерба общественным и государственным интересам в результате совершения должностных преступлений, кратно превышающие показатели за прошлые годы.

Коррупцию (ее состояние и динамику) следует рассматривать в качестве одного из системообразующих объектов для антикоррупционной мониторинговой деятельности. Данное обстоятельство позволяет говорить о мониторинге коррупции как обособленном виде антикоррупционного мониторинга. Не углубляясь в подробности, отметим лишь, что данный вид мониторинга может подразделяться на такие подвиды, как: мониторинг коррупционных преступлений (именуемый иногда как криминологический мониторинг коррупции¹), мониторинг коррупционных административных правонарушений, мониторинг коррупционных дисциплинарных (служебных) проступков².

Несмотря на колоссальную важность статистической информации о должностных преступлениях, следует признать тот факт, что она лишь отражает уровень и динамику уже совершенных коррупционных деяний, которые попали в поле зрения правоохранительных органов. Остается лишь догадываться о том, какое количество должностных преступлений совершается на самом деле.

Очевидно, что объективное понимание достоверного уровня и состояния коррупции в стране, динамики и сфер ее распространения не может и не должно основываться лишь на периодическом сравнении таких показателей, как количество уголовных дел и количество должностных лиц, привлеченных к ответственности. Уголовно-правовая статистика, будучи одним из необходимым источников данных для антикоррупционного

¹ Горшенков А.Г., Горшенков Г.Н., Криминологический мониторинг как инструмент противодействия коррупции // Следователь. – 2010. - № 4. – С. 26-28.; Стороженко И.В., Методологические основы антикоррупционного мониторинга в криминологическом значении // Российская юстиция. – 2010. - № 9. – С. 56-60.

² Кабанов П.А., Ньюкова А.Ю., Мониторинг коррупции: понятие, содержание, виды // Следователь. - 2011. - № 12. - С. 16-17.

мониторинга в общем и мониторинга коррупции в частности, в изоляции от других источников, не позволит оценить реальные масштабы коррупции в нашей стране.

ЭЛМУРЗАЕВ БИЛОЛИДДИН НУРМОН ЎҒЛИ

Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси
таянч докторанти

ДАСТЛАБКИ ТЕРГОВ ЖАРАЁНИДА ТЕРГОВЧИ ВА ПРОКУРОР ҲАМКОРЛИГИНИНГ ПРОЦЕССУАЛ ЖИҲАТЛАРИ

Бизга маълумки, мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг кўламли ислохотлар доирасида аҳолининг тинч ва осойишта ҳаёт кечиришини таъминлаш ҳамда фуқароларнинг қонунга риоя қилиш ва ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятини шакллантиришга алоҳида эътибор қаратиб келинмоқда.

Бу борада Президентимиз Янги Ўзбекистон Республикасида барча давлат органларининг мансабдор шахслари, шунингдек фуқаролар ягона тамойилга, яъни “Қонун – устувор, жазо – муқаррар” тамойилига амал қилиб яшашлари шартлигини таъкидлаб келадилар.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги Фармонида ҳам “Қонун – устувор, жазо – муқаррар” тамойили бош мезон сифатида белгиланиши таъкидланган.

Шу билан бирга, “Қонун – устувор, жазо – муқаррар” тамойили Ўзбекистон Республикаси қонунчилигининг бош мезони сифатида белгиланиб, қонунийликни таъминлаш, тезкор-қидирув ва тергов фаолияти устидан назоратни кучайтириш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини самарали ҳимоя қилинишини таъминлаш, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларда жиноятлар ҳақида хабарларни ҳисобга олиш тизимини тубдан ислоҳ қилиш, жиноятларни яшириш ҳолатларининг олдини олишда замонавий усуллардан фойдаланишда муҳим аҳамият касб этади.

Шу ўринда, терговчи ва прокурорнинг ўзаро муносабатлари ҳақида тўхталиб ўтсак мақсадга мувофиқ бўлади.

Биз биламизки, терговчи жиноятларнинг тез ва тўлиқ очилишини, терговнинг тўлиқ, ҳар томонлама ва холисона амалга оширилишини таъминлашга масъул мансабдор шахсдир. Шу боис, жиноят ишининг самарадорлигини таъминловчи зарур вазифалардан бири терговчининг процессуал мустақиллигини кенгайтириш ва фаолиятининг ҳуқуқий кафолатларини мустаҳкамлашдир.

Терговчининг мустақиллиги жиноят иши бўйича дастлабки тергов жараёнига унинг жавобгар эканлигида ҳам кўринади. Бошқача айтганда, жавобгарлик терговчи мустақиллигининг белгиларидан бири ҳисобланади. Дастлабки тергов жараёнида тергов функциясини қўллаш жиноятчиликка қарши курашиш, баъзи ҳолларда, ишда қатнашаётган иштирокчиларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини чеклашни назарда тутиши мумкин. Лекин бу чеклашлар Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Жиноят процессуал кодекси (кейинги ўринларда ЖПК) ва бошқа қонунларда назарда тутилган кафолатларга риоя этилган ҳолда амалга оширилади. Дастлабки тергов барча терговчилар учун умумий бўлган ва уларнинг фаолиятини асосий йўналишларини белгилаб берувчи бевосита процессуал вазифаларга эга. Улар ЖПКнинг 2-моддасида назарда тутилган умумий вазифалардан келиб чиқади.

ЖПКнинг 36-моддаси бевосита терговчининг ваколатлари белгиланган бўлиб, булар қуйидагилардан иборат: жиноят ишини кўзғатишга ва тугатишга, ишни кўзғатишни рад этишга; жиноятни содир этишда гумон қилинаётган шахсларни ушлаш ва сўроқ қилишга; ушбу Кодексда назарда тутилган тергов ҳаракатларини олиб боришга; шахсни ишда гумон қилинувчи тариқасида иштирок қилиш учун жалб этиш тўғрисида қарор қабул қилишга; шахсни ишда айбланувчи тариқасида иштирок қилиш учун жалб этиш тўғрисида ва унга нисбатан эҳтиёт чорасини танлаш ҳақида қарор қабул қилишга, бундан қамоққа олиш ёки уй қамоғи мустасно; ўз юритувига қабул қилган ишлар бўйича тезкор-қидирув тадбирларини бажариш тўғрисида ёзма топшириқлар беришга; бошқа терговчи ва суриштирувчиларга айрим тергов ҳаракатларини юритиш тўғрисида топшириқ беришга; терговга қадар текширув ёки тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи органларга шахсларни ушлаб туриш, мажбурий келтириш, қидириш тўғрисидаги қарорларнинг ижросини топширишга, улардан айрим тергов ҳаракатларини юритишда кўмаклашишни талаб қилишга; қамоққа олиш ёки уй қамоғи тарзидаги эҳтиёт чорасини қўллаш, уй қамоғи бўйича қўшимча тақиқ (чеклов) белгилаш тўғрисида илтимоснома беришга, шунингдек эҳтиёт чорасини ушбу Кодекснинг 240 ва 2431-моддаларига мувофиқ бекор қилишга ёки ўзгартиришга; паспортнинг (ҳаракатланиш ҳужжатининг) амал қилишини тўхтатиб туриш тўғрисида илтимоснома беришга; айбланувчини лавозимидан четлаштириш тўғрисида, шахсни тиббий муассасага жойлаштириш ҳақида

илтимосномалар беришга, шунингдек мазкур процессуал мажбурлов чораларини ушбу Кодексда белгиланган тартибда бекор қилишга; мурдани эксгуматсия қилиш тўғрисида, почта-телеграф жўнатмаларини хатлаш ҳақида илтимосномалар беришга, шунингдек мазкур чораларни ушбу Кодексда белгиланган тартибда бекор қилишга; амнистия актига асосан жиноят ишини қўзғатишни рад қилиш тўғрисида ёки жиноят ишини тугатиш ҳақида судга илтимоснома киритиш тўғрисида прокурорга тақдимнома киритишга ҳақлидир.

Терговчи терговнинг йўналиши ва тергов ҳаракатларини юритишга оид барча қарорларни, прокурор рухсатини олиш қонунда назарда тутилган ҳолларни истисно этганда, мустақил равишда қабул қилади.

Терговчи прокурорнинг шахсни ишда айбланувчи тариқасида иштирок этишга жалб қилиш ҳақидаги, жиноятни тавсиф қилиш ва айблов ҳажми ҳақидаги, қамоққа олиш ёки уй қамоғи тарзидаги эҳтиёт чорасини қўллаш уй қамоғи бўйича қўшимча тақиқ (чеклов) белгилаш паспортнинг (ҳаракатланиш ҳужжатининг) амал қилишини тўхтатиб туриш тўғрисида илтимоснома қўзғатиш ҳақидаги, айбланувчини лавозимидан четлаштириш, шахсни тиббий муассасага жойлаштириш тарзидаги процессуал мажбурлов чораларини қўллаш тўғрисидаги амнистия актига асосан жиноят ишини қўзғатишни рад қилиш тўғрисида ёки жиноят ишини тугатиш ҳақида судга илтимоснома киритиш тўғрисида прокурорга тақдимнома киритиш ҳақидаги ишни судга юбориш ёки ишни тугатиш ҳақидаги, тугалланган ишни қўшимча терговга қайтариш ҳақидаги кўрсатмаларига рози бўлмаса, ўз эътирозларини ёзма равишда баён қилган ҳолда ишни юқори турувчи прокурорга тақдим этишга ҳақлидир. Бундай ҳолларда қуйи турувчи прокурорнинг кўрсатмасини юқори турувчи прокурор ўз қарори билан ё бекор қилади ёки иш бўйича тергов юритишни бошқа терговчига топширади.

Бироқ, ЖПКнинг 382-моддасига асосан, дастлабки тергов ҳаракатларини юритишда қонунларнинг ижро этилиши устидан назорат прокурор томонидан амалга оширилади. Тергов ҳаракатлари дастлабки тергов ва суриштирув даврида далилларни тўплаш мақсадида амалга ошириладиган процессуал ҳаракатнинг бир тури ҳисобланади¹. Ушбу назорат доирасида ўтказиладиган бир

¹ Жиноят-процессуал ҳуқуқи. Умумий қисм. Дарслик. Муаллифлар жамоаси // ю.ф.д., проф. Г.З.Тўлаганова, ю.ф.д., доц. С.М.Рахмоноваларнинг умумий таҳрири остида. –Т.: ТДЮУ нашриёти. - 2017. -194б. ҳттпс: // либрарй-тсул.уз / сатегорй / жиноят-процессуал-ҳуқуқи /

қатор тергов ҳаракатлари мавжудки, уларни ўтказиш учун прокурорнинг розилиги, рухсати талаб этилади. Хусусан, сўроқ қилишда кўрсатувларни олдиндан мустаҳкамлаб қўйиш зарур бўлганда терговчи кўрсатувларни олдиндан мустаҳкамлаб қўйиш тўғрисида илтимоснома қўзғатиш ҳақида қарор чиқаради ва уни зарур материаллар билан бирга прокурорга юборади. Айнан прокурор мазкур қарорнинг асослилигини текшириб, унга рози бўлган тақдирда, зарур материаллар судга юборилади. Гарчи сўроқ қилиш тергов ҳаракатини терговчининг ўзи мустақил ўтказса-да, ундаги кўрсатувларни олдиндан мустаҳкамлаб қўйиш масаласи суд томонидан якуний ҳал этилсада, терговчи кўрсатувларни олдиндан мустаҳкамлаб қўйиш тўғрисида илтимоснома қўзғатиш ҳақида қарор чиқаради ва уни зарур материаллар билан бирга прокурорга кўриб чиқиш учун юборади.

Бундан ташқари, ЖПКнинг 154-моддасига биноан, эксперимент натижасида фуқаролар, корхоналар, муассасалар ва ташкилотларга мулкӣ зарар етказилиши, ишлаб чиқариш тартиботининг, транспорт воситалари ҳаракати жадвалининг бузилиши ва бошқа нохуш оқибатларнинг келиб чиқиши эҳтимол бўлса, мазкур тергов ҳаракати прокурорнинг рухсати билан ўтказилиши лозим. Шунингдек, тинтув ҳам терговчининг асослантирилган қарорига биноан, прокурорнинг санкцияси билан ўтказилади (ЖПКнинг 161-моддаси). Шахсий тинтув бундан мустасно. Гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчининг телефонлари ва бошқа телекоммуникация қурилмалари орқали олиб бориладиган сўзлашувларини эшитиб туриш, улар орқали узатиладиган ахборотни олиш терговчининг прокурор томонидан санкция берилган қарорига биноан амалга оширилади. Булардан ташқари, ЖПКнинг 89-моддасига асосан давлат сирлари бўлган ҳужжатлар ёки нарсаларни кўздан кечириш, олиб қўйиш ва унга доир бошқа ҳаракатлар фақат суриштирувчи ёки терговчининг прокурор санкция берган қарорига биноан оширилиши мумкин. Бундан кўриниб турибдики терговчи баъзи тергов ҳаракатларни амалга оширишда прокурор билан ўзаро муносабатда бўлади.

JUMAYEV SHOHJAHON BEGIMQUL O'G'LI

Huquqni muhofaza qilish akademiyasi tayanch doktoranti

QONUN USTUVORLIGINI TA'MINLASHDA PROKUROR TEKSHIRUVLARIGA DOIR QONUNCHILIKNI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvlari, ularning o'ziga xos jihatlari hamda ushbu tekshiruvlarning maqsadi, predmeti, subyekti, obyekti hamda vositalari haqida so'z borgan. O'tkazilgan prokuror tekshiruvlariga doir rasmiy statistik ma'lumotlar keltirib o'tilgan. Bir qator huquqshunos olimlarning fikrlari bilan ilmiy munozaraga kirishilgan hamda ayrim tushunchalarga mualliflik ta'riflari ishlab chiqilgan. Qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvlarining ahamiyati "Taraqqiyot strategiyasi"da belgilangan vazifalar bilan uyg'unlikda tahlil qilingan hamda takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvi, tekshiruv predmeti, tekshiruv subyekti, tekshiruv obyekti, prokuror nazorati hujjatlari.

Mamlakatda davlat boshqaruvini takomillashtirish hamda demokratlashtirish, aholining turmush darajasi va sifatini oshirish, hududlarni kompleks rivojlantirish borasida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda.

Ushbu jarayonda prokuratura organlari tomonidan qabul qilinayotgan qonun hujjatlari ijrosini ta'minlash, jamiyatda qonuniylik va huquq-tartibotni mustahkamlash choralari ko'rilayotganligi muhim ahamiyatga ega.

Davlatimiz rahbari ta'kidlaganlaridek, "Bugungi kunda Yangi O'zbekistonni barpo etish yo'lida amalga oshirayotgan barcha islohotlarimizda qonun ustuvorligini ta'minlash hal qiluvchi ahamiyat kasb etmoqda.

Qonun hukmron bo'lgan jamiyatda albatta adolat, siyosiy-ijtimoiy barqarorlik, iqtisodiy o'sish va yuksalish bo'ladi, inson qadri, huquq va manfaatlari ta'minlanadi.

Bunday muhim maqsadlarga erishishda prokuratura organlari va ushbu tizimda xizmat qilayotgan, o'z kasbi va burchiga sodiq, vatanparvar insonlarning roli katta ekanini bugun alohida ta'kidlashimiz o'rinlidir"¹.

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning 08.01.2024-yildagi prokuratura organlari xodimlari hamda faxriylariga tabrik nutqidan // URL: [https:// president.uz](https://president.uz)

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori N.T.Yo'ldoshev ham ta'kidlab o'tganlaridek, "Prokuratura idoralari **"Qonun – ustuvor, jinoyatga jazo muqarrar"** degan ezgu tamoyil asosida mamlakatimizda barcha soha va tarmoqlarda qonuniylikni ta'minlashda birinchi navbatda xalqimizning qo'llab-quvvatlashiga tayanadi. Xalq va davlat manfaatlarini birinchi o'ringa qo'yib, inson huquq va erkinliklarini oliy qadriyat sifatida ta'minlab, prokuratura organlarini chinakam xalqchil tuzilmaga aylantirish –bizning asosiy maqsadimizdir"¹.

Shu kabi, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni bilan tasdiqlangan "2022 – 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi"da 100 ta maqsad belgilab qo'yilgan bo'lib, uning 17-maqsadi prokuratura organlari faoliyatini takomillashtirishga bag'ishlangan va unda qonuniylikni qat'iy ta'minlovchi, ochiq va adolatli prokuratura faoliyatining mustahkam huquqiy asoslarini yaratish hamda "Qonun – ustuvor, jazo – muqarrar" tamoyilini bosh mezonga aylantirish vazifasi qo'yilgan.

Ma'lumki, qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvlarining o'tkazilishi tekshiriladigan subyektlar tomonidan qonunchilik hujjatlarini aniq va bir xilda ijro etilishini ta'minlashga qaratiladi. Demak, prokuror tekshiruvlarining yadrosida ham aynan qonunchilikning bir xilda, sifatli va og'ishmay ijro etilishi yotadi.

Huquqshunos olim B.X.Po'latov ta'kidlaganlaridek, "Tekshirishlarning samaradorligi uni o'tkazish bo'yicha amalga oshirilgan ishlarning tashkiliy darajasiga, tekshirishlarga tegishli bo'lgan masalalarni huquqiy tartibga soluvchi aktlarni bilish darajasiga, metodik adabiyotlar haqida to'liq va har tomonlama tasavvurga ega bo'lishga bog'liqdir"².

Qonunlar ijrosi ustidan nazorat tartibida o'tkaziladigan tekshiruv prokuratura organlari faoliyatining strategiyasini aks ettiradi. Hozirgi vaqtda ularning tematikasi xilma - xil. Ular qatoriga fuqaroning huquqlari hamda erkinliklariga rioya etilishi to'g'risidagi, mulkchilik to'g'risidagi, tadbirkorlik faoliyati, xususiylashtirish, atrof-muhitni muhofaza qilish, soliq, bank, bojxona, yerga doir va boshqa qonunlarning ijrosi ustidan nazorat kiradi.

/ uz / lists / view / 6961.

¹ O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori Nig'matilla Yo'ldoshev To'liqinovichning 16.01.2024-yildagi mamlakatimiz aholisiga murojaatidan // URL: <https://prokuratura.uz/#/newsviewid=8986>.

² Po'latov B.X. Qonunlar ijrosi ustidan prokuror nazoratini tashkil qilish va prokuror nazoratining namunaviy hujjatlar to'plami // Amaliy-uslubiy qo'llanma. – Toshkent, 2014. – 15-bet.

Huquqshunos D.Belousova ta'kidlaganidek, "Prokuror tekshiruvlari qonunlar ijrosi ustidan prokuror nazoratini o'rnatish va qonunbuzilishlarini aniqlashning muhim instrumenti hisoblanadi"¹.

Fikrimizcha, qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvlari faqat "qonunbuzilish holatlarini aniqlashningina" muhim jarayoni emas. Sababi prokuror tekshiruvi natijasida nafaqat qonunbuzilishi aniqlanadi, balki tegishli prokuror nazorati hujjatlari orqali uni *bartaraf etish, oldini olish* choralari ham ko'riladi.

Misol uchun, prokuror qurilish sohasidagi qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvini o'tkazishni boshlab, tegishli bilimga ega bo'lgan mutaxassislarni tuman tibbiyot birlashmasidagi qurilish-ta'mirlash ishlarining sifati, unga davlat budjeti tomonidan ajratilgan mablag'lar hamda uning amalda sarflanish darajalarini aniqlash uchun jalb etdi va bu orqali qonunbuzilishlarini aniqladi. Prokurorning prokuror tekshiruvidagi harakatlari shu bilan yakunlanmaydi. Balki endi prokuror aybdor shaxslarga nisbatan intizomiy, ma'mumiy javobgarlikka tortish to'g'risidagi *qarorlar* qabul qiladi, qilmishida jinoyat tarkibi bo'lgan shaxslarga nisbatan jinoyat ishi qo'zg'atadi. Qonun buzilishi, uning kelib chiqish sabablari va bunga imkoniyat yaratib berayotgan shart-sharoitlarni bartaraf etish to'g'risida qonun buzilishini bartaraf etish vakolatiga ega bo'lgan tashkilotga yoki mansabdor shaxsga *taqdimnomalar* kiritadi, qonunga zid bo'lgan hujjatlarni bekor qilish yoki qonunga muvofiqlashtirish yuzasidan uni qabul qilgan tegishli tashkilot yoki uning yuqori tuzilmasiga *protestlar keltiradi*. Zarur deb topilganda, yana xuddi shunday huquqbuzarliklar takrorlanishining oldini olish maqsadida mansabdor shaxslar yoki fuqarolarni qonunning buzilishiga yo'l qo'ymaslik haqida yozma ravishda *ogohlantiradi* hamda huquqbuzarlik sodir etilganlik uchun javobgarlikni tushuntiradi. Bir so'z bilan aytganda, qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvlarida amalga oshiriladigan ishlar doirasi qonunbuzilish holatlarini aniqlashdan ancha kengroq sanaladi.

Qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvining subyekti sifatida tekshirishlarni amalga oshiradigan tegishli prokuratura organlarining xodimlari tushuniladi. Ya'ni tekshiruvga doir harakatlar ketma-ketligini amalga oshiradigan prokuratura xodimlarini, shuningdek tekshiruv bo'yicha holatga yakuniy baho berib, tegishli prokuror nazorati

¹ Белоусова Д.С. Дальнейшая процессуализация прокурорской проверки: блаж или необходимость? 2019. https://www.agprf.org/userfiles/ufiles/ob%20akademii/vestnik/2021Вестник_5_2021_end.pdf.

hujjatlarini imzolaydigan tegishli tuman, shahar prokurorlari va uning o'rinbosarlarini tekshiruv subyektlari deb e'tirof etishimiz mumkin.

Qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvining obyekti deganda tekshirish qaratilgan vazirliklar, idoralar, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, jamoat birlashmalari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar hamda vazirliklar va idoralarning harbiy qismlari, harbiy tuzilmalari, hokimlar va boshqa mansabdor shaxslar tushuniladi.

Yuqorida keltirilgan qonunchilikdagi tushunchalar, huquqshunos olimlarning prokuror tekshiruvlari haqidagi ilmiy(doktrinal) qarashlarini tahlil qilib, *“qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvi”* tushunchasiga quyidagicha mualliflik ta'rifimizni berishni lozim, deb topdik:

“Qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvi – prokuratura organlari tomonidan muayyan qonun hujjatlarining aniq va bir xilda ijro etilishi bo'yicha qonunchilikda belgilangan asoslar, muddatlar hamda tartiblarda tegishli tekshiruv obyektlarida, ya'ni davlat organlari, korxona, muassasa, tashkilotlar va boshqa idoralarda o'tkaziladigan nazorat tartibidagi o'rganishdir”.

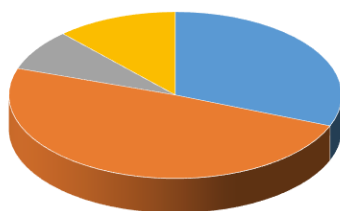
Amaliyotdan ham ma'lumki, jamiyatda huquqbuzarliklarni aniqlash hamda bartaraf etishda sifatli prokuror tekshiruvlari va uning natijasida qo'llanilgan prokuror nazorati hujjatlarining ahamiyati juda ham katta. Birgina misol, Sirdaryo viloyati prokuraturasi hay'at yig'ilishida keltirilgan ma'lumotlarga ko'ra, 2023-yil davomida viloyat prokuraturasi organlari tomonidan jami 7 864 ta *prokuror nazorati hujjatlari* qo'llanilgan, natijada 12 444 nafar fuqarolarning buzilgan huquqlari tiklangan.

Mazkur davr davomida prokuratura aralashuvi bilan 2 027 ta hujjatlar qonunga moslashtirilgan, qonun talablarini buzgan 2 995 nafar mansabdor shaxslar intizomiy, ma'muriy va moddiy javobgarlikka tortilgan, qo'pol qonunbuzilishlar yuzasidan 339 ta jinoyat ishlari qo'zg'atilgan.

Ushbu darvda prokuror tekshirishlari va jinoyat ishlari tergovida undirilgan jami zarar miqdori 100 mlrd. so'mni tashkil qilgan¹.

¹ Internet manbasi: URL: <https://t.me/uzbprokuratura>.

O'tkazilgan prokuror tekshiruvlari natijasida:

- Prokuror nazorati hujjatlari - 7864 ta
- Huquqlari tiklangan shaxslar - 12 444 ta
- Qonunga moslashtirilgan hujjatlar - 2027 ta
- Intizomiy, ma'muriy va moddiy javobgarlikka tortilganlar - 2995 ta

Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvlarining samarali hamda sifatli bo'lishi uchun tekshirish predmeti, obyekti va vositalariga alohida e'tibor qaratish, tekshirish uchun asoslarni, jumladan, jismoniy va yuridik shaxslarning arizalarini sinchkovlik bilan o'rganish hamda tekshiruv o'tkazish bosqichlariga amal qilish lozim bo'ladi. Qayd etib o'tilgan har bir tushunchaga "Prokuratura to'g'risida"gi Qonunning o'zida ilmiy-nazariy ta'riflar bilan aniqlik kiritib o'tilsa, "Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi"da belgilangan "prokuratura faoliyatining mustahkam huquqiy asoslarini yaratish" vazifasi ham muayyan darajada bajarilgan bo'lar edi.

KHASANOV MUKHRIDDIN UROKBOY O'G'LI

PhD student of the Law enforcement academy of the Republic of
Uzbekistan

EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES IN PREVENTION OF CORRUPTION OFFENSES IN LABOR BODIES

Annotation: *This article examines the experience of labor bodies in foreign countries, which are revealed on the basis of American, European, Scandinavian and Japanese models of labor bodies. Also, the achievements and shortcomings of the labor bodies of the countries related to these models were studied and the issues of implementation of their achievements into the activities of the Ministry of Employment and Poverty Reduction, which is competent in the field of population employment and labor in our country were studied. In the article, based on the experience of foreign countries, proposals and recommendations for improving the industry have been developed.*

Key words: *labor authorities, American model, Scandinavian model, European model, Japanese model, population employment, labor relations, law enforcement agencies*

It is known that President Sh.Mirziyoev has been raising important issues of fighting corruption in a number of speeches and speeches and promoting actual initiatives. One of the urgent issues raised by them is the issue of getting rid of corruption. For example, in his Address to the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan on January 24, 2020, the President spoke about the **“honesty vaccine”** and said: “Unless all sections of the population and the best experts are involved in the fight against corruption, we will not be able to achieve the high goals we set before ourselves. This is what everyone should know. He raised the issue: The biggest question is “Where do we get the honesty vaccine?”¹.

As Angel Gurría, Secretary General of the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) noted, “The most effective way to fight corruption is to raise awareness and anti-corruption thinking”². We believe that this proposal applies to all state bodies, including labor bodies.

The experience of the countries of the world shows that the measures to prevent and fight against corruption are divided into two main directions³.

The first is to prevent corruption through education, that is, to change the worldview of the population and civil servants, to strengthen research and propaganda, and to prevent it through training, and **the second** is to establish strict measures against corruption and severe punishments.

In this regard, there are different approaches among scientists and experts. While a number of scholars believe that fighting against corruption is the primary priority of ideological approaches⁴, most

¹ The President proposed the use of the "Honesty vaccine" against corruption // <https://uza.uz/uz/posts/prezident-porakh-rlarga-alollik-vaktsinasi-ichirish-keraklig-24-01-2020>

² Gurría A. G20: Cleaning up the world economy // the Guardian / <https://www.theguardian.com/commentisfree/2009/mar/31/g20-tax-havens-economy>

³ Bakhtiyorjonov I.A. Implementation of the recommendations of the Istanbul Action Plan of the Anti-Corruption Network in Uzbekistan: achievements and problems // Scientific progress / volume 2 i issue 3 I 2021 <https://yuz.uz/news/davlat-khizmatchilarini-halollik-vaktsinasi-within-systematic-training-is-implemented>

⁴ Nurmuhamedova G.B. "Criminological description of crimes related to corruption and improvement of their prevention". Doctor of Philosophy (PhD) thesis abstract. - T.: Public Security University of the Republic of Uzbekistan. 2021.-46p., Turdikulov Sh.Kh. Public control in the fight against corruption in New Uzbekistan // <https://scientists.uz/uploads/conferences/0013/M-34.pdf>, Nisnevich Yu. A. Politika i corruption: corruption kak factor mirovogo politicheskogo protsessa: monografiya / Yu. A. Nisnevich. – Moscow: Izdatelstvo Yurayt, 2022. – 240 p.

practitioners emphasize that the effectiveness of fighting against corruption is mainly measured by the availability of sufficient methods and tools in the application of law¹.

In our opinion, if changing the worldview of the population and civil servants in this field, carrying out promotional activities will be effective in the initial stages, the effectiveness of the fight against corruption will be directly measured by the achieved results. That is why it is extremely important to identify, fight and ensure the inevitability of punishment in the early stages of corruption offenses.

Of course, the fight against this evil will be determined by the political will and initiative expressed by the state leadership and management bodies and their officials². However, this is not sufficient in itself, as is recognized in almost all studies.

Based on this, it is important to study the experience of preventing corruption in labor bodies.

Today, labor bodies operate in more than 170 countries of the world. **The Norwegian Department of Labor** was established in 1885 as the first authority to regulate labor relations³.

According to Convention on the Organization of Employment Services No. 88 in 1948, the main responsibility of employment services is to achieve full employment and ensure stability in the labor market in cooperation with other interested public and private institutions.

According to the World Association of Public Employment Services, Public Employment Services performs the following four main tasks:

- conduct a unified state policy on labor relations;
- legal regulation of the field;
- providing employment;
- improve working conditions, ensure work-related benefits and rights, and provide other rights¹.

¹ Dell Gillian Tackling grand corruption impunity Proposal for a definition and special measures.- Transparency International. 2023. // [https:// www.transparency.org / en / publications / tackling-grand-corruption-impunity-proposals-for-definition-and-special-measures](https://www.transparency.org/en/publications/tackling-grand-corruption-impunity-proposals-for-definition-and-special-measures),

⁶ Ismailov B.I. The practice of foreign countries in the fight against corruption and the formation of the international standards system // Study guide. - T.: Academy of the General Prosecutor's Office of the Republic of Uzbekistan, Scientific-educational center for combating corruption, YuMOM. 2019.-150 p., Mamanov S.S. "Improving the organizational and legal foundations of the "compliance-control" system in the field of combating corruption" dissertation abstract of the Doctor of Philosophy (PhD). -T.: Academy of Law Enforcement of the Republic of Uzbekistan. 2024.-48b.

² Конов А.В., Маскалева О.С., Горбачева Н.С. Служебные разоблачения и защита заявителей: опыт США, Великобритании и Канады. Доклад – М.: ООО “ФТБС консалтинг”, 2018. – 228 с.

³ [https:// wiki5.ru / wiki / Ministry_of_Labour_\(Norway\)](https://wiki5.ru/wiki/Ministry_of_Labour_(Norway))

The analysis of the experience of preventing corruption in labor bodies of foreign countries shows that today there are employment and labor bodies in more than 170 countries. According to the World Association of Public Employment Services, public employment services are responsible for promoting employment, collecting and analyzing labor market data, implementing labor market adjustment programs, and assigning unemployment benefits.

In world practice, employment policies are classified into **american, scandinavian, european** and **japanese** models based on their content².

A distinctive feature of **the american model** is the decentralization of legislation in the field of employment and assistance to the unemployed, which is adopted separately in each state.

A characteristic feature of **the scandinavian model** is that the main direction of the state employment policy is to prevent unemployment and not provide assistance to unemployed citizens as much as possible.

The characteristic features of **the european model** are increasing the productivity of employees and increasing the income level of working citizens, reducing the number of employed people.

The japanese model is characterized by a lifelong employment system, with wages depending on seniority and age. Lifetime employment guarantees that the employee will be permanently employed until the age of 55-60.

Labor bodies can be divided into **models specializing in a narrow and wide** range of relatively competent bodies³.

Labor bodies specializing in **a narrow range (USA, Republic of Korea, FRG, Italy, etc.)** are only engaged in creating decent working conditions for employees and ensuring employment.

A wide range of specialized labor bodies (**Great Britain, Sweden, CIS countries, etc.**) perform a number of other tasks (social, health, education, etc.) in addition to providing employment.

Detection and elimination of corruption cases in labor bodies of foreign countries is mainly carried out by the **authorized body or in cooperation with the authorized body and supervisory and law enforcement bodies**.

¹ Попова Н.В. Опыт зарубежных стран в управлении занятостью и рынком труда // Фундаментальные исследования. – 2014. – № 12-3. – С. 592-595

²https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-moscow/documents/publication/wcms_746685.pptx

³ Masharipov F.O'. A short explanatory dictionary of terms and concepts related to population employment and labor relations for the leaders and employees of labor bodies of the republican courses for improving the qualifications of employees of labor bodies. - T.: Ministry of Employment and Labor Relations of the Republic of Uzbekistan. 2021. -96 p.

Under the influence of accepted international documents on combating corruption, identification and evaluation of corruption risks in labor bodies of all countries, strategies aimed at reducing corruption risks, adoption of integrity criteria, strengthening of anti-corruption knowledge and skills of officials and employees, gifts and services adopting procedures, developing measures aimed at preventing conflicts of interest, improving the income and property declaration system, reducing the human factor in decision-making, ensuring openness of information, developing public control, simplifying administrative procedures related to service provision, spending allocated funds work aimed at the development of directions such as strengthening the control system, ensuring the independence of departmental anti-corruption systems, strengthening anti-corruption intolerance among employees is being carried out¹.

Labor bodies can be divided into two main models, which are relatively competent bodies: **narrowly specialized** and **broadly specialized models**.

In narrowly specialized models (**USA, France, Italy**, etc.), labor authorities are only concerned with creating decent working conditions for employees and ensuring employment. In the models of wide specialization, labor bodies perform a number of other tasks (social, health care, education, etc.) in addition to labor and employment.

For example, in **the United States**, the regulation of labor relations and uniform policies in the field are carried out by the United States Department of Labor, which was established on March 4, 1903².

Currently, the tasks of the Department of Labor include encouraging and improving the well-being of employees, solving problems related to violations of labor laws, improving working conditions, expanding opportunities for gainful employment; provide employment benefits and rights, combat unemployment, work with legal immigrants, attract new labor from abroad, act as a liaison between workers and the government, regulate issues related to strikes and other forms of labor unrest, employer and government In the event of strikes or other disputes with workers, this includes getting to know the demands of the workers and, if possible, complying with them or making compromises³.

¹ See for example: V Chili prinyata strategiya obespecheniya nepodkupnosti // https://anticor.hse.ru/main/news_page/v_chili_prinyata_strategiya_obespecheniya_nepodkupnosti

² www.dol.gov

³ www.dol.gov

The U.S. Department of Labor's official website provides¹ outreach and hotline options to combat employment corruption, wrongful termination and whistleblower harassment.

Employees of federal agencies can apply to the OSS if corruption offenses are committed in the organization or if their rights and freedoms are violated according to the law².

Reports of threats and harassment against those who participate in or expose corruption in US federal workplaces may be submitted to the **Whistleblower Protection Program (OSHA)** ³.

Under this program, whistleblowers are protected under more than 20 US federal laws.

These investigators investigate and take action against violations of the law, such as corruption, harassment, and discrimination.

The U.S. **Equal Opportunity Commission (EEOC)** enforces laws that prohibit discrimination against employees on the basis of race, color, religion, sex (including pregnancy), national origin, social origin, age (for those 40 years of age and older), disability, or genetic information, harassment examines appeals⁴.

The U.S. Department of Labor's Wage and Hour Division (WHD) enforces minimum wages, benefits, Family and Medical Leave Act compliance, migrant and seasonal worker rights, and child labor requirements under the Fair Labor Standards Act. controls the execution⁵.

The National Labor Relations Board (NLRB) oversees unionization, wages, and working conditions for most private sector workers, with or without a union⁶.

In addition, federal employees can contact **the Occupational Safety and Health Officers (DASHO)** at any government agency about corruption, harassment, or discrimination⁷.

The US Office of Special Counsel (OSC) ⁸ is responsible for investigating and prosecuting violations of the rights and liberties of federal government employees and restoring the rights of victims.

¹ [https:// www.dol.gov / agencies / ocfo / about](https://www.dol.gov/agencies/ocfo/about)

² сайт www.osc.gov

³ [https:// www.osha.gov /](https://www.osha.gov/)

⁴ www.eeoc.gov

⁵ [www.dol.gov / whd](http://www.dol.gov/whd)

⁶ www.nlr.gov

⁷ [www.osha.gov / enforcement](http://www.osha.gov/enforcement)

⁸ www.osc.gov

In the UK, the Department for Work and Benefits (DWP) (www.dwp.gov.uk) is responsible for regulating employment relations and implementing uniform policies in the sector.

The department is responsible for the UK government's welfare, benefits and childcare policy.

As the UK's largest public service department, it administers state pension and incapacity, disability and health benefits to around 20 million claimants and clients. It is the second largest government department by staff and the largest by expenditure (£187bn).

If you look at the information on the Department's official website (<https://www.gov.uk/browse/justice>), advice on the rights of employees and their protection, applying to the courts, information or reporting of crimes and offences for causing damage issues of compensation, liability and types of punishment are covered.

In the UK, unlike in the US, occupational safety and health is administered by a non-governmental organization under the Department for Work and Benefits. Occupational health and safety legislation in the UK is no different from the approach in the US.

For example, in Great Britain in 1961 "Factories" and in 1974 "Occupational Health and Safety" laws were adopted¹.

According to them, the employer is obliged to ensure the protection of employees from the effects of dangerous production factors and can charge the employee for this purpose.

Employees have the right to elect a labor protection committee for the purpose of monitoring the employer and justifying the award of compensation for lost health. Monitoring of compliance with labor protection requirements is carried out not only by the labor protection committee, but also by the Secretary of State.

In the Republic of Korea, the regulation of labor relations and the implementation of a uniform policy in the field are included in the competence of **the Ministry of Employment and Labor (MOEL)** ², which was established on July 17, 1948.

The main task of the Ministry is to control employment policy, control employment insurance, professional development, working conditions and welfare of workers. The Ministry is the central administrative body responsible for coordinating labor-management relations, occupational safety and health, industrial accident compensation, and other employment and labor-related matters.

¹ https://ru.wikibrief.org/wiki/Factories_Act_1847

² <http://moel.go.kr/>

On the official website of the Ministry (<http://moel.go.kr/info/integritydata/list.do>) you can see information on corruption, integrity disclosure, results of internal audits, anti-bribery advice (consultations), events and much more.

The fight against corruption in labor authorities **in Japan** differs from other countries in a number of ways. First of all, it differs from the Japanese labor law in that it has a system of lifetime employment. Based on this, relations in state organizations are established for long periods and in most cases are based on national traditions.

Payment of wages and allowances to employees, and their material incentives are at the disposal of the employer.

Based on the above, the following proposals and recommendations are offered in order to improve the activities of fighting and preventing corruption in labor relations:

- formation of tolerance criteria for the level of corruption risks in the system, their research;
- to ensure that the strategy for reducing corruption risks in the spheres and sectors under the ministry is based on reliable information;
- ensuring transparency and openness of information on the activities of the Ministry and placing it on the website;
- involving public representatives in the process of adoption of relevant normative acts in order to strengthen the system of public control in the system;
- simplification of administrative procedures aimed at providing services to the population, transferring them to the electronic and remote display system;
- elimination of corruption factors in the processes of organized employment of citizens abroad;
- Violation of budget discipline in the ministry, elimination of deficiencies in the spending of funds and mutual settlement process;
- determination of activities aimed at regular improvement of compliance, internal audit and financial control services in the system;
- introduction of modern information and communication technologies in the fight against corruption;
- improvement of the protection of persons who provided information about corruption cases in the central and regional units of the ministry;
- development of a procedure for monitoring and controlling the effectiveness of anti-corruption procedures in the ministry and its regional and structural units.

АБДУРАХМАТОВА КАМОЛА МУРОДЖОН ҚИЗИ

Хуқуқни муҳофаза қилиш академияси
таянч докторанти

ҚУРИЛИШНИ НАЗОРАТ ҚИЛИШ ВА АМАЛГА ОШИРИШДА КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШИШ МАСАЛАЛАРИ

Маълумки, дунё бўйлаб қурилиш индустрияси кўлами тобора кенгайиб ва ўсиб бормоқда. Оксфорд Экономикс иқтисодчиларининг фикрига кўра, глобал қурилиш бозори 2037 йилга келиб қарийб 14 триллион долларгача ўсиши тахмин қилинмоқда.

Юртимизда ҳам сўнгги етти йилда қарийб 100 миллиард долларлик қурилиш ишлари амалга оширилган. Бу соҳадаги ишлар ҳажми йилига ўртача 7-8 фоиз ўсмоқда.

Дарҳақиқат, қурилиш лойиҳаларининг ҳажми, ўзига хослиги, юқори харажатлари, кўп босқичлари ва мураккаблиги туфайли қурилиш бошқа иқтисодиёт тармоқларига қараганда коррупцияга кўпроқ мойил ҳисобланади.

Қурилиш лойиҳалари кўпинча бир неча йил давом этади, катта молиявий инвестицияларни ўз ичига олади ва ўзига хос мураккаб бўлиб, иккита лойиҳа бир хил бўлмайди ва кўплаб томонлар иштирок этадиган кенг таъминот занжирлари мавжуд. Бу коррупцияни келтириб чиқарувчи турли хил амалиётларнинг пайдо бўлишига олиб келди.

Бу борада Глобал фуқаролик жамияти ташкилоти Transparency International 2011йилда сўнгги марта ўзининг Пора тўловчилар индексини эълон қилганида - жамоат ишлари бўйича шартномалар ва қурилиш сектори порахўрликка мойил бўлган тармоқлар рўйхатида охирги ўринни эгаллаган. Соҳадаги коррупция фирибгарликдан тортиб товламачилик, ўзлаштириш ва бошқа суиистеъмолликларни ўз ичига олиши мумкин.

Халқаро таҳлилларга кўра, 2030 йилга келиб дунё бўйлаб қурилишдаги коррупция учун ҳар йили 5 трлн. доллар маблағ сарфланиши мумкин. Бу эса жуда катта рақам бўлиб, дунёдаги учинчи йирик иқтисодиётга эга давлат Япониянинг йиллик ялпи ички маҳсулотидан ҳам юқоридир.

Шу сабабли ушбу соҳада коррупцияни олдини олиш масалалари бутун дунё давлатлари, қолаверса давлатимизда ҳам долзарб аҳамиятга эга.

Қурилишни назорат қилиш ва амалга ошириш соҳаларидаги коррупция кўпинча сифатсиз ва хавфли инфратузилмаларга олиб келади, бу эса ҳалокатли оқибатларни келтириб чиқариши мумкин.

Шу боисдан ҳам бу доимий равишда соҳада коррупцияга қарши самарали чораларни ишлаб чиқишни тақозо этади.

Қурилишда коррупцияга қарши курашиш бўйича адабиётларни таҳлил қилиш асосида қурилиш соҳасида коррупцияга қарши чора-тадбирларни қуйидаги олти тоифага бўлиш мумкин:

- Тартибга солиш чоралари: бу чора-тадбирлар хулқ-атвор стандартлари ва бузилиш оқибатларини таъминлайдиган самарали ҳуқуқий ва ахлоқий асосларни яратишга қаратилган. Ушбу тизимлар коррупцион фаолиятни аниқлаш ва жиноий жавобгарликка тортиш учун шаффофлик ва жавобгарликни ошириши зарур. Бу меъёрларни қўллаш ва қонунбузарларни кучли сиёсий ирода орқали жавобгарликка тортиш муҳим саналади.

- Маъмурий чоралар: бу чора-тадбирлар коррупцияга қарши чора-тадбирларни ҳалоллик, ошкоралик ва масъулият билан олиб бориш орқали ҳар бир ташкилот олдида шаффофлик ва ҳисобдорликка қаратилган. Ушбу чора-тадбирлар, шунингдек, қашшоқлик, ресурсларнинг тенг тақсимланмаганлиги ва муҳим хизматлардан фойдалана олмаслик каби коррупциянинг асосий сабабларини бартараф этишга қаратилган.

- Мувофиқлик чоралари: бу чоралар манфаатдор томонларнинг очиқ савдолар ва адолатли муомала каби процессуал ва шартнома талабларига риоя қилишларини таъминлайди. Мувофиқлик чоралари коррупцияга қарши чоралар самарадорлигини таъминлаш учун муҳим аҳамиятга эга.

- Рағбатлантирувчи чора-тадбирлар: бу чора-тадбирлар манфаатдор томонларнинг тартибга солиш, маъмурий ва мувофиқлик чоралари ҳақида хабардорлигини оширишга қаратилган. Хабардорлик жамоатчилик иштироки ва мулоқотга ёрдам беради, бу эса шахсларга коррупцияга қарши чораларга ҳисса қўшиш имконини беради.

- Тергов чора-тадбирлари: бу чора-тадбирлар коррупция амалиётларини аниқлаш ва бартараф этиш учун самарали аудит жараёнларини ўрнатишга қаратилган фаол қадамлардир. Шартнома мониторинги коррупцияга қарши курашда энг кенг тарқалган ва самарали чоралардан биридир. Ушбу туркумга, шунингдек, шахсларга коррупция ҳолатлари ҳақида хабар бериш имконини берувчи ва уларнинг ўз вақтида ва профессионал тарзда

кўриб чиқилишини таъминлайдиган ҳисобот тизимини ўз ичига олади.

■ Интизомий чоралар: бу чоралар коррупцияга қарши курашнинг бошқа чораларини бузиш оқибатларини кўрсатиш учун муҳимдир. Яъни коррупцияга йўл қўйганлик учун жарима ва қамоқ каби жиноий оқибатларга олиб келиши мумкинлигини англатиш зарур.

Шунингдек, қуйидаги чоралар ҳам қурилиш соҳасида коррупциянинг олдини олиш, қурилиш лойиҳаларини муваффақиятли ва қонун нормаларига амал қилган ҳолда яқунланишини таъминлаши мумкин.

1. Коррупцияга қарши кучли сиёсат, яъни ахлоқий хулқ-атворга содиқлик ва коррупцияга мутлақо тоқат қилмасликни белгилловчи коррупцияга қарши сиёсатни ишлаб чиқиш. Ушбу сиёсат барча манфаатдор томонларга, шу жумладан қурилиш жараёнининг барча иштирокчиларига етказилиши, изчил ва адолатли тарзда амалга оширилиши керак.

2. Пудратчиларни танлаш, қурилиш ишларини топшириш ёки шартнома тузишдан олдин уларни тегишли текширувдан ўтказиш. Яъни комплаенс назорат тизимини жорий қилганлик, қурилиш ишларини бажаришдаги ҳалоллик даражасини ўрганиш.

3. Хулқ-атвор кодексини яратиш. Лойиҳага жалб қилинган барча манфаатдор томонлар, шу жумладан жамоа аъзолари, пудратчилар ва субпудратчилар учун хулқ-атвор кодексини белгилаш. Ушбу хулқ-атвор кодекси кутилган хулқ-атвор ва ахлоқий меъёрларни белгилаб бериши ва барча манфаатдор томонларга аниқ етказилиши керак.

4. Мунтазам аудитларни ўтказиш. Коррупциянинг мумкин бўлган соҳаларини аниқлаш учун қурилиш лойиҳаси фаолиятини мунтазам аудитини ўтказиш. Ушбу аудитлар мустақил учинчи томон томонидан ўтказилиши ва молиявий ҳисоботлар, шартномалар ва бошқа лойиҳа ҳужжатларини кўриб чиқишни ўз ичига олиши керак.

5. Ўқитиш ва қўллаб-қувватлашни таъминлаш. Қурилиш ишларининг барча иштирокчиларини коррупцияга қарши сиёсат ва тартиблар бўйича ўқитиш ва қўллаб-қувватлаш. Бу ахлоқий хулқ-атвор, коррупцияга қарши сиёсат ва гумон қилинаётган коррупция ҳақида хабар бериш тартиблари бўйича тренингларни ўз ичига олиши мумкин.

6. Хабар бериш тизимини рағбатлантириш. Қурилишни назорат қилиш ва амалга ошириш жараёнининг барча иштирокчиларига

гумон қилинган коррупция ҳақида хабар беришлари учун хавфсиз ва махфий ҳисобот механизмини тақдим этиш орқали маълумот тарқатишни рағбатлантириш.

Фикримизча, ушбу чоралар мумкин бўлган муаммоларни аниқлашга ва коррупциянинг олдини олишга ёрдам беради.

МАЖИДОВ ШАХЗОД АБДИХАЛИЛ ЎҒЛИ

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси
таянч докторанти

КОРРУПЦИЯГА ОИД ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ҲАҚИДА ХАБАР БЕРГАН ШАХСЛАРНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШГА ОИД ҚОНУНЧИЛИК ҲУЖЖАТЛАРИНИ ТАҲЛИЛ ҚИЛИШГА ОИД АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР

***Аннотация.** Мазкур мақолада Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти томонидан Ўзбекистон Республикасида коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар ҳақида хабар берувчи шахсларни ҳимоя қилишга оид қонунчилик ҳужжатлари таҳлили юзасидан муаллифнинг айрим мулоҳазалари билдирилган.*

***Калит сўзлар.** Хабар берган шахс, иш берувчи, коррупция, исботлаш мажбурияти, электрон тизим.*

Маълумки, Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти (кейинги ўринларда ИХТТ деб аталади) томонидан Ўзбекистон Республикасида коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ахборотни хабар қилувчи шахсларни (кейинги ўринларда хабар берувчи шахслар деб аталади) ҳимоя қилиш бўйича амалдаги қонунчилик ҳужжатларини баҳолаш натижалари бўйича қуйидаги мулоҳазалар билдирилган.

3.1.1. Хабар берувчи шахсларнинг ҳуқуқий ҳимояси.

Критерий 3.1.1.

Закон гарантирует защиту осведомителей:

Элемент	Оценка
Гарантируется защита физических лиц, сообщивших о правонарушениях, связанных с коррупцией, произошедших на их работе, считая предоставленную информацию достоверной на момент ее раскрытия	X
Мотивы осведомителя или то, что он сообщает информацию добросовестно, не являются условиями для предоставления защиты	X
Если требуется тест общественного интереса, как условие предоставления защиты осведомителю, правонарушения, связанные с коррупцией, рассматриваются предметом общественного интереса и осведомление о них является достаточным основанием для предоставления защиты по умолчанию	X

Примечание: Правонарушение, связанное с коррупцией, значит, что сфера действия закона должна распространяться на: 1) коррупционные преступления (смотрите определение во вступительной части этого документа); и 2) нарушения правил относительно конфликта интересов, деклараций об активах и интересах, несовместимости службы с другими видами должностей или деятельности, подарков, других антикоррупционных ограничений. «На их работе» значит, что сообщение основано на информации, полученной в связи с настоящей или прошлой трудовой деятельностью осведомителя в публичном или частном секторе. Таким образом, данный критерий не касается обращений граждан.

Баҳолаш натижаларига кўра, Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонунининг 28-моддасига мувофиқ Ўзбекистонда фақат коррупциявий ҳуқуқбузарликлар ҳақида хабар берган шахслар ва уларнинг яқин қариндошлари ҳимоя қилиниши таъкидланган¹.

Баҳолаш натижаси салбий.

ИХТТ маълумотига кўра, қонун доираси қуйидаги хабарлар ҳақида хабар берган шахслар ҳимоя остига олиниши лозим:

¹ Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуни. ЎРҚ-419-сон. 03.01.2017. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами.

- 1) коррупциявий жиноятлар;
- 2) манфаатлар тўқнашуви, мол-мулкни ва манфаатлар тўғрисидаги декларацияларни тўлдирмаслик;
- 3) хизматнинг бошқа лавозимлар ёки фаолият турлари билан мос келмаслиги;
- 4) совғалар ва бошқа коррупцияга қарши чекловлар тўғрисидаги қоидаларнинг бузилиши.

Маълумки, Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонунининг 28-моддасига кўра, фақат коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ахборотни хабар қилувчи шахслар ва уларнинг яқин қариндошлари давлат ҳимоясида бўлади¹.

Умуман олганда, халқаро стандартлар ва илғор тажрибадан келиб чиқиб, ҳар қандай турдаги жамоат ва давлат манфаатларига зарар етказувчи ҳуқуқбузарликлар ҳақида (коррупция, экология, солиқ, иқтисод, ижтимоий соҳа ва ҳ.к.) хабар берган шахсларни ҳимоя қилишга қаратилган, худди “Жабрланувчиларни, гувоҳларни ва жиноят процессининг бошқа иштирокчиларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Қонунга ўхшаш қонун лойиҳасини ишлаб чиқиш орқали жамиятдаги кўплаб муаммоларни олдини олиш мумкин.

Фикримизча, 3.1.1. мезони бўйича баҳолаш натижалари асосли деб ҳисоблаш мумкин.

3.1.2. Хабар берувчиларни ҳимоя қилиш юзасидан хавфсизлик чоралари ўз иш жойида қуйидаги шахсларга қўлланилиши.

Критерий 3.1.2.

Законодательство о защите осведомителей распространяется на следующих лиц, сообщающих о нарушениях, связанных с коррупцией, произошедших на их работе:

Элемент	Оценка
Работников публичного сектора	Х
Работников частного сектора	Х
Членов правления и сотрудников госпредприятий	Х

Баҳолаш натижаларига кўра, хабар берувчиларни ҳимоя қилиш тўғрисидаги қонунчилик ўз иш жойида содир бўлган коррупция билан боғлиқ қонунбузарликлар тўғрисида хабар берган қуйидаги шахсларга нисбатан қўлланилади:

- 1) давлат сектори ходимлари;

¹ Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуни. ЎРҚ-419-сон. 03.01.2017. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами.

- 2) хусусий сектор ходимлари;
 - 3) бошқарув аъзолари ва давлат корхоналари ходимлари.
- Баҳолаш натижаси салбий.*

Маълумки, Ўзбекистон Республикасининг "Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида"ги Қонуни коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар тўғрисида маълумот берувчи шахсларни, уларнинг иш жойидан қатъи назар, ҳимоя қилишни назарда тутди.

Шунингдек, қонунчилик давлат ва хусусий сектор ходимларига, бошқарув аъзолари ва давлат корхоналари ходимларига нисбатан қўлланилади.

Ўзбекистон 3.1.2 мезонда қониқарли баҳоланиши керак эди.

Ўзбекистон Республикасининг "Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида"ги Қонунининг 28-моддасида коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ахборотни хабар қилувчи шахслар ва уларнинг яқин қариндошлари давлат ҳимоясида бўлиши назарда тутилган¹.

Ушбу моддада "шахслар" атамаси қўлланилган, аммо бу атамага нисбатан амалдаги қонунчилик доирасида аниқ таъриф берилмаган ва бу шахслар атамаси ҳар қандай шахсга нисбатан ҳам қўлланилиши мумкинлигини билдиради.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 31 декабрдаги 829-сон қарори билан тасдиқланган "Коррупцияга оид ҳуқуқбузарлик ҳақида хабар берган ёки коррупцияга қарши курашишга бошқа тарзда кўмаклашган шахсларни рағбатлантириш тартиби тўғрисида"ги низомнинг 3-бандида коррупцияга оид ҳуқуқбузарлик ҳақида хабар берган ёки коррупцияга қарши курашишга бошқа тарзда кўмаклашган шахслар – фуқаролар, фуқаролиги бўлмаган шахслар, нодавлат тижорат ташкилотининг ёки бошқа нодавлат ташкилотининг ёхуд давлат органининг, давлат иштирокидаги ташкилотнинг ёки фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи хизматчиси сифатида таъриф берилган².

Юқорида айтиб ўтилган атамага тегишли қонунчиликда таъриф йўқлигидан келиб чиқиб, ушбу Қонуннинг 28-моддасидаги хабар берувчи шахсларни ҳимоя қилиш тўғрисидаги қоидалар

¹ Ўзбекистон Республикасининг "Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида"ги Қонуни. ЎРҚ-419-сон. 03.01.2017. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами.

² Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг "Коррупцияга оид ҳуқуқбузарлик ҳақида хабар берган ёки коррупцияга қарши курашишга бошқа тарзда кўмаклашган шахсларни рағбатлантириш тартиби тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақида"ги Қарори. ВМҚ-829-сон. 31.12.2020. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси.

барча шахсларга нисбатан ҳам қўлланилиш эҳтимоли вужудга келади.

Бизнингча, ҳимоя доирасига давлат ва хусусий сектор ходимлари, шу жумладан бошқарув аъзолари ва давлат корхоналари ходимларини киритиш мумкин. Шу сабабли, мазкур 3.1.2 мезони бўйича баҳолаш натижаларига қўшилмаслик мақсадга мувофиқ.

3.1.3. Мудофаа ва хавфсизлик соҳасида хизмат фаолиятида дуч келган коррупциявий ҳуқуқбузарликлар ҳақида хабар берувчи шахсларнинг ҳуқуқий ҳимояси.

Критерий 3.1.3.

Элемент	Оценка
Лица, занятые в сфере обороны и безопасности, предоставляющие информацию о нарушениях, связанных с коррупцией, подлежат защите эквивалентной той, которая предоставляется обычным осведомителям.	X

ИХТТнинг таъкидлашича, коррупциявий ҳуқуқбузарликлар тўғрисида маълумот берадиган мудофаа ва хавфсизлик билан шуғулланадиган шахслар хабар берувчи шахслар сингари тенг ҳимоя қилиниши лозим.

Баҳолаш натижаси салбий.

Маълумки, Ўзбекистон Республикасида мудофаа ва хавфсизлик соҳасида коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар ҳақида хабар берувчиларни ҳимоя қилиш бўйича махсус норматив-ҳуқуқий ҳужжат Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонунида махсус норма ёхуд махсус норматив-ҳуқуқий ҳужжат мавжуд эмас.

Фикримизча, мазкур баҳолаш натижаларига қўшилиш мумкин.

3.1.4. Хабар берувчи шахсларга нисбатан меҳнатга оид тазйиқлар ўтказилганда суд жараёнида исботлаш мажбурияти.

Критерий 3.1.4.

Элемент	Оценка
В административном или судебном производстве, касающемся защиты прав осведомителей, регулирующий соответственное производство закон возлагает на работодателя бремя доказывания того, что любые меры, принятые против осведомителя, не были связаны с его или её сообщением о нарушениях.	X

ИХХТнинг таъкидлашича, халқаро стандартларда хабар берувчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш билан боғлиқ маъмурий ёки суд процессида тегишли иш юритишни тартибга солувчи қонунчилик ҳужжатларида иш берувчи томонидан хабар берувчи шахсга нисбатан қўлланилган ҳар қандай таъсир чоралари хабар берувчи шахс томонидан хабар берилганлиги ортидан қўлланилмаганлигини иш берувчига исботлаш мажбуриятини юклайди.

Баҳолаш натижаси салбий.

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 174-моддасига кўра, ходим билан меҳнат шартномасини бекор қилиш ёки уни бошқа ишга ўтказишнинг асослилигини исботлаш юки (мажбурияти) иш берувчига юклатилган¹.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2023-йил 20 ноябрдаги “Судлар томонидан меҳнат шартномасини бекор қилишни тартибга солувчи қонун ҳужжатларини қўллаш амалиёти тўғрисида”ги 26-сон қарорининг 62-бандида ушбу тоифадаги низоларни кўриб чиқишда шуни ёдда тутиш керакки, меҳнат шартномасини бекор қилиш ёки бошқа ишга ўтказишнинг асослилигини исботлаш юки (мажбурияти) иш берувчига юкланади².

Расмий маълумотларига кўра, Ўзбекистон Республикасида коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар тўғрисида хабар берган шахсларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш муносабати билан меҳнат шартномасини бекор қилиш ёки бошқа ишга ўтказиш ҳолатлари бўйича суд ишлари кўриб чиқилмаган.

¹ Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодекси. 28.10.2022. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси.

² Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг “Судлар томонидан меҳнат шартномасини бекор қилишни тартибга солувчи қонун ҳужжатларини қўллаш амалиёти тўғрисида”ги қ26-сон ақори. 20.11.2023. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси.

Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 4-моддасида меҳнат ва (ёки) машғулотлар соҳасида камситилган деб ҳисоблаган шахс дискриминация фактига белгиланган тартибда шикоят қилиши, шу жумладан камситишни бартараф этиш ва унга етказилган моддий зарарни қоплаш ҳамда маънавий зарарни қоплаш тўғрисида судга мурожаат қилиши мумкинлиги кўрсатилган.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 137-моддаси ва Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2023 йил 20 ноябрдаги “Судлар томонидан меҳнат шартномасини бекор қилишни тартибга солувчи қонун ҳужжатларини қўллаш амалиёти тўғрисида”ги 26-сон қарорининг 45-бандига мувофиқ, ходим иш берувчининг меҳнат шароитларини ўзгартириши устидан шикоят қилишга ҳақлидир. Шахсий меҳнат низосини кўриб чиқишда исботлаш юки (мажбурияти) иш берувчига юкланади¹.

Агар суд ишни кўриб чиқаётганда иш берувчининг меҳнат шароитларини ўзгартириши, шунингдек бошқа ишга ўтказилиши ёки меҳнат шартномасини бекор қилиш ходимга унинг бузилиши коррупцияга оид ҳуқуқбузарлик ҳақижа хабар бериш муносабати билан қабул қилинган чоралар эканлиги аниқланса, у ҳолда иш берувчининг хатти-ҳаракатлари ноқонуний деб топилади ва ходим аввалги иш жойи (лавозими) тикланади.

Бунда амалдаги қонунчиликда иш берувчи ва ходим ўртасидаги низоларни судда кўриш даврида иш берувчига қуйидаги масалалар бўйича исботлаш мажбурияти юкланган:

- 1) меҳнат шартномасини бекор қилиш (МК 174-моддаси);
- 2) муддатли меҳнат шартномасини тузишнинг асослилиги (МК 111-моддаси);
- 3) ишга қабул қилишни рад этишнинг қонунийлиги (МК 120-моддаси);
- 4) ходимнинг иш берувчи билан бошқа жойга кўчиб ўтишни рад этганлиги (МК 146-моддаси);
- 5) ходимни ишдан четлаштиришнинг қонунийлиги (МК 154-моддаси);
- 6) икки ёшга тўлмаган бола парваришини амалга ошираётган ходимни бошқа ишга ўтказиш мумкин эмаслиги (МК 395-моддаси).

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг “Судлар томонидан меҳнат шартномасини бекор қилишни тартибга солувчи қонун ҳужжатларини қўллаш амалиёти тўғрисида”ги қ26-сон арори. 20.11.2023. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси.

Таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, хабар берувчи шахсга нисбатан иш берувчи томонидан содир этилиши мумкин бўлган меҳнатга оид тазйиқларнинг бошқа турлари: интизомий жазо қўллаш, иш ҳақини пасайтириш, бошқа турдаги шартноманинг бекор қилиниши ва бошқа ҳолатларни исботлаш мажбуриятини иш берувчига юклатилганлиги амалдаги Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодексида тартибга солинмаган.

Бизнингча, 3.1.4 мезони бўйича баҳолаш натижалари асосли деб ҳисоблаш мумкин.

3.1.5. Коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар ҳақида хабар берган шахсларга нисбатан қўлланиладиган хавфсизлик чораларининг таҳлили.

Критерий 3.1.5.

Закон предусматривает следующие **основные меры по защите осведомителей:**

Элемент	Оценка
Защита информации о личности осведомителя	х
Обеспечение личной безопасности	Х
Освобождение от ответственности в связи с сообщением	Х
Защита от всех видов преследования на работе (прямых и непрямых, путем действия или бездействия)	Х

Маълумки, халқаро стандартлар, шунингдек илғор хорижий давлатларнинг қонунчилигида хабар берувчи шахсларни ҳимоя қилишнинг халқаро-ҳуқуқий асосларида хабар берувчиларни ҳимоя қилиш бўйича қуйидаги асосий чоралар кўзда тутилган:

1) хабар берувчининг шахсига оид маълумотларни ҳимоя қилиш;

2) уларнинг шахсий хавфсизликни таъминлаш;

3) хабар бериш билан боғлиқ ҳолатда содир этилган жавобгарлик (жиноий, фуқаролик ва маъмурий)дан озод этиш;

4) ишда барча турдаги тазйиқ ва таъқиблардан ҳимоя қилиш.

Баҳолаш натижаси салбий.

Коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар ҳақида хабар берувчи шахсларнинг шахсига оид маълумотларни ҳимоя қилиш билан боғлиқ қоидаларда хабар берувчининг шахси ва шахсига оид маълумотларни унинг аниқ розилигисиз ошкор қилишни тақиқлашни кафолатлаш лозимлигини назарда тутди.

Маълумки, Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуннинг 28-моддасига кўра, коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ахборотни хабар қилувчи шахслар тўғрисидаги маълумотлар хизмат сирини ташкил этади ҳамда фақат қонунда назарда тутилган ҳолларда ва шахснинг ўзининг, шунингдек коррупцияга қарши курашиш бўйича фаолиятни амалга оширувчи орган раҳбарининг ёзма рухсати асосида ошкор этилади¹.

Жумладан, хабар берувчи шахслар тўғрисидаги маълумотларни ошкор қилиш Ўзбекистон қонунида белгиланган жавобгарликка сабаб бўлади.

Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг “Давлат сирини сақлаш тўғрисида” ги Қонунининг 3-моддасига мувофиқ хизмат сири давлат сири жумласига киритилган². Давлат сирларини ошкор қилиш ёки топшириш Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 162-моддасига биноан жиноий жавобгарликка сабаб бўлади³.

Шунингдек, коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар ҳақида хабар бериш билан боғлиқ ҳолда тегишли жавобгарликдан озод қилиш нуқтаи назаридан, агар хабар бериш учун қонунни бузиш зарурати бўлса, хабар берувчи хабар учун жиноий, фуқаролик, маъмурий жавобгарликдан озод қилинишини таъминлаши керак.

Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги Қонунига кўра, тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи органларга кўмаклашувчи шахс жиноий жавобгарликдан озод қилиниши белгиланган.

Бироқ, амалдаги қонунчиликда коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар ҳақида хабар бериш ортидан хабар берувчи шахс томонидан содир этилган қонунга хилоф қилмишлар учун тегишли жавобгарликдан озод қилиш масаласи белгиланмаган.

Шу туфайли, 3.1.5 мезони бўйича баҳолаш натижалари асосли деб ҳисоблаш мумкин.

3.1.6. Коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар ҳақида хабар берган шахсларни ижтимоий ҳимоя қилиш.

¹ Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуни. ЎРҚ-419-сон. 03.01.2017. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами.

² Ўзбекистон Республикасининг “Давлат сирини сақлаш тўғрисида”ги Қонуни. ЎРҚ-848-ХП-сон. 07.05.1993. . Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами.

³ Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси. 22.09.1994. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами

Критерий 3.1.6.

Закон предусматривает следующие дополнительные меры защиты осведомителей:

Элемент	Оценка
Предоставление консультаций по вопросам защиты	X
Государственная правовая помощь	X
Выплата компенсации	X
Восстановление на работе	X

Баҳолаш натижаси салбий.

ИХТТнинг таъкидлашича, хабар берувчи шахсларга нисбатан қуйидаги ижтимоий чоралар кўзда тутилиши лозим:

- 1) ҳимоя қилиш бўйича ҳуқуқий маслаҳат бериш;
- 2) давлат ҳуқуқий ёрдами;
- 3) компенсация тўлови;
- 4) ишга тиклаш.

Маълумки, амалдаги қонунчилигимизда хабар берувчи шахсларларни ҳимоя қилиш бўйича бепул ҳуқуқий маслаҳатлар бериш қонунда назарда тутилмаган.

Ўзбекистон Республикасининг “Жабрланувчиларни, гувоҳларни ва жиноят процессининг бошқа иштирокчиларини ҳимоя қилиш тўғрисида” ги Қонунининг 25-моддасига кўра, ҳимоя қилишни таъминловчи давлат органларининг мажбуриятлари сифатида ҳимоя қилинувчи шахсларни уларга нисбатан хавфсизлик чоралари ва ижтимоий ҳимоя қилиш чоралари қўлланилиши, бу чораларнинг ўзгартирилиши, уларга қўшимчалар киритилиши ёки уларнинг қўлланилиши бекор қилиниши тўғрисида, шунингдек ҳимоя қилишни таъминлаш билан боғлиқ қарорлар қабул қилиниши ҳақида ўз вақтида хабардор этиши белгиланган. Бироқ, ушбу норма “Коррупцияга қарши кураш тўғрисида” ги Қонунда назарда тутилган коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар тўғрисида хабар берган барча шахсларга тааллуқли эмас¹.

Шунингдек, ходимларга ва фуқароларга коррупциявий ҳуқуқбузарликлар юзасидан Коррупцияга қарши курашиш агентлигига тўғридан-тўғри хабар бериш имконини берувчи “*E-antikor.uz*” электрон платформаси, “1253” қисқа рақамли “*Call-марказ*” фаолияти ташкил этилган. Мазкур тармоқлар орқали

¹ Ўзбекистон Республикаси “Жабрланувчиларни, гувоҳларни ва жиноят процессининг бошқа иштирокчиларини ҳимоя қилиш тўғрисида” ги Қонуни. ЎРҚ-515. 14.01.2019. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси.

фуқароларнинг мурожаатлари асосида уларга маслаҳат ва тушунтиришлар бериб борилади.

Бироқ, ушбу тезкор алоқа каналларини ташкил этишдан кўзланган асосий мақсад фуқароларга ўзлари дуч келган ёки хабар топган коррупцияга оид фактлар тўғрисида зудлик билан хабар беришдир.

Бундан ташқари, коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги маълумотларни, уларни ҳимоя қилиш тўғрисида маълумот берадиган шахсларга маслаҳат бериш учун қонун ҳужжатлари ва давлат органларининг иши тўғрисида билим талаб этилади, шунингдек, ушбу иш ҳужжатлари ва ҳолатларини ўрганиш, бу ҳолатда қандай оқибатларга олиб келганлигини муҳокама қилиш ва ҳимоя чораларини танлаш керак. Қўнғироқларни қабул қилиш маркази “*Call-марказ*” бу умумий телефон тармоғидир. Ушбу турдаги маслаҳатларни умумий телефон орқали тақдим этишнинг иложи йўқ.

Шунингдек, хабар берувчи шахсларга давлат ҳуқуқий ёрдами кўрсатилиши, хабар берганлиги туфайли ўзига етказилган жисмоний зарар орқали компенсация тўлови тўланиши белгиланмаган.

Маълумки, Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 8 январдаги 15-сон қарори билан тасдиқланган “Фуқаролар ва жамоат ташкилотларини ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашишдаги фаол иштироки учун рағбатлантириш ҳамда фуқароларнинг ижтимоий ҳимоясини таъминлаш тартиби тўғрисида”ги Низомда фуқаро жамоат хавфсизлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашишдаги фаол иштироки вақтида ўртача оғир ва оғир тан жароҳати олган (етказилган)да ёхуд ҳалок бўлганида (вафот этганида) унинг ижтимоий ҳимояси таъминланиши ва компенсация тўланиши белгиланган¹. Бироқ, ушбу низомнинг фуқароларнинг ижтимоий ҳимоясини таъминлаш билан боғлиқ қоидалари хабар берган шахсни ижтимоий ҳимоя қилишда компенсация тўлаш асос ва тартибларини белгиламайди. Сабаби, хабар берувчиларни ҳимоя қилиш соҳасида компенсация

¹ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 8 январдаги 15-сон қарори билан тасдиқланган “Фуқаролар ва жамоат ташкилотларини ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашишдаги фаол иштироки учун рағбатлантириш ҳамда фуқароларнинг ижтимоий ҳимоясини таъминлаш тартиби тўғрисида”ги Низом. ВМҚ-15-сон. 08.01.2018. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси.

одатда маънавий ва моддий зарар учун, масалан иш берувчи томонидан меҳнатга оид тазйиқ ва зўравонлик ўтказилганда юзага келиши мумкин.

Шунингдек, хабар берувчининг хабар берганлиги туфайли иш берувчи томонидан меҳнатга оид тазйиқлар остида ишдан ноқонуний тарзда бўшатиб юборилишини тақиқлаш амалдаги қонунчиликда белгиланмаган.

Шу сабабли, 3.1.6 мезони бўйича баҳолаш натижалари “А”, “В”, “С”, устунларини асосли ҳамда “D” устуни асоссиз деб ҳисоблаш мумкин.

3.2.1. Коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар тўғрисида хабар бериш каналлари.

Критерий 3.2.1.

Следующие **виды каналов** для сообщения информации о нарушениях доступны согласно закону и на практике:

Элемент	Оценка
Внутренние по месту работы в публичном секторе и на госпредприятиях	x
Внешние (в специализированные, регуляторные, правоохранительные или иные соответствующие государственные органы)	x
Возможность публичного раскрытия (через СМИ или самостоятельное раскрытие, например, посредством социальных сетей)	x
Закон предоставляет осведомителям возможность выбора подавать ли информацию через внутренние или внешние каналы	x

Баҳолаш натижалари қисман салбий.

ИХТТнинг таъкидлашича, коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар ҳақида хабар бериш тармоқлари қуйидагилар:

- 1) ички хабар бериш тармоғи;
- 2) ташқи (ихтисослашган, тартибга солиш, ҳуқуқни муҳофаза қилиш ёки бошқа тегишли давлат идораларига);
- 3) оммавий равишда ошкор қилиш имконияти (оммавий ахборот воситалари орқали ёки мустақил равишда ошкор қилиш, масалан, ижтимоий тармоқлар орқали).

Маълумки, Европа Иттифоқининг хабар берган шахсларни ҳимоя қилиш тўғрисидаги директивасининг 9-моддасида хабар

беришнинг ички, 10-моддасида ташқи, 15-моддасида оммавий шакллари белгиланган¹.

Шунга кўра, “Коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар ҳақида хабар берган шахсларни ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Қонун лойиҳасида хабар беришнинг турлари сифатида: ички, ташқи, ошқора ва марказлаштирилган электрон тизими орқали хабар бериш белгиланган.

Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш агентлиги томонидан ишлаб чиқилган ва давлат органлари учун мажбурий бўлган “Давлат органлари ва ташкилотлари, уларнинг ҳудудий ва таркибий бўлинмалари томонидан алоқа каналлари орқали олинган коррупция тўғрисидаги ҳисоботларни қабул қилиш ва кўриб чиқиш тўғрисида”ги намунавий ҳужжати мавжуд. Бироқ, амалдаги қонунчиликда давлат органлари, ташкилот ва муассасаларида хабар берувчилар ҳисобот беришлари учун ички каналлар яратиш мажбурияти белгиланмаган.

Шунингдек, ташқи тармоқ орқали хабар бериш юзасидан Ўзбекистонда барча 120 дан ортиқ давлат органи, ташкилот ва муассасаларининг ишонч телефон тармоғи орқали коррупциявий ҳуқуқбузарликлар тўғрисида мурожаат (ёзма, электрон, оғзаки) ларни қабул қилинмоқда.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикасининг “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги Қонунининг 12¹-моддасига кўра, веб-сайтнинг ва (ёки) веб-сайт саҳифасининг ёхуд бошқа ахборот ресурсининг эгаси, шу жумладан блогер ҳамма эркин фойдаланиши мумкин бўлган ахборот жойлаштириладиган Интернет жаҳон ахборот тармоғидаги ўз веб-сайтида ва (ёки) веб-сайт саҳифасида ахборотларни эркин тарқатиш ҳуқуқига эга². Бу эса, ўз навбатида жаҳон интернет тармоғида ўз шахсий саҳифасига эга бўлган ахборот ресурсининг эгаси, шу жумладан блогер хабарларни эркин тарқатиш ҳуқуқига эга эканлигини кўрсатади.

Шу туфайли, 3.2.1 мезони бўйича баҳолаш натижаларини асосли деб бўлмайди.

3.2.3. Коррупцияга оид аноним хабарларни кўриб чиқиш.

¹ Directive (EU) 2019 / 1937 of the European parliament and of the council of 23 October 2019. “On the protection of persons who report breaches of Union law”. 23.10.2019.

² Ўзбекистон Республикасининг “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги Қонуни. 560-II-сон. 11.12.2003. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси.

Критерий 3.2.3.

Анонимные сообщения осведомителей:

Элемент	Оценка
Могут быть рассмотрены	х
Осведомители, сообщившие о нарушении анонимно, могут получать защиту в случае идентификации их личности	х

Баҳолаш натижалари салбий.

ИХТТнинг таъкидлашича, коррупцияга оид аноним мурожаатлар кўриб чиқилиши лозим. Жумладан:

1) кўриб чиқилиши мумкин;

2) қоидабузарлик ҳақида аноним хабар берган хабар берувчилар, агар уларнинг шахси аниқланса ҳимояга олинишлари лозим.

Маълумки, Ўзбекистон Республикасида аноним хабарлар, шу жумладан коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги аноним хабарлар Ўзбекистон Республикасининг "Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисида"ги Қонунининг 29-моддаси, Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 323-моддаси кўра, кўриб чиқилмайди.

Шу сабабли, 3.2.3 мезони бўйича баҳолаш натижалари асосли деб ҳисоблаш мумкин.

3.3.1, 3.3.2, 3.3.3, 3.3.4. Хабар берувчи шахсларни ҳимоя қилиш соҳасида ягона махсус ихтисослашган ваколатли давлат органи.

Критерий 3.3.1.

	Оценка
Существует специализированный орган, подразделение или персонал, отвечающий за работу системы защиты осведомителей.	Х

В связи с отсутствием специализированного органа, Узбекистане не соответствует этому критерию.

Критерий 3.3.2.

Специализированный орган, подразделение или персонал имеет следующие основные полномочия, четко установленные законодательством:

Элемент	Оценка
Получать и рассматривать жалобы, касающиеся преследования осведомителей	X
Получать и реагировать на жалобы, касающиеся ненадлежащего реагирования на осведомления, полученные посредством внутренних или внешних каналов, или нарушения других требований законодательства о защите осведомителей	X
Осуществлять мониторинг и оценку эффективности государственных механизмов по защите осведомителей путем сбора статистической информации об использовании каналов для предоставления информации, и форм защиты, предоставленной осведомителям	X

В связи с отсутствием специализированного органа, Узбекистане не соответствует этому критерию.

Критерий 3.3.3.

Специализированный орган, подразделение или персонал имеет следующие полномочия, четко установленные законодательством:

Элемент	Оценка
Предписывать или инициировать применение защитных или других мер восстановления нарушенных прав	X
Налагать или инициировать наложение санкций или применение других правовых средств защиты против преследования	X

В связи с отсутствием специализированного органа, Узбекистане не соответствует этому критерию.

Критерий 3.3.4.

	Оценка
Специализированный орган, подразделение или персонал, отвечающий за работу системы защиты осведомителей, функционирует на практике.	X

В связи с отсутствием специализированного органа, Узбекистане не соответствует этому критерию.

ИХТТ нинг баҳолаш натижаларига кўра, Ўзбекистон Республикаси ушбу мезон бўйича баҳоланмаган. Сабаби, Ўзбекистонда хабар берувчи шахсларнинг ҳимояси билан ишловчи ягона махсус ихтисослашган ваколатли давлат органи, бўлими ҳамда махсус тайёрланган ходимлар мавжуд эмас.

Шу сабабли, 3.3.1, 3.3.1, 3.3.2, 3.3.3, 3.3.4, 3.4.1, 3.4.2, 3.4.3, 3.4.4. мезони бўйича баҳолаш натижалари асосли деб ҳисоблаш мумкин.

Хулоса сифатида шуни таъкидлаш ўринлики, Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар ҳақида хабар қилувчи шахсларни ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Қонунини қабул қилиш, мазкур Қонунда хабар берувчининг мақоми, уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, хабар берган шахсларни ҳимоя қилишда махсус ваколатли давлат органларининг вазифалари, иш берувчининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, хабарларнинг тоифалари, хабар бериш тармоғлари (каналлар), хабарларни кўриб чиқиш муддати ва тартибларини белгилаш долзарбдир.

АВЛИЯҚУЛОВ СУННАТУЛЛА ХОЛМУРОД ЎҒЛИ

ИИБ Академияси таянч докторантура докторанти

ДАВЛАТ ОРГАНЛАРИ ХОДИМЛАРИГА НИСБАТАН ИНТИЗОМИЙ ЖАЗО ЧОРАЛАРИНИ ҚўЛАШДА ҚОНУН УСТУВОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ (ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИ МИСОЛИДА)

Аннотация: Ушбу мақолада ички ишлар органлари ходимларининг интизомий жазолари хусусида сўз боради. Шунингдек, барча ходимларнинг норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга, белгиланган вазифа ва мажбуриятларини амалга ошириш кераклиги кўзда тутилган. Шу билан биргаликда, уларга нисбатан ноқонуний равишда интизомий жазолар қўлланилишининг олидини олиш мақсадида қонунчиликка таклифлар ишлаб чиқилган.

Таянч сўзлар: Конституция, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар, меҳнат кодекси нормалари, интизомий жазолар, огоҳлантириш муддати, хорижий тажриба.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 42-моддасида фуқароларнинг меҳнат муносабатларига бағишланган бўлиб, унга кўра ҳар ким муносиб меҳнат қилиш, касб ва фаолият турини эркин танлаш, хавфсизлик ва гигиена талабларига жавоб берадиган қулай меҳнат шароитларида ишлаш, меҳнати учун ҳеч қандай камситишларсиз ҳамда меҳнатга ҳақ тўлашнинг белгиланган энг кам миқдоридан кам бўлмаган тарзда адолатли ҳақ олиш, шунингдек ишсизликдан қонунда белгиланган тартибда ҳимояланиш ҳуқуқига эга.

Меҳнатга ҳақ тўлашнинг энг кам миқдори инсоннинг муносиб турмуш даражасини таъминлаш зарурати ҳисобга олинган ҳолда белгиланади.

Ҳомиладорлиги ёки боласи борлиги сабабли аёлларни ишга қабул қилишни рад этиш, ишдан бўшатиш ва уларнинг иш ҳақини камайтириш тақиқланади¹.

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикасида аҳолининг ўртача сони - 37 млн. кишини ташкил қилади.

Статистика қўмитасининг маълумотига кўра 2024 йилнинг биринчи 6 ойи давомида меҳнат бозорида меҳнатга лойиқатли аҳолининг **68 фоизи** доимий иш билан таъминланган (*Маълумот учун меҳнат ресурслари - 19 644 011,00 минг*)².

Давлат органларида меҳнатга лойиқатли аҳолининг 35,7 фоизи фаолият юритиб келмоқда. Меҳнатга лойиқатли аҳолининг меҳнат қилиш ҳуқуқи амалдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар билан тартибга солинган бўлиб ушбу нормалар замон талабига мос равишда доимий равишда такомиллаштирилиб борилмоқда.

Ички ишлар органлари фаолияти бирқанча норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар билан тартибга солинмоқда. Жумладан:

Ўзбекистон Республикасининг “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги (2016 йил 16 сентябрь) Қонуни;

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон (2017 йил 7 февраль);

¹ Ўзбекистон Республикаси янги таҳрирдаги Конституцияси. Иккинчи бўлим. Инсон ва фуқаронинг асосий ҳуқуқлари, эркинликлари ва бурчлари. IX боб. Иқтисодий, ижтимоий, маданий ва экологик ҳуқуқлар. 42-модда. Электрон манба: <https://lex.uz/docs/6445145>

² Ўзбекистон Республикаси Президенти Ҳузуридаги Статистика Агентлиги. Электрон манба: <https://stat.uz/uz/>

“Ички ишлар органларининг фаолияти самарадорлигини тубдан ошириш, жамоат тартибини, фуқаролар ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ишончли ҳимоя қилишни таъминлашда уларнинг масъулиятини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5005-сон (2017 йил 10 апрель);

“Жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасида ички ишлар органлари фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6196-сон (2021 йил 26 март) фармонлари;

“Ички ишлар органларида бошқарув, назорат ва шахсий таркиб билан ишлашнинг самарали тизимини жорий этиш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3919-сон (2018 йил 23 август);

“Ички ишлар органларининг жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасидаги фаолиятини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-5050-сон (2021 йил 2 апрел) қарори;

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 20 январдаги ПҚ-10-сон қарорига 1-ИЛОВА Ички ишлар органлари ходимларининг касбий маданият ва хизмат интизоми КОДЕКСИ ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ички ишлар органлари ходимларининг меҳнат муносабатларини тартибга солади.

Меҳнат муносабатларининг зарурий шарти сифатида иш берувчи ва ходим ўртасида меҳнат интизомини таъминлаш ҳисобланади.

Амалдаги Меҳнат Кодексининг 18-боби (Меҳнат интизоми) 3-параграфи, 312-моддаси билан меҳнат интизомини бузганлиги учун иш берувчининг ходимга нисбатан интизомий жазо чораларини қўллаши тартибга солинган бўлиб, қўйидаги интизомий жазо чоралари қўлланилиши мумкин:

1) ҳайфсан;

2) ўртача ойлик иш ҳақининг ўттиз фоизидан кўп бўлмаган миқдорда жарима. Ички меҳнат тартиби қоидаларида ходимга ўртача ойлик иш ҳақининг эллик фоизидан кўп бўлмаган миқдорда жарима солиниши ҳоллари назарда тутилиши мумкин. Ходимнинг иш ҳақидан жаримани ушлаб қолиш иш берувчи томонидан ушбу Кодекснинг 269 ва 270-моддалари талабларига риоя этган ҳолда амалга оширилади;

3) меҳнат шартномасини бекор қилиш (ушбу Кодекс 161-моддаси иккинчи қисмининг 4 ва 5-бандлари)¹.

¹ Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодекси. Электрон манба: <https://lex.uz/docs/6257288#6257542>

Меҳнат Кодексида, бошқа қонунларда, интизом тўғрисидаги уставлар ёки низомларда назарда тутилмаган интизомий жазо чораларини қўллашга йўл қўйилмайди.

Меҳнат интизомини бузиш деганда - ходимнинг ўзига юклатилган меҳнат вазифаларини айбли равишда ҳаракат ёки ҳаракатсизлик, қилмиш йўли билан бажармаслиги ёхуд лозим даражада бажармаслиги назарда тутилади.

Баъзи олимлар интизомий жавобгарликни бурч деб билишади. Хусусан, А.В.Никифоров интизомий жавобгарликни интизомий ва бошқа ҳуқуқбузарлик содир этиш фактидан келиб чиқадиган шахсни жазолаш мажбурияти сифатида белгилайди, бу тегишли мансабдор шахс томонидан қонунга хилоф равишда давлат томонидан мансаб интизомини бузувчига нисбатан интизомий жазо чораларини қўллашдан иборат деб ҳисоблайди¹.

Л.А.Сыроватскаянинг фикрича, интизомий жавобгарлик “ходимнинг корхона (муассаса) маъмурияти олдида содир этилган интизомий ҳуқуқбузарлик учун жавоб бериши ва меҳнат қонунчилигининг санкцияларида кўрсатилган жазоларни ўташ мажбурияти”².

Шунингдек, К.Н.Гусов ва В.Н.Толкунова “интизомий жавобгарлик - бу ходимнинг ўз меҳнат мажбуриятларини тўғридан-тўғри, қонунга хилоф равишда бажармаслик айби учун меҳнат қонунчилигида назарда тутилган жазони олиш мажбурияти” деб таъкидлайди”³.

С.Э.Чанновнинг фикрича, интизомий жавобгарлик интизомий жазо шаклида намоён бўладиган давлат мажбурлаш воситаларидан бири бўлиб, давлат хизматчиларининг ўз хизмат вазифаларини бажариши билан боғлиқ муносабатларни ҳимоя қилишга қаратилган чора деб ҳисоблайди⁴.

Барча давлат органлари сингари ички ишлар органларида ҳам ички тартиб қоидалар асосида меҳнат муносабатлари тартибга солинган бўлиб, ходимлар томонидан меҳнат интизомини бузганлиги учун меҳнат қонунчилиги доирасида жазо чоралари қўлланилади.

¹ Никифоров А. В. Дисциплинарная ответственность сотрудников органов внутренних дел : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Омск, 1998. С. 9.

² Сыроватская Л. А. Трудовое право : учебник. 2-е изд., перераб. и доп. М., 1998. С. 232.

³ Гусов К. Н., Толкунова В. Н. Трудовое право России : учебник. 2-е изд., доп., испр. М., 1997. С. 315.

⁴ Чаннов С. Е. Особенности дисциплинарной ответственности государственных гражданских служащих // Трудовое право. 2006. № 6. С. 62.

Ички ишлар органлари ходими хизмат интизомини бузган тақдирда, шунингдек ушбу қонунда назарда тутилган бошқа ҳолларда қуйидаги интизомий жазолар қўлланилиши мумкин:

- 1) танбех;
- 2) хайфсан;
- 3) қаттиқ хайфсан;
- 4) лавозим маошининг эллик фоизидан кўп бўлмаган миқдорда жарима;
- 5) махсус унвонини бир поғона пасайтириш;
- 6) эгаллаб турган лавозимидан озод этиш;
- 7) гауптвахтада ҳибсда ушлаб туриш;
- 8) ички ишлар органлари хизматидан бўшатиш¹.

ИИБ таълим муассасаларида Кодекснинг 34-бандида кўзда тутилган интизомий жазо чораларидан ташқари таълим муассасаларининг белгиланган ички тартиб-қоидаларини бузган, ўқув дастурини қониқарсиз ўзлаштирган курсантлар (тингловчилар)га нисбатан қуйидаги интизомий жазо чоралари ҳам қўлланилиши мумкин:

- а) навбатдан ташқари нарядда хизмат ўташга ёки беш суткагача ҳўжалик ишларига жалб этиш;
- б) бир ой муддатгача таълим муассасаси ҳудудидан навбатдаги чиқиш ҳуқуқидан маҳрум этиш;
- в) курсантлар (тингловчилар) рўйхатидан ўчириш.

Ушбу банднинг “а” ва “б” кичик бандларида назарда тутилган интизомий жазо чоралари ИИБ таълим муассасалари магистратура босқичи тингловчиларига нисбатан татбиқ этилмайди.

Статистик маълумотларга кўра сўнгги йилларда ички ишлар органлари ходимлари томонидан хизмат интизомини бузишнинг турлари бўйича 17 турдаги хизмат интизомини бузиш жами 7558 та ҳолат кузатилган.

Шуларни орасида энг кўп содир этиладиганлари меъёрий буйруқ талабаларини, тартиб интизомни (қўпол равишда), жангавор (ички) хизмат интизомини бузиш, ИИО шаънига путур етказиш:

2021 йилда - 439 та, 2022 йилда - 423 та, 2023 йилда- 417 та;

хизмат вақтида (тунги хизматда) хушёрликни йўқотиб ухлаб қолиш, хизмат ҳудудини назоратсиз қолдириш, сабабсиз хизмат жойини (гарнизон ҳудудини) ташлаб кетиш бўйича:

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 20 январдаги ПҚ-10-сон қарорига 1-ИЛОВА Ички ишлар органлари ходимларининг касбий маданият ва хизмат интизومي кодекси 34-банди. Электрон манба: <https://lex.uz/uz/docs/6364837>

2021 йилда - 395 та, 2022 йилда - 415 та, 2023 йилда - 421 та ҳолат кузатилган.

Бундан ташқари хизматга белгиланган вақтдан кечикиб келиш, сабабсиз келмаслик, тақсимот бўйича бириктирилган ҳудудига бормаслик ва йиғилишга етиб келмаслик ҳолати ҳам кўп содир этилиши аниқланган:

2021 йилда - 377 та, 2022 йилда - 334 та, 2023 йилда эса - 327 та ҳолат кузатилган.

Ҳар бир ножўя хатти-ҳаракати учун фақат битта интизомий жазо чораси қўлланилиши мумкин. Интизомий жазо чораси бевосита ножўя хатти-ҳаракат аниқлангандан кейин, аммо бу хатти-ҳаракат аниқлангандан бошлаб, ходимнинг касал ёки таътилда бўлган вақтини ҳисобга олмасдан, узоғи билан бир ой ичида қўлланилади. Ножўя хатти-ҳаракат содир этилган кундан бошлаб олти ой ўтганидан кейин, молия-хўжалик фолияти тафтиш этиш ва текшириш натижасида аниқланганда эса, ножўя хатти-ҳаракат содир этилган кундан бошлаб икки йил ўтганидан кейин интизомий жазони қўллаб бўлмайди. Жиноий иш бўйича иш юритилган давр бу муддатга кирмайди.

2016 йилнинг 16 сентябрида қабул қилинган “ИИО тўғрисида”ги қонуннинг 46-моддасига кўра ички ишлар органлари ходими ғайриқонуний хатти-ҳаракатлари ёки ҳаракатсизлиги, шунингдек хизмат мажбуриятларини лозим даражада бажармаганлиги учун қонунга мувофиқ жавобгар бўлади.

Бошқа давлат органлари сингари ички ишлар органларида ҳам меҳнат қонунчилигини бузиш ҳоллари кузатилмоқда. Жумладан, хизмат текшируви ўтказиш ва расмийлаштириш жараёнида, ходимга нисбатан меҳнат шартномасини бекор қилишда, интизомий жазо чораларини қўллашда ва бошқалар.

Масалан, даъвогар А.Б томонидан Самарқанд вилоят ИИБ бошлиғи номига ёзилган билдиргида, оилавий шароити туфайли ўз хоҳиши билан ички ишлар органлари хизматидан бўшатишни, келгусида қайта ишга тиклашга мурожаат қилмаслиги, соғлиғи яхши эканлиги, тиббий кўрикдан ўтишга муҳтож эмаслиги қайд этилган.

Самарқанд вилояти ИИБ ППХ ва ЖТСБ бошлиғининг тақдимномасида сафдор А.Б ички ишлар бошқармаси бошлиғи номига билдирги билан мурожаат қилиб, ўз хоҳишига кўра ички ишлар органлари хизматидан бўшатиш, соғлиғидан шикоят йўқлиги, тиббий кўрикдан ўтишга муҳтож эмаслиги инobatга олиниб, А.Бни “Ички ишлар органларида хизматни ўташ тартиби

тўғрисида“ги Низомнинг 144 банди “а” кичик бандига мувофиқ ички ишлар органларидан бўшатилишига тавсия этилган.

Мазкур тақдимнома 2020 йил 01 декабрь куни ёзилганлиги қайд этилган бўлсада, бироқ тақдимноманинг ўзида давогар А.Бнинг ўз хоҳишига кўра ички ишлар органларидан бўшатиш ҳақида билдиргиси 2020 йил 07 декабрь куни ёзилганлиги кўрсатилган. Ушбу ҳолат юзасидан 2021 йил 7 февралда Самарқанд вилоят ИИБ томонидан ўтказилган хизмат текширувининг **хулоса қисмида эътиборсизлик натижасидаги хатолик туфайли** А.Бнинг билдирги билан 2020 йил 07 декабрь куни мурожаат этган деб ёзилганлиги, аслида у билдирги билан 2020 йил 01 декабрь куни мурожаат қилганлиги ҳолати аниқланган.

Хусусан, ишдан бўшатиш буйруғи 2020 йил 2 декабрда чиқарилган бўлсада, бироқ бунга асос бўлган тақдимномада ходим томонидан билдирги 2020 йил 7 декабрь куни тақдим қилинганлиги кўрсатилган, ходим 2020 йил 5 декабрь куни ҳолатида ҳам хизматда бўлганлик ҳолати ўз тасдиғини топганлигини инобатга олиб, Самарқанд вилоят ИИБнинг 2020 йил 2 декабрдаги шахсий таркиб бўйича 109-сонли буйруғи ғайриқонуний қабул қилинган деб ҳисоблаб, уни бекор қилишни ва жавобгардан А.Б фойдасига 2020 йил 2 декабрдан 2021 йил 4 февралга қадар бўлган муддат ҳисобига мажбурий прогул учун иш ҳақи ундирилиш ҳақидаги хулосага келган¹.

Шунингдек, “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги қонуннинг 30-моддасига мувофиқ, ички ишлар органлари ходимларига нисбатан меҳнат тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг амал қилиши ички ишлар органларида хизматни ўташ масалаларини белгилловчи қонун ҳужжатларида ва ушбу Қонунда тартибга солинмаган қисмига нисбатан татбиқ этилиши назарда тутилган бўлиб, “Ички ишлар органларида хизматни ўташ тартиби тўғрисида”ги Низомда ички ишлар ходимининг хизматдан бўшатиш ҳақидаги берган билдиргисини қайтариб олиш ҳуқуқи назарда тутилмаган бўлсада, ушбу ҳуқуқ меҳнат қонунчилигида назарда тутилган.

Шунга кўра, Ички ишлар органларида хизматни ўташ тартиби тўғрисидаги низомнинг 151-бандида “хизматдан бўшашга қарор қилган ходим бўшашни режалаштирган кундан камида *икки ой аввал* ички ишлар органининг бошлиғига билдирги билан мурожаат этади” деб белгилаб қўйилганлиги тутилган бўлса, ушбу

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Суди фуқаролик ишлари бўйича судлов ҳайъатининг ажрими. Асосий иш № 6-1675-21. Кассация иши № 12-1363-21 Интернет тармоғида эълон қилинган суд қарорлари. Электрон манба: [https:// public.sud.uz / report](https://public.sud.uz/report)

билдиргини қайтариб олиш муддати ҳам 2 ой деб ҳисоблаш зарур ва ходимнинг манфаатларига мувофиқ қарор қабул қилинган ҳисобланади.

Ходимларни ишдан бўшатиш тўғрисида умумий огоҳлантириш муддатлари турли мамлакатларда фарқ қилади. Жумладан, қуйидаги хорижий мамлакатлар тажрибасини ўрганиш натижалари ҳам бу борадаги масалага ойдинлик киритиш имконини беради:

Буюк Британия: ходимлар 1 ойдан 1 йилгача ишлаган бўлса, камида 2 ҳафталик огоҳлантириш, шунингдек, огоҳлантириш муддати ҳар бир қўшимча хизмат йили учун 1 ҳафтага, максимал 12 ҳафтагача узайтирилиши мумкин.

Нидерландия: қонуний огоҳлантириш муддати 1 ой. Бироқ, расмий огоҳлантириш муддати иш берувчи ва ходим ўртасида тузилган шартномага боғлиқ бўлиши мумкин. Испания: минимал огоҳлантириш муддати 15 кун.

Белгия: огоҳлантириш муддатлари лавозим стажига қараб асосланади. Масалан: ходимнинг иш фаолиятига 0-3 ой тўлган бўлса 1 ҳафта; 3-12 ой: 3 ҳафта; 12 ой ва ундан кўп бўлса: 4 ҳафта; 18 ой ва ундан кўп бўлса: 5 ҳафтагача белгиланиши мумкин. Айрим ходимлар 8-9 йил ишлаган ходимлар учун огоҳлантириш муддати 13 ҳафтагача узайтирилиши мумкин.

Германия: минимал қонуний огоҳлантириш муддати иш стажига қараб 4 ҳафтадан 7 ойгача. Дания: огоҳлантириш муддати одатда ходимнинг иш стажига қараб 1 ойдан 6 ойгача давом этади. Бироқ, ходимлар, агар улар маълум бир вақтни келишиб олмаган бўлсалар, оқилона огоҳлантириш ҳуқуқига эга.

Норвегия: огоҳлантириш муддати ўртача 1 ойни ташкил этади. Швеция: Агар Швецияда ходимлар 2 йилдан кам ишлаган бўлса, ходимлар 1 ой олдин огоҳлантирилиши керак. 2 йилдан 4 йилгача ишлаган ходимлар учун огоҳлантириш муддати узоқроқ бўлиши мумкин.

Аммо, Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 160-моддаси 1-қисмида эса “ходим номуайян муддатга тузилган меҳнат шартномасини, шунингдек муддати тугагунига қадар муддатли меҳнат шартномасини ўн тўрт календарь кун олдин бу ҳақда иш берувчини ёзма шаклда огоҳлантирган ҳолда бекор қилишга ҳақли” деб белгилаб қўйилган. Шунингдек, 2023 йилнинг 20 ноябрдаги “Судлар томонидан меҳнат шартномасини бекор қилишни тартибга солувчи қонунчиликни қўллаш амалиёти тўғрисида”¹ ги Олий Суди

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди пленумининг қарори, 20.11.2023 йилдаги 26-сон. Электрон манба: <https://lex.uz/docs/6684613?otherlang=>

Пленум қарорининг 20-бандида ҳам “Ходим ташаббусига кўра меҳнат шартномасини бекор қилиш ҳақидаги низоларни кўришда судлар, ходим номуайян муддатга тузилган меҳнат шартномасини, шунингдек, муддати тугагунига қадар муддатли меҳнат шартномасини ўн тўрт календарь кун олдин бу ҳақида иш берувчини ёзма шаклда огоҳлантирган ҳолда бекор қилишга ҳақли эканлигини эътиборга олишлари лозим (МКнинг 160-моддаси)” деб белгилаб қўйилган.

Фикримизча, мазкур ҳолатларда Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар органлари ходимларига тааллуқли бўлган ҳолда чиқарилаётган барча норматив ҳужжатлар биринчи навбатда, Конституцияга, шу билан биргаликда меҳнат қонунчилигига тааллуқли бўлган ҳужжатлар Меҳнат кодекси асосида қабул қилиниш керак деб ўйлаймиз. Шунингдек, “Ички ишлар органларида хизматни ўташ тартиби тўғрисидаги Низом”нинг 151-бандига юқоридаги нормаларни инобатга олган ҳолда, тегишлича ўзгартириш киритиш мақсадга мувофиқ:

“хизматдан бўшашга қарор қилган ходим ишдан бўшашни режалаштирган кундан камида икки ҳафта олдин ички ишлар органининг бошлиғига билдирги билан мурожаат этади. Шунингдек, ушбу огоҳлантириш муддати тугамасдан ҳам ўзаро келишилган ҳолда шартномани бекор қилиши мумкин;

ходим меҳнат шартномасини бекор қилиш тўғрисидаги аризани почта жўнатмасини топшириш ҳақидаги хабарнома билан юборишга ҳақли. Бунда меҳнат шартномасини бекор қилиш ҳақидаги огоҳлантириш муддатини ҳисоблаб чиқариш иш берувчи томонидан ариза олинган санадан сўнг кейинги кундан бошланади.

Ходим ва иш берувчи ўртасидаги келишувга кўра меҳнат шартномаси огоҳлантириш муддати тугашига қадар бекор қилиниши мумкин”.

Хулоса қилиб айтганда, ички ишлар органлари ходимларига берилаётган интизомий жазоларнинг қонуний тарзда, яъни белгиланган қонун, Меҳнат кодекси, қарорлар ва хизмат интизоми кодексига зид бўлмаган ҳолда қўлланилса мақсадга мувофиқ бўлади ҳамда ходимларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари кафолатланган ҳисобланади.

Ички ишлар органлари ходимларига қонуний равишда қўлланилган интизомий жазолар қуйидаги натижаларга олиб келиши мумкин:

ходимнинг хулқ-атворини яхшилаш ва меҳнат интизомини мустаҳкамлаш. Интизомий жазо ходимни ўз хатти-ҳаракатларини

қайта кўриб чиқишга, меҳнат мажбуриятларини лозим даражада бажаришга ундайди;

агар ходим ўз хатоларини тузатса ва кейинги фаолиятида интизомли бўлса, унга нисбатан ишонч қайта тикланади.

интизомий жазо ходимни ўз хатти-ҳаракатларини назорат қилишга ундайди;

интизомий жазо ходимни ўз билим ва кўникмаларини такомиллаштиришга ундайди.

Агар ходим интизомий жазоларга қарамай ўз хатоларини тузатмаса ва меҳнат мажбуриятларини бажармаса, у ишдан бўшатилиши мумкин.

Шундай қилиб, қонуний равишда қўлланилган интизомий жазолар ходимнинг хулқ-атворини яхшилаш, меҳнат интизомини мустаҳкамлаш ва ходимнинг касбий ривожланишига ижобий таъсир кўрсатиши мумкин.

ASLANOV NAVRO'ZBEK RUSTAMOVICH

Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi milliy markazi
tayanch doktoranti

AXBOROT OLISH HUQUQINI TA'MINLASH MASALALARI

Axborot olish huquqi demokratik jamiyatlarning asosi bo'lib, fuqarolarning davlat faoliyatini nazorat qilish imkoniyatini beradi. Bu huquq nafaqat shaxsiy erkinlikni, balki qonun ustuvorligini va adolatni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Qonun ustuvorligi, adolat va jazo muqarrarligini samarali ta'minlashda axborot olish huquqining roli dolzarb ahamiyatga ega. Mamlakatimiz prezidenti Sh. Mirziyoyev, "Xalq – qonunlarning tom ma'noda yagona manbai va muallifi hisoblanadi, hamda barcha muhim qarorlar bevosita xalq bilan muloqot asosida, jamoatchilikning fikrini hisobga olgan holda qabul qilinadi" deb o'z qarashlarini bayon etganlar¹. Axborot olish huquqi shaxsning davlat va boshqa tashkilotlardan ma'lumot talab qilish imkoniyatidir. Bu huquqning qonuniy asoslari xalqaro va milliy darajalarda ko'rsatilgan. Masalan, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Inson Huquqlari Deklaratsiyasining 19-moddasida axborot olish huquqi kafolatlanadi². Shuningdek, O'zbekistonda Respublikasi Konstitutsiyasining 33-modda,

¹ Шавкат Мирзиёев. "ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН СТРАТЕГИЯСИ". – Тошкент. "Ўзбекистон" нашриёти, 2021. 69 бет.

² Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi. <https://constitution.uz/oz/pages/humanrights>

44-modda, 57-modda va 81-moddalarida insonning axborot olish huquqiga doir huquqlari kafolatlangan¹. Qonun ustuvorligi - barcha davlat hokimiyati organlari faoliyatida konstitutsiya, qonunlar oliy yuridik kuchga ega bo'lib, ularning hokimiyat chiqaradigan boshqa hamma me'yoriy hujjatlar va yo'riqnomalardan ustun turishi. Qonun ustuvorligi jamiyatda demokratiya va qonunchilik ta'minlanishiga xizmat qiluvchi tamoyildir. Qonun ustuvorligi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 15-moddasida "O'zbekiston Respublikasida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlarining ustunligi so'zsiz tan olinadi" deb belgilangan². Qonun ustuvorligi, jamiyat hayotining barcha jabhalarida qonunlarning qat'iy hukmronligini bildiradi. Davlat organlari, mansabdor shaxslar va fuqarolarning konstitutsiya va qonunlarga so'zsiz itoat etishi, ijtimoiy munosabatlarning jamiyat, fuqaro va davlat manfaatlariga mos tarzda tartibga solinishi, ijtimoiy munosabatlarning jamiyat, fuqaro va davlat manfaatlariga mos tarzda amalga oshirilishini anglatadi. Axborot olish huquqi qonun ustuvorligini saqlashda qanday ahamiyatga ega?

Shaffoflikni ta'minlaydi, axborot olish huquqi davlat va jamoat tashkilotlarining ochiqqligini ta'minlaydi. Davlat organlari faoliyati ochiq bo'lishi fuqarolarni davlat ishlari haqida xabardor qiladi va qonunbuzarliklarni aniqlash imkoniyatini beradi.

Korrupsiyaning oldini olishga ko'maklashadi, ochiqlik va ma'lumotlarning mavjudligi korrupsiyaga qarshi kurashda muhim ahamiyatga ega. Davlat idoralarining faoliyati haqida ma'lumotlarni olish fuqarolarga korrupsiyaga oid holatlarni aniqlashda yordam beradi va bu orqali korrupsion xatti-harakatlarning oldini olishga yordam beradi. "Birlashgan millatlar tashkilotining korrupsiyaga qarshi" konvensiyasining 10- moddasida ommaviy hisobdorlik, ikkinchi qismida "aholiga, tegishli hollarda, ommaviy ma'muriyatni tashkil qilish, uning faoliyat yuritishi va qaror qabul qilishi jarayonlari to'g'risidagi, hamda xususiy hayot va shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish zaruratini anglagan holda, aholi manfaatlariga daxldor qarorlar va yuridik amallar yuzasidan axborotga ega bo'lishga imkon beradigan taomil yoki qoidalarni qabul qilish" kerakligi ko'rsatilgan³.

Jamoatchilik nazorati, axborot olish huquqi orqali fuqarolar davlat organlarining faoliyatini nazorat qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu

¹ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi Rasmiy nashr. – Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2023.

² O'zbekiston Respublikasi konstitutsiyasi Rasmiy nashr. – Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2023.

³ Birlashgan millatlar tashkilotining korrupsiyaga qarshi konvensiyasi. // URL: <https://lex.uz/docs/-1461329>

nazorat amaldorlarning qonunlarga muvofiq harakat qilishini ta'minlaydi va ularni javobgarlikka tortish imkonini beradi. O'zbekiston Respublikasining "Jamoatchilik nazorati to'g'risida"gi Qonunining 7-moddasida "Jamoatchilik nazorati subyektlari davlat organlariga arizalar, shikoyatlar va takliflar bilan murojaat qilishga, shuningdek qonunchilikda belgilangan tartibda ularga so'rovlar yuborishga haqli. Jamoatchilik nazorati subyektlarining axborot olishga bo'lgan huquqi, agar mazkur axborot shaxsga doir ma'lumotlar yoxud davlat sirlarini yoki qonun bilan qo'riqlanadigan boshqa sirni tashkil etuvchi ma'lumotlar jumlasiga kiritilgan bo'lsa, cheklanishi mumkin" ligi belgilangan¹. Jazo muqarar adolatli jazoni ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashda qonunlarning samarali amal qilishi uchun zarur bo'lgan chora-tadbirlar to'plamidir. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat Kodeksining 3-moddasida "Jinoyat kodeksi qonuniylik, fuqarolarning qonun oldida tengligi, demokratizm, insonparvarlik, odillik, ayb uchun javobgarlik, javobgarlikning muqarrarlighi prinsiplariga asoslanadi" deb belgilangan². Axborot olish huquqi jazo muqarrarlighining samarali bo'lishida qanday rol o'ynaydi?

Adolatli jazoni ta'minlash, axborot olish huquqi jazoni adolatli tarzda taminlashga yordam beradi. Fuqarolar jazoni ijro etish tizimida yuzaga kelgan muammolarni aniqlash va ularni oshkor qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Jazoni ijro etish jarayonida inson huquqlarining buzilishi holatlari haqida ma'lumot olish, adolatni ta'minlashda muhimdir. Huquqshunos olim M. Mamasiddiqov fikricha, "axborot olish imkoniyatining yaratilishi sud ishlarining sonini kamayishiga ham yordam beradi, chunki sudning ishi bo'yicha hal qiluv qarori yoki hukm chiqarilgani ayni shu ish bo'yicha sudga qilinayotgan murojaatlarning oldini oladi"³ deb o'z qarashlarini bildirganlar. Axborot olish huquqi jazoni ijro etish tizimining faoliyatini nazorat qilishni osonlashtiradi. Ochiq ma'lumotlar jazo tizimining samaradorligini, uning qonunlarga muvofiqligini va inson huquqlariga rioya qilinishini baholash imkonini beradi. Jazo tizimi va uning muqararini yaxshilash uchun aniq va to'liq ma'lumotlar zarur. Axborot olish huquqi orqali jazo tizimiga oid ma'lumotlarni olish, jazo muqarrarlighini takomillashtirishda yordam beradi va tizimning qanday ishlashini yaxshilaydi. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-ijroiya kodeksi 9-moddasida "Mahkumlar huquqlari, jazoni o'tash tartibi va shartlari to'g'risida, o'z huquqlari va

¹ O'zbekiston Respublikasi Jamoatchilik nazorati to'g'risidagi Qonuni, 12.04.2018 yildagi O'RQ-474-son

² O'zbekiston Respublikasi Jinoyat Kodeksi. <https://lex.uz/acts/-111453>

³ М. Мамасиддиқов. "Фуқаролик суд ишларини юритишда ошкоралик тамойили ва жамоатчилик назоратини таъминлашнинг долзарб масалалари". Тошкент-2019 й. 23 бет.

majburiyatlari haqida axborot olish, jazoni ijro etuvchi muassasa yoki organ ma'muriyatiga, boshqa davlat organlari va jamoat birlashmalariga o'z ona tilida yoki boshqa tilda taklif, ariza va shikoyatlar bilan murojaat etish" huquqlari belgilangan¹.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, axborot olish huquqi qonun ustuvorligi va jazo muqarrarligining samarali amalga oshirilishida muhim rol o'ynaydi. Ochiqlik, nazorat va adolatlilik tamoyillari orqali axborot olish huquqi demokratik jamiyatlarda qonun ustuvorligini saqlash va adolatli jazoni ta'minlashda katta ahamiyatga ega. Axborot olish huquqining to'liq amalga oshirilishi orqali ijtimoiy adolat, hukumatning ochiqligi va qonunlarga muvofiqlik ta'minlanadi. Shu bilan birga, davlat organlarining shaffofligi va jazo tizimining samaradorligini oshirish orqali jamiyatda ishonch va adolatni kuchaytirish mumkin.

ХУДАЙБЕРДИЕВА ШОҲИСТА АКМАЛ ҚИЗИ

Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси миллий
Маркази таянч докторанти

ЎЗБЕКИСТОН ВА ТУРКИЯ РЕСПУБЛИКАЛАРИНИНГ ҲУҚУҚНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ СОҲАСИДАГИ ҲАМКОРЛИГИ

Аннотация. Мазкур мақолада муаллиф Ўзбекистон ва Туркия Республикалари ўртасидаги ҳуқуқий соҳага оид шартномалар, жумладан, Консуллик конвенцияси, фуқаролик, савдо ва жинойт ишлар бўйича ўзаро ҳуқуқий ёрдам тўғрисидаги, экстрадиция қилиш, Виза масалаларини енгилаштириш тўғрисидаги, Муаллифлик ва турдош ҳуқуқларни ҳимоя қилиш тўғрисидаги, наркотик воситалари ва психотроп моддаларини ғайриқонуний тарқатишга ва терроризмга қарши кураш соҳасида ҳамкорлик тўғрисидаги шартномалар тизимли таҳлил қилинган. Бундан ташқари ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолияти ва икки давлат ўртасида идоролараро ҳамкорлик механизмларини такомиллаштиришга қаратилган таклифлари берилган.

Калит сўзлар: ҳуқуқий ёрдам, ҳамкорлик, Ўзбекистон ва Туркия Республикалари ўртасидаги ҳуқуқий соҳага оид шартномалар, ҳуқуқий-шартномавий ҳамкорлик, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар.

¹ O'zbekiston Jinoyat-ijroiya kodeksi. <https://lex.uz/acts/-163629>

Ўзбекистон ва Туркия Республикалари ўртасида ҳуқуқий соҳадаги халқаро шартномалар, бир томондан, тегишли шартномалар иштирокчиси бўлганидан кейин давлат амал қилиши шарт бўлган миллий қонунчиликнинг умумий стандартларини белгилаб қўйган бўлса, иккинчи томондан, ушбу шартномалар нормаларини амалга оширишда тегишли органлар учун мажбурий бўлган қоидалар белгиланган. Шундай экан, халқаро ҳуқуқий ҳамкорлик қоидаларини миллий қонунчиликда тўғри тартибга солиш одил судловнинг зарурий кафолати, суд процессининг анъанавий институтлари ва қуйи тармоқларини ҳуқуқий тартибга солишдан кам бўлмаган муҳим кафолат бўлиб кўринади.

Ўзбекистон ва Туркия Республикалари ўртасидаги ҳуқуқий масалаларни тартибга солувчи шартномаларнинг таснифига келсак, бундай шартномалар қаторига Консуллик конвенцияси (1994), фуқаролик, савдо ва жиноий ишлар бўйича ўзаро ҳуқуқий ёрдам тўғрисидаги (1994), экстрадиция қилиш (2018), Виза масалаларини енгиллаштириш тўғрисидаги (1995), Муаллифлик ва турдош ҳуқуқларни ҳимоя қилиш тўғрисидаги (1998), наркотик воситалари ва психотроп моддаларини ғайриқонуний тарқатишга ва терроризмга қарши кураш соҳасида ҳамкорлик тўғрисидаги (1993), шартномаларни киритиш зарур¹, бундан ташқари Суд экспертизаси соҳасида ҳамкорлик меморандуми (2022), Адлия вазирликлари “Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги билан Туркия Республикаси Адлия вазирлиги ўртасида ҳамкорлик тўғрисида Меморандум” (2018)², икки давлат прокуратураси ўртасида “Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси билан Туркия Республикаси Олий кассация суди Бош прокуратураси ўртасида **Англашув Меморандуми**” (2022), Ўзбекистон Ички ишлар вазирлиги ва Туркия Республикаси Ички ишлар вазирлиги ўртасидаги ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ходимларини тайёрлаш бўйича ҳамкорлик протоколи³ ва Вазирликлар ўртасидаги икки томонлама алоқалар ҳамда минтақавий ва глобал ўзгаришлар, хорижий террорчилар, миграцияни бошқариш ва тартибсиз миграцияга қарши курашиш, терроризмга, трансмиллий уюшган жиноятларга, молиявий жиноятларга, кибер жиноятларга қарши курашда ҳамкорлик, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларини

¹ Ўзбекистон Республикаси билан Туркия Республикаси ўртасида тузилган ШАРТНОМАЛАР https://lex.uz/int_agreement

² Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги билан Туркия Республикаси Адлия вазирлиги ўртасида ҳамкорлик тўғрисида меморандум 18.04.2018 й

³ <https://www.icisleri.gov.tr/diab/bakanimiz-sayin-suleyman-soylu-ozbekistan-cumhuriyeti-icisleri-bakani-sayin-pulat-bobojonov-ile-bir-araya-geldi> 01.06.2021

ўқитиш ва техник билим ва тажриба алмашиш масалаларининг ҳуқуқий асоси яратилди¹.

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ҳузуридаги Юристлар малакасини ошириш маркази билан Туркия Адлия академияси ўртасида ҳамкорлик тўғрисидаги **Аҳдлашув баённомаси**², инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш соҳасида Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази томонидан Туркий тилли давлатлар Омбудсманлари ҳамда Инсон ҳуқуқлари бўйича Миллий институтлар Ассоциациясини ташкил этиш бўйича меморандум³, Туркия Республикаси Омбудсман Институтини ва Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази ўртасида ҳамкорлик Меморандум⁴ инсон ҳуқуқлари соҳасида дўстона ва ҳамкорлик муносабатларини мустаҳкамлаш ва шу тариқа ўз мамлакатларида тенглик ва ўзаро манфаатлар асосида ҳамда қонунлар ва қоидаларга мувофиқ инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилишга қаратилган идоралараро келишувлар ва бошқалар.

Бундан ташқари 2024 йил 22 майда Олий Мажлис Сенати раиси Танзила Норбоева Туркия Республикаси Буюк миллат мажлиси раиси Нуман Куртулмуш билан учрашув ўтказди. Учрашувда парламентлар ўртасидаги ҳамкорликни янги босқичга олиб чиқиш масалалари кўриб чиқилди. Хусусан, Олий Мажлисининг Буюк миллат мажлиси билан ҳамкорлик бўйича парламентлараро гуруҳи ва “Ўзбекистон–Туркия” парламентлараро дўстлик гуруҳи ўртасидаги муносабатларни янада мустаҳкамлаш, қўмиталар билан тўғридан-тўғри алоқалар ўрнатиш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқилди.⁵

Муносабатларни ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамлаш мақсадида икки давлат парламентлари ўртасида ҳамкорлик бўйича тегишли ҳужжат лойиҳасини ишлаб чиқиш ва имзолашга келишиб олинди.

¹ <https://www.icisleri.gov.tr/diab/bakanimiz-sayin-suleyman-soylu-ile-ozbekistan-icisleri-bakani-sayin-polat-bobojonov-taskentte-ikili-ve-heyetler-arasinda-gorusmeler-gerceklestirildi> 28.07.2022

² Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ҳузуридаги Юристлар малакасини ошириш маркази билан Туркия Адлия академияси ўртасида ҳамкорлик тўғрисидаги Аҳдлашув баённомаси

³ Туркий тилли давлатлар Омбудсманлари ҳамда Инсон ҳуқуқлари бўйича Миллий институтлар Ассоциациясини ташкил этиш бўйича меморандум 12.05.2022 й. <https://ombudsman.uz/uz/docs/>

⁴ Туркия Республикаси Омбудсман Институтини ва Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази ўртасида ҳамкорлик Меморандум. 1306.2024 й.

⁵ <https://adolat24.uz/?p=27272>

Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 17 январдаги 517-сонли Қонуни билан қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Консуллик Устави қоидаларини ҳам ўзида акс эттирувчи Консуллик шартномаси қоидалари, улар билан ҳамкорликни тартибга солиш имконини беришини таъкидлаймиз. Ўзбекистон Республикаси билан Туркия Жумҳурияти ўртасида Консуллик Конвенцияси (1994)¹ қоидалари Туркия нафақат консуллик-ҳуқуқий соҳада, балки фуқаролик ва жиноий ишлар бўйича ҳуқуқий ёрдам тўғрисидаги шартнома қоидаларини самарали амалга оширишга ҳам ҳисса қўшади.

Ўзбекистон ва Туркия Республикалари ўртасидаги халқаро шартномаларнинг ҳуқуқий нормалари шунини кўрсатадики, бу нормалар, биз кўриб турганимиздек, халқаро ҳуқуқнинг муайян манбалари қоидаларини тўлиқ ва самарали амалга оширишга кўмаклашувчи яхлит институтни ифодалайди. Ҳуқуқий ёрдам эса икки давлат ўртасидаги халқаро ҳамкорликнинг ажралмас таркибий қисми сифатида халқаро шартномалар бўйича халқаро ҳуқуқий мажбуриятларни амалга ошириш учун ёрдамчи функцияни бажарадиган нормалар мажмуи сифатида фаолият юритади.

Ўзбекистон Республикаси ва Туркия Жумҳурияти ўртасида 1994 йилдаги “Фуқаролик, савдо ва жиноий ишлар бўйича ўзаро ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш ҳақида”ги шартнома фуқаролик, савдо ва жиноий ишлар бўйича ўзаро ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш соҳасидаги ҳамкорликни суверенитет, миллий мустақиллик ва Томонларнинг ички ишларига аралашмаслик принципларига асосланган ҳолда ривожлантириш мақсадида тузилган.

Фуқаролик ва савдо ишлари бўйича ўзаро ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш ўзаро ҳуқуқий ёрдам кўрсатишга процессуал ҳаракатларни бажариш, хусусан ҳужжатларни жўнатиш, экспертиза ўтказиш, Томонлар, гувоҳлар, ва экспертларни эшитиш киради².

Жиноий ишлар бўйича ўзаро ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш эса жиноий ишлар бўйича ўзаро ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш процессуал ҳаракатларни бажаришни, жумладан, ҳужжатларни юбориш, тинтув, ашёвий далилларни мусодара қилиш ва бериш, экспертиза, айбланувчи ва гувоҳларни сўроқ қилиш, экспертларни тинглаш, шунингдек жойда кўздан кечиришни ўз ичига олади.³

¹ Ўзбекистон Республикаси билан Туркия Жумҳурияти ўртасида Консуллик Конвенцияси / 23.06.1994 <https://lex.uz/docs/2901474>

² 1994 йилдаги “Фуқаролик, савдо ва жиноий ишлар бўйича ўзаро ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш ҳақида”ги шартноманинг 4- модда

³ 1994 йилдаги “Фуқаролик, савдо ва жиноий ишлар бўйича ўзаро ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш ҳақида”ги шартноманинг 25 модда

Бизнинг фикримизча, бу дунёда хорижий суд қарорларини халқаро хушмуомалалик асосида ва тегишли халқаро шартномалар мавжуд бўлмаган ҳолда ижро этиш амалиёти ривожланган бўлса-да, фақат ушбу шартнома қоидаларида белгиланганларга мувофиқ зарур процессуал ҳаракатларни амалга оширишни белгилаш халқаро шартномада буйруқларнинг мажбурий бажарилиши таъминланиши билан изоҳланади. Иккинчидан, хорижда суд ишларини кўриб чиқиш, суд қарорларини ижро этиш, фуқаролар ва юридик шахсларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишни таъминлаш мақсадида турли мамлакатлар адлия институтларининг ўзаро ҳаракатлари зарурий бўлиб бормоқда. Учинчидан, ҳуқуқий ёрдам халқаро ҳуқуқнинг асосий тамойилларидан бири - барча давлатларнинг халқаро муносабатларнинг барча соҳаларида бир-бири билан ҳамкорлик қилиш шу жумладан ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш ҳуқуқий, халқаро-ҳуқуқий мажбуриятлари мавжуд бўлган шароитларда давлатлар ўртасидаги ҳамкорлик тамойилининг ажралмас таркибий қисмидир.

Ўзбекистон ва Туркия Республикалари ўртасидаги халқаро шартномаларни уларнинг ўзаро боғлиқлиги таҳлили ҳуқуқий ёрдам тўғрисидаги анъанавий давлатлараро шартномалар қаторида бошқа турдаги халқаро шартномаларни ҳам аниқлаш имконини беради.

Ўзбекистон ва Туркия Республикалари ўртасидаги тегишли ҳукуматлараро ва идоралараро битимлар нафақат давлатлараро битимларни амалга оширишга хизмат қилишини, балки ўз моҳиятига кўра нормаларга нисбатан ёрдамчи йўналишга эга бўлган нормаларни ҳам ўз ичига олганлигини таъкидлаймиз. Ҳукуматлараро ва идоралараро келишувларнинг ўзига хос хусусияти шундаки, улар ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг ўз ваколатлари доирасидаги масалаларни ҳал этиш, процессуал ҳаракатларнинг шакл ва усулларини бирлаштириш бўйича яқин ўзаро ҳамкорлигини йўлга қўйишга қаратилган.

Бу келишувларнинг жинойтчиликка қарши курашдаги роли замонавий жинойтчилик таркибининг ўзгариши, унинг трансмиллийлиги ва ривожланган инфратузилманинг мавжудлиги билан ортиб бормоқда. “Жинойтчиликнинг шакл ва усулларини муттасил такомиллаштириб бориш, замонавий жамият, унинг сиёсий-ҳуқуқий тизими, фан ва техника имкониятларидан кенг фойдаланиб, унга қарши курашни сезиларли даражада

мураккаблаштиради”¹. Шунинг учун ҳам “глобаллашувнинг криминологик аҳамиятли муаммолари жиноятчиликка қарши курашнинг миллий чора-тадбирлари даражасида ҳам, халқаро-ҳуқуқий чоралар даражасида ҳам олдиндан ҳисоблаб чиқирилиши керак”². Ушбу ҳодисани ўрганган В.В.Лунеев жиноятчилик ва унинг турли сабаблари ва шартларининг умумийлиги, ижтимоий хавфли фаолиятнинг янги шакллари ва турларининг пайдо бўлиши, трансмиллийлашув каби криминологик жиҳатдан аҳамиятли жиҳатларга, шунингдек, жиноятчиликка қарши кураш, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва унга қарши курашишни таъминлаш ва ташкил этишда халқаро ҳамкорликни кенгайтириш глобаллашувнинг муҳим ва ўзига хос ҳиссасини таъкидлайди³. Бинобарин, Ўзбекистон билан Туркия Республикалари ўртасида ўзаро ҳуқуқий ёрдам, экстрадиция ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасидаги ҳамкорликнинг бошқа масалалари тўғрисидаги шартномаларнинг асосий мақсади жиноий судловни самарали амалга ошириш учун уларнинг ваколатли органлари ўртасида ҳамкорлик қилиш учун ҳуқуқий имкониятлар яратишдан иборат.

Шу муносабат билан уларнинг халқаро ҳамкорлиги инсон, жамият, давлат ва жаҳон ҳамжамиятининг манфаатларини ички ҳуқуқий тартибга тажовуз қилувчи халқаро, трансмиллий ва уюшган жиноятлардан ҳимоя қилиш бўйича халқаро ва ички ҳуқуқ нормалари билан тартибга солинадиган фаолиятдир. У айрим ижтимоий хавфли қилмишлар учун жиноий жавобгарликни белгилаш ва шу асосда жиноий қонунчиликни унификация қилиш, содир бўлаётган ёки содир этилиши мумкин бўлган жиноятларнинг олдини олиш, жиноят ишларини тергов қилиш ва жиноий таъқибга кўмаклашиш, касбий ва техник жиҳатдан таъминлаш бўйича мамлакатлар ўртасида келишилган чора-тадбирларни кўриш орқали амалга оширилади.

Ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш масалаларида миллий қонунчилик ва халқаро ҳуқуқ нормаларининг ўзаро таъсири ҳақида шуни таъкидлаш керакки, “халқаро ҳуқуқ ва ички ҳуқуқ бир-бирига мос келадиган икки ҳуқуқ тизимидир. Шунинг учун биринчиси иккинчисининг ажралмас қисми бўлиши керак”⁴. Шу нуқтаи

¹ Лукашук И.И., Наумов А.В. Международное уголовное право. – М.: Спартак, 1999. –С.3.

² Лунеев В.В. Организованная и преступность, уголовный терроризм в условиях глобализации // социологические исследования. –Москва, 2002. – № 005. –С.66.

³ Лунеев В.В. Глобализация и преступность (Тезисы доклада) // Государство и право. – Москва, 2003. - №006. – С.116.

⁴ Гаврилов В.В. Теории согласования международных и внутригосударственных правовых

назардан Ўзбекистоннинг амалдаги жиноят ва фуқаролик процессуал қонунчилиги нормалари Туркия билан тузилган шартномаларда ўз ифодасини топгани ҳуқуқий ёрдамни тартибга солиш билан боғлиқ халқаро ҳамкорлик истиқболларига жиддий таъсир кўрсатмоқда. Масалан, Ўзбекистон Фуқаролик процессуал кодексининг 363-моддасига кўра Ўзбекистон Республикаси судлари чет давлат судларининг айрим процессуал ҳаракатларни (чақирув қоғозлари ва бошқа ҳужжатларни топшириш, тарафлар ва гувоҳларни сўроқ қилиш, экспертиза ўтказиш, жойида кўздан кечириш ва ҳоказо) бажариш тўғрисида белгиланган тартибда берган топшириқларини ижро этади¹.

1994 йилдаги “Фуқаролик, савдо ва жиноий ишлар бўйича ўзаро ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш ҳақида”ги Ўзбекистон-Туркия шартномаси ушбу ҳуқуқий ҳужжат қоидаларини қўллашни осонлаштиришга қаратилган нормаларни ўз ичига олади. Шартномага кўра, фуқаролик, савдо ва жиноий ишлар бўйича ваколатига кирувчи судларга ва бошқа муассасаларга мурожаат қилиш ҳуқуқидан нафақат Аҳдлашувчи Томонларнинг фуқаролари, балки Ўзбекистон ва Туркия ҳудудидаги қонун ҳужжатларига мувофиқ ташкил этилган юридик шахслар ҳам фойдаланадилар. Бундан ташқари, ушбу Шартномада қўлланиладиган “фуқаролик ишлари” атамаси иқтисодий, никоҳ ва меҳнат масалаларини ҳам ўз ичига олади. 2-моддада Аҳдлашувчи Томонларнинг судлари ва бошқа ваколатли муассасалари фуқаролик, савдо ва жиноят ишлари бўйича ушбу Шартномада белгиланган тартибда ўзаро сўров бўйича ҳуқуқий ёрдам кўрсатиши белгилаб қўйилган. Муайян меъёрий-ҳуқуқий база ва шунга мос равишда юқорида кўрсатилган ёрдамни кўрсатишнинг ҳуқуқий асоси сўровдир. Ҳар бир томон сўровларни юбориш ва қабул қилиш учун марказий органни белгилайди. Фуқаролик, савдо ва жиноий ишлар бўйича мурожаат қилиш ва ҳуқуқий ёрдам кўрсатишда Томонлар ўзларининг марказий муассасалари, яъни Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ва Туркия Республикаси Адлия вазирлиги томонидан амалга оширилади.

Шу ўринда шуни ҳам таъкидлаш жоизки, Туркияда умумэътироф этилган таърифга кўра, Халқаро судлов (ҳуқуқий ёрдам) - бу бир давлатнинг ваколатли суд органи томонидан бошқа давлатнинг суд ҳокимияти номидан амалга ошириладиган тартиб-

норм // Государство и право. – Москва, 2005. – №012. – С.66.

¹ Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал кодекси. <https://www.lex.uz/acts/3517337>

қоидалар мажмуи. Хатни рўйхатдан ўтказиш тартиб-қоидалари тегишли давлатлар ўртасида амалда бўлган икки томонлама битимлар ёки кўп томонлама битимлар ёки улар мавжуд бўлмаган тақдирда, халқаро одатлар ҳуқуқи нормалари ва ўзаро муносабатлар принципи доирасида амалга оширилади¹.

Ҳуқуқий ёрдам тўғрисидаги шартномалар ва қонунчиликда назарда тутилган қоидаларга мувофиқ, Адлия вазирлиги халқаро ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш бўйича битимларда марказий орган сифатида фаолият юритади. Бу вазифа Адлия вазирлиги тизимидаги Ташқи алоқалар ва Европа Иттифоқи бош бошқармаси томонидан амалга оширилади. Туркиянинг “Жиноий ишларда халқаро суд ҳамкорлиги ҳақида”ги қонуни орқали тартибга солинади². Унга кўра, халқаро ҳуқуқда суд ҳужжатлари орқали амалга оширилиши мумкин бўлган операциялар:

- а) томонларнинг гувоҳлари ёки экспертларини тинглаш,
- б) маълумотлар ва далилларни тақдим этиш, тегишли ҳужжатлар ва ёзувларнинг асл нусхаларини ёки тасдиқланган нусхаларини, шу жумладан банк ёзувлари, бухгалтерия ҳужжатлари, компания файллар ва тижорат ҳужжатлари,
- с) разведка ўтказиш, эксперт хулосасини олиш,
- д) манзилни аниқлаш,
- е) даъво ва жавоб аризаси, ишни кўриб чиқиш санаси, асослантирилган қарор билдиришномаси каби суд ёки суддан ташқари ҳужжатлар ҳақида хабар бериш ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш жараёнининг табиати, алоҳида нормалар билан тартибга солинади.

Ушбу соҳада Туркия қонунчилиги:

а) Кўп томонлама шартномалар: Туркия 1954 йилдаги Фуқаролик процессуал конвенцияси ва 1970 йилдаги Фуқаролик ёки тижорат ишлари бўйича хорижий давлатларда далиллар тақдим этиш тўғрисидаги конвенциянинг иштирокчиси ҳисобланади.

б) Икки томонлама шартномалар: Туркиянинг 47 давлат билан ҳуқуқий ва тижорат масалалари бўйича мустақил ёки ҳуқуқий ва тижорат масалаларида ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш қоидаларини ўз ичига олган икки томонлама шартномалар имзолади. “Туркия Республикаси ва Ўзбекистон Республикаси ўртасида фуқаролик, савдо ва жиноий ишлар бўйича ҳуқуқий ёрдам тўғрисида”ги 1994 йилдаги Шартномаси 17.07.1997 йилдаги 4286-сон қонун билан

¹ DIŞ İLİŞKİLER VE AVRUPA BİRLİĞİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ “Hukuk İstinabe” <https://diabgm.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/hukuk-istinabe14022020110928>

² Cezaî Konularda Uluslararası Adli İş Birliği Kanunu Kanun No. 6706 Kabul Tarihi: 23 / 4 / 2016

тасдиқланган. Ҳуқуқий масалалар бўйича халқаро ҳуқуқий ёрдамни тартибга солувчи махсус қонуни мавжуд эмаслиги сабабли, фуқаролик ҳуқуқий ёрдами тартиблари ички қонунчиликда мавжуд. У умумий қоидаларга мувофиқ амалга оширилади.

Туркиянинг ҳуқуқий ёрдами асосан учта йўналишни ўз ичига олади: 1) тергов жараёнида ҳужжатлар ва тўпланган далилларни топшириш; 2) суд ҳукмлари ва ҳакамлик судлари қарорлари ижросини ўзаро тан олиш; 3) жиноий ҳуқуқий ёрдам, шу жумладан тергов давомида тўпланган ҳужжатларни, далилларни топшириш ва экстрадиция қилиш¹.

“Фуқаролик, савдо ва жиноий ишлар бўйича ўзаро ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш ҳақида”ги Ўзбекистон-Туркия шартномасида тарафлар ўзаро сўров бўйича суд ва суддан ташқари ҳужжатларни тақдим этиши, ишда иштирок этувчи шахсларни, гувоҳлар ва экспертларни сўроқ қилишлари, жойида кўздан кечириш ва текширишлар ўтказишлари, далилларни тўплаш бўйича процессуал ҳаракатлар, шунингдек бошқа ишларни амалга оширишлари белгилаб қўйилган². Фуқаролик, савдо ва жиноят ишлари бўйича ҳуқуқий ёрдам кўрсатишга оид масалалар бўйича томонларнинг бир-бирларига топшириқларини тўлиқ бажаришга Ўзбекистон Республикаси ва Туркия Республикаси адлия вазирликлари ўртасида 2018 йил июн ойида имзоланган ҳамкорлик тўғрисидаги меморандум ҳам ёрдам бермоқда. Туркия Республикасида 2024 йил ҳолатига кўра ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш бўйича ҳужжатлар 15 тани ташкил этмоқда.

Ўзбекистон ҳудудидан ташқарида содир бўлиши мумкин бўлган жиноятлар учун, шунингдек, жиноий ҳужум объекти ҳар доим ҳам жиноят содир этилган жой билан тўғри келмаса, жавобгарлик масаласи бевосита содир этилган жой билан боғлиқ бўлади. Бундай вазиятларда икки давлат ўртасида ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш тўғрисидаги шартномаларда асосида ишлар амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 596-моддасида, “Чақирув бўйича келган, Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан ташқарида бўлган гувоҳ, жабрланувчи, эксперт, фуқаровий даъвогар, фуқаровий жавобгар, уларнинг вакиллари Ўзбекистон Республикасининг Давлат чегарасини кесиб ўтгунига қадар содир этилган қилмишлар учун ёки чиқарилган ҳукмлар асосида Ўзбекистон Республикаси ҳудудида жиноий жавобгарликка

¹ Cezaî Konularda Uluslararası Adli İş Birliği Kanunu Kanun No. 6706 Kabul Tarihi: 23 / 4 / 2016

² Ўзбекистон Республикаси ва Туркия Жумҳурияти ўртасида “Фуқаролик, савдо ва жиноий ишлар бўйича ўзаро ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш ҳақида”ги Шартнома (1997)нинг 25-моддаси.

тортилиши, қамоққа олиниши ёхуд шахсий эркинликнинг бошқача чекланишларига дучор этилиши мумкин эмас. Агар чақирув бўйича келган шахс унинг ҳозир бўлиши чақиртирган мансабдор шахсга бошқа керак бўлмай қолган пайдан эътиборан ўн беш суткалик узлуксиз муддат ўтгунига қадар Ўзбекистон Республикаси ҳудудини тарк этиш имкониятига эга бўла туриб, шу ҳудудда қолишда давом этса ёки жўнаб кетганидан кейин Ўзбекистон Республикасига қайтиб келса, мазкур иммунитетнинг амал қилиши тугайди”¹. Ўзбекистон-Туркия экстрадиция шартномасида ҳам шундай қоида мустаҳкамланган, ушлаб бериш учун асос бўладиган жиноятлар ҳар иккала Томон қонунчилигига мувофиқ, содир этилгани учун бир йилдан кам бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилиш ёки янада оғирроқ жазо қўлланилиши назарда тутилган жиноятлардир. Агар ушлаб бериш тўғрисидаги сўров шу турдаги жинояти учун озодликдан маҳрум қилиш бўйича ҳукми ижро этиш мақсадида қидирилаётган шахсга доир бўлса, ушлаб бериш тайинланган жазонинг тугашига камида олти (6) ой муддат қолган ҳоллардагина амалга оширилади².

Шу муносабат билан шунини таъкидлаш керакки, экстрадиция яхлит институт сифатида нафақат давлатларнинг жиноятчиликка қарши курашига хизмат қилади, балки экстрадиция бу қилинган шахсларнинг процессуал ҳуқуқларини ҳам таъминлайди. Масалан, "икки томонлама жиноятчилик принципи (унга кўра экстрадиция қилиш учун асос бўлган ҳаракат ҳам эмитент, ҳам талаб қилувчи давлат қонуни бўйича жиноят деб ҳисобланиши керак), шунингдек ихтисослашув принципи (унга кўра экстрадиция қилинган шахс фақат суд қилиниши мумкин), яъни у экстрадиция қилинган жиноят)”.³

Шу муносабат билан таъкидлаш керакки, экстрадиция мураккаб институт сифатида нафақат давлатларнинг жиноятчиликка қарши курашига хизмат қилади, балки экстрадиция қилинган шахсларнинг процессуал ҳуқуқларини ҳам таъминлайди. Масалан, икки томонлама жавобгарликка йўл қўйилмаслик принципи (ушбу ҳолатга кўра тутиб бериш учун асос бўлган қилмиш ҳам берган, ҳам сўраган давлатнинг қонунчилигига кўра жиноят деб ҳисобланиши керак), шунингдек, ихтисослашув тамойили экстрадиция қилинган шахс фақат ўша жиноят учун судланиши мумкин.

¹ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодексининг 596-моддаси.

² Ўзбекистон Республикаси билан Туркия Республикаси ўртасида “Экстрадиция тўғрисида”ги битим 2018.й. 2-моддаси.

Бу чет эл фуқароларига, шунингдек, Ўзбекистонда доимий истиқомат қилмайдиган фуқаролиги бўлмаган шахсларга ҳам бирдек тааллуқлидир. Бу ҳолат Ўзбекистоннинг Туркия билан ҳуқуқий ҳамкорликни тартибга солувчи халқаро шартномаларида кўзда тутилган. Бундан ташқари, ҳуқуқий ҳамкорлик тўғрисидаги халқаро шартномалар нормаси миллий қонунчилик доирасини ўзгартириб, махсус қоидалар билан белгиланади. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси, жиноий жавобгарликка тортиш учун экстрадиция қилиш ёки жазони ўташ учун ўтказишнинг умумий асосларини назарда тутди. Бундай келишувларни амалга ошириш учун тегишли ички миллий ҳуқуқий тартибга солиш зарур. Умуман олганда, жиноят содир этганликда гумон қилинувчи ва судланган жиноятчиларни экстрадиция қилиш институти халқаро ва ички ҳуқуқнинг муваффақиятли уйғунлашувидир. Адабиётларда тўғри таъкидланганидек, экстрадиция деганда халқаро шартномалар ва халқаро ҳуқуқнинг умумэътироф этилган меъёрлари ва принциплари асосида айбланувчи ёки маҳкумни у ҳудудида жойлашган давлатга топширишдан иборат бўлган ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш ҳаракати тушунилиши керак. Эътибор беринг, экстрадиция қилиш тўғрисидаги Ўзбекистон-Туркия шартномасининг 2-моддасида экстрадиция қилиш мумкин бўлган жиноятлар деб томонлар қонунчилигига мувофиқ камида бир йил муддатга озодликдан маҳрум қилиш ёки ундан ҳам оғирроқ жазо билан жазоланиши мумкин бўлган жиноятлар тушунилиши белгиланган. Шу билан бирга, экстрадиция тўғрисидаги сўровни рад этиш учун олти асос кўрсатилган. Булар, а) сўралаётган Томон ушлаб берилишига сабаб бўлаётган қилмишни сиёсий хусусиятга эга деб топса. Бироқ қуйидагилар сиёсий жиноятлар сифатида эътироф этилмайди: давлат раҳбари, ҳукумат раҳбари ёки уларнинг оила аъзоларининг ҳаётига тажовуз қилиш ёки тажовуз қилишга суиқасд қилиш; ҳар иккала Томон иштирокчи бўлган халқаро шартномаларга мувофиқ сиёсий жиноят деб эътироф этилмайдиган қилмишлар;

б) сўралаётган Томон ушлаб бериш тўғрисидаги сўров шахснинг ирқи, жинси, дини, миллати ёки сиёсий қарашлари учун таъқиб қилиш ёки жазолаш мақсадида юборилган деб ёхуд ушбу сабабларнинг бирортаси бўйича унинг ҳолати суд муҳокамасида ёмонлашишига олиб келиши мумкин деб ҳисоблаши учун етарли асосларга эга бўлса;

с) ушлаб бериш сўралишига сабаб бўлаётган қилмиш фақат ҳарбий жиноят ҳисобланса;

d) қидирилаётган шахс сўралаётган Томон фуқароси бўлса;

e) сўралаётган шахс, Томонлардан бирининг қонунчилигига мувофиқ, жавобгарликка тортиш муддатининг ўтиб кетганлиги, афв этиш ёки амнистия муносабати билан жиноий таъқиб ёхуд жазодан озод этилган бўлса;

f) қидирилаётган шахсга нисбатан ушлаб бериш сўралишига сабаб бўлган жинояти учун сўралаётган Томонда якуний суд ҳукми чиқарилган бўлса¹.

Биз юқорида санаб ўтган қоидалар давлатлар ўртасида халқаро ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш бўйича тузилган шартномалар давлатлараро ҳамкорликнинг муҳим элементи бўлиб, миллий ҳуқуқий тизимларни бир-бирига яқинлаштириш ва мамлакатлар ўртасидаги ишончни мустаҳкамлашга хизмат қилишини кўрсатади. Халқаро ва ички ҳуқуқ нормалари ўзаро боғлиқдир, чунки уларнинг ўзаро муносабати халқаро ва миллий ҳуқуқ бир-бирини тўлдириши ва бир-бирини бойитиши билан тавсифланади.

Маълумки, давлат ҳокимияти органларининг процессуал ҳаракатлари унинг ҳудуди билан чегараланган бўлса, одил судловни нормал амалга ошириш учун баъзан бошқа давлат ҳудудида процессуал ҳаракатларни амалга ошириш керак бўлади. Давлат суверенитети принципи бир давлат ҳокимиятининг бошқа давлат ҳудудидаги бевосита ҳаракатларини истисно қилганлиги сабабли, ёрдам сўраш зарур процессуал ҳаракатларни амалга ошириш учун ягона имконият бўлиб қолади.

Ўзбекистон ва Туркия ўртасидаги икки томонлама ҳуқуқий ҳамкорликни самарали тартибга солиш учун ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш масалалари томонларнинг жиноятчиликка қарши курашиш соҳасидаги ҳамкорлик тўғрисидаги давлатлараро ва ҳукуматлараро шартномаларида, ҳуқуқий ёрдам ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг ҳамкорлиги тўғрисидаги идоралараро битимларда мустаҳкамланган².

Шу билан бирга, жиноят ишлари бўйича ҳуқуқий ёрдам ва жиноятчиликка қарши курашда ҳамкорлик тушунчаларини фарқлаш муҳимдир. Хусусан, “Жиноят ишлари бўйича ҳуқуқий ёрдам” тушунчаси халқаро шартномаларга мувофиқ хорижий давлатларнинг ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг сўровлари асосида амалга ошириладиган процессуал ҳаракатларнигина қамраб олади. Ҳолбуки, “ҳамкорлик” тушунчаси бошқа давлатлар

¹ Ўзбекистон Республикаси билан Туркия Республикаси ўртасида “Экстрадиция тўғрисида”ги битим 2018.й. 2-моддаси.

² LEX.UZ

манфаатларига дахлдор жиноят белгилари ёки шахсларнинг топилиши муносабати билан сўровсиз амалга ошириладиган тезкор-қидирув ва процессуал ҳаракатларни ўз ичига олади. Бироқ жиноятчиликка қарши кураш ва жиноий судлов соҳасида халқаро ҳамкорлик оператив ҳамкорлик шаклида ёки салоҳиятни ошириш дастурлари ёки режалари орқали амалга оширилиши мумкин. Операцион ҳамкорлик бевосита тергов, жиноий жавобгарликка тортиш, судланганлик ва жиноятчиларни кейинчалик даволаш билан боғлиқ.

Ўзбекистон ва Туркия Республикалари ўртасидаги халқаро шартномалар қоидаларидан келиб чиқиб, жиноят ишлари бўйича ҳуқуқий ёрдам кўрсатишни тартибга солувчи манбаларнинг таснифини таклиф қиламиз. Бизнинг фикримизча, ушбу манбаларни икки гуруҳга бўлиш мақсадга мувофиқдир, жумладан, ҳуқуқий ёрдам ва ҳамкорлик тўғрисидаги анъанавий халқаро шартнома ва битимлар, шунингдек, ҳуқуқий ёрдам тўғрисидаги нормалар ёрдамчи рол ўйнайдиган халқаро шартнома ва битимлар. Биринчи гуруҳга фуқаролик ва жиноий ишлар бўйича ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш тўғрисидаги битим, экстрадиция тўғрисидаги битим, шунингдек, давлатлар ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари фаолиятини мувофиқлаштириш, ҳамкорлик ва ўзаро ҳуқуқий ёрдам кўрсатишга қаратилган ҳукуматлараро ва идоралараро битимлар киради. Иккинчи гуруҳга халқаро характердаги универсал шартномалар ва конвенциялар, шунингдек, Ўзбекистон ва Туркия аъзо бўлган халқаро ташкилотларнинг таъсис ҳужжатлари киради. Ушбу конвенциялар тартибга солишнинг асосий предметида ташқари, ҳуқуқий ёрдамни тартибга солиш билан боғлиқ қоидаларни ўз ичига олади.

Ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш соҳасидаги халқаро шартномаларнинг бундай бўлиниши нафақат назарий нуқтаи назардан, балки амалий нуқтаи назардан ҳам муҳимдир, чунки ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органга нормаларни қўллаш устуворлигини бошқариш осонроқ бўлади. Асосий ўринни давлатлараро шартномалар, кейин эса ҳукуматлараро битимлар ва фақат улардан кейин идоралараро келишувлар эгаллайди. Бу вазиятда асосий мезон якуний натижа, хусусан, сўров юборган давлат сўровининг давлатларнинг халқаро шартномалар бўйича ўзаро мажбуриятларига мувофиқ бажарилиши ҳисобланади. Бу жараёнда сўровларнинг ўз вақтида бажарилиши алоҳида аҳамият касб этади, чунки халқаро ҳуқуқ нормаларининг ижтимоий аҳамияти ва самарадорлиги уларни амалга ошириш жараёнида яққол намоён бўлади.

Бизнинг фикримизча, Ўзбекистон ва Туркия ўртасида жиноятчиликка қарши кураш бўйича ҳамкорлик тўғрисидаги ҳукуматлараро битимлар жиноят ишлари бўйича ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш манбалари тизимида кўриб чиқилиши зарур, чунки уларда ўзаро ҳуқуқий ёрдам тўғрисидаги анъанавий давлатлараро шартномалар кўп жиҳатдан аниқланган ва уларни амалга ошириш тартиби белгиланган. Хулоса қилиш мумкинки, жиноятчиликка, гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларнинг ноқонуний айланишига ва ҳоказоларга қарши курашда ҳамкорлик ва ўзаро ҳуқуқий ёрдам тўғрисидаги ҳукуматлараро битимлар халқаро жиноят ва жиноят-процессуал ҳуқуқ манбаларининг мустақил гуруҳини ифодалайди.

Жиноят ишлари бўйича ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш билан шуғулланувчи алоҳида вазирлик ва идоралар томонидан тузиладиган битимлар ҳам халқаро ҳуқуқнинг асосий манбаларига, жиноят ишлари бўйича ҳуқуқий ёрдамни тартибга солувчи нормаларига киради. Ўз мазмунида идоралараро битимлар сўровларни бажариш ва процессуал ҳаракатларни амалга ошириш бўйича асосий келишувларни тўлдиради ва аниқлайди. Шу маънода идоралараро шартномалар халқаро ҳуқуқ манбалари сифатида таснифланиши керак, уларнинг нормалари ўзаро ҳуқуқий ёрдам кўрсатишни тартибга солади.

Ўзаролик принципи сўров киритилаётганда Ўзбекистон Республикаси Олий суди, Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги, Ўзбекистон Республикаси Давлат хавфсизлик хизмати ёки Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратурасининг айрим процессуал ҳаракатларни бажаришда хорижий давлатнинг ваколатли органига ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш тўғрисидаги ёзма мажбурияти билан тасдиқланади.

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги (Фуқаролик ва савдо) Олий суди, Ички ишлар вазирлиги, Давлат хавфсизлик хизмати ва Бош прокуратурасига келсак, улар ҳам ички қонунчиликда мустаҳкамланган ўзаро ҳуқуқий ёрдамни амалга оширишда ва ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш тўғрисидаги шартномаларда асосий роллардан бирини ўйнайди. Шу муносабат билан Адлия вазирлиги ва Бош прокуратура томонидан хорижий давлатларнинг прокуратура ёки бошқа ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлари ёхуд адлия органлари билан тузиладиган битимлар идоралараро характердаги халқаро шартнома мақомига эгадир.

Икки давлат ўртасидаги ҳуқуқий ҳамкорлик судлар фаолиятини ҳам қамраб олади, уларнинг қарорлари фуқаролик,

иқтисодий ва жиной ишлар - суд ва арбитраж қарорларини тан олиш ва ижро этиш бўйича уларнинг шарҳлари ва таърифлари туфайли ижодий характерга эга ТДТга аъзо давлатлар иштирокчи бўлган бошқа ҳуқуқий ҳужжатлар бўйича ҳуқуқий соҳадаги халқаро конвенция қоидаларига мувофиқ.

Юқоридагиларни сарҳисоб қилар эканмиз, биз икки давлат ўртасидаги ҳамкорликда ҳуқуқий ёрдам масалаларини тадқиқ қилиш долзарб масалалардан биридир. Бу Ўзбекистон ва Туркия ўртасидаги муносабатларда шаклланадиган, уларнинг халқаро шартномалари ва ички қонунчилигида мустаҳкамланган норматив ва ташкилий-ҳуқуқий воситалар мажмуи бўлиб, улар орқали давлатларнинг ўзаро ҳамкорлиги икки давлат ваколатли органлари орқали муносабатларни амалга ошириш мақсадида амалий натижаларга эришиш мумкин. Шу муносабат билан Ўзбекистон ва Туркия ўртасидаги ҳуқуқий соҳадаги ўзаро ҳамкорлигининг халқаро шартнома амалиётини шакллантиришда илмий-назарий йўналишлар бўйича олиб борилаётган тадқиқотларнинг роли ортиб боради.

РАХМОНОВА САБРИНА

Докторант (PhD) Национального центра
Республики Узбекистан по правам человека (PhD)

ИСТОРИЧЕСКАЯ ДИНАМИКА РАЗВИТИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРАВ ЖЕНЩИН В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация. *Вопрос о политических правах женщин является одним из наиболее актуальных в современной правовой науке. Историческая динамика развития этих прав в различных странах мира демонстрирует сложную взаимосвязь между социальными, культурными, политическими и экономическими факторами. Узбекистан, как и многие другие постсоветские государства, пережил значительные трансформации в этой сфере. Целью данной статьи является анализ исторической эволюции политических прав женщин в Узбекистане, начиная с досоветского периода и заканчивая современностью.*

Ключевые слова: *политические права женщин, Узбекистан, гендерное равенство, история, современность, гражданское общество.*

Досоветский период: традиционные ограничения

В досоветском Узбекистане положение женщин определялось традиционными патриархальными устоями. Нормы, адаптированные к местным условиям, закрепляли подчиненное положение женщины в семье и обществе. Политическая жизнь была сферой, практически полностью закрытой для женщин. Их участие в общественных делах ограничивалось домашним хозяйством и выполнением религиозных обрядов. Женщины были лишены доступа к образованию, политической деятельности и многих других сфер общественной жизни. Их роль сводилась в основном к ведению домашнего хозяйства и выполнению религиозных обрядов. Что касается юридической неполноценности, то женщины не имели права на собственность, заключать сделки и выступать в суде самостоятельно¹.

В Бухарском эмирате женщины были практически полностью лишены политических прав. Они не могли участвовать в управлении государством, занимать государственные должности и не имели права голоса. Их основная роль заключалась в ведении домашнего хозяйства и воспитании детей².

Социально-экономическое положение женщин также было непростым. Они были зависимы от мужчин – отцов, братьев, мужей. Женщины из знатных семей имели больше возможностей для образования и культурного развития, однако и они были ограничены в своих действиях³.

Советский период: формальное равенство и реальные ограничения

Советская власть провозгласила равенство мужчин и женщин, что нашло отражение в законодательстве. Женщины получили формальное право участвовать в политической жизни, избирать и быть избранными. Однако реальность оказалась гораздо сложнее. Сочетание идеологических установок и практических соображений приводило к тому, что женщины чаще всего занимали второстепенные роли в политических структурах. Их участие в принятии решений ограничивалось.

Советская идеология провозглашала равенство мужчин и женщин, что нашло отражение в ряде законодательных актов.

¹ Кадырова, З. М. Гендерная политика в Узбекистане: проблемы и перспективы // Социологические исследования. – 2018. – № 11.

² Бободжанов, А. Б. Социально-экономическая история Бухары. – Ташкент, 1999.

³ Айтмуратова, Г. А. Политическое участие женщин в Узбекистане: история и современность // Вестник УзГУ. – 2015. – № 4.

Конституция СССР¹ и Узбекской ССР² провозглашала равные права мужчин и женщин в политической, экономической, социальной и культурной жизни. Были приняты законы, запрещающие дискриминацию по половому признаку³, устанавливающие равную оплату труда для мужчин и женщин за равный труд, предоставляющие женщинам равные права на образование и участие в общественной жизни⁴.

Статья 35. Женщина и мужчина имеют в СССР равные права.

*Осуществление этих прав обеспечивается предоставлением женщинам равных с мужчинами возможностей в получении образования и профессиональной подготовки, в труде, вознаграждении за него и продвижении по работе, в общественно-политической и культурной деятельности, а также специальными мерами по охране труда и **328** здоровья женщин; созданием условий, позволяющих женщинам сочетать труд с материнством; правовой защитой, материальной и моральной поддержкой материнства и детства, включая предоставление оплачиваемых отпусков и других льгот беременным женщинам и матерям, постепенное сокращение рабочего времени женщин, имеющих малолетних детей⁵.*

Несмотря на прогрессивное законодательство, реальная ситуация с правами женщин в Узбекистане была неоднозначной. Сохранялись традиционные патриархальные ценности, которые ограничивали возможности женщин. В сельской местности женщины продолжали выполнять тяжелую физическую работу, а их участие в политической жизни было ограничено.

Постсоветский период: новые вызовы и возможности

С обретением независимости Узбекистан встал на путь построения нового общества. Конституция Республики Узбекистан

¹ КОНСТИТУЦИЯ (Основной Закон) СОЮЗА СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК Принята на внеочередной седьмой сессии Верховного Совета СССР девятого созыва 7 октября 1977 г.

² Конституция (Основной закон) Узбекской Советской Социалистической Республики: Принята на внеочередной шестой сессии Верховного Совета Узбекской ССР девятого созыва 19 апреля 1978 года. - Ташкент: Узбекистан, 1978. -45, [3] с.. -40000 экз. Узбекская ССР. Конституция. 1978. 2. Россия – Узбекистан: из истории взаимоотношений (коллекция). 3. Власть (коллекция).

³ КОНСТИТУЦИЯ (Основной Закон) СОЮЗА СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК Принята на внеочередной седьмой сессии Верховного Совета СССР девятого созыва 7 октября 1977 г.

⁴ КОНСТИТУЦИЯ (Основной Закон) СОЮЗА СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК Принята на внеочередной седьмой сессии Верховного Совета СССР девятого созыва 7 октября 1977 г.

⁵ КОНСТИТУЦИЯ (Основной Закон) СОЮЗА СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК Принята на внеочередной седьмой сессии Верховного Совета СССР девятого созыва 7 октября 1977 г. Статья 35

провозгласила равенство мужчин и женщин, однако на практике сохранялись многие проблемы, унаследованные от советского периода. Одновременно с этим, в стране начался процесс формирования гражданского общества, что создавало новые возможности для активизации женщин. Обретение Узбекистаном независимости в 1991 году открыло новую страницу в истории страны, в том числе и в вопросе развития политических прав женщин.

Современное состояние и перспективы

В последние годы в Узбекистане наблюдаются позитивные изменения в области обеспечения политических прав женщин. Приняты новые законы, направленные на расширение их участия в политической жизни. 2 сентября 2019 г. принят закон «О гарантиях равных прав и возможностей для женщин и мужчин¹», в котором впервые закреплены определения понятий «прямая дискриминация по признаку пола» и «косвенная дискриминация по признаку пола», введена обязательная гендерно-правовая экспертиза нормативно-правовых актов, направленная на выявление их несоответствия принципам гендерного равенства, возможных рисков дискриминационного характера в процессе их применения, разработку рекомендаций по устранению выявленных норм, допускающих прямую или косвенную дискриминацию по признаку пола. Согласно данному закону, женщины и мужчины имеют равные права избирать и быть избранными в представительные органы власти. При выдвижении от политических партий кандидатов в депутаты Законодательной палаты и местных Кенгашей народных депутатов обеспечиваются равные права и возможности для женщин и мужчин, а согласно ст. 19 при формировании состава ЦИК, областных, районных, городских, окружных и участковых избирательных комиссий по выборам и проведению референдумов обеспечиваются равные права и возможности для женщин и мужчин. Установлено, что государство принимает соответствующие меры по обеспечению женщинам возможности на равных условиях с мужчинами и без какой-либо дискриминации занимать должности руководителей государственных органов в соответствии со своими способностями и профессиональной подготовкой². Однако, несмотря на эти

¹ Закон Республики Узбекистан «О гарантиях равных прав и возможностей для женщин и мужчин»

Принят Законодательной палатой 17 августа 2019 года. Одобрен Сенатом 23 августа 2019 года

² 2024 – Национальный Центр Республики Узбекистан по правам человека. Права женщин.

достижения, перед страной стоят значительные задачи. Среди них можно выделить следующие:

Устранение гендерных стереотипов: необходимо проводить активную работу по изменению традиционных представлений о роли женщины в обществе.

Обеспечение равных возможностей для женщин: важно создать условия для участия женщин в политике на всех уровнях.

Укрепление институтов гражданского общества: необходимо поддерживать развитие женских организаций и активизировать их деятельность.

Совершенствование законодательства: Законодательство должно быть последовательно направлено на обеспечение равных прав мужчин и женщин.

Историческая динамика развития политических прав женщин в Узбекистане демонстрирует сложный и противоречивый процесс. От традиционного подчинения через формальное равенство к постепенному расширению возможностей – таков путь, пройденный узбекскими женщинами. Однако, несмотря на достигнутые результаты, перед страной стоят еще многие задачи. Реализация принципа гендерного равенства является одним из важнейших условий для устойчивого развития Узбекистана. За последние годы в Узбекистане принято более 50 законов, направленных на обеспечение прав, свобод и законных интересов женщин. Статья 58 новой редакции Конституции Республики Узбекистан предусматривает равные права женщин и мужчин, государство обеспечивает равные права и возможности женщинам и мужчинам в управлении обществом и государственными делами, а также в других сферах общественной и государственной жизни. В частности, законом, подписанным Президентом Республики Узбекистан 18 декабря 2023 года (ЗРУ-883), предусмотрено, что участие женщин в выборах должно составлять не менее 40 процентов от числа кандидатов в депутаты от политической партии¹.

<http://pravacheloveka.uz/ru/menu/hotin-izlar-uulari>

¹ Расширение прав и возможностей женщин в политике: формирование лидерства в области гендерного равенства в Узбекистане 17 April 2024 // <https://www.undp.org/ru/uzbekistan/press-releases/rasshirenie-prav-i-vozmozhnostey-zhenschin-v-politike-formirovanie-liderstva-v-oblasti-gendernogo-ravenstva-v-uzbekistane>

**MODDIY MEROS OBYEKTLARINI NOBUD QILISH, BUZISH YOKI
ULARGA SHIKAST YETKAZISH JINOYATI: XALQARO VA MILLIY
QONUNCHILIK**

Annotatsiya: Ushbu maqolada moddiy madaniy meros obyektlarini himoya qilish bo'yicha xalqaro va milliy qonunchiliklar tahlil qilinadi. Maqolada O'zbekiston, AQSh, Buyuk Britaniya, Germaniya va MDH davlatlari jinoyat qonunchiligida moddiy madaniy meros obyektlarini buzish, nobud qilish yoki ularga zarar yetkazish uchun javobgarlik masalalariga turlicha yondashuvlar ta'riflanadi. Moddiy madaniy merosni himoya qilishning xalqaro ahamiyati va ijtimoiy xavflilik darajasiga urg'u beriladi. Shuningdek, maqola moddiy madaniy merosni xalqaro me'yorlar asosida himoya qilish zarurligini ham ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Moddiy madaniy meros, jinoyat qonunchiligi, xalqaro huquq, madaniy merosni himoya qilish, O'zbekiston, MDH davlatlari, jinoiy javobgarlik, vandalizm, arxeologik meros, davlat himoyasi.

Moddiy madaniy meros obyektlari – insoniyat tarixining moddiy dalillari bo'lib, ular o'zida milliy va xalqaro madaniyat, san'at, va tarixning eng muhim elementlarini mujassamlashtiradi. Bu obyektlar tarixiy, ilmiy, me'moriy, arxeologik va san'at yodgorliklaridan iborat bo'lib, ularning saqlanishi nafaqat milliy darajada, balki butun dunyo uchun katta ahamiyatga ega. Madaniy merosni nobud qilish yoki ularga zarar yetkazish bu qadriyatlarni yo'qotish demakdir va bu kabi jinoyatlar insoniyatning madaniy boyligiga tahdid soladi.

Moddiy madaniy meros obyektlarini nobud qilish, buzish ularga shikast yetkazish jinoyati O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 132-moddasida mustahkamlangan bo'lib, moddiy madaniy meros obyektlarini nobud qilish, buzish yoki ularga zarar yetkazish jinoyat hisoblanishi uchun, bu obyektlar davlat himoyasida bo'lishi kerak. Davlat muhofazasiga olingan tarixiy va madaniy obyektlar maxsus taxtachalar, lavhalar yoki ko'rsatkichlar orqali belgilanishi, shuningdek, kitoblar, gazeta va jurnallarda yoki yo'l ko'rsatkichlarida bu haqida ma'lumot berilishi va aholiga yetkazilishi shart. Jinoyatning obyekti bu moddiy madaniy meros obyektlari bo'lib, ular me'moriy, tarixiy, arxeologik, san'at va boshqa moddiy qiymatlarga ega. Ushbu obyektlarga zarar yetkazish nafaqat milliy madaniyatga, balki insoniyat tarixiga nisbatan qilingan jinoyat sifatida baholanadi. jinoyatining obyekti – jamiyatning normal

rivojlanishini ta'minlovchi ijtimoiy munosabatlar, moddiy madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish kabi manfaatlar hisoblanadi¹.

Jinoyat obyektiv tomondan moddiy madaniy meros obyektlariga zarar yetkazish, ularni buzish yoki nobud qilish orqali amalga oshiriladi. Ushbu harakatlar binolarning qasddan buzilishi, tarixiy ashyolarni o'zlashtirish yoki tasodifiy yong'in, tabiiy ofatlar oqibatida sodir bo'lishi mumkin.

Jinoyat qasddan yoki ehtiyotsizlik natijasida sodir qilinishi mumkin. Qasddan sodir etilgan jinoyatlar ko'pincha meros obyektlariga qasddan zarar yetkazish yoki ularni o'zlashtirish maqsadida qilinadi, bu esa jiddiy ijtimoiy xavf tug'diradi. Ushbu jinoyatning subyekti o'n olti yoshga to'lgan aqli raso jismoniy shaxs hisoblanadi.

30.08.2001 yilda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining "Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to'g'risida"gi 269-II-sonli Qonuniga muvofiq, "madaniy meros obyektlari deganda moddiy va nomoddiy madaniy meros obyektlari tushuniladi"². Xalqaro darajada esa 1954-yilda qabul qilingan Gaaga Konvensiyasi madaniy merosni qurolli nizolarda himoya qilishga qaratilgan bo'lib, xalqaro huquqiy asosni tashkil etadi. Madaniy meros obyektlariga yetkazilgan zarar jamiyat uchun katta yo'qotish hisoblanadi. Bu nafaqat milliy madaniyatga zarar yetkazadi, balki butun dunyo miqyosida ilmiy va tarixiy rivojlanishga salbiy ta'sir qiladi. Moddiy madaniy meros obyektlariga yetkazilgan har qanday zarar xalqaro hamjamiyat uchun qimmatli bo'lgan tarixiy va madaniy boyliklarning yo'qolishiga olib keladi.

Moddiy madaniy meros obyektlarini nobud qilish, buzish yoki ularga zarar yetkazish bo'yicha xorijiy davlatlarda javobgarlik masalasi turli huquqiy tizimlarda o'ziga xos tarzda belgilangan. Xalqaro huquqiy normalar bilan bir qatorda har bir davlat o'z milliy qonunchiligida ushbu jinoyatlarni tartibga soluvchi normalarni joriy etgan. Quyida ushbu jinoyat uchun javobgarlik masalasi yoritilgan ba'zi davlatlar misol keltirilgan.

AQShda moddiy madaniy merosni himoya qilish masalalari bir qator qonunlar orqali tartibga solinadi. Eng muhim huquqiy asoslardan biri National Historic Preservation Act³ (1966) bo'lib, ushbu qonun madaniy ahamiyatga ega obyektlarni himoya qilish va ularni saqlashga qaratilgan.

¹ Rustambaev M.X. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksiga sharxlar. Maxsus qism 2-tom / M.Rustambaev. – Toshkent: "Yuridik adabiyotlar publish", 2021. B- 185

² O'zbekiston Respublikasining "Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to'g'risi"dagi 269-II-sonli Qonuni // 30.08.2001. // <https://lex.uz/docs/1524299>

³ <https://www.nps.gov/subjects/historicpreservation/national-historic-preservation-act.htm>

Shu bilan birga, Archaeological Resources Protection Act¹ (1979) ham moddiy madaniy merosni himoya qilishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu qonun asosida arxeologik obyektlarga zarar yetkazish uchun katta miqdorda jarima va qamoq jazosi belgilangan.

Buyuk Britaniyada moddiy madaniy merosni himoya qilishga qaratilgan qator qonunlar mavjud. Ancient Monuments and Archaeological Areas Act² (1979) qonuni tarixiy ahamiyatga ega bo'lgan yodgorlik va joylarni himoya qiladi. Bu qonunga binoan, tarixiy yodgorliklarga zarar yetkazganlik yoki ularga noqonuniy aralashganlik uchun jinoiy javobgarlik joriy etilgan. Bundan tashqari, Planning (Listed Buildings and Conservation Areas) Act (1990) qonuni Buyuk Britaniyada ro'yxatga olingan binolarni himoya qilishga qaratilgan.

Germaniya Jinoyat kodeksining 304-moddasi madaniy boyliklarga qarshi jinoyatlarga bag'ishlangan. Ushbu modda madaniy ahamiyatga ega bo'lgan obyektlarni, shu jumladan tarixiy yodgorliklarni, me'moriy inshootlarni, san'at asarlarini va boshqa qimmatbaho madaniyat obyektlarini yo'q qilish, buzish yoki shikastlashni o'z ichiga oladi. Jazoning og'irligi shikastlangan narsaning xususiyati va qiymatiga bog'liq bo'lib, jarimadan o'n yilgacha ozodlikdan mahrum qilishgacha bo'lishi mumkin³.

Moddiy madaniy meros obyektlarini nobud qilish, buzish yoki ularga zarar yetkazish bo'yicha MDH davlatlarida javobgarlik masalasi o'z milliy qonunchiligida tartibga solinadi. Ko'pgina MDH davlatlari xalqaro konvensiyalarga qo'shilgan bo'lib, moddiy madaniy merosni himoya qilish bo'yicha bir qancha milliy va xalqaro huquqiy normalarga asoslanadi. MDH davlatlarining jinoyat qonunchiligida moddiy madaniy meros obyektlarini buzish, nobud qilish va ularga zarar yetkazish uchun javobgarlik va jazolashga turli yondashuvlar mavjud. Masalan, Ukraina va Rossiya davlatlarida moddiy madaniy meros obyektlariga zarar yetkazish **ijtimoiy axloqqa qarshi jinoyatlar** sifatida ko'riladi. Ukraina Jinoyat kodeksida bu jinoyat **"jamoat tartibi va ijtimoiy axloqqa qarshi jinoyatlar"** bobida joylashgan bo'lib, 298-moddasi 5-qismi davlat xizmatchisi tomonidan xizmat vazifasi bajarilishi vaqtida sodir etilsa, u 3 yildan 8 yilgacha muayyan lavozimni egallash yoki faoliyat bilan shug'ullanish huquqidan mahrum qilishni nazarda tutadi⁴. Rossiyaning

¹ <https://www.nps.gov/subjects/archeology/archaeological-resources-protection-act.htm>

² Ancient Monuments and Archaeological Areas Act 1979 <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1979/46>

³ П.В. Головенков. Уголовное уложение Федеративной Республики Германия – Strafgesetzbuch (StGB) – Научно-практический комментарий и перевод текста закона. С-409.

⁴ Уголовный кодекс Украины от 5 апреля 2001 года № 2341-III (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.03.2024 г.)

Jinoyat kodeksida esa bu jinoyat **"aholi sog'lig'i va ijtimoiy axloqqa qarshi jinoyatlar"** bobida keltirilgan bo'lib, "moddiy madaniy meros obyektlaridan foydalanish va saqlash talabini buzish" hamda "Arxeologik obyektlarni ularning joylashgan joyidan noqonuniy qidirish va (yoki) olib qo'yish" jinoyatlari ham shu bobga tegishlidir¹. Qozog'iston Respublikasi Jinoyat kodeksida bu kabi jinoyatlar mavjud emas, biroq 294-moddada *"Vandalizm, ya'ni tarixiy va madaniy meros obyektlarini, tarix va madaniyat yodgorliklarini, davlat tomonidan muhofaza qilinadigan tabiiy obyektlarni yozuvlar yoki chizmalar orqali tahqirlash yoki jamoat axloqini kamsituvchi boshqa harakatlar qilish"* jinoyati mavjud. Lekin unda moddiy madaniy meros obyektlariga zarar yetkazish keltirilmagan va bu qilmish axloqqa qarshi jinoyat sifatida ko'rilmaydi. Vandalizm jinoyati **"Jamoat xavfsizligi va jamoat tartibiga qarshi jinoyatlar"** bobida joylashtirilgan². Gruziya Jinoyat kodeksida moddiy madaniy meros obyektlarini himoya qilish bo'yicha mamlakatimiz JKsiga qo'llanilishi mumkin bo'lgan bir qancha jinoyat turlari keltirilgan. Masalan, ushbu jinoyatlar **"Madaniy merosga qarshi jinoyatlar"** bobida joylashgan bo'lib, unga 259¹-modda "Arxeologik joylarda noqonuniy arxeologik qidiruv olib borish", 259²-modda "Madaniy meros obyektlarini shikastlash yoki nobud qilish", 259³-modda "Madaniy meros muhofaza qilinadigan joylar tartibini buzish" hamda 259⁴-modda "Gruziya Respublikasi yodgorliklari va madaniy meros obyektlarini o'zboshimchalik bilan olib chiqib ketish" jinoyatlari kiritilgan³. Ushbu davlatda bu qilmishlar axloqqa qarshi jinoyatlar sifatida hisoblanmaydi.

Ta'kidlash kerakki, MDH davlatlarida moddiy madaniy meros obyektlariga zarar yetkazish yoki ularni nobud qilish bo'yicha jinoiy javobgarlik ko'pgina jihatlari bilan o'xshash bo'lib, jinoyatlar yagona kodifikatsiyalangan Jinoyat kodeksida mustahkamlangandir. Barcha davlatlar xalqaro me'yorlarga muvofiq, madaniy merosni xalqaro darajada ham himoya qiladi. Shu sababli, bu jinoyatlarning ijtimoiy xavfi va ularga nisbatan jazo choralari kuchaytirish MDH davlatlari uchun muhim masala bo'lib qolmoqda.

¹ Уголовный кодекс Российской Федерации" от 13.06.1996 N 63-ФЗ (ред. от 06.04.2024)

² Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.09.2023 г.)

³ Уголовный кодекс Грузии. Контрольный текст по состоянию на 15.12.2023 №3999

ИСМАИЛОВ БАХОДИР ИСЛОМОВИЧ

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Қонунчилик ва ҳуқуқий сиёсат институти шўба мудир, ю.ф.д., профессор

ХАСАНОВ МУХРИДДИН ЎРОҚБОЙ ЎҒЛИ

Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси
таянч докторанти

МЕҲНАТ ОРГАНЛАРИДА КОРРУПЦИЯВИЙ ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРГА ҚАРШИ КУРАШИШ ЧОРАЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Аннотация: Мақолада меҳнат органларида коррупциявий ҳуқуқбузарликларга қарши курашиш чораларини такомиллаштириш масалалари тадқиқ этиш натижасида соҳалардаги коррупциявий хавф ва хатарларни бартараф этиш ташаббуслари таклиф этилади.

Калит сўзлар: коррупцияга қарши курашиш, давлат фуқаролик хизмати, давлат дастурлари, "Коррупцияга қарши бошқарув тизими" (ISO 37001:2016), "Хавф-хатарларни бошқариш тизими" (ISO 31000:2018), "Ташкилотни бошқариш тизими" (ISO 37000:2019), "Ҳуқуқбузарликлар тўғрисида маълумот берувчи шахсларни ҳимоялаш тизими" (ISO 37002:2021), "Ташкилотда комплаенс менеджмент тизимини жорий этиш" (ISO 37301:2021) стандартлари.

Аннотация: В статье предлагаются инициативы по устранению коррупционных рисков в органах труда, совершенствование мер по борьбе с коррупционными правонарушениями в указанной сфере.

Ключевые слова: противодействие коррупции, государственная гражданская служба, государственные программы, "Система антикоррупционного менеджмента" (ISO 37001:2016), "Система управления рисками" (ISO 31000:2018), "Система управления организацией" (ISO 37000:2019), "Система защиты лиц, сообщающих о нарушениях" (ISO 37002:2021), "Внедрение системы управления комплаенс служб в организациях" (ISO 37301:2021).

Abstract: The article proposes initiatives to eliminate corruption risks in labor bodies, improve measures to combat corruption offenses in this area.

Keywords: *anti-corruption, public civil service, government programs, "Anti-corruption management system" (ISO 37001:2016), "Risk management system" (ISO 31000:2018), "Organization management System" (ISO 37000:2019), "System for the protection of persons reporting violations" (ISO 37002:2021), "Implementation of a compliance management system in organizations" (ISO 37301:2021).*

Бир қатор тадқиқотчилар асосли равишда коррупцияни давлатнинг миллий хавфсизлигига ва жамиятдаги сиёсий ва ижтимоий барқарорлигига кучли салбий таҳдид солишини эътироф этишади¹.

Соҳалардаги коррупциявий хавф ва хатарларни бартараф этишда давлат раҳбарининг сиёсий иродаси ҳамда “Юқоридан қуйига муносабат” яъни, юқори даражада раҳбарлик намунасининг ўрни ва аҳамияти ниҳоятда муҳим ҳисобланади. Бу борада биз тадқиқотчи Т.Сафаровнинг² мазкур омил ниҳоят муҳимлиги тўғрисидаги фикрига қўшилиб, уни нафақат давлат органларида коррупцияга қарши сиёсатни ишлаб чиқишда балки таъминлашда ҳам алоҳида ўрин эгаллашини эътироф этишимиз мумкин.

Таҳлил этиладиган йўналишдаги фаолият давлат, ҳудуд, соҳалар даражасида қабул қилинган узоқ, ўрта ва қисқа муддатли истиқболларни белгиловчи ҳужжатлар мазмуни ва моҳияти билан боғлиқ.

Ўзбекистонлик эксперт Х.Турсунбеков асосли таъкидлаганидек, “Коррупцияга қарши курашиш, уни юзага келтирувчи сабаб ва шарт шароитларни бартараф этишга қаратилган узоқ муддатли давлат сиёсатининг асосий воситаси бу коррупцияга қарши курашиш миллий стратегияси ҳисобланади. Миллий стратегияси бошқарув ва давлат тузилиши шакллари ҳисобга олиши, ҳокимиятнинг миллий, минтақавий ва ҳудудий даражаларини қамраб олади. Ҳар қандай давлатнинг коррупцияга қарши миллий стратегияси ташкилий, иқтисодий, ҳуқуқий, ахборот ва кадрлар салоҳиятини доимий равишда такомиллаштириладиган чора-тадбирлар тизими бўлиши керак”³.

¹ Рухиева Х.А., Салоҳидинова Х.Х. Коррупция- ижтимоий тартибни бузувчи ва жамият ишончини паймол этувчи иллат сифатида // Tashkent State Transport University Volume 3 | TSTU Conference 1 2022

² Сафаров Т.У. Совершенствование ведомственных механизмов противодействия коррупции (на примере министерства юстиции Республики Узбекистан). Автореферат диссертации доктора философии (Phd) по юридическим наукам.-Т.:Правоохранительная академия Республики Узбекистан. 2024. Б.34

³ Турсунбеков Х. Коррупцияга қарши курашда ҳудудий чора-тадбирларнинг ишлаб чиқишда эътибор бериладиган айрим масалалар // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. VOLUME 2 / www.oriens.uz

Ўзбекиттон Республикаси “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуннинг 6-моддасида коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги давлат сиёсати давлат дастурлари ва бошқа дастурлар асосида амалга оширилади, ушбу дастурлар Қонун қоидалари самарали ижро этилишини таъминлаш, коррупциянинг ҳолати ҳамда тенденцияларидан келиб чиққан ҳолда коррупцияга қарши курашиш бўйича комплекс ва тизимли чора-тадбирлар кўриш мақсадида ишлаб чиқилади ҳамда амалга оширилади, деб белгиланган.

Халқаро коррупцияга қарши ҳаракатининг “Дунёдаги коррупцияга қарши ҳаракатларини қайта кўриб чиқиш керак” (The World’s Anti-Corruption Efforts Need a Reset)¹ деб номланган таҳлилий ҳисоботида барча давлатларда коррупцияга қарши курашиш самарадорлиги фақат жиноий-ҳуқуқий таъқиб орқали бартараф этиш мумкин эмаслигини таъкидланади.

Мазкур чоралар коррупциявий жиноятлар содир этилишидан анча кейин қўлланиши уларнинг таъсирини анча камайтиради.

Ҳисобот муаллифларининг асосли фикрларига кўра, давлат, муайян тармоқ, соҳа ва органларда коррупцияга қарши курашиш уларнинг ички маданиятини коррупцияга қарши курашишга йўналтириш билангина вазиятни ўзгартириш мумкин. Соҳага оид ислохотларга оммавий ва расмий тус берилиши муносабатларни ўзгартирмайди. Фақат иқтисодиёт ва давлат бошқарувининг асосий тармоқларидаги мақсадли ва тизимли аксил коррупция ташаббуслари вазиятни ўзгартиришга имкон яратиши эътироф этилади².

Миллий қонунчилик ҳужжатлари ва ҳуқуқни қўллаш амалиётида дастурлар турли номларда, масалан “режа”, “дастур”, “давлат дастури”, “комплекс режа”, “чора-тадбирлар”, “йўл харитаси” ва бошқа номлар билан ишлатилмоқда³.

Миллий даражада узоқ ва ўрта муддатлар учун қабул қилинадиган коррупцияга қарши курашиш бўйича чора-тадбирларга – миллий стратегияларни келтириш мумкин (масалан, **2015-2025 йиллар учун Қозоғистон Республикасининг коррупцияга қарши курашиш стратегияси⁴**, Буюк

¹<https://www.bsg.ox.ac.uk/research/publications/chandler-papers-worlds-anti-corruption-efforts-need-reset>

²https://anticor.hse.ru/main/news_page/opublikovany_rezultaty_raboty_proekta_seminary_fonda_chandlera_po_voprosam_nepodkupnosti_i_korrupsiy

³ Раҳимов С.А. Коррупцияга қарши курашишда ахборот-таҳлилий Фаолиятини такомиллаштиришнинг аҳамияти (божхона органлари мисолида) // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences VOLUME 2 | ISSUE 6

⁴Қозоғистон Республикаси Президентининг расмий сайти. https://www.akorda.kz/ru/legal_acts/decrees/obantikorrupcionnoi-strategii-respubliki-kazahstan-na-2015-2025-gody

Британиянинг 2017-2022 йиллар учун Коррупцияга қарши курашиш стратегияси¹, Эстониянинг 2013-2020 йилларда коррупцияга қарши курашиш бўйича стратегияси², АҚШнинг 2021 йилдаги Коррупцияга қарши стратегияси³ ва ҳ.к.);

Миллий даражада ўрта ва қисқа муддатлар учун қабул қилинадиган коррупцияга қарши курашиш бўйича чора-тадбирларга – давлат дастури, миллий дастур, миллий режаларни киритиш мумкин. (масалан, Ўзбекистонда – 2023-2024 йилларга мўлжалланган коррупцияга қарши курашиш бўйича давлат дастури ва ҳ.к.);

Соҳалар доирасида қабул қилинадиган коррупцияга қарши курашиш бўйича чора-тадбирларга – чора-тадбирлар режаси, чора-тадбирлар дастури, йўл харитаси ва ҳ.к.⁴кўрсатиш мумкин. (мисол таъриқида, Коррупцияга қарши курашиш миллий кенгаши мажлисининг 2022 йил 5 апрелдаги 7-сонли баённомаси билан капитал қурилиш, олий таълим, соғлиқни сақлаш, давлат харидлари ҳамда давлат органлари ва ташкилотлари ҳамда маҳаллий ҳокимликларда коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши курашиш соҳасида “коррупциясиз соҳа” лойиҳасини амалга ошириш юзасидан 2022-2023 йилларда мўлжалланган “Йўл хариталари”)⁵.

Идоравий даражада қабул қилинадиган коррупцияга қарши курашиш бўйича чора-тадбирларга – режа, дастур, йўл харитаси ва ҳ.к. келтириш мумкин. (масалан Ўзбекистон Республикаси адлия вазирининг 2019 йил 20 февралдаги 63-сон буйруғи билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги тизимида коррупцияга қарши курашиш дастури⁶, Коррупцияга қарши курашиш бўйича Давлат божхона қўмитасининг 2021-2022 йилларга мўлжалланган дастури⁷ ва ҳ.к.).

Бу борада Камбағилликни кискқартириш ва бандлик, вазирлигининг Коррупцияга қарши сиёсати муҳим аҳамиятга

¹ <https://www.gov.uk/government/publications/uk-anti-corruption-strategy-2017-to-2022>

² https://www.korruptsioon.ee/sites/www.korruptsioon.ee/files/elfinder/dokumendid/strategiya_po_borbe_s_korruptsioey_v_2013-2020_gg.pdf

³ <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2021/12/United-States-Strategy-on-Countering-Corruption.pdf>

⁴ Коррупцияга қарши курашиш. Дарслик. // Масъул муҳаррир: А.Ш. Бекмуродов: – Тошкент: “Akademiya”, 2022. – 344 б

⁵ Коррупцияга қарши курашиш агентлиги расмий сайти. <https://anticorruption.uz/uzc/item/milliy-kengashhujjatlari>

⁶ Адлия вазирлиги расмий сайти. <https://minjust.uz/uz/anticorruption/documents/>

⁷ Давлат божхона қўмитаси расмий сайти. https://customs.uz/uploads/390d852a-3b8f-5ad3-266e-382a39d414e3_media_.pdf // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences

эга. Унга асосан вазирлик тизимида ҳам институционал ҳам ташкилий-ҳуқуқий ишлар амалга оширилиб келинмоқда.

Шунинг натижасида, вазирлик тизимида бир қатор мақсадли тадбирлар амалга оширилиб келмоқда. Жумладан, аҳоли учун яратилган имкониятлар натижасида вазирликнинг марказий аппаратида коррупция фактларига оид **3** та, Ташқи меҳнат миграцияси агентлигига **7** та, Андижон вилояти бош бошқармасига **2** та, Жиззах вилояти бош бошқармасига **1** та, Қашқадарё вилояти бош бошқармасига **3** та, Сирдарё вилояти бош бошқармасига **1** та, жами **17** та мурожаатлар келиб тушган.

Вазирликнинг коррупция юзасидан мурожаатларни қабул қилиш бўйича телеграм бот фаолияти йўлга қўйилган.

2023 йилда аҳолидан келиб тушган **186** та мурожаатлар белгиланган тартибда қабул қилиниб ўрганиб, **169** та мурожаат юзасидан тушунтириш берилган, **72** та хизмат ўрганиши ўтказилган, **32** та ҳолатда “ҳайфсан” ва бошқа интизомий жазо чораси кўрилган ҳамда **16** та ҳолатда эгаллаб турган лавозимидан озод этилган, **3** та ҳолатда ходимни бошқа лавозимга ротация қилиш ишлари амалга оширилган. **7** та ҳолатда мурожаатда кўтарилган масала юзасидан ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга ҳуқуқий баҳо бериш учун юборилган.

Таъкидлаш керакки, давлат фуқаролик хизматчисининг хизмат ваколатларини жисмоний ва юридик шахслар манфаатларини кўзлаб бажариш ёки бажармаслик эвазига улардан ҳар қандай совғалар олиш тақиқланади.

Давлат фуқаролик хизматчиси томонидан хизмат сафарлари, халқаро ва бошқа расмий тадбирлар муносабати билан олиниши мумкин бўлган совға қиймати, шунингдек уни тасарруф этиш Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш агентлигининг 2023 йил 11 мартдаги “Давлат фуқаролик хизматчиси томонидан хизмат сафарлари, халқаро ва бошқа расмий тадбирлар муносабати билан олиниши мумкин бўлган совға қиймати, шунингдек уни тасарруф этиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида” ги 54-сон (рўйхат рақами 13.03.2023 й. 3425) буйруғи билан белгиланган.

Шу билан бирга, Давлат фуқаролик хизматчисининг хизмат ваколатларини жисмоний ва юридик шахслар манфаатларини кўзлаб бажариш ёки бажармаслик эвазига улардан ҳар қандай совғалар олишни тақиқловчи шарт-шароитларни қонунчилик билан белгилаб ўтилмаган.

Шу муносабат билан, ушбу соҳа бўшлиқ мавжудлиги ҳамда Ўзбекистонда коррупцияга қарши курашишга доир қонунчилик самарадорлигини пасайтиради ва маълум даражада давлат хизматчилари ўртасида коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни келтириб чиқаради, деб ҳисоблаймиз.

Чет эл тажрибаси таҳлил қилинганида, таҳлил натижалари шуни кўрсатдики, давлат амалдорлари ва ходимлари томонидан совға олиш масаласи бир қатор ривожланган давлатлар томонидан қонуний тартибга солинган, хусусан, давлат хизматчиси қабул қилиши мумкин бўлган бир марталик совғанинг нархи Сингапурда – 50 сингапур долларидан ошмаслиги керак, Буюк Британияда – 140 фунт (160 доллар), Франция – 35 евро (34 доллар), Россия – 3 минг рубл (49 доллар) ва Грузияда – 150 лари (54 доллар)¹.

Мансабдор шахслар томонидан коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси “Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида”ги Қонунининг 18-моддаси 3-қисми таҳририга қуйидагича ўзгартириш киритиш таклиф этилади: “Давлат фуқаролик хизматчилари **фақат протокол тадбирлари**, хизмат сафарлари вақтида, шунингдек халқаро ва бошқа расмий тадбирлар муносабати билан **совға қилинганда қиймати базавий ҳисоблаш миқдорининг 4 (тўрт) бараваридан ошмайдиган совғаларни** олиши мумкин”.²

Совғанинг максимал миқдорини белгилашда Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш агентлиги директорининг 2023 йил 11 мартдаги “Давлат фуқаролик хизматчиси томонидан хизмат сафарлари, халқаро ва бошқа расмий тадбирлар муносабати билан олиниши мумкин бўлган совға қиймати, шунингдек уни тасарруф этиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида” ги 54-сон буйруғи билан 4 БҲМ ошмаган тақдирда ўртнатиш керак.

Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2022 йил 14 октябрдаги “Давлат фуқаролик хизматчилари томонидан одоб-ахлоқ қоидаларига риоя этилишини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги

¹ Давлат хизматчилари байрамларда совға олиши мумкинми? Муҳим 5 саволга жавоб <https://hudud24.uz/news/davlat-khizmatchilari-bairamlarda-sovga-olishimumkinmi-mukhim-5-savolga-zhavob>

² Машарипов Ф.Ў. Меҳнат органлари ходимлари малакасини ошириш республика курслари меҳнат органлари раҳбар ва ходимлари учун аҳоли бандлиги ва меҳнат муносабатларига оид атамалар ва тушунчалар қисқача изоҳли луғати. -Т.:Ўзбекистон Республикаси Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги.2021.Б.34.

қарорига **Давлат хизматчиси томонидан олиниши мумкин бўлган совғанинг қийматини аниқлашни, шунингдек уларни тасарруф этиш тартибини солиш шу асосида Ўзбекистон Республикаси Камбағалликни қисқартириш ва бандлик вазирлигининг идоравий ҳужжатларига тегишли ҳужжатни қабул қилиш таклиф этилади.**

Коррупцияга қарши курашиш соҳасига оид барча тадқиқотларда таъкидланганидек, давлат миқёсида коррупциянинг олдини олишнинг энг самарали усулларида бири бу **давлат хизматчилари учун молиявий назорат чораларини кучайтиришдир¹. Давлат хизматчиларининг даромадлари ва мол-мулки, шунингдек, уларнинг оила аъзолари ва яқин қариндошларининг даромадлари ва мол-мулки тўғрисида декларация тақдим этиш мажбуриятини ўрнатилиши** – бу уларнинг коррупция ҳолатларига йўл қўймаслигини ҳамда уларда “ҳалоллик”ни шаклланишига хизмат қилади².

Давлат хизматчиларидан ўз даромадлари ва мол-мулклари тўғрисида декларация беришни талаб қилиш, уларнинг мансаб лавозимларидан шахсий манфаатлари учун моддий ёки бошқа йўл билан, ўзларига, оиласига ёки шерикларига фойдаланишининг олдини олишга муҳим аҳамият касб этади. Шунингдек, даромадлар ва мол-мулкларни декларация қилиш тизими давлат хизматчисини ўз хизмат вазифаларини бажаришда манфаатлар тўқнашувини камайтиришга ҳамда ноқонуний бойлик орттиришни аниқлашда ва жиноий жавобгарликка тортишда ёрдам бериши мумкин.

Даромадлар ва мол-мулкни ошкор қилишнинг самарали тизимлари коррупцияга қарши курашишнинг муҳим элементи бўлиши ҳамда БМТнинг Коррупцияга қарши конвенцияси томонидан белгиланган давлат хизматида ҳалоллик муҳитини яратиши мумкин³.

Давлат хизматчиларидан шахсий бойликлари ва манфаатлари тўғрисидаги маълумотларни ошкор қилишни талаб қиладиган даромадлар ва мол-мулк тўғрисидаги декларациялар коррупцияга

¹ Income and asset declarations: tools and trade-offs (2009), Public Office, Private Interests: Accountability through Income and Asset Disclosure (2012), Income and Asset Disclosure: Case Study Illustrations (2013)

² Давлат хизматчиларининг даромадини декларациялаш тўғрисидаги қонун лойиҳаси атрофида нималар бўлмоқда? // <https://www.gazeta.uz/uz/2023/01/24/declaration-of-income/>

³ Исмоилов Б.И., Исмаилов Б.И. “Хорижий давлатларда мансабдор шахслар активларини декларация қилиш” ўқув қўлланмаси, -Т.:Ишонч. 2019 йил.

қарши курашиш ва давлат хизматидаги “ҳалоллик”ни таъминлашнинг муҳим воситаси сифатида кенг тарқалган¹.

Таъкилаш керакки, Ўзбекистонда давлат хизматчиларининг даромадлари ва мол-мулкани декларациялаш тизими 2022 йил 1 январдан ишга тушиши керак эди, бироқ қонун ҳалигача қабул қилинмади. Бу Президентнинг 2021 йил 6 июлдаги қарорида кўзда тутилган эди, бироқ ханузгача қонун қабул қилинмади.

Ҳужжат билан шунингдек, мансабдорнинг ўз шахсий манфаати мажбуриятларини объектив ва холис бажаришига таъсир кўрсатувчи ёки таъсир кўрсатиши мумкин бўлган вазиятлар манфаатлар тўқнашуви ҳисобланиши кўзда тутилган эди.

Ўйлаймизки, мазкур соҳадаги ҳуқуқий муносабатлар давлат даражасида тартибга солинмаганлиги идоравий даражада давлат хизматчиларини даромадлари ва мол-мулкани тўғрисида декларация қилиш тизимини жорий этиш мумкинмаслигини билдирмайди.

Мисол тариқасида, Божхона ва солиқ тизимида мансабдор шахсларнинг давлат хизматчиларини даромадлари ва мол-мулкани тўғрисида декларация қилиш тизимини келтиришимиз мумкин.

Бу борада Камбағалликни қисқартириш ва бандлик вазирлигида ҳам ҳодимларнинг манфаатлар тўқнашуви тўғрисидаги декларация қилиш тизими жорий этилганлигини инобатга олиб вазирликда ҳам тажриба сифатида мазкур институтни жорий этиш мумкин, деб ҳисоблаймиз.

Ўйлашимизча, вазирлик тизимидаги мансабдор шахсларнинг манфаатлар тўқнашуви тўғрисидаги декларация қилиш тизими вазир томонидан тасдиқланган тегишли идоравий буйруғига киритилиши масалани ҳал қилиш йўлларида бири ҳисобланади.

Корруцияга қарши курашиш борасида превентив усул ва воситаларнинг ўрни ва аҳамияти ниҳоятда муҳим эканлигини инобатга олиб, нафақат жиноят-ҳуқуқий, маъмурий ва интизомий таъсир чораларини кучайтириш балки ташкилий-ҳуқуқий чораларга ҳам эътибор қаратилиши муҳим, деб ҳисоблаймиз.

Бу борада **Халқаро стандартлаштириш ташкилоти**² (инг. **International Organization for Standardization - ISO**) томонидан ишлаб чиқилган стандартларни алоҳида эътироф этиш мумкин.

¹ Transparency International - Recommendations on asset and interest declarations for ogp action plans. Authors: Lucas Amin and José María Marín p 3. // [электрон манба] URL: <https://www.opengovpartnership.org/wp-content/uploads/2020/07/Recommendations-on-Asset-and-Interest-Declaration-for-OGP-Action-Plans.pdf>

² <https://www.iso.org/about-us.html>

Охирги йилларда ISO томонидан ташкилотларда самарали бошқарув, давлат ва ҳусусий секторларда ноқонуний ҳаракатларни олдини олиш, коррупциявий хавф-хатарларни баҳолаш тизимини жорий этиш, маълумот берувчи шахсларни ҳимоялаш тизими каби йўналишлар бўйича бир қатор стандартларни ишлаб чиққан. Мисол тариқасида: “Коррупцияга қарши бошқарув тизими” (ISO 37001:2016), “Хавф-хатарларни бошқариш тизими” (ISO 31000:2018), “Ташкилотни бошқариш тизими” (ISO 37000:2019), “Ҳуқуқбузарликлар тўғрисида маълумот берувчи шахсларни ҳимоялаш тизими” (ISO 37002:2021), “Ташкилотда комплаенс менежмент тизимини жорий этиш” (ISO 37301:2021) каби стандартларни келтиришимиз мумкин.

Давлатимизда “Коррупцияга қарши бошқарув тизими” (ISO 37001:2016) стандарти жорий этиш ва сертификация қилиш борасида анча ишлар қилинган бўлсада¹ юқорида санаб ўтилган ISO стандартларини жорий этиш талаб даражасида эмас, деб ҳисоблаймиз.

Мазкур стандартларни жорий этиш Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Давлат ва ҳусусий секторлар ташкилотларида коррупциявий ҳолатларни олдини олиш мақсадида бошқарув тизимини такомиллаштириш ҳамда ҳаракатларни бартараф этиш тўғрисида”ги қарор қабул қилиниши тақлиф этилади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, Ўзбекистон Республикаси Камбағалликни қисқартириш ва бандлик вазирлиги тизимида коррупцияга қарши курашиш идоравий чора-тадбирлар амалга ошириш:

меҳнат органларида коррупциявий ҳуқуқбузарликларга қарши курашиш идоравий даражада чораларни такомиллаштириш ҳамда қабул қилинган коррупцияга қарши Сиёсати самарадорлигининг мақсадли кўрсаткичларини жорий этиш;

бандлик хизмати ахборот технологиялари (АТ) дастурига даромад солиғи тўловчи жисмоний шахслар реестрини, Халқ банкида фуқароларнинг жамғариб бориладиган бюджетдан ташқари пенсия жамғармаси реестрини, фуқароларнинг оилавий ҳолатини текшириш учун ФХДЁ органлари реестри билан ҳамда ички ишлар органларида профилактик ҳисобда бор-йўқлигини автоматик аниқлаш учун юқоридаги электрон тизимлар билан интеграция қилиш муҳим, деб ҳисоблаймиз.

¹ <https://iso-management.com/wp-content/uploads/2019/10/ISO-37001-2016.pdf>

ЭШОНҚУЛОВ БУНЁДЖОН МАХАМАДАЛИЕВИЧ

Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси
мустақил изланувчиси

ИНСОННИНГ МЕҲНАТГА ОИД КОНСТИТУЦИЯВИЙ ҲУҚУҚЛАРИ КАФОЛАТИНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

Ҳар бир давлатнинг конституциясида давлат томонидан белгиланган кафолатлар бевосита давлатнинг фуқаролар олдидаги мажбуриятларини белгилаб бериши билан бирга, келгусида ушбу соҳада амалга оширилиши лозим бўлган ислохотларнинг мазмун-моҳияти ва ривожланиш стратегиясини ҳам белгилаб беради.

Бу борада мамлакатимизда ҳам мавжуд муаммоларни ҳал этиш, фуқароларнинг меҳнат қилишга оид ҳуқуқларини мустаҳкамлаш, мавжуд имкониятлардан фойдаланиш, меҳнат муносабатларини қонун доирасида амалга ошириш, шунингдек фуқароларни меҳнатга жалб этишнинг янги шакллари ҳуқуқий асосларини яратиш, иш жараёнида ходимларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, уларнинг меҳнат қилиш, касб танлаш, адолатли ва хавфсиз шароитларда ишлаш ҳамда ишсизликдан ҳимояланишга бўлган ҳуқуқларини Президентимиз Ш.Мирзиёев томонидан илгари сурилаётган “Инсон қадри” ғоясини амалда давлат томонидан кафолатлаш юзасидан салмоқли ишлар амалга оширилмоқда.

Сўнгги йилларда меҳнатга оид муносабатларни ҳуқуқий тартибга солишга қаратилган қатор ислохотлар натижасида Янги Меҳнат кодекси қабул қилиниб, меҳнат ва у билан бевосита боғлиқ бўлган ижтимоий жамоат муносабатларини ҳуқуқий тартибга солишдаги камчилик ва номувофиқликлар бартараф этилди, меҳнат муносабатлари соҳасида сақланиб қолаётган қатор тизимли муаммоларга ҳуқуқий ечим топилди, жумладан, меҳнат соҳасида норматив ҳужжатлар, айниқса идоравий ҳужжатлар сони кескин камайиб, ходимлар ва иш берувчиларнинг манфаатлари балансини таъминлай оладиган мукамал ҳуқуқий база яратилди.

Мазкур амалга оширилаётган ислохотларнинг фундаментал асоси сифатида янги таҳрирда қабул қилинган конституциямиз ташкил қилади десак янглишмаган бўламиз.

1992 йилда қабул қилинган конституциямиздан фарқли равишда янги таҳрирдаги конституциямизнинг 42-моддасининг биринчи қисмида ҳар ким муносиб меҳнат қилиш, касб ва фаолият турини эркин танлаш, хавфсизлик ва гигиена талабларига жавоб

берадиган қулай меҳнат шароитларида ишлаш, меҳнати учун ҳеч қандай камситишларсиз ҳамда меҳнатга ҳақ тўлашнинг белгиланган энг кам миқдоридан кам бўлмаган тарзда адолатли ҳақ олиш, шунингдек ишсизликдан қонунда белгиланган тартибда ҳимояланиш ҳуқуқига эга эканлиги белгиланди.

Бу борадаги асосий янгилик нимада эканлигини 1992 йилдаги конституциямизнинг 37-моддаси биринчи қисмида ҳар бир шахс меҳнат қилиш, эркин касб танлаш, адолатли меҳнат шароитларида ишлаш ва қонунда кўрсатилган тартибда ишсизликдан ҳимояланиш ҳуқуқига эгаллиги масаласини таҳлил қилиш орқали англашимиз мумкин.

Тўғри шахснинг меҳнат қилиши ва эркин касб танлаши ҳуқуқи саналиши мумкин, бироқ адолатли меҳнат шароитларида ишлаши ва ишсизликдан ҳимояланиши қандай қилиб ҳуқуқ бўлиши мумкин, демак шахс ўз ҳуқуқини ҳимоя қилишни сўраб мурожаат қилмаса, яъни ҳуқуқдан фойдаланишни истамаган ҳолларда адолатсиз меҳнат шароитларида ишлаши ва ишсизликдан ҳимояланмаслиги мумкин бўладими?

Давлатнинг бу борадаги мажбуриятлари нималардан иборат бўлиши лозим, меҳнат муносабатларини тартибга солишга қаратилган нормаларда бу борадаги ҳуқуқлар қай даражада кафолатланиши лозимлигига оид механизмларнинг мавжуд эмаслиги ўтган давр мобайнида шахснинг юқоридаги ҳуқуқларига оид масалалар соҳалараро қонунлар ёки қонуности ҳужжатлари билан тартибга солиниши натижасида адолатли меҳнат шароитлари ва ишсизликдан ҳимоялаш тартиблари замон талаблари ва ҳаётини заруратдан ортида қолишига олиб келди.

Хўш бу ўриндаги муҳим ўзгариш нимадан иборат дейишимиз мумкин, бу ҳолдаям ишсизликдан ҳимояланиш шахснинг ҳуқуқи сифатида сақланиб қолябдику деган саволлар вужудга келиши мумкин, бу ўринда айтиб ўтишимиз керакки, шахснинг ишсизликдан ҳимояланиши унинг субъектив ҳуқуқи саналсада, янги конституциямизнинг 43-моддаси биринчи қисмига мувофиқ давлат фуқароларнинг бандлигини таъминлаш, уларни ишсизликдан ҳимоя қилиш, шунингдек камбағалликни қисқартириш чораларини кўради деб белгиланди. Яъни, эндиликда шахснинг ҳуқуқлари давлат томонидан ҳимояланиши ва амалга оширилишининг конституциявий кафолатлатлари яратилди.

Шу ўринда таъкидлаб ўтиш лозимки, адолатли меҳнат шароитлари тушунчаси мавҳум саналиб унинг мезонлари мавжуд эмасди. Ушбу норманинг талаблари аниқлаштирилиши бир қатор

муаммоларни келтириб чиқариши ва меҳнат муносабатларини издан чиқишига олиб келиши мумкин. Чунки ким учиндир адолатли бўлган талаблар ким учундир адолатсиз саналиши ва натижада тарафларнинг тенглигига оид мезонларнинг бузилишига олиб келарди. Бизнингча аслида ҳам ушбу талаб шу ўтган вақт мобайнида тўлалигича ишламаслигига асосий омиллар ҳам шу бўлган.

Эндиликда эса, хавфсизлик ва гигиена талабларига жавоб берадиган қулай меҳнат шароитларида ишлашга оид талабларни давлат ўзининг мажбурияти сифатида зиммасига олаётганлиги бу борадаги муаммоларни бартараф этишга хизмат қилади. Мазкур ҳолатда давлат томонидан меҳнат муносабатларининг энг муҳим талаблари хавфсизлик, яъни тахника хавфсизлигидан тортиб, гигиена талабларигача бўлган мезонлар аниқлаштирилмоқда. Айнан бу икки мезон меҳнат муносабатларининг мақбул ёки мақбул эмаслигини белгилаши, аниқлаштириши ёки мавжуд муаммоларни бартараф этиш чораларини белгилаш имконини беради.

Айтиб ўтиш лозимки, ушбу конституция лойиҳаси билан бир вақтда қабул қилинган конституциявий қонун лойиҳасининг 11-моддасида Ўзбекистон Республикаси Олий суди одил судловни амалга оширишда судлар томонидан конституциявий нормалар тўғри ва бир хилда қўлланилишини таъминлаш мақсадида барча инстанция судлари томонидан ишларни кўриб чиқишнинг ушбу Конституциявий Қонун таҳриридаги Ўзбекистон Республикаси Конституцияси нормаларини тўғридан-тўғри амал қилувчи ҳужжат сифатида қўллаш юзасидан ягона суд амалиёти тўғрисидаги Олий суд Пленуми қарорини уч ойлик муддатда қабул қилиши лозимлиги белгиланган эди.

Шу асосда Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2023 йил 23 июнда 16-сонли “Одил судловни амалга оширишда Ўзбекистон Республикаси Конституцияси нормаларини тўғридан-тўғри қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида”ги қарори қабул қилинди.¹

Мазкур пленум қарорининг тўртинчи бандига мувофиқ 2023 йил 30 апрель куни ўтказилган референдумда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикаси Конституцияси тўғрисида”ги ЎРҚ-837-сон Конституциявий Қонуннинг 3 ва 4-моддаларига мувофиқ, ушбу Конституциявий Қонун кучга киргунига қадар Ўзбекистон

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг қарори, 23.06.2023 йилдаги 16-сон. <https://lex.uz/docs/6523654>.

Республикаси ҳудудида амалда бўлган қонунлар ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг Конституцияга зид бўлмаган қисми қўлланиши, Конституция нормалари тегишли қонунлар ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинишидан ёки мавжудлигидан қатъий назар, ушбу Конституциявий Қонун кучга кирган пайдан эътиборан тўғридан-тўғри амал қилиши белгиланди.

Шунингдек, суд ҳужжатларида ҳуқуқий асос сифатида биринчи навбатда, қоида тариқасида, Конституциянинг тегишли нормаларига ва ундан кейин юридик кучига қараб бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга, башарти қонунлар ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар Конституция нормаларига зид бўлганлиги аниқланган тақдирда эса, фақатгина Конституциянинг тегишли нормалари қўлланилиши лозимлигини Судлар инобатга олиши кераклиги белгиланди.

Шу билан бирга, Фуқаролик процессуал кодекси, Иқтисодий процессуал кодекси ва Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодексга мувофиқ 2023 йил 1 майга қадар қабул қилинган биринчи инстанция судининг суд ҳужжатлари юқори инстанция судлари томонидан қайта кўрилаётганда уларда қўлланилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг Конституция нормаларига мос келмаслиги аниқланиши суд ҳужжатларини ўзгартириш ёки бекор қилиш учун асос бўлмаслигига оид қоида белгиланди. Бунда, Фуқаролик кодексининг 4-моддаси ва “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида”ги Қонуннинг 41-моддаси талабларидан келиб чиқиб, фуқаролик ишлари бўйича, иқтисодий ва маъмурий судлар томонидан ишларни кўришда низоли муносабат бўйича тарафларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари қачон вужудга келганлиги аниқланиши кераклигига оид алоҳида қоидалар белгиланди.

Айтиб ўтиш лозимки, инсоннинг меҳнат ҳуқуқларининг таъминланишида Ўзбекистон Республикаси конституциясига киритилган янги механизмлар муҳим аҳамият касб этади. Жумладан, янги таҳрирдаги конституциямизнинг 20-моддаси бешинчи қисмига мувофиқ эндиликда инсон билан давлат органларининг ўзаро муносабатларида юзага келадиган қонунчиликдаги барча зиддиятлар ва ноаниқликлар инсон фойдасига талқин этилади.

Мазкур норманинг аҳамияти шундаки, меҳнат муносабатларига оид ҳар қандай норматив-ҳуқуқий ҳужжат ёки бирор бир локал

хужжатлардаги мавжуд ноаниқликлар агар низо келиб чиққан тақдирда инсон фойдасига ҳал этилиши лозим.

Айни ушбу норма юзасидан юқоридаги пленум қарорининг бешинчи бандига мувофиқ Конституциянинг 20-моддасида инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари бевосита амал қилиши; инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари давлат органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, уларнинг мансабдор шахслари фаолиятининг моҳияти ва мазмунини ташкил этиши лозимлиги, шунга кўра, судлар давлат органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, уларнинг мансабдор шахслари билан муносабатларда инсон ҳуқуқларининг самарали ҳимоя қилинишини таъминлаш мақсадида мазкур органлар ва уларнинг мансабдор шахслари томонидан инсонга нисбатан ҳуқуқий таъсир чораларини қўллашда Конституцияда белгиланган мутаносиблик принципига риоя қилинганлигини текширишлари, бунда инсон билан давлат органларининг ўзаро муносабатларида юзага келадиган қонунчиликдаги барча зиддиятлар ва ноаниқликлар инсон фойдасига талқин этилишига оид қоидалар мустаҳкамланди.

KHUDAYBERGANOVA NIGINA TO'LQIN QIZI

Master's Degree Student of the Faculty of International Law University of
World Economy and Diplomacy

SPECIFICITY OF THE IMMUNITY OF SPECIAL MISSIONS IN MODERN INTERNATIONAL LAW

Abstract. *This article explores the specificity of the immunity of special missions in modern international law. Special missions are temporary missions sent by states to other states or international organizations for specific purposes, such as negotiations or fact-finding missions. The article examines the legal basis and scope of immunity enjoyed by members of special missions, including their officials and employees.*

The study begins by discussing the historical development of immunity for special missions and its evolution over time. It then analyzes the legal sources of immunity for special missions under international law, including treaty law, customary international law, and domestic law.

The article then considers the practical challenges and controversies that arise in the implementation of immunity for special missions in

modern international law. It examines instances of abuse or misuse of immunity by members of special missions and the potential implications for the accountability and responsibility of states and their officials.

In conclusion, the article emphasizes the importance of balancing the need for immunity for special missions with the accountability and responsibility of states and their officials. It suggests that a nuanced approach to immunity, informed by the specific circumstances of each case, is necessary to ensure that the immunity of special missions serves its intended purpose while also upholding the principles of justice and the rule of law in international relations.

Keywords: *Special missions, Immunity, Modern international law, Legal basis, Scope of immunity, Officials, Employees, Immunity from legal process, Limitations and exceptions, Essential interests of states, Abuse or misuse of immunity.*

The immunity of special missions is an important principle in modern international law, which grants protection to diplomatic representatives and their missions in foreign countries. The specificity of this immunity lies in the fact that it is granted to a particular category of individuals and institutions, namely those who are involved in diplomatic and consular activities. In this paragraph, we will explore the specificity of the immunity of special missions in modern international law.

There is a Convention on Special Missions, which came into force in June 1985. As of October 2021, the Convention had 39 parties, not including the Republic of Uzbekistan¹. The Convention provides that officials from a foreign state on special missions are entitled to immunity to the extent required by the performance of the person's official duties².

The tradition of dispatching a special envoy to signify the importance of a specific occasion between two states is believed to be the most ancient method of conducting diplomatic relations. With the emergence of modern national states, permanent diplomatic missions with comprehensive powers replaced the temporary ambassadors sent on special missions by sovereigns. While the legal regulations for diplomatic relations between states were mainly based on the conduct of permanent missions, special missions were still dispatched and not abandoned entirely. Thus, even though special missions were considered

¹ The Republic of Uzbekistan has not acceded to this Convention yet.

² Convention on Special Missions. (1969). United Nations Treaty Series, 1400, 231. Retrieved from https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=III-9&chapter=3&clang=_en

a specific form of permanent missions, the practice of sending special missions persisted.

In the 18th and 19th centuries, special missions were often sent to ensure appropriate representation of a state at significant ceremonial events, such as royal weddings or coronations. They were also dispatched for crucial political negotiations, especially those that took place at international congresses.¹

Here it is important to answer how special missions differ from permanent missions in terms of their objectives.

Special missions and permanent missions are two types of diplomatic missions that differ in their objectives.

Special missions are dispatched for a specific purpose or occasion, such as negotiating a treaty, attending an international conference, or dealing with a particular crisis. The main objective of a special mission is to accomplish a specific task or resolve a particular issue, and it is usually a temporary assignment². Special missions are typically led by a high-ranking diplomat or official with the necessary expertise to accomplish the mission's objectives.

On the other hand, permanent missions are established to maintain continuous diplomatic relations between two countries. Permanent missions are headed by an ambassador or a high-ranking diplomat who represents the sending country in the host country. The main objective of a permanent mission is to promote and protect the interests of the sending country, to facilitate communication and cooperation between the two countries, and to provide consular services to its citizens residing in the host country³.

Thus, while special missions are established for specific purposes and are temporary in nature, permanent missions are established for the long-term and are responsible for maintaining the overall diplomatic relations between the two countries.

According to the Vienna Convention on Special Missions, members of special missions do not have immunity under Article 31 in cases where they are involved in accidents caused by a vehicle that is not being used for official functions. Additionally, Article 27 states that members of special missions are only permitted to have freedom of movement and travel that is necessary for the performance of their functions, indicating

¹Yearbook of the International Law Commission 1963, vol. II, p. 151, para. 3

² Kishan S Rana, "Diplomatic and Consular Immunities: Evolution and Scope", Indian Journal of International Law, vol. 45, no. 3, 2005, p. 371.

³ Vienna Convention on Diplomatic Relations, Apr. 18, 1961, 23 U.S.T. 3227, 500 U.N.T.S. 95. Article 3. Retrieved from https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/dip_rel.shtml

that any other movement or travel may be restricted or subject to limitations¹.

The implications of the immunity of special missions on international relations.

The immunity of special missions is an important principle in modern international law, and it has significant implications for international relations. In this article, we will explore how the immunity of special missions affects international relations.

1. Promotion of Diplomatic Relations

The immunity of special missions promotes diplomatic relations between countries. It allows representatives of foreign countries to carry out their functions without fear of harassment or persecution by the host country authorities, which in turn promotes open and constructive communication between countries. This immunity thus facilitates diplomacy and the resolution of disputes between countries².

2. Protection of National Interests

The immunity of special missions also serves to protect the national interests of the sending country. Diplomatic and consular officials often engage in sensitive negotiations, and the immunity they enjoy protects them from interference by the host country authorities, thereby ensuring that the interests of the sending country are protected³.

3. Ensuring Fair Treatment

The immunity of special missions ensures that representatives of foreign countries are treated fairly in host countries. This immunity protects them from arbitrary detention, arrest, or prosecution, and ensures that they are not subject to discriminatory treatment. This, in turn, promotes a sense of trust and confidence between countries, which is essential for maintaining healthy diplomatic relations⁴.

4. Potential for Abuse

While the immunity of special missions serves many positive functions, it also has the potential to be abused. Representatives of foreign countries may use their immunity to engage in illegal activities

¹ Convention on Special Missions. (1969). United Nations Treaty Series, 1400, 231. Retrieved from https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtsg_no=III-9&chapter=3&clang=_en

² Vienna Convention on Diplomatic Relations, Apr. 18, 1961, 23 U.S.T. 3227, 500 U.N.T.S. 95. Article 43. Retrieved from https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/dip_rel.shtml

³ Ibid., Article 21.

⁴ Convention on the Privileges and Immunities of the United Nations, Feb. 13, 1946, 1 UNTS XVI. Article 31. Retrieved from <https://www.un.org/en/ethics/assets/pdfs/Convention%20of%20Privileges-Immunities%20of%20the%20UN.pdf>.

without fear of prosecution, thereby undermining the rule of law in the host country. This can lead to tension and conflict between countries and may damage diplomatic relations¹.

There have been instances in the past where the immunity of special missions has been abused. Here are a few examples:

In 1984, a member of the Libyan special mission to the United Kingdom was involved in a car accident that killed a policewoman. The member claimed diplomatic immunity and was allowed to leave the country, despite being suspected of causing the accident. This incident led to a diplomatic row between the United Kingdom and Libya and highlighted the potential for abuse of diplomatic immunity².

In 2013, a member of the Indian special mission in New York was accused of abusing her domestic worker and withholding her passport. The member claimed diplomatic immunity and refused to face charges. The case led to a lawsuit and highlighted the plight of domestic workers who are often exploited by members of diplomatic missions³.

These incidents demonstrate that the immunity of special missions can be abused and that there is a need to ensure that diplomatic immunity is used responsibly and not as a means to evade prosecution for criminal activities.

The question of special missions was discussed in the *Tabatabai* case before a series of German courts.⁴ The Supreme Court of the country acknowledged that the Convention was not yet in effect and that there were differing opinions on the degree to which it mirrored established customary law.

It was evident that there existed a customary international law principle stating that a specially appointed envoy, tasked with a specific political mission by the sending state, may receive immunity by individual agreement with the host state for that mission and the associated status. Consequently, such envoys could be considered equivalent to members of permanent missions of states.⁵

¹ Kishan S Rana, "Diplomatic and Consular Immunities: Evolution and Scope", *Indian Journal of International Law*, vol. 45, no. 3, 2005, p. 373.

² The Guardian, "The Libyan embassy shooting: 30 years on", 17 April 2014. <https://www.theguardian.com/uk-news/2015/nov/19/pc-yvonne-fletcher-killing-1984-libyan-arrested>

³ The Guardian, "Indian diplomat accused of trafficking and abusing servant", 17 December 2013. Retrieved from <https://www.theguardian.com/world/1999/sep/17/jonhenley1>

⁴ See 80 ILR, p. 388. Available also at <https://law.justia.com/cases/ohio/ninth-district-court-of-appeals/2009/2009-ohio-3139.html> See also Aockslaff and Koch, "The Tabatabai Case: The Immunity of Special Envoys and the Limits of Judicial Review: 25 German YIL, 1982, p. 539.

⁵ 80 ILR, pp. 388, 419.

The principle of immunity did not shield the diplomat as an individual, but rather the mission that the person was carrying out on behalf of the sending state¹. Therefore, the critical factor was whether there was a precise and well-defined special mission that had been mutually agreed upon by the relevant states. In the case of *United States v. Sissoko*, the District Court determined that the Convention on Special Missions, which was not ratified by the US, did not constitute customary international law and was therefore not obligatory for the Court.

The Convention on Special Missions is the relevant international law that applies between the parties who have signed and ratified it. However, there is uncertainty regarding its practical application even between those parties. Besides, the number of parties is limited, and there are few other treaties concerning the subject. As a result, for most states and in most cases, the primary regulations governing special missions and other official visitors are based on customary international law.²

Although there are some ambiguities regarding the exact extent of immunities for special missions under customary international law, it is widely acknowledged that such immunities require mutual agreement and representation of the sending state, as well as the provision of personal inviolability and immunity from criminal prosecution during the special mission and for a reasonable duration of travel³.

One example of a special mission that would require such immunities is a peacekeeping mission in a conflict zone. When a state sends a special envoy or peacekeeping force to a conflict zone, they are carrying out a specific function on behalf of the sending state. In such a scenario, the envoy or peacekeeping force requires immunity from the host state's criminal jurisdiction to carry out their mission effectively and impartially. This immunity allows them to operate independently of the host state and ensures their safety and security while carrying out their duties. Additionally, the immunity from criminal jurisdiction and personal inviolability is necessary to protect the envoy or peacekeeping force from any retaliation or punishment by the host state or non-state actors in the conflict zone.

The immunity of special missions is an essential principle of modern diplomacy, but it is not without challenges. **Here are some of the challenges faced by the immunity of special missions:**

¹ Shaw, Malcolm N. (Malcolm Nathan), International law, 5th edn, Cambridge university Press. 2003. p.691

²See <https://legal.un.org/avl/ha/csm/csm.html>

³See <https://legal.un.org/avl/ha/csm/csm.html>

Abuse of Immunity: One of the most significant challenges is the potential for abuse of immunity by members of special missions. Diplomatic and consular officials may use their immunity to engage in illegal activities, such as smuggling or espionage, without fear of prosecution, thereby undermining the rule of law in the host country. This can lead to tension and conflict between countries and may damage diplomatic relations¹.

The Scope of Immunity: Another challenge is the scope of immunity provided to members of special missions. The Vienna Convention on Special Missions provides immunity from criminal and civil jurisdiction, but it is not always clear what activities fall within the scope of the mission. This can lead to disputes between the host country and the sending country over the extent of immunity².

Strained Relations: Sometimes, a member of a special mission may engage in activities that are not consistent with the interests of the host country. In such cases, the host country may seek to curtail the member's immunity, which can strain diplomatic relations between the two countries³.

Waiver of Immunity: The waiver of immunity is another challenge. Host countries may request the sending country to waive immunity in cases where it is necessary to ensure the proper administration of justice. However, sending countries may be reluctant to do so, as it may be seen as a breach of the principle of immunity, and may have diplomatic implications. The waiver of immunity can also be complex, as it may involve questions of jurisdiction and the interpretation of the Vienna Convention on Special Missions⁴.

Non-Ratification: Finally, another challenge is that not all countries have ratified the Vienna Convention on Special Missions. This can lead to uncertainties in the application of the principle of immunity, as different countries may have different rules and regulations regarding the immunity of special missions⁵.

¹ Kishan S Rana, "Diplomatic and Consular Immunities: Evolution and Scope", *Indian Journal of International Law*, vol. 45, no. 3, 2005, p. 373.

² Convention on Special Missions. (1969). United Nations Treaty Series, 1400, 231. Article 32. Retrieved from https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtldsg_no=III-9&chapter=3&clang=_en

³ Alexander M. Peterson, "The Thin Line between Diplomatic Immunity and Abuse," *Diplomatic Courier*, 9 June 2015.

⁴ Convention on Special Missions. (1969). United Nations Treaty Series, 1400, 231. Article 32. Retrieved from https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/9_3_1969.pdf.

⁵ United Nations Treaty Collection, "Status of the Vienna Convention on Special Missions," accessed 26 May 2023, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtldsg_no=XXIII-3&chapter=23&clang=_en.

The non-ratification of the Vienna Convention on Special Missions by a country can have several implications for the immunity of special missions in that country.

Firstly, without the ratification of the Convention, there may be no clear legal framework for the immunity of special missions in that country. This can lead to uncertainties in the application of the principle of immunity, as different countries may have different rules and regulations regarding the immunity of special missions. This can result in confusion and disputes between the host country and the sending country over the extent of immunity¹.

Secondly, non-ratification of the Convention may limit the ability of special missions to carry out their functions effectively in that country. This is because the Convention provides a comprehensive framework for the immunity of special missions, including personal inviolability, immunity from criminal jurisdiction, and immunity from civil and administrative jurisdiction. Without such protections, members of special missions may be hesitant to carry out their functions, or may be vulnerable to harassment and intimidation by the host country authorities².

In conclusion, the immunity of special missions is an essential principle of modern diplomacy. However, it is not without challenges, including the potential for abuse, uncertainty over the scope of immunity, strained relations, the waiver of immunity, and non-ratification of treaties. It is essential that such challenges are addressed through diplomatic means to ensure that the principle of immunity is used responsibly, and to maintain healthy diplomatic relations between countries.

УРИНБОЕВА МУХЛИСА МАЪРУФОВНА

Ўзбекистон Республикаси Хуқуқни муҳофаза
қилиш академияси магистри

СУНЪИЙ ИНТЕЛЛЕКТ ТЎҒРИСИДАГИ ҚОНУНЧИЛИКНИНГ РИВОЖЛАНИШИ: ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАР ТАЖРИБАСИ

Аннотация: Ушбу мақолада “Сунъий интеллект тўғрисида”ги қонунни қабул қилиш зарурати ва хусусиятлари каби масалалар

¹ Convention on Special Missions. (1969). United Nations Treaty Series, 1400, 231. Article 32. Retrieved from

https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/9_3_1969.pdf.

² Kishan S Rana, "Diplomatic and Consular Immunities: Evolution and Scope", Indian Journal of International Law, vol. 45, no. 3, 2005, p. 373.

ўрганилган. Шунингдек, мазкур қонуннинг структураси, хорижий давлатлардаги сунъий интеллект тўғрисидаги қонунчилик таҳлили, унинг самарадорлиги, халқаро стандартларга мувофиқлиги, сунъий интеллектнинг хавф-ҳатарлари, унинг ахлоқий принциплари каби масалалар таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: “Сунъий интеллект тўғрисида”ги қонун, ҳуқуқий асос, хавф-ҳатарлар, ахлоқий принциплар, халқаро ҳужжатлар, хорижий тажриба, такомиллаштириш.

Сунъий интеллект (СИ) тўғрисидаги қонун замонавий ҳуқуқий маконда юз бераётган баҳс-мунозараларнинг энг муҳим мавзуларидан бирига айланиб бормоқда. Бу каби қонунни яратиш мамлакатда хавфсизликни таъминлаш, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва инновацияларни рағбатлантириш мақсадида СИдан фойдаланишни ҳуқуқий тартибга солиш зарурияти билан боғлиқдир. Кўплаб мамлакатлар ва халқаро ташкилотлар СИни назорат қилишга қаратилган қонун ҳужжатларини ишлаб чиқмоқдалар, айримларида бу каби қонун амал қилади.

Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти (ОЭСР) 2019 йилда СИ принципларини ишлаб чиқди¹ ва бу кўплаб мамлакатларда СИни тартибга солиш учун асос бўлди. Бу принциплар инновация ва ўсишни инсон ҳуқуқларини ҳурмат қилган ҳолда таъминлаш; СИ тизимлари учун жавобгарлик ва шаффофликни таъминлаш; жамиятга СИ етказадиган зарарлар ва хавфларнинг олдини олишни ташкил қилади.

2022 йил декабрида тасдиқланган “Рақамли ўн йиллик” стратегия дастури **Европа Иттифоқининг** 2030 йилгача сунъий интеллект (СИ) ривожланишига оид позициясини тўлдирувчи ҳужжат ҳисобланади.² Дастурда Европа Иттифоқининг “яшил” дастурига устуворлик берилган ва СИ технологиялари, шунингдек, бошқа технологияларнинг зарарли чиқиндиларни қисқартириш (Европа Иттифоқининг экологик дастури - European Green Deal доирасида) ва барқарор ривожланиш мақсадларига эришишда муҳим ўрин тутгани таъкидланган.

Дастурда, шунингдек, 2030 йилга бориб Европа Иттифоқидаги 75% ташкилотлар ўз операция жараёнларига СИни жорий қилишлари кераклиги кўрсатилган стратегик мақсад белгиланган.

² Decision (EU) 2022 / 2481 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 establishing the Digital Decade Policy Programme 2030 // <https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/2022/2481/oj>

СИ технологияларининг самарадорлиги ва истиқболли эканлиги тасдиқланишига қарамай, 2020 йилда Европадаги ташкилотларнинг фақат 25% уни жорий қилган. Режага кўра, 2030 йилгача ушбу кўрсаткични 75%га етказиш учун йиллик ўртача ўсиш суръати 11,7%ни ташкил этиши керак. Ушбу мақсадга эришиш учун СИ бўйича Мувофиқлаштирилган режа ва Европа Иттифоқига аъзо давлатларнинг миллий стратегик ҳужжатларида белгиланган чораларни амалга ошириш зарурлиги белгиланган.¹

Ишончли СИни ривожлантириш ва инновациялар учун молиялаштириш “Европа Горизонти” ва “Рақамли Европа” дастурлари орқали Мувофиқлаштирилган режага мувофиқ давом эттирилади.²

Халқаро даражада сунъий интеллектни ҳуқуқий тартибга солиш борасида шуни таъкидлаш керакки, ҳозирда Европа Иттифоқи сунъий интеллект тўғрисидаги қонунни (Artificial Intelligence Act) қабул қилиш арафасида.³ 2023 йил 14 июнда Европарламент СИни тартибга солиш тўғрисидаги қонун лойиҳасига овоз берди. Бу СИдан фойдаланишни тартибга солишда дунёнинг биринчи умумий ва кенг қамровли қонун ҳужжати бўлиши керак бўлган муҳим қадамдир.⁴ Европа парламенти “Сунъий интеллект тўғрисида”ги Қонунни депутатларнинг 499 овоз билан қабул қилди, 28 овоз қарши, 93 овоз бетараф қолди.⁵

СИни тартибга солувчи биринчи комплекс қонунчилик ҳужжати сифатда ушбу қонуннинг асосий тамойиллари сифатида қуйидагилар назарда тутилмоқда:

Қонун СИ тизимларини хавф даражасига қараб қуйидаги тоифаларга ажратишни тақлиф қилади:

- юқори хавфли тизим;
- чекланган хавфли тизим;

¹ SWD / 2021 / 247 final COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT Accompanying the document Proposal for a Decision of the European Parliament and of the Council establishing the 2030 Policy Programme “Path to the Digital Decade” // <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021SC0247>

² Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council Laying Down Harmonised Rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act) and Amending Certain Union Legislative Acts // <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52021PC0206>

³ Regulation of the European Parliament and of the council // Laying down harmonised rules on artificial intelligence (artificial intelligence act) and amending certain union legislative acts // <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021PC0206>

⁴ Европарламент проголосовал за регулирующий искусственный интеллект закон // Коммерсантъ URL: <https://www.kommersant.ru/doc/6043737>

⁵ MEPs ready to negotiate first-ever rules for safe and transparent AI // <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20230609IPR96212/meps-ready-to-negotiate-first-ever-rules-for-safe-and-transparent-ai>

- минимал хавфли тизим.

Юқори хавфли СИ тизими қатъий талабларга жавоб бериши ва мажбурий сертификатланиши талаб этилади. Шунингдек, Қонунда асосий эътибор камситиш, айирмачиликнинг олдини олиш ва инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишга қаратилган. Масалан, жамоат жойларида биометрия орқали шахсни аниқлаш учун СИдан фойдаланиш чекланади ёки тақиқланади. СИ ишлаб чиқувчилари ва фойдаланувчилари хатолар ва СИ тизимларидан фойдаланиш натижасида юзага келадиган зарар учун тўлиқ жавобгар бўлади.

Қонунда сунъий интеллектга асосланган технологияларга хавф тоифалари ажратилиши белгилаб қўйилган: қабул қилиб бўлмайдиган (бу ҳолда технология тақиқланади), юқори, ўрта ва паст.

Янги қонунга кўра, қуйидагилар тақиқланади: реал вақт режимида юзни аниқлаш, иш жойи ва мактабларда одамларнинг ҳис-туйғуларини аниқлаш, ижтимоий рейтинг ва инсон хатти-ҳаракатларини манипуляция қилувчи ёки заифликларидан фойдаланувчи СИ технологиялари.

Умумий мақсадли СИ тизимлари маълум шаффофлик талабларига жавоб бериши керак. СИ томонидан қайта ишланган барча тасвирлар, аудио ёки видеоёзувлар («дипфейклар») тегишли белгига эга бўлиши талаб қилинади.

Ҳужжат ҳали Европа Кенгаши томонидан тасдиқланиши керак. У май ойи охирида кучга кириши кутилмоқда.

Европарламент раҳбари Роберта Метсола сўзларига кўра, қонун Европа Иттифоқи фуқароларининг асосий ҳуқуқларини ҳимоя қилиш билан бирга инновацияларга ёрдам беради.¹

Мазкур Қонун билан одамларнинг хавфсизлиги учун қабул қилинмайдиган хавф даражасига эга СИ тизимлари тақиқланади, масалан, ижтимоий баҳолаш (одамларни ижтимоий одатлари ёки шахсий хусусиятлари асосида таснифлаш) шулар жумласидандир. Шунингдек, СИ ишлатишни тақиқланиши керак бўлган қуйидаги рўйхат эълон қилинди:

- оммавий жойларда “онлайн” биометрик аниқлаш тизимлари;
- жиноятларнинг жиддийлиги учун фақат суд рухсати билан, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари учун “пост” биометрик аниқлаш тизимлари;

¹ Европа парламенти сунъий интеллект тўғрисидаги қонунни қабул қилди // <https://kun.uz/kr/news/2024/03/13/yevropa-parlamenti-suniy-intellekt-togrisidagi-qonunni-qabul-qildi>

- ҳассос хусусиятлардан фойдаланган биометрик таснифлаш тизимлари (масалан, жинс, ирқ, миллат, гражданлик, дин, сиёсий йўналиш);
- профилинг, жойлашув ёки ўтмишдаги жиноий ҳаракатларга асосланган полицейлик прогнозлаш тизимлари;
- қонунчилик, чегара бошқаруви, иш жойи ва таълим муассасаларида ҳис-туйғуларни аниқлаш тизимлари;
- интернетдан ёки CCTV камераларидан юзларни аниқлаш учун норостлик билан тасвирларни олиш (инсон ҳуқуқларини ва махфият ҳуқуқини бузиш).¹

Бир сўз билан айтганда, янги қоидалар фуқароларнинг ҳуқуқларига таҳдид соладиган баъзи СИ иловаларини тақиқлайди. Тақиқ маълумотлар базаларини яратиш учун интернетдаги юз тасвирлари ва видеокузатув камералари тасвирларидан фойдаланадиган биометрик идентификация тизимларини ўз ичига олади, шхона ва мактаблардаги ҳис-туйғуни аниқлаш тизимлари, “ижтимоий рейтинг” тизимлари ва инсон хатти-ҳаракатларини бошқарадиган ёки одамларнинг заиф жойларидан фойдаланадиган СИ ҳам тақиқланади.²

Сунъий интеллект масалаларини ҳуқуқий асосларини ривожлантириш борасида **Германия** тажрибаси эътиборга лойиқ. 2018 йил ноябрида **Германия** ўзининг СИни ривожлантириш бўйича миллий стратегиясини тақдим этди. Унда Германиянинг тадқиқот маркази сифатидаги мустақкам мавқеини сақлаб қолиш, СИ орқали немис саноатининг рақобатбардошлигини ошириш ва СИдан фойдаланишни жамиятнинг барча соҳаларига киритиш орқали фуқаролар манфаатлари йўлида сезиларли ривожланишга эришиш асосий мақсадлар сифатида белгиланган.³

Мақсадга эришиш бўйича асосий қадамлар сифатида қуйидагилар назарда тутилган:

СИ соҳасида тадқиқот ва ишланмалар учун инфратузилмани ривожлантириш, шу жумладан, СИ соҳасидаги илғор марказларни ривожлантириш ва уларни 12 та хабдан иборат миллий тармоққа айлантириш;

¹ MEPs ready to negotiate first-ever rules for safe and transparent AI // <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20230609IPR96212/meps-ready-to-negotiate-first-ever-rules-for-safe-and-transparent-ai>

² Европарламент сунъий интеллект тўғрисидаги дунёдаги биринчи қонунни маъқуллади // <https://www.gazeta.uz/uz/2024/03/13/artificial-intelligence/>

³ Artificial Intelligence Strategy // The Federal Government of Germany, 2018, https://www.kistategiedeutschland.de/home.html?file=files/downloads/Nationale_KI-Strategie_engl.pdf

Франция билан ҳамкорликда тадқиқот ва ишланмалар тармоғини илгари суриш ва ривожлантириш;

СИдан фойдаланишни кенгайтириш, шу жумладан, “Mittelstand 4.0” илғор марказлари асосида кичик ва ўрта корхоналарга СИни жорий этишни қўллаб-қувватлашни кучайтириш (йилига камида 1000 компанияга ёрдам кўрсатиш);

СИдан фойдаланиш учун “синов майдонларини” яратишга кўмаклашиш;

СИ соҳасига инвестицияларни ошириш, шу жумладан, венчур инвесторлари учун янги молиялаштириш имкониятларини яратиш учун 2019 йилда ишга туширилган “Технологик ўсиш жамғармаси” ташаббусини (Tech Growth Fund Initiative) ишга тушириш;

Европа миқёсидаги инновацион кластерни шакллантириш ва ҳамкорликда тадқиқот лойиҳаларини молиялаштириш;

EXIST стартапларни молиялаштириш дастури бюджетини икки баробарга ошириш;

Маълумотларни ихтиёрий равишда алмашиш ва улардан фойдаланиш учун шарт-шароитлар яратиш, шу жумладан, маълумотларни сақлаш ва ҳисоблаш қувватларига эга булутли платформа яратиш, ва СИ тизимларини маълумотларни ҳимоя қилиш қонунчилиги талабларига мувофиқ ишлаб чиқиш ва фойдаланиш бўйича кўрсатмалар ишлаб чиқиш;

СИ соҳасида малакали кадрлар ва зарур кўникмаларни ривожлантириш, шу жумладан, камида 100 та профессор лавозимини яратиш, ёш олимларни қўллаб-қувватлаш дастурларини ишга тушириш, хориждан истеъдодли кадрларни жалб қилиш ва зарур кўникмаларни ривожлантириш учун инструментлар яратиш;

Ишончли ва масъулиятли СИни ишлаб чиқишга кўмаклашиш, шу жумладан, 2020 йилдан бери фаолият юритадиган Миллий СИ кузатув органини (AI Observatory) яратиш ва Европа ҳамда халқаро миқёсда шундай органлар тузилишини қўллаб-қувватлаш;

меҳнат ва бандлик соҳаларида масъулиятли СИ қўлланилишини таъминлаш бўйича комплекс чоралар қабул қилиш;

экологик муҳит ва иқлимга фойда келтирувчи камида 50 та СИ асосидаги илова яратиш учун молия ажратиш;

фуқароларнинг шахсий ҳаётини ҳимоя қилиш, маданий ҳаётда иштирок этиш, ижтимоий интеграцияни қўллаб-қувватловчи СИ асосидаги дастурлар учун молиялаштириш;

СИ ривожланишининг этик, маданий, ҳуқуқий ва институционал жиҳатлари бўйича халқаро мулоқотни йўлга қўйиш.¹

2021 йил бошларида Германияда СИни ривожлантириш бўйича миллий стратегиясининг янгиланган таҳрири тақдим этилди. Унга киритилган ўзгаришлар Германиянинг халқаро миқёсда рақобатбардош тадқиқотлар, ишланмалар ва СИни қўллаш соҳасида компетенциялар маркази сифатидаги позициясини мустаҳкамлашга қаратилган бўлиб, бу Германия ва Европа Иттифоқида СИ экотизимининг янада кенгайишига, СИ ечимларининг кенгроқ татбиқ этилиши ва кўринишини яхшилашга олиб келиши назарда тутилди. Бунинг марказий қисми сифатида жамият фаровонлигига йўналтирилган, масъулиятли СИни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилди. Ушбу Стратегия Европа Иттифоқида ишлаб чиқарилган СИ тизимларидан ажралиб турувчи хусусиятларга эга блиши кераклиги белгиланди.

Германиянинг ўзига хослиги шундаки, федерал ерлар ҳам ўзларининг Сунъий интеллект бўйича стратегик ҳужжатларига эга. 2018 йилдан 2022 йилгача бўлган даврда барча 16 федерал ерлар Сунъий интеллект (СИ) ривожлантириш бўйича минтақавий стратегияларини қабул қилган. Бу ҳужжатлар миллий стратегиянинг қоидаларига асосланган бўлиб, асосан этика йўналишига эътибор қаратади. Одатда, уларда немис ва европа услубининг СИ ишлаб чиқишдаги устунлиги, айнан этика масалаларига асосий эътибор қаратилганлиги, шаффофлик ва камситишга йўл қўймаслик каби принципларга содиқлик эълон қилинади. Шунингдек, минтақавий стратегияларда фуқароларни СИ ривожланиши ва жорий этилишига оид масалалар муҳокамасига жалб қилишга катта эътибор қаратилади, бу эса жамиятда СИ тан олинишига асос бўлиб хизмат қилади. Бир вақтнинг ўзида, минтақавий стратегияларда Германиянинг турли федерал ерлари миллий стратегия мақсадларига эришиш учун маҳаллий миқёсда қандай чоралар кўришни режалаштираётгани ҳам ёритилади.²

Сунъий интеллект бўйича хорижий давлатлар қонунчилик тажрибасига тўхталадиган бўлсак, масалан, **АҚШ**да федерал даражада ягона сунъий интеллект тўғрисидаги қонуни мавжуд эмас. Бироқ 2019 йил август ойида АҚШ Миллий стандартлар ва

¹ Artificial Intelligence Strategy of the German Federal Government. 2020 Update // https://www.kistategie-deutschland.de/files/downloads/Fortschreibung_KI-Strategie_engl.pdf

² Laura Liebig, Anna Jobin, Dr., Artificial Intelligence made in X: The German AI policy landscape // Alexander von Humboldt Institute für Internet und Gesellschaft, 16 ноябрь 2022 <https://www.hiig.de/en/german-ai-policy/>

технологиялар институти (NIST) сунъий интеллект соҳасида етакчиликка эришиш учун технология стандартлари ва тегишли воситаларни ишлаб чиқишда федерал иштирокни таъминлаш режасини тақдим этди.¹ 2020 йилда АҚШ СИ технологияларини ривожлантириш ва унинг этик фойдаланишини таъминлашга қаратилган миллий стратегияни эълон қилди. АҚШда мавжуд қонунчилик СИдан мудофаа, соғлиқни сақлаш ва хавфсизлик каби соҳаларда фойдаланишни тартибга солади. Бироқ ҳозирда АҚШда бизнес ва давлат ташкилотларида СИдан фойдаланишда камситиш, айирмачиликка йўл қўймаслик, шаффофлик ва жавобгарлик бўйича этик принциплар ишлаб чиқилмоқда.

АҚШ сунъий интеллектга инвестициялар киритиш бўйича глобал етакчи ҳисобланади ва бу кўрсаткич бўйича иккинчи ўринда турган Хитойдан анча олдинда.² 2022 Global AI Index маълумотларига кўра, АҚШ тадқиқот ва ишланмалар, тижорий жорий этиш даражаси ва кадрлар салоҳияти каби кўрсаткичларда биринчи ўринни эгаллайди.³

2021 йилда АҚШда “Миллий сунъий интеллект ташаббуси тўғрисида”ги қонун кучга кирди. Мазкур Қонун сунъий интеллект соҳасидаги долзарб мақсадларни белгилаган ва уларга эришиш бўйича асосий қадамларни кўрсатган стратегик режалаштириш ҳужжатидир. Ушбу Қонунга кўра, Миллий сунъий интеллект ташаббуси АҚШнинг сунъий интеллект соҳасидаги тадқиқот ва ишланмаларида етакчилик қилишини, глобал устунликка эришишини ҳамда давлат ва хусусий секторларда ишончли сунъий интеллект тизимларини жорий қилишни мақсад қилади. Шунингдек, сунъий интеллектдан фойдаланишдан Америка фуқаролари учун максимал манфаат олиш, барча иқтисодий ва ижтимоий соҳаларга сунъий интеллект тизимларини кенг жорий этишга тайёр бўлган ишчи кучини тайёрлаш назарда тутилган.⁴

Қонуннинг муҳим талабларидан бири шуки, сунъий интеллектни ривожлантириш бўйича стратегик режа қонун кучга кирганидан кейин икки йилдан кечикмай ишлаб чиқилиши ва ҳар 3 йилда доимий равишда янгиланиб борилиши лозим.

АҚШнинг “Миллий сунъий интеллект ташаббуси тўғрисида”ги қонунида сунъий интеллект ташаббусларини амалга ошириш

¹ https://www.nist.gov/system/files/documents/2019/08/10/ai_standards_

² <https://oecd.ai/en/data?selectedArea=investments-in-ai-and-data&selectedVisualization=vc-investments-in-ai-by-country>

³ <https://www.tortoisemedia.com/intelligence/global-ai/>

⁴ National Artificial Intelligence Initiative Act of 2020 // <https://www.congress.gov/bill/116th-congress/house-bill/6216>

жараёнини баҳолаш бўйича мақсадлар, устувор йўналишлар ва кўрсаткичлар ўз ифодасини топган бўлиб, ташаббусни амалга оширишга масъул бўлган федерал агентликлар қуйидаги мақсадларга эришишлари баён этилган:

- сунъий интеллект соҳасида федерал ҳукумат эътибори ва инвестицияларга муҳтож бўлган тадқиқотлар, ишланмалар ва кўргазма лойиҳалари йўналишларини аниқлаш ва устувор қилиб белгилаш;

- сунъий интеллект соҳасидаги фанлараро тадқиқотлар, ишланмалар, кўргазмалар, таълим ва ахборот-маърифий тадбирлар учун узоқ муддатли молиялаштиришни таъминлаш;

- сунъий интеллект қўлланилиши билан боғлиқ ахлоқий, ҳуқуқий, экологик, хавфсизлик ва бошқа ўхшаш ижтимоий масалалар бўйича тадқиқотларни қўллаб-қувватлаш;

- сунъий интеллект соҳасидаги тадқиқот ва ишланмалар учун пухта танланган, стандартлаштирилган, хавфсиз, репрезентатив ва шахсий дахлсизлик нуқтаи назаридан ҳимояланган маълумотлар тўпламларининг мавжудлигини таъминлаш ёки унга ёрдам бериш;

- сунъий интеллект соҳасидаги тадқиқот ва ишланмалар учун зарур ҳисоблаш, тармоқ ва ахборот воситаларини таъминлаш ёки унга ёрдам бериш;

- сунъий интеллект тизимларини тажрибадан амалиётга ўтказишдаги тўсиқларни камайтириш ва бу орқали жамият ва АҚШ рақобатбардошлиги манфаатига хизмат қилиш;

- сунъий интеллект соҳасидаги илмий тадқиқот институтлари тармоғини қўллаб-қувватлаш ва мувофиқлаштириш;

- сунъий интеллектнинг АҚШ иқтисодий ўсишига ва бошқа ижтимоий кўрсаткичларга қўшган ҳиссасини ўлчаш ва кузатиш бўйича Иқтисодий маслаҳатчилар кенгаши билан маслаҳатлашиш.¹

2022 йил октябрида АҚШ Президенти маъмуриятининг Илмий-техник сиёсат бошқармаси “Сунъий интеллект ҳуқуқлари тўғрисидаги қонун лойиҳаси” (Blueprint for an AI Bill of Rights) номли ҳужжатни эълон қилди.² Ҳужжат ишончли сунъий интеллектни яратиш бўйича амалий қўлланма бўлиб, инсон ҳуқуқлари ёки ҳаётининг муҳим ресурслар ва хизматларга кириш имкониятига жиддий таъсир кўрсатиши мумкин бўлган автоматлаштирилган тизимларни яратиш ва улардан фойдаланишда қуйидаги 5 та асосий тамойилларга риоя қилиш кераклигини белгилайди:

¹ [https:// ai.gov / research /](https://ai.gov/research/)

² Blueprint for an AI Bill of Rights // [https:// www.whitehouse.gov / ostp / ai-bill-of-rights /](https://www.whitehouse.gov/ostp/ai-bill-of-rights/)

- Сунъий интеллект тизимларининг хавфсизлиги ва самарадорлиги;
- Алгоритмик камситишнинг олдини олиш;
- Маълумотларни конфиденциаллигини таъминлаш – лойиҳалаштириш ва сукут бўйича;
- Сунъий интеллект тизимлари билан ўзаро таъсир тўғрисида огоҳлантириш ва унинг натижалари тушунтирилиши;
- Сунъий интеллект тизимлари устидан инсон томонидан назорат қилиш, сунъий интеллект билан ўзаро таъсирдан бош тортиш ҳуқуқи ва тизим хатоси ёки унинг ишдан чиқиши ҳолатида инсонга мурожаат қилиш ҳуқуқи.

Хорижий давлатлар (Европа Иттифоқи ва АҚШ) қонунчилиги тажрибасидан келиб чиққан ҳолда мамлакатимизда ҳам келажакда ишлаб чиқиладиган ва қабул қилинадиган “Сунъий интеллект тўғрисида”ги Қонун қуйидаги асосий элементларини ўзида акс этиши ҳақида хулоса қилиш мумкин:

1. **Хавфларни таснифлаш.** СИ тўғрисидаги қонунлар СИ тизимларини улар кўрсатиши мумкин бўлган хавф даражасига кўра таснифлаши лозим. Шу ўринда соғлиқни сақлаш, транспорт, суд ва ҳуқуқ-тартибот органларида СИдан фойдаланадиган тизимлар **юқори хавфли** тизим сифатида таснифланади. **Ўрта ва паст хавфли** тизимларга нисбатан камроқ талаблар қўйилса-да, улар асосан шаффофлик ва хавфсизлик стандартларига жавоб бериши талаб этилади.

2. **Шаффофлик ва тушунарлилик.** СИ тўғрисидаги қонуннинг асосий қоидаларидан бири алгоритмларнинг тушунарлилиги ва шаффофлигига бўлган талабдир. Фойдаланувчилар ва назорат органлари СИ қандай қарорлар қабул қилаётганини тушунишлари керак.

3. **Этика ва дискриминацияга йўл қўймаслик.** Кўплаб мамлакатлар камситиш, айирмачиликнинг олдини олиш ва адолатни таъминлаш мақсадида СИ этикаси тўғрисидаги мажбурий қоидаларни ўз қонунларига киритиш чорасини кўрмоқдалар. Бу ўз навбатида алгоритмларнинг ирқ, жинс, дин ёки бошқа белгилар бўйича ҳар қандай камситишларга йўл қўймаслик асосида ишлаб чиқирилишини ўз ичига олади.

4. **Ишлаб чиқувчилар ва фойдаланувчиларнинг жавобгарлиги.** Қонунчилик СИдан фойдаланиш учун жавобгарлик ишлаб чиқувчилар, операторлар ва охириги фойдаланувчилар ўртасида аниқ тақсимланишини талаб қилади.

5. Халқаро ҳамкорлик. СИни тартибга солишнинг мувофиқлаш-тирилган стандартларини ишлаб чиқишда ушбу принцип муҳим роль ўйнайди.

Сунъий интеллект тўғрисидаги қонунни қабул қилиш зарурати жамият ва давлат ҳаётида замонавий технологияларнинг тез суръатлар билан ривожланиши, уларнинг турли ҳаёт соҳаларига таъсири ва фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш зарурияти билан боғлиқ бўлади. СИ замонавий иқтисодиёт, ҳуқуқий тизим, соғлиқни сақлаш, транспорт ва бошқа соҳаларнинг тобора муҳим қисмига айланмоқда. Аммо аниқ меъёрий ҳужжатларнинг йўқлиги инсон ҳуқуқларининг бузилиши, технологиялардан ноэтик фойдаланилиши ва ижтимоий тенгсизликнинг юзага келиши каби бир қатор салбий оқибатларга олиб келиши мумкин.

Сунъий интеллект тўғрисидаги қонунни қабул қилиш учун зарур бўлган асосий сабаблар қуйидагилардан иборат:

Инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш. СИ тизимлари шахсий ҳаёт ва инсон ҳуқуқларига катта таъсир ўтказиши мумкин. Масалан, юзни таниб олиш тизимлари шахсий ҳаёт дахлсизлиги ҳуқуқини бузиши, қарорлар қабул қилиш алгоритмлари эса камситишга сабаб бўлиши мумкин. СИ тўғрисидаги қонун фуқароларни бундай хавфлардан ҳимоя қилиш ва асосий ҳуқуқларини ҳимоя қилиш учун зарурдир. Жумладан, СИ тизимлари томонидан катта ҳажмдаги маълумотларни йиғиш ва қайта ишлаш тизимлари шахсий ҳуқуққа оид маълумотнинг сизиб чиқиши ёки унинг қонунга хилоф равишда фойдаланилишини олдини олиш учун назорат қилиниши керак.

Назоратсиз СИ тизимлари кредит бериш ёки суд ишларини юритиш каби соҳаларда хато қарорлар қабул қилиши мумкин. Қонун ўз навбатида алгоритмлар орқали камситишнинг олдини олиш чораларини назарда тутиши керак.

Қолаверса, СИ жамиятнинг этик нормаларига катта таъсир кўрсатиши мумкин. Шундай экан, СИ жамият манфаатларини ҳимоя қиладиган ва этик стандартларга риоя қилинишини кафолатлайдиган қонунлар жуда зарур. Бу каби Қонун СИнинг жамият учун маънавий жиҳатдан қабул қилинмайдиган қарорлар қабул қилинишига йўл қўймасликка ёрдам беради.

СИ тизимлари жамият учун ўз фаолиятининг ижтимоий оқибатларини ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқиши ва фойдаланилиши керак.

СИ билан боғлиқ асосий муаммолардан бири бу “қора қути” алгоритмлари бўлиб, унда фойдаланувчилар ва ҳатто ишлаб чиқувчилар ҳам тизим қандай қарорлар қабул қилишини тушунтириб бера олмайди. СИ тўғрисидаги қонун ошкораликни таъминлаш учун жуда муҳим.

СИ тизимлари фойдаланувчилари учун, айниқса, тиббиёт ёки суд тизими каби муҳим соҳаларда қарорлар қабул қилиш сабабларини тушунишлари борасида имкониятга эга бўлиши керак.

Давлат идоралари ва компаниялар СИ тизимларининг ишлаш принциплари ҳақида ахборот беришлари лозим, бу ишончсизликни олдини олиш ва жамоат назоратини таъминлашга хизмат қилади.

Аниқ қонунларнинг мавжуд бўлмаслиги СИ тизимлари орқали содир этилган хатолар ёки шу орқали етказилган зарар учун ким жавобгар эканини ноаниқ бўлишига олиб келади. Шу сабабли СИ тўғрисидаги қонунда ишлаб чиқувчилар ва фойдаланувчиларнинг жавобгарлиги аниқ белгилаши керак. Бунда СИдан фойдаланишда хатолар ёки суиистеъмолликлар натижасида жабрланганлар компенсация олишлари мумкин бўлади.

Қонунчилик СИ тизимларининг, айниқса, муҳим инфратузилмаларда қўлланилаётган тизимлар хавфсизлигини таъминлаш бўйича талабларни белгилашда ҳам муҳим аҳамият касб этади.

СИ бу глобал технология бўлиб, халқаро тартибга солиш ва ҳуқуқий нормаларнинг мувофиқлаштирилишини талаб қилади. Мувофиқлаштирилмаган қонунларсиз давлатлар СИНинг чегаралараро фаолияти билан боғлиқ муаммоларга дуч келиши мумкин. Қолаверса, миллий қонунчилик халқаро нормалар билан мувофиқлаштирилиши керак, шунда ҳуқуқий бўшлиқлардан қочиш ва СИни самарали бошқариш мумкин бўлади.

Сунъий интеллект ҳақидаги қонуннинг тузилиши, одатда, СИдан фойдаланишни тартибга солишга қаратилган турли боблардан иборат бўлиб, мамлакатлар ва уларнинг ҳуқуқий тизимига қараб ўзгариши ва турлича бўлиши мумкин. Бироқ асосий элементлар умумий бўлиб қолади.

МАЖИДОВ ШАХЗОД АБДИХАЛИЛ ЎҒЛИ

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси
таянч докторанти

КОРРУПЦИЯГА ОИД ҲУҚУҚБУЗАРЛИК ҲАҚИДА ХАБАР БЕРГАН ШАХСЛАРНИ РАҒБАТЛАНТИРИШДА УЛАРНИНГ РЕЕСТРИНИ ЖОРИЙ ЭТИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Аннотация. Мазкур мақолада коррупциявий ҳуқуқбузарликлар ҳақида хабар берган шахсларни рағбатлантиришнинг электрон тизимини жорий этиш истиқболлари таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: коррупция, чет эл фуқаролари, коррупцияга қарши курашиш, коррупциявий ҳуқуқбузарликлар, хабар берган шахслар.

Аннотация. В данной статье проанализированы перспективы внедрения электронной системы стимулирования лиц, сообщивших о коррупционных правонарушениях.

Ключевые слова: коррупция, иностранные граждане, противодействие коррупции, коррупционные правонарушения, информаторы.

Annotation. This article analyzes the prospects for the introduction of an electronic incentive system for persons who have reported corruption offenses.

Key words: corruption, foreign citizens, anti-corruption, corruption offenses, whistleblowers.

PricewaterhouseCoopers (PwC) халқаро ташкилоти томонидан олиб борилган таҳлилларга кўра, бугунги кунда дунёда коррупцияга оид жиноятларнинг 43 фоизи кўнгилли хабар берувчи шахслар (кейинги ўринларда хабар берган шахслар) орқали фош этилаётганлиги аниқланган¹. Шу сабабли, бугунги кунда коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларга қарши курашишда хабар берган шахсларнинг беғараз кўмаги муҳим аҳамият касб этмоқда.

Маълумки, Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонунининг 28-моддасига мувофиқ коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар тўғрисида хабар қилувчи шахсларни рағбатлантириш Ўзбекистон Республикаси Вазирлар

¹ (Электрон манба): Economic crime: people, culture and controls. The 4th biennial Global Economic Crime Survey. https://www.whistleblowers.org/wp-content/uploads/2018/11/pwc_survey.pdf

Маҳкамаси томонидан белгиланган тартибда амалга оширилиши белгиланган¹.

Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 31 декабрдаги 829-сон қарори билан тасдиқланган “Коррупцияга оид ҳуқуқбузарлик ҳақида хабар берган ёки коррупцияга қарши курашишга бошқа тарзда кўмаклашган шахсларни рағбатлантириш тартиби тўғрисида”ги низом асосида рағбатлантириш чора-тадбирлари амалга оширилмоқда². Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси томонидан тақдим этилган статистика маълумотларига кўра, **2021 йилда 18 нафар, 2022 йилда 68 нафар, 2023 йилда эса 30 нафар** шахслар коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар ҳақида хабар берганлиги сабабли рағбатлантирилган³. Ушбу статистика маълумотларидан кўриниб турибдики, Ўзбекистонда рағбатлантирилган шахсларнинг сони жуда паст кўрсаткичларни ташкил этмоқда. Шу сабабли, Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашишда хабар берган шахсларни ушбу жиноятга қарши курашишга қўшаётган ҳиссалари учун муносиб тақдирлаш, уларнинг жиноятчиликка қарши курашишдаги фаоллигини янада ошириш ҳамда жамиятда коррупцияга нисбатан муросасиз муносабатни шакллантириш ва коррупцияга қарши курашиш самарадорлигини янада ошириш мақсадида амалдаги қонунчиликда белгиланган коррупцияга оид ҳуқуқбузарлик ҳақида хабар берган шахсларни рағбатлантиришга оид баъзи масалаларни кўриб чиқиш лозим.

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 829-сон қарори ижросини самарали таъминлаш мақсадида махсус комиссиялар томонидан коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар ҳақида хабар берган ёки коррупцияга қарши курашишга бошқа тарзда кўмаклашган шахсларни рағбатлантириш масалалари кўриб чиқилмоқда. Жумладан, юқорида таъкидланган қарор билан тасдиқланган низомнинг 13-бандига кўра, қуйидаги асослар мавжуд бўлганда рағбатлантириш масаласи кўриб чиқилиши белгиланган:

¹ Ўзбекистон Республикаси “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуни. ЎРҚ-419-сон. 03.01.2017. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. <https://lex.uz/docs/5193571>

² Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Коррупцияга оид ҳуқуқбузарлик ҳақида хабар берган ёки коррупцияга қарши курашишга бошқа тарзда кўмаклашган шахсларни рағбатлантириш тартиби тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақида»ги Қарори. ВМҚ-829-сон. 31.12.2020. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. <https://lex.uz/docs/5193571>

³ (Электрон манба): <https://prokuratura.uz/#/newsview?id=8904>

коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар бўйича жиноят ишлари юзасидан суднинг айблов ҳукми ёки қарори қонуний кучга кирганда;

Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 84-моддаси биринчи қисмининг 1-3-бандлари, учинчи қисми ҳамда бешинчи қисмининг 1-банди асосида айблилик тўғрисидаги масалани ҳал қилмай туриб жиноят ишини тугатиш ҳақидаги қарор прокурор томонидан тасдиқланганда ёки суднинг ажрими қонуний кучга кирганда;

қидирувдаги шахсга нисбатан қидирувнинг бекор қилинганлиги тўғрисида прокурорнинг, суриштирувчининг, терговчининг қарори ёки суднинг ажрими қабул қилинганда.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 84-моддаси биринчи қисми 1-бандига кўра, шахсни жавобгарликка тортиш муддати ўтган бўлса айблилик тўғрисидаги масалани ҳал қилмай туриб жиноят ишини тугатилиши ва хабар берган шахс рағбатлантирилиши лозим¹. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 64-моддасига мувофиқ ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноят содир этилган кундан бошлаб – икки йил, унча оғир бўлмаган жиноят содир этилган кундан бошлаб – тўрт йил, оғир жиноят содир этилган кундан бошлаб – саккиз йил, ўта оғир жиноят содир этилган кундан бошлаб – ўн тўрт йил ўтган бўлса, шахс жавобгарликдан озод қилинади². Бироқ таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, тегишли мансабдор шахслар томонидан хабар берган шахсларни рағбатлантиришда айрим ҳолатларда хабар берган шахслар мазкур рағбатлантиришдан четда қолмоқда. Жумладан, шахсни жавобгарликка тортиш муддати ўтиб кетганлиги узоқ вақтни ўз ичига олганлиги туфайли, мансабдор шахс томонидан хабар берган шахсни рағбатлантириш эътибордан четда қолдирилишига (одатда ёдидан кўтарилиши) ёхуд тергов ҳаракатларини олиб борган мансабдор шахснинг ўзгариши натижасида хабар берган шахсни рағбатлантириш амалга оширилмаслигига сабаб бўлмоқда.

Бундан ташқари, ўтказилган таҳлилларга кўра, ваколатли давлат органининг ҳузурида тузилган махсус комиссияларда хабар берган шахсларни рўйхатини шакллантириб, тақдим этишда баъзи бир муаммолар юзага келмоқда. Жумладан, айрим ҳолларда хабар

¹ Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодекси. 22.09.1994. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. <https://lex.uz/docs/111460#253765>

² Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси. 22.09.1994. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. <https://lex.uz/docs/111453#195036>

берган шахснинг хабари асосида тегишли тартибда қўзғатилган жиноят иши юзасидан дастлабки тергов ҳаракати ўтказилган ва суднинг айблов ҳукми ёки қарори қонуний кучга кирган пайтга қадар узоқ муддатнинг ўтиши хабар берган шахсларни рағбатлантиришда айрим ҳолларда тегишли мансабдор шахснинг эътиборидан четда қолишига сабаб бўлмоқда.

Шу нуқтаи назардан келиб чиқиб, илмий тадқиқот ишининг сўровномасида прокуратура ходимлари ўртасида ўтказилган таҳлил натижаларига кўра, **87.1 фоиз** респондентлар юқоридаги қайд этилган муаммо амалиётда “ҳа, мавжуд” деб, ҳисоблаши, **2.1 фоиз** “қисман тўғри” **10.8 фоизи** эса жавоб беришга қийналишганлиги аниқланган¹.

Шунингдек, олиб борилган таҳлилларга кўра, хабар берган шахсларнинг хабари асосида қўзғатилган коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар бўйича жиноят ишлари юзасидан суднинг айблов ҳукми ёки қарори қонуний кучга кириши, қидирувдаги шахсга нисбатан қидирувнинг бекор қилинганлиги тўғрисида прокурорнинг, суриштирувчининг, терговчининг қарори ёки суднинг ажрими қабул қилиниши ва Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 84-моддаси биринчи қисмининг 1-3-бандлари, учинчи қисми ҳамда бешинчи қисмининг 1-банди асосида айблилик тўғрисидаги масалани ҳал қилмай туриб жиноят ишини тугатиш ҳақидаги қарор прокурор томонидан тасдиқланганда ёки суднинг ажрими қонуний кучга кириши маълум вақт баъзида ушбу жараёнлар ойлаб ёки йиллаб вақтни талаб қилиши жиноят иши якунида хабар берган шахсларни рағбатлантириш учун асос бўладиган иш ҳужжатларини (жиноят иши, қарор, суднинг ҳукми ва ажрими) қидириш ва комиссияларга тақдим этишда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларда хизмат фаолиятини олиб бораётган ходимларда ортиқча вақт сарфининг ортишига сабаб бўлаётганлиги аниқланган.

Фикримизча, бугунги кунда хабар берган шахсларни коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар фактини берган пайтдан эътиборан хабарни рўйхатга олиш ва хабар асосида қўзғатилган жиноят ишининг якунида рағбатлантиришни амалда бажарилган ёки бажарилмаганлигини кўрсатувчи ягона тизим мавжуд эмас. Хусусан, ушбу ҳолат бўйича коррупцияга қарши курашувчи органларда хизмат фаолиятини олиб бораётган амалиётчи мутахассислар ҳам хабар берган шахсларни рағбатлантиришда

¹ Ўзбекистон Республикаси прокуратура органлари ходимлар ўртасида онлайн ўтказилган сўровнома натижалари. Сўровнома ўтказилган сана: 21.02.2024.

мазкур муаммо борлигини таъкидлашган¹. Шу сабабли, хабар берган шахсларни хабар берган пайдан эътиборан уларнинг рўйхатини тизимли равишда доимий электрон тарзда юритиш тизимига эҳтиёж мавжуд. Шунга кўра, бугунги кунда хабар берган шахсларнинг марказлаштирилган рўйхатини ишлаб чиқиш ва кибер ҳимояга мувофиқ бўлган электрон тизим орқали ягона маълумотлар базасини юритиш муҳим аҳамият касб этмоқда. Жумладан, ҳар бир хабарни марказлаштирилган тизимга рўйхатга олиш ва таҳлил қилиш имкониятини берувчи марказлаштирилган электрон тизимни яратиш, узлуксиз фаолият кўрсатишини таъминлаш ва уни доимий такомиллаштириб бориш, шунингдек марказлаштирилган электрон тизимдаги хабарларни таҳлил қилиш, хабар берувчиларнинг ягона маълумотлар базасини юритиш ва уларни рағбатлантириш билан боғлиқ жараёнларни кузатиб бориш тизими ишлаб чиқиш лозим. Бу эса ўз навбатида, хабар берган шахсларнинг мурожаатлари билан тезкор равишда ишлаш, уларни ўз вақтида рағбатлантириш ҳамда ортиқча вақт сарфининг камайишига имкон яратади.

Бизнингча, марказлаштирилган электрон хабар тизимини ишлаб чиқиш, хабарларни таҳлил қилиш ва хабар берган шахсларнинг ягона маълумотлар базасини юритиш билан боғлиқ жараёнларни бошқарувчи ваколатли махсус давлат органи сифатида Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш агентлигини (кейинги ўринларда Агентлик) белгилаш лозим. Сабаби, Вазирлар Маҳкамасининг 829-сон қарори билан тасдиқланган “Коррупцияга оид ҳуқуқбузарлик ҳақида хабар берган ёки коррупцияга қарши курашишга бошқа тарзда кўмаклашган шахсларни рағбатлантириш тартиби тўғрисида”ги низомнинг 25-бандида рағбатлантирилган коррупцияга оид ҳуқуқбузарлик ҳақида хабар берган ёки коррупцияга қарши курашишга бошқа тарзда кўмаклашган шахсларнинг ҳисоби коррупцияга қарши курашувчи органлар тақдим этган маълумот асосида Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш агентлиги томонидан юритилиши белгиланган².

¹ Изоҳ: муаллиф томонидан ушбу муаммо юзасидан коррупцияга қарши курашувчи органлардаги айрим мутахассислар томонидан фикр алмашилган. 28.03.2024.

² Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Коррупцияга оид ҳуқуқбузарлик ҳақида хабар берган ёки коррупцияга қарши курашишга бошқа тарзда кўмаклашган шахсларни рағбатлантириш тартиби тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақида»ги Қарори. ВМҚ-829-сон. 31.12.2020. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. <https://lex.uz/docs/5193571>

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 29 июндаги 4761-сон “Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш агентлиги фаолиятини ташкил этиш тўғриси”даги Қарори билан Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш агентлиги ташкил этилган¹. Ушбу Қарор билан Агентлик бошқарув ходимларининг чекланган сони 50 та штат бирлиги миқдорида белгиланган бўлиб, штат бирлигида рақамлаштириш бошқармаси мавжуд эмас. Бу эса ўз навбатида, Агентлик тизимида марказлаштирилган электрон хабар тизим фаолиятини йўлга қўйиш ва самарали фаолият юритилишида янги бошқарма ва штат birlikларини ташкил этилишини тақозо этади.

Фикримизча, Агентлик фаолиятида марказлаштирилган электрон хабар тизимини жорий этиш орқали ҳар бир келиб тушаётган хабарларни таҳлил қилиш, хабар берган шахсларнинг ягона маълумотлар базасини юритиш, коррупциявий ҳуқуқбузарликлар содир этилаётган соҳалар кесимини таҳлил қилиш ва коррупциявий хавф-хатарларни баҳолаш, шунингдек умумлаштирилган маълумотлардан коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши курашиш борасидаги давлат сиёсатининг шакллантиришда, ташкилий чора-тадбирлар ва тавсияларни ишлаб чиқишида фойдаланиш мумкин.

Юқорида олиб борилган таҳлилларга кўра, амалдаги қонунчиликни такомиллаштириш юзасидан қуйидаги таклифлар илгари сурилди:

биринчидан, коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларнинг тоифалари бўйича рўйхатга олиш, қабул қилиш, кўриб чиқиш ёки қонуний ҳал этиш мақсадида Агентлик фаолиятида марказлаштирилган электрон хабар тизимини жорий этиш;

иккинчидан, марказлаштирилган электрон хабар тизимида берилган ҳар бир хабар бўйича амалдаги қонунчиликда белгиланган рағбатлантириш асослари мавжуд бўлганда электрон хабар тизимида автоматик қайд этилиши ва рағбатлантириш масаласи кўриб чиқилиши билан боғлиқ фаолиятни узлуксиз таъминланишини жорий этиш;

учинчидан, Агентликни ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга ва бошқа давлат ташкилотларига келиб тушган хабарнинг марказлаштирилган электрон тизимга киритилиши, кўриб

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш агентлиги фаолиятини ташкил этиш тўғриси”даги Қарори. 29.06.2020. ПҚ-4761-сон. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. <https://lex.uz/docs/4875782>

чиқилиши, ҳал этилиши жараёнларини мувофиқлаштиришда махсус ваколатли давлат органи сифатида белгилаш;

тўртинчидан, Агентликда алоҳида тартибда марказлаштирилган электрон хабар тизими билан доимий шуғулланиш, уни узлуксиз фаолият кўрсатишини таъминлаш ва уни доимий такомиллаштириб бориш мақсадида рақамлаштириш бошқармасини ташкил этиш мақсадга мувофиқ.

ОЛЛАЗАРОВА МАМУРА МУЗАФФАРОВНА

независимый соискатель в Ташкентском государственном юридическом университете, преподаватель института “ISFT” кафедры Фундаментальных экономических наук

ҚОНУН УСТУВОР – ЖАЗО МУҚАРРАР

Аннотация: данная статья посвящена анализу причин возникновения преступности среди молодежи, социальных, экономических, культурных факторов, а также профилактике правонарушений, примерам успешных образовательных программам и ресоциализации молодежи в Республике Узбекистан

Ключевые слова: преступность среди молодежи, основные цели профилактики, особенности воспитания детей, меры по снижению преступности.

Сегодня в мире насчитывается около 1 млрд молодых людей, что составляет 16% мирового населения¹. Молодежь, как показывает история, является очень бесценным ресурсом общества, но, с другой стороны, бывают склонны к различным негативным воздействиям извне, например подвергаться призывам к восстаниям (“Французская весна” против буржуазии 1968 г., демонстрация студентов в Пекине 1989 года, Бархатная революция в Чехословакии, протест студентов во Великобритании 2010-2014 гг. и др.). Помимо этого, с каждым годом всё выше и выше показатели преступлений, совершенных молодежью.

Существует множество причин, из-за которых молодежь оказывается в зонах лишения свободы. Для начала отметим, что согласно исследованиям ООН, молодежью определяют лица от 15

¹ Международный день молодежи: цифры и факты. Дата публикации: 11.08.2023. Национальный статистический комитет Кыргызской Республики. <https://stat.gov.kg/ru>

до 24 лет¹. Обратим внимание, что в данный возрастной период психология и мышление человека является в какой-то степени нестабильной, в силу некоторых факторов характер намного агрессивней, чем у лиц более зрелого возраста. Учитывая всевозможные факторы, влияющие на повышение статистики преступности среди молодежи, далее приведем приблизительные факторы такие как социальная среда, психологические факторы, возрастные особенности, экономические и социальные условия, влияние массовой культуры, отсутствие досуга и другие:

- Семейные отношения: неблагополучные семьи, употребление запретных веществ родителями, отсутствие родительского контроля и участия в жизни ребенка;

- Друзья и сверстники: подростки часто стремятся к принятию в группе и если окружение принимают совершивших правонарушения (“подростковые бунты”), это может стать причиной различных неправомерных действий;

- Психологические факторы: в некоторых случаях молодежь определяет мелкие хулиганства как способ самовыражения, проявления независимости, свободы и идентичности, попытки показать свою значимость в глазах сверстников;

- Возрастные потребности: молодежь находится в стадии определения границ дозволенного, процесс оценки чаще всего выражается совершением мелких правонарушений;

- Бедность и безработица: в силу отсутствия финансового достатка они могут прибегать к преступлениям с целью выживания;

- Отсутствие доступа к образованию: ограниченные возможности могут привести к депрессии и выплескиваться в виде агрессии и совершения хулиганства;

- Медиа и социальные сети: контент, пропагандирующий насилие или альтернативные нормы поведения может привести к хулиганствам;

- Отсутствие досуга: недостаток конструктивной занятости может заставить подростков искать развлечение в незаконных действиях.

Выше мы перечислили возможные причины, которые могут подвергнуть молодежь к совершению преступлений. Помимо всего, стоит еще упомянуть что из-за войн, эпидемий и т. п. в некоторых странах выросло преступность среди молодежи, подростки-

¹ Мир, достоинство и равенство на здоровой планете 2024. <https://www.un.org/ru/global-issues/youth>

беженцы прибегали к правонарушениям, примером может послужить Швейцария, которая приняла беженцев Алжира и Марокко¹. Особое внимание к молодой части населения, применение различных мер, поспособствуют к их развитию, а также могут не только снизить показатели преступлений, но и стать причиной стремления молодежи к благополучной жизни. Также, согласно словам криминолога Дирка Байера (Институт изучения проблем делинквентного поведения и профилактики преступности (Institut für Delinquenz und Kriminalprävention) при Цюрихской высшей школе прикладных наук ZHAW), общество стало в разы агрессивней, особенно агрессивней стала молодежь, также он считает, что нравы общества начали грубеть, это нашло свое подтверждение в показателях, где процент преступлений среди молодежи за 10 лет вырос на треть².

Предложения и рекомендации. Предотвращение преступлений среди подростков требует комплексного подхода, который вбирает в себя такие меры как:

- работа с семьей: Повышение родительской ответственности, участие в жизни детей, программы семейной терапии для преодоления конфликтов и предотвращения насилия

- образовательные учреждения: организации семинаров и тренингов о негативных последствиях насилия, правонарушений и полового воспитания

- программы досуга: стимулирование волонтерства а также участие в спортивных, творческих и культурных мероприятиях

- правоохранные меры: проведение семинарских встреч для установления доверительных отношений между правоохранными органами и молодежью

- создание инициатив по контролю и уменьшению количества насильственного контента в медиа и социальных сетях.

Успех в предотвращении преступности среди молодежи основывается на взаимодействии различных факторов, таких как вовлечение в общество, здоровое общение с семьей, доступ к необходимым ресурсам. Важно помнить, что каждое конкретное решение должно учитывать особенности конкретной ситуации и индивидуальные потребности молодежи.

¹ Почему в Швейцарии увеличилось число правонарушений? 2023 г. <https://www.swissinfo.ch/rus/качество-жизни/switzerland-sees-record-levels-of-theft-in>

² Там же.

YUSUPOVA FARINGIZ O'KTAM QIZI

Toshkent davlat yuridik universiteti
Xalqaro huquq va inson huquqlari kafedrası o'qituvchisi

TIBBIY MA'LUMOTLARNING XAVFSIZLIGINING HUQUQIY TARTIBGA SOLISHDA COVID-19 PANDEMIYASINING TA'SIRI

Annotatsiya: COVID-19 pandemiyasi davrida tibbiy ma'lumotlar va ularning xavfsizligi masalasi muhim ahamiyat kasb etdi. Pandemiya tibbiyot tizimlari, sog'liqni saqlash sohasidagi texnologiyalar, shuningdek, ma'lumotlarni qayta ishlash va tarqatish amaliyotlariga katta ta'sir ko'rsatdi. Shu davrda tibbiy axborotlarning to'plangan hajmi misli ko'rilmagan darajada oshdi, bu esa ushbu ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha mavjud qonunchilikni qayta ko'rib chiqish zaruratini keltirib chiqardi. Mazkur maqolada tibbiy ma'lumotlarning maxfiyligi va xavfsizligini ta'minlashdagi huquqiy tartibga solish mexanizmlariga COVID-19 pandemiyasi qanday ta'sir ko'rsatgani tahlil qilinadi. Xususan, teletibbiyot, elektron sog'liqni saqlash tizimlari va ma'lumotlar almashinuvi jarayonlaridagi o'zgarishlar ko'rib chiqiladi. Pandemiya davrida tibbiy ma'lumotlarni himoya qilish bilan bog'liq xalqaro va milliy darajadagi qoidalar, qonunchilik normalarining pandemiya sharoitida qayta talqin qilinishi hamda yangi xavfsizlik choralarining joriy etilishi ko'rsatiladi. Ushbu mavzu bo'yicha tadqiqotlar pandemiya davridagi o'zgarishlarning uzoq muddatli huquqiy oqibatlari va tibbiy ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlash bo'yicha kelajakdagi siyosiy choralarga e'tibor qaratadi.

Kalit so'zlar: Shaxsiy ma'lumotlar xavfsizligi, sog'liqni saqlash huquqi, ma'lumotlarni himoya qilish, tibbiy maxfiylik, huquqiy me'yorlar, ma'lumotlar xavfsizligi qonunchiligi, tibbiy ma'lumotlar xavfsizligi, axborot xavfsizligi, maxfiy ma'lumotlar himoyash, elektron sog'liqni saqlash, shaxsiy ma'lumotlar to'g'risidagi qonun, raqamli xavfsizlik, xalqaro huquqiy me'yorlar, sog'liqni saqlash tizimi, ma'lumotlarning noqonuniy ishlatilishi.

Аннотация: Во время пандемии COVID-19 вопрос медицинских данных и их безопасности стал важным. Пандемия оказала серьезное влияние на медицинские системы, технологии здравоохранения, а также методы обработки и распространения данных. За этот период объем собираемой медицинской информации увеличился до беспрецедентного уровня, что вызвало необходимость пересмотра действующего законодательства о защите этой информации. В данной статье анализируется влияние

пандемии COVID-19 на механизмы правового регулирования обеспечения конфиденциальности и безопасности медицинской информации. В частности, рассмотрены изменения в телемедицине, электронных системах здравоохранения и процессах обмена данными. В период пандемии будут показаны международные и национальные правила, связанные с защитой медицинских данных, переосмыслением правовых норм в условиях пандемии и введением новых мер безопасности. Исследования по этой теме сосредоточены на долгосрочных правовых последствиях изменений во время пандемии и будущих политических мерах по обеспечению безопасности медицинской информации.

Ключевые слова: безопасность персональных данных, право на здоровье, защита данных, медицинская конфиденциальность, правовые нормы, законодательство о безопасности данных, безопасность медицинских данных, информационная безопасность, защита конфиденциальных данных, электронное здравоохранение, закон о персональных данных, цифровая безопасность, международно-правовые нормы, система здравоохранения, незаконное использование данных.

Abstract: During the COVID-19 pandemic, the issue of medical data and its security has become important. The pandemic has had a major impact on medical systems, healthcare technologies, and data processing and distribution practices. During this period, the volume of collected medical information has increased to an unprecedented level, which has caused the need to revise the existing legislation on the protection of this information. This article analyzes the impact of the COVID-19 pandemic on legal regulatory mechanisms for ensuring the confidentiality and security of medical information. In particular, changes in telemedicine, electronic health systems and data exchange processes are considered. During the pandemic, international and national regulations related to the protection of medical data, reinterpretation of legal norms in pandemic conditions and the introduction of new security measures will be shown. Research on this topic focuses on the long-term legal implications of changes during the pandemic and future policy measures to ensure the security of medical information.

Keywords: Personal data security, health right, data protection, medical confidentiality, legal norms, data security legislation, medical data security, information security, confidential data protection, e-health, law on personal data, digital security, international legal norms, health care system, illegal use of data.

Kirish

Tibbiy ma'lumotlarning xavfsizligini ta'minlash zamonaviy jamiyatda eng muhim masalalardan biriga aylangan. Sog'liqni saqlash sohasidagi raqamli texnologiyalar va elektron tibbiyot tizimlarining rivojlanishi bilan birga, bemorlarning shaxsiy ma'lumotlari tobora ko'proq raqamli shaklda saqlanmoqda va qayta ishlanmoqda. Bu esa o'z navbatida, tibbiy ma'lumotlarning maxfiyligi va xavfsizligini ta'minlash bo'yicha huquqiy mexanizmlarni kuchaytirish zaruratini tug'dirmoqda.

Tibbiy ma'lumotlar – inson sog'lig'i, davolanishi, tibbiy tashxis va boshqa shaxsiy sog'liq ma'lumotlarini o'z ichiga olgan nozik axborotlar bo'lib, ushbu ma'lumotlar himoya qilinishi lozim. Ularning oshkor bo'lishi, noqonuniy foydalanilishi yoki o'g'irlanishi bemorlarga jiddiy zarar yetkazishi, shuningdek, sog'liqni saqlash muassasalarining obro'siga salbiy ta'sir qilishi mumkin. Shu sababli, xalqaro va milliy qonunchilik doirasida tibbiy ma'lumotlarni himoya qilishga qaratilgan huquqiy tartibotlar ishlab chiqilgan.

Global miqyosda sog'liqni saqlash xizmatlariga bo'lgan ehtiyoj keskin oshdi, bu esa tibbiy ma'lumotlarning katta hajmda yig'ilishi, qayta ishlanishi va almashinuvini talab qildi. Xususan, telemeditsina va raqamli sog'liqni saqlash platformalarining keng tarqalishi ushbu ma'lumotlarning xavfsizligini ta'minlash bo'yicha dolzarb masalalarni keltirib chiqardi.

Bu borada nafaqat Respublikamizda baliki xalqaro tashkilotlar tomonidan ham ko'pgina xalqaro hujjatlar ham qabul qilingan jumladan, Jahon sog'liqni saqlash tashkilotining 2020-2025 yillarga mo'ljallangan "Global sog'liqni saqlash sohasini raqamlashtirish" Strategiyasi, Jahon sog'liqni saqlash assambleyasi elektron sog'liqni saqlash bo'yicha WHA58.28-sonli rezolyutsiyasi, JSSTning WHA 58.28 eHealth Rezolyutsiyasi (2005), Yevropa Parlamenti va Kengashining 2011-yil 9-martdagi "Transchegaraviy tibbiy xizmatlar ko'rsatishda bemorlarning huquqlari" to'g'risidagi 2011/24/YeS sonli Direktivasi, O'zbekiston Respublikasining "Fuqarolar sog'lig'ini saqlash to'g'risida"gi Qonuni (1996), O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60 son "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni, 2019-2025 yillarda O'zbekiston Respublikasining sog'liqni saqlash tizimini rivojlantirish Konsepsiyasi, 2018-yil 20-oktyabrdagi 841-son "Sog'liqni saqlash sohasida raqamlashtirish ishlarini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori va "2030 yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorlari va mavzuga oid boshqa qonun

hujjatlarida belgilangan vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirishda ushbu dissertatsiya tadqiqoti muayyan darajada xizmat qiladi.

So'nggi yillarda texnologik taraqqiyot sog'liqni saqlash tizimida katta o'zgarishlar yasadi. Raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, tibbiyotda katta ma'lumotlar (big data) va teletibbiyot kabi innovatsiyalar tibbiy xizmatlarning samaradorligini oshirib, ularni global miqyosda ko'proq insonlar uchun qulay va arzonroq qilishga yordam berdi. Shu bilan birga, sog'liqni saqlash tizimlarida yangi texnologiyalardan foydalanish bir qator global muammolarni keltirib chiqardi, bu muammolar texnologiyalar bilan bog'liq xavflarni huquqiy jihatdan tartibga solishni talab qilmoqda.

Texnologik taraqqiyot sog'liqni saqlash sohasida ko'plab imkoniyatlarni taqdim etgan bo'lsa-da, global muammolar, xususan, tibbiy ma'lumotlar xavfsizligi, axborotning noto'g'ri ishlatilishi va teng imkoniyatlarga ega bo'lmagan davlatlar uchun qo'shimcha xavflarni keltirib chiqarmoqda. Shu bois, texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etishda huquqiy tartibga solish va xalqaro hamkorlik muhim rol o'ynaydi.

Sog'liqni saqlash sohasida shaxsiy ma'lumotlarning xavfsizligini ta'minlash dolzarb masalalardan biri bo'lib, turli olimlar ushbu mavzu bo'yicha turli xil yondashuvlarni ilgari surmoqdalar.

E.Usmanova, K.Gorbacheva fikriga ko'ra "Shaxsiy ma'lumotlar" deganda shaxsni aniqlash uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan har qanday ma'lumotlar tushuniladi. Bu shaxsning ismi, manzili, tug'ilgan sanasi va boshqa shaxsiy ma'lumotlarni o'z ichiga oladi[1].

O.Gostin, sog'liqni saqlash huquqi bo'yicha taniqli mutaxassis uning ta'kidlashicha, sog'liqni saqlash tizimida shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish sog'liqni saqlash tizimining qonuniy asoslarini mustahkamlash uchun zarurdir. U, ayniqsa, tibbiyotda shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilishning xalqaro va milliy qonunchilik normalarini ishlab chiqish va ularni amalga oshirish zarurligini ta'kidlaydi. Gostinning fikriga ko'ra, davlatlarning sog'liqni saqlashda shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish to'g'risidagi qonunchiligini takomillashtirishda xalqaro tajribalarga suyanish kerak[2].

Linda T., Buyuk Britaniyadagi sog'liqni saqlash tizimida shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha tadqiqot olib borgan. U sog'liqni saqlash tizimida bemorlarning roziligisiz ma'lumotlardan foydalanish masalalariga alohida e'tibor qaratadi. Uning ta'kidlashicha, har bir bemor o'zining tibbiy ma'lumotlarini qanday ishlatilayotgani va kimlar ularga kirish imkoniyatiga ega ekanligini bilishi lozim. U Buyuk Britaniyaning

sog'liqni saqlash tizimida tibbiy ma'lumotlarning maxfiyligini ta'minlash bo'yicha qonunchilikni yanada kuchaytirishni taklif qiladi[3].

David Gunkel, axborot texnologiyalari va axborot xavfsizligi sohasida taniqli olim, tibbiyot texnologiyalari va shaxsiy ma'lumotlar xavfsizligi bo'yicha chuqur tadqiqotlar olib boradi. Uning fikricha, zamonaviy texnologiyalar, xususan, sun'iy intellekt va ma'lumotlar tahlili jarayonida shaxsiy ma'lumotlarning muhofazasi uchun innovatsion yechimlar ishlab chiqilishi zarur. Gunkel, shuningdek, sog'liqni saqlashda axborot xavfsizligi siyosatini rivojlantirishda texnik hamda huquqiy choralar o'rtasida muvozanat saqlash kerakligini ta'kidlaydi.[4]

Xorijiy olimlarning fikrlaridan kelib chiqqan holda, sog'liqni saqlash sohasida shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilishning huquqiy jihatlari milliy qonunchilikni takomillashtirish, xalqaro standartlarga mos ravishda rivojlantirish va zamonaviy texnologiyalarni inobatga olish bilan bog'liqdir. Shu bilan birga, qonunchilikda innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash va bemorlarning shaxsiy huquqlarini himoya qilish o'rtasida nozik muvozanat saqlanishi kerak.

Material va metodlar

Mavzuni yoritishda tarixiylik, tizimli huquqiy tahlil, taqqoshlash, qiyosiy-huquqiy tahlil kabi usullardan foydalanilgan.

Tadqiqot natijalari

Sog'liqni saqlash sohasida shaxsiy ma'lumotlarning xavfsizligini ta'minlash bugungi kunda muhim masalalardan biri hisoblanadi. Zamonaviy tibbiyotning rivojlanishi bilan elektron sog'liqni saqlash tizimlari va raqamli tibbiyot xizmatlari keng qo'llanilmoqda. Bu esa bemorlarning shaxsiy va tibbiy ma'lumotlarini yig'ish, saqlash va ulardan foydalanish masalalarini hal qilishni talab etadi. Bemorlarning shaxsiy ma'lumotlarini noqonuniy ishlatish va axborot xavfsizligining buzilishi sog'liqni saqlash tizimining ishonchliligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli, so'nggi yillarda turli mamlakatlarda sog'liqni saqlash sohasida shaxsiy ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlash bo'yicha tadqiqotlar olib borilmoqda[5].

Texnologik taraqqiyotning sog'liqni saqlash sohasiga ta'sirini o'rganish natijalari bir qator muhim yutuqlar va muammolarni yuzaga chiqardi. Tadqiqotlar ko'rsatishicha, telemeditsina pandemiya davrida bemorlarga sog'liqni saqlash xizmatlarini tez va masofadan olish imkoniyatini taqdim etdi. Bu, ayniqsa, qishloq joylarida yoki tibbiy xizmatlarga yetib borish qiyin bo'lgan hududlarda ahamiyatli bo'ldi. Teletibbiyot yordamida bemorlarning klinikaga kelish zarurati kamaydi va tibbiy maslahatlar onlayn tarzda taqdim etildi.

Sun'iy intellekt tizimlarining o'zaro bog'liqligi va ma'lumotlarga bo'lgan ishonch tufayli maxfiylik bilan bog'liq muammolar yuzaga chiqdi. Katta ma'lumotlar orqali bemorlarning shaxsiy axborotlari bir necha tahlil platformalarida tarqatilishi va ishlov berilishi mumkin. Tadqiqotlar ko'rsatganidek, ushbu jarayon noto'g'ri amalga oshirilsa, bu tibbiy ma'lumotlarning buzilishi va noto'g'ri ishlatilishiga olib kelishi mumkin.

Elektron tibbiy kartalarning (EMR/EHR) keng joriy etilishi tibbiy hujjatlarni boshqarish va ma'lumotlarni saqlashni sezilarli darajada yaxshilagan. Bu ma'lumotlar almashinuvi jarayonini tezlashtirib, shifokorlar va sog'liqni saqlash muassasalariga yanada ko'proq axborot bilan ishlash imkoniyatini yaratdi. Tadqiqotlar EMR/EHR tizimlarining samaradorligini tasdiqladi, bu bemorlar bilan ishlashni osonlashtirdi va diagnostika jarayonini soddalashtirdi.

Kiberxavfsizlik tahdidlari elektron tibbiy kartalar uchun asosiy xavf bo'lib qolmoqda. Tadqiqotlar ko'rsatishicha, ko'plab sog'liqni saqlash muassasalari o'zlarining ma'lumotlar tizimlarini kiberhujumlardan yetarli darajada himoya qilmaydi, bu esa tibbiy ma'lumotlarning buzilishiga olib kelishi mumkin. Tadqiqotlar, shuningdek, sog'liqni saqlash tizimlarida xavfsizlik standartlari bo'yicha xalqaro miqyosda yagona qoidalar yetishmasligini ta'kidlaydi.

Texnologik taraqqiyot rivojlangan davlatlarda sog'liqni saqlash xizmatlari sifatini yaxshilashga xizmat qildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, rivojlangan mamlakatlarda texnologiyalarni joriy etish orqali tibbiy xizmatlar tezkor va zamonaviy bo'lib, kasalliklar oldini olish va davolashda yuqori natijalarga erishildi.

Biroq, rivojlanayotgan yoki qoloq mamlakatlarda tibbiy texnologiyalar yetishmovchiligi global sog'liqni saqlash tizimida jiddiy tengsizliklarni keltirib chiqardi. Tadqiqotlar ko'rsatganidek, ayrim davlatlarda texnologiyalarni yetkazib berish, infratuzilma, kadrlar tayyorlash va ularning foydalanish bo'yicha qiyinchiliklar mavjud. Bu esa global sog'liqni saqlash muammolarini hal qilishda asosiy to'siq bo'lib qolmoqda.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, texnologik taraqqiyot sog'liqni saqlash tizimiga katta foyda keltirgan bo'lsa-da, global sog'liqni saqlash muammolarini hal qilish uchun qo'shimcha chora-tadbirlar talab etiladi. Bemorlarning tibbiy ma'lumotlarini himoya qilish va raqamli xavfsizlikni ta'minlash, shuningdek, sog'liqni saqlash tizimlaridagi texnologik tengsizliklarni bartaraf etish uchun xalqaro hamkorlik va huquqiy tartibga solish muhim rol o'ynaydi.

Sun'iy intellekt va katta ma'lumotlarni tahlil qilish orqali kasalliklarni erta aniqlash, shaxsiy davolash rejalarini tuzish va umumiy

sog'liq holatini yaxshilashda ijobiy natijalar qayd etildi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, sun'iy intellekt algoritmlarini to'g'ri sozlash orqali diagnostika jarayonlari tezlashgan va natijalar yanada aniqroq bo'lgan.

Shu bilan birga, tadqiqotlar raqamli xizmatlar ko'rsatilishida tibbiy ma'lumotlarning xavfsizligi bo'yicha jiddiy muammolar borligini aniqladi. Ko'plab raqamli platformalar kiberhujumlarga nisbatan himoyasiz bo'lib chiqdi, bu esa bemorlarning maxfiy axborotlarining o'g'irlanishi xavfini oshirdi. Shu sababli, telemeditsina xizmatlarining xavfsizligi huquqiy va texnik ko'rinishdan yanada yaxshilanishi talab etiladi.

Jonsen AR, Winslade WJ.fikriga ko'ra tibbiy ma'lumotlar shaxsiy va maxfiy bo'lganligi sababli, ularni himoyalash zarurati juda yuqori. Ma'lumotlar noto'g'ri qo'llarga tushishi tibbiy xizmatlar ko'rsatish jarayonida o'zining salbiy oqibatlarini ko'rsatishi mumkin, shu jumladan bemorlarning sog'lig'iga zarar yetkazishi yoki noto'g'ri davolashga olib kelishi ehtimoli bor[6].

Rubin E.B. fikriga ko'ra tibbiy ma'lumotlar xavfsizligi uchun raqamli himoya vositalarini takomillashtirishni taklif etadi. Masalan, **kriptografiya, sun'iy intellekt** yordamida himoya usullarini kuchaytirish, **blokcheyn texnologiyalari** orqali ma'lumotlarni nazorat qilish kabi usullar muhim hisoblanadi[7].

Tibbiyot tizimlariga kiberhujumlar soni ortib borayotgani olimlarni xavotirga solmoqda. Tibbiy ma'lumotlar katta qiymatga ega bo'lganligi sababli ular o'g'irlanib yoki shantaj uchun ishlatilishi mumkin. Shuning uchun olimlar tibbiyot muassasalarida kiberxavfsizlik choralarini kuchaytirishni tavsiya qilishadi.

Tadqiqot natijalari tahlili Yildan-yilga axborot-telekommunikatsiya texnologiyalari rivojlanib barcha sohalarda o'z hissasini qo'shib bormoqda shu jumladan, sog'liqni saqlash sohasiga kirib kelgandan tibbiy xizmatlarga talab o'sishi va sog'liqni saqlash tizimi yanada rivojlanib borishiga xizmat qilmoqda. Mamlakatimizda va butun dunyoda 2020-yil boshida og'ir o'tkir respirator sindromli koronavirus COVID-19 kasalligi tarqalishni boshladi va butun dunyoda normal hayot to'xtab qoldi.

Butun dunyoda COVID-19 pandemiyasi oldini olish va davolashga katta e'tibor qaratishni boshlashdi, odamlar infeksiya tarqalishining oldini olish uchun ko'plab shaxsiy tibbiy xizmatlar qoldirildi yoki shunchaki bekor qilindi, bu esa tibbiy xizmatlarni ko'rsatishda katta uzilishlarga olib keldi.

Ko'pgina Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotiga (Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)) a'zo

davlatlarda COVID-19 pandemiyasidan oldin teletibbiyotdan yoki masofaviy klinik maslahatlardan foydalanish cheklangan edi, ammo pandemiya davri boshlanganidan so'ng hukumatda mavjud normativ huquqiy hujjatlarni o'zgartirish va masofaviy tibbiy xizmatni yo'lga qo'yish bo'yicha targ'ibotlar amalga oshirildi. Telekonsultatsiyalar soni keskin oshdi bu esa tibbiy yordamdan foydalanishda muhim rol o'ynadi, sog'liqni saqlash tizimi faoliyatiga juda katta e'tibor qaratildi[8].

WHO ma'lumotiga ko'ra, raqamli texnologiyalarning sog'liqni saqlash sohasida rivojlanishi COVID-19 pandemiyasi davrida favqulodda vaziyat kelib chiqqanda javob uchun muhim siyosiy xizmatlardan biri sifatida ta'kidlandi. Bunday xizmatlar pandemiya davrida shifokorlarga bemorlar bilan samarali muloqot qilishda yordam berishi va ularning sog'lig'i bilan bog'liq muammolarga yechim topishga samarali yordam beradi [9].

2021-yil sentabr oyida Dushanbe shahrida bo'lib o'tgan Shanxay hamkorlik tashkiloti (*Shanghai Cooperation Organisation (SCO)*) Davlat rahbarlari kengashining yig'ilishida 2021-2023-yillarga mo'ljallangan COVID-19 pandemiyasining salbiy ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlarini bartaraf etish bo'yicha SCOga a'zo davlatlarning qo'shma tavsiyaviy chora-tadbirlari rejasi qabul qilingan edi[10].

SCO pandemiyaning salbiy oqibatlari bilan kurashayotgan bir paytda pandemiya davrida yuzaga kelgan yangi imkoniyatlardan foydalanishga, shuningdek, SCO doirasida hamkorlikni yanada rivojlantirishga erishildi. Pandemiya davrida bulutli texnologiyalar, raqamli iqtisodiyot, teletibbiyot, masofaviy ta'lim, jadal rivojlanib ketdi.

Shundan so'ng SCO raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga katta e'tibor qarata boshladi bu yo'nalishdagi ishlarning asosiy yo'nalishlari SCOning Moskva sammitida qabul qilingan Raqamli iqtisodiyotda hamkorlik to'g'risidagi bayonotda [11] mustahkamlangan. Davlat rahbarlari kengashining yig'ilishida tomonlar raqamli iqtisodiyot sohasida hamkorlikni chuqurlashtirish choralari ishlab chiqilgan xususan, SCOning raqamli savodxonlikni rivojlantirish dasturi tayyorlangan.

Yig'ilishda ishtirokchi SCOga a'zo davlatlarning teletibbiyot sohasidagi hamkorligi konsepsiyasi va SCOga a'zo davlatlarning tibbiy tashkilotlari o'rtasida yuqumli kasalliklarning oldini olish va davolashda hamkorlik bo'yicha "Yo'l xaritasi" loyihasini tasdiqlandi. SCO davlat rahbarlari kengashining 2022-yil sentabr oyida bo'lib o'tgan majlisida Teletibbiyot texnologiyalari, xalq tabobati, farmatsevtika va sanitariya-epidemiologiya xizmatlari sohalari mutaxassislarining malakasini

oshirish bo'yicha sa'y-harakatlarni birlashtirish bo'yicha kelishuvga erishildi.

Ko'pgina mamlakatlar o'zlarining sog'liqni saqlash xizmatlarini masofaviy tibbiyot texnologiyalarini o'zlashtirishni boshladilar, bu tendensiya COVID-19 pandemiyasi davrida sezilarli darajada tezlashdi. Bu jarayonni AQSH, Fransiya, Isroil mamlakatlarining tajribasini o'rgangan holda qiyosiy tahlil qilamiz:

Xulosalar

COVID-19 pandemiyasi davrida Sog'liqni saqlash sohasida teletibbiyot texnologiyalardan foydalanish va amaliyotga joriy qilish kopgina davlatlarda juda katta huquqiy, moliyaviy, texnologik to'sqinliklarga olib keldi. Rivojlangan mamlakatlar tajribasiga etibor qaratsak, pandemiya davrida teletibbiyot xizmatlaridan foydalanish ularga juda samarali amalga oshirildi va bunga asosiy sabab, COVID-19 pandemiyasigacha ushbu xizmatning huquqiy tartibga solinganligi, juda tez fursatlarda amaliyotga joriy qilindi va kelib chiqqan to'sqinliklar bartaraf etildi, ammo ba'zi davlatlarda teletibbiyot xizmatlari huquqiy jihatdan tartibga solinmaganligi, teletibbiy xizmalar turlari aniqlanmaganligi, sog'liqni saqlash sohasida axborot telekommunikasiya texnologiyalarni joriy qilinmaganligi bois ushbu xizmatni amaliyotga joriy qilish qiyin bo'ldi.

O'zbekistonda sog'liqni saqlash tizimi elektron shaklga o'tish jarayonini boshdan kechirmoqda. Bu jarayon sog'liqni saqlash tizimida axborot texnologiyalaridan keng foydalanishni talab qiladi. **Elektron tibbiy yozuvlar** (Electronic Health Records, EHR) joriy etilishi tibbiy xizmat ko'rsatish jarayonini soddalashtiradi, ammo shaxsiy ma'lumotlarning xavfsizligini ta'minlashni kuchaytirishni ham talab qiladi. Bu maqsadda quyidagi choralar ko'rilishi mumkin:

Elektron tizimlarda bemorlar haqidagi shaxsiy ma'lumotlarni uzatish va saqlash jarayonida kuchli shifrlash texnologiyalarini qo'llash zarur. Bu ma'lumotlarning noqonuniy kirish va ulardan foydalanishdan himoyalanihiga yordam beradi.

Tibbiy ma'lumotlarga kirish huquqi faqat belgilangan mutaxassislar bilan cheklanishi kerak. Ushbu ma'lumotlarga kirish huquqiga ega bo'lgan shaxslar maxfiylik siyosatiga amal qilishlari va bu borada doimiy nazorat o'rnatilishi lozim.

Sog'liqni saqlash tizimlarida muntazam ravishda xavfsizlik tekshiruvlari o'tkazish, zararli dasturlardan himoyalanih va ma'lumotlarning zaxira nusxalarini yaratish bo'yicha qat'iy choralar ko'rish lozim.

RAMAZONOV ISMOILBEK ABDIRASHIDOVICH

Master student of the direction of “Sports Law”
of Tashkent State University of law

DISCUSSION OF SCIENTISTS IN THE SPHERE OF CYBER LAW, PECULIARITIES OF CYBERSPACE AND TYPES OF CYBERTHREATS

Abstract: *in this thesis, the opinions of various scientists in the field of the information society and information security are considered. In addition, definitions are given to various new terminologies, such as: information security, network security, application security, information security, cybersecurity, cybercrime, cyberattack, cyberterrorism, cyberthreat. And also, the types of cyber threats were studied and the corresponding conclusions were drawn.*

Keywords: *information society, cyberspace, sovereignty in cyberspace, cyberlaw, cybersecurity, cyberattack, cyberthreat, cybercrime, cyberterrorism.*

Аннотация: *в данном тезисе рассмотрены мнения разных ученых в сфере информационного общества и информационной безопасности. Кроме того даётся определения разным новым терминологиям, такие как: информационная безопасность, безопасность сетей, безопасность приложений, безопасность информации, кибербезопасность, киберпреступление, кибератака кибертерроризм, киберугроза. А так же, изучены виды киберугроз и сделаны соответствующие выводы.*

Ключевые слова: *информационное общество, киберпространство, суверенитет в киберпространстве, киберправо, кибербезопасность, кибератака, киберугроза, киберпреступление, кибертерроризм.*

1. Nowadays, with the development of information and communication technologies and the increase in the number of Internet users, the issue of the relevance of regulation has become more necessary than ever. In this connection, in the period of the age of informatization, the regulation of cyberspace and relations carried out on the Internet is one of the important issues discussed at the international level.

2. The theoretical image of the information society is considered by the Japanese researcher Y. Masuda in the work “The Information Society

as a Post-Industrial Society"¹, the main idea of which is the process of computerization of the new society, the transformation of the information technology revolution into the main production force, as well as the predominance of "intellectual production" in the economic sphere. Among the fundamental dangers, he refers to the possibility of using information technology for unjustified intrusion into the spiritual and moral sphere of individuals and social organizations.

3. The model of the network society as a special social structure was proposed by M. Castells, which was the result of the information technology revolution. In his opinion, the main feature of the network society is not the dominance of information itself, but the directions of its use, on the basis of which global and network structures begin to dominate in people's life. Thus, networks are formed, such as the information network "Internet", which connect the population, civil institutions, public authorities and organizations. With the help of the network, it is possible to divide the production process into different places, and to implement and ensure the unity of the production process through new ICTs.

4. The term cyberspace etymologically, the word comes from the word cybernetics - a science that studies the general principles of operation and transmission of information in machines, living beings, organisms and human society. In the research literature, cyberspace is often mistakenly associated with the Internet. French professor S.I. Laurent notes that cyberspace is a social and technical reality that is closely linked to a political context. D.E. Dobrinskaya assumes that cyberspace is a product of any information and communication technologies (ICT), including the Internet². The US Congressional Research Service understands cyberspace as a comprehensive multiplicity of connections between people based on computers and telecommunications, regardless of their physical and geographical location. At the same time, according to the US Department of Defense, cyberspace is the sphere of electronic means, that is, means of radio detection, location, navigation, automation, control and guidance.

5. The basis of international law is state sovereignty, which, however, hardly fits into the reality of cyberspace³. Despite the consensus reached on the implementation of state sovereignty in cyberspace, for which the United Nations Group of Governmental

¹ См.: Masuda Y. The Information Society as Postindustrial Society. Wash.: World Future Soc., 1983. - P. 109.

² См.: Добринская 2018: 58

³ См.: Vergne, Duran, 2014, p. 126-139

Experts (UNGGE) is to be commended, no existing state can claim sovereignty that would cover all of cyberspace¹. This is because many of the infrastructures on which cyberspace exists are located within different sovereign territories and therefore, under international law, belong to different jurisdictions. Nevertheless, J. Trachtman rightly notes that the separation of jurisdictions should not be the basis for refusing to regulate the entire cyberspace: in the end, actions in cyberspace are still carried out in a specific territory, as well as their consequences are felt in a specific area.²

6. The role of the state as the arbiter of cyberspace is the subject of fierce debate. On the one hand, it can be argued that nation states have an obligation to establish legal frameworks that restrict or otherwise direct the activities of private companies in cyberspace. On the other hand, there are arguments against the wide participation of states in the regulation of cyberspace. World experience shows that both the state and the private sector should contribute to cybersecurity. Because, obligations can be met in cyberspace only if the corresponding rights and obligations are assigned to non-state institutions.

7. The concept of "cybersecurity" integrates many problems of various types, including the protection of: data and computer systems, data transmission channels, the global Internet, telecommunications infrastructure, basic services, applications, and others. The concepts of digital security and cybersecurity should also be distinguished.

8. Cybersecurity fights three types of threats and they are:

Cybercrime - actions organized by one or more attackers with the aim of attacking a system in order to disrupt its operation or to obtain financial gain.

Cyberattack - actions aimed at collecting information, mainly of a political nature.

Cyberterrorism - actions aimed at destabilizing electronic systems in order to cause fear or panic.

Malicious software (SW) is the most common tool of cybercriminals, and these are the following software:

Viruses are programs that infect files with malicious code.

Trojans are malware that hides under the guise of legitimate software.

Spyware is software that secretly monitors user activity and collects information (such as credit card information).

¹ CM.: Schmitt, 2017; Sandage et al., 2013, p. 184

² CM.: Trachtman, 2013, p. 88.

Ransomware encrypts files and data. The criminals then demand a ransom for the restoration, claiming that otherwise the user will lose the data.

Adware - advertising programs that can distribute malware.

Botnets are networks of computers infected with malware that cybercriminals use for their own purposes.

SQL injection. This type of cyber attack is used to steal information from databases. Cybercriminals exploit vulnerabilities in data-driven applications to distribute malicious code in the database management language (SQL).

Phishing is an attack that aims to trick the user into obtaining confidential information (for example, bank card details or passwords). Often in these attacks, the perpetrators send emails to the victims, posing as an official organization.

Man-in-the-Middle attacks ("man in the middle"). This is an attack in which a cybercriminal intercepts data during its transmission - it becomes, as it were, an intermediate link in the chain, and the victims are not even aware of it (for example, via WiFi).

DoS attacks (denial of service attacks). Cybercriminals create an excessive load on the networks and servers of the target of attack, due to which the system stops working normally and becomes unusable.

9. Information security is an integral element of the system, a property of political communication in societies based on traditional values, as well as in societies that have not accepted postmodernist attitudes.

МАВЛОНОВА НИГИНА БАХОДИРОВА

Ведущий специалист Государственная инспекция труда города Ташкента. Центр урегулирования и разрешения жалоб и споров в сфере труда

РОЛЬ И МЕСТО ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОРГАНОВ В УРЕГУЛИРОВАНИИ ТРУДОВЫХ СПОРОВ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН

***Аннотация.** Данная статья посвящена анализу роли и места государственных органов Республики Узбекистан в процессе урегулирования трудовых споров. В работе рассматриваются законодательные основы, функции и полномочия различных государственных институтов, участвующих в разрешении трудовых конфликтов. Особое внимание уделяется эффективности существующих механизмов и перспективам их совершенствования в*

контексте модернизации трудового законодательства Узбекистана.

Ключевые слова: трудовые споры, государственные органы, Узбекистан, трудовое законодательство, медиация.

Annotatsiya. Ushbu maqola O'zbekistondagi ko'p funksiyali "M-markaz" markazlarining roli va faoliyatini tahlil qilishga bag'ishlangan. Ishda markazlarni yaratish maqsadlari, taqdim etilayotgan xizmatlar spektri, ularning davlat boshqaruvining samaradorligiga va fuqarolar qoniqishiga ta'siri ko'rib chiqiladi. "M-markaz" faoliyatining innovatsion jihatlariga va O'zbekiston davlat xizmatlarining raqamlashtirish kontekstida rivojlanish istiqbollari alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: M-markaz, davlat xizmatlari, O'zbekiston, raqamlashtirish, elektron hukumat.

Abstract. This article analyzes the role and activities of the multifunctional centers "M-markaz" in Uzbekistan. The paper examines the objectives of these centers, the range of services provided, their impact on the efficiency of public administration, and citizen satisfaction. Special attention is given to the innovative aspects of M-markaz activities and prospects for their development in the context of digitalization of public services in Uzbekistan.

Keywords: M-markaz, public services, Uzbekistan, digitalization, e-government

ВВЕДЕНИЕ

Аннотация. Данная статья посвящена анализу роли и места государственных органов Республики Узбекистан в процессе урегулирования трудовых споров. В работе рассматриваются законодательные основы, функции и полномочия различных государственных институтов, участвующих в разрешении трудовых конфликтов. Особое внимание уделяется эффективности существующих механизмов и перспективам их совершенствования в контексте модернизации трудового законодательства Узбекистана.

Ключевые слова: трудовые споры, государственные органы, Узбекистан, трудовое законодательство, медиация.

Annotatsiya. Ushbu maqola O'zbekistondagi ko'p funksiyali "M-markaz" markazlarining roli va faoliyatini tahlil qilishga bag'ishlangan. Ishda markazlarni yaratish maqsadlari, taqdim etilayotgan xizmatlar spektri, ularning davlat boshqaruvining samaradorligiga va fuqarolar qoniqishiga ta'siri ko'rib chiqiladi. "M-markaz" faoliyatining innovatsion

jihatlariga va O'zbekiston davlat xizmatlarining raqamlashtirish kontekstida rivojlanish istiqbollariga alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: M-markaz, davlat xizmatlari, O'zbekiston, raqamlashtirish, elektron hukumat.

Abstract. This article analyzes the role and activities of the multifunctional centers "M-markaz" in Uzbekistan. The paper examines the objectives of these centers, the range of services provided, their impact on the efficiency of public administration, and citizen satisfaction. Special attention is given to the innovative aspects of M-markaz activities and prospects for their development in the context of digitalization of public services in Uzbekistan.

Keywords: M-markaz, public services, Uzbekistan, digitalization, e-government

ВВЕДЕНИЕ

Трудовые отношения являются одной из ключевых сфер социально-экономической жизни любого государства. В процессе этих отношений неизбежно возникают разногласия и конфликты между работниками и работодателями. Эффективное урегулирование трудовых споров имеет критическое значение для поддержания социальной стабильности, защиты прав трудящихся и обеспечения устойчивого экономического развития страны. В Республике Узбекистан, как и во многих других странах, государственные органы играют ключевую роль в процессе урегулирования трудовых споров.

Цель данного исследования - провести комплексный анализ роли и места государственных органов Узбекистана в системе разрешения трудовых конфликтов, оценить эффективность существующих механизмов и определить перспективы их дальнейшего развития.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Данное исследование основано на комплексном анализе нормативно-правовых актов Республики Узбекистан, статистических данных о трудовых спорах, а также на изучении научной литературы по теме. В работе использованы методы системного анализа, сравнительно-правового анализа и статистического анализа.

ЗАКОНОДАТЕЛЬНАЯ БАЗА УРЕГУЛИРОВАНИЯ ТРУДОВЫХ СПОРОВ В УЗБЕКИСТАНЕ

Конституция Республики Узбекистан Основной закон страны гарантирует право на труд и защиту трудовых прав граждан.

Трудовой кодекс Республики Узбекистан Является основным нормативно-правовым актом, регулирующим трудовые отношения и процедуры разрешения трудовых споров.

Закон "О профессиональных союзах" Определяет роль профсоюзов в защите прав работников, в том числе в процессе урегулирования трудовых споров.

Закон "О медиации" Регулирует процедуру медиации, которая может применяться при разрешении трудовых споров.

ГОСУДАРСТВЕННЫЕ ОРГАНЫ, УЧАСТВУЮЩИЕ В УРЕГУЛИРОВАНИИ ТРУДОВЫХ СПОРОВ

Министерство занятости и трудовых отношений Республики Узбекистан Является основным государственным органом, ответственным за формирование и реализацию политики в сфере труда и занятости. Министерство играет ключевую роль в профилактике трудовых споров и создании механизмов их эффективного разрешения.

Основные функции в сфере урегулирования трудовых споров:

- Разработка нормативно-правовых актов в сфере труда
- Контроль за соблюдением трудового законодательства
- Организация работы по досудебному урегулированию трудовых споров

- Методическая поддержка комиссий по трудовым спорам

Государственная инспекция труда Является структурным подразделением Министерства занятости и трудовых отношений.

Основные функции:

- Проведение проверок соблюдения трудового законодательства
- Выявление и пресечение нарушений трудовых прав
- Участие в разрешении трудовых споров в качестве независимого эксперта

Комиссии по трудовым спорам (КТС) Являются первичным органом по рассмотрению индивидуальных трудовых споров на предприятиях и в организациях.

Особенности:

- Создаются на паритетных началах из представителей работников и работодателя
- Рассматривают споры, если работник не урегулировал разногласия при непосредственных переговорах с работодателем
- Решения КТС могут быть обжалованы в суде

Суды общей юрисдикции Рассматривают трудовые споры, которые не были разрешены в досудебном порядке или решения по которым были обжалованы.

Особенности рассмотрения трудовых споров в судах:

- Освобождение работников от уплаты судебных расходов
- Возможность участия прокурора в защиту прав работника
- Сокращенные сроки рассмотрения некоторых категорий трудовых споров

Прокуратура Республики Узбекистан Осуществляет надзор за соблюдением трудового законодательства и может инициировать судебные разбирательства в защиту прав работников.

Функции в сфере трудовых споров:

- Проведение проверок по жалобам работников
- Вынесение протестов на незаконные решения работодателей
- Участие в судебных разбирательствах по трудовым спорам

МЕХАНИЗМЫ ДОСУДЕБНОГО УРЕГУЛИРОВАНИЯ ТРУДОВЫХ СПОРОВ

Непосредственные переговоры между работником и работодателем. Являются первичным способом урегулирования разногласий. Государственные органы способствуют развитию культуры диалога в трудовых отношениях.

Медиация. Процедура медиации регулируется Законом "О медиации" и может применяться для урегулирования трудовых споров. Государство поддерживает развитие института медиации путем:

- Создания нормативно-правовой базы
- Подготовки профессиональных медиаторов
- Популяризации медиации как альтернативного способа разрешения споров

Примирительные процедуры при коллективных трудовых спорах. Включают в себя:

- Создание примирительной комиссии
- Участие посредника
- Трудовой арбитраж

Государственные органы участвуют в организации этих процедур и обеспечивают их законность.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ СУЩЕСТВУЮЩЕЙ СИСТЕМЫ УРЕГУЛИРОВАНИЯ ТРУДОВЫХ СПОРОВ

Достижения:

- Создана комплексная система защиты трудовых прав

- Обеспечен доступ работников к различным механизмам разрешения споров

- Развиваются альтернативные способы урегулирования конфликтов

Проблемы:

- Недостаточная эффективность работы КТС на многих предприятиях

- Длительные сроки рассмотрения трудовых споров в судах

- Низкий уровень правовой грамотности работников и работодателей

ПЕРСПЕКТИВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ УРЕГУЛИРОВАНИЯ ТРУДОВЫХ СПОРОВ

Усиление роли профилактики трудовых споров;

Развитие системы мониторинга трудовых отношений;

Повышение эффективности работы государственной инспекции труда;

Проведение образовательных мероприятий для работников и работодателей;

Развитие альтернативных способов разрешения споров;

Дальнейшее развитие института медиации;

Внедрение онлайн-платформ для урегулирования трудовых споров;

Создание специализированных центров по разрешению трудовых конфликтов;

Совершенствование судебной системы;

Создание специализированных трудовых судов;

Упрощение процедуры рассмотрения некоторых категорий трудовых споров;

Повышение квалификации судей в сфере трудового права;

Цифровизация процессов урегулирования трудовых споров;

Создание единой электронной системы учета и мониторинга трудовых споров;

Внедрение электронного документооборота в процессе разрешения споров;

Развитие онлайн-консультаций по трудовым вопросам;

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Государственные органы Республики Узбекистан играют ключевую роль в системе урегулирования трудовых споров, обеспечивая законодательную базу, механизмы досудебного урегулирования и судебную защиту прав работников и работодателей. Существующая система демонстрирует

определенную эффективность, однако требует дальнейшего совершенствования в соответствии с современными вызовами и международными стандартами. Основными направлениями развития системы урегулирования трудовых споров в Узбекистане должны стать усиление профилактической работы, развитие альтернативных способов разрешения конфликтов, совершенствование судебной системы и внедрение современных цифровых технологий. Реализация этих мер позволит повысить эффективность защиты трудовых прав, снизить социальную напряженность и способствовать устойчивому экономическому развитию страны.

ИБАДУЛЛАЕВ САРВАРБЕК ШУХРАТ ЎҒЛИ

Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни
муҳофаза қилиш академияси ўқитувчиси

МДХ ДАВЛАТЛАРИ ВА БОШҚА ХОРИЖИЙ МАМЛАКАТЛАР ЖИНОЯТ ҚОНУНЧИЛИГИДА СУДЛАНГАНЛИК МУСТАҚИЛ ҲУҚУҚИЙ ИНСТИТУТ СИФАТИДА

Аннотация: Мақолада муаллиф томонидан Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигига кирувчи мамлакатларнинг айримларининг жиноят қонунларида эса озодликдан маҳрум қилишнинг муддатлари ва ижтимоий хавфлилик даражасининг айрим масалалари таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: судланганлик, судланганлик ҳолати муддатларини белгилаш, судланганлик муддатларини ҳисоблашнинг Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексида белгиланган тартиби, Белоруссия Республикаси ЖК 80-моддаси 2-қисмига кўра, олдини олувчи назорат қуйидаги шахслар устидан ўрнатилиши мумкин: оғир ёки ўта оғир жинояти учун судланган ёхуд қасддан содир этган жинояти учун икки ва ундан ортиқ марта озодликдан маҳрум этилган шахслар устидан, агар озодликдан маҳрум этиш кўринишидаги жазони ўташ масалалари.

Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигига кирувчи мамлакатларнинг айримларининг жиноят қонунларида эса озодликдан маҳрум қилишнинг муддатларига қараб эмас, балки содир этилган жиноятнинг ижтимоий хавфлилик даражасига қараб тайинланган озодликдан маҳрум қилиш фактига қараб олинган. Жумладан,

Россия Федерацияси Жиноят кодексининг 86-моддасида судланганлик муддатлари содир этилган жиноятнинг ижтимоий хавфлилик даражасига қараб белгиланган. Ижтимоий хавфи катта бўлмаган ва унча оғир бўлмаган жиноят учун тайинланган озодликдан маҳрум қилишнинг қанча муддати ўтганлигидан қатъи назар, судланганлик муддати уч йил; оғир жиноятлар учун саккиз йил белгиланган. Судланганлик ҳолати муддатларини белгилашнинг бундай тартиби маълум мавҳумлик ва ноаниқликни келтириб чиқаради. Масалан, бир неча унча оғир бўлмаган жиноятлар учун жиноятлар жами тариқасида узоқ муддатга озодликдан маҳрум қилинган шахснинг судланганлик муддати ҳам уч йил, бир жиноятда ёрдамчи сифатида иштирок этиб озодликдан маҳрум этилганнинг ҳам судланганлик муддати уч йил. Айниқса оғир ёки ўта оғир жиноятлар учун озодликдан маҳрум қилишнинг турли муддатлари белгиланганда судланганлик ҳолати муддатини белгилаганда судланганлик ҳолати муддатини ҳисоблашда адолатсизлик юз беради. Масалан, айтайлик, ўта оғир жиноятлари учун жиноятлар жами тариқасида узоқ муддатга озодликдан маҳрум қилиш тайинланган шахснинг судланганлиги ҳам саккиз йил, биринчи марта жиноятда иштирокчи сифатида (масалан, ёрдамчи сифатида) айбланиб, қисқа муддатга озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилинган шахснинг судланганлик муддати ҳам саккиз йил белгиланган.

Агар судланганлик муддатларини ҳисоблашнинг **Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексида белгиланган тартиби билан**, Россия Федерацияси Жиноят кодексида белгиланган судланганлик ҳолати муддатларини ҳисоблашни қиёсий солиштирилса, **Ўзбекистон Жиноят кодексида озодликдан** маҳрум қилишнинг ҳақиқатда ўталган қисмидан ҳисобланганлиги тўғри ва бу борадаги адолат принципларининг тўғри амалга оширилганлигини кўради¹.

Модомики, судланганликнинг ҳуқуқий табиати жиноят содир этилиши ва у учун жазо тайинланиши билан боғлиқ экан, судланганликнинг тугалланиш муддатлари жиноятнинг ижтимоий хавфлилиги, шунингдек, жазонинг кўриниши ва муддатига боғлиқ бўлади. Белоруссия Жиноят Кодексининг 97-моддасига кўра, судланганлик ҳолатининг тугалланиш муддати айбнинг шакли, жиноятнинг таснифи, жиноий жавобгарлик чораларининг кўриниши ва бошқа ҳолатлар билан боғлиқ. Масалан,

¹ М.Усмоналиев. Судланганлик унинг ҳуқуқий оқибатлари ва либераллаштириш муаммолари". Т. "Янги аср авлоди. Б-82.

эҳтиётсизликдан содир этган жинояти учун ҳукм қилинган шахсга нисбатан, судланганлик асосий ва қўшимча жазони ўталиши (ижро этилиши) билан тугалланади. Шунингдек, Белоруссия Республикаси ЖК 97-моддаси 4-қисмига асосан, эҳтиётсизлик орқасидан содир этган жинояти учун ҳукм қилиниб, жазодан қонунда белгиланган тартибда муддатидан илгари шартли равишда озод қилинган ёки енгилроқ кўринишдаги жазо билан алмаштирилган ҳолда, шахснинг судланганлик ҳолати жазонинг ўталмаган қисми ёки енгилроқ жазонинг ўталиши муддатлари ўтгандан кейин тугалланади. Қасддан содир этган жиноят учун ҳукм қилинган шахсга нисбатан жазодан муддатидан илгари озод қилинганда ёки енгилроқ кўринишдаги жазо билан алмаштирилганда судланганлик ҳолати ЖК 97-моддаси 1-қисми 2-5-бандларига кўра, жазонинг ўталмаган қисми ёки енгилроқ жазонинг ўталиши муддатлари ўтган кундан бошлаб тугалланади.

Таъкидлаш жоизки, судланганлик ҳолатининг тугалланиш қоидалари Белоруссия ЖК бўйича, ўта хавфли рецидив деб топилган шахслардан ташқари, барча маҳкумларга нисбатан татбиқ этилади (Белоруссия ЖК 97-моддаси, 3-қисми).

Шунингдек, Белоруссия ЖК 121-моддасида белгиланган 18 ёшгача бўлган жиноят содир этган шахсларнинг судланганлигини олиб ташлашнинг ўзига хос жиҳатларига тўхталиш зарур. Унга кўра, 18 ёшгача эҳтиётсизлик орқасида содир этган жинояти учун жамоат ишлари, жарима, муайян фаолият билан шуғулланиш ҳуқуқидан маҳрум этиш, ахлоқ тузатиш ишлари, қамоқ, озодликни чеклаш жазоларини ёхуд озодликдан маҳрум этиш кўринишидаги жазони ўтаган шахслар судланмаган ҳисобланади. Ўн саккиз ёшгача содир этган жинояти учун жазо тайинламасдан ҳукм чиқарилган шахсларнинг судланганлиги ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноят учун суднинг ҳукми қонуний кучга кирган кундан олти ой ўтгач; унча оғир бўлмаган жиноят учун бир йил ўтгач тугалланади. Ўн саккиз ёшгача қасддан содир этган жинояти учун озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилинган шахснинг судланганлиги асосий ва қўшимча жазолар ўталгандан сўнг ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноят учун олти ой ўтгач, унча оғир бўлмаган жиноят учун бир йил ўтгач, оғир жинояти учун уч йил ўтгач, ўта оғир жинояти учун 5 йил ўтгач тугалланади¹.

Озарбайжон Республикасининг ЖК 77-моддаси 5-қисмида белгиланган қоидага кўра, судланганликнинг суд томонидан олиб

¹ Додонов В.Н. Сравнительное уголовное право. Общая часть. М., 2010. стр. - 347.

ташланиши оғир ёки ўта оғир жинояти учун озодликдан маҳрум этиш жазосига ҳукм қилинган, шунингдек, хавфли ёки ўта хавфли жиноятлар содир этганлиги учун жазо тайинланган шахсларга нисбатан қўлланилмайди.

Украина Жиноят кодексининг 89-моддасида судланмаган деб ҳисоблаш асослари батафсил санаб ўтилган бўлиб, унга кўра, шартли ҳукм қилинган шахслар синов муддати давомида улар томонидан янги жиноят содир этилмаса ва ушбу муддат давомида шартли ҳукм қилиш билан жазодан озод қилиш тўғрисидаги қарор қонунда белгиланган бошқа асослар бўйича бекор қилинмаса, шахс судланмаган деб ҳисобланади. Агар қўшимча жазонинг муддати синов муддати давомийлигидан ошиб кетса, шахс ушбу қўшимча жазо ўталгандан кейин судланмаган деб ҳисобланади;

Синов муддати билан шартли ҳукм қилинган аёллар синов муддати давомида янги жиноят содир этмаса ва бу муддат давомида суд ҳукми билан тайинланган жазони ўташ учун жўнатиш тўғрисида қарор қабул қилинмаса, судланмаган деб ҳисобланиши белгиланган. Агарда маҳкума қўшимча жазодан озод қилинмаган ва унинг (қўшимча жазонинг) муддати синов муддати давомийлигидан ошиб кетса, шахс ушбу қўшимча жазо ўталгандан кейин судланмаган деб ҳисобланади.

Судланганликнинг бекор бўлиши Украина Жиноят Кодексида МДХ давлатлари жиноят қонунчилигига хос бўлган жиноятларнинг таснифига кўра тугалланиши кўрсатилган ва бошқа МДХ давлатлари қонунида белгиланган қоидаларга ўхшашдир.

Молдова Жиноят Кодекси 111-моддасида шахс жиноий жазодан озод қилинганда, амнистия акти асосида жиноий жавобгарликдан озод қилинганда, шартли ҳукм қилинганда синов муддати давомида шартли ҳукм бекор қилинмаса, шахс судланмаган деб, ҳисобланиши белгиланган. Молдова Жиноят Кодекси бўйича ҳам судланганлик ҳолатининг тугалланиш муддатлари МДХга аъзо давлатлар жиноят қонунчилигига хос бўлган жиноятнинг таснифига асосан тугалланиши белгиланган.

Молдова Республикаси жиноят қонунчилигига кўра, суд томонидан судланганликни олиб ташлаш тўғрисидаги илтимосномани қабул қилишнинг шартлари мавжуд бўлиб, улар: маҳкум томонидан янги жиноятнинг содир этилмаслиги; судланганликни тугалланиш муддатларининг камида ярми ўталган бўлиши; маҳкумнинг ижобий хулқ атвори; шунингдек, маҳкум томонидан суд қарорида кўзда тутилган фуқаролик тартибидаги

зарарларни ҳамда суд харажатларини тўлиқ қоплаганлиги ва бошқа шартлар белгилаб қўйилган.

Судланганликнинг (ёки шахс томонидан янги жиноят содир этилганда илгариги ҳукм қилиш фактининг) жиноят-ҳуқуқий ва ижтимоий аҳамиятини аниқлашда хорижий давлатлар жиноят қонунчилигида жиноят ҳуқуқимиз учун анъанавий ҳисобланган ёндашувлардан фарқли равишда, ўзига хос ёндашувлар мавжудлигини кузатиш мумкин. Хусусан, хорижий давлатларнинг жиноят қонунчилигида судланганлик мустақил ҳуқуқий институт сифатида кўрсатилмайди; кўпинча судланганлик тушунчасининг умумий таърифи йўқ; судланганлик ҳолатининг тугалланиш муддатлари ва оқибатларини ҳисоблаб чиқиш тартиби ҳақида алоҳида ҳолатлар қайд этилмаган. Шу билан бирга хорижий давлатлар жиноят қонунчилигида белгиланган илгариги ҳукм қилиш фактига алоқадор қоидалар аниқ бир муаммоларни ҳал қилиш билан “боғланган” (муайян жиноятларни содир этган муайян шахсларга жазо тайинлаш, “одатланиб қолган” жиноятчилар учун жазони оғирлаштириш, “хавфсизлик чораларини” қўллашнинг асослари ва б.).

Бизнинг жиноят қонунчилигимизга яқин бўлган Россия Федерацияси жиноят қонунчилигига кўра, судланганликнинг ижтимоий моҳияти шундаки, судланган шахс муайян вазифаларни бажара олмайди (судья, прокурор, терговчи, милиция ходими ва бошқа лавозимларни эгаллай олмайди). Ўта оғир жинояти учун судланган шахс “Ҳарбий хизмат ва ҳарбий мажбуриятлар тўғрисида”ги Федерал Қонунининг 23-моддаси бўйича ҳарбий хизматга чақирилмайди¹. Фуқароларнинг ҳаёти ёки соғлиғига қарши қасддан содир этган жинояти учун судланган шахснинг фарзандликка олиш ҳуқуқига ушбу судланганлик ҳолати тўсқинлик қилади. Судланганлик ҳолати тугалланмаган ёки белгиланган тартибда олиб ташланмаган шахснинг ўқотар қуролга эга бўлиш ва сақлашда унга муайян чекловлар юкланади².

Баъзи давлатларда, масалан, АҚШда муайян жинояти учун судланганлиги бор шахсларнинг штатлар ҳудудидан чиқиши чекланади. Судланган шахснинг хулқи устидан улар томонидан янги жиноятлар содир этилишининг олдини олиш мақсадида турли шаклдаги назорат ўрнатилиши мумкин. Шахснинг судланганлиги

¹ Федеральный Закон РФ от 28.03.1998 г. «О воинской обязанности и военной службе» (с изменениями от 7 марта 2005 г.) // Российская газета. № 48. 2005 г. 11 марта.

² Федеральный Закон РФ от 13.11.1996 г. «Об оружии» (с изменениями от 29.06.04.). Собрание законодательства РФ. 2004 г. № 27. Ст.2711.

унинг оила аъзолари, яқинларининг манфаатларига салбий тарзда таъсир кўрсатиши мумкин. Ниҳоят, фуқаро турли хилдаги анкета ва ҳужжатларни тўлдиришда, сайланадиган мансабларга номзодини кўрсатишда ва бошқа ҳолатларда судланганлиги ҳақида маълум қилиши зарур.

Россия Федерацияси жиноят қонунчилиги бўйича судланганлик – бу шахснинг жиноят содир этиши ва унга жазо тайинланиши билан бевосита боғлиқ бўлган ўзига хос жиноят-ҳуқуқий ҳолат. У ўзи билан жиноят ҳуқуқий ва ижтимоий мазмунга эга салбий оқибатларга олиб келувчи жиноий жавобгарликни амалга оширишнинг шаклларида бири ҳисобланади. Россия Федерациясининг жиноят ҳуқуқида судланганлик институтининг мавжудлигига сабаб бўлувчи асосий омилларга озодликдан маҳрум этиш кўринишидаги жазони ўтаётган шахслар томонидан янги жиноятлар содир этилишининг олдини олиш ва рецидив жиноятчилик билан курашнинг самарадорлигини ошириш зарурияти тегишлидир. Россия Федерациясининг суд статистикасига кўра, ҳар йили жазони ижро этиш муассаларида жазони ўтаб туриб, 8500 нафар атрофидаги маҳкум жиноят содир этмоқда; озодликдан маҳрум қилишга синов муддати билан шартли ҳукм қилинган 62 минг нафар атрофидаги шахс яна жиноят содир этишади. Судланганлик ҳолати тугалланмаган ва олиб ташланмаган шахслар миқдори 2010 йилда салкам 256 минг кишини ташкил қилган¹. Бугунги кунда Россияда жиноятчилик “ёшармоқда”, тарбия колонияларида жазони ўтаган шахсларнинг жиноятчилиги каби ғайриижтимоий ҳолатга қарши жиноят-ҳуқуқий таъсир воситаларини топиш муаммоси ўта муҳим ҳисобланади. Рецидив жиноятчиликнинг олдини олишда судланганлик институтининг аҳамияти ушбу ҳолатда ноль даражага тушади, чунки, Россия Федерацияси жиноят қонунчилиги бўйича, шахс томонидан 18 ёшгача содир этилган жиноят учун судланганлик нафақат рецидив деб топишда, балки, жазо тайинлашда ҳам ҳисобга олинмайди. Бироқ, шуни айтиш керакки, вояга етмаганлар учун озодликдан маҳрум қилиш жазоси камдан-кам ҳолатларда қўлланилади².

Белоруссия Республикаси жиноят қонунчилигида, озодликдан маҳрум қилиш жойларидан озод қилинган алоҳида тоифадаги

¹ Преступность и порядок в России. Статистический аспект. Статистический сборник. - М. 2011. С-34.

² Маршенев А.Ю. Развитие института судимости в уголовном праве Российской Федерации: Автореф. дис. . канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону, 2002.-22с

шахслар томонидан рецидив жиноятларнинг олдини олишда судланганлик институтининг аҳамиятини оширишга йўналтирилган бир қанча нормалар мавжуд. Масалан, Белоруссия Республикаси Жиноят кодекси ўта хавфли рецидив деб топилган шахслар устидан озодликдан маҳрум қилиш жойларидан озод бўлгандан сўнг судланганликни олиб ташлангунга қадар олдини олувчи назорат ўрнатилишини кўзда тутди (Белоруссия Республикаси ЖК 80-моддаси 1-қисми). Шунингдек, Белоруссия Республикаси ЖК 80-моддаси 2-қисмига кўра, олдини олувчи назорат қуйидаги шахслар устидан ўрнатилиши мумкин: оғир ёки ўта оғир жинояти учун судланган ёхуд қасддан содир этган жинояти учун икки ва ундан ортиқ марта озодликдан маҳрум этилган шахслар устидан, агар озодликдан маҳрум этиш кўринишидаги жазони ўташ давомида уларнинг хулқи тузалиш йўлига ўтишни қатъий хоҳламаслик ҳақида дарак берган ҳолларда; ёхуд ушбу тоифадаги шахслар устидан, шунингдек, улар томонидан жазони ўтагандан кейин маъмурий ҳуқуқбузарлик учун, қонунда кўзда тутилган тартибда, маъмурий қамоқ кўринишидаги жавобгарликка мунтазам тортилган ҳолларда ўрнатилади.

Белоруссия ЖК 80-моддасининг 8-қисмига кўра, суд олдини олувчи назорат ўрнатишда ёки уни амалга оширишда олдини олувчи назорат ўрнатилган шахс зиммасига қуйидаги мажбуриятларни юклаши мумкин:

- 1) муайян жойларда ҳозир бўлмаслик;
- 2) сутканинг муайян вақтида турар жойини тарк этмаслик;
- 3) ойда бир мартадан тўрт мартагача рўйхатдан ўтиш учун ички ишлар органларига келиш;
- 4) Белоруссия Республикаси ҳудудидан чиқиб кетмаслик.

Ушбу модданинг 11-қисмида шахс олдини олувчи назорат талабларига риоя қилиб, жиноят ва маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этмаган ҳолларда унинг устидан назорат олиб боровчи органнинг тақдимномасига кўра, муддатидан илгари суд томонидан олдини олувчи назоратнинг тугатилиши тартибга солинган.

Белоруссия ЖКнинг 81-моддасига кўра, профилактик кузатув судланганлик муддати давомида оғир ёки ўта оғир жинояти учун ҳукм қилинган шахслар устидан ҳам ўрнатилади. Судланганликнинг барча нохуш оқибатларини ўз ичига олган шунга ўхшаш қонуннинг махсус қонунда мустаҳкамлаб қўйилиши жиноятчилик билан курашнинг барча босқичларида судланганлик

институтининг самарали таъсирини сезиларли даражада ошириши мумкин¹.

Ўзбекистон Республикасининг 1999 йил 20 август кунги янги таҳрирда қабул қилинган “Жазони ижро этиш муассасаларидан бўшатиш шахслар устидан ички ишлар идораларининг маъмурий назорати тўғрисида”ги Қонунининг 4-моддасига кўра, маъмурий назорат оғир жиноятлар учун озодликдан маҳрум қилишга ҳукм этилган ёки ҳар қандай қасддан қилинган жиноятлар учун икки ёки ундан ортиқ марта ҳукм этилган шахсларга нисбатан, агар уларнинг жазони ўташ давридаги хулқ-атвори тузалиш ва ҳалол меҳнат қилиб кун кечириш йўлига ўтишни асло истамаганликларидан далолат берса; оғир жиноятлар учун озодликдан маҳрум қилишга ҳукм этилган ёки ҳар қандай қасддан қилинган жиноятлар учун икки ёки ундан ортиқ марта ҳукм этилган шахсларга нисбатан, агар улар жазо муддатини ўтаб бўлганларидан сўнг ички ишлар идораларининг жамият учун зарарли кун кечиришни тўхтатиш тўғрисидаги огоҳлантиришига қарамай, жамоат тартибини мунтазам бузаётган ва фуқароларнинг қонуний манфаатларига путур етказаётган бўлсалар; шунингдек, ўта оғир жиноятлар учун озодликдан маҳрум қилишга ҳукм этилган шахсларга нисбатан 6 ойдан 1 йилгача ўрнатилади.

Шунингдек, маъмурий назорат муддати ички ишлар идораларининг тақдимномасига биноан ҳар сафар яна олти ойга узайтирилиши мумкин, лекин узайтирилган назорат муддати мазкур жиноят учун белгиланган судланганлик муҳлатининг тугаши ёки судланганликнинг олиб ташланиши учун қонунда назарда тутилган муддатлардан ошмаслиги лозим. Назорат остидаги шахс ўзига белгиланган вақт ичида тузалиш йўлига ўтмаган, жамоат тартибини бузаётган, фуқароларнинг қонуний манфаатларига путур етказаётган ёки ўзига нисбатан қўлланилаётган чеклашларга риоя этмаётган тақдирда маъмурий назорат муддатини узайтиришга йўл қўйилади².

МДХ давлатлари жиноят қонунчилигини кузатадиган бўлсак, амнистия ёки авф этиш асосида жазодан озод қилишнинг қонун билан тартибга солинишида бизнинг қонунчилигимиздан фарқ қилувчи жиҳатларга дуч келишимиз мумкин. Масалан, Молдова Республикаси Жиноят кодексининг 107-108-моддаларига 2013 йил

¹ Уголовный Кодекс Республики Беларусь. 9 июля 1999 г. N 275-З

² Ўзбекистон Республикасининг “Жазони ижро этиш муассасаларидан бўшатиш шахслар устидан ички ишлар идораларининг маъмурий назорати” Ўзбекистон Республикасининг 1999 йил 20 августдаги 832-I-сон Қонуни таҳририда. Олий Мажлис Ахборотномаси, 1999 й., 9-сон, 229-модда.

22.03.да киритилган ўзгартиришга кўра, амнистия ёки авф этиш акти вояга етмаганларга нисбатан жиноят содир этган шахсларга қўлланилмаслиги белгилаб қўйилган бўлса, Молдова ЖК 109-моддаси 4-қисмида ярашув асосида жазодан озод қилиш ҳам вояга етмаганларга нисбатан жиноят содир этган шахсларга татбиқ этилмаслиги кўрсатилган¹.

Қирғизистон ЖК 75-моддасида авф этиш акти асосида жазодан озод қилиш тартибга солинган бўлиб, ушбу модданинг 3-қисмида белгилаб қўйилган қоидага кўра, умрбод озодликдан маҳрум қилишга ҳукм қилинган шахс ҳукм қонуний кучга кириши билан, авф этиш тўғрисида илтимоснома билан судга мурожаат қилиш ҳуқуқига эга².

Тожикистон Республикаси Жиноят Кодексида амнистия ва авф этиш акти асосида жазодан озод қилиш жабрланувчининг жиноий қилмиш оқибатида келиб чиққан зарарни қопланишини талаб қилиш ҳуқуқини амалга ошириш учун тўсқинлик қилмайди³.

Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигига кирувчи баъзи бир мамлакатларнинг Жиноят кодекслари Махсус қисмининг кўпгина моддаларида муайян жиноят учун судланган шахслар томонидан яна ўша жиноятга айнан ўхшаш жиноятни содир этиш квалификация қилишнинг зарурий белгиси сифатида жиноят таркиби доирасига киритилган. Афсус билан айтиш керакки, ЎзР ЖКнинг Махсус қисми моддаларида муайян жиноят учун олдин судланганлик ўша жиноят таркиби доирасига квалификация қилишнинг зарурий белгиси сифатида кўрсатилмаганлиги туфайли айрим ҳолларда адолатсиз жазо тайинланишига сабаб бўлмоқда⁴.

¹ Уголовный Кодекс Республики Молдова. Кишинэу: 18 апрель 2002 г. № 985-хв.

² Уголовный Кодекс Кыргызской Республики. Принят Законодательным собранием Жогорку Кенеша

Кыргызской Республики 18 сентября 1997 года.

³ Уголовный Кодекс Республики Таджикистан. 21 май 1998 год. № 574.

⁴ М. Усмоналиев. Судланганлик унинг ҳуқуқий оқибатлари ва либераллаштириш муаммолари". Т. "Янги аср авлоди". Б. 20.

МАВЛОНОВА НИГИНА БАХОДИРОВА

Ведущий специалист Государственная инспекция труда города Ташкента. Центр урегулирования и разрешения жалоб и споров в сфере труда

РОЛЬ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ М-МАРКАЗ В УЗБЕКИСТАНЕ: ИННОВАЦИОННЫЙ ПОДХОД К ПРЕДОСТАВЛЕНИЮ ГОСУДАРСТВЕННЫХ УСЛУГ

Аннотация. Данная статья посвящена анализу роли и деятельности многофункциональных центров "М-марказ" в Узбекистане. В работе рассматриваются цели создания центров, спектр предоставляемых услуг, их влияние на эффективность государственного управления и удовлетворенность граждан. Особое внимание уделяется инновационным аспектам деятельности "М-марказ" и перспективам их развития в контексте цифровизации государственных услуг Узбекистана.

Ключевые слова: М-марказ, государственные услуги, Узбекистан, цифровизация, электронное правительство

Annotatsiya. Ushbu maqola O'zbekistondagi ko'p funksiyali "M-markaz" markazlarining roli va faoliyatini tahlil qilishga bag'ishlangan. Ishda markazlarni yaratish maqsadlari, taqdim etilayotgan xizmatlar spektri, ularning davlat boshqaruvining samaradorligiga va fuqarolar qoniqishiga ta'siri ko'rib chiqiladi. "M-markaz" faoliyatining innovatsion jihatlariga va O'zbekiston davlat xizmatlarining raqamlashtirish kontekstida rivojlanish istiqbollari alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: M-markaz, davlat xizmatlari, O'zbekiston, raqamlashtirish, elektron hukumat.

Abstract. This article analyzes the role and activities of the multifunctional centers "M-markaz" in Uzbekistan. The paper examines the objectives of these centers, the range of services provided, their impact on the efficiency of public administration, and citizen satisfaction. Special attention is given to the innovative aspects of M-markaz activities and prospects for their development in the context of digitalization of public services in Uzbekistan.

Keywords: M-markaz, public services, Uzbekistan, digitalization, e-government

ВВЕДЕНИЕ

В современном мире эффективность государственного управления во многом определяется качеством и доступностью государственных услуг для населения. Республика Узбекистан,

следуя глобальным тенденциям и стремясь к повышению эффективности взаимодействия между государством и гражданами, инициировала создание сети многофункциональных центров, известных как "М-марказ".

"М-марказ" (многофункциональные центры) представляют собой инновационный проект правительства Узбекистана, направленный на повышение качества и доступности государственных услуг. Их создание является частью более широкой стратегии по модернизации государственного управления и улучшению взаимодействия между государством и гражданами.

Цель данного исследования - провести комплексный анализ роли и деятельности М-марказ в Узбекистане, оценить их влияние на систему государственного управления и качество жизни граждан, а также рассмотреть перспективы дальнейшего развития этой инновационной модели предоставления государственных услуг.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Данное исследование основано на комплексном анализе нормативно-правовых актов Республики Узбекистан, статистических данных о деятельности М-марказ, а также на изучении международного опыта в сфере организации предоставления государственных услуг. В работе использованы методы системного анализа, сравнительного анализа и статистического анализа.

ИСТОРИЯ СОЗДАНИЯ М-МАРКАЗ

● Предпосылки создания

Идея создания М-марказ возникла в контексте общей стратегии реформирования системы государственного управления Узбекистана. Основными предпосылками стали:

- Необходимость повышения эффективности и прозрачности предоставления государственных услуг
- Стремление к снижению административных барьеров
- Необходимость внедрения современных информационных технологий в сферу государственного управления
- Изучение международного опыта организации "единого окна" для предоставления государственных услуг

● Нормативно-правовая база

Создание и функционирование М-марказ регулируется рядом нормативно-правовых актов, ключевыми из которых являются:

- Указ Президента Республики Узбекистан "О мерах по кардинальному совершенствованию системы государственных услуг" от 12 декабря 2017 года

- Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан "О мерах по организации деятельности государственных центров услуг при Министерстве юстиции Республики Узбекистан" от 15 февраля 2018 года

ОСНОВНЫЕ ФУНКЦИИ М-МАРКАЗ

- Предоставление государственных услуг

М-марказ предоставляют широкий спектр государственных услуг, включая:

- Регистрация актов гражданского состояния
- Оформление и выдача паспортов
- Регистрация предприятий и индивидуальных предпринимателей
- Оформление различных разрешений и лицензий
- Предоставление справок и выписок из государственных реестров

- Информационная поддержка

М-марказ выполняют важную функцию информационной поддержки населения, предоставляя консультации по вопросам получения государственных услуг, разъясняя требования законодательства и процедуры оформления документов.

- Электронные услуги

Одним из ключевых направлений деятельности М-марказ является развитие системы электронных государственных услуг. Это включает в себя:

- Внедрение электронной очереди
- Создание личных кабинетов граждан на портале государственных услуг
- Обеспечение возможности подачи заявлений и получения услуг в электронном виде

ОРГАНИЗАЦИОННАЯ СТРУКТУРА М-МАРКАЗ

- Центральные офисы

Расположены в крупных городах и административных центрах, предоставляют полный спектр услуг.

- Региональные отделения

Обеспечивают доступность услуг в менее крупных населенных пунктах.

- Мобильные центры

Предназначены для обслуживания населения в отдаленных районах и сельской местности.

ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ ИННОВАЦИИ

- Единая информационная система

М-марказ используют единую информационную систему, которая обеспечивает взаимодействие между различными государственными органами и ведомствами, что позволяет значительно ускорить процесс предоставления услуг.

- Электронная очередь

Внедрение системы электронной очереди позволило сократить время ожидания и повысить комфорт для граждан при получении услуг.

- Личный кабинет гражданина

Через личный кабинет на портале государственных услуг граждане могут получать многие услуги онлайн, отслеживать статус своих заявлений, получать уведомления.

ВЛИЯНИЕ М-МАРКАЗ НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ

- Сокращение бюрократических процедур

Благодаря принципу "единого окна" и автоматизации процессов, М-марказ способствовали значительному сокращению времени и усилий, необходимых для получения государственных услуг.

- Повышение прозрачности

Стандартизация процедур и внедрение электронных систем повысили прозрачность процесса предоставления государственных услуг, что способствует снижению коррупционных рисков.

- Борьба с коррупцией

Минимизация прямого контакта между заявителями и чиновниками, а также автоматизация процессов принятия решений способствуют снижению коррупционных рисков.

СОЦИАЛЬНЫЙ ЭФФЕКТ

- Повышение доступности государственных услуг

М-марказ значительно повысили доступность государственных услуг, особенно для жителей отдаленных районов и сельской местности.

- Улучшение качества обслуживания

Стандартизация процессов, обучение персонала и внедрение системы оценки качества обслуживания привели к значительному повышению уровня сервиса.

- Рост удовлетворенности граждан

Согласно опросам общественного мнения, уровень удовлетворенности граждан качеством государственных услуг значительно вырос после внедрения системы М-марказ.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ М-МАРКАЗ

- **Расширение спектра услуг**

Планируется дальнейшее расширение спектра услуг, предоставляемых через М-марказ, включая услуги в сфере социального обеспечения, здравоохранения и образования.

- **Дальнейшая цифровизация**

Ожидается увеличение доли услуг, предоставляемых полностью в электронном виде, без необходимости личного посещения М-марказ.

- **Интеграция с другими государственными системами**

Планируется дальнейшая интеграция М-марказ с другими государственными информационными системами для обеспечения более эффективного межведомственного взаимодействия.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

М-марказ играют ключевую роль в модернизации системы государственного управления Узбекистана, способствуя повышению эффективности предоставления государственных услуг и улучшению взаимодействия между государством и гражданами. Опыт создания и развития М-марказ демонстрирует эффективность комплексного подхода к реформированию системы государственных услуг, сочетающего организационные изменения с внедрением современных информационных технологий.

Дальнейшее развитие системы М-марказ имеет важное значение для социально-экономического развития Узбекистана, способствуя повышению качества жизни граждан и созданию благоприятных условий для развития бизнеса. При этом важно учитывать необходимость постоянного совершенствования системы на основе обратной связи от пользователей и анализа лучших международных практик в сфере предоставления государственных услуг.

**ЗНАЧИМЫЕ МОМЕНТЫ АНТИКОРРУПЦИОННЫЕ РЕФОРМ В
УЗБЕКИСТАНЕ: ПРАВОВОЙ, СОЦИАЛЬНЫЙ И
ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЙ ПОДХОД**

“Узбекистан провёл значительные реформы в сфере борьбы с коррупцией в последние годы, внедрив широкий спектр правовых и институциональных мер. Важнейшие действия включали в себя принятие Закона о противодействии коррупции (2017), создание Агентства по противодействию коррупции (2020) и введение обязательных деклараций доходов для государственных служащих, а также реформы в судебной системе, направленные на повышение независимости судей. Повышение прозрачности через цифровизацию государственных услуг и повышение общественного контроля через платформы, такие как “Открытый бюджет”, являются важными социальными мерами. В этом исследовании рассматривается влияние этих мер на процессы коррупции, а также возможные дополнительные действия для улучшения правовой и институциональной основы.”

“Uzbekistan has undertaken significant anti-corruption reforms in recent years, introducing a wide range of legal and institutional measures. The most important actions included the adoption of the Anti-Corruption Law (2017), the establishment of the Anti-Corruption Agency (2020) and the introduction of mandatory income declarations for civil servants, as well as reforms in the judiciary aimed at increasing the independence of judges. Increasing transparency through the digitalisation of public services and increasing public scrutiny through platforms such as Open Budget are important social measures. This study examines the impact of these measures on corruption processes, as well as possible additional actions to improve the legal and institutional framework.”

"Ўзбекистон сўнгги йилларда коррупцияга қарши курашда муҳим ислохотларни амалга оширди, кенг кўламли ҳуқуқий ва институционал чора-тадбирларни жорий этди. Енг муҳим ҳаракатлар орасида коррупцияга қарши қонунни қабул қилиш (2017), коррупцияга қарши агентликни яратиш (2020) ва давлат хизматчилари учун мажбурий даромад декларацияларини жорий етиш, шунингдек судьяларнинг мустақиллигини оширишга

қаратилган суд тизимидаги ислохотлар. Давлат хизматларини рақамлаштириш орқали шаффофликни ошириш ва очиқ бюджет каби платформалар орқали жамоатчилик назоратини кучайтириш муҳим ижтимоий чоралардир. Ушбу тадқиқот ушбу чоратадбирларнинг коррупция жараёнларига таъсирини, шунингдек, ҳуқуқий ва институционал базани такомиллаштириш бўйича қўшимча ҳаракатларни ўрганади."

Введение: Коррупция остаётся одной из основных проблем для экономического и социального развития Узбекистана. Начиная с 2016 года, страна запустила масштабные реформы для решения этого вопроса. Принятие Закона "О противодействии коррупции" в 2017 году стало ключевым шагом в правовом обеспечении борьбы с коррупцией в начале этапа реформирования в данной отрасли. Этот закон заложил правовую основу для предотвращения, выявления и наказания за коррупционные преступления в Республике Узбекистан¹.

1. Правовые меры противодействия коррупции:

Закон "О противодействии коррупции" (2017):

Закон "О противодействии коррупции" (2017)² стал основным актом для создания правовой базы для борьбы с коррупцией. Создание Агентства по противодействию коррупции в 2020 году усилило государственную политику по борьбе с коррупцией³. На основе **Постановления Президента от 29.06.2020 г. № ПП-4761 "Об организации деятельности Агентства по противодействию коррупции Республики Узбекистан"**⁴ Агентство координирует мероприятия по предотвращению коррупции и анализирует коррупционные риски. Также еще не мало важным моментом является, что агентство активно участвует в мониторинге коррупционных процессов на всех уровнях государственной власти⁵.

¹ United Nations Development Programme, 'Uzbekistan's path in overcoming corruption' (UNDP, 2019) <https://www.undp.org/uzbekistan> accessed 8 September 2024.

² <https://lex.uz/ru/docs/3088013> - Закон Республики Узбекистан от 03.01.2017 г. № ЗРУ-419 «О противодействии коррупции»

³ Daryo News, 'Uzbekistan governance and anti-corruption efforts' (Daryo News, 2023) <https://daryo.uz/news/anticorruption> accessed 8 September 2024.

⁴ <https://lex.uz/ru/docs/4875786> - Указ Президента Республики Узбекистан от 29.06.2020 г. № УП-6013 «О дополнительных мерах по совершенствованию системы противодействия коррупции в Республике Узбекистан»

⁵ Asia Today, 'Reflection of the anti-corruption reforms in Uzbekistan in the international ratings and indices' (Asia Today, 2023) <https://theasiatoday.org/anticorruption> accessed 8 September 2024.

Обязательная декларация доходов государственных служащих (2021): Введение обязательной электронной декларации для госслужащих стало важным шагом в повышении прозрачности и подотчётности. Это позволило улучшить контроль над доходами и имуществом должностных лиц, что, в свою очередь, снизило коррупционные риски.

Нормативно-правовые акты в сфере госзакупок: Реформа в области государственных закупок включала внедрение платформы электронных закупок, что позволило минимизировать коррупцию при распределении государственных контрактов.

Институциональные изменения:

Создание Агентства по противодействию коррупции (2020): Это агентство координирует и мониторит выполнение антикоррупционных инициатив, а также сотрудничает с международными организациями. Одной из его функций является сбор и анализ данных о коррупции и представление рекомендаций правительству.

Реформы в судебной системе: Были приняты меры по увеличению независимости судей и сокращению политического влияния на судебную систему. В 2021 году были утверждены новые правила для судей, которые увеличили их ответственность и профессиональные требования. Увеличение независимости судебных органов укрепляет доверие общества и бизнеса к правосудию.

Социальные меры:

Платформа “Открытый бюджет”: Эта инициатива, запущенная в 2019 году, позволяет гражданам контролировать расходы государственного бюджета и вносить предложения по распределению средств. Это способствует повышению прозрачности и снижению коррупции в государственных расходах¹.

Цифровизация государственных услуг: Внедрение электронных услуг через порталы, такие как “my.gov.uz”, позволило сократить прямое взаимодействие граждан с чиновниками, тем самым снижая возможность коррупции с усилением производительности государственных учреждений. Например, процессы: получения справок, разрешений, тех или иных документов или подачей заявок в государственные учреждения

¹ EU Reporter, ‘Anti-corruption policy in Uzbekistan, ongoing reforms and future objectives’ (EU Reporter, 2023) <https://www.eureporter.co/anticorruption-uzbekistan> accessed 8 September 2024.

теперь можно пройти онлайн, что уменьшает риски взяточничества и затрачиваемое время для данных процедур.

Международное сотрудничество:

Присоединение к Конвенции ООН против коррупции (2008)¹ и активное сотрудничество с международными организациями, такими как Transparency International и Всемирный банк, играют ключевую роль в улучшении правовой и институциональной базы Узбекистана². Рекомендации этих организаций стали основой для многих реформ последних лет, включая создание антикоррупционных учреждений и проведение аудитов госучреждений.

Заключение:

Подводя итог, можно отметить, что антикоррупционные реформы в Узбекистане оказались результативными, но для достижения устойчивых результатов требуются дальнейшие усилия по улучшению правовой базы и эффективному применению законодательства. Также важно продолжить развитие механизмов общественного контроля и образовательных программ, направленных на повышение осведомлённости населения о проблемах коррупции.

ОЧИЛОВ ИЛЁС АБЛУРАИМОВИЧ

Ўзбекистон Республикаси ИИБ
Академияси мустақил изланувчиси

ГИЁҲВАНДЛИК ВОСИТАЛАРИНИ НОҚОНУНИЙ ЎТКАЗИШ БИЛАН БОҒЛИҚ ЖИНОЯТЛАРНИНГ ТЕЗКОР-ҚИДИРУВ ТАВСИФИ

Аннотация: Ушбу мақолада гиёҳвандлик воситаларини ноқонуний ўтказиш билан боғлиқ жиноятларнинг тезкор-қидирув тавсифи тушунчаси ва асосий элементлари таҳлил қилинган.

Аннотация: В настоящей статье рассматривается понятие и основные элементы оперативно-розыскной характеристики преступлений, связанных с незаконным сбытом наркотических средств.

¹ <https://lex.uz/docs/1369507>-Закон Республики Узбекистан от 07.07.2008 г. No ЗРУ-158 «О присоединении Республики Узбекистан к Конвенции Организации Объединенных Наций против коррупции (Нью-Йорк, 31 октября 2003 года)»

² Юматов, Б. «ПЕРИОДИЗАЦИЯ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ АНТИКОРРУПЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН». Евразийский журнал права, финансов и прикладных наук, т. 3, вып. 6, июнь 2023 г., сс. 101-7, <https://www.in-academy.uz/index.php/EJLFAS/article/view/17355>.

Abstract: *The paper addresses the concept and the basic elements of the operational investigative characteristics of crimes related to the illegal sale of drugs in terms of scientific and practical significance.*

Калит сўзлар: *тезкор-қидирув тавсиф, гиёҳвандлик воситаларини ноқонуний ўтказиш, гиёҳвандлик воситаларини ўтказувчиси шахси, усуллари, предмети, ўтказиш шароити.*

Ключевые слова: *оперативно-розыскная характеристика, незаконный сбыт наркотических средств, личность наркосбытчика, способ наркосбыта, предмет наркосбыта, обстановка наркосбыта.*

Key words: *operational investigative characteristics, illegal sale of drugs, personality of drug-dealer, drug dealing mode, subject of drug-dealing, drug-dealing situation.*

Ҳозирги кунда гиёҳвандлик воситаларини ноқонуний айланиши билан боғлиқ жиноятлар халқаро миқёсда содир этилиши, трансмиллий тавсифга эгалиги сабабли унга қарши курашишда халқаро ҳамкорликни таъминлашни талаб этади. Аммо мазкур муаммони дунё миқёсида ҳал этиш – муайян давлатдаги манфаатдор, шу жумладан, тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи органлар тезкор бўлинмаларининг келишилган ҳаракатларига ҳамда уларнинг халқаро ҳамкорлигига бевосита боғлиқдир.

Алоҳида турдаги жиноятларни фош этишга оид услубий тавсияномаларни шакллантириш ва ишлаб чиқиш – жиноят турларининг тезкор-қидирув тавсифи билан ўзаро чамбарчас боғлиқликда амалга оширилади. Тавсиф деганда кимнидир, ниманидир ўзига хос белгилари, сифатлари, хусусиятларига кўра ифодалаш тушунилади. Тезкор-қидирув амалиётида услубий тавсияномалар жиноятларни фош этишда тезкор-қидирув фаолияти кучлари ва воситаларининг тежалишига, тезкор-қидирув тадбирларини ўтказишнинг қулай тактик усуллари белгилашга, жиноятларни фош этиш бўйича фаолиятни баҳолашга оид ягона ёндашувларни ишлаб чиқишга, жиноятларни фош этишда иштирок этаётган турли тезкор бўлинмаларнинг самарали ҳамкорлигини таъминлашга хизмат қилади¹.

Жиноятчиликни илмий-назарий жиҳатдан ўрганиш ўзига хос ижтимоий-ҳуқуқий ёндашувни талаб этади, чунки жиноятчилик ижтимоий ҳаётдаги мавжуд яшаш қоидалари ҳамда қонунчиликда

¹ Қаранг: Каримов В. Тезкор-қидирув тадбирларини таснифлаш ҳамда уларни ўтказиш шартларини такомиллаштириш масалалари // “Тезкор-қидирув ҳуқуқи” журнали. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси, 2024. №1. – Б. 21.

қайд этилган талабларнинг бузилишида намоён бўлади. Шунинг учун ҳам жиноятчиликни илмий-назарий жиҳатдан билиш, амалий жиҳатдан, уни келтириб чиқарувчи сабаблар ва шарт-шароитларни ўз вақтида аниқлаш ҳамда бартараф этишга замин яратади¹.

Тезкор-қидирув тавсифи тезкор-қидирув фаолияти эҳтиёжларига хизмат қилган ҳолда, унинг мақсадларига мос келувчи муайян элементларга эга бўлиши лозим. Аммо ҳозиргача олимлар томонидан унинг мазмунини белгиловчи жиҳатлари ҳақида ҳар хил ёндошувлар мавжуд. Тезкор-қидирув фаолияти соҳаси олимларидан бўлган В.Д.Гребельский томонидан бу борада илмий мушоҳадага киритилган тушунчага кўра, “тезкор-қидирув тавсиф – бу муайян турдаги ёки алоҳида гуруҳга мансуб жиноятларни фош этишга имкон берувчи тезкор-қидирув тусмолларни илгари суриш ва текширишга қаратилган, ўзаро боғлиқ бўлган жиноий-ҳуқуқий, криминалистик, психологик ва бошқа тавсифдаги ахборот белгиларини ўз ичига олади”². И.В.Кобзеванинг фикрига кўра. “жиноятларнинг тезкор-қидирув тавсифи – бу жиноятчиликка қарши курашиш мақсадларида тезкор-қидирув кучлари, воситалари ва усулларини қўллаш имконияти ва самарадорлиги нуқтаи назаридан жиноий-ҳуқуқий, криминалистик, криминологик ва бошқа излов тавсифига хос бўлган ўзаро боғлиқ белгилар мажмуидир”³. В.Д.Ларичевнинг фикрича, “жиноятларнинг тезкор-қидирув тавсифи қандай турдаги тезкор-қидирув тадбирлари ўтказилиши лозим, нима учун ва қандай қилиб деган саволларга аниқ жавоб бериши керак. Бунда тезкор-қидирув тавсифининг элементлари тезкор-қидирув ва бошқа тадбирлар билан алоҳида уйғунлик касб этиши керак”⁴.

Тадқиқотчилар томонидан тезкор-қидирув тавсиф таркибига жиноят-ҳуқуқий тавсиф ҳам кирадими деган савол кўп берилади. Уларнинг аксарияти бу фақат жиноят ҳуқуқига тегишли деб ҳисоблашади. Аммо таъкидлаш жоизки, тезкор-қидирув тавсиф айнан жиноят ва жиноятчилик билан бевосита боғлиқ бўлиб, улар аксарият фанлар (жиноят ҳуқуқи, криминалистика, криминология ва бошқа)нинг ўрганиш объекти ҳисобланади. Шу боис, ушбу

¹ См: Абзалова Х.М., Тохтабакиев К.А. Преступление и причиня его возникновения. – Т.: “Экономика и юриспруденция», 2022. №4(91).

² См.:Гребельский В.Д. О соотношении криминалистических и оперативно-розыскных характеристик. – М., 1984. - С. 70-73.

³ См: Кобзева И.В. Контролируемые наркотические средства и психотропные вещества, наиболее распространенные на территории России: - М.: Лекс Эст, 2007. – С. 80.

⁴ См: Ларичев В.Д. Оперативно-розыскная характеристика экономических преступлений: понятие и содержание. – М.: Оперативник / сыщик. 2009. №1 (18). – С. 11-16.

объектларнинг тавсифлари ўзаро боғлиқ ва муштарак бўлиши табиий. Бунда фақат жиноий-ҳуқуқий тавсифнинг тезкор-қидирув ёки бошқа тавсиф билан алмаштирилишига йўл қўймаслик муҳимдир. Ўзбекистонлик олим В.Каримов “объектлар мос келган ҳолда ҳам ҳар бир фан, уларнинг муайян муносабатлар ва қонуниятлар доирасида ўрганади ҳамда бу уларнинг предмети ва мақсадлари нуқтаи назаридан келиб чиқиб амалга оширилади”¹, деб ёзади. Унинг фикрича, “Жиноятчиликни ўрганувчи ҳар қандай фан соҳаси, ўз предметида келиб чиқиб, тегишли тавсиф беришни белгилайди. Жиноят ҳуқуқи фани – жиноий-ҳуқуқий тавсиф деб, криминология – криминологик, криминалистика – криминалистик тавсиф деб атайди. Юридик билимлар соҳаларидан бири бўлган тезкор-қидирув фаолияти назариясида эса бу масала у ёки бу жиноятнинг ўзига хос мустақил тезкор-қидирув тавсифи сифатида кўриб чиқилади. Шу боис, муайян турдаги жиноятнинг тезкор-қидирув тавсифи мазмунига, бошқа фан соҳалари (жиноий-ҳуқуқий, жиноят-процессуал, криминалистик, криминологик, психологик ва бошқа) нуқтаи назаридан жиноятларнинг тавсифини ташкил этувчи ахборот белгилари киради”². Шунингдек, Б.Б.Шойжилциренов ва А.Е.Ступницкийлар ҳам жиноятнинг тезкор-қидирув тавсифини берар экан, унга жиноят-ҳуқуқий тавсифни киритади. У ушбу белгиларни айнан жиноят-ҳуқуқий нуқтаи назаридан тегишли адабиётлар таҳлили асосида шакллантиради³. Чунки жиноят таркиби ўз навбатида жиноий хулқнинг умумлашган модели ҳисобланади.

Тезкор-қидирув тавсиф айнан муайян жиноятларнинг таркибини аниқлашга қаратилган. Бу борада Н.В.Макеева, Е.Ю.Самолаева, И.В.Титовецлар “тезкор-қидирув тавсифнинг вазифаси муайян жиноятларнинг таркибини аниқлашни мувофиқлаштириш эканлигини ҳамма тан олади, шу сабабли уни жиноятни таркиби нималардан ташкил бўлишини тушуниб олмасдан иложи йўқ. Буни эса жиноят-ҳуқуқий тавсифсиз шакллантириб бўлмайди”⁴ деб ҳисоблайди. Тезкор-қидирув фаолияти назариясидаги тезкор-қидирув тавсифи доирасида,

¹ Қаранг: Каримов В. Тезкор-қидирув фаолияти: дарслик. – Тошкент, “LESSON PRESS”. 2020. – Б. 326.

² Ўша жойда – Б. 320.

³ См: Шойжилциренов Б.Б., Ступницкий А.Е. Проблемные вопросы структурных элементов оперативно-розыскной характеристики преступлений // Российский следователь. 2019. № 4. С. 22 - 25.

⁴ См: Макеева Н.В., Самолаева Е.Ю., Титовец И.В. Расследование преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств и психотропных веществ: учебное пособие. - М.: Щит-М, 2016. – С. 38.

шунингдек, тезкор-қидирув фаолиятининг тезкор-тактик вазифаларини ҳал этиш учун зарур бўлган жиҳатлар, яъни, жиноятчи шахси тавсифи, унинг ўзига хос, бошқалардан ажратиб турувчи томонлари, қиёфаси, сифатлари кўриб чиқилади. Тезкор-қидирув тадбирларини ўтказиш бўйича услубий тавсияномаларни ишлаб чиқишда тезкор-қидирув тавсифининг аҳамияти қуйидагича: а) тайёрланаётган ёки содир этилган жиноятга оид ҳар томонлама ахборотнинг мавжудлиги; б) муайян жиноятларнинг содир этилиш хусусиятларини билиш; в) тезкор кучлар, воситалар ва усулларни самарали қўллаш учун шароит яратиш заруриятидан келиб чиқади¹.

Юқорида билдирилган фикрларни айнан гиёҳвандлик воситаларини ноқонуний ўтказиш жиноятининг тезкор-қидирув тавсифини ишлаб чиқишга татбиқ этиш мумкин. Фикримизча, гиёҳвандлик воситаларини ноқонуний ўтказиш жиноятининг тезкор-қидирув тавсифи деганда, аввало жиноятларнинг маълум бир турига (гуруҳи) хос бўлган хусусиятлар ва ахборот белгилари тизими тушунилади. Бу эса уларни олдини олиш, аниқлаш ва фош этиш бўйича ташкилий-тактик вазифаларни самарали ҳал қилишга ёрдам беради. Тезкор-қидирув тавсифида криминология назариясига оид жиноятчи шахсининг хусусиятлари ҳам кўриб чиқилади, бунда унинг ўзига хос томонлари, жиноятни фош этиш учун зарур бўлган хусусиятлар тавсифи киради. Шундан келиб чиқиб айтганда, гиёҳвандлик воситаларини ноқонуний ўтказиш жиноятларини фош этишда, бу каби жиноятларнинг тезкор-қидирув хусусиятлари қуйидагилар билан белгиланади: а) тайёрланаётган ёки содир этилган жиноят тўғрисида маълумотларнинг мавжудлиги; б) алоҳида турдаги гиёҳвандлик ашёлари билан боғлиқ жиноятларнинг белгиларини билиш; в) тезкор-қидирув фаолиятининг кучлари, воситалари ва усуллари самарали фойдаланиш учун шарт-шароитларнинг яратилганлиги (тезкор-қидирув фаолияти натижаларини тергов ёки суриштирувга тақдим этиш, жиноят процессида тезкор ходимнинг иштироки кабилар).

Гиёҳвандлик воситаларини ноқонуний ўтказиш жиноятининг тезкор-қидирув тавсифини шакллантиришдан кўзланган мақсад – бу каби жиноятларни самарали фош этишнинг асосий тактикасини ишлаб чиқиш учун назарий ва ахборот базасини шакллантириш

¹ Ўзбекистон Республикасининг “Гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддалар тўғрисида»ги Қонуни 29-моддаси.

ҳисобланади. В.Каримов ўз тадқиқотларида муайян турдаги жиноятнинг тезкор-қидирув тавсифига қуйидагича таъриф беради: “жиноятнинг тезкор-қидирув тавсифи деганда – муайян турдаги жиноятларга хос бўлган жиҳатларини билиш, уларнинг олдини олиш ва фош этишга оид ташкилий-тактик вазифаларни самарали ҳал этиш имконини берувчи хусусиятлари ва ахборот белгилари тизими тушунилади”¹. Мазкур тавсифнинг зарурияти шундаки, у муайян жиноятларни самарали фош этишга оид асосий тактик усулларни ишлаб чиқиш учун назарий ва ахборот базаси бўлиб хизмат қилади.

Гиёҳвандлик воситаларини ноқонуний ўтказиш жиноятини аниқлаш ва фош этишга оид тезкор-қидирув тавсифини ишлаб чиқишда ҳисобга олинадиган асосий белгилари сифатида: а) *жиноий-ҳуқуқий белгилари*. Ушбу турдаги жиноятни таснифлаш, муайян жиноят ишлари фабулалари, уларни тергов қилишда кузатиладиган асосий камчиликлар ва бошқалар мисол тариқасида келтирилади; б) *криминалистик белгилари*. Гумон қилинувчининг жиноятни содир этишдаги хулқи, тергов жараёнига турлича қаршилиқ кўрсатиши, жиноят содир этиш услуби, терговчиларнинг тезкор ходимлар билан ҳамкорлигини ташкил этиш, тезкор-қидирув ахборотидан фойдаланиш асосида тергов ҳаракатларини мақбуллаштиришни кўзда тутди; в) *криминологик белгилари*. Жиноят статистикаси, динамикаси, географияси, предмети, айрим криминоген гуруҳлар барқарорлиги ва жиноятчиларнинг профессионаллашуви, жиноят содир этишда уларнинг тажовузкорлиги, жабрланувчилар хулқининг юқори даражадаги виктимлиги ва бошқалар;

Таъкидлаш лозимки, *юқорида келтириб ўтилган белгилар* гиёҳвандлик воситаларини ноқонуний ўтказиш жиноятини фош этишда ҳисобга олиниши муҳим бўлиб, улар ўз самарасини беради деб ҳисоблаш мумкин. *Лекин бунда, бизнинг фикримизча, қуйидаги тезкор-қидирув хусусиятларни эътиборга олиш муҳим деб ҳисоблаймиз:*

- жиноятни содир этган шахслар ва уларнинг оила аъзоларининг моддий фаровонлиги (кўчмас мулк, автомашиналар, даромад манбалари, молиявий инвестициялар ва жамғармаларнинг мавжудлиги);

- бизнес алоқалари, давлат ташкилотлари ва жиноий тузилмалар билан муносабатлари;

¹Қаранг: Каримов В. Тезкор-қидирув фаолияти: дарслик. – Тошкент, “LESSON PRESS”. 2020. – Б. 324-326.

- жиноятни аниқлашда жамоатчилик вакилларида
фойдаланишнинг ўзига хос хусусиятлари;

- тезкор-қидирув тадбирларини ўтказишда ҳисобга олинган
асослар ва шарт-шароитлар;

- жиноят содир этиши мумкин бўлган муқаддам судланганларга
қарши тезкор-қидирув фаолиятининг кучлари ва воситалардан
самарали фойдаланиш ва бошқалар.

Юқоридаги таҳлиллардан келиб чиқиб, гиёҳвандлик
воситаларини ноқонуний ўтказиш жиноятининг тезкор-қидирув
тавсифи – бу тезкор-қидирув фаолияти вазифаларини ҳал этишда
аҳамиятли бўлган, жиноятни олдини олиш, аниқлаш,
ҳужжатлаштириш ва фош этишга доир тезкор-қидирув кучлари,
воситалари ва усулларида фойдаланиш самарадорлигини
таъминловчи жиноий-ҳуқуқий, криминологик, криминалистик ва
бошқа ўзаро боғлиқ белгилар мажмуидир.

ШИРИНҚУЛОВ БАХТИЁР ИФТИХОР ЎҒЛИ

Жиззах шаҳар ИИБ бошлиғи ўринбосари- Тергов бўлими бошлиғи,
Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси мустақил изланувчиси

ҚУРИЛИШ ИШЛАРИНИ ОЛИБ БОРИШДА МЕҲНАТНИ МУҲОҒАЗА ҚИЛИШ ВА ХАВҒСИЗЛИК ҚОИДАЛАРИНИ БУЗИШ ЖИНОЯТИНИНГ СУБЪЕКТЛАРИ ҲАҚИДА МУЛОҒАЗАЛАР

Жиноят ҳуқуқига оид адабиётда БАЪЗИ МУЛОҒАЗАЛАР арда
жиноят содир этишда айбдор шахслар, яъни жиноят субъекти ўзи
хос ижтимоий-демографик, жисмоний-биологик, функционал-
динамик, психологик, ижтимоий хусусиятлар мажмуига эга
эканлиги кўрсатиб ўтилган. Жиноят субъектига оид
хусусиятларнинг тўлиқлиги ва аниқлиги терговчилар учун
жиноятни очиш, уни квалификация қилиш, жиноят содир этиш
сабабларини аниқлаш самарадорлигига жиддий таъсир қилувчи
омил ҳисобланади¹.

Ушбу жиноят субъектларнинг ўзига хос хусусиятлари
тўғрисидаги маълумотлар, ушбу қилмишга алоқадор шахслар
доираси, жиноятнинг мотиви ва мақсади, уни тайёрлаш усуллари,

¹ Ахмедшин Р.Л. Криминалистическая характеристика личности преступника: дис. . докт. юрид. наук. Томск, 2006. 413 с.; Тазин И.И. Криминалистическая характеристика мотивационно-смысловой сферы личности преступника: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Томск, 2006. 23 с.

содир этиш ва яшириш тўғрисидаги тергов версияларини илгари суришда ва тергов ҳаракатларининг энг мақбул тактикасини танлашда улардан фойдаланиш имкониятидан иборат.

Адабиётларда қурилиш ишлари пайтида хавфсизлик қоидаларини бузиш жинояти субъекти сифатида қуйидаги фикрлар илгари сурилганлигини кўриш мумкин:

субъект ушбу қилмишларда айбдор бўлган ҳар қандай шахслардир¹;

субъект қурилиш ишлари давомида тегишли хавфсизлик қоидаларини бузган қурилиш ташкилотининг ҳар қандай ходимларидир²;

субъект қурилиш ишларини олиб бориш билан шуғулланадиган қурилиш ташкилотининг ҳар қандай ходимларидир³;

субъект ушбу қурилиш майдончасида меҳнат шартномаси бўйича ишлайдиган ҳар қандай шахслардир⁴;

субъект расмий равишда қурилиш ишларини таъминлаш ва хавфсиз ўтказиш вазифалари юклатилган мансабдор шахслар, шунингдек қурилиш ишларини бевосита бажарадиган қурилиш ташкилотларининг оддий ходимларидир⁵;

субъект иш хавфсизлиги учун масъул бўлган ва белгиланган ваколатларга эга бўлмаган мансабдор шахслар, шунингдек ушбу жараённинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқиб, махсус хавфсизлик қоидаларига қатъий риоя қилишга мажбур бўлган оддий ходимлардир⁶;

субъект қурилиш ишларини олиб боришда хавфсизлик қоидаларига риоя қилишга мажбур бўлган ҳар қандай шахслар (ташкилот мансабдор шахслари, қурилиш ишларини олиб боровчи бошқа барча ходимлар; бошқа шахслар (сайёҳлар, амалиётчилар ва бошқалар) ушбу турдаги ишларни бажаришда тегишли хавфсизлик қоидалари билан таниш бўлганлар)дир⁷;

¹ Рарог А.И. Субъективная сторона и квалификация преступлений. М., 2001. 134 с.

² Яблоков.Н.П. Криминалистика: учебное пособие для вузов. Изд. 3-е, перераб. и доп. М., 2005. С.64.

³ 17. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика: учебник // 3-е изд., перераб. и доп. М., 2010.

⁴ Апоревич В.Н. Особенности первоначального этапа расследования преступных нарушений правил безопасности в строительстве: дис.... канд. юрид. наук. Иркутск, 2009. С. 57.

⁵ Стаценко А.Г. Преступные посягательства в сфере труда: криминалистические и уголовно-правовые проблемы. Владивосток, 2001. С. 135.

⁶ 81. Коровин Н. К. Криминалистическая тактика: учебное пособие / Н. К. Коровин. - Новосибирск: Изд-во НГТУ, 2014.

⁷ Кучерков И.А., Махов В.Н. Расследование преступных нарушений правил безопасности в строительстве: научно-практическое пособие. М.: Изд-во «Юрлитинформ», 2005. С. 11.

субъект 16 ёшга тўлган шахслар, шу жумладан вазифалари қурилиш ишлари пайтида хавфсизлик қоидаларига риоя қилишни ўз ичига олган мансабдор шахслардир¹;

субъект қурилиш ташкилотлари ходимлари, шунингдек қурилиш ишлари ҳудудида бўлиш ҳуқуқига эга бўлган бошқа шахслар (сайёҳлар, стажёрлар, ишбилармон саёҳатчилар ва бошқалар)дир².

Фикримизча, қурилиш ишларини олиб боришда хавфсизлик қоидаларини бузиш жиноятларининг субъектларини аниқлаш учун ШНҚ 1.03.02-04* “Ҳудудларни ривожлантириш ва қурилишини режалаштириш бўйича шаҳарсозлик ҳужжатларини таркиби, ишлаб чиқиш, келишиш ва тасдиқлаш тартиби тўғрисидаги йўриқнома”, ШНҚ 3.01.02-23 “Қурилишда хавфсизлик техникаси” шаҳарсозлик нормалари ва қоидалари, “Қурилиш соҳаси малакали мутахассисларини тайёрлаш марказларига фуқароларни қабул қилиш ва ўқитиш тартиби тўғрисида”ги низом, “Узоқ масофада жойлашган ва муҳим аҳамиятга эга бўлган объектларда қурилиш-монтаж ишларини амалга оширишнинг вахта усули тўғрисида”ги низом, “Объектларда давлат қурилиш назоратини амалга ошириш бўйича маъмурий регламент”, “Йўл қурилиши материаллари ишлаб чиқаришда меҳнатни муҳофаза қилиш қоидалари”, “Фойдаланилмаётган асосий воситаларни, қурилиши тугалланмаган объектларни консервация қилиш тартиби тўғрисида”ги низом, “Йиғма темирбетон ва бетон конструкциялар ва буюмлар ишлаб чиқариш ходимлари учун меҳнатни муҳофаза қилиш қоидалари”, “Турар жой ва жамоат биноларидан фойдаланишда, шунингдек уларни жорий ва мукамал таъмирлашда меҳнатни муҳофаза қилиш қоидалари”, “Меҳнат муҳофазаси бўйича ишларни ташкил этиш тўғрисида”ги намунавий низом, “Баландликда ишлаганда меҳнатни муҳофаза қилиш қоидалари”, Шаҳарсозлик нормалари ва қоидалари, фитосанитария талаблари, санитария қоидалари, нормалари ва гигиена нормативлари, экологик нормалар ва қоидалар, ветеринария, ветеринария-санитария қоидалари ва нормаларини тайёрлаш, ҳуқуқий экспертизадан ўтказиш ва ҳисобга олиш қоидалари каби ҳужжатлар билан танишиб чиқиш талаб этилади.

¹ Эмирова И.Е. Разграничение преступных нарушений правил охраны труда со смежными составами // «Российское право в Интернете». 2003. № 1. (Электронный ресурс: <http://www.rpi.rnsal.ru/prints/200301ugol2.html>).

² Бутырин А.Ю. Судебная строительно-техническая экспертиза в расследовании несчастных случаев и аварий. М.: ГУ РФЦСЭ, 2003. С. 29.

Қурилиш ишларини олиб боришда хавфсизлик қоидаларини жиноий равишда бузиш жинояти субъектларини қурилиш ишларини олиб боришга қандай алоқаси борлигига қараб уч гуруҳга бўлиш мумкин:

биринчи гуруҳ, қурилиш ишларини ташкил этиш ва хавфсиз ўтказилишини, ишчи ходимлар томонидан хавфсизлик қоидаларига риоя этилишини таъминлайдиган, назорат қиладиган мансабдор шахслар, шу жумладан, ушбу ишларни тайёрлаш, бажариш, якунлашда ўзлари иштирок этадиган (ташкилот раҳбари, унинг ўринбосарлари, таркибий бўлинмалар раҳбарлари, муҳандислар, техник хавфсизлик хизмати ходимлари, механиклар ва энергетиклар, участка бошлиқлари, бригадирлар ва бошқалар);

иккинчи гуруҳ, қурилиш ишларининг айрим турларини бевосита бажарадиган, машиналар, механизмлар ва ускуналарда ишлайдиган ходимлар ва ишчилар;

учинчи гуруҳ, қурилиш ишларининг аниқ турларини бевосита бажармайдиган шахслар бўлиб, уларнинг доимий ёки вақтинча ишлаши ушбу қурилиш жараёни билан боғлиқ ва улар қурилиш учун тайёрланган ҳудудда, иш жараёни ҳудудида, хизмат ишлари бўйича қурилиш ишларини якунлаш ҳудудида бўладилар (бухгалтерлар, иқтисодчилар, моддий-техник таъминот мутахассислари, қўриқлаш хизмати ходимлари ва бошқалар). Ушбу шахсларга қурилиш ишларида хавфсизлик қоидаларига риоя қилиш билан боғлиқ умумий қоидалар қўлланилади.

Қурилиш ишларида жабрланувчи шахсининг хусусиятларини ва унинг хавфсизлик қоидаларини бузишдаги ролини ўрганиш зарурати кўплаб криминалист олимлар томонидан тан олинган. Аксарият муаллифлар жабрланувчининг демографик маълумотлари (жинси, ёши, маълумоти, оилавий ва ижтимоий ҳолати ва бошқалар), жисмоний ва психологик шахсий хусусиятлар ва турмуш тарзи каби шахсий хусусиятларининг муҳим криминалистик аҳамиятини таъкидлайдилар. Шу билан бирга, жабрланувчи шахсиятининг криминалистик жиҳати унинг жиноят содир этилишидан олдин, жиноят содир этилган пайтда ва ундан кейин, бошқалар билан, шу жумладан жиноятчи билан муносабатларнинг ўзига хос хусусиятларида, можаро ва дўстона муносабатларнинг мавжудлигида, унга етказилган зарарнинг табиатида ўзини намоён қилиши мумкин.

Шу билан бирга, қурилиш ишларида жабрланувчи шахсининг хусусиятларини ва унинг қурилиш ишларида хавфсизлик қоидаларини бузишдаги ролини ўрганиш зарурати кўплаб

криминалист олимлар томонидан тан олинган. Аксарият муаллифлар жабрланувчининг демографик маълумотлари (жинси, ёши, маълумоти, оилавий ва ижтимоий ҳолати ва бошқалар), жисмоний ва психологик шахсий хусусиятлар ва турмуш тарзи каби шахсий хусусиятларининг муҳим криминалистик аҳамиятини таъкидлайдилар. Шу билан бирга, жабрланувчи шахсиятининг криминалистик жиҳати унинг жиноят содир этилишидан олдин, жиноят содир этилган пайтда ва ундан кейин, бошқалар билан, шу жумладан жиноятчи билан муносабатларнинг ўзига хос хусусиятларида, можаро ва дўстона муносабатларнинг мавжудлигида, унга етказилган зарарнинг табиатида ўзини намоён қилиши мумкин.

Суд-тергов амалиётининг таҳлили шуни кўрсатадики, ушбу жиноят қурбонларининг аксарияти у ёки бу даражада, ўзларининг хатти-ҳаракатлари билан қурилиш пайтида хавфсизлик қоидалари бузилиши натижасида жарбланадилар. Қуйидаги суд амалиётидан бунга мисол келтирамиз.

“Судланувчи У.Мухаммедов “Navoiy maxsus burg‘ulash” хусусий корхонасида иш юритувчи вазифасида ишлаб келиб, корхонаси раҳбари Ш.Пармоновнинг 15.12.2022 йил кунги 16-К-сонли “хизмат сафарига юбориш ҳақида”ги буйруғига асосан 16.12.2022 йилдан 21.12.2022 йилга қадар мазкур корхонанинг 11 нафар инженер техник ва ишчи ходимлари “Farg‘ona yasin qurilish mollari” МЧЖнинг “Қурувчи-IV” тоғ конига портлатиш ишларини бажариш учун сафарбар қилинган ва ушбу портлатиш ишларига раҳбар этиб тайинлангани ҳолда, У.Мухаммедов бошчилигида 2022 йил 19 декабрь куни Хужжат имзоланган: Хасанов Оловиддин Рахимович, 24.03.2023 1-1506-2301/58 2 23.940 кг. “Игданит” номли портлатувчи моддани, 130.8 кг. Нобелит Z216, 76,2 кг. RIOXIT 50/600, 43,5 кг. RIOXIT 36/500, 2 дона ЭД-8ж, 12 дона RIONEL DDX-25/500 6м ва 2200 метр узунликдаги ДШЭ-12-2200, 1.2 кг. Нобелит Z216, 2 дона ЭДЗН-2, 2 дона ЭД-8ж номли портлашни кўзғатувчи воситаларни Ўзбекистон тумани, Шўрсув МФЙда жойлашган “Қурувчи-IV” тоғ конига олиб келиб, портловчи моддалар ва портлатишни кўзғатувчи моддаларни мазкур қудуқларга портлатиш мақсадида жойлаштириб чиққан ва шу куни соат 15:00 ларда қудуқларга жойланган портлатувчи моддаларни ўқлаш ва монтаж қилиш ишлари якунланганидан сўнг, портлатиш ишлари раҳбари У.Мухаммедов портлаш лойиҳаси ва портлаш паспортида “ўқлаш, монтаж қилиш, портлатиш ишларини бажарувчи” этиб Б.Суванов тайинланган ва одамлар учун хавфли ҳудуд 450 метр этиб

белгиланган бўлса-да, “Ер юзасида портлашларни бехатар ўтказиш бўйича намунавий йўриқнома” қоидаларининг 27-бандида “портлаш ишлари муҳандис техник ходим раҳбарлигида тегишли фармойиш ва йўлланмалар асосида амалга оширилиши ҳамда иш хавфсизлиги қоидалари ва йўриқномалари талабларига жавоб берадиган жойларда ўтказилиши керак”, 28-бандида “оммавий портлаш ишлари раҳбарининг асосий вазифалари: хавфли зона чегараларини белгилаш, қўриқлаш постларини қўйиш, амалдаги қонун ҳужжатларида, норматив ҳуқуқий ҳужжатларда ва техник ҳужжатларда назарда тутилган хавфсизлик техникаси қоидаларини бажаришдан иборат”, 44-бандида “қудуқларга портловчи моддани ўқлаш даврида тақиқланган зона ўрнатилади, унинг ичида ўқлаш билан боғлиқ бўлмаган одамлар бўлиши тақиқланади, тақиқланган зона тоғ-кон техник шартларига ва ишларни ташкил этишга қараб, лойиҳага мувофиқ, лекин энг яқин заряддан камида 20 метр масофада ўрнатилиши керак”, 46-бандида “хавфли зонанинг чегараларида уни ҳимоя қилишни таъминлайдиган махсус кўрсатма берилган ишчиларнинг пости ўрнатилиши керак ва ўқлаш билан банд бўлмаган ишчилар портлатиш ишлари раҳбари ёки бригадир томонидан хавфсиз жойга олиб борилади”, 49-бандида “хавфли зонага фақатгина портлаш ишлари раҳбари ва ижроچиси, корхонанинг техник назорати ходимлари ҳамда назорат органлари ходимларига киришга рухсат этилади” деб кўрсатилган талабларини ҳамда “Navoiy maxsus burg‘ulash” ХК Бош директори Ш.Пармонов томонидан 2021 йил 25 май куни тасдиқланган иш юритувчиси (прораб) лавозимий йўриқномасининг 2.3-бандида “Ишларни бажаришда хавфсиз иш шароитлари яратади. Ишлаб чиқариш ва меҳнат интизомини талаб даражасида ушлайди”, 3.7-бандида “Ишларни хавфсиз бажарилишини таъминлайди” деган кўрсатилган талабларини, шунингдек, “Navoiy maxsus burg‘ulash” хусусий корхонаси бош муҳандиси Р.Маҳкамов томонидан 15.12.2022 йилда имзоланган “Қурувчи-IV” тоғ қонида оммавий портлатиш ишларини амалга ошириш ҳақидаги фармойишнинг 2-бандида “портлатиш ишлари раҳбари этиб У.А.Мухаммедов тайинлансин”, 3-бандида “блокни тайёрлаш учун жавобгар этиб Б.Суванов тайинлансин”, 4-бандида “хавфли зона ҳудудидан одамларни олиб чиқиш учун жавобгар этиб У.Мухаммедов тайинлансин”, 6-бандида “хавфли зонани ҳимоя қилиш учун Ҳужжат имзоланган: Хасанов Оловиддин Рахимович, 24.03.2023 1-1506-2301/58 3 жавобгар этиб У.Мухаммедов тайинлансин”, 10-бандида “оммавий портлаш ишлари оммавий портлаш лойиҳасига

қатъий мувофиқ равишда ва портлаш ишларида ягона хавфсизлик қоидаларига ва бошқа норматив ҳужжатларга асосан амалга оширилиши керак”, 11-бандида “мазкур қоидаларнинг бажарилишини назорат қилиш портлатиш ишлари раҳбари У.Мухаммедовга юклатилсин” деб кўрсатилган талабларини қўпол равишда бузиб, ўзига юклатилган вазифаларни лозим даражада бажармасдан, хавфсизлик қоидаларига амал қилмасдан, портлатувчи Ш.Мухаммадиев ва стажёр портлатувчи Ф.Кучаровларни фармойиш асосида “портлатувчи” этиб тайинланган Б.Суванов билан бирга хавфли ҳисобланган ҳудудда қолишига йўл қўйиб, уларни портлатиш лойиҳаси паспорти бўйича “хавфсиз” деб белгиланган 450 метр масофага чиқариш чораларини кўрмасдан, портлатиш ишларига рухсат бериб бошқа оғир оқибатлар келиб чиқишига сабаб бўлган, сўнгра портлатувчи Б.Суванов портлатиш ҳудуди чегарасидаги иккита қияликдан ўтиб, портлаш жойидан 60 метр узоқликда табиий ҳосил бўлган жарликка бориб, ўша ерда туриб портлатиш тугмасини босган, ҳосил бўлган мазкур портлаш натижасида тоғ жинсларига сейсмик тўлқин урилиши юз бериб, жарликдаги поғонани бўртиқ ва осилиб қолган тоғ жинслари катта ҳажмда ҳар-хил бўлақларда борт массивидан ажралиб пастга қулаб, портлатувчи Б.Суванов, у билан бирга бўлган Ш.Мухаммадиев, Ф.Кучаровларни тоғ жинслари билан бирга тоғдан пастга олиб тушиб кетган ва оқибатда Б.Суванов, Ш.Мухаммадиев ва Ф.Кучаровлар “оғир” даражадаги тан жароҳатлари олиб, ҳодиса жойида вафот этгани аниқланган”¹.

Ушбу мисолдан кўриниб турибдики, портлатиш ишларини амалга оширган ходимлар белгиланган узоқлик, яъни 450 метр эмас, балки 60 метр узоқликда туриб тоғ-кон ишлари учун портлатиш ишларини олиб борганлиги, бунда улар портлатиш ишлари қоидаларига риоя этмаганлиги учун шундай оқибат келиб чиққан.

Қурилиш ишларини олиб боришда хавфсизлик қоидаларини жиноий равишда бузиш жиноятида одатда қурилиш ишларини бажараётган ишчилар, қурилиш майдонида бўлган бошқа шахслар, қурилиш майдони атрофида бўлган шахслар жабрланувчилар бўлади.

Жиноятнинг жабрланувчилари сифатида шунингдек, зарар кўрган юридик шахслар, давлат ҳам бўлиши мумкин.

¹ Жиноят ишлари бўйича Бешариқ туман судининг 2023 йил 28 февралдаги 1-1506-2301 / 58-сонли жиноят ишин бўйича ҳукми. <https://public.sud.uz/report>

К.А.Бакишев жабрланувчи хатти-ҳаракатларининг қуйидаги турларини ажратиб кўрсатади:

“1. обструктив (жабрланувчи ўзига боғлиқ бўлган зарур чораларни кўрган бўлади);

2. нейтрал (жабрланувчининг жиноятчининг хатти-ҳаракатига ва ҳар қандай қандай зарар етказишига таъсир қилмайган ҳолати);

3. ҳисса қўшувчи (жабрланувчи шахснинг муайян вазиятни танқидий идрок этишини камайтирадиган ҳаракатлар, масалан алкоголизм, гиёҳвандлик ёки бошқача мастлик ва ноқонуний хатти-ҳаракатлар масалан, хавфсизлик қоидаларини очикдан-оочик менсимаслик) содир этиш орқали жиноят содир этишнинг объектив имкониятини яратади)”¹.

Юқоридагиларни умумлаштириб хулоса қилиш мумкинки, қурилиш ишлари пайтида хавфсизлик қоидалари бузилган ҳоллардаги жабрланувчи шахсиятининг криминалистик аҳамиятга эга хусусиятларига қуйидагилар киради:

демографик характердаги хусусиятлари: шахси ҳақидаги маълумотлар, яшаш жойи, ёши, таълим даражаси, оилавий ҳолати;

шахснинг физиологик хусусиятларига оид маълумотлар: - бахтсиз ҳодиса вақтида саломатлик ва руҳиятининг ҳолати, ногиронликнинг мавжудлиги, муайян турдаги ишларни бажариш учун тиббий жиҳатдан қарши кўрсатмаларнинг мавжудлиги, мастлиги;

касбий тайёргарлик даражасига оид маълумотлар: иш жойи, эгаллаб турган лавозими, ушбу ташкилот билан меҳнат муносабатларининг мавжудлиги, мутахассислиги, иш малакаси, унинг бажарилган ишнинг табиати ва мураккаблигига мувофиқлиги; мутахассислик бўйича умумий иш тажрибаси, қурилиш ишларини олиб боришда хавфсизлик қоидалари талабларига мувофиқлиги (нормувофиқлиги) факти;

жабрланувчининг шикастланишидан (ўлиmidан) олдинги ҳолатлар ҳақида маълумот: жабрланувчи хавфсиз қурилиш ишлари соҳасида ўқитилганми, жабрланувчини ушбу ишларни бажариш учун махсус йўналтирилганми, ушбу ишларни бажариш жабрланувчининг мажбуриятлари доирасига кирганми, жабрланувчининг жароҳат олдидан қилган ҳаракатлари

¹ Бакишев К.А. Роль потерпевшего в механизме неосторожного преступлени¹ о поведения // Десять лет действия Уголовного кодекса Российской Федерации: опыт применения и перспективы совершенствования: материалы международной научно-практической конференции (28 февраля 2007 г.). Омск, 2008. С. 44-45.

технологик талабларга ва қурилиш ишларини бажаришда хавфсизлик қоидаларига мос келадими ёки йўқми;

жабрланувчининг соғлиғига (ўлимига) зарар етказиш билан боғлиқ ҳолатлар тўғрисидаги маълумотлар: қурилиш ишларининг қайси турини амалга оширишда, қайси босқичда ва қайси технологик операцияни бажаришда унга зарар етказилган, жабрланувчи қандай материаллар, механизмлар, ускуналар, асбоблардан фойдаланган, ишларни бажаришда жамоавий ва шахсий ҳимоя воситалари билан таъминланилганми, у улардан фойдаланганми, иш қачон бошланиши керак эди, у қачон ва қандай метеорологик шароитларда амалга оширилди, жабрланувчи якка ўзи ёки гуруҳда ишлаганми.

ИСЛАМОВ БАХТИЯР ДЖАХАНГИРОВИЧ

ҳуқуқшунос, мустақил изланувчи

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОННИНГ –ЯНГИ КОНСТИТУЦИЯСИ- ЯНГИ СУД ҲОКИМИЯТИ ҚАРОРЛАРИДА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ ҲИМОЯСИ

«Конституция — эркин ва фаровон ҳаёт гарови!»¹

Аннотация: Ушбу мақолада Конституциянинг ўттиз икки йиллигини нишонлаш бўйича Президент фармойиши, Ўзбекистон Республикасининг янги Конституцияси, уни амалга киритиш, ундаги суд ҳокими бобига киритилган ўзгартиш ва қўшимчалар, суд мустақиллиги, судьяларнинг қарорининг мажбурийлиги ҳамда “Адолат қўрғони”ни бўлган ишончни кучайтирилишининг муҳим аҳамияти ҳақида сўз юритилади.

Калит сўзлар: Ўзбекистон Республикаси Президенти, Конституцияни ҳаётга тадбиқ этиш, Судлар қонуни, Суд мустақиллиги, суд қарорлари.

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ўттиз икки йиллигини муносиб кутиб олиш ва юксак савияда нишонлаш, Асосий қонунимизда белгиланган халқ ҳокимиятчилиги, инсон қадри, эркинлик ва тенглик, ижтимоий адолат ва бирдамлик каби эзгу ғоялар атрофида фуқароларни жипслаштириш, «Конституция

¹ <https://www.lex.uz/docs/7160383> Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 17 октябрдаги фармойиши;

— эркин ва фаровон ҳаёт гарови!» деган бош ғояни ўзида мужассам этган ташкилий-амалий ҳамда маънавий-маърифий тадбирларни самарали ташкил этиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президенти жорий йилнинг 17 октябрдаги Ф-53-сон фармойиши¹ билан «Ўзбекистон Республикаси Конституцияси кунига бағишланган байрам тадбирларига тайёргарлик кўриш ва уларни ўтказиш дастури» тасдиқланди.

Фармойишнинг 3-бандида, **«Конституция — эркин ва фаровон ҳаёт гарови!»** деган ҳаётий шиорнинг моҳияти ва аҳамиятини, янги таҳрирдаги Конституция асосида инсон ҳуқуқ ва эркинликлари соҳасида мутлақо янги босқичга ўтилганлигини янгиланган Конституциямиз мазмун-моҳияти ва «Ўзбекистон — 2030» стратегиясининг асосий устувор йўналишлари доирасида очиб бериш масласи илгари сурилган.

Агар, Конституциямизни қабул қилиниш жараёнига эътиборни қаратадиган бўлсак, 1992 йилда қабул қилинган Конституцияга ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш эълон қилинганидан кейин, ишчи комиссияга аҳолимиздан 220 мингдан ортиқ таклиф келиб тушганлиги, таклифлар асосида Конституциянинг 128 та модда 155 тага моддага кўпайиб, моддалардаги нормалар 275 тадан 434 та нормага кўпайиб, нормаларнинг 65 фоизи янги таҳрирда баён этилганлигини бот-бот гапирлди.

Хўп, нормалар кўпайганлиги инсонларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига таъсири борми, деган савол пайдо бўлади. Ҳақиқатдан ҳам, умумэътироф этилган Конституциялар нормаларининг 115 таси инсон ҳуқуқларига бағишланган бўлса, мамлакатимиз ҳалқи томонидан қабул қилинган Конституциянинг 125 та нормаси инсонлар ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишга йўналтирилганлиги кузатиш мумкин.

Қолаверса, Конституциямизга бутун дунё эътироф этган «Хабеас корпус» ва «Миранда қоидаси» тамойилларининг киритилиши Конституциямизда инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш кафолатларини кучайтирди.

«Хабеас корпус» (лот. habeas corpus) – «танани судга келтириш», яъни жиноий таъқибга учраган фуқаронинг адолатли суд муҳокамасига бўлган ҳуқуқи ҳисобланади.

«Миранда қоидаси» – ҳам, фуқарони биринчи марта давлат органлари томонидан бирон бир ишга гумон қилинувчи сифатида

¹ <https://www.lex.uz/docs/7160383> Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 17 октябрдаги фармойиши;

жалб қилаётганда, унга бирламчи ҳуқуқлари тушунтириб берилиши демакдир.

Шахсни ушлаш чоғида, унинг Конституция ва процессуал қонун ҳужжатларида белгиланган ҳуқуқлари тўғрисида хабардор қилиниши, яъни «сиз сукут сақлашингиз мумкин», «ушбу ишда бизга айтаётган ҳар бир сўзингиз судда ўзингизга қарши далил сифатида ишлатилиши мумкин», «сиз адвокат хизматидан фойдаланиш ҳуқуқига эгасиз, агар фойдаланиш имкониятингиз бўлмаса, давлат томонидан сизга адвокат берилади», каби саволларга албатта жавоб олиши лозимлиги назарда тутилади.

Нормаларни кириш тарихига назар соладиган бўлсак, 1966 йил АҚШда Миранда исмли шахс қўлга олинади, гумонланувчи сифатида унинг бирламчи ҳуқуқлари тушунтириб берилмаганлиги сабабли, Америка қўшма штатларнинг судьяларидан бири Мирандага нисбатан, айнан, унинг ҳуқуқлари тушунтириб берилмаганлиги учун уни суд залидан озод қилади. Шу боис, «Миранда қоидаси» халқаро жинойт процессуал ҳуқуқида меъёр сифатида эътироф этилган.

Мазкур қоидаларни мазмунини Конституциямиз¹нинг 27-моддасининг иккинчи қисмига, ҳар ким эркинлик ва шахсий дахлсизлик ҳуқуқига эга, ҳеч ким қонунда асосланмаган ҳолда, хибсга олиниши, ушлаб турилиши, қамоқда сақланиши ёки қамоққа олиниши ва уни озодлигини бошқа тарзда чеклашга йўл қўйилмаслиги, ҳамда ушбу модданинг тўртинчи қисмига, шахсни ушлаш чоғида унга тушунарли тилда унинг ҳуқуқлари ва ушлаб турилиши асослари тушунтирилиши шарт, деган нормалар киритилган.

Умуман, олганда Халқаро эътироф этилган Конституцияларнинг нормаларида инсон ҳуқуқларига тааллуқли бўлган 117 та норма мавжудлиги эътироф этилган бўлса, бизнинг Янги Конституциямизда эса инсон ҳуқуқ ва манфаатларига тааллуқли 125 та норма мавжудлиги, унда «Инсон қадри» қанчалик улуғланганлигини англаш мумкин.

«Янги Ўзбекистон — янги суд» принципи доирасида аҳолининг одил судловга эришиш имкониятларини янада кенгайтириш учун инсоннинг қадр-қиммати устуворлигини таъминлашга қаратилган муҳим ислохотлар амалга оширилмоқда.

¹ <https://www.lex.uz/docs/6445145> Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 2023 йил 30 апрель

Давлатимиз рахбари, Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига йўллаган 2022 йил 20 декабрдаги Мурожаатномаси¹да «Энг аввало, одамларимизнинг жойларда судма-суд сарсон бўлиб юришларига барҳам берилади. Бунинг учун адолатли ҳукм ва қарор чиқариш бўйича вилоят судларининг ваколати ҳам, масъулияти ҳам оширилади».

Мамлакатимизда суд ҳокимиятининг чинакам мустақиллигини, фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларининг ишончли ҳимоясини таъминлаш, шунингдек одил судловга эришиш даражасини ошириш суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш соҳасида **давлат сиёсатининг асосий устувор йўналишлари** этиб белгиланди.

Хеч кимга сир эмас, Юртимизда амалга ошириб келинаётган мазкур ишларни замирида мамлакатимизнинг Асосий қонуни - **Ўзбекистон Республикаси Конституцияси турибди ва барча соҳаларни ҳуқуқий асосларини белгилаб бериш учун** қабул қилинаётган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг Дастур бўлиб хизмат қилиб келмоқда.

Зеро, Конституциямиз нормаларида, Ўзбекистон Республикасининг қонунлари ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси асосида ва уни ижро этиш юзасидан қабул қилиниши, бирорта қонун ёки бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжат Конституциянинг принцип ва нормаларига зид бўлиши мумкин эмаслиги, белгилаб қўйилган².

Халқаро ҳуқуқнинг умумэътироф этилган принцип ва нормаларига асосланган Ўзбекистон Республикаси Конституцияси³ қабул қилиниши, Янги Конституциямизда Янги Ўзбекистонни барпо этишнинг конституциявий асосларини мустаҳкамлашга хизмат қилиши, жонажон Юртимизда Конституцияси ва қонунларининг устунлиги сўзсиз тан олинаши⁴ белгиланди.

Конституциямизда, ҳар бир шахсга ўз ҳуқуқ ва эркинликларини суд орқали ҳимоя қилиш, давлат органлари, мансабдор шахслар, жамоат бирлашмаларининг ғайриқонуний хатти-ҳаракатлари устидан судга шикоят қилиш ҳуқуқи кафолатланганлиги ҳақидаги норма мавжуд⁵.

¹ <https://president.uz/uz/lists/view/5774> Ўзбекистон Республикаси Президентининг Мурожаатномасида

² <https://lex.uz/docs/6445145> Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 16-моддаси, 2-қисми

³ <https://lex.uz/docs/6445145> Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 2023 йил 30 апрель

⁴ <https://lex.uz/docs/6445145> Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 15-моддаси

⁵ <https://lex.uz/docs/6445145> Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 55-моддаси

Мамлакатимизда Конституция ва қонун устиворлигини таъминлаш вазифаси энг аввало республика судлари зиммасига юклатилган бўлиб, Янги Конституциянинг «Суд ҳокимияти» деб номланган XXIII – бобини 11 та моддасининг 30 та нормасида одил судлов фақат суд томонидан амалга оширилиши, суд ҳокимиятининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, унинг қарорлари барча учун мажбурийлиги, судьянинг ва унинг оила аъзоларининг хавфсизлиги, судьяни муайян ишни кўришдаги ваколатлари ҳамда судлар фаолиятини молиялаштириш каби муҳим масалалар мустаҳкамланган.

Янги Конституцияда судлар томонидан одил судловни таъминлашга қаратилган олдинги Конституцияда мавжуд бўлмаган нормалар киритилган.

Хусусан, «Ўзбекистон Республикасида одил судлов фақат суд томонидан амалга оширилади»¹, деган янги норма киритилди ва у мамлакатимиз судларига берилган ваколат бошқа бирон-бир давлат органига берилмаганлиги англатади;

Конституциявий суднинг судьялари қайта сайланиш ҳуқуқисиз, ўн йиллик муддатга сайланиши белгиланди²;

«Фуқаролар ва юридик шахслар, агар суд орқали ҳимоя қилишнинг бошқа барча воситаларидан фойдаланиб бўлинган бўлса, судда кўриб чиқилиши тугалланган муайян ишда суд томонидан ўзига нисбатан қўлланилган қонуннинг Конституцияга мувофиқлиги тўғрисидаги шикоят билан Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судига мурожаат қилишга ҳақли»лиги ҳақидаги норма киритилиб, фуқароларнинг одил судловга бўлган ҳуқуқлари янада кенгайтирилди;³

«Ўзбекистон Республикаси Олий судининг раиси ва унинг ўринбосарлари Ўзбекистон Республикаси Президентининг тақдимига биноан Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати томонидан икки муддатдан ортиқ сайланиш ҳуқуқисиз беш йиллик муддатга сайланиши белгиланди;»⁴

«Судьялар муайян ишлар бўйича ҳисобдор бўлмаслиги; «Давлат судьянинг ва унинг оила аъзоларининг хавфсизлигини таъминлашлиги; Судьяни муайян ишнинг муҳокамасидан четлаштиришга, унинг ваколатларини бекор қилишга ёки тўхтатиб туришга, бошқа лавозимга ўтказишга фақат қонунда белгиланган

¹ <https://lex.uz/docs/6445145> Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 130-моддаси

² <https://lex.uz/docs/6445145> Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 132-моддаси

³ <https://lex.uz/docs/6445145> Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 133-моддаси

⁴ <https://lex.uz/docs/6445145> Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 134-моддаси

тартибда ва асосларга кўра йўл қўйилиши ҳамда суднинг қайта ташкил этилиши ёки тугатилиши судьяни лавозимидан озод этиш учун асос бўлиб хизмат қилиши мумкин эмас»лиги ҳақидаги нормалар киритилди;¹

«Судларнинг фаолиятини молиялаштириш фақат Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджетидан амалга оширилиши ҳамда у одил судловни тўлиқ ва мустақил амалга ошириш имкониятини таъминлаши керак»², деган нормани киритилиши, суд корпусини янада мустаҳкамланишига ва бирон бир идорага муҳтож бўлмаслигини кафолатлаб қўйди.

Конституциянинг мазкур нормаларига киритилган ўзгартиш ва қўшимчалар келажакда «Адолат қўрғонини» янада мустаҳкам бўлишини, шунингдек судга мурожаат қилган шахсларнинг одил судловга бўлган ишончини оширишини таъминлашлиги шубҳасиздир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 8 майдаги ПФ-67-сон Фармонига асосан «Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституциясидан келиб чиқадиган вазифаларни амалга ошириш бўйича чора – тадбирлар Дастури» тасдиқлаб, унинг бир нечта бандларида Ўзбекистон Республикаси Олий суди томонидан амалга оширилиши лозим бўлган кўрсатмалар берилган эди.

Дастурда белгиланган барча вазифалар сўзсиз амалга оширилиб келинмоқда. Хусусан, янги Конституция белгиланган нормалар асосида амалдаги қонунчиликка тегишли ўзгартиш ва қўшимчалар киртиш ҳақидаги қонун лойиҳаси ишлаб чиқилиб қонунчилик ташаббуси асосида киритилди. Тез кунларда мазкур белгиланган вазифа юзасидан Ўзбекистон Республикасининг қонуни эълон қилиниши кутилмоқда.

Суд ҳокимиятининг мустақил ҳолда иш юритишига ва судьялар муайян ишлар бўйича ҳисобдор бўлмаслигига оид конституциявий кафолатлар юзасидан «Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига суд ҳокимиятининг мустақиллиги кафолатларини мустаҳкамлашга, судлар фаолияти ҳақида жамоатчиликни хабардор қилишга ҳамда ягона суд амалиётини таъминлашга қаратилган ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги жорий йилнинг 14 августида ЎРҚ-943-сонли Қонун³ қабул қилинди.

¹ <https://lex.uz/docs/6445145> Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 136-моддаси

² <https://lex.uz/docs/6445145> Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 140-моддаси

³ <https://lex.uz/docs/7063691> Ўзбекистон Республикаси айрим қонун ҳужжатларига суд ҳокимиятининг мустақиллиги кафолатларини мустаҳкамлашга оид ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги

Унга кўра, Ўзбекистон Республикасининг «Судлар тўғрисида»ги Қонуни¹ни 37-моддаси ва 41-моддасига кўра, судлар раисларининг халқ депутатлари маҳаллий Кенгашларига **ахборот тақдим этиши ҳақидаги қоида бекор қилиниб**, судларнинг фаолияти тўғрисида **жамоатчиликни ҳар чоракда оммавий ахборот воситалари орқали хабардор қилиб бориш** тартиби белгиланди.

«Судлар тўғрисида»ги Қонуннинг 25-моддасига мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси Олий суд Пленуми томонидан сўнги 2 йилнинг ўзида қонунчиликни қўллаш масалалари бўйича қонун устуворлигини, ижтимоий адолатни, фуқаролар тинчлиги ва тотувлигини таъминлашга қаратилган **20 тадан ортиқ** тушунтиришлар берилган ва бериб борилмоқда.

Жумладан, судлар томонидан конституциявий нормаларни тўғридан-тўғри ва бир ҳилда қўлланилиши орқали инсон ҳуқуқларига оид кафолатларни тўлақонли таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Олий суд Пленумининг «Одил судловни амалга оширишда Ўзбекистон Республикаси Конституцияси нормаларини тўғридан-тўғри қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида»ги 2023 йил 23 июндаги 16-сонли қарори қабул қилинди.

Мазкур Қарорда судлар кўриб чиқиладиган ҳуқуқий муносабатларни тартибга солувчи қонун ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатнинг мазмунини баҳолаши ва Конституция нормаларини тўғридан-тўғри амал қилувчи **олий юридик кучга эга норматив-ҳуқуқий асос** сифатида қўллаши лозимлиги назарда тутилди.

Фуқароларнинг одил судловдан фойдаланиш ҳамда давлат органларининг ва бошқа ташкилотларнинг, улар мансабдор шахсларининг қонунга ҳилоф қарорлари, ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) устидан судга шикоят қилиш имкониятини кенгайтириш мақсадида «Давлат божи тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига маъмурий судларга мурожаат қилишда фуқаролар учун янада қулай шарт-шароитлар яратишга қаратилган ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақида»ги 2024 йил 16 январдаги ЎРҚ-897-сонли Қонун қабул қилинди.

Унга кўра давлат органларининг ҳамда бошқа ташкилотларнинг, улар мансабдор шахсларининг қарорлари, ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) устидан маъмурий судларга мурожаат қилишда **давлат божини фуқаролардан олдиндан**

¹ <https://lex.uz/ru/docs/5534923?ONDATE=14.08.2024%2000#edi7069265>
Республикаси «Судлар тўғрисида»ги Қонуни

ундирмасдан, ушбу божни ишни кўриб чиқиш натижаларига кўра **айбдор тарафдан ундириш** тартиби белгиланди, шунингдек, давлат божининг кўрсатилган **ставкаси миқдори пасайтирилиши** назарда тутилди.

Мазкур Қонун давлат органларининг ва бошқа ташкилотларнинг, улар мансабдор шахсларининг қонунга хилоф қарорлари, ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) устидан **маъмурий судларга мурожаат қилиш имкониятини кенгайтиришга** хизмат қилди.

Суд қарорларини қайта кўриш тартибларини **халқчил** қилиш, соддалаштириш, судларга **мурожаат қилишни эркинлаштириш**, одил судловга эришиш даражасини ошириш мақсадида суд қарорларининг қонунийлиги, асослилиги ва адолатлилигини текшириш институти такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг **Жиноят, Фуқаролик, Иқтисодий процессуал кодекслари, Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги** ҳамда **Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодексларига** ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисидаги Қонунлар қабул қилинди.

Мазкур Қонунлар билан:

- туманлараро, туман, шаҳар судлари томонидан биринчи инстанцияда кўрилган ишларни вилоят ва унга тенглаштирилган судларда апелляция ёки кассация тартибида қайта кўриб чиқиш;

- вилоят ва унга тенглаштирилган судлар томонидан апелляция ёки кассация тартибида кўрилган ишларни мазкур судларда тафтиш тартибида қайта кўриб чиқиш;

- вилоят ва унга тенглаштирилган судлар томонидан тафтиш тартибида кўрилган ишларни Олий суднинг судлов ҳайъатларида тафтиш тартибида қайта кўриб чиқиш;

- юқори инстанция судлари томонидан **ишни янгидан кўриш учун қуйи судларга юбориш тартибини бекор қилиш** ва уларга иш бўйича якуний қарор қабул қилиш масъулиятини юклашга доир процессуал нормаларни назарда тутувчи ўзгартириш ва қўшимчалар киритилди.

Мазкур қонунларнинг яна бир аҳамиятли жиҳати шундаки, эндиликда Олий суд ишларни тафтиш тартибида кўришда фақатгина ишда мавжуд далилларни текшириш билан чекланмай, **тўлиқ ёки қисман суд терговини ўтказишга** ҳақли эканлиги назарда тутилди.

Ушбу процессуал босқичлардан ўтган ҳар қандай **иш юзасидан якуний қарор қабул қилиниши** таъминланади. Бу орқали эса, бир

неча бор бекор қилиниб, йиллар давомида ўз ечимини топмаслик ҳолатларига чек қўйилмоқда.

Муҳтасар қилиб айтганда, мамлакатимизда фаолият кўрсатиб келаётган ҳар бир суд ходими «Инсон қадри учун» ғояси асосида чинакам адолатли суд тизимини шакллантириш ҳамда унинг фаолиятини халқ манфаати ва инсон қадр-қимматини самарали ҳимоя қилишга йўналтириши;

Адолатли суд қарорлари қабул қилинишига эришиш орқали халқнинг, шу жумладан, тадбиркорларнинг суд тизимида бўлган ишончини мустаҳкамлаш, ҳар бир шахс суд ва судьялар сиймосида ўзининг ишончли ҳимоячисини кўришига эришиш¹;

судларнинг холислигини амалда таъминлашга қаратилган қонунчиликни такомиллаштириш;

жонажон Юртимиз, давлат номидан суд қарорларини қабул қилаётган судлар ва судьяларга, шунингдек, уларнинг қарорларига нисбатан ҳар бир фуқарода, шу жумладан, барча даражадаги мансабдорларда ҳурмат руҳини шакллантириш;

судьялик лавозимида тайинланган ҳам бир судьялар билим ва малакаларини мунтазам равишда ошириб боришлари даркор.

Дарҳақиқат, суд тизимини чинакам «адолат кўргони»га айлантиришда ва судлар халқимизнинг одил судловга бўлган ишончини мустаҳкамлаш учун барча «Судьянинг онгида адолат, тилида ҳақиқат, дилида поклик ҳукмрон бўлиши керак» деган ҳаётий принципга қатъий риоя этган ҳолда мамлакатимизда қонун устуворлигини таъминлаш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилишга бор куч-ғайратини сафарбар этиши лозим.

АМИНОВ ШОХРУХ АЗАМатович

Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси
магистратура тингловчиси

ЭЛЕКТР ЭНЕРГЕТИКА СОҲАСИДА ДАВЛАТ НАЗОРАТИНИ АМАЛГА ОШИРИШДА ПРОКУРАТУРА ОРГАНЛАРИНИНГ ФУНКЦИЯЛАРИ

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг энергетика соҳасидаги қонунийликни таъминлаш фаолиятининг замонавий ҳолатини илмий тадқиқ қилиш зарурияти энг аввало мамлакат иқтисодиётини ривожлантириш ҳамда ушбу соҳанинг аҳамияти

¹ <https://lex.uz/ru/docs/6358976> 2023 — 2026 йилларга мўлжалланган суд тизимини сифат жиҳатидан янги босқичга олиб чиқишнинг қисқа муддатли Стратегиясидан

билан боғлиқдир. Чунки ягона энергетика тизимининг ишончли ва самарали фаолият юритиши, истеъмолчиларни узлуксиз электр энергияси билан таъминлаш - мамлакатимиз аҳолисининг цивилизацияли ҳаёт шароитларини таъминлашнинг ажралмас омилларидан биридир. Бунинг билан бирга, электроэнергетика соҳасининг иқтисодий аҳамиятини эмас, балки шахс, жамият ва давлат хавфсизлигини таъминлашдаги ролини ҳам ҳисобга олиш керак.

Мамлакатимиз мустақилликка эришган давстлабки йилларда амалга оширилган электр энергетика соҳасидаги ислохотлар бу соҳада инвестицияларнинг киритилишини таъминлади. Бироқ бу даврда жиддий даражада илмий-техник салоҳият йўқотилди, айрим лойиҳа институтларининг фаолияти тўхтатилди ёки хусусийлаштирилди, маҳаллий энергетика ва гидроэнергетика машинасозлиги имкониятларидан тўлиқ фойдаланилмади, соҳа потенциали кўп жиҳатдан йўқотилди, малакали мутахассис кадрлар муаммоси юзага кела бошлади, мамлакатда энергетика таъминотининг ишончлилигига нисбатан хавф-ҳатарлар мавжудлиги ва бу эса жойларда электр энергетика объектларини муносиб эксплуатация ва ривожлантириш таъминланслиги каби ҳолатларни юзага кела бошлади. Республиканинг турли ҳудудларида энергия таъминотида узок муддатли узилишлар кузатилмоқда. Ижтимоий тармоқларда оғир аҳволдаги беморлар даволанаётган шифохона, давлат хизматлари марказлари, банклар, маҳаллий ҳокимликлар электрсиз қолгани ҳақида хабарлар бор.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2022 йил 20 декабрдаги Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномасида¹ бу борадаги муаммоларга тўхталиб, “очиқ айтиш керак, энергетика соҳасидаги муаммолар бугун пайдо бўлиб қолгани йўқ. Кўп йиллар давомида янги газ конларига инвестиция киритилмагани, электр ва газ тармоқлари модернизация қилинмагани ҳам айтиш ҳақиқат. Оқибатда тизимда аниқ ҳисоб-китоб йўқлиги, катта йўқотишлар оддий ҳолга айланиб қолган эди. Шу билан бирга, сўнгги олти йилда аҳолимиз 13 фоизга, саноат корхоналари эса 2 баробар ортиб, 45 мингдан 100 мингтага кўпайди. Натижада электр энергиясига талаб камида 35 фоиз ошди ва йилдан-йилга кўпайиб бормоқда” деб бу борадаги ечимини кутаётган масалалар юзасидан аниқ таклиф ва тавсияларни илгари сурган эди.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси, 20.12.2022 // <https://president.uz/uz/lists/view/5774>

Давлатимиз Раҳбари тўғри таъкидлаганидек, “...иқтисодиётимизда энергия сарфи бошқа давлатлардан 2 баробар юқори. Шунинг учун энергия самарадорлигини ошириш Миллий дастурини қабул қиламиз. Депутат ва сенаторларимиз бу ишга бошқош бўлса, албатта ижобий натижа бўлади. Уй, ишхона, боғча, мактаб ва кўчаларда одамларимизга энергиянинг қадрига етиш, уни тежашни ўргатиш керак. Қонунларимизда ҳам бу масалаларни мустаҳкамлаш зарур”.

Ўз навбатида ёқилғи-энергия ресурсларидан ноқонуний фойдаланиш ҳолатларини бартараф этиш ва олдини олиш, улардан самарали ва оқилона фойдаланиш орқали иқтисодиёт тармоқлари ва ижтимоий соҳанинг энергия самарадорлигини ошириш, истеъмолчилар томонидан электр энергияси ва табиий газдан фойдаланиш қоидаларига риоя этилиши устидан назоратни кучайтириш давр талабига айланди. Шу муносабат билан 2023 йил 13 февралда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ёқилғи-энергия ресурсларидан фойдаланиш соҳасида давлат назорати самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори,¹ 2023 йил 24 майда “Ёқилғи-энергетика соҳасида давлат назорати механизмларини такомиллаштириш ва “рақамли энергоназорат” тизимини жорий этиш тўғрисида”ги Фармони² қабул қилинди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ёқилғи-энергия ресурс-ларидан фойдаланиш соҳасида давлат назорати самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори билан Бош прокурорнинг ёқилғи-энергия ресурсларидан фойдаланиш соҳасида қонунчиликка риоя этилиши ва унинг ижроси устидан назоратни амалга оширишга масъул бўлган ўринбосари лавозими жорий этилди.

Эндиликда Бош прокуратура томонидан мамлакатда энергетика хавфсизлиги барқарорлигини таъминлаш борасида амалга оширилаётган ишлар устидан алоҳида назорат ўрнатилди. Бироқ прокуратуранинг электр энергетика соҳасида қонунийликни таъминлаш бўйича фаолиятининг ҳозирги ҳолатини илмий таҳлил қилиш зарурати юзага келмоқда. Прокурорлар томонидан кўплаб соҳаларда назорат текширувларини амалга ошириш айрим ҳолларда “Прокуратура

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 13 февралдаги “Ёқилғи-энергия ресурсларидан фойдаланиш соҳасида давлат назорати самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори // <https://lex.uz/ru/docs/6384162>

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 24 майдаги “Ёқилғи-энергетика соҳасида давлат назорати механизмларини такомиллаштириш ва “рақамли энергоназорат” тизимини жорий этиш тўғрисида”ги Фармони // <https://lex.uz/docs/6472925>

тўғрисида”ги қонун билан ушбу орган зиммасига юклатилган вазифаларни самарадорлигига салбий таъсир кўрсатиши, прокуратура органлари фаолиятининг асосий йўналишларига эътиборни қаратишга имкон бермаслик каби ҳолатларни юзага келтириши мумкин. Бу эса прокуратура фаолиятини фаоллаштириш ва такомиллаштиришни тақозо этади. Айниқса, электр энергияси соҳасидаги қонунларнинг ижросини назорат қилишни самарали ташкил қилиш, бу борада прокуратура органлари фаолиятини такомиллаштиришга қаратилган аниқ илмий-амалий асосларга эга бўлган таклиф ва тавсияларни ишлаб чиқиш талаб қилади.

Энергетика соҳасида қонунийликни таъминлаш борасида прокуратура органлари фаолиятини илмий тадқиқ этиб ўрганиш зарурати мамлакатимизда истеъмолчиларни узлуксиз электр энергияси билан таъминлаш, аҳоли ҳаёти учун зарур цивилизациялашган шароитларни яратишдан келиб чиқади.

Юридик адабиётларда электр энергетикаси соҳасида қонунчилик ижроси устидан прокурор назоратининг зарурати қуйидагилардан иборат эканлиги баён этилган: “электр энергетикаси соҳасида иқтисодий ва ҳуқуқий фаолият тамойилларининг тез ва кўп ҳажмли эканлиги, аммо ҳар доим ҳам мантиқий бўлмаган ўзгариши; мазкур ижтимоий муносабатлар соҳасида назорат ва кузатувни амалга оширувчи давлат органларининг доимий ислоҳ қилиниши (бундан келиб чиқиб, бу органларнинг фаолияти зарур тизимлиликдан маҳрум бўлиб, текширув ишлари эпизодик тусга эга бўлиб қолган, масалалар етарли даражада қамраб олинмаган ва қонунбузарликларнинг олдини олиш учун адекват чоралар кўрилмайди); бизнесга маъмурий босим даражасини пасайтириш бўйича тадбирларнинг жуда секин ва изчилликсиз амалга оширилиши; электр энергетикаси соҳасида турли назорат органлари фаолиятининг такрорланиши.¹

Қолаерса, юридик адабиётлар таъкидланишича, энергетика соҳасида ҳуқуқий тартибни таъминловчи асосий элементлардан бири давлат назорати ҳисобланади.² Электр энергияси соҳасида назоратни амалга ошириш учун турли давлат органлари

¹ Акимов Л.Ю. Деятельность прокуратуры по обеспечению законности в сфере электроэнергетики // Специальность 12.00.11 – «Судебная власть, прокурорский надзор, организация правоохранительной деятельности». Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. -Москва, 2010. -

² Романова В.В. Энергетический правовой порядок: текущее состояние и задачи. -М.: Изд-во «Юрист», 2016. С. 20-25.

ваколатларга эга. Электр энергияси бозоридаги қонунчиликка риоя этилишини назорат қилиш бўйича айрим ваколатлар прокуратура органлари томонидан бажарилади. Электр энергияси бозоридаги муносабатларни тартибга солувчи нормаларнинг қатъий бажарилиши зарурияти прокуратура органлари олдида муайян вазифаларни қўйади, “чунки электр энергиясини узлуксиз етказиб бериш давлат органлари, маҳаллий ҳокимият органлари, муҳим ижтимоий инфратузилма объектларининг барқарор фаолиятини таъминлайди ва инсон ҳаёти учун нормал шарт-шароитларни яратади”.¹

Прокуратура органлари электр энергияси бозоридаги қонунчиликка риоя этилишини тизимли асосда назорат қиладилар. Прокурорлар аҳолини ва ижтимоий объектларнинг энергия таъминлашидаги чекловлар ва ўчиришлар ҳақидаги хабарларни мониторинг қиладилар. Шунингдек, ҳаёт учун муҳим бўлган объектларидаги фавқулодда вазиятларни таҳлил қиладилар. Текширувлар давомида прокурорлар энергетика хавфсизлиги ва энергетика объектларининг муҳофазасини баҳолайдилар.

Бу соҳадаги қонун бузилишларни аниқлаш ва бартараф этиш борасида прокуратура органлари доимий равишда ҳудудлардаги назорат ва текширув органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари билан ўзаро маълумот алмашишни амалга ошириб келадилар. Ушбу ахборот алмашинув натижасида давлат органлари ва энергия таъминловчи корхоналар фаолиятидаги суистеъмолларни аниқлаш борасида ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари фаолиятини мувофиқлаштириб борадилар. Модернизация ва ушбу соҳанинг ривожланиши учун ажратилган бюджет маблағларини мақсадли ва самарали ишлатилишини текшириш учун комплекс текширувлар ташкил этилмоқда. Саноат объектлари, шу жумладан электр энергетикаси объектларининг фаолияти хавфсизлигини таъминлаш зарурати прокуратура органларининг ушбу масалаларга бўлган эътиборини оширишни талаб қилди.

Бош прокуратура ва соҳа мутахассислари таркибида тузилган Ишчи гуруҳ томонидан Фарғона, Наманган ва Андижон вилоятларида йирик истеъмолчиларда энергия самарадорлигини ошириш ва ноқонуний уланишларни бартараф этиш борасидаги ишлар аҳволи ўрганилган. Шу ўринда маълумотларга қараганда, энергия самарадорликни янада ошириш мақсадида белгиланган 10

¹ Загрядский О.В. Практика прокурорского надзора в сфере обеспечения безопасности объектов электроэнергетики // Законность. 2015. № 10. С. 22.

фоизлик иқтисод режасидан ташқари, йирик ва бошқа истеъмолчиларда тежаш манбаларини аниқлаш ҳисобига қўшимча 10 фоиз, жами 20 фоизни тежашнинг чоралари кўрилмоқда. Хусусан:

- 17 та (Фарғонада – 6, Наманганда - 5, Андижонда - 6) йирик истеъмолчи фаолияти жойига чиққан ҳолда ўрганилди;

Маълумот учун: ушбу ҳудудлардаги 223 та йирик истеъмолчининг йиллик истеъмоли вилоят истеъмолининг электр бўйича 28, газдан 39 фоизини ташкил этади.

- уларда қўшимча қуёш панелини ўрнатиш, эски жиҳозларни замонавий тежамкорига алмаштириш, реактив қувватни компенсация қилиш қурилмасини кўпайтириш орқали қўшимча 10 фоизни иқтисод қилиш режалаштирилди;

Натижада, йиллик қўшимча 1,9 млрд кВт/соат электр, 712 млн м³ газ тежалиши прогноз қилинмоқда.

- 15 та корхонада ортиқча истеъмолга сабаб бўлаётган омилларни бартараф этилишига амалий ёрдамлар кўрсатилиб, натижада 9,4 млн кВт/соат электр ва 826 минг м³ газ иқтисод қилиниши таъминланди;

- 50 кВт/соатдан юқори бўлган 59 та истеъмолчининг қурилмаларига компенсация батареялари ўрнатилиб, 285 минг кВт/соат электр тежалди;

- 17 795 та истеъмолчи хўжалиги хатловдан ўтказилиб, 2 303 та маънан эскирган ускуна замонавий тежамкорига алмаштирилиб, 744 минг м³ газ

ва 31,2 млн кВт/соат электр иқтисод қилинди;

- Наманган вилояти божхона ходимларининг 260 та тўқимачилик корхонасида олиб борган тарғиботлари натижасида 13 та субъект 135 кВтлик қуёш панелини ўрнатди, 77 тасида 2 000 кВтлик панелларни ўрнатиш ишлари бошланди, 90 тасида ушбу йўналишдаги кредит масалалари ҳал этилди;

- 118 та профилактик тадбирларда янги таҳрирда қабул қилинган Электр энергияси ва табиий газдан фойдаланиш қоидаларидаги иқтисод қилган истеъмолчиларни рағбатлантириш нормасини тушунтириш бўйича йирик истеъмолчиларга тарғибот материаллари тарқатилди;

- иқтисод режаларини бажармаган 14 нафар мансабдор шахс интизомий жавобгарликка тортилди, 15 нафари эгаллаб турган лавозимидан озод этилди.

Шунингдек, энергия ресурсларини талон - торож қилиш ҳолатларини фош этиш бўйича кучайтирилган рейд тадбирлари ўтказилди. Натижада:

- 13,3 млрд сўмлик ресурсни талон - торож қилиш билан боғлиқ 391 та ҳолат фош этилиб, 14 та жиноий ва 165 та маъмурий ишлар қўзғатилди;

- етказилган зарарнинг 1,2 млрд сўми ундирилди;

- жиноят содир этган 6 нафар шахсга “қамоқ” эҳтиёт чораси қўлланилди;

Масалан, “Ivon Plast Polimer Technolog” МЧЖ раҳбари Р.Насимов АГТКШ ҳисоблагичига ташқи таъсир кўрсатиб, 2,1 млрд сўмлик газни талон-торож қилган.

- 3 990 та газ, 5 087 та электр ҳисоблагичдаги носозликлар бартараф этилди;

- 346 та йирик истеъмолчи иштирокида йиғилиш ўтказилиб, уларга ресурслардан оқилona фойдаланишнинг афзалликлари тушунтирилди.¹

Прокуратуранинг ушбу соҳадаги асосий вазифалари электр энергетикаси объектларида хавфсизликни таъминлаш учун берилган ваколатларни амалга оширишда назорат ва текширув органлари томонидан қонун устуворлигини таъминлаш, шунингдек, ижро этувчи ҳокимият органлари ва энергия таъминловчи ташкилотлар томонидан чиқарилган ҳуқуқий ҳужжатларнинг қонунийлигини текширишдан иборат. Прокурорлар фақатгина назорат қилиб қўймай, балки ҳуқуқий ҳужжатларнинг қонун талабларига мувофиқ қабул қилинганлигини аниқлаш ҳуқуқига ҳам эгадир.²

Прокурорлар ўз фаолиятлари орқали электр энергетикаси объектларининг хавфсизлигини таъминлашга тўғридан-тўғри таъсир кўрсатадилар, бунда энергия қурилмаларининг эксплуатацияси, энергия тежаши, тарифлар регуляцияси ва энергия истеъмолчиларининг ҳуқуқларини муҳофаза қилиш бўйича қонунчиликнинг аниқ ва қатъий бажарилишини назорат қилишни амалга оширади.

¹ Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ва соҳа мутахассислари таркибида тузилган Ишчи гуруҳ томонидан Фарғона, Наманган ва Андижон вилоятларида йирик истеъмолчиларда энергия самарадорлигини ошириш ва ноқонуний уланишларни бартараф этиш борасидаги ишлар аҳволини ўрганиш натижалари.

² Данилов Д.Ю., Умрихин М.В. Топливо-энергетический комплекс - становой хребет экономики. О состоянии законности и практике прокурорского надзора в сфере деятельности организаций топливо-энергетического и коммунального комплекса на территории Северо-Кавказского федерального округа // Прокурор. 2014. № 4. С. 55.

Электр энергиясини иқтисод қилиш самарадорлигини ошириш ҳамда соҳадаги муаммоларни бартараф этишга қаратилган прокурор назоратини амалга ошириш натижасида қуйидаги таклифлар юзага келади:

1) йирик истеъмолчилар ва фермер хўжаликлариغا энерготежамкор ускуна ва қурилмаларни харид қилиш учун имтиёзли кредит ажратиш;

2) яшил энергия учун кредитни Марказий банкнинг асосий ставкасидан ошмаган ҳолда ажратиш (бунда банкларга 10 фоиз ставкада республика имтиёзли ресурс маблағлари жойлаштирилади), шунингдек, “Яшил энергия” платформасини солиқ базасига интеграция қилиб, ер ва мулк солиқлари имтиёзини автоматик қўллашни белгилловчи тартибни ишлаб чиқиш;

Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ–57-сон қарорида қуёш панеллари ўрнатилган қурилмалар учун юридик шахслар мулк ва ер солиғидан озод этилган. Бироқ ушбу имтиёзни қўллаш Солиқ кодексига мувофиқ, Солиқ қўмитаси томонидан амалга оширилса-да, истеъмолчиларга имтиёзни қўллаш бўйича аниқ мезонлар (панел ўрнатилган майдонни тасдиқловчи ҳужжат) ишлаб чиқилмаган.

3) “Энергия тежамкор хонадон” лойиҳасини ишлаб чиқиш ва кафолатланган энергия сервис хизматини татбиқ этиш, шунингдек, лойиҳани амалга оширган хонадонга “яшил сертификат”ни бериш орқали солиқ имтиёзини қўллаш.

Бунда лойиҳани амалга ошириш учун “Яшил энергия” компанияси таркибида энергия сервис хизматлари (ЭСКО)ни ташкил этиш ва моддий базасини кенгайтириш. Жумладан:

- хизмат кўрсатишда пайвандчи, электрик ва бошқа мутахассисларни аутсорсинг орқали жалб қилиш;

- компанияга ишлаб чиқарувчилардан энергия тежовчи қурилмани ва унинг эҳтиёт қисмларини харид қилиш, ўрнатиш ва уларга сервис хизматини кўрсатиш учун тўғридан - тўғри шартномалар тузиш ҳуқуқини бериш лозим.

4) Жаҳон тажрибасидан (Италия, Туркия) келиб чиқиб, газ тақсимлаш станцияларининг чиқиш қисмида иккинчи назорат ҳисоблагичлари ҳамда сифат ва босим кўрсаткичларини аниқловчи хромотографларни ўрнатиш;

5) “Тошэлектрораппарат” ҳамда “Электрон ҳисоблагич” МЧЖларнинг хизмат кўрсатиш шохобчаларини ташкил этиш.

МУНДАРИЖА

Узаков Шухрат Шарапович

Кечиктириб бўлмас тергов ҳаракатларини ўтказишда
жабрланувчининг ҳуқуқ ва қонуний манфаатлари прокурор
томонидан таъминланиши 4

Каримов Сардор Равшанбекович

Ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларнинг турар жойга бўлган
ҳуқуқларининг кафолати..... 15

Довудова Дилзода Сулаймановна

Жиноят процессининг суд муҳокамасида прокурор фаолиятининг
ҳуқуқий асослари ва принциплари 19

Исмаилов Баходир Исломович.

Расулова Гулбахор Абиджановна

Укрепление стандартов академической добропорядочности как
инструмент противодействия коррупции в научно-образовательной
сфере 41

Қудратов Бунёд Бахтиёрович

Рақамли далилларнинг ахборот-коммуникация соҳасидаги замонавий
жиноятларни тергов қилиш ва фош этишдаги ўрни 52

Конавалов Илья Борисович

Цифровы доказательства в уголовном судопроизводстве: правовые
вызовы и перспективы развития 55

Джаббаров Элёр Абдукаримович

Кучли таъсир қилувчи моддаларнинг устидан давлат назорати..... 58

Баҳромбеков Бунёдбек Баҳром Ўғли

Жиноят процессида прокурорнинг давлат айбловидан воз кечиши ва
унинг ҳуқуқий оқибатлари 61

Ражабов Бекзод Халимович

Ўзбекистон Республикаси прокуратура органларида прокурор-
криминалистлар институтининг замонавий ҳолати ва ривожланиш
тенденциялари..... 69

Ярашев Баҳромбек Рустамович

Участие прокурора в оствидетельствование в судебном следстве 76

Иброхимов Бахтиёр Тойиржонович

Тергов судьяси институти ҳақида баъзи мулоҳазалар..... 80

Абдуллаев Акмалжон Йўлчибоевич

Ёлғон кўрсатув бериш жиноятининг криминалистик тавсифи: тушунчаси, мазмуни ва таркибий элементлари.....	87
Есемуратов Алишер Избасарович “Миграция” ва “Мигрант” атамаларининг юридик табиати.....	96
Азизов Улуғбек Гулямович Бошқа шахснинг ҳуқуқларини ҳимоя қилаётган давлат бошқарув органларининг фуқаролик процессида иштирок этиш шакллари	105
Облакулов Давлат Олтинбоевич Тижоратда пора эвазига оғдириб олиш жиноятининг тушунчаси.....	110
Анорбоев Амириддин Улуғбек ўғли Жамоат Хавфсизлигига Қарши Кибержиноятлар Таснифи.....	116
Тажибоев Маъруфжон Маматожиевич, Азизов Улуғбек Гулямович Судьянинг қарор қабул қилишдаги мустақиллиги: ютуқлар ва таклифлар.....	134
Султонова Тўтиёхон Саидумаровна Merosga oid fuqarolik ishlarini taalluqlilik, sudlovlilik masalalari va ishni sudda ko`rishga tayyorlash tartibi.....	142
Тажибоев Маъруфжон Маматожиевич, Ғуломов Шухрат Мамашарипович Суднинг иш юритишни тўхтатиб туриш тўғрисидаги ажрими: муаммо ва таклифлар.....	150
Сауров Равшонбек Русланбек ўғли Sharq davlatlarida demokratiya va demokratizm: milliy kratologik tajribalar	158
Ибодулло Хайрулло Жахонгир ўғли Адвокатура фаолиятини ҳуқуқий тартибга солиш ва адвокат мақомини юксалтириш.....	167
Мўминов Асилбек Ҳусниддинович Internet tizimida bola huquqlarini himoya qilishning xalqaro-huquqiy asoslari.....	172
Тиллабоев Шохрухбек Эволюция правовых об авторских правах в эру цифровых технологий	180
Эсоналиев Садриддин Нуриддин ўғли Дастлабки Эшитув Ўтказишнинг Процессуал Асослари.....	183
Абдулкасимов Шерзод	

Юридические вызовы блокчейна: возможности для инноваций и регулирования	201
Ярашев Бахромбек Рустамович	
Суд тергови жараёнида сўроқ қилишда прокурорнинг иштироки	204
Камилов Азизжон	
Парижская конвенция по охране промышленной собственности и её роль в защите товарных знаков на международном уровне.....	208
Ибодулло Хайрулло Жахонгир ўғли	
Адвокатура как институт гражданского общества в Узбекистана	211
Ярашев Бахромбек Рустамович	
Жиноят ишлари бўйича суд муҳокамасида прокурор музокарасининг хусусиятлари	214
Эсаналиев Садриддин Нуриддин ўғли	
Дастлабки эшитув институтини янада такомиллаштиришга оид янгича ёндашувлар.....	217
Камолова Дилдора Ғайратовна	
Жазо тайинлашнинг айрим масалалари (тамом бўлмаган жиноятлар мисолида).....	234
Уринбоева Мухлиса Маъруфовна	
Суд ишларининг юритилишида сунъий интеллект имкониятларидан фойдаланиш бўйича халқаро стандартлар таҳлили	239
Зоирова Иродабегим Файси қизи	
Вояга етмаган жабрланувчиларнинг жиноий одил судловга бўлган ҳуқуқлари.....	246
Majidov Shahzod Abdixalil o'g'li	
Korrupsiyaviy huquqbuzarliklar haqida xabar berish institutining (whistblowing) nazariy jihatlari	250
Юматов Богдан Олегович	
Статистика должностных преступлений и ее значение для антикоррупционного мониторинга.....	256
Элмурзаев Билолиддин Нурмон ўғли	
Дастлабки тергов жараёнида терговчи ва прокурор ҳамкорлигининг процессуал жиҳатлари.....	263
Jumayev Shohjahon Begimqul o'g'li	
Qonun ustuvorligini ta'minlashda prokuror tekshiruvlariga doir qonunchilikni takomillashtirish istiqbollari	267
Khasanov Mukhriddin Urokboy o'g'li	

Experience of foreign countries in prevention of corruption offenses in labor bodies	271
Абдурахматова Камола Муроджон қизи	
Қурилишни назорат қилиш ва амалга оширишда коррупцияга қарши курашиш масалалари	279
Мажидов Шахзод Абдихалил ўғли	
Коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар ҳақида хабар берган шахсларни ҳимоя қилишга оид қонунчилик ҳужжатларини таҳлил қилишга оид айрим мулоҳазалар.....	282
Авлияқулов Суннатулла Холмурод ўғли	
Давлат органлари ходимларига нисбатан интизомий жазо чораларини қўллашда қонун устуворлигини таъминлаш (<i>ички ишлар органлари мисолида</i>)	297
Aslanov Navro'zbek Rustamovich	
Axborot olish huquqini ta'minlash masalalari	306
Худайбердиева Шоҳиста Акмал қизи	
Ўзбекистон ва туркия республикаларининг ҳуқуқни муҳофаза қилиш соҳасидаги ҳамкорлиги.....	309
Рахмонова Сабрина	
Историческая динамика развития политических прав женщин в Узбекистане	323
Tosheva Maftuna Anvar qizi	
Moddiy meros obyektlarini nobud qilish, buzish yoki ularga shikast yetkazish jinoyati: xalqaro va milliy qonunchilik.....	328
Исмаилов Баходир Исломович,	
Хасанов Мухриддин Ўроқбой ўғли	
Меҳнат органларида коррупциявий ҳуқуқбузарликларга қарши курашиш чораларини такомиллаштириш масалалари.....	332
Эшонқулов Бунёджон Махамадалиевич	
Инсоннинг меҳнатга оид конституциявий ҳуқуқлари кафолатининг ҳуқуқий асослари.....	341
Khudayberganova Nigina To'lqin qizi	
Specificity of the immunity of special missions in modern international law	345
Уринбоева Мухлиса Маъруфовна	
Сунъий интеллект тўғрисидаги қонунчиликнинг ривожланиши: хорижий давлатлар тажрибаси	352

Мажидов Шахзод Абдихалил ўғли	
Коррупцияга оид ҳуқуқбузарлик ҳақида хабар берган шахсларни рағбатлантиришда уларнинг реестрини жорий этиш истикболлари	364
Олланазарова Мамура Музаффаровна	
Қонун устувор – жазо муқаррар	370
Yusupova Faringiz O'ktam qizi	
Tibbiy ma'lumotlarning xavfsizligining huquqiy tartibga solishda covid-19 pandemiyasining ta'siri	373
Ramazonov Ismoilbek Abdirashidovich	
Discussion of scientists in the sphere of cyber law, peculiarities of cyberspace and types of cyberthreats	382
Мавлонова Нигина Баходировна	
Роль и место государственных органов в урегулировании трудовых споров в Республике Узбекистан	385
Ибадуллаев Сарварбек Шухрат ўғли	
МДХ давлатлари ва бошқа хорижий мамлакатлар жиноят қонунчилигида судланганлик мустақил ҳуқуқий институт сифатида	391
Мавлонова Нигина Баходировна	
Роль и деятельность м-марказ в Узбекистане: инновационный подход к предоставлению государственных услуг	400
Пулатов Сардор	
Значимые моменты антикоррупционные реформ в Узбекистане: правовой, социальный и институциональный подход	405
Очилов Илёс Аблураимович	
Гиёҳвандлик воситаларини ноқонуний ўтказиш билан боғлиқ жиноятларнинг тезкор-қидирув тавсифи	408
Ширинкулов Бахтиёр Ифтихор ўғли	
Қурилиш ишларини олиб боришда меҳнатни муҳофаза қилиш ва хавфсизлик қоидаларини бузиш жиноятининг субъектлари ҳақида мулоҳазалар	414
Исламов Бахтияр Джахангирович	
Янги Ўзбекистоннинг – янги Конституцияси- янги суд ҳокимияти қарорларида инсон ҳуқуқлари ҳимояси	422

Аминов Шохрух Азаматович

Электр энергетика соҳасида давлат назоратини амалга оширишда
прокуратура органларининг функциялари.....430

“ҚОНУН УСТУВОР – ЖАЗО МУҚАРАР”

мавзусидаги республика илмий-амалий конференция материаллари
ТЎПЛАМИ

Техник муҳаррир:

Дизайнер:

Босишга рухсат этилди: 21.10.2024 й.

Бичими 60x44 1/8, “Cambria” гарнитурада рақамли босма усулида
босилди. Босма табағи: 22,6. Адади: 100 нусха. Буюртма: № 1278 Нархи
шартнома асосида
100190, Тошкент ш., Рихсий кўчаси, 9 уй. “Lesson press” босмахонасида
чоп этилди.

Тўплам қуйидаги сайтга жойлаштирилган:

Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш Академияси сайти:
www.proacademy.uz